This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

C551.1

Harvard College Library

FROM THE

SALISBURY FUND

Given in 1858 by STEPHEN SALISBURY, of Worcester, Mass. (Class of 1817), for "the purchase of books in the Greek and Latin languages, and books in other languages illustrating Greek and Latin books."

CORPVS
SCRIPTORVM ECCLESIASTICORVM
LATINORVM

EDITVM CONSILIO ET IMPENSIS

ACADEMIAE LITTERARVM CAESAREAE

VINDOBONENSIS

VOL. XXXXVI.

TYRANNII RVFINI OPERA

PARS I:

ORATIONVM GREGORII NAZIANZENI NOVEM INTERPRETATIO

EDIDIT

AVGVSTVS ENGELBRECHT.

VINDOBONAE
F. TEMPSKY

LIPSIAE
G. FREYTAG (G. M. B. H.)

MDCCCCX.

Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum.

Vindobonae apud F. Tempsky bibliopolam.

VOL. XVI. POETAE CHRISTIANI MINORES. Pars I: Paulinus Petric. rec. *M. Petschenig*, Orientius rec. *R. Ellis*, Paulinus Pellaeus rec. *G. Brandes*, Claudii Marii Victoris Alethia et Probae cento rec. *C. Schenkl.* 16 *K* 40 *h* = 16 M. 40 Pf.

VOL. XVII. CASSIANUS. Pars I: Prolegomena. Institutionum libri XII. Contra Nestorium libri VII, Indices. Rec. *M. Petschenig.* 20 *K* 50 *h* = 20 M. 50 Pf.

VOL. XVIII. PRISCILLIANVS. Rec. *G. Schepß.* 8 *K* 50 *h* = 8 M. 50 Pf.

VOL. XIX. LACTANTI P. I: Diu. institutiones. Rec. *S. Brandt.* 25 *K* = 25 M.

VOL. XX. TERTVLLIANVS. Pars I ex rec. *A. Reifferscheid* et *G. Wissowa.* 15 *K* 60 *h* = 15 M. 60 Pf.

VOL. XXI. FAVSTI REIENSIS ET RVRICII opera rec. *A. Engelbrecht.* 16 *K* = 16 M.

VOL. XXII. HILARII PICT. tractatus super psalmos. Rec. *A. Zingerle.* 24 *K* = 24 M.

VOL. XXIII. CYPRIANI GALLI POETAE Heptateuchos. Rec. *R. Peiper.* 10 *K* = 10 M.

VOL. XXIV. IVVENCVS. Rec. *I. Huemer.* 7 *K* 20 *h* = 7 M. 20 Pf.

VOL. XXV (pars I). AVGVSTINI S. VI p. 1: De utilitate credendi, de duabus animabus, contra Fortunatum, contra Adimantum, contra epistulam fundamenti, contra Faustum. Rec. *I. Zycha.* 20 *K* 40 *h* = 20 M. 40 Pf.

VOL. XXV (pars II). AVGVSTINI S. VI p. 2: Contra Felicem, de natura boni, Secundini epistula, contra Secundinum. Rec. *I. Zycha.* 7 *K* 60 *h* = 7 M. 60 Pf.

VOL. XXVI. OPTATVS. Rec. *C. Ziwsa.* 9 *K* 60 *h* = 9 M. 60 Pf.

VOL. XXVII (fasc. I). LACTANTI P. II fasc. I: Libri de opificio dei et de ira dei, carmina, fragmenta. Ed. *S. Brandt.* 6 *K* 40 *h* = 6 M. 40 Pf.

VOL. XXVII (fasc. II). LACTANTI P. II fasc. II: De mortibus persecutorum. Indices. Ed. *S. Brandt.* 11 *K* 20 *h* = 11 M. 20 Pf.

VOL. XXVIII (pars prior). AVGVSTINI S. III p. 2:*) De Genesi ad litteram, locutiones in Heptateuchum. Rec. *I. Zycha.* 16 *K* 80 *h* = 16 M. 80 Pf.

VOL. XXVIII (pars posterior). AVGVSTINI S. III p. 3: Quaest. in Heptateuch., Adnot. in Iob liber unus. Ed. *I. Zycha.* 17 *K* 60 *h* = 17 M. 60 Pf.

VOL. XXIX. PAVLINI NOLANI P. I: Epistulae. Rec. *Guil. de Hartel.* 15 *K* 50 *h* = 15 M. 50 Pf.

VOL. XXX. PAVL. NOL. P. II: Carmina. Rec. *Guil. de Hartel.* 15 *K* = 15 M.

VOL. XXXI. EVCHERIVS. Rec. *C. Wotke.* 5 *K* 60 *h* = 5 M. 60 Pf.

VOL. XXXII (pars I fasc. I). AMBROSIVS. P. I f. 1: Exameron, de paradiso, de Cain et Abel, de Noe. Ed. *C. Schenkl.* 12 *K* 80 *h* = 12 M. 80 Pf.

VOL. XXXII (pars I fasc. 2). AMBROSIVS. P. I f. 2: De Abraham, de Isaac, de bono mortis. Ed. *C. Schenkl.* 8 *K* 80 *h* = 8 M. 80 Pf.

VOL. XXXII (pars II). AMBROSIVS. P. II: De Iacob, de Ioseph, de patriarchis, de fuga saeculi, de interpellatione Iob et Dauid, Apologia Dauid, Apologia Dauid quae uocatur altera, de Helia, de Nabuthae, de Tobia. Ed. *C. Schenkl.* 16 *K* = 16 M.

VOL. XXXII (pars IV). AMBROSIVS. P. IV: Expositio euangelii secundum Lucan. Ed. *C. Schenkl.* 18 *K* 40 *h* = 18 M. 40 Pf.

VOL. XXXIII. AVGVSTINI S. I p. 1: Confessiones. Rec. *P. Knoell.* 10 *K* 80 *h* = 10 M. 80 Pf.

VOL. XXXIV (pars I). AVGVSTINI S. II. p. 1: Epistulae I—XXX. Rec. *Al. Goldbacher.* 3 *K* 60 *h* = 3 M. 60 Pf.

VOL. XXXIV (pars II). AVGVSTINI S. II p. 2: Epistulae XXXI—CXXIII. Rec. *Al. Goldbacher.* 21 *K* 60 *h* = 21 M. 60 Pf.

VOL. XXXV (pars I). EPISTVLAE imperatorum pontificum aliorum. Auellana quae dicitur collectio. P. I: Ep. I—CIV. Rec. *O. Guenther.* 14 *K* 80 *h* = 14 M. 80 Pf.

VOL. XXXV (pars II). EPISTVLAE etc. P. II. Rec. *O. Guenther.* 14 *K* 20 *h* = 14 M. 20 Pf.

VOL. XXXVI. AVGVSTINI S. I p. 2: Retractationes. Rec. *P. Knoell.* 7 *K* 40 *h* = 7 M. 40 Pf.

---

*) Errore uolumen XXVIII ut Sect. III pars I signatum est; S. Augustini operum Sect. III pars 1 = uol. XII) prostat apud C. Geroldi filium bibliopolam Vindobonensem.

CORPVS
SCRIPTORVM ECCLESIASTICORVM
LATINORVM

EDITVM CONSILIO ET IMPENSIS

ACADEMIAE LITTERARVM CAESAREAE

VINDOBONENSIS

VOL. XXXXVI.

TYRANNII RVFINI OPERA

PARS I:

ORATIONVM GREGORII NAZIANZENI NOVEM INTERPRETATIO

EDIDIT

AVGVSTVS ENGELBRECHT

VINDOBONAE
F. TEMPSKY

LIPSIAE
G. FREYTAG (G.M.B.H.)

MDCCCCX.

TYRANNII RVFINI

ORATIONVM GREGORII NAZIANZENI NOVEM

INTERPRETATIO

IOHANNIS WROBELII COPIIS VSVS EDIDIT

ET PROLEGOMENA INDICESQVE ADIECIT

AVGVSTVS ENGELBRECHT

VINDOBONAE
F. TEMPSKY

LIPSIAE
G. FREYTAG (G.M.B.H.)

MDCCCCX.

C551.1

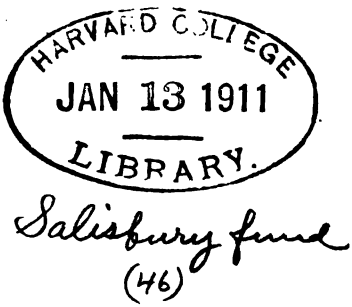

Typis expressit Rudolphus M. Rohrer, Brunae

LECTORI EDITOR SALUTEM.

Iohannes Wrobel, professor olim uniuersitatis Cernouiciensis, cum ante plus uiginti annos id munus ab academia litterarum Vindobonensi suscepisset, ut Rufini presbyteri Aquileiensis scripta propria una cum eiusdem interpretationibus operum Graecorum in Corpore Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum ederet, summa industria ingentem fere librorum manu scriptorum numerum excussit, sed quod omnibus Rufini scriptis omnia subsidia critica simul paranda esse sibi persuaserat, in codicibus conquirendis et conferendis totum consumpsit multorum annorum laborem posthabitis ceteris omnibus editoris officiis ita, ut senex demum ante paucos annos copiis comparatis ad editionem adornandam uti aggrederetur. iam uero ingrauescente in dies ualetudine, quando quidem unum saltim uolumen publici iuris facere uolebat, Gregorii Nazianzeni orationes nouem a Rufino in sermonem Latinum conuersas a Iosepho Zycha Vindobonensi, uiro humanissimo, qui meo rogatu nouas codicum collationes confecit easque in commentarii critici formam redegit, liberalissime adiutus recensere coepit. neque tamen ei contigit, ut editionem uideret impressam; mense enim Iunio anni MDCCCCIX duodeoctogesimum aetatis annum agens e uita cessit.

Igitur nondum quarta fere editionis parte typis mandata[1]) Rufini edendi curam ego suscepi. iam antea enim Wrobelio praeter alia auctor fueram, ut apparatum criticum mihi transmissum onere lectionum codicum haud paucorum, qui minoris uel etiam minimae auctoritatis essent, leuaret, atque duos libros manu scriptos, qui eius sagacitatem effugerant, quam-

[1]) In primis textus Rufiniani quaternionibus ea, quae Wrobel ipse nouauit, additamento *scripsi* uel *addidi* in apparatu critico notantur.

quam minime spernendi erant, Oxoniensem et Augiensem dico, indicaueram. codicis autem Reginensis singulari perspecta condicione totum librum lucis ope depingendum curare satius duxeram quam collatione confidere eo tempore facta, quo libri singularitas nondum erat cognita. aegrotanti igitur editori nulla in re deesse cum religionis esse putassem, mortui in prouinciam succedere pietatis erat.

Quod autem editionem huius uoluminis inchoatam facili negotio et breui tempore ad finem perduci posse speraueram, haec spes me fefellit. mox enim eam esse uel optimorum codicum Rufinianorum auctoritatem intellegebam, ut nisi scriptoris scribendi ratione explorata penitusque perspecta certum de sat multorum locorum forma genuina iudicium ferri omnino non posset. itaque impressis iam textus plagulis accuratae de Rufini genere dicendi mihi erant redintegrandae disquisitiones, indices uerborum et elocutionum uberiores elaborandi, quaestiones uariae in Prolegomenis nunc tractatae ab ouo instituendae, aliquot codices praetermissi in usum uocandi, Wrobelii recensio denuo examinanda, quod tum demum meis ceterorumque uotis posse satisfacere hanc editionem in animum induxeram. in textus autem recensione quoniam haud ita paucis locis a Wrobelii iudicio dissentio, paulo fusius in Prolegomenis de codicum uirtute agi illosque locos ipsos retractari par erat. itaque eos, qui hoc uolumine utentur, iterum iterumque rogo, ut ea, quae in Prolegomenis exposui, uel certe, quae in Corrigendorum et Addendorum conspectu congessi, diligenter prius attendant.

Augustus Engelbrecht.

PROLEGOMENA.

I.

(1. De interpretationis Rufinianae apud ueteres scriptores auctoritate. — 2. De numero orationum a Rufino translatarum et de tractatu *De fide* ex hac orationum collectione remouendo. — 3. Quando Rufinus orationes Gregorii interpretatus sit. — 4. De natura atque indole interpretationis).

1. Plurimi aestimatam esse ab aequalibus Rufini interpretationem orationum Gregorianarum etiam e uerbis cognoscimus, quae Hieronymus, acerbissimus Rufini aduersarius, in Apologiae aduersus libros Rufini libro I 30 (XXIII 442 M) scripsit cum scriptore quidem cauillans, sed scripta ipsa uolens seu inuitus eloquentiae laudibus exornans: *en tu, qui in me paruam criminaris scientiam et uideris tibi litteratulus atque rabbi, responde, cur scribere aliqua ausus sis et uirum disertissimum Gregorium pari eloquii splendore transferre. unde tibi tanta uerborum copia, sententiarum lumen, translationum uarietas, homini, qui oratoriam uix primis labris in adulescentia degustasti? aut ego fallor aut tu Ciceronem occulte lectitas. et ideo tam disertus es mihique lectionis eius crimen intendis, ut solus inter ecclesiasticos tractatores eloquentiae flumine glorieris.* etiam Gennadius in libro de scriptoribus ecclesiasticis c. 17 Rufinum *in transferendo de Graeco in Latinum elegans ingenium* habuisse suo iure dicit. Rufini autem aetate quotienscumque scriptores Latini Gregorii orationes laudant, interpretatione Rufiniana utuntur nec temporibus Rufino posterioribus rem aliter se habere pro certo affirmari potest.

Atque interpretis nomine omisso (cf. infra p. XIX) uerba Rufini afferuntur, ut pauca exempla ponam, ab Augustino, qui semel si non interpretem, attamen interpretationem collaudat

anno fere 421 Contra Iulian. Pelag. I 5, 15 (XLIV 649 M): *sed non tibi deerit magni nominis et fama celeberrima illustris episcopus etiam de partibus orientis, cuius eloquia ingentis merito gratiae etiam in linguam Latinam translata usque-quaque claruerunt. sedeat ergo cum istis patribus etiam sanctus Gregorius* (sequuntur loci editionis nostrae p. 253, 23—254, 6; 89, 15—90, 3; 105, 16—19; 158, 16—21); ceteris locis, quos enumerauimus in indice locorum p. 288, Augustinus uerba Latina Gregorii nomine simpliciter addito proponit. item in celeberrima illa epistula Leonis Magni anno 458 data ad Leonem Augustum, cui subiuncta sunt testimonia de libris catholicorum patrum excerpta, *sancti Gregorii episcopi Nazianzeni in homilia de epiphania* (165 c. 9 [LIV 1185 M]) laudantur uerba huius editionis p. 100, 23—101, 3 et 103, 7—10 (cf. etiam Vigil. Thaps. Contra Eutycheten V 23 [LXII 151 M]). etiam in conciliorum actis Rufini uerba afferuntur, nomen reticetur, uelut in collectione codicis Nouariensis XXX 66 saec. X—XI, ubi fol. 88ᵃ et 89ᵛ singulis praescriptionibus praefixis *sc̃i gregorii nanzazeni ep̃i ex libro apologetici, itẽ eiusdẽ ex eodẽ libro, eiusdem ex sermone natalis dn̄i, eiusdem ex eodem sermone, eiusdẽ sc̃i gregorii ex sermone cuius titulus et (est?) de luminibus id est de epiphania, et post paululum* componuntur hi loci: p. 23, 18 *finis* — 24, 1 *omnia;* 73, 13 *per omnes* — 74, 3 *resurrectio;* 101, 3 *o noua* — 11 *consu(m)matur;* 103, 24 *ecce* — 104, 8 *credebant;* 121, 9 *deum* — 17 *deitas;* 121, 23 *unus* — 122, 7 *diuersitas* (cf. *Spicilegium Casinense* I 174 sq.). denique in Benedicti abbatis Anianensis *Concordia regularum* cap. XXXV sect. 3 *ex libro Gregorii Nazianzeni* afferuntur haec (CIII 1021 M): *eum, qui de Corintho peccauit peccatum quale nec inter gentes, ad paenitentiam Paulus suscepit et non solum suscepit uerum etiam in eo caritatem confirmauit, quando quidem emendationem uidit. et causam facti exposuit dicens, ne forte ampliori tristitia absorbeatur qui eiusmodi est, correptionis scilicet nimietate praegrauatus.* quae uerba sumpta sunt ex orationis *De luminibus* interpretatione Rufiniana (p. 133, 8—14) paululum

tantum inmutata ex excerptoris necessitate, qui *nec illum .. suscipis, Paulus tamen suscepit* in unam sententiam contraxit. itaque per errorem H. Plenkers in commentatione *Untersuchungen zur Ueberlieferungsgeschichte der aeltesten lateinischen Moenchsregeln* p. 23[1]) Benedicti textum cum Rufini interpretatione concordare negat.

2. Rufini interpretatio, si orationum numerum spectamus, tribus codicum classibus tradita est, quarum prima omnes nouem nostrae editionis orationes continet, altera octo tantum nono sermone omisso exhibet, tertia nouem illis sermonibus decimum quendam tractatum *De fide* siue loco quarto (post orationem *De luminibus*) siue loco quinto (post orationem *De pentecoste*) siue loco nono (post orationem *De grandinis uastatione*) inserit. atque praeter priores octo sermones omnibus codicibus traditos quin etiam nona *De Arrianis* oratio a Rufino translata esset, nemo umquam dubitauit. mira autem est libelli *De fide* condicio, quem tamen uerum fetum Latinum esse, non translatum e Graeco sermone in Latinum, hodie ad unum omnes, puto, consentiunt; explicantur enim in eo, ut alia omittam, uoces Graecae (*ratio quaedam est, quae apud Graecos λόγος nuncupatur* uel *hoc est quod Graeci ὁμοούσιον appellant* [Migne XX 42 C et 44 D]).

Vindicauerunt uiri docti hunc libellum partim Ambrosio (*De fide orthodoxa contra Arianos alias de filii diuinitate et consubstantialitate tractatus,* cf. appendix ad opera Ambrosii XVII 549 M), partim Phoebadio[2]) (XX 31 M), partim Vigilio Thapsensi (LXII 466, cf. 449 M), ut taceam de eis, qui olim male fidentes codicibus quibusdam, quos supra tetigi, Rufinianis Gregorium Nazianzenum auctorem, Rufinum interpretem libelli esse iudicauerunt. sed iam uersus finem saeculi septimi decimi exstiterunt, qui Gregorium quidem quendam nomine, sed non

[1]) *Quellen und Untersuchungen zur lateinischen Philologie des Mittelalters, herausgegeben von Lud. Traube,* uol. I. fascic. 3, Monachii 1906.

[2]) Phoebadii patronus nuperrime exstitit A. Durengues (*La question du De Fide,* Aginni 1909), qui canonicus cathedralis Aginnensis multo cum sudore frustra episcopo olim Aginnensi libellum uindicare nititur.

Graecum sed Latinum, episcopum scilicet Illiberitanum, tractatum nostrum scripsisse contenderent profecti a loco quodam Hieronymi (De uir. ill. c. 105): *Gregorius, Baeticus Eliberi episcopus, usque ad extremam senectutem diuersos mediocri sermone tractatus composuit et 'de fide' elegantem librum hodieque superesse dicitur.* horum partes secutus nuperrime Andreas Wilmart non solum tractatum *De fide*, sed etiam quinque homilias de Cantico canticorum, quas Gotthold Heine anno 1848 publici iuris fecerat, et famosos illos *Tractatus Origenis* qui dicuntur Gregorii Illiberitani esse euincere studuit[1]. cui oblocutus Henricus Brewer tria opuscula unius quidem scriptoris esse concessit, sed Rufinum auctorem esse uoluit[2].

Ac de codicibus quidem, quibus tractatus *De fide* traditur, accuratissime egit Andreas Wilmart in commentatione *La tradition des opuscules dogmatiques de Foebadius, Gregorius Illiberitanus, Faustinus*[3]. exstat igitur tractatus carens praefatione et epilogo in codicibus haud paucis, in quibus cum Ambrosii duobus prioribus libris *De fide ad Gratianum* et actis concilii Aquileiensis (381) coniunctus legitur quique, quamquam saeculum nonum uel decimum non superant, tamen ad sexti saeculi exemplar quoddam, cuius uestigia in codice Parisino Latino 8907 litteris uncialibus saeculo sexto scripto insunt, redeunt. altera libelli forma prologo et epilogo aucta praecedente praeterea formula fidei Nicaenae et subsequente confessione quadam fidei (*Libellus fidei* XX 49 M) codicibus quibusdam Rufinianis interpretationis orationum Gregorianarum seruata est, codice Oxoniensi Laudiano Misc. 276 saec. IX—X, codice Augiensi CXVIII saec. IX—X, codicibus Monacensi Lat.

[1]) *Bulletin de Littérature Ecclésiastique* 1906 p. 233—299.

[2]) *Das sogenannte Athanasianische Glaubensbekenntnis ein Werk des heiligen Ambrosius* (*Forschungen zur christlichen Literatur- und Dogmengeschichte, herausgegeben von Ehrhard und Kirsch* IX 2) Paderborn 1909. Excursus I: *Ueber Zeit und Verfasser der Exhortatio S. Ambrosii ad neophytos de Symbolo, des Traktats de Fide orthodoxa contra Arianos und der sog. Traktatus Origenis* p. 151—178.

[3]) Acta academiae litterarum Vindobonensis, classis phil.-hist., uol. CLIX 1 p. 9—24.

3787 saec. X et Monac. Lat. 463 saec. XV, quibus accedunt codices aliquot maximam partem Itali saec. XV.

Atque qui libellum *De fide* Gregorio Nazianzeno adiudicauerunt, magis etiam quam codicum illorum auctoritate eo moti sunt, quod Augustinus in epistula CXLVIII originis Gregorianae testis esse uidetur. hic enim exponens inuisibilem deum inuisibiliter uideri, postquam laudauit locos Ambrosii et Hieronymi, etiam Graecorum scriptorum uolens uti auctoritate Athanasii episcopi Alexandrini orationes aduersus Arianos (I 63. III 14. IV 36 [XXVI M]) innuit et (2, 10, cf. CSEL XLIV 340, 16): *Gregorius etiam*, inquit, *sanctus episcopus orientalis, apertissime dicit deum natura inuisibilem, quando patribus uisus est sicut Moysi, cum quo faciem ad faciem loquebatur, alicuius conspicabilis materiae dispositione adsumpta salua sua inuisibilitate uideri potuisse.* collatis locis *De fide* (XX 46 et 47 M): *sic filium dei . . uisum a patribus approbamus, ut non totum in illo, quod deus est, uideretur, sed dispositiones rerum futurarum . . in illo per imaginem cernerentur. nam quis filium dei uidere potuit, antequam conspicabilem materiam, sicut ei placuit, assumpsit?* et: *sic uisus (filius) accipitur, ut alicuius conspicabilis, ut dixi, materiae dispositione assumpta uideretur, salua scilicet inuisibilitate eius,* quae uerba ad dei et Moysis colloquium spectant (cf. paulo ante: *cui [Moysi] ipse dominus testimonium perhibuit dicens: nemo erit ex prophetis ut seruus meus Moyses, cui facie ad faciem, ore ad os locutus sum*), dubium esse non potest, quin Augustinus nostri tractatus uerba ante oculos habuerit eiusque auctorem Gregorium Nazianzenum existimauerit. nam praeterquam quod Gregorium appellat episcopum orientalem et statim post Gregorii sententiam per antithesin sequitur: *hoc est quod etiam noster dicit Ambrosius,* etiam postea (4, 15) Augustinus expressis uerbis se testimonia *de litteris et Latinorum et Graecorum . . Ambrosii, Hieronymi, Athanasii, Gregorii* dedisse dicit.

Iam uero quomodo fieri potuit, ut Augustinus scriptoris Latini opusculum Gregorii Graeci nomine laudaret? promptum esset explicare Augustinum Gregorii cuiusdam Latini nomen libello

praefixum per errorem ita intellexisse, quasi magni illius Nazianzeni esset; similem enim errorem etiam alibi sanctus doctor commisit, ubi locum laudans ex commentariis in epistulas Pauli, qui uulgo ficto Ambrosiastri nomine noti sunt, *sanctum Hilarium* auctorem ita dicit (Contra duas epist. Pelag. IV 4, 7 = XLIV 614 M), ut eum Hilarium Pictauiensem intellexisse plane constet, quamquam, si omnino commentator ille Hilarius audiebat, alius Hilarius quam episcopus Pictauiensis erat[1]). sed Augustinum, ubiubi Gregorii Nazianzeni scripta laudat, nulla alia scripta quam quae a Rufino translata erant intellegere eorumque uerba ex Rufini interpretatione afferre (cf. supra p. VII sq.) reputantes eum, cum ante annum 413 epistulam illam scripsit, libellum *De fide* in collectione orationum Gregorianarum Rufiniana iam inuenisse merito suspicemur, praesertim cum sine ulla causa grauiore scriptoris Latini quamuis homonymi lucubrationem uendidatam esse pro interpretatione exemplaris Graeci parum uerisimile sit et reuera in quibusdam codicibus tractatus *De fide* inter orationes Gregorii a Rufino translatas tradatur.

Quae cum ita sint, iam anno 413 Rufini editionem nouem orationum Gregorianarum tractatu *De fide* auctam uel interpolatam fuisse mihi persuasum est. sed cum de nouem orationum editione uerba facio, talem editionem omnino exstitisse demonstrare debeo. qui enim de hac re et recentissime et doctissime disseruerunt, A. Wilmart et H. Brewer, ad hanc inclinant sententiam, ut ille quamuis dubitanter[2]) Rufinum ipsum opusculum Gregorii Illiberitani collectioni orationum Gregorii Nazianzeni addidisse uel potius inseruisse, hic[3]) Rufinum suum ipsius opusculum orationibus e Graeco sermone trans-

[1]) Cf. A. Souter, *A study of Ambrosiaster* (*Texts and Studies* VII 4) 1905 p. 3. 161—185.

[2]) *La tradition des opuscules* etc. p. 23 sq.: *Faut-il aller jusq' à admettre que Rufin lui-même († 410) a pratiqué l'interpolation? ce serait assez osé assurément, mais encore la manière dont il se réfère à sa traduction n'y contredit pas* etqs.

[3]) L. l. p. 166. 176.

latis per fraudem immiscuisse, uterque collectionem ab initio decem tractatus continuisse arbitretur.

Atque primo obtutu denarius orationum numerus praeter codices quosdam etiam a Rufino ipso confirmari uidetur. Rufinus enim in Historia eccles. II (XI) 9 (XXI 520 M = II 1017, 8 Mommsen) de Gregorio et Basilio Cappadociae episcopis uerba faciens: *exstant quoque*, inquit, *utriusque ingenii monumenta magnifica tractatuum, quos ex tempore in ecclesiis declamabant. ex quibus nos denas ferme singulorum oratiunculas transfudimus in Latinum.* illud *denas ferme* ita intellegunt uiri docti, ut octo Basilii tractatus, decem Gregorii Rufinum transtulisse dicant. legitur enim in Rufini praefatione ad Basilii tractatus (Migne, Patr. Graec. XXXI 1723): *aliqua tibi in Latinum uerti olim poposceras, Aproniane fili carissime: quod et ex parte aliqua feci in praesenti dum in urbe essem, sed et nunc aliquantum addidi. octo ergo beati Basilii breues istos homileticos transtuli libellos*, et sequuntur in editionibus octo libelli. sed ex his septem quidem generis homiletici sunt[1]) (I—VI. VIII), unus autem (VII) *Epistulam ad uirginem lapsam* repraesentat, quae est inter epistulas Basilii XLVI (XXXII 369—382 M) et a ceteris collectionis partibus quodam modo abhorrere uidetur. adde quod in codice Reginensi 141 saec. IX, qui et Basilii et Gregorii sermones a Rufino translatos continet et, quod ad Gregorii sermonum recensionem attinet, optimae memoriae testis est, illa epistula non legitur, sed praeter septem reliquos sermones in editionibus impressos, qui in codice hoc ordine sese excipiunt I. II. III. IV. VI. V. VIII, octauo et nono loco duae homiliae *De ieiunio* (fol. 57^{r} *Incipit de ieiunio. Canite tuba in initio mensis in die insignis* et fol. 59^{u} *Incipit de eadem re dictio secunda. Habeant fortasse aliquid* [*d* ex *t*] *difficultatis*, cf. Reifferscheid, *Bibliotheca Patr. Lat. Ital.* I 325) exstant; pertinent autem hae ad Basilii Graecas homilias (Inc.: σαλπίσατε, φησίν, ἐν νεομηνίᾳ, σάλπιγγι

[1]) Graecus homiliarum textus exstat apud Migne, Patrol. Graec. (I) XXX 209, (II) XXXI 197, (III) XXXI 261, (IV) XXXI 371, (V) XXXI 385, (VI) XXXI 463, (VIII) XXIX 459.

ἐν εὐσήμῳ ἡμέρᾳ et: παρακαλεῖτε, φησίν, ἱερεῖς τὸν λαόν, Migne, Patr. Gr. XXXI 163 et 185), sed multo breuiores sunt, ut Bandini, *Biblioth. Leopoldina-Laurentiana* II 733 docet in descriptione codicis Medic. Fesulan. XLIV saec. XV, qui codex eosdem Basilii sermones quos Reginensis 141 eodemque ordine digestos exhibet. itaque certi quicquam de Basilii orationum numero statuere nondum audeo, quoniam ad cuius codicis auctoritatem editionum impressarum recensio facta sit uel certe num hic codex fide dignus sit adhuc nescimus[1]) et collato codicum Reginensis et Fesulani textu in praefatione Rufini numerum *VIIII* pro *VIII* olim exstitisse et a scribis ad numerum orationum in singulis codicibus exhibitarum accommodatum siue mutatum esse suspicari licet. sed haec ad nostram rem leuiora.

De denario autem numero orationum Gregorianarum etiam uiros doctissimos A. Wilmart et H. Brewer puto aliter iudicaturos fuisse, si omnes codices eorumque uirtutem nouissent. tantum enim abest, ut codices Laudianus cum eius asseclis Italis, Augiensis, Monacenses, qui decem orationes exhibent, optimae uel certe bonae indolis sint, ut tum ipsum deterrimi putandi sint, cum soli contra ceteros stant, id quod paulo post exemplis abunde probabimus. quae cum ita sint, etiam orationem illam his libris solis suppeditatam ab initio in collectione non fuisse, sed postea demum, quamquam iam ante annum 413, inculcatam esse credo. neque imponere debebat Wilmartio subscriptio illa Laudiani, qua codicis cuiusdam s. Melaniae memoria resuscitatur quamque Laudianus communem habet cum codice Atrebatensi 621 et codice Berolinensi theol. 329 saec. XII (cf. infra p. XXXII); nam etiam horum codicum

[1]) Qui primus octo illas Basilii orationes a Rufino translatas imprimendas curauit, Iulianus Garnier, in Basilii editione Parisina uol. II (1722) 713—744 in praef. pag. LXXXVI se uno codice Parisino Regio et altero Colbertino usum esse dicit, ex quibus hic octo, ille quinque orationes continuerit. etiam codex Urbinas Lat. 46 (olim 67) saec. XV inde a fol. 201 homilias Basilii octo (I—III. VI—VIII. IV. V secundum ordinem editionis Parisinae) praecedente Rufini praefatione exhibet, itemque codex Lincoloniensis A. 3. 4. saec. XII ex.

refragantibus ceteris consensus imminutae auctoritatis indicium est, qua de re uidenda sunt, quae postea expositurí sumus. ex aestimatione igitur codicum libello *De fide* locum in nostra orationum collectione denegandum esse putamus.

Quid autem, inquies, de ipsius Rufini uerbis *denas ferme* se *oratiunculas* conuertisse dicentis iudicas? nihil aliud dico quam numero, ut dicere solemus, rotundo scriptorem usum esse, qui eiusmodi numeros rotundos adamauisse uidetur, uelut peregrinans a patria et in orientis regionibus non plus uiginti quinque aut summum uiginti septem annos degens se *ad Latinum sermonem tricennali iam paene incuria torpuisse* dicit (Apolog. I 11 [XXI 549 M]). idem Rufinus cum in Apologia ad Anastasium papam (XXI 623 M) de eadem re uerba faciens declamet: *quoniam ipse post triginta fere annos parentibus redditus sum*, aduersarius eius Hieronymus in Apologia contra Rufinum II 2 (XXIII 445 M) neglecto illo *paene* uel *fere* scribit: *nisi post triginta annos parentibus redditus nollet eos deserere* (cf. ibidem paulo infra: *post triginta annos ad parentes se reuersum esse iactat*). ergo qui *denas ferme singulorum oratiunculas* dicit, non denas, sed plus aut minus denas intellegi uult; nec uero mirandum est, si librarius quidam aut uiuo etiam aut mortuo modo Rufino aeque ut Hieronymus illud *ferme* non respexit et, quod nouem tantum orationes in suo exemplari uidebat, denarium numerum inculcata noua oratione, quae fortasse Gregorii cuiusdam, si Wilmartii amplectimur sententiam, nomine circumferebatur, expleuit. uerum utut de orationis auctore iudicandum est, siue Gregorius Illiberitanus fuit siue etiam Rufinus, ut Brewero placet, id mihi certissimum uidetur libellum *De fide* a collectione orationum Gregorianarum a Rufino ad Apronianum missa ab initio afuisse neque postea a Rufino per fraudem insertam esse. restat ut addam etiam hoc libellum *De fide* a genuino collectionis Rufinianae statu excludere, quod sedes libelli in collectionis codicibus, quibus continetur, diuersa est; partim enim quarto uel quinto loco (cf. codices Augiensem et Monacenses) partim

nono loco (cf. codices Laudianum et Italos) collocatus firma sede utpote a librario quodam postea demum (sed ante annum 413) insertus caret, cum ceterae genuinae partes collectionis eodem semper in omnibus uel alicuius auctoritatis codicibus ordine sese excipiant.

3. Quo tempore Rufinus nouem Gregorii orationes interpretatus sit, primis praefationis uerbis edocemur (p. 3, 2): *proficiscenti mihi ex urbe magnopere iniungebas, Aproniane fili carissime, ut tibi absens quoque aliquid operis inpenderem, ne nos a consuetis studiis necessitas meae profectionis inhiberet. petebas ergo Gregorium tibi in Latinum uerti.* itaque post Rufini profectionem ex urbe Roma atque non multo post interpretationem ortam esse comperimus; sed quaeritur, quando Rufinus Roma profectus sit.

Atque quamquam non semper ad certorum annorum rationem Rufini uita potest enarrari, tamen ea, quae ad nostram rem faciunt, satis accurate definire licet. scimus enim Rufinum in agro Aquileiensi (Concordiae?) natum, postquam monachus factus *per triginta fere annos,* ut ipse haud satis exacte compluribus locis[1]) dicit, in terris orientalibus, maximam partem Alexandriae et Hierosolymis, uersatus est, quarto saeculo in finem uergente Romam rediisse et ibi demum animum ad opuscula Graeca in sermonem Latinum transferenda conuertisse. ac primum quidem Macario quodam uiro nobili rogante Pamphili Apologiae pro Origene librum primum interpretatus est, quamquam se tantum temporis spatium a linguae Latinae terris absentem *nullum usum huiuscemodi operis habuisse et ad Latinum sermonem tricennali iam paene incuria torpuisse*[2]) dixerat. hic enim Macarius aduersus fatum scripturus et in quibusdam de diuinae prouidentiae quaestionibus haesitans *per soporem sibi a domino tale aliquid dicebat ostensum, quod nauis ei quaedam demonstraretur eminus aduentare per pelagus, quae, cum portum fuisset ingressa, nodos suae haesitationis*

[1]) Apol. I 11. 21. Apol. ad Anast. 1, cf. Hieron. c. Ruf. II 2. III 6. 26.

[2]) Cf. Hieron. contra Ruf. III 26: *rursum admones, ut sciamus te per triginta annos Graecis uoluminibus deuoratis Latina nescire.*

absolueret, qua naue Rufinum, qui modo ex oriente aduenisset, significari aiebat (cf. Ruf. Apol. I 11 et Hieron. Contra Ruf. III 24: *numquid nosse potuimus, quod ingrediente te Romam uir nobilis somniaret nauim plenam mercium inflatis intrare uelis?*). quod autem in Pamphili Apologia Origenis περὶ ἀρχῶν libros uidebat laudatos, Macarius a Rufino impetrauit, ut hos quoque libros transferret, qua re summa interpreti inuidia est conflata orta notissima illa inter Hieronymum et Rufinum contentione, cuius documenta hodie supersunt imprimis epistulae ab Hieronymo et ad Hieronymum datae LXXX. LXXXI. LXXXIII. LXXXIV, Rufini Apologiae libri duo et Apologia ad Anastasium urbis Romae episcopum, denique Hieronymi Contra Rufinum libri tres.

Rufinum in uniuersum Romae annum aut eo amplius moratum esse constat; profectus autem est Roma paulo ante Siricii papae mortem, qui die XXVI nouembris anni uel 398 uel 399 (cf. Duchesne, *Liber pontificalis* I p. CCL sq.) obiit et cui Anastasius (398/99—402) successit. impetrauerat enim Rufinus in alienam dioecesin abiturus a Siricio pontifice Romano litteras commendaticias, cf. Hier. Contra Ruf. III 21: *Siricii iam in domino dormientis profers epistulam et uiuentis Anastasii dicta contemnis;* ib. III 24: *tale quid et contra papam Anastasium disputas, ut, quia Siricii episcopi habes epistulam, iste contra te scribere non potuerit,* et de Origenistis uel potius de Rufino disputans Hier. epist. CXXVII 10: *petunt,* inquit, *et impetrant ecclesiasticas epistulas, ut communicantes ecclesiae discessisse uiderentur. non multum tempus in medio, succedit in pontificatum uir insignis Anastasius.* cum hac temporis computatione congruit, quod Hieronymus Contra Ruf. II 2 alludens ad Rufini Apologiam ad Anastasium papam 1 anno 402 scribit: *sicque praetendit longi itineris lassitudinem, quasi triginta annis semper cucurrerit aut biennio Aquileiae sedens praeteriti itineris labore confectus sit.* antequam Roma profectus est Aquileiam, Rufinus litteras ad Hieronymum dedit, quibus se ex oriente reuersum *diu Romae moratum* et spiritalium parentum desiderio demum ad patriam, quam primo

matris amissae luctu uitasset, esse reuocatum scripsit, ut ex Hieronymi responso[1]) (epist. LXXXI 1), quoniam Rufini epistula ipsa intercidit, scimus. illud autem *diu*, quod de uno tantum anno dicitur, non miramur, si patriae desiderium eo manifestare uoluisse Rufinum reputamus.

Ad prima uerba igitur praefationis, quam Rufinus interpretationi orationum Gregorianarum praemisit, redeuntes paulo ante mensem nouembrem anni 398 uel 399 Rufinum Roma Aquileiam profectum esse et, si Aproniani precibus mox indulsit, proximis mensibus, hoc est initio anni uel 399 uel 400 interpretationem confecisse statuimus. certe anno 402, quo Hieronymus libros Contra Rufinum scripsit, Rufinus Gregorium iam diu transtulerat (cf. ib. I 30), ne dicam de Rufini Hist. eccles. II (XI) 9, ubi eiusdem interpretationis mentio fit.

4. De natura atque indole interpretationis Rufinianae uerba facturi transcribimus, quae Rufinus ipse in epilogo ad interpretationem commentarii, quem scripsit Origenes de Pauli epistula ad Romanos, dicit quaeque etiam ad Gregorii orationes translatas optime quadrant (uol. VII p. 459 Lommatzsch): *sicut in homiliis siue in oratiunculis in Genesin et in Exodum fecimus et praecipue in his, quae in librum Leuitici ab illo quidem perorandi stilo dicta, a nobis uero explanandi specie translata sunt. quem laborem adimplendi quae deerant idcirco suscepimus, ne pulsatae quaestiones et relictae, quod in homiliatico dicendi genere ab illo saepe fieri solet, Latino lectori fastidium generarent. nam illa, quae in Iesum Naue et in Iudicum librum et in trigesimum sextum et in trigesimum septimum et trigesimum octauum psalmum scripsimus, simpliciter ut inuenimus et non multo cum labore trans-*

[1]) De hac epistula uerba faciens Hieronymus Contra Ruf. I 24 anno 402: *pro quo* (scil. *Origene*), inquit, *compulsus sum ante biennium breui libello tuis contra me praeconiis respondere* et in ultima responsione Hieronymi aduersus scripta Rufini (Contra Ruf. III 38) paulo post edita de eadem epistula haec afferuntur: *multi Romae eius exemplaria habent ante hoc circiter triennium, qui tibi eam mittere noluerunt.*

tulimus. quamuis ergo et in ceteris, quae supra diximus, laboratum nobis sit in supplendis his, quae omiserat, in hoc tamen opere epistulae ad Romanos . . . immensus nobis et inextricabilis incubuit labor. sed delectauit indulsisse laboribus, si modo non, ut in aliis experti sumus, maleuolae mentes . . . labores remunerentur insidiis; nouum quippe apud eos culpae genus subimus. aiunt enim mihi: in his, quae scribis, quoniam plurima in iis tui operis habentur, da titulum nominis tui et scribe: Rufini, uerbi gratia, in epistulam ad Romanos explanationum libri, sicut et apud auctores, inquiunt, saeculares non illius, qui ex Graeco translatus est, sed illius, qui transtulit, nomen titulus tenet. hoc autem totum mihi donant non amore mei, sed odio auctoris. uerum ego, qui plus conscientiae meae quam nomini defero, etiam si addere aliqua uideor et explere quae desunt aut breuiare quae longa sunt, furari tamen titulum eius, qui fundamenta operis iecit et construendi aedificii materiam praebuit, rectum non puto. unde Rufinum suo nomine non addito translationes edidisse comperimus nec amplius miramur, quod scriptores Latini Rufini nomen in laudandis locis ab eo translatis non afferunt et in codicum quoque inscriptionibus scriptor, qui translatus est, non Rufinus, qui transtulit, nominatur. id unum Rufinus sibi indulsit, ut translationibus suis prologos praemitteret, cf. Gennad. de uir. ill. 17: *horum omnium quaecumque praemissis prologis a Latinis leguntur, a Rufino interpretata sunt; quae autem sine prologo, ab alio translata sunt, qui prologum facere noluit.*

Satis celeri calamo exarasse Rufinum interpretationem nostram intellegimus, si eum intra breue unius fere anni spatium praeter Pamphili Apologiae pro Origene librum primum aliaque etiam quattuor Origenis περὶ ἀρχῶν libros ad interpretandum difficillinos uertisse reputamus: qui tantum opus tam celeriter interpretatus est, ei paucas orationes Latinae consuetudini tradere ludus erat. insunt tamen in hac interpretatione errores, qui uix excusari possunt, uelut p. 122, 17 *non enim generatur (filius) sed procedit, si tamen etiam in rebus tam*

arduis et tam difficilibus explanationis gratia uti nouis appellationibus fas est, ubi frustra *nouae appellationes* quaeruntur et ridiculum fere in modum Graeca *οὐδὲ γὰρ γεννητῶς, ἀλλ' ἐκπορευτῶς, εἰ δεῖ τι καὶ καινοτομῆσαι περὶ τὰ ὀνόματα σαφηνείας εἵνεκεν,* inusitatis illis aduerbiis omissis, sed aduerbiorum excusatione repetita uertuntur. inepte etiam Gregorii uerba Hieremiae locum quendam laudantis *ψηφί που τῶν ἑαυτοῦ λόγων* Ἱερεμίας Rufinus p. 193, 4 *ait in quibusdam locis sermonum suorum Hieremias* reddidit. pingui Minerua Graeca τὰ μὲν ἔχοντες, τὰ δὲ προσλαμβάνοντες, τὰ δὲ μέλλοντες κατὰ τὴν Σολομόντειον βδέλλαν ἐμπλησθῆναι μὴ δυναμένην ὁμοίως ἥδῃ καὶ γῇ καὶ πυρὶ καὶ ὕδατι καὶ ζητοῦντες οἰκουμένην ἑτέραν εἰς κτῆσιν ita uertit Rufinus p. 258, 21: *quaedam quidem possidetis, alia autem inuaditis, reliqua uero speratis secundum sanguisugam illam Salomonis, quae repleri nullo modo potest, uelut* (*uel* codd. praeter Rp.c.m2) *inferos et aquam et ignem, qui requiritis alium orbem terrae ad possessionem,* ubi *inferos et aquam et ignem* cum *speratis* coniungens se neque uerba Graeca intellexisse neque Prouerbiorum locum nouisse ostendit.

Hic illic Rufinus Gregorii uerba paulum immutata legisse uidetur, uelut p. 148, 2 *sic enim nos de spiritu et intellegere et dicere inspiramur ab spiritu* in codice Graeco repperit οὕτως ἡμεῖς καὶ νοεῖν καὶ λέγειν ἐμπνεόμεθα παρὰ (non περὶ) τοῦ πνεύματος. raro autem contingit, ut Rufini uerbis textus Graeci recuperetur emendatio. atque arborem sciendi bonum et malum ξύλον τῆς γνώσεως appellans Gregorius, si scripturae traditae fides habetur, fere sine sensu dixit: θεωρία γὰρ ἦν τὸ φυτόν, ὡς ἡ ἐμὴ θεωρία, quae uerba facile intelleges, si comparata Rufini interpretatione p. 98, 23 *scientiae namque et [illegible] erat haec arbor secundum meam scientiam* Gregorio θεωρίας restitueris.

Quae difficiliora erant ad intellegendum simpliciora reddidit Rufinus p. 127, 6: *[illegible] Iohannes baptizat et accedit Iesus [illegible] et ipsum qui baptizat, praesertim tamen ut [illegible] Adam [illegible] aquis et [illegible] omnia ut per*

haec sanctificentur aquae Iordanis collatis Graecis πρὸ δὲ τούτων καὶ διὰ τούτους τὸν Ἰορδάνην, ubi utrumque pronomen ad Iesum et Iohannem referendum esse fortasse ne intellexit quidem interpres. mentione dignum est Rufinum, ubi a Gregorii sententia dissentit, diuerso plane modo de eadem re agere. uelut p. 134, 4 id quod obiciebant haeretici: *sed post baptisma peccanti non est uenia* longiore explanatione refutare studuit, quod parum definite nimisque ambigue Gregorius rem tetigerat, non absoluerat uerbis: τίς ἡ ἀπόδειξις; ἢ δεῖξον ἢ μὴ κατάκρινε. εἰ δὲ ἀμφίβολον, νικάτω τὸ φιλάνθρωπον. haud raro additis locis biblicis interpres Gregorii uerba, quae nimis breuiter dicta aliquid offensionis habere poterant, explicauit, uelut 130, 9: *deus est*, inquit, *qui baptizat, ut possit et qui baptizatur fieri deus. quotquot enim eum receperunt, dedit eis potestatem filios dei fieri, qui non ex uoluntate uiri neque ex uoluntate carnis, sed ex deo nati sunt* (Ioh. 1, 12—13), Gregorius autem obscurius: πῶς οὐ θεός (scil. βαπτίζει), ἵνα τι παραθαρρήσω μικρόν, ἐξ οὗ καὶ σὺ γίνῃ θεός; locos e scriptura sacra de suo affert Rufinus etiam p. 147, 1. 12. 155, 25 al.

Restat, ut de quibusdam locis pauca separatim disseram, ne scripturae sacrae studiosi in errorem inducantur. primus enim locus in editionibus Gregorii Graecis et in nostra editione ita impressus legitur, quasi de genuino textu trium locorum scripturae sacrae agatur. quod res aliter se habet, primo uerba Graeca et Latina sub uno conspectu ponam.

Gregorius (or. II 113):	Rufinus (p. 80, 19):
Φόβος γὰρ μὴ τοῦτό γε ἀκούσωμεν, περὶ ὧν ἐπιστεύθημεν, ὅτι τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν ἐκζητήσω καὶ καθὼς ἀπώσασθέ με τοῦ εἶναι εἰς ἡγουμένους τοῦ λαοῦ μου καὶ ἄρχοντας, οὕτω κἀγὼ ἀπώσομαι ὑμᾶς τοῦ	*Quin immo uereor, ne et pro his, qui nobis crediti sunt, illud audire necesse sit: animam ipsorum exquiram de manibus uestris, et: sicut spreuistis me, ne essetis duces ac principes populi mei, ita et ego spernam uos, ne*

εἶναι ὑμῖν εἰς βασιλέα· καὶ καθὼς οὐκ εἰσηκούσατε τῆς φωνῆς μου, ἀλλ' ἐδώκατε νῶτον σκληρὸν καὶ ἠπειθήσατε, οὕτως ἔσται, ὅταν ἐπικαλέσησθέ με· ἐγὼ δὲ οὐκ ἐπιβλέψω ἐπὶ τὴν προσευχὴν ὑμῶν οὐδ' εἰσακούσομαι.

efficiatur aliquis ex uobis in regem, et: sicut non exaudistis uocem meam, sed dedistis dorsum durum et inoboedientes extitistis, ita erit, quando uos inuocaueritis me; ego autem non respiciam super orationem uestram neque exaudiam uos.

Ter hic uerba diuina afferuntur atque ad uerbum quidem Graeca uertit Rufinus, quod haud ita saepe accidere solet. ignorans enim, quibus scripturae sacrae locis uerba laudata exstarent, uerbum de uerbo transferre satis habuit. ipse autem Gregorius saepissime sententias scripturarum mutans earumque sensum haud raro ex parte tantum retinens ita affert, quasi ad uerbum expressae sint. quae igitur primo loco laudat uerba, in LXX sic se habent (Ezech. 3, 18): τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐκ τῆς χειρός σου ἐκζητήσω. quae autem altero et tertio loco afferuntur, frustra quaerimus in LXX; nam Os. 4, 6 ὅτι σὺ ἐπίγνωσιν ἀπώσω, κἀγὼ ἀπώσομαί σε τοῦ μὴ ἱερατεύειν μοι praeter spernendi uerbum uix quicquam commune habent neque magis quadrant Nehem. 9, 29 καὶ ἔδωκαν νῶτον ἀπειθοῦντα καὶ τράχηλον αὐτῶν ἐσκλήρυναν καὶ οὐκ ἤκουσαν et IV Reg. 17, 14 καὶ οὐκ ἤκουσαν καὶ ἐσκλήρυναν τὸν νῶτον αὐτῶν ad locum tertium. quare uellem ne litteris diductis imprimi iussisset etiam Wrobel Rufini uerba neque intellego, cur p. 80, 24 ad Esai. 1, 15 relegauerit legentes.

Simili modo Gregorius tractauit locum Am. 4, 9, qui in LXX sic exhibetur: ἐπάταξα ὑμᾶς ἐν πυρώσει καὶ ἐν ἰκτέρῳ· ἐπληθύνατε κήπους ὑμῶν, ἀμπελῶνας ὑμῶν καὶ συκεῶνας ὑμῶν καὶ ἐλαιῶνας ὑμῶν κατέφαγεν ἡ κάμπη, καὶ οὐδ' ὡς ἐπεστρέψατε πρὸς μέ, λέγει κύριος. ἐξαπέστειλα εἰς ὑμᾶς θάνατον ἐν ὁδῷ Αἰγύπτου καὶ ἀπέκτεινα ἐν ῥομφαίᾳ τοὺς νεανίσκους ὑμῶν μετὰ αἰχμαλωσίας ἵππων σου καὶ ἀνήγαγον ἐν πυρὶ τὰς παρεμβολὰς ἐν τῇ ὀργῇ ὑμῶν, καὶ οὐδ' ὡς ἐπεστρέψατε

πρὸς μέ, λέγει κύριος. apud Gregorium autem et Rufinum ei haec uerba respondent:

Gregorius (or. XVI 12):	Rufinus (p. 249, 3):
ἐπάταξα ὑμᾶς ἐν ἰκτέρῳ καὶ ἐν πυρώσει καὶ σφακελισμῷ, καὶ οὐδὲν πλέον· ἔξωθεν ἠτέκνωσεν ὑμᾶς μάχαιρα, καὶ οὐδ' ὡς ἐπεστρέψατε πρὸς μέ, λέγει κύριος.	*percussi uos in aurugine et in rubigine et in facellatione, et nihil profeci. extrinsecus sine filiis uos fecit gladius, et ne sic quidem conuersi estis ad me, dicit dominus.*

In LXX uerba πύρωσις et ἴκτερος de morbis hominum adhiberi apparet neque audienda est Vulgata, quae haec habet: *percussi uos in uento urente et in aurugine;* quod autem imprimis πύρωσις etiam de frumenti uredine accipi poterat (cf. Vulgatae textum), ne perperam intellegeretur locus, Gregorius ἐν ἰκτέρῳ transposuit et καὶ σφακελισμῷ ad πυρώσει addidit respiciens fortasse locum Leuit. 26, 16: ἐπισυστήσω ἐφ' ὑμᾶς τὴν ἀπορίαν τήν τε ψώραν καὶ τὸν ἴκτερον καὶ σφακελίζοντας[1]) τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν καὶ τὴν ψυχὴν ὑμῶν ἐκτήκουσαν. atque eo magis errorem cauere uoluit Gregorius, quod plane similis sententia de frugum et fructuum perditione exstabat in Aggaeo 2, 17 (18): ἐπάταξα ὑμᾶς ἐν ἀφορίᾳ καὶ ἐν ἀνεμοφθορίᾳ καὶ ἐν χαλάζῃ πάντα τὰ ἔργα τῶν χειρῶν ὑμῶν, καὶ οὐκ ἐπεστρέψατε πρὸς μέ, λέγει κύριος. Rufinus uerba Graeca ad uerbum uertit, quemadmodum facere solebat, ubicumque scripturae locum aut ignorabat aut inuestigare supersederat. itaque Rufinum ἐν ἰκτέρῳ uerbis *in aurugine* et ἐν πυρώσει uerbis *in rubigine* interpretatum et uocem *rubigo* de morbo quodam hominum intellegendam esse pro certo habendum est. quod autem σφακελισμῷ uertit *in facellatione* Rufinus, nouum uerbum e Graeco petitum litteris dedit Latinis. de incipiente littera *f* cum Graecis σφ comparata conferenda sunt *fallere* et σφάλλειν, *funda* et σφενδόνη, *fides*

[1]) Sic codex Alexandrinus; ἐπιστήσω . . ἴκτερα σφακελίζοντα cod. Vaticanus.

et σφίδη, *fungus* et σφόγγος sim. neque est, quod geminata littera *l* offendamur; per falsam enim analogiam uocum *fabellatio*, *flagellatio* uel propter seriorum temporum consuetudinem litteram *l* non solum post uocalem longam geminandi (*camellus* [κάμηλος], *cucullus*, *phasellus* sim.), sed etiam post uocalem breuem (cf. *focillo*, *focillatio*, *pugillatio* sim. et φάκελλος pro φάκελος) scribendi ratio *facellatio* a Rufino ipso profecta esse mihi uidetur. ceterum uerba *et in facellatione, et nihil profeci* utpote a sacra scriptura aliena litteris diductis non erant scribenda.

Hic illic textum LXX a Gregorio mutatum denuo mutauit Rufinus:

LXX (Agg. 2, 11—13):

τάδε λέγει κύριος παντοκράτωρ· ἐπερώτησον δὴ τοὺς ἱερεῖς νόμον λέγων· ἐὰν λάβῃ ἄνθρωπος κρέας ἅγιον ἐν τῷ ἄκρῳ τοῦ ἱματίου αὐτοῦ καὶ ἅψηται τὸ ἄκρον τοῦ ἱματίου αὐτοῦ ἄρτου ἢ ἑψέματος ἢ οἴνου ἢ ἐλαίου ἢ παντὸς βρώματος, εἰ ἁγιασθήσεται; καὶ ἀπεκρίθησαν οἱ ἱερεῖς καὶ εἶπαν οὔ. καὶ εἶπεν Ἀγγαῖος· ἐὰν ἅψηται μεμιασμένος ἀκάθαρτος ἐπὶ ψυχῇ ἐπὶ παντὸς τούτων, εἰ μιανθήσεται; καὶ ἀπεκρίθησαν οἱ ἱερεῖς καὶ εἶπαν· μιανθήσεται.

Gregorius (or. II 11):

καὶ τοῦτό ἐστιν ὅ μοι δοκεῖ καὶ ὁ μακαριώτατος Ἀγγαῖος κατανοήσας ἐπὶ τὴν θαυμασίαν ἐκείνην ἐλθεῖν καὶ ἀληθεστάτην εἰκόνα· ἐρωτήσατε ἱερεῖς νόμον, λέγων· εἰ κρέας ἅγιον ἐν ἱματίῳ βρωτοῦ τινος ἢ ποτοῦ ἢ σκεύους ἁψάμενον εὐθὺς ἁγιάσει τὸ πλησιάσαν· τῶν δὲ ἀποφησάντων ἐρωτήσατε πάλιν εἰ καὶ ἀκαθαρσίᾳ τούτων τι προσομιλῆσαν, μὴ παραχρῆμα μετέλαβε τοῦ

Rufinus p. 15, 12:

et hoc est quod mihi uidetur etiam beatus Aggaeus intellegens admirandam illam introduxisse percontationis imaginem, cum ad eum dicitur: interroga sacerdotes legem et dic eis: si caro sancta uel uas sanctum contigerit alicuius uestimentum, si sanctificat eum ex eo quod contigit? et cum dixissent sacerdotes quia non sanctificat, dicit ad

μιάσματος, ὡς ἐρούντων γε μεταλαμβάνειν καὶ μὴ καθαρὸν μένειν τῇ κοινωνίᾳ.	*eos rursum: si inmunditia contigerit uestimentum mundi, utrum polluat eum? et dixerunt, quia polluit.*

Interpretem dedisse operam, ut et scripturae sacrae et Gregorio, qui sensum magis quam uerba scripturae sacrae spectabat, satisfaceret, apparet. quae litteris diductis imprimenda curauimus, ad textus biblici formam redegit Rufinus, cum reliqua ad Gregorii uerba accommodaret.

Or. I 61 Gregorius Mal. 1, 6. 7 ἐν τίνι ἐφαυλίσαμεν τὸ ὄνομά σου; προσάγοντες πρὸς τὸ θυσιαστήριόν μου ἄρτους ἠλισγημένους ita in orationis contextum inseruit, ut diceret: Μαλαχίαν δὲ πῶς παριδεῖν ἄξιον νῦν μὲν ἐγκαλοῦντα πικρῶς τοῖς ἱερεῦσι καὶ ὀνειδίζοντα ὡς τὸ ὄνομα κυρίου φαυλίζουσι καὶ προστιθέντα ἐν τίσιν, ἐν τῷ προσάγειν πρὸς τὸ θυσιαστήριον ἄρτους ἠλισγημένους, βρώματα οὐκ ἀπάργματα. Rufinus de more suo Gregorii uestigia premens nec uero scripturae sacrae immemor habet (p. 49, 23): *Malachiam uero quomodo feremus nunc increpantem sacerdotes amarissime, nunc etiam obiurgantem quod nomen domini spernant? qui etiam addit interrogantibus se: in quo nomen domini spreuimus? et dicit: in eo quod admouistis ad altare panes pollutos et escas ex rapina;* quod autem *escas ex rapina* praebet, Rufinus apud Gregorium βρώματα ἐξ ἁρπάγματος legisse uidetur.

Memorabile est, quod ad Vulgatae textum paululum accedit Rufinus p. 50, 18: *non ultra respiciam ad hostias uestras nec suscipiam eas de manibus uestris* (Vulg.: *non respiciam ultra ad sacrificium nec accipiam placabile quid de manu uestra*), cum Gregorius (or. II 61) cum LXX habeat: (εἰ) ἔτι ἄξιον ἐπιβλέψαι εἰς θυσίαν (ὑμῶν) ἢ λαβεῖν δεκτὸν ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν;

Orat. V 13 Gregorius Iob 39, 9. 10 de suo mutauit scribens: εἰ δήσεις αὐτὸν ἐπὶ φάτνης; εἰ ὑπὸ ζυγὸν ἀχθήσεται; et uerbum uerbo reddidit Rufinus, quare eius uerba (p. 182, 15) litteris diductis non erant scribenda.

II.

(1. De codicibus in apparatu critico editionis adhibitis. — 2. De reliquis interpretationis Rufinianae codicibus. — 3. De codicum classibus et archetypi natura. — 4. De singulorum codicum uirtute).

1. Transimus ad codices recensendos, ex quibus primum afferantur ii, ad quorum auctoritatem textum constituimus, deinde sequantur ceteri.

1. Codex bibliothecae Vaticanae **Reginensis** 141, quem siglo *R* notamus, membranaceus formae octonariae foliorum 170 saeculo nono medio uel exeunte, non ut Reifferscheid (*Bibliotheca Patr. Lat. Ital.* I 325 sqq.) uoluit saeculi IX—X, a duobus librariis scriptus[1]) fol. 1—63^{r} nouem s. Basilii sermones a Rufino in linguam Latinam translatos (cf. supra p. XIII sq.) continet, quos excipit inde a fol. 63^{u} usque ad fol. 150^{u} Rufini interpretatio nouem orationum Gregorii Nazianzeni cum interpretis praefatione. in uerbis orationis nonae *ut quid* (ex *quit*) *audit profanus* (pag. 271, 14) in folii 150^{u} fine haec codicis pars desinit et inde a fol. 151^{r} tabulae et notae ad annorum, mensium sim. computum pertinentes sequuntur (cf. Reifferscheid l. l. p. 327), quas altera manus, ut uidetur, paulo recentior exarauit. nouem Gregorii orationes eodem ordine quo in hac editione traduntur. singulae codicis paginae uersibus uicenis septenis implentur.

Exemplar, ex quo R descriptus est, non ubique satis facile ad legendum fuisse uidetur; in ultima enim linea folii 93^{r} (p. 90, 20) inter *alto* et *appetibus* spatio 6—7 litterarum uacuo relicto librarium in codice proposito litteras (*alto*)*s toros t*(*apetibus*) legere non potuisse patet et lacunam altera manus indicauit uerbis supra scriptis *hic deest.* etiam in linea ultima

[1]) Quoniam in tabulis indictionum sim., quae fol. 163^{u}—165^{u} exstant, anni 804—873 respiciuntur, post annum 873 codicis partem posteriorem exaratam esse patet. nec uero multo post hunc annum librum scriptum esse ex litterarum ductu, qui saeculi noni, non decimi est, concludimus. certe folia 1—150, quae manu paulo antiquiore quam reliqua codicis pars scripta sunt, saeculi noni scripturam ostendere omni pignore contenderim.

folii 73ᵃ (p. 30, 12) primo in R exstabat *et disponere ser* et post spatium 12—14 litterarum *iudicio ac ueritate* sequente spatio uacuo in fine uersus et in initio primae lineae folii 74ʳ; prius spatium manus altera expleuit (*mones suos in*), posterius intactum reliquit adnotans in margine *aliquid deest* (scil. *dogmatum nostrorum*).

Codex multis locis manum correctricem passus est, quae pauca uere correxit, longe plurima corrupit (cf. infra p. LV). corrector ille importunus num codicem alterum in auxilium uocauerit, paucis locis exceptis dubitauerim. in marginibus singularum paginarum passim notae uel glossae ab ipsa manu prima appictae sunt, quarum indolem ac naturam ex speciminibus in notis ad pag. 3, 1. 61, 1. 71, 15. 101, 19. 121, 10. 124, 11. 131, 21. 133, 8. 14. 186, 10 datis facile perspicias. textus in Carolingicae aetatis modum diligentissime interpunctionibus 'suspensiua, constanti, finitiua' (*/ . ;*) distinctus est et haud raro accentibus adhibitis librarius rectae uerborum pronuntiationi consuluit, uelut *castígat, córripit, cóndolens, éadem, exhálet, infligunt, inuítent, uégetis, sédét* (= *sed et*) sim. post fol. 102ᵃ unum folium, quod erat quaternionis ultimum, intercidit (cf. p. 117, 22—120, 13) et in medio folio 87ᵃ lacuna non indicata desiderantur, quae in nostra editione p. 69, 5 *cum filiis* — p. 70, 22 *insumere et in* (*in* add. Rm2) leguntur. persaepe loci occurrunt, ubi complures uoces uel etiam totae sententiae absint. quorum plurimi quidem ita sunt comparati, ut librarius a terminatione ad terminationem pariter uel similiter cadentem oculis aberrauerit, uelut p. 17, 14. 24, 4. 26, 22. 47, 13. 15. 58, 18. 95, 12. 132, 12. 170, 16. 197, 7. 217, 11. 237, 15. 244, 18. 247, 6, sed aliae omissiones (p. 100, 5. 104, 19. 154, 3. 230, 17. 244, 9) hanc explicationem respuunt.

Aliquot locis antiquae capitulationis uestigia supersunt ita, ut ante capituli initium littera *K* exstet, uelut fol. 64ʳ (p. 5, 12 ante *hunc*), fol. 65ᵃ (p. 9, 15 ante *si ergo*, 9, 20 ante *et*, 10, 1 ante *Uerum*), fol. 66ʳ (p. 10, 17 ante *Quae*, 10, 25 ante *tum*, 11, 9 ante *Nihil*), fol. 69ᵃ (p. 20, 6 ante *Locorum*), fol. 90ᵃ (p. 80, 1

ante *considerate*), fol. 91[r] (p. 80, 10 ante *Ita*, 81, 8 ante *Sed*). ex his locis quamuis paucis singula capitula antiquitus breuiora fuisse quam nostra, quae ad editionis Graecae capitulationem accommodauimus, colligitur.

In rebus orthographicis codicem R bonae memoriae testem esse postea fusius declarabimus (cf. p. LI—LIV); sed nihilo minus male scribitur:

e pro *ae*: *celestibus, egre, egritudo, estimet, heret, idiote, leuaque, meror, penitentia, penituit, precipites, preparabit, pretereuntes, preuentione, questio, seculo, tedio, uniuerse nature, zone*; de littera *e* suo iure pro *ae* posita cf. infra p. LII sq.

ae pro *e*: *cęcidit, cędrus, cęlebro, communę, maximę, optimę, publicę, adpraehendi, aegimus, aequi* (195, 22. 270, 4 pro *equi*), *mundumquae, paenitus, praecibus, praetiosus, praesbiteros, praessi, uentrae.*

ae pro *oe*: *caepisse, praelium.*

i pro *e*: *dilitiae, diriuat, discenderet, dispicere, dispoliant, distruitur, diuitiis* (= *de uitiis*), *elimentorum, elimosine, similis* (= *Semeles*).

e pro *i*: *antequa, decadebus, deluculo, dessidentes, feeri, sterelitas;* de scriptura *absenthium* cf. p. LIII.

o pro *u*: *nobibus, sulphore, torcolaribus;* sed *luxoriosis* 44, 18 (RO,Cm1) et *luxoriantes* 124, 21 (ROC) fortasse recte.

u pro *o*: *abuno* (= *a bono* 30, 2), *munilium.*

u pro *b*: *operiuus, siue* (= *sibi*), *cantauimus.*

c pro *t*: *flagicium, maliciae, spacia.*

t pro *c*: *audatius, dilitiarum, fidutiam, initiatur, pernitiem, sotiatam.*

g pro *c*: *agrigula, diligata* (258, 18), *dogumenta, exeguit.*

ch pro *c*: *archan(a)* 21, 16 (ROC). 29, 10 (RO) [*archanis* 113, 5 OCV. 210, 10 CV,Op.c.]. *archanum—archanorum* 167, 14 (ROCV); *sepulchra* 55, 13 (ROAC) [238, 19 OC, *sepulcrha* A].

c pro *ch*: cf. p. LIII.

t pro *d* fere ubique scripsit Rm1 in uocibus *aliquit*, *aliut*, *aput*, *haut*, *quit*, sed correxit.

d pro *t*: *inquid*.

f pro *ph*: *colafos*, *faraonem*, *filosophiae*, *finees*, *memfitici*, *orfei*, *soffisticam*, *sofistę*.

h modo omittitur modo superflue ponitur: *arcitectum*, *armonia*, *habiit*, *habundo*, *hiezechihelum*, *hii*; cf. etiam p. LIII.

ll pro *l*: *tollerant*, *uellis*; de *medella*, *querella*, *cautella* cf. p. LII.

aliae consonae duplicantur: *cōmessationibus*, *duppliciter*, *occassionibus*, *pussilus*.

Saepe syllabae in R omittuntur: 15, 13 *intruxisse* (*introduxisse*), 211, 5 *ornatus* (*ordinatus*), *suppliis*, 212, 23 *dare* (*damnare*), 225, 13 *inīminos* (*intra terminos*), 228, 3 *pronis* (*profanis*), *commotionibus*, *probilibus* sim.

Praepositionum exeuntes consonae in uerbis compositis non solent assimilari; nec uero desunt assimilationis exempla, uelut *afflictorum*, *alloqui*, *appellatio*, *arrogantem*, *collegerit*, *imminet*, *impius*, *oppressa* sim.

Uno loco excepto (68, 9) in R legitur *quicquid* (18, 5. 7. 41, 19. 91, 4. 93, 22. 96, 19. 106, 25. 128, 6. 136, 2. 156, 5. 268, 21) itemque ceterorum consensu codicum *quicquam* 224, 19, sed 230, 21 unus R *quidquam* exhibet.

Denique praeterire nolo saepe librarium codicis R litteras *a* et *u* confudisse, uelut 9, 3 *gerunt* pro *gerant*, 9, 19 *labefacturi*, 13, 13 *stadium* pro *studium* (cf. 268, 7), 22, 18 *oblactatur*, 23, 19 *etiā cauta* pro *euacuata*, 38, 18 *ultimum* pro *ultimam*, 41, 4 *impiū* pro *impiam*, 43, 21 *periculū* pro *pericula*, 51, 13 *tandē inde* pro *tum deinde*, 241, 20 *coram* pro *quorum*, 270, 12 et sim., unde in archetypo litteras *a* et *u* satis sibi similes fuisse merito conicias. formam autem litterae *a* in modum uetustae scripturae minusculae Carolingicae in superiore parte non fuisse clausam ideoque non solum cum *u* sed etiam cum *is* (ıſ) confundi potuisse apparet ex 43, 21. 22. 44, 1, ubi R sexies *periculis* pro *pericula* in suo exemplari legit. denique rei palaeographicae studiosis fortasse expediet comperire librarium codicis R tres uel potius quattuor litterae *a*

formas ita usurpare, ut ab eodem scriba inde a fol. 63ᵃ—88ʳ ferme ubique forma ɑ, a fol. 88ʳ—143ᵃ multis locis etiam forma ɑ, a fol. 144ʳ—150ᵃ praeter ɑ rarius ɑ, saepius ɑ adhibeatur; hic illic etiam forma ɑ occurrit fol. 65ʳ, 90ᵃ, 135ʳ (bis), 149ʳ. codicis partem, quae Gregorii orationes continet, lucis ope depictam contulit Ios. Zycha.

2. Codex bibliothecae Bodleianae **Oxoniensis Laudianus** Miscellaneus 276, quem littera *O* significauimus, membranaceus formae maximae foliorum 85 saeculo IX exeunte scriptus est. in fol. 1ʳ exstat litteris capitalibus exaratum: *in hoc codice libelli sc̃i gregorii nazanzeni numero X*, sequitur index orationum et praefatio Rufini. decem orationes hoc ordine sese excipiunt: fol. 2ʳ—23ᵃ *apollogeticus in latinum translatus e greco*, fol. 23ᵃ—30ʳ *de epiphaniis siue de natali domini*, fol. 30ʳ—37ᵃ *de luminibus quod est de secundis epiphaniis*, fol. 38ʳ—44ᵃ *de pentecosten de spiritu sancto dicta in ecclesia constantinopolim*, fol. 44ᵃ—51ʳ *in semet ipso de agro regressus*, fol. 51ʳ—55ʳ *de hieremia dicta praesente imperatore apud quem et intercedit pro quodam periclitante*, fol. 55ʳ—63ʳ *de reconciliatione et unitate monachorum*, fol. 63ʳ—70ᵃ *de grandinis uastatione cum pater episcopus reticerit*, fol. 71ʳ—81ʳ *de fide et de nicena fide*, fol. 81ʳ—85ʳ *de arrianis quod non liceat semper et publice de deo contendere*. in calce codicis (fol. 85ʳ) hymnus ad Michaelem archangelum exstat. numeri quaternionum (in quaternionibus primo et quinto singula folia desunt) litteris *A—I* (*K*, *L*) signati in margine inferiore ultimi cuiusque auersi appositi sunt: fol. 7ᵃ. 15ᵃ. 23ᵃ. 31ᵃ. 37ᵃ. 45ᵃ. 53ᵃ. 61ᵃ. 69ᵃ; sequitur quinio, cuius ultimum folium nunc non numeratum una cum indice *K* deest (fol. 70—78), et ultimus quaternio septem foliis (79—85) constat.

Plane similis codex saeculo decimo monasterii s. Nazarii Laurishamensis fuerat, qui secundum catalogum antiquum, quem G. Becker, *Catalogi bibliothecarum antiqui*, p. 113 sq. publici iuris fecit, LV nr. 512 easdem Gregorii orationes decem eodem ordine digestas continebat. nec tamen hunc librum eundem fuisse atque Laudianum nostrum pro certo

affirmare ausim. ex catalogi enim illius descriptione Laurishamensem post orationes Gregorianas etiam tractatum *de ordine noui et ueteris testamenti* exhibuisse scimus, qui nunc deest in Laudiano neque umquam adfuisse putandus est, quoniam post quattuor uersus fol. 85[r] Gregorii textus finitur et sequens breuis hymnus ad Michaelem archangelum ad ultimum folium rectum ex parte quidem scriptura complendum additus esse uidetur, cum fol. 85[a] omnino scriptura careat. itaque paulum dissentio ab Andrea Wilmart (*La tradition des opuscules dogmatiques de Foebadius* etc. p. 20 not. 2), qui recte quidem in codicum collectionem archiepiscopi Laud complures codices Germanicos, inter quos non solum Moguntinos et Virceburgenses, sed etiam Laurishamenses, intrasse monet, sed nimis confidenter Laudianum Misc. 276 ut Laurishamensem 512 agnoscit.

Certe quod ad aetatem codicis attinet, huius agnitionis difficultas nulla est. Laudianum enim illo catalogo antiquiorem esse ne ego quidem nego, quamquam Wilmart codici maiorem antiquitatem assignare uidetur quam ego, qui editorem catalogi bibliothecae Bodleianae[1]) Laudianum saeculo XI ineunti attribuentem errasse quidem putem nec uero per typothetae errorem numerum *XI* pro *IX* legi Wilmartio concedam. sunt enim certa quaedam uestigia, quibus codicem ante finem saeculi IX exaratum esse putare uetamur; quin etiam qui librum initio saeculi X scriptum esse contenderit, uix me habebit aduersarium. ceterum de hac re iudicandi facultas penes omnes est, quoniam specimen codicis lucis ope depictum (fol. 1[r]) Wilmart commentationi suae addendum curauit. etiam alterum codicem perquam similem Lauriaci exstitisse eodem monasterii catalogo docemur, cf. Becker p. 108 (XLV nr. 373): *liber Victorini in Leuiticum, libri X Gregorii Nazianzeni in uno codice.*

Codex Laudianus ab uno librario litteris nitidis diligenter scriptus est. quae diligentia etiam inde cognoscitur, quod uo-

[1]) H. O. Coxe, *Catal. codicum man. bibl. Bodleianae* II 226.

ces litterasue suis locis parum perspicuas supra reposuit, sat multis locis singulas litteras (*i* in *e*, *e* in *i*, *u* in *o* mutans) emendauit, sententias omissas in margine aut supra lineam adscripsit, ut bis tantum (p. 25, 8. 31, 15) textus hiet; nam ea, quae p. 130, 11 et 150, 12 exciderunt, etiam in ceteris codicibus praeter R desiderata librarius in exemplari suo iam non uidit. in fine orationis septimae fol. 63^{r} subscriptio legitur litteris maiusculis: *usque huc contuli de codicae scãe melaniae roma* et, si s. Melaniam seniorem[1]) ipsius Rufini aequalem et amicam fuisse reminiscimur, quae obiit 410—411 (cf. Butler, *The Lausiac History of Palladius* II [1904] 228), ad genuinae memoriae initia hanc subscriptionem redire patet. at de codice ad codicem ex scribarum consuetudine talia additamenta posteritati religiose tradendi propagata Laudiano fucatam tantum auctoritatem confert. exstat enim alter quoque codex, ut de Berolinensi theol. 329 taceam, eandem subscriptionem exhibens, de quo mox disputabimus, Atrebatensem dico, et mira fortuna factum est, ut hi ipsi duo codices in uniuersum bonae notae non sint et, ubi singulares, quae eorum propriae sunt, lectiones exhibent, minorem etiam fidem mereantur, cf. infra p. LX sq.

Atque praecipue in Laudiano permulta sunt, quae castigatione egeant. unum genus mendorum inde natum est, ut uox substantiuo cuidam antecedens uel succedens nomini illi aut praecedenti aut sequenti falso grammatice accommodaretur (cf. p. 8, 22. 10, 26. 37, 12. 63, 6. 75, 18 al.) aut librarius uoculis similiter desinentibus uel incipientibus deceptus similes syllabas uocesue uel omitteret uel bis poneret (cf. 27, 24. 35, 22. 60, 16. 153, 3. 162, 3. 203, 26. 240, 15 al.). genus autem mendorum longe frequentissimum originem traxit ex confusione uocalium et consonantium, uelut innumeris locis confunduntur *ae*, *oe* et *e*, *e* et *i*, *o* et *u*, *c* et *t*, *d* et *t*, *b*

[1]) Etiam Melaniam iuniorem Rufinum senem uidisse probabile est (cf. Rampolla del Tindaro, *Santa Melania Giuniore Senatrice Romana* [1905] p. 200—202 not.) nec uero dubitandum, quin codicis subscriptione Melania senior significetur (cf. Wilmart l. l. p. 24 not. 2).

et *p*, omittitur *h* aut abundat et sim. mirum quantum patet confusio litterarum *i* et *y*; quamquam enim non ita miramur scripturas *illiricum, misteria, frigum, mistica, sicamina, babilonia, olimpiaco, idria, sillabis, sillogismis, presbiteros,* tamen pro codicis uetustate notabiliores sunt formae *cybus* (passim), *hystoria, cythara, hyrsutis, tybiae, phylosophia, ysidis, symonis, myrum (= mirum).* ad librarii morem pronuntiandi cognoscendum magis etiam quam *magestat(e, -em, -is)* p. 119, 13. 160, 1. 185, 9 conferat *nimigitate* 268, 23 (etiam C). codicem lucis ope depictum Ios. Zycha contulit.

3. Codex **Atrebatensis** 621 miscellaneus foliorum 165 formae maioris octonariae saec. X ineunte scriptus, quem littera *A* significamus, fol. 1—71[r] praefatione Rufini praemissa Gregorii orationes octo priores praebet. textus in omnibus orationibus foliorum iacturam passus maioribus lacunis hiscit (p. 10, 12—12, 19. 18, 8—21, 7. 27, 5—29, 19. 35, 7—37, 16. 43, 2—45, 15. 48, 11—50, 26. 62, 1—67, 8. 75, 3—77, 14. 80, 3—82, 10. 95, 10—97, 10. 108, 3—113, 9. 142, 10—145, 9. 171, 7—173, 20. 199, 2—201, 9. 224, 10—226, 23. 254, 4—256, 18). etiam hic liber eodem loco, quo O, hoc est in fine orationis septimae, subscriptionem seruauit: *usque huc contuli de codice scae melanie romę* neque tamen multum ad emendationem ualet. in fronte folii primi legitur: *Bibliothecae Monasterii S. Vedasti Atrebatensis 1628.* codicem post Wrobelium contulit Ios. Stalzer.

4. Codex Caroliruhensis **Augiensis** CXVIII, quem littera *C* notamus, accuratissime ab Alfredo Holder (*Die Reichenauer Handschriften I. Die Pergamenthandschriften* [1906] p. 301 sqq.) descriptus saeculi noni uel decimi est et decem Gregorii orationes complectitur, quae hunc seruant ordinem: fol. 2[r]—3[u] Praefatio sine inscriptione, fol. 3[u]—47[r] *apollogeticus in latinum translatus e greco*, fol. 47[u]— 60[r] *de theophaniis siue natalis domini*, fol. 60[r]—75[r] *de luminibus quod ē scds epyphaniis*, fol. 75[r]—94[r] *de fide . . . de fide nicaena*, fol. 94[r]—107[r] *de pentecoste et de spiritu sancto in ecclesia constantinopoli*, fol.

107ʳ—121ᵗ *de in semet ipso de agro reuerso*, fol. 121ʳ—130ᵃ *de hieremia dicta presente imperatore intercedens pro quodam periclitante*, fol. 130ᵃ—146ᵃ *de reconciliatione et unitate monachorum*, fol. 146ᵃ—161ʳ *de grandinis uastatione cum pater episcopus reticeret*, fol. 161ʳ—168ᵃ *contra arrianos* (man. saec. XV). liber ab uno librario scriptus est, correctus autem non solum a manu prima raro, quae singula uocabula correxit et omissa addidit, sed etiam multo saepius ab altero correctore, qui pauca quidem, quae a librario male exarata erant, correxit, multis autem locis scripturam genuinam corrupit uel leuiter corruptam grauius etiam pessumdedit usus codice quodam, qui libri Monacensis 3787 (cf. infra p. XXXVII) persimilis erat. in rebus orthographicis C plerumque cum codice Laudiano conspirat, quocum etiam tractatu *De fide* quamquam non eodem loco inserto consentit. codicem Vindobonam transmissum Ios. Zycha contulit.

5. Codex **Vindobonensis** 759, quem siglo *V* notamus, membranaceus formae maioris foliis 96 constans, quae nouem orationes genuinas (inscriptio orationis II desideratur, cf. p. 84 editionis nostrae et infra p. XL) omisso prologo continent, saeculo XI uel potius XII[1]) duabus manibus scriptus est, quarum altera partem priorem usque ad fol. 16ᵃ, altera partem reliquam exarauit. praeter librarios, qui et ipsi nonnulla menda sustulerunt, liber manum correctricem expertus est, qua multi errores emendati, alia uerba integra deprauata sunt. codex etsi persaepe uerborum collocatione a ceteris discrepat, tamen cum R artius coniunctus cum illius lectionibus magnum auctoritatis pondus affert tum solus complures locos integros seruauit. in tegumento codicis haec inscripta leguntur: *Liber hic mihi Petro Lambecio Hamburgensi, S. Caes. Majestatis Consiliario, Historiographo et Bibliothecario Aulico donatus fuit a Turcis in Arce Budensi A. 1666 die 10 Martii.* codicem post Wrobelium Ios. Bick contulit.

[1]) *Tabulae codicum* I 128 hunc codicem saeculo XI assignant, cautius Denis in catalogo I 612: '*sec. ut uidetur XI*' iudicauerat.

2. Hos quinque libros manu scriptos ad crisin factitandam sufficere cum intellexissem, Wrobelio auctor fui, ut ceterorum codicum quamuis antiquorum lectiones uarias, quas summa diligentia enotauerat, ab apparatu critico aut omnino arceret aut speciminis instar pauca quaedam in notis ad Rufini Praefationem suppeditaret. itaque hoc loco de singulorum horum uirtute summatim rationem reddere satis habemus. sunt autem hi:

1. Codex Lugdunensis 599 (olim 515, quo numero Wrobel usus est) foliorum 60 formae quadratae saeculo IX ineunte uel saeculo VIII exeunte scriptus est. legitur enim fol. 1r: *leidrat licet indignus tamen episcopus istum librum tradidi ad altare sēi stephani* (cf. *Catal. gén. des Manuscr. des Bibl. publ.* XXX [1899] 154). Leidratus autem intra annos 798—814 episcopus Lugdunensis fuit[1]). hic liber fol. 10a—60a priores quattuor orationes continet; quartae orationi desunt in fine sex uersus, quod codex fol. 60a desinit uoce *corporaliter* (p. 163, 6). uerba Rufini pessime sunt mutata et interpolata ita, ut hic codex uetustissimus idemque fere omnium deterrimus sit. hoc acerbum iudicium comprobatur lectionibus, quae siglo *L* notatae ad huius editionis pag. 3—5 in notis adscriptae sunt (cf. imprimis p. 3, 10. 18. 4, 3. 6. 9. 21. 22. 23. 5, 1. 2). itaque casu p. 159, 6 genuina lectio *testis est* (*et testis est* cet.) in *L* legitur; quae enim proxime antecedunt et sequuntur in *L*, quam corruptus liber sit, satis demonstrant: *si inueniat puerum prudentem et seniorum iudicem facit et lasciua aetas condemnat impudicam senectutem. testis est danihel, qui uitae merito leones uicit in lacu.*

2. Codex Valentinianus (*s. Amandi*) 150 (olim 143) saeculo IX mundissime exaratus priores octo orationes integras continet et proxime accedit ad codicem Atrebatensem *A* et Bononiensem Gallicum, de quo mox uerba faciemus, ita ut eum mediocris bonitatis textum recensionis Gallicae praebere

[1]) Cf. Delisle in *Notices et Extraits des Manuscrits* etc. Paris. 1896 XXXV p. 838.

dicas. immerito igitur huic codici Wrobel deceptus Graeco καθὼς γέγραπται fidem habuit exhibenti p. 160, 15 *cum dicitur*, cum ceteri recte praebeant *cum dicit* (cf. infra p. XLVIII).

3. Codex nunc Petropolitanus Lat. Q. I 46 olim Corbeiensis 112 saec. IX compluribus manibus exaratus foliorum numeratorum 101 uel potius 102, quod fol. 41 bis numeratur, formae octonariae maioris in margine superiore fol. 1[r] notam *lib̄ de antiqua corbeja*, in inferiore *Ex Musaeo Petri Dubrowsky* exhibet. continentur octo orationes priores praecedente Rufini prologo his inscriptionibus insignitae: fol. 1[r] *incipit prologus*, fol. 2[r] *gregorii ep̄i nanzianzeni explicit* (in mg. *prefatio rufini prb̄i ad apronianum*). *incipit apologeticus in latinum translatus ex greco feliciter*, fol. 40[r] *apologeticum sc̄i gregorii ep̄i liber explicit. incipit eiusdem liber IIdus. de epifaniis siue de natale dñi*, fol. 47[a] *expli* (sic) *lib̄ II gregorii episcopi de epifaniis siue de natale dñi. incipit lib̄ III de luminibus quod est epiphaniis*, fol. 58[a] *explicit lib̄ III gregorii episcopi secundis epifaniis. incipit lib̄ IIII de pentec̄s et de sp̄u sc̄o dicta* (*us* s. *a* m2) *in* (eras.) *ecl̄ę constantinopolim*, fol. 68[r] *gregorii ep̄i lib̄ IIII explicit. incp̄t lib̄ ·V· in semet ipso de agro regressus*, fol. 77[a] *gregorii ep̄i lib̄ ·V· expl̄: incipit eiusdē lib̄ VI:· de hieremia dicta pręsente imperatore:· apud quē et intercedit. pro quodam periclitante*, fol. 83[a] *gregorii ep̄i lib̄ VI expl̄: incip̄ lib̄ VII:· de reconciliatione monachorum*, fol. 91[r] *gregorii ep̄i liber VII explicit. incipit liber VIII de grandinis uastatione cum pater ep̄s reticeret*, fol. 101[r] des. (cf. p. 260, 22): *cui est gloria et potestas in sęcula sęculorum. amen* (reliqua paginae parte uacua relicta). huius codicis inspiciendi facultate hoc demum anno mihi data mox eum cum libris O et A ita conspirare intellexi, ut peculiare eius pretium in crisi factitanda fere nullum sit. speciminis causa affero has eius lectiones: 10, 20 *diu*, 22 *aliqui*, 23 *ex improuiso*, 26 *mei* (*i* ras.), 12, 2 *uiles* (*i* s. *e*), 10 *paenitus*, 18, 20 *enim* (s. *etiam* m2), 22 *repperiet*, 19, 16 *aduersus*, 20, 7 *requirunt*, 15 *aguntur*, 27, 24 *feruentes*, 45, 6 *est omnium*, 254, 20 *audit* etc. praeterea conferenda sunt, quae infra p. LXI e Petropolitano enotauimus.

4. Codex Bononiensis Gallicus 30 saec. X foliorum 88 formae quadratae septem orationes priores integras cum praefatione et octauae partem fere dimidiam praebet. deficit enim fol. 78 uerbis *et iniquus in iniquitate perdurat nec aliquid* (p. 248, 5). in praetexto folio auerso adscripta sunt haec: *regnolfus licet exiguus sed in xp̄i nomine sacerdos et monachus sacro huic loco, sc̄i scilicet bertini monasterio, deuotus istum tradidi librum. quem si quis abstulerit uel alienarit, anathema sit.* cum *A* saepissime conspirans (cf. notas ad p. 3, 13. 4, 7. 8) et cum Valentiniano affinitate coniunctus (cf. 66, 14 *helias* pro *Samuhel*) a Wrobelio pluris aestimatus est quam debebat. is enim falso codicis Bononiensis manui alteri fidem habuit p. 120, 3 *oportet* contra necessitatem inculcanti (cf. infra p. XLVII). quod autem Bononiensis unus ex omnibus recte praebet p. 173, 9 *nobis* (*uobis* cet.), id fortasse librarii ingenio aut etiam socordiae debetur.

5 et 6. Duo codices Bambergenses 78 (B IV 13) saec. X et 64 (B IV 6) saec. XI (cf. Leitschuh, *Katalog der Handschriften der Koen. Bibl. zu Bamberg* I 1, 3 p. 450 et 433) octo orationes priores cum praefatione (*praefatio gregorii nanzanzeni episcopi uel rufini presbyteri*) continent. ambo eiusdem familiae sunt nec uero ad textus recensionem quicquam ualent; habent enim p. 3, 18 *toruo*, 4, 9 *se deo*, 4, 21 *tantum*, 4, 22 *disceptationes accersiens pacifico eos affatur alloquio dicens*, 4, 14 *apud* omittunt, 5, 2 uerba interpolata, quae in Lugdunensi leguntur, etiam in Bambergensibus comparent neque dubium est ceteras utriusque codicis lectiones uel obiter respicienti, quin in deterrimorum codicum numero sint habendi.

7. Codex Monacensis Latinus 3787 saeculi X exeuntis uel XI ineuntis totidem quot codex Augiensis CXVIII orationes eodem ordine se excipientes exhibet, quae folia 1—92 occupant. hic liber cum Augiensi artissime cohaeret, sed propterea dignus est, qui attentius respiciatur, quod ad eius potius quam ad Augiensis fidem editio princeps anno 1508 adornata esse uidetur, de qua mox dicemus.

8. Codex Monacensis Latinus 463 chartaceus foliorum 190

in fol. 190^{r} haec habet litteris rubris scripta: *Opuscula Sancti Gregorii Nazanzeni episcopi e greco in latinum traducta foeliciter finiunt. Scripsi ego Hartmañus Schedel. arciū et utriusque medicine doctor: En opera Gregorii magni: que in Germania repperi: Anno dōi MCCCCC: In Nurīberga. Laus Deo.* incipit Rufini textus fol. 7^{r}: *Incipit Praefatio in Apologetico Gregori Nazanzeni de Urbana Vita,* 9^{r}—59^{u} *Apologeticus,* fol. 60^{r}—74^{r} *de Theophaniis siue natali Domini,* fol. 74^{r}—90^{r} *de Luminibus: quod est de secundis Epiphaniis,* fol. 90^{r}—104^{r} *de Pentecoste et de Spiritu Sancto in Constantinopolitana Ecclesia,* fol. 104^{u}—124^{u} *de fide eiusdem sancti Gregorii et episcopi Nazanzeni,* fol. 125^{r}—138^{u} *de semetipso. De agro reuerso uel cum de agro reuertitur,* fol. 138^{u}—147^{r} *de dictis Hieremie presente imperatore intercedent' pro quodam periclitante,* 147^{r}—163^{r} *de reconciliatione et unitate Monachorum,* 163^{r}—180^{r} *de Grandinis uastacione cum pater episcopus reticeret,* fol. 180^{r}—188^{u} *de hiis qui inpuro corde et ore de sanctis locuntur* (est oratio IX nostrae editionis *De Arrianis*), fol. 188^{u}—189^{u} *de fide nicena* (est *Libellus fidei* XX 49—50 M). differt igitur hic codex a Monacensi 3787, quod tractatum *De fide* quinto, non quarto loco et breue illud supplementum *De fide nicena* non statim post tractatum *De fide,* sed in fine totius orationum collectionis exhibet. textus forma ad eam, quam C cum Monacensi 3787 praebet, proxime accedit, nisi quod etiam corruptior est eo, quod librarius male doctus multa, quae non statim intellegebat, ex suo arbitrio mutauit. codicem, quem Ioh. Wrobel contulerat, meo rogatu denuo inspexit P. Alfredus Feder S. I.

9. Codex Vaticanus Latinus 306 tribus manibus exaratus inde a fol. 2^{r} octo priores Gregorii orationes ordine usitato usque ad fol. 88^{r} continet; atque folia 2^{r}—37^{r} saec. X, 38^{r}—40^{v} saec. XV, 40^{u}—88^{r} saec. XI scripta sunt. textus ad eam recensionem, quae codicibus Atrebatensi, Bononiensi, Valentiniano, aliis repraesentatur, redit.

10. Codex Parisinus Latinus 1705 saec. XI octo priores Gregorii orationes cum praefatione, sed or. V et VI inuerso

ordine, continet. ipse deterioris notae ceterorum codicum Gallicorum similis est.

11. Codex Virdunensis 47 saec. XI octo priores orationes usitato ordine exhibens cum Atrebatensi artius cognatus est.

12 et 13. Codices Vindocinensis 123 saec. XI et Carolopolitanus 173 saec. XII et numero orationum et textus forma originem Gallicam prae se ferunt.

14. Codex Montepessulanus 411 saec. XII orationes octo hoc ordine dispositas: I—IV. VI—VIII. V continet (*liber V de hieremię dictis* etqs., *liber VI de reconciliatione et unitate monachorum, liber VII de grandinis uastatione* etqs., *liber VIII in semet ipso de agro regressus*). cum Parisino 1705 haud raro in lectionibus singularibus conspirat.

15. Codex Berolinensis bibl. elector. theol. 329 saec. XII (cf. V. Rose II 1 p. 118) eadem continet quae Atrebatensis una cum eius subscriptione post orat. VII: *usque huc contuli de codice sancte melanie rome.*

His codicibus maximam partem Gallicis adiungendi sunt libri aliquot Britannici et Hispanienses, qui item octo priores Gregorii orationes continent:

16. Codex cathedralis Sarisberiensis 89 saec. XI.

17. Codex Cantabrigiensis coll. Iesu Q. B. 21 saec. XII ex.

18. Codex cathedralis Lincoloniensis A. 3. 4 saec. XII ex., qui praeter octo Gregorii sermones etiam Basilii Caesariensis episcopi homilias octo ex Rufini interpretatione cum eiusdem prologo continet (cf. supra p. XIV not.).

19. Codex cathedralis Dunelmensis B. 4. 1. saec. XII.

20. Codex Lambethanus Londinensis 338 saec. XII.

21. Codex Bodleianus 753 saec. XV.

22. Codex Escorialensis Q III 5 saec. XII.

23. Codex bibliothecae nationalis Matritensis A 158 saec. XIII in.

24. Codex bibliothecae uniuersitatis Matritensis 47 saec. XIII—XIV.

25. Codex Toletanus Matritensis 11, 20 saec. XIV fol. 244ᵃ—269ᵛ.

26. Codex monasterii Sanctae Crucis (*Heiligenkreuz* in Austria inferiore) 312 foliorum 200 formae quadratae saec. XII scriptus primo loco omnes nouem orationes genuinas continet sine praefatione Rufini: fol. 1[r] *incipit liber primus. Apollogeticus sc̄i gregorii nazanzeni episcopi*, fol. 28[r] *explicit Apollogeticus sc̄i gregorii nazanzeni ep̄i*, fol. 28[u] deficiente inscriptione oratio II incipit, fol. 36[u] *explic̄ liber sc̄ds, incipit tercius eiusdem. de luminibus. id est. sc̄dis epyphaniis*, fol. 46[r] *liber quartus de penthecosten et sp̄u sc̄o*, fol. 54[r] *incipit quintus cum de agro uenisset*, fol. 61[r] *incipit sextus de ieremiae dictis* etqs., fol. 66[r] *incipit septimus de reconciliatione et unitate monachorum*, fol. 75[r] *incipit eiusdem liber octauus de grandinis uastatione* etqs., fol. 83[u] *incipit liber eiusdem VIIII. de arrianis et de his qui indecenter de lege contendunt*, fol. 87[u] *explicit iste liber.* fol. 88[r]—144[r] prologo praemisso magistri Iohannis Salesberiensis episcopi Carnotensis passio s. Thomae episcopi et martyris, fol. 145—200 Senecae ad Lucilium Naturalium quaestionum libri septem continentur. hic liber fere ad uerbum eam textus formam repraesentat, quam Vindobonensis 759 praebet. praeter inscriptiones singularum orationum modo enotatas affero e sexcentis exemplis pauca haec: 28, 28 *nonnumquam interdum*, 32, 15 *subsistentia*, 75, 15 *abramici*, 100, 7 *inpudiciis*, 113, 9 *occultis et ditis* (*et* del. et in margine *ab* adscriptum), 117, 12 aT-ⲑ-HWPIa, 176, 7 *eedẽ*, 265, 6 *controuersiis*, 266, 25 *aut certe*, 267, 11 *reptis*, alia innumera. quae cum ita sint, ad paruam illam lacunam, qua Vindobonensis in fine orationis IX laborat (cf. p. 276, 14—21), resarciendam hoc codice apte utemur. enotamus igitur has lectiones uarias: 276, 17 *errantes in aliquo periculum non habebunt* (recte ceteri codices *errare . . . habet*, cf. Graecum τὸ διαμαρτάνειν ἀκίνδυνον), 276, 18 *accipientes sententiam*, 276, 20 *cui est . . . saeculorum* omissum. codicem Vindobonam transmissum contulit Ios. Zycha.

27. Codex Stuttgartensis theologicus 21 formae octonariae foliis constat 124 non numeratis et saec. XII scriptus

est. fuerat olim, ut manu recenti in fol. 1ʳ adnotatum est, monasterii Gengenbach. continet nouem Gregorii orationes genuinas ita, ut octaua post quartam inserta sit (fol. 75ᵃ *explicit de pentecoste**[*n* erasum]. *Incipit de grandinis uastatione cum pater ep̄s reticeret;* fol. 86ᵃ *explicit de grandinis uastatione. Incipit cum de agro reuertitur* et fol. 118ʳ post ultima uerba orationis *De reconciliatione et unitate monachorum* statim sequitur: *Incipit de arrianis quod non liceat semper et publice de deo contendere*). textum mixtum repraesentat, quippe qui eundem orationum numerum quem RV exhibeat et cum V haud raro consentiat, uelut 75, 15 *abramici,* 193, 8 *reperiens,* 275, 21 *et* omissum, 276, 13 *de mundis,* sed multo saepius cum OAC concordet atque ad codicem C potissimum proxime accedat, uelut p. 193, 5 *et plenus misericordia,* 195, 7 *explosa,* 196, 7 *sed et,* 268, 11 *qui,* 269, 15 *satietas aut nimietas,* 269, 21 *conuium* (ante correctionem). luculentissimum mixtae recensionis exemplum exstat 275, 14 *ωzeoceinen quod est ipse dixit,* ubi primum uocabulum sensu carens nihil aliud est quam Graecum AΥTOC EΦH (uel EΦA) librariorum inscitia corruptum, quod integrum seruatum est codice V — codex R enim deficit —, cum *quod est ipse dixit* ex alterius familiae codicibus OAC fluxerit. praeterea non pauca suo Marte nouauit librarius.

28. Codex Urbinas Latinus 60 membranaceus foliorum 244 saec. XV splendidissime scriptus et picturis ornatus in tegumenti folio auerso circi imaginem habet, in quo haec litteris maiusculis alternis uicibus aureis aut caeruleis leguntur: *in hoc ornatissimo codice continentur omnia* (bis) *opera Gregorii Nazanzeni que apud Latinos reperiuntur et opera Iohannis Crisostomi que in circulis sunt adnotata.* hic circus decem circulis minoribus circumdatur, quibus tituli singulorum opusculorum inscripti sunt. continet autem codex haec: fol. 1ʳ *rufini aquilegiensis praefatio in operibus Gregorii nazanzeni ex greco in latinum per eum traductis foeliciter incipit,* fol. 2ʳ *apologeticus,* fol. 28ᵃ *de natiuitate domini,* fol. 36ᵃ *de luminibus quod est de secundis epiphaniis,* fol. 45ᵃ *cum de agro reuertitur,*

fol. 54r *de quodam periclitante*, fol. 59r *de pentecoste et de spiritu sancto*, fol. 67r *de reconciliatione et unitate monachorum*, fol. 76u *de grandinis uastatione*, fol. 85u—96u *de fide* cum maiore lacuna (folio enim 91u medio et fol. 92r uacuis relictis desiderantur uerba *in patre et filio non solum prophetica* usque ad *uide ergo si potest aliquid esse cui possit pater* [Migne XX 41 A—42C]), fol. 97r *incipit de inuentione capitis sancti Iohannis baptiste eiusdem sancti Gregorii nazanzeni*, fol. 101r *de pascate*, fol. 110r *contra Iulianum imperatorem*, fol. 116r *epistula ad Cledonium I II*, fol. 123u *epistula ad uirginem nobilem*, fol. 124u *explicit epistula sancti Gregorii nazanzeni episcopi ad uirginem nobilem*, sequuntur opuscula Iohannis Chrysostomi in Latinum translata. itaque orationes Gregorii hoc ordine digestae sunt: I—III. V. VI. IV. VII. VIII. (*De fide*). quod ad textus formam attinet, tuo iure in eo recensionem quandam mixtam agnoscas, quae modo cum hoc modo cum illo codice conspirans et innumeris nouis lectionibus recentiore demum aetate a uiro quodam haud indocto excogitatis corrupta editori nullius pretii est. codicem descripsit eiusque partes selectas contulit Aemilius Gaar.

29. Codex Vaticanus Latinus 307 membranaceus foliorum 120 saec. XV octo Gregorii orationes et tractatum *De fide* eodem ordine quo Urbinas 60 exhibet et textus hiatum in tractatu *De fide*, quo Urbinas laborat, etiam in Vaticano 307 deprehendimus, sed lacunae uestigium non exstat; folii enim 106u in fine legitur *hanc unitatem substantiae* et in initio fol. 107r *comparari quia talis est filius*, ita ut uerba *in patre et filio* usque ad *possit pater* intercidisse primo obtutu non animaduertas. fol. 112r legitur: *expliciunt sermones de fide sancti Gregorii Nazanzeni per Rufinum presbiterum ex Greco in Latinum transducti. incipit sermo de inuentione capitis sancti Iohannis baptiste secundum Iosephum*, qui sermo finitur fol. 116u; folia 117—120 scriptura uacua sunt. textus recensio plane eadem quae in Urbinate est. etiam huius codicis notitiam accuratiorem debeo Aemilio Gaar.

30. Codex Laurentianus Aed. Florent. VII saec. XV

(cf. Bandini, *Bibliotheca Leopoldina-Laurentiana* I 20 sq.) Gregorii orationes I—III. V. VI. IV. VII. VIII et tractatum *De fide* continens cum duobus codicibus Italis, quos modo descripsimus, arte cohaeret. etiam in hoc codice lacuna illa in libello *De fide* exstat.

31. Codex Laurentianus Fesulanus XLIV saec. XV (cf. Bandini, l. l. II 733 sqq.) non solum eosdem libellos eodem ordine exhibet quos ceteri Itali sed post libellum *De fide* etiam orationem *De Arrianis*[1]) usque ad uerba *Epicurum deum non sentientem* (p. 275, 18); sequitur Rufini interpretatio tractatuum Basilii (cf. supra p. XIV).

32. Codex Parisinus Latinus 10594 chartaceus saec. XV codicum saec. XV Italorum simillimus est (cf. Wilmart l. l. p. 21 not. 4).

33. Codex Laurentianus plut. XVII cod. XXXI membr. formae quadratae maioris saec. XV fol. script. 278 nitidissimus (cf. Bandini, *Catal. cod. Lat. bibl. Laur.* I 355—357) continet Gregorii sermones octo priores cum praefatione, deinde nono loco sermonem *De pascha* (Inc.: *supra custodiam meam stabo* = Greg. or. XLV, Migne P. Gr. XXXVI 623), decimo sermonem *De martyribus et in Iulianum peraequatorem* (Inc.: *quae est haec tyrannis* = Greg. or. XIX, Migne P. Gr. XXXV 1043), undecimo epistulam *ad Cledonium* (Inc.: *quoniam multi accedentes ad tuam ueneratione*m = Greg. epist. CII, Migne P. Gr. XXXVII 193), duodecimo *ad uirginem* (Inc.: *uirgo sponsa Christi* = XXXVII 632 M),[2]) sequuntur Basilii epistulae quinque, alia.

34. Codex Gaddianus CXIII chart. saec. XV continet octo priores orationes cum praefatione (cf. Bandini, *Bibl. Leopold.-Laurent.* II 125).

Praeterea exstant codices haud pauci, qui unam alteramue orationem, imprimis Apologeticum, exhibent, uelut Parisinus

[1]) Per errorem igitur Wilmart l. l. p. 21 sermonem *De Arrianis* etiam a Fesulano abesse dicit.

[2]) Cf. W. Meyer, *Die rhythmischen Gedichte des Gregor von Nazianz* in Actis Acad. Monacensis, classis philos.-philol. XVII (1886), p. 401.

Lat. 17401 saec. X, Parisinus Lat. 1706 saec. XI, Virdunensis 63 saec. XII, alii, quos nominare non tanti est. ne Sangallensis 89 quidem saec. IX, qui orationem VI praebet, dignus est, qui respiciatur. uerbis enim omissis (cf. p. 193, 5. 12. 201, 1 *et*, 204, 24 *etiam*), transpositis (cf. p. 193, 18 *satis mihi*, 195, 15 *ipse nobis*, 201, 19 *habere curam*, 202, 12 *Christi in regno*), mutatis (cf. p. 194, 7 *quaerit*, 20 *pusillanimitate*, 196, 7 *tristia*, 197, 11 *contempnentes descendatis*, 199, 20 *propter caritatem*, 200, 4 *praestant* pro *pendant*, al.) etiam modicae bonitatis libris deterior est. de hoc codice, qui etiam Cyprianea quaedam continet, conferenda sunt, quae Hartelius in Cypriani editionis praefatione p. XXII exposuit.

3. Codices, quos modo enumerauimus, omnes, qui plus minus integram orationum Gregorianarum collectionem continent, si orationum numerum et quo ordine singulae dispositae sint, spectamus, in tres diuiduntur classes. atque prima classis iis codicibus efficitur, qui omnes nouem orationes genuinas certo quodam ordine tradunt; sunt autem codex Reginensis 141 saec. IX, Vindobonensis 759 saec. XII eiusque assecla codex S. Crucis 312 saec. XII, quibus accedit genuinum ordinem iam non seruans Stuttgartensis theol. 21 saec. XII. secunda classis ex iis libris manu scriptis constat, quorum archetypus olim nonae orationis iacturam passus octo tantum orationes exhibebat; huc referendi sunt libri Gallicae originis (Valentinianus 150 [143] saec. IX, Petropolitanus-Corbeiensis Q. I 46 saec. IX, Atrebatensis 621 saec. X, Bononiensis 30 saec. X, Virdunensis 47 saec. XI, Vindocinensis 123 saec. XI, Parisinus 1705 saec. XI, qui orationem V post sextam praebet, Montepessulanus 411 saec. XII, qui eandem orationem V post octauam demum exhibet, Carolopolitanus 173 saec. XII, denique Lugdunensis 599 [515] saec. VIII—IX, qui, quamquam quattuor tantum orationes priores complectitur, Gallicae recensionis plurima uestigia seruat), libri Britannici et Hispanienses, quos p. XXXIX enumerauimus, Bambergensis 78 (B IV 13) saec. X, Bambergensis 64 (B IV 6) saec. XI, Vaticanus Lat. 306 saec. X et XI, Berolinensis bibl. elect. theol.

329 saec. XII, Laurentianus plut. XVII 31, Gaddianus CXIII, alii. tertia classis eorum codicum est, qui collectionem orationum spurio tractatu *De fide* auctam continent. hunc autem tractatum alii libri antiquiores nono loco ante orationem *De Arrianis* (Laudianus 276 saec. IX), alii quarto loco ante orationem *De pentecoste* (Augiensis CXVIII saec. IX—X et Monacensis 3787 saec. X—XI) inserunt. ab his libris iam interpolatis temporum decursu magis etiam degenerauerunt codices aliquot saeculi XV, ex quibus quinque ut Laudianus 276 tractatum *De fide* nono loco habent, sed orationem IV post sextam transponunt et praeter Laurentianum Fesulanum XLIV ultimam orationem *De Arrianis* omittunt (Urbinas Lat. 60, Vaticanus Lat. 307, Laurentianus Aed. Florent. VII, Parisinus Lat. 10594), unus (Monacensis 463) ad Monacensis 3787 exemplar redit, sed tractatum *De fide* quinto, non quarto loco ita praebet, ut eius supplementum *De fide nicena* sua sede motum post ultimam orationem *De Arrianis* collocatum sit.

Harum trium classium codices hodie seruati ad unum archetypum redeunt, cuius condicionem paucis adumbrare licet. atque communem omnium codicum nostrorum archetypum laborasse mendis certum est. additamenta enim deprehenduntur in eo 238, 2 *sacrificium deo est* (interpolatum ex Ps. 50, 19) et 50, 10 *haec*, uoces omissae 49, 3 *domine*, quod codices aliquot deteriores ex sacra scriptura restituerunt, 148, 1 *et quando uult* (post *uult*), 150, 21 *uos* (ante *nos*), 237, 24 *puri* ante *puro* (add. Cm2), uocula *et* aut omissa aut falso addita 152, 24 (post *sanctificet*), 159, 6 (post *facit*), 241, 12 (post *mouet*, add. Rm2). denique p. **65, 10**[1]) locum biblicum e textu eiciendum esse contendo; olim enim eum a glossatore uerbis p. 65, 19 *blasphemari facimus in gentibus nomen dei* adscriptum in margine fuisse eo comprobatur, quod non solum superfluus sed etiam in nostris nunc exemplaribus falso loco inculcatus est (p. 65, 10). his adde alios locos, quorum corruptelas item leues ac quodammodo simplices appellaueris: 14, 7 *uoluntati* (pro *uoluptati*), 21,

[1]) Numeris crassioribus eos locos significaui, quos in Prolegomenis retractatos aliqua ex parte mutandos essse censui.

23 *recipit* uel *recepit* (*recipiunt*, corr. Rm2), 34, 5 *ei sermo* (*eis sermo*), 58, 3 *ascendit* uel *ascendat* (*ascendet*), 79, 22 *oboedientiae* (*inoboedientiae*), 83, 6 *exordium* (*exodium*), 101, 10 *quod* (*quid*, corr. Rm2), 105, 15 *census* (*censis*), 113, 6 *nomine* (*numine*), 130, 8 *paenitentia* (*paenitentiam*), 141, 18 *sollemnitas* (*sollemnitates*, corr. Rm2), 143, 11 *quinquage(n)simum* (*-mam*), 150, 1 *concedimus* (*concedemus*), 155, 10 *ut* post *dignum erat* (*et*), 168, 1 *potentibus* (*potantibus*), 173, 9 *uobis* (*nobis*), 181, 13 *patitur* (*patietur*), 186, 4 *est* (*et*), 212, 21 *tristitia* uel *tristitiam* (*tristia*, corr. Cm2), 226, 26 *populus sanctus dicebatur* (*p. s. dicebantur*, corr. Rm2), 255, 19 *agriculae* (*agriculturae*), 275, 13 *fabulas* (*fabas*). archetypi mendum ne hac quidem editione sublatum propagatur **215, 9** *ut pro eorum salute. retributionem speremus in regno dei, tantum est ut adesse dignetur sapientia dei*, ubi *est* expungendum erat ad recuperandam locutionem *tantum ut* (= *dummodo*), quae etiam his locis exstat: 46, 11 *dum anathema esse a Christo patitur, tantum ut isti saluti fiant*, 230, 19 (*tantum ne*), 260, 10.

Cauendum uero est, ne praepropere archetypi mendositati tribuantur, quae ex Rufiniani sermonis proprietate repetere praestat. itaque codicum lectiones contra Wrobelium defendo his locis: **18, 8** *solet enim quidquid uiolenter adtrahitur, sicut nouellae arboris si quis ui cacumen inclinet, relaxata rursum in id quod fuerat redit* (*relaxatum...redire* Wrobel). quamquam enim Gregorius scripsit: φιλεῖ γὰρ τὸ βιασθὲν ὥσπερ φυτὸν βίᾳ χερσὶ μετασπώμενον εἰς ἑαυτὸ πάλιν ἀφεθὲν ἀνατρέχειν, ad *solet* mente supplendum est ex enuntiato praecedente *non perseuerare* et *id quod fuerat* ad arborem referendum esse elucet ex loco simili 218, 5 *si quis arboris ramum in aliam partem ui detorqueat et inflectat, si forte remiserit, continuo in id quod fuerat ad matris pectus recurrit et naturae prioris obtinet locum atque ostendit quod uiolenter quidem declinatus fuerit, non tamen redierit uiolenter*. itaque non anacoluthi sed ellipseos quaedam forma hic statuenda est. — **56, 22** *multo* minime necessarium est et propter sequens *multae* etiam displicet, quare codicum

auctoritate fulti uoculam exulare iubemus. — **64, 17** quod *omnibus* pro *hominibus* collato textu Graeco scripsit Wrobel, falsus est. nam quae breuius dixerat Gregorius πᾶσι μικροῦ τοῖς πονηροῖς, Rufinus fusius uerbis *abiectis hominibus et indignis et ut ita dixerim monstris et beluis* reddidit, ubi *hominibus* per antithesin propter *beluis* usurpatur. — **93, 16** *si uero quis putat ex eo quod simplicis naturae est diuinitas, idcirco nihil prorsus de ea posse sentiri... uel certe totam posse conprehendi, quia simplex esse intellecta est, non mihi uidetur recte aestimare* recte exhibent *totum* codices; collato enim textu Graeco (τὸ θεῖον) ἢ ὅλον ἅληπτον εἶναι ἢ τελέως λεπτόν substantiuum *totum* agnoscendum, cui opponitur *nihil de ea.* — **120, 3** *non sufficit effugere malum, sed oportet continuo etiam operari bonum* uocem *oportet* cum codice quodam deteriore a Wrobelio inculcatam genuinam non esse certo certius est; plane similis enim locutionis exemplum exstat 16, 22 *nec sufficit de anima indignas abicere cogitationes, sed et praestantiores inserere,* ubi ex *sufficit* mente supplendum est *oportet*[1]) ad *inserere* aeque ut illo loco ad *operari.* similis zeugmatis forma legitur 69, 8 *prope accedere Moyses solus iubetur nec alius cum eo ullus ascendere,* ubi ex *iubetur* ad *ascendere* supplendum *sinitur.* — **135, 10** traditam lectionem: *noli me contingere; mundus enim ego sum, quod et si est aliquid in uobis puritatis et sanctitatis, inpertimini et nobis* in dubium uocare non debui. est enim Rufini proprium illud *quodsi,* quod idem ualet atque simplex *si,* per tmesin adhibere, cf. **26, 4** *quod etiam si bonorum uitae per haec consulunt, quantum illud est quod ex hoc confertur* pro *quodsi etiam bonorum,* **185, 22** *quod etiam si nos ab altaribus prohibeant et excludant, scio aliud altare* pro *quodsi etiam nos;* itaque his duobus locis *etiam si,* non *etiamsi* erat scribendum. uocula *et* praeter 135, 10 efficit tmesin etiam **251, 13** *quod et si holocaustum possem offerre me ipsum sacrificium,.. non par-*

[1]) Cf. 95, 3 *non sufficiebat diuinae illi bonitati intellegentiam sui apud semet ipsam mouere, sed oportuit... esse plures, qui... bonum esse sentirent.*

cerem, ubi falso cum codicibus deterioribus legitur *quodsi et* neque minus falso haec lectio fulcitur textu Graeco: εἰ δὲ καὶ ὁλοκαυτώμασιν ἢ θυσίαις ἦν ἐξιλάσασθαι περὶ τῆς ὀργῆς, οὐδὲ τούτων ἂν ἐφεισάμην. hic enim καὶ significat *etiam,* nostro autem loco *et* eodem modo quo 135, 10 particula copulatiua est, quae sane mirum in modum abundanti illi *quod* postponitur. relatiui pronominis ui imminuta *quod* a Rufino etiam alia ratione usurpatur p. 4, 10: *quodque cum faceret, in sacerdotium subrogatus est,* ubi *quod* uel *idque* exspectaueris. — **160, 15** *hoc erat signum quod infidelibus populis olim fuerat praenuntiatum cum dicitur* (sequitur locus biblicus) rectissime codices, quibus nititur haec editio, exhibent *dicit,* quod impersonaliter sine subiecto adhibitum, de quo usu nuperrime egit Einar Löfstedt (*Spaetlateinische Studien* p. 56—59, Uppsala 1908), Rufinus adamat, cf. 254, 7 et *ait* 182, 14, *inquit* 168, 17. 196, 3. — **182, 13** *unicornis est quoddam animal quod suis legibus uiuit* nostri codices aut *quidem* (*quidae* R) aut *quidam* exhibent; *quoddam* merae coniecturae scribae cuiusdam, cuius inuentum in codicibus inferioris notae inueniri propter sequens *animal* non miramur, debetur. legendum est *quidem,* quod cum sequente *sed* arte cohaeret. — **233, 3** *si quidem possibile est curari eos, nulla sit inuidia* interpolationis instar habendum est *sit* et initio ab omnibus codicibus — addidit m2 in R — merito aberat; ellipsis enim uerbi substantiui frequenter in Rufini interpretatione reperitur. — **241, 23** *aliis cum corripiuntur septuplum in sinum eorum defundi dicitur ultio peccatorum,* quamquam Gregorius εἰς τὸν κόλπον scripsit et 144, 19 *pessimi uicini septuplum in sinum suum recipiunt* legitur, codicum nostrorum lectio *sinus* retinenda erat, quod *eorum* additum est et de uno etiam homine pluralis *sinus* usurpatur a Rufino 157, 10 *quod transire prohibeat diuitem ad Lazarum uel ad sinus Abraham.* — Denique pauca uerba facienda sunt de titulo orationis sextae p. **191** et **193, 2**, quem Wrobel esse uoluit *ad ciues Nazianzenos graui timore perculsos et praefectum irascentem* ex nullius codicis auctoritate usus eisdem uerbis Latinis, quibus Iacobus

Billius interpretatus est textum Graecum: πρὸς τοὺς πολιτευομένους Ναζιανζοῦ ἀγωνιῶντας καὶ τὸν ἄρχοντα ὀργιζόμενον. sed Rufinus sua sponte titulum Graecum mutasse uidetur, quod oratio coram ciuibus Nazianzenis habita parum ad eos pertinebat, qui in occidente interpretationem Rufinianam lecturi erant; itaque de suo inscripsit orationem: *de Hieremia dicta praesente imperatore apud quem et intercedit pro quodam periclitante* secundum optimos codices; deteriorum codicum lectio *de hieremiae dictis* a librario quodam profecta est, qui ad *dicta* mente supplendum esse *oratio* ignorabat (cf. inscriptionem orationis quartae p. 137, 5 in adnotatione). simili modo Rufinus orationem IX, cui inscribitur apud Gregorium κατὰ Εὐνομιανῶν προδιάλεξις, alio insigniuit titulo: *de Arrianis quod non licet semper et publice de deo contendere,* cum quo conferenda est inscriptio orationis XXXII Gregorianae: περὶ τῆς ἐν διαλέξεσιν εὐταξίας καὶ ὅτι οὐ παντὸς ἀνθρώπου οὔτε παντὸς καιροῦ τὸ περὶ θεοῦ διαλέγεσθαι.

Nonnullis locis Wrobel grauioribus quam oportuit usus est medelis ad sananda archetypi menda, quae maximam partem simplicia esse docuimus. itaque p. **4, 15** *apud Nazianzum breue oppidum* haud recte emendata esse puto, quae traduntur codicibus (*nanzanzo* RC *nazanzenzo* O *nazanzi* A *nazanzum* codd. deteriores). quod enim codices nullius auctoritatis accusatiuum praebent et genetiuus quoque in A uilis emendationis speciem prae se fert, forma nominis in *-o* desinens ad archetypi mendum referenda esse uidetur, quod facile tollitur scribendo *nanzanzon* uel *nazianzon.* sic enim Rufinus etiam in Hist. eccl. XI 9 (p. 1016, 19 Mommsen) scripsit, quamquam etiam hoc loco ne uno quidem codice haec forma seruata est; uariant autem libri, quorum auctoritate Mommseni recensio nititur, inter *nanzanzo* NF, *nazanzo* LP, *nanzo* O[1] et *nazanzi* O[2]. — **92, 9** *esse enim ipsius totum est et semper est, quod neque coepit umquam neque aliquando cessabit* ⟨*uelut*⟩ *insuperabile quoddam . . . pelagus* non *uelut* sed *ut* excidisse uerisimilius est, quod in archetypo falso praecedebat *cessauit* (sic ROCV) et per haplographiam quandam

ut facile omitti poterat. — **107, 10** in archetypo sine dubio exstabat: *si flagella adhibebuntur et uerbera, libens gaudensque suscipe, quia dignus habitus es pro nomine pati.* ita enim legitur in RCm1,O et, quae interpolauerunt ante *nomine* Cm2 *iesu* et Rm2 *eius*, genuina non esse eorum collocatione diuersa in ceteris codicibus (*iesu pro nomine* V, *pro nomine eius* A) comprobatur. unius autem litterae mutatione medela recuperatur *pro numine* collato 113, 6 *teguntur non pro numine sed pro turpitudine,* ubi pari mendo omnes codices habent *nomine.* — **218, 4** *discissi sumus, sed iterum conpacti sumus* falsa codicum lectio *conpuncti* facilius corrigitur scribendo *conpancti* (de *a* et *u* mutatis in R cf. p. XXIX) quam quod Rm2 maluit *conpacti.* ad analogiam enim uerbi simplicis *pangere* (*panctus*) Rufinus participium uerbi compositi *conpangere* (cf. *depangere, repangere*) formasse uidetur *conpanctus* (cf. *nanctus* et *nactus, finctus* et *fictus* sim.). — **227, 4** uix recte Wrobel codices deteriores (Paris. 1705, Virdun. 47, Montepess. 411) secutus edidit: *caelum uero esurientibus ⟨manna⟩ ministrabat, poculum petra sitientibus exhibebat;* facilius enim obiectum, quod in archetypo exciderat, *escam* ante *esurientibus* esse potuit et *caelum escam esurientibus ministrabat* ad uerbum respondet Graeco πεινῶσι δὲ οὐρανὸς ἐχορήγει τροφήν.

4. Sed iam aggrediamur ad singulorum codicum uirtutem examinandam, ut uideamus, num tres illae classes ex numero et ordine singularum orationum a nobis constitutae etiam in crisi factitanda quid ualeant. dedimus autem in adnotatione critica lectiones binorum codicum classium primae (Reginensis atque Vindobonensis) et tertiae (Oxoniensis Laudiani atque Augiensis), unius codicis classis secundae (Atrebatensis).

Inter codices principem obtinet locum R, qui saepe solus genuinam seruauit lectionem, cf. 16, 8. 17, 1. 19, 23. 24, 1. 31, 27. 40, 13. 47, 8. 63, 3. 78, 15. 88, 2. 98, 15. 18. 23. 105, 11. 107, 10. 17. 20. 130, 10. 132, 5. 142, 10. 150, 12. 157, 3. 159, 12 etc. etiam **113, 9** *quae mystae talium in occultis et adytis uel faciunt uel patiuntur* cum Rm1 scribendum erat [*abdytis* Rm2, *ditis* V, *abditis* cet.];

quamquam enim duas uoces synonymas uocula *et* coniungere ualde amat Rufinus [cf. ind. uerb. s. u. *abundantia sermonis*], tamen de mysteriorum adytis hic agi patet. — **85** et **87** nescio, cur Wrobel spreuerit, quod R praebet, in inscriptione orationis secundae *de primis epiphaniis* (V inscriptione caret, *primis* omittunt ceteri libri, inter quos C etiam *theophaniis* praebet). quod enim in titulo orationis tertiae omnes codices *de secundis epiphaniis* exhibent, hic a Rufino ipso illud *primis* profectum esse patet.

Ubi autem ne ipse quidem R incorruptae memoriae testis est, corruptelae formam simpliciorem quam ceteri libri praebet, uelut 73, 7, ubi *cogitationemque* a uera scriptura *cognationemque* paulo minus abest (cf. 272, 21) quam *cognitionemque* ceterorum librorum, et 218, 3 *discisi sumus* pro *discissi sumus* (*scissi sumus* V, *discessimus* cet.).

Hic illic R ueram lectionem solus addita tamen iam falsa ceterorum praebet, ut 127, 3, ubi Rufinus Graecam uocem γραμμὴν posuit, quam scriba codicis R Graecarum litterarum imperitus ita depinxit: *spammin* una cum Latina ceterorum codicum scriptura *gram(m)en* (*grammā*); 107, 17 exstat in R *simul cruci adconfigere*, ubi *adfigere* sine dubio Rufinus scripsit (cf. 105, 3 *cruci adfixum*, 147, 9 *cruci adfigitur*), cum *configere* ceteri codices exhibeant.

Praeterea in nominum propriorum scriptura egregiae bonitatis specimina praebet R; speciosa enim est prophetae nominis forma 48, 23 *ambacum* (Rm1, *abacuc, habacuc* cet.) et doleo, quod **34, 11** Wrobel formam nominis biblici *iambres*, quam Rm1 cum LXX consentiens seruauit (*mambres* cet. cum Vulgata), respuit; neque dubito, quin 24, 12 *Bethlem* (R,Ca.c.) itemque 105, 17 (RO) pro *Bethleem* scribendum sit, utpote forma rarior pro uulgatiore.

Ceterum in rebus orthographicis scriba codicis R omnino satis sibi constans ad exemplaris admodum boni ac uetusti normam, quam, ubi fieri potest, etiam nos sequi par est nec uero Wrobel nisi raro secutus est, suam scribendi rationem direxisse uidetur. scripserat enim ubique *thensaur(us)*

et m2 demum illud *n* erasit (cf. locos in indice uerborum congestos); etiam in numerorum ordinalium exitu *-ensim(us)* litteram *n* religiose Rm1 seruauit (cf. 39, 10. 142, 15. 143, 11. 13. 20. 145, 2. 8. 20. 146, 13. 19. 172, 26. 173, 1. 2. 3. 5); uoces *unianimis* et *unianimitas*, quae octies leguntur (cf. ind. uerb.), ubique sic a Rm1 scribuntur, cum obscurata iam sit in ceteris codicibus huius scripturae memoria, quoniam *unanim.* plerumque praebent. magis consentiunt reliqui codices cum Rm1 in scripturis 131, 5 *nineuitarum* (Rm1,OC), 253, 6 *nineuitae* (VA,ROCm1), 255, 2 *nineue* (R,Cm1), quare etiam 77, 9 *Nineuitis* cum ROCm1 scribendum esse patet. ubique Rm1 scribit *medell(a)*, cf. 19, 3 (RO, *medillam* Cm1), 196, 6 (Rm1,OC), 9 (RCm1,O), quae lectiones cur his tribus locis a Wrobelio spernantur, collato 247, 3 *medellas* (RCm1, *medillas* Om1) nescio. etiam in uoce *querella* duplex *l* seruari debebat, cf. 106, 22 *querella* (RCm1,O), 167, 19 *querellis* (R, *quaerillis* Cm1), 169, 5 (RO,Cm2), 201, 2 (RCm1,O); sed uno tantum loco legitur in R *cautellamque* 51, 5 (RCm1,O), cum ceteris locis unum *l* praebeat (126, 2. 170, 23. 213, 6. 222, 8. 273, 3; deficit 69, 17). quodsi recte cum ROC scribitur 24, 12 *praesepe,* non erat, cur 105, 19. 22. 115, 2. 147, 5 contra eorundem librorum auctoritatem (cf. adnot. crit. ad 24, 12) scriberetur *praesaepe.* ceterum hic addere libet usum posteriorum temporum *e* pro *ae* scribendi etiam Rufinum eiusue notarios recepisse optimorum codicum testimonio uideri comprobatum. itaque reperiuntur formae nominum propriorum 15, 13 *aggeus* (ROC), 47, 20 *micheas* (ROC, cf. 49, 23 *micheam* [RCV] in adnot. crit.), 159, 11 *matheus* (RAV, *matheum* C,Vm1), 119, 4 *za(c)cheus* (O,Cm1, deficit R), 130, 17 *zebedei* (ROC), quas ego quidem in textum recipere minime dubito, quoniam formae 43, 4 *heliseus* et 157, 19 *heliseo* omnibus codicibus traditae etiam Wrobelio arriserunt. praeterea adde 242, 1 *amorreorum* (OCV,Rm1), 114, 13 *c(h)aldeorum* (ROAC), 102, 19 *chananea* (VC, *cananea* ROA), 131, 12 *cananeam* (codd.), 228, 12 *nazarei* (codd.), 113, 15 *thebeis* (ROC), similiter 39, 1. 78, 16 *hebreorum* (ROC), 142, 11 *hebreos* (OC), 19 (R),

143, 2 *hebreo* (RC, *ebreo* O), 146, 13 *hebrei* (RO), 55, 9 *pharisei* (RO), 131, 9 *ph(f)ariseus* (ROC), 132, 1 *pharisee* (R, *phariseae* O, *fariseę* C); quin etiam inusitatius 88, 12 *iudei* (R), 141, 10 *iudeos* (ROC), 11 *iudeus* (RO), quamquam haud raro R etiam *iudae(us)* exhibet, uelut 104, 3. 5. 6. 10. 13. 162, 10 al., similiter 247, 8 *egyptiorum* (RO), 114, 22 (RC), sed cf. 87, 13. 162, 7. 12. 226, 23. 227, 9. 248, 14. 270, 7. neque dubitandum est, quin Rufinus *demon(es)* scripserit, cf. 24, 18 (R). 65, 12 (RO). 91, 11 (ROA). 104, 4 (O). 5 (*doemones* A). 7 (*daemones* A, *demon* V). 25 (Rm1,O). 115, 23 (C). 134, 6 (ROC). 141, 12 (RO). 154, 24 (ROC). 159, 2 (ROC). 181, 19 (RO). 195, 16 (O). 276, 4 (OC, deficit R), quamquam 104, 10. 12. 13 omnes codices in hac uoce litteram *ae* exhibent (cf. etiam 23, 16 *pedagogus* [ROC], 129, 4 *romphea*, 143, 14 *iubileus* [O,Cm1], 266, 3 *palesmatis*). litterae *h* ponendae parcus uidetur fuisse Rufinus; scripsit enim *ymn(us)*, quam scripturam Rufini temporibus sollemnem fuisse ex uariis eius aetatis carminibus abecedariis, in quibus haec uox a littera *y* incipit, scimus, 106, 5 *ymnum* (RAV), 124, 23 (RAV, *imnum* C), 156, 19 (ROV), 228, 12 *ymnis* (CAV), et optime confirmantur codicibus formae 144, 17 *lamec* (Rm1,OCV), 145, 1 *enoc* (RCV); iam uero 182, 4 *clamide* cum omnibus libris scribere ne Wrobel quidem dubitauit. propter *cordaque* 175, 17 omnibus codicibus traditum etiam *cordarum* 32, 25 (Rm1V) et 114, 19 (AC,Om1) praeferendum erat. attamen 106, 4 *thus* contra solum V seruandum erat. difficile est iudicium, utrum *urgere* an *urguere* scripserit Rufinus. sed forma *urguere* uidetur praeferenda, quoniam eius uestigia uno loco excepto 274, 9, ubi deficiente R ceteri codices *urgeamus* exhibent, ubique comparent: 57, 1 *perurguetur* (ROAC), 63, 7 *urguetur* (OC, *urgeatur* R), 68, 3 *urguemur* (OAC), 104, 12 *urgueri* (OAC), 142, 6 *urgueat* (O), 176, 10 *urguebantur* (Rm1AC), 199, 3 *urguetur* (OC), 200, 6 *perurguentur* (O), 227, 14 *urgueri* (AC), 228, 18 *urguente* (RAC), 243, 11 *urguet* (A), 268, 20 *perurguetur* (OC), 270, 13 *perurguentibus* (R). denique ex codicum auctoritate scripturam *absenthium*

Rufino uindico, cf. 16, 3 *absenthii* (R,OCa.c.), 16, 4 *absenthio* (Ca.c.), 199, 25 *absenthium* (RO). meo iure edidisse mihi uideor 225, 15 *afluenter* contra RO,Cm2, quoniam 31, 19 *afluentiam* omnes libri praeter Cm2 et 48, 15 *afluentia* RV,Cm1 (A deficit) praebent.

Sed hic illic codicis R, qui ex codice optimo minus diligenter descriptus neglegentiae menda saepe prae se fert, singulares lectiones bonitatis speciem mentiuntur, id quod Wrobel non semper perspexit. itaque **17, 17** *sicut nec aetas quidem una omnibus est* R per incuriam *quidem* omisisse putandus est; *nec—quidem* etiam 114, 15 exstat et singulae uoces in R persaepe omittuntur. — **23, 11** *imaginem dei, quae in ea est, uel, si recta est, seruare uel regere, si periclitatur*, praeferendum erat *recte inest;* nam etiam Rm1 habebat *recte* et *inest* comprobatur textu Graeco: τὸ κατ' εἰκόνα ἢ μένον τηρῆσαι ἢ κινδυνεῦον χειραγωγῆσαι. — **57, 8** *Salomon dicit. et ipse iterum* (sequente loco ex Ecclesiaste deprompto) falso cum R Wrobel *ipse* omisit; eiusmodi enim omissiones haud raro in R inueniuntur, qui e. gr. 67, 3 *ad nos* pro *ad nosmet ipsos* (cf. etiam 47, 19) habet. — **94, 15** *dictum intellegite* R solus praebet, ceteri *intellege,* quod in sermone coram multis hominibus habito mirum quidem est, sed haec lectio difficilior alio loco comprobatur 202, 5 *patienter, quaeso, accipe* (falso RC *accipite*) *libertatem nostram*; *scio te ouem esse gregis mei* (quamquam lin. 3 praecedit: *numquid iustum uobis uidetur*), quare etiam *intellege* scribendum erat. — **128, 21** *cuius ne minimum quidem uel extremum aliquid solui potest non solum ab his, qui adhuc carnales sunt, sed ne ab illis quidem, qui spiritum et uirtutem Iohannis habere meruerunt,* cum ceteris praeter R codicibus *meruerint* scribendum erat, quod tales coniunctiui perfecti cum posteriorum temporum tum Rufini proprii sunt, cf. 213, 2 *postquam conualuerit aeger, initia morbi sciscitatur,* 222, 1 *bellator efficitur, cum se uiderit . . sentire,* 266, 7 *si fuerint ingressi, quaestionibus omnia replent,* 270, 10. 271, 4 al. de hoc usu fusius egi in commentatione *Die Consolatio philo-*

sophiae des Boethius (Act. acad. litt. Vindob., class. phil.-hist. CXLIV 3 [1902] p. 30).

His locis perlustratis librarium codicis R neglegentem quidem et leuidenses mutationes minime aspernantem, sed plerumque non eum esse, quem apertae fraudis insimules[1]), concedes. erat autem, qui codicem posteriore aetate recenseret et persaepe infelici manu scripturam primariam temptaret. eius mediocri ingenio debentur quaedam emendationes, quae tamen ita in promptu erant, ut quasi sua sponte legenti se offerrent, uelut 21, 23 *recipiunt* pro *recipit,* 101, 10 *quid* pro *quod,* 226, 26 *dicebantur* pro *dicebatur,* 241, 12 *et* post *mouet* additum, 259, 1 *uelut* pro *uel,* et quod 218, 4 pro uitioso *conpuncti* scripsit *conpacti,* sensui quidem satisfecit, sed *conpancti* genuinam fuisse scripturam supra (cf. p. L) docuimus. praeter hos autem paucos locos ea, quae manus altera in R nouauit — fere omnes enim correcturae, rasurae, additamenta in R alteri manui debentur —, repudianda sunt ut figmenta scioli cuiusdam hominis, qui codicis alterius auxilio omnino non nisus id egit, ut, quae in exemplari suo repperit singulariter dicta, ad tritum et usitatum, ut ei quidem uidebatur, dicendi usum reuocaret et ne in orthographicis quidem rebus bonam codicis R indolem intactam relinqueret.

Hanc lectionum, quae debentur manui correctrici codicis R, condicionem quod Wrobel non satis perspexit, retractandi mihi sunt hi loci: **16, 4** *mellis uero etiamsi duplum iniciatur absinthio, non poterit ipsum obtinere dulcedo* Wrobel in apparatu critico adnotare neglexit *ipsum* non primitus, sed supra rasuram manu altera esse scriptum. sed falsissimum est *ipsum,* quod pingui Minerua ad *absinthio* referri librarius uoluit, cum recte praebeant ceteri *eius* (scil. *mellis*); absolute enim usurpatur *obtinere,* ut 61, 9 *ubique obtinet inpudentia,* 73, 9 *ueritas obtinet et umbra pertransit,* cf. 87, 17. — **16, 25**

[1]) P. 242, 6 *utrum expediat uelut in suppliciis positos humiliari* uox *humiliari* Graeco ταπεινοῦσθαι confirmatur; itaque R *emendari* praebens fraudis crimine hoc loco absolui non potest.

nec sufficit de anima indignas abicere cogitationes . . ., sed et praestantiores inserere . . . nec putare umquam aliquem nobis factorum bonorum finem aut proficiendi terminum positum reprobandum est quod scripsit Rm2 *putandum;* ut enim ad *inserere* ex *sufficit* mente supplendum est *oportet* (cf. supra p. XLVII), ita etiam ad *putare.* — **19, 9** *anima autem, quae est diuina et a deo ueniens ac supernae nobilitatis consors, ad quam etiam redire festinat, licet socio deteriori conligata est,* falso erasit Rm2 *ac* et super *nobilitatis* scripsit *est* desiderans praedicatum ad *anima;* neque enim *conligata est* cum *licet* coniungendum est, quod sine uerbo hic et 97, 27 adhibetur, sed cum *anima,* cuius praedicatum est, quamquam Gregorius dixerat εἰ καὶ τῷ χείρονι συνεδέθη; nam uoce demum *consors* enuntiatum relatiuum finiri etiam textus Graecus testimonio est: (ψυχὴν) τὴν ἐκ θεοῦ καὶ θείαν καὶ τῆς ἄνωθεν εὐγενείας μετέχουσαν. — **34, 11** *iambres* genuinum Rm2 mutauit in *mambres* ceterorum codicum non codice quodam usus, sed ex notitia Vulgatae (cf. supra p. LI). — **46, 14** quamquam *uiuit* antecedit et *ducit* sequitur, falso scripsit Rm2 *mundum sibi crucifigit et se mundo* (scil. *Paulus*), recte ceteri *crucifixit,* cf. Graeca: ζῶν . . . καὶ κόσμον ἑαυτῷ σταυρώσας καὶ σταυρωθεὶς κόσμῳ . . . ἡγεῖται. — **72, 1** *et esset sardium pretiosum inauris in aure mea* cum ceteris codicibus etiam Rm1 praebebat (scilicet *sardiū pretiosū,* quod mutauit manus altera in *sardius pretiosus*) neque est, cur substantiuum neutrius generis in lingua Latina in usu fuisse negemus, cum Graece saepius etiam σάρδιον quam σάρδιος dicatur. — **147, 17** *si non deficimus in tribulationibus et labores agonesque pro pietate non declinamus* Rm2 et A alterum *non* interpolauerunt (cf. adnot. crit.). — **161, 22** *datur etiam discretionis donum, quo discerni et intellegi posset,* Rm2 superfluo scripsit *possit,* quoniam coniunctiuus imperfecti post praesens uel praesentis post imperfectum etiam alibi apud Rufinum inuenitur, cf. 48, 18 *ascendere iubentur, ut mererentur,* 55, 2 *qualiter agere debeant, designabat.* — **172, 8** *quid uero boni operis . . . egeritis inquiro: si quid misericordiae*

ita gestum est, ut operante dextera sinistra nesciret, uel certe si quid ita a uobis gestum est, ut luceret lux uestra coram hominibus . . . et ex discipulis probaretur magister. quid certe ita gestum est, ut hi qui subintroeunt explorare libertatem nostram . . . dicant quia uere deus in uobis est . . . et ueneratur? falso *si* etiam ante *quid certe* a RCm2 additur; tertiam enim interrogationem directam esse uocula *certe* postposita (contra lin. 5 *uel certe si quid*) apparet. — **195, 24** *proxima nobis ostendat auxilia, ut uelimus et adsint, inuocemus et antequam dicamus praesto sint*, Rm2 *antequam* etiam ante *inuocemus* addito sensum pessumdedit; uolens enim circumscribere Graecum θελῆσαι δεῖ μόνον, ὁρμῆσαι μόνον Rufinus *uelimus et adsint* uariauit uerbis *inuocemus* (scil. *mente*) *et antequam dicamus praesto sint.* — **141, 20** *in animae thesauro perenne aliquid et perpetuum recondamus* Rufinus scripsit *thesauros* uel potius *thensauros* et falso erasit Rm2 alterum *s;* praefert enim scriptor pluralem uocis sensu translato adhibitae, cf. 73, 1 *thesauros scientiae,* 239, 22 *thesauri linguae,* 243, 13 *thesauri irae dei,* 258, 18, et *recondere in* cum accusatiuo dicere solet, ubi collocandi notio in uerbo inest, cf. 146, 5. 6 *refectionis reliquias . . in duodecim cophinos . . . in septem sportas recondere,* 256, 7 *messes in horrea mures recondant* (cf. 257, 16); ubi autem *in* cum ablatiuo legitur, occultandi uis uerbo subicitur, cf. 123, 23 (*deus*) *occasum splendoris sui in hac uili et humili carne nostra recondit.*

Contra mirandum est, quod ne aliis quidem codicibus adstipulantibus codicis R auctoritas Wrobelio tanta uisa est, ut eius lectionem reciperet his locis: **38, 23** *aut satis stulti mihi uidentur aut temerarii,* quamquam ex parte succurrit textus Graecus λίαν εἶναί μοι φαίνεται ἀνοήτων ἢ τολμηρῶν, tamen cum RC uerba transponenda sunt *aut stulti mihi satis uidentur aut temerarii,* quod plane simile uerborum collocationis exemplum exstat 4, 2 *notae tibi satis et familiares sumus.* — **69, 21** (*Moyses*) *tabulas suscipit, ad multitudinem quidem uulgi tabulas litterae, ad eos autem, qui capiunt quae sunt spiritus, tabulas scriptas*

spiritu dei uiui dubium non est, quin uerba *scriptas spiritu dei uiui* locum II Cor. 3, 3 (*pistula*) *scripta non atramento, sed spiritu dei uiui* respiciant. ibi quod uersio Latina antehieronymiana ad exemplar Graecum (ἐγγεγραμμένη οὐ μέλανι, ἀλλὰ πνεύματι θεοῦ ζῶντος) *inscripta* habuisse uidetur, cum Vulgata *scripta* praebeat, apud Rufinum contra CV et Vulgatam — in R hic locus lacuna haustus est — *inscriptas* scribendum est. — **91, 22** *uos omnes, quibus perfrui huiuscemodi deliciis cordi est, expurgatas mihi adhibete aures* male confirmata (OA) lectio *omnes quibus* (pro *o quibus*) ne Graeco quidem textu ὅσοι (τρυφᾶτε τὰ τοιαῦτα) fulcitur. nam etiam altero loco Rufinus interiectionem *o* cum pronomine *uos* coniunctam enuntiato relatiuo praeposuit 149, 2 *uos o qui aduersamini et resistitis, contrario spiritu agimini,* ubi O denuo *omnes* pro *o* exhibet (et similiter A 150, 6). — **115, 8** *quibus singulis propriae et festiuitates et dedecoris propria sunt deputata mysteria* prius *et* recte tradunt Rm1CV utpote fortius et elegantius dictum. — **135, 17** *ibi sine dubio in igne baptizabuntur* non erat, cur Wrobel propter Graecum ἐκεῖ τῷ πυρὶ βαπτισθήσονται uni A fidem haberet et *in* omitteret. ut enim Luc. 3, 16 ἐγὼ μὲν ὕδατι βαπτίζω ὑμᾶς scripsit, contra Ioh. 1, 26 ἐγὼ βαπτίζω ἐν ὕδατι, ita ex auctoritate codicum fere omnium scripsit Rufinus *in igne* memor fortasse scripturae sacrae Matth. 3, 11 *ipse uos baptizabit in spiritu sancto et igni* (cf. Luc. 3, 16). — **165** et **167** Wrobel inscriptionem orationis quintae esse uoluit *in semet ipsum de agro regressum* collato textu Graeco εἰς ἑαυτὸν ἐξ ἀγροῦ ἐπανήκοντα. sed cum ex notis editionis Maurinae plures codices pro ἐπανήκοντα praebere ἐπιστάντα, nonnullos ἐπιστάς compertum habeamus, dubium esse non potest, quin pro *regressum,* quod praeter Valentinianum nullius codicis auctoritate confirmatur, scribendum sit cum ROA adstipulantibus Bononiensi et Virdunensi aliisque collato Graeco ἐπιστάς *regressus* (scil. *loquitur*). — **171, 10** *uerum ista quoquo modo se habent* RV recte praebent coniunctiuum *habeant,* cf. 194, 2 *uerum quoquo modo quis accipiat.* — **185, 15** *diligenter notamus quis ad dexteram sedeat uel*

quis ad sinistram, quis uero medius et quis excelsior, quis uero considat humilior, uel quis praecedat, quis autem simul incedat et elegantior et concinnior est lectio codicum RV *quisue considat.* — **206, 4** *per Christum Iesum dominum nostrum* non desideratur, quod abest in optimis codicibus ROC, *Iesum* et suo iure abest, cf. 137, 4 *per Christum dominum nostrum.*

Ceterum R etiam cum aliis codicibus consentiens nequaquam ubique dux fidus est, uelut respuendi sunt RA 95, 9. 97, 18. 99, 10. 107, 3. 129, 1. 130, 15. 188, 18. 219, 11. 237, 7, RO 97, 2. 104, 25. 125, 13. 134, 9. 136, 13. 167, 9. 17. 178, 12. 237, 15. 239, 10 et de falsis lectionibus in RC, RV, RCV, ROC, RAC, ROV, ROA obuiis aliis occasionibus datis disputabimus.

Cum codice R proxime coniunctus est affinitate V, quippe qui nouem item orationes omisso subditiuo *De fide* tractatu eodemque ordine exhibeat et locis tam corruptis quam genuinis cum R contra ceteros conspiret. atque RV soli rectam lectionem praebent 8, 16. 52, 15. 58, 2. 114, 9. 119, 3. 128, 6. 171, 10 (cf. supra p. LVIII). 183, 4. 185, 15 (cf. supra p. LIX). 194, 12. 198, 3. 210, 1. 17. 212, 1. 227, 3. 232, 8. 240, 4. 259, 8, falsam 47, 15 (uerba propter homoeoteleuton omissa). 75, 11. 76, 24 (forma prisca *gerunda* fortasse recta, cf. 76, 16 *gerundi* RCa.c.V). 100, 7. 112, 6. 153, 21. 205, 5. 212, 2. 253, 21. 270, 16; ceterum V a communis archetypi memoria paulo longius abest quam R, cf. 113, 9 *adytis* R, *ditis* V, *abditis* cet., 128, 1 *insequetur* R, *insequeretur* V, *insequitur* cet., 150, 14 *coartamus* R, *coartamur* V, *coartemus* cet.; 32, 15 per calami errorem R pro *substantia* scripsit *subsistantia*, unde in V *subsistentia* natum est; 28, 28 *nonnumquam interdum* in archetypo exstitisse uidetur et hodie in V exstat, cum R alterutram uocem e glossa repetendam esse recte perspiciens falso *interdum* praetulerit; 75, 15 V falso legit, quod in R comparet *abramiei,* ut *abramici,* cum Rufinus scripserit *abrahamei* uel potius *abramei.* ad solius V auctoritatem textus constituendus est 60, 9 *quid* (*quod* cet.), 102, 9 *amicas* (*amicas* bis cet.), 176, 7 *caedem* (*eadem* cet.), 240, 18 *ex*

sceleribus (*ex celeribus* cet.), 251, 12 *ego* (*ergo* cet.), 267, 22 *geramus* (*generamus* cet.). denique V + A ceteris praestant, 42, 15 *miseratus* (*miratus* cet.), 58, 11 *palmo* (*palma* cet.), 97, 2 *existebant* (*existebat* cet.), 116, 14 *probauimus* (*praeualuimus* cet.), 152, 23 *praestet* (*praestet et* cet.), 156, 15 *qui* (*qui id* cet.), 178, 16 *tristia* (*tristitia* cet.), item V + O 14, 13 *et* (om. cet.), 130, 6 *poculi* (*poculum* cet.) atque V + C 220, 16 *concordiae* (*concordiā* cet.).

Tertio loco nominandus est C, quem artiore quodam uinculo cum R cohaerere hi loci docent: 32, 2 *deposcant* C, *deposcunt* R (qui *a* et *u* confundere solet, cf. supra p. XXIX), *deposcat* cet., 43, 18 *cotidianas et* C, *cottidiana sed et* (*et* s. m2) R, *cottidiana et* cet., 228, 21 *an nescitis* C, *unde scitis* R, *aut nescitis* cet. conspirant autem RC in natiua lectione contra ceteros 7, 5. 12, 22. 17, 2. 31, 8. 46, 11. 58, 11. 59, 4. 72, 17. 93, 3. 98, 3. 106, 23. 114, 15. 120, 11. 123, 8. 128, 3. 135, 16. 153, 1. 179, 3. 181, 2. 185, 14. 204, 1. 215, 3. 5. 219, 8. 229, 15. 246, 14. 253, 7 al., quamquam iidem codices etiam falsa tradunt, cf. 13, 5. 38, 15. 53, 10. 55, 17. 59, 1. 60, 12. 67, 12. 74, 12. 94, 11. 95, 12. 96, 1. 121, 11. 171, 6. 202, 5. 211, 5. 213, 7. 214, 16. 215, 2 al. solus C recte exhibet 81, 22 *ego* (deficit A, *ergo* cet.), 198, 10 *semper manet* (*semper permanet* cet.), 212, 11 codice A assentiente *adpropiauerunt* (*adpropinquauerunt* cet.) et minus corruptum est 266, 11 *colūna* pro *coalumna* quam *alumna* ceterorum. denique praeterire nolo saepissime C cum O conspirare, sed hunc consensum prauae lectionis indicium esse, cf. 5, 4. 7, 8. 9, 10. 10, 20. 11, 1. 23, 6. 13. 29, 3. 32, 19. 37, 15. 40, 13. 42, 13. 45, 19. 47, 20. 51, 3. 54, 9. 59, 19. 63, 6. 64, 9. 68, 10. 73, 14. 77, 8. 80, 15. 81, 16. 82, 3. 83, 10. 90, 22. 91, 11. 101, 26. 102, 5. 105, 21. 113, 13. 14. 118, 5. 18. 120, 2. 16. 121, 16 etc.

Minimae auctoritatis sunt O A, quorum cognationem cum subscriptio illa in fine orationis septimae (cf. supra p. XXXII sq.) prodit tum innumerarum lectionum falsarum communitas. nec tamen prorsus inutiles ad crisin factitandam dicendi sunt, quo-

niam soli genuinas lectiones, quas etiam Petropolitanus (cf. supra p. XXXVI) exhibet, praebent: 10, 6 *prouocari* (Petropol. m2, *peruocari* cet.), 15, 18 *rursum* (*responsum* cet.), 87, 17 *incedit* ⟨*et obtinet*⟩ (cf. πλεονεκτεῖ), 106, 26 *uitio* (A, *uitii* O, *uis* uel *ui* cet.), 136, 10 *ac* (*ad* cet.), 196, 7 *maerores* (*merores* Petropolitanus, *memores* uel *memoris* cet.). quin etiam eorum uterque solus principalem memoriam seruauit, uelut A (Petropolitano non assentiente) 51, 18 *earum* (*eorum* cet.), 73, 12 *destructione* (*-nem* cet.), 162, 9 *meos capadoces* (*medos [moedos] cap[p]adoces* cet.), 245, 5 *iudicaturum* (*iudicandum* cet.) et O (consentiente Petropolitano) 49, 23 *malachiam* (deficit A, *micheam* cet.), 81, 18 *multam* (deficit A, *multa* cet.), 122, 18 *nouis* (*nobis* cet.). nec tamen adduci possum, ut credam A solum recte exhibere 135, 17 *igne* pro *in igne* (cf. supra p. LVIII, *igni* Petropolitanus) et 141, 3 *de sollemnitate huius diei* pro *de sollemnitatis huius die*, quod cum ceteris etiam Petropolitanus praebet.

Quae modo de codicum uirtute disputauimus, si perpenderis, summa opus esse cautione in lectionibus eligendis concedes neque de quibusdam locis, quibus diuersae lectiones pariter arrident, prorsus certum ferri iudicium non posse infitiaberis.

III.

(1. De editione principe. — 2. De huius editionis ratione).

1. Editio princeps interpretationis Rufinianae prodiit Argentorati 1508 edita ab Iohanne Adelpho Mulingo et impressa ab Iohanne Knoblouch. formae quadratae minoris constat foliis 100 non numeratis, in quorum primo legitur: *hi sunt in hoc codice libelli* | *X. diui Gregorii Nazanzeni* | *Apologeticus. Liber. I.* | *De epiphaniis siue natali domini* | *De luminibus. quod est de secundis epiphaniis* | *De fide liber. I.* | *De Nicena fide: de penthecoste & spiritu sancto* | *De semetipso ex agro reuerso.* | *De dictis hieremie presente imperatore* | *De reconciliatione & unitate monachorum* | *De grandinis uastatione* | *De arrianis q̃ non liceat sp̃ & publice de deo cõtẽdere.* in fol. 2ʳ epistula dedicatoria

hanc habet inscriptionem: *Doctissimis & excellentiss. uiris diuine sapiẽtie cultori|bus. Georgio Bohẽ Moguntiñ. & Ioanni flãmingo | Boppardieñ. ecclesiarũ p̄sbyteris Ioannes | Adelphus Mulingus Argeñ. | S. P. D.* et finitur fol. 3ᵃ: *Et bñ ualete ex ueteri Argentoraco. II. Kaleñ. Ianuarias. Anno huius seculi octauo supra sesquimillesimum.* sequuntur fol. 4ʳ loci ex Hieronymi et Iohannis abbatis Spanhemensis catalogis ecclesiasticorum scriptorum ad Gregorium pertinentes et fol. 5ʳ: *incipit prefatõ rufini,* fol. 5ᵃ *explicit prologus | incipit apollogeticus | sancti gregorii nazanzeni,* fol. 31ᵃ *Explicit Apollogeticus Gregorii Nazanzeni,* fol. 32ʳ *incipit de theophaniis | siue de natali do|mini,* fol. 39ᵃ *explicit de theophaniis | siue natali domini | Incipit de luminibus id est de secũdis theophaniis,* fol. 48ʳ *Explicit de luminibus quod est de se|cundis epiphaniis San|cti Gregorii | Incipit eiusdem de fide,* fol. 59ʳ *explicit de eide* (sic) *sancti gre|gorii. Incipit de fide Nicena,* fol. 59ᵃ *Explicit de fide Nicena. | Incipit de Penthecoste et de san|cto spiritu in ecclesia Cõ|stantinopoli,* fol. 67ʳ *Explicit de Penthecoste et | de spiritu sancto in ecclesia cõ|stantinopoli. Incipit | De semetip̄o: de | agro reuerso,* fol. 75ʳ *Explicit de semetip̄o de agro reuerso. Incipit de | ieremie dictis. presente imperatore in|tercedente pro quodam peri|clitante,* fol. 79ᵃ *Explicit de dictis ieremie p̄sente imperatore. | Incipit de recõciliatiõe et unitate monachorum,* fol. 88ʳ *Explicit de reconciliatõe & unitate monachorum | Incipit de grãdinis uastatione. cum pa|ter episcopus reticeret,* fol. 96ʳ (omisso *Explicit*) *de arrianis q̄ non liceat semper et publice de deo contendere,* fol. 100ʳ *Explicit liber. B. Gregorii Nazanzeni episco|pi translatus a quodã Rufino. Impres|sus Argẽtine p Ioannẽ Knob|louch. Anno dñi. M|. d. VIII. Hilarii.* quicumque lectiones editionis principis uarias in apparatu critico siglo *v* insignitas perlustrauerit, eas saepissime cum codice Augiensi C, qui ipse decem orationes eodem ordine dispositas continet, haud raro tamen cum lectionibus manus alterius consentire uidebit. nec uero editor Augiensem ipsum ante oculos habuisse censendus est, quod C compluribus locis ab *v* discrepat. fere prorsus autem editio consentit cum Mona-

censi 3787, Augiensis assecla. quod ut demonstremus, locos, quibus *v* contra Augiensem cum Monacensi aut solo aut codicibus quibusdam deterioribus adstipulantibus stat, ex schedis meis transcribo, quoniam in apparatu critico hic illic tantum Monacensis mentionem feci: 49, 19 *habitaculum*, 65, 11 *nos*, 68, 14 *et*, 93, 25 *dei* om., 121, 3 *prius* om., 134, 10 *sicut*, 146, 13 *ualeamus* — *ergo*, 154, 19. 175, 18 *ergo*, 155, 1 *denique*, 175, 20 *tamen* add., 188, 11 *perfectaque*, 240, 12 *nos* om., 241, 23 *sinum*, 242, 5 *seruatur* (cum R), 252, 8 *clamemus*, 255, 10 *aliquid* om., 255, 24 *ubique* om., 261 inscriptio orationis *De Arrianis* in Monac. et *v* eadem est, 270, 24 *ne* om., 274, 21 *eleuare*. sed in *v* fol. 37ᵃ post uerba *erigi mandabatur* (p. 103, 5) hoc glossema exstat: *in deuteronomio* (*qui dicitur secunda lex: & euangelice legis p̄figuratio. Deuteron enim grece dicitur secundū. nomos uero lex*) *ubi inter ceteras leges ueteris testamenti sic dicitur. Si uideris asinū fratris tui aut boucm cecidisse in uia nō despicies: sed subleuabis cum eo*, quod cum absit a Monacensi, ne ex hoc quidem codice editionem principem fluxisse pro certo affirmare audeo. adde quod etiam singularum orationum inscriptiones in Monacensi a *v* paululum differunt.

Altera editio prodiit Lipsiae 1522 (*D. Gregorii cognomento Theologi episcopi Nazanzeni opera e graeco sermone in latinum uersa: quorum catalogum reperies in proxima pagella*). insunt autem praeter alia orationes I—III. *de fide*. *de fide Nicena*. IV—IX, sed oratio II (*in natalicia Christi festa sermo*) ex interpretatione Petri Mosellani Protegensis edita est. quoniam enim nouem orationes cum duobus tractatibus *de fide* et *de fide Nicaena* denarium orationum numerum a Rufino ipso ex uulgi opinione confirmatum egredi uidebantur, editor orationem II manu satis infelici e collectione Rufiniana remouit (cf. index editionis fol. 1ᵃ) et modernam huius orationis interpretationem loco antiquae substituere maluit. textum Rufinianum ex editione principe repetiuisse uidetur, ut tamen suo Marte quaedam corrigeret, uelut recte edidit p. 4, 1 *ambitiosius*, 5, 1 *mittite in mare* (om. *me*), 275, 14 αὐτὸς ἔφη (sic), 275, 16 μετενσω-

μάτωσιν, alia, aut mutaret, uelut p. 266, 13 *quum* (pro *quomõ* in *v*), 266, 16 *quisquis* pro *quisque*, alia.

Tertia editio post quadringentos fere annos nostra est; quoniam enim patres Maurini in Gregorii editione unum Rufini prologum edendum curauerunt, etiam Migne hoc prologo imprimendo contentus erat (P. Gr. XXXVI 736). multis igitur gratum nos facturos speramus, si Rufini interpretationem, quae ab antiquis occidentalis ecclesiae scriptoribus, qui Gregorium Nazianzenum curabant, fere sola in usum uocata est nec uero nisi editionibus rarissimis et insufficientibus usque ad hunc diem uulgata erat, publicauerimus.

Quod autem tractatum spurium *De fide* ne appendicis quidem loco huic uolumini inseruimus, ea erat causa, quod Andreas Wilmart illum libellum una cum Phoebadii et Faustini opusculis dogmaticis propediem in hac scriptorum ecclesiasticorum Latinorum collectione publicaturus est.

2. Restat, ut de editionis nostrae ratione pauca uerba faciamus. atque singulas orationes in codicibus capitum uel sectionum signis uel numeris olim fuisse distinctas in R uestigia quaedam exstant (cf. supra p. XXVII), sed pauciora sunt quam quae hodie in usum uocari possint. quoniam igitur editio quoque princeps capitulorum numeris caret, lectorum commodo consulentes ipsi singulas orationes in tot capita, quot in Gregorii editionibus iam dudum reperiuntur, diuisimus. inde factum est, ut nonnullis locis, quibus capita Graeca cum Latinis non congruerent, huius capitis numerus una cum antecedente imprimeretur (cf. p. 30, 21. 72, 16. 75, 6. 76, 12. 77, 17. 144, 6. 237, 21). longiora capita numeris in margine positis distinximus. in rebus orthographicis scriptura codicis R repraesentatur, quam religiosius etiam quam factum est seruandam fuisse supra exposuimus.

Vindobonae mense Augusto anni MDCCCCX.

Augustus Engelbrecht.

ADDENDA ET CORRIGENDA.

(Numeris Romanis uncinatis Prolegomenon paginae significantur)

IN TEXTU:

Pag. 2 Codex Reginensis 141 saec. IX, non saec. IX—X attribuendus est (XXVI), cod. Vindobonensis 759 potius saeculo XII (XXXIV); cod. Lugdunensis (olim 515) nunc numero 599 insignitus est (XXXV), cod. Valentinianus (olim 143) a Wrobelio p. 160, 15 allatus hodie numero 150 signatur (XXXV)

4, 15 **Nazianzon** *uel* Nanzanzon *scribendum (IL)*

16, 4 eius *pro* ipsum *legendum (LV)*

16, 25 commate post uideatur *posito* putare *scribendum (LVI)*

17, 17 quidem *post* aetas *addendum (LIV)*

18, 8 **relaxata**... redit *restituendum (XLVI)*

19, 9 **ac** *post* **ueniens** *addendum et lin. 10* est *delendum (LVI)*

23, 11 recte inest *scribendum (LIV)*

26, 4 **etiam si** *pro* etiamsi *distinguendum (XLVII)*

34, 11 Iambres *scribendum (LI et LVI)*

38, 23 uerba sic transponenda: stulti mihi satis *(LVII)*

46, 14 crucifixit *scribendum (LVI)*

56, 22 multo *superflue additum delendum (XLVI)*

57, 8 ipse *ante* iterum *inserendum (LIV)*

64, 17 hominibus *pro* omnibus *restituendum (XLVII)*

65, 10 uerba nomen... est *ut glossema uncis includenda (XLV)*

69, 21 inscriptas *scribendum (LVII)*

72, 1 sardium pretiosum *scribendum (LVI)*

78, 17 derelicta *pro typothetae errore* derelicata *corrigendum*

80, 21. 24 uerba sicut.. regem *et* sicut... exaudiam uos *litteris non diductis scribenda (XXI sq.)*

82, 24 filiorum *pro* iliorum *corrigendum*

85 et 87, 2 primis *ante* epiphaniis *inserendum (LI)*

91, 22 o *pro* omnes *scribendum (LVIII)*

92, 9 ut *pro* uelut *addendum (IL)*

93, 16 totum *pro* totam *restituendum (XLVII*

94, 15 intellege *pro* intellegite *scribendum* (*LIV*)
104, 19 *typothetae error* dicit *in* dici *corrigendus*
107, 10 Iesu *delendum et* numine *pro* nomine *scribendum* (*L*)
113, 9 adytis *pro* abditis *scribendum* (*L*)
115, 8 *post* propriae *addendum* et (*LVIII*)
120, 3 oportet *delendum* (*XLVII*)
128, 21 meruerint *scribendum* (*LIV*)
135, 10 *crux delenda et* quod et si *scribendum* (*XLVII*)
135, 17 in *ante* igne *inserendum* (*LVIII*)
141, 20 thesauros *uel potius* thensauros *scribendum* (*LVII*)
147, 17 non *delendum* (*LVI*)
160, 15 dicit *scribendum* (*XLVIII*)
161, 22 posset *scribendum* (*LVI*)
165 et 167, 2 regressus *scribendum* (*LVIII*)
171, 10 habeant *scribendum* (*LVIII*)
172, 8 *puncto post* magister *posito* si *delendum et lin. 13 post* uenaratur *interrogationis signum addendum* (*LVI*)
182, 13 quidem *pro* quoddam *scribendum* (*XLVIII*)
182, 15 *uerba* aut alligabis . . . accedet *litteris diductis non scribenda* (*XXV*)
185, 15 *altero loco* quisue *pro* quis uero *scribendum* (*LVIII*)
185, 22 etiam si *pro* etiamsi *distinguendum* (*XLVII*)
191 et 193, 2 De Hieremia dicta praesente imperatore, apud quem et intercedit pro quodam periclitante *pro tituli forma non genuina restituendum* (*XLVIII*)
195, 24 *prius* antequam *delendum eiusque loco comma ponendum* (*LVII*)
206, 4 Iesum *delendum* (*LIX*)
211, 11 temperamentum *pro* temperamentem *corrigendum*
215, 9 est *delendum* (*XLVI*)
218, 4 conpancti *scribendum* (*L*)
227, 4 caelum uero ⟨escam⟩ esurientibus ministrabat *uoce* manna *deleta scribendum* (*L*)
232, 10 *typothetae error* nomine *in* nomina *corrigendus*
233, 3 sit *delendum* (*XLVIII*)
241, 23 sinus *pro* sinum *scribendum* (*XLVIII*)
249, 3 *uerba* et in facellatione, et nihil profeci *litteris non diductis scribenda* (*XXII—XXIV*)
251, 13 quod et si *pro* quodsi et *scribendum* (*XLVII*)

LOCIS LAUDATIS ADDE:

73, 22 cf. I Cor. 1, 30
76, 9 cf. Eccl. 3, 1. 8, 6

76, 23 cf. Matth. 5, 18
80, 21. 24 loci laudati cf. Os. 4, 6 *et* cf. Es. 1, 15 *delendi* (*XXI sq.*)
105, 16 scribendum: August. Op. imperf. c. Iulian. I 52. 53. 70
107, 15 cf. Ps. 44, 2
223, 20 cf. Ps. 10, 3

IN APPARATU CRITICO:

16, 4: ipsum *ex* eius *Rm2*
43, 19: et] set *Rm1* sed *et s. l. add. & Rm2*
49, 1: iudicium *Rv*
72, 1: sardiū | pretiosū *Rm1* sardius | pretiosus (*s. l.* ł a) *Rm2*
78, 23 (*non* 24): in Christo] a mortuis *A*
113, 16: similis (ł e *s. pr. et alt.* i) *R*
169, 7: permulgentibus *V*
210, 10: archanis *C,Op.c.,v* archananis *V*
261 et 265, 2 in inscriptione codicis V legendum est DE ARRIANIS *pro* DE HIS

IN INDICIBUS:

288 med. col. pr.: August. c. Iul. Pel. II 3, 7. cf. 67, 21
291 extr. col. alt.: Nazianzos (Nanzanzos): apud Nazianzon (Nanzanzon) breue oppidum 4, 15
300 med. col. alt. s. u. apud: Nazianzon (Nanzanzon) *pro* Nazianzum
adde: rubigo *de morbo hominum* 249, 3
dominari *c. gen.* (*loc. bibl.*) 47, 1

VOCUM ORTHOGRAPHIA:

absenthium (*LIII*)
afluenter, afluentia (*LIV*)
Aggeus (*LII*)
Amorrei (*LII*)
archanus (*XXVIII*)
Bethlem (*LI*)
Chaldei (*LII*)
Chananea (*LII*)
clamis (*LIII*)
corda (*LIII*)
demones (*LIII*)
Enoc (*LIII*)
facellatio (*XXIII sq.*)
Hebrei (*LII*)
Heliseus (*LII*)
iubileus (*LIII*)
Lamec (*LIII*)
luxoriosus, luxoriari (*XXVIII*)
Matheus (*LII*)
medella (*LII*)
Micheas (*LII*)
Nazarei (*LII*)
Nineue, Nineuitae (*LII*)
pedagogus (*LIII*)
perurguere (*LIII*)
pharisei (*LIII*)

praesepe (*LII*)
querella (*LII*)
quicquid, quicquam (*XXIX*)
sepulchrum (*XXVIII*)
Thebei (*LII*)
thensaurus (*LI*)
thus (*LIII*)
uicensimus, tricensimus, quinquagensimus sim. (*LII*)
unianimis, unianimitas (*LII*)
urguere (*LIII*)
ymnus (*LIII*)
Zacheus (*LII*)
Zebedeus (*LII*)

I.

APOLOGETICUS.

R = codex Reginensis 141 saec. IX—X.
O = codex Oxoniensis Laud. Misc. 276 saec. IX.
A = codex Atrebatensis 621 saec. X.
C = codex Augiensis CXVIII saec. IX—X.
V = codex Vindobonensis 759 saec. XI.
v = editio princeps Argentinae 1508.

In praefatione Rufini speciminis instar adnotantur etiam lectiones uariantes selectae, quas exhibent hi codices:

L = codex Lugdunensis 515 saec. IX in.
B = codex Bononiensis Gallicus 30 saec. X.
M = codex Monacensis 3787 saec. X—XI.
P = codex Parisinus lat. 1705 saec. XI.
a.c.,*p.c.* = *ante correctionem*, *post correctionem* ipsius manus primae.
a.r.,*p.r.* = *ante rasuram*, *post rasuram*.

PRAEFATIO RUFINI AD APRONIANUM.

Proficiscenti mihi ex urbe magnopere iniungebas, Aproniane 1
fili carissime, ut tibi absens quoque aliquid operis inpenderem,
ne nos a consuetis studiis necessitas meae profectionis inhiberet.
5 petebas ergo Gregorium tibi in Latinum uerti, uirum per
omnia inconparabilem, qui uerbo et operibus clarus splendi-
dissimum lumen scientiae Christi ecclesiis praebuit, dum ea
docuit quae fecit nec se ipsum condemnauit agendo contraria
quam docebat. is Cappadocia domo episcopo patre, matre 2
10 quoque satis religiosa oriundus fuit. Athenis et altus et
eruditus ut pauci nec tamen in conuersatione scholari uel
aetatis uel sodalium inlecebris cedens prodidit pudicitiam,
sed tamquam a deo sibi commissum thesaurum ad domum
castam reportauit integrum signaculum castitatis. denique 3
15 cum philosophiae studiis apud Athenas floreret, uidit per
soporem sedenti sibi et legenti duas decoras satis dextra
laeuaque feminas consedisse. quas ille castitatis instinctu
oculo toruiore respiciens quaenam essent et quid sibi uellent

1 PREFATIO (*in mg. man. ant. add.* Uidetur rufinus hunc librum transtulisse qui ad apronianum scribit) *R* INCIPIT PRAEFATIO *O* PRAEFATIO RUFINI AD APRONIANUM *A* Incipit prefatō Rufini *v; a codice V praefatio, a codice C inscriptio abest* 2 proficiscente *O* Aproniane *ROCMv, om. ALBP* 4 nec *R* 6 operiuus *Ra.c.* 9 quę *A* cappadotia *R* capadocia *OAv* cappadocie *P,Lp.c.m2* 10 et *pr. om. L* alitus *Mv,Cp.c.m2* altus (*in mg.* ł alitus) *B* 11 scolari *OABMPv* 12 prodedit *Ca.c.* perdidit *AMv,La.c.m2* 13 sibi] suo *AB* thesaurum (h *s. l., erat* n *in ras.*) *R* 14 castum *A* 15 filosophiae *R* phylosophyae *C* uidet *R* 17 leuaque *ROCv* 18 toruo *L* respiciens *Cp.c.* et *RB* uel *OACLMPv* uelint *RA* uellint *O*

percontabatur. at illae eum familiarius et ambitiosius conplectentes aiunt: 'ne moleste accipias, iuuenis, notae tibi satis et familiares sumus — altera enim ex nobis Sapientia, altera Castitas dicitur — et missae sumus a domino tecum habitare, quia iucundum nobis et satis mundum in corde tuo habita-
4 culum praeparasti.' tum deinde, cum ob eximium in litteris profectum Athenis ut oratoriam doceret adstringeretur, furtim nauem ingressus abscessit. et cum se inexplorato mari commisisset, tempestate uexatus est, in qua deo se seruiturum uouit. quodque cum faceret, subito a patre episcopo in sacerdotium subrogatus est. quod aegre ferens discessit ad tempus; postmodum uero regressus libellum hunc apologeticum dixit in ecclesia causas suae abscessionis uel etiam reditus allegans.
5 post haec etiam defuncto patri succedit in episcopatum apud Nazianzum breue oppidum. et inde, cum post Ualentis Arriani tempora ecclesias catholici recepissent, Constantinopolim ad instituendam uel docendam ecclesiam transire exoratus est. ubi cum magnificum opus in uerbo dei ageret et infinitas cottidie paene multitudines ab hereticis ad fidem ueram conuerteret, ut fieri solet, gloriam aemulatio subsecuta est. ille uero tam erat in timore dei perfectus, ut, cum sensisset causa sui esse inter episcopos disceptationem, statim sponte discederet dicens illum tantummodo propheticum sermonem:

1 percontabatur (u *s.* o *m2*) *L* (*in mg.* ł percunctabatur) *B* percunctabatur *A* ambitiosus *v* 3 sumus] *add.* et *L* 5 iocundum *RCp.c.,OALBMP* 6 tum] tunc *A* litterarum *L* 7 adstringeretur (re *s. l.*) *O* astringeretur *ABv* 8 nauem (i *s.* ę *C* nauim *v*) ingressus *ROCLMPv* nocte egressus *AB* abcessit *R; add.* furtim nocte egressus abscessit *P* comisisset *O* 9 uexatus (est in qua *add. m2*) domino (deo *m2*) se seruiturum promisit (nouit *m2*) *L* se deo *CMv* 10 quod cum faceret *A* 11 egre (*sic semper fere*) *R* 12 apollogeticum *ACv* in *exp. R* 13 cause (a *s.* e) *C* absc. suae *L* alligans *Ca.c.P,Bp.c.m2* 14 defuncto patre A in episcopatu *O* 15 nanzanzo *RCM* nazanzęnzo *O* nazanzi *A* nanzanzi *B* nazanzum *Pv* opidum *Cv* 16 tempore *RB* recipissent *O* constantinopoli *O* 19 cottidie *RM* cottidiae *O* cotidie *ACLBP* quotidie *v* pene *APv* 20 secuta *M* 21 tam] ita *L* 22 disc.] mu*sitationem *L* 23 serm.] uerbum *L*

'si propter me est tempestas ista, tollite me et mittite in mare, et desinat a uobis commotio'.

Huius neque uita aliquid probabilius et sanctius neque 6
eloquentia clarius et inlustrius neque fide purius et rectius
5 neque scientia plenius et perfectius inueniri potest, qui solus
sit, de cuius fide ne dissidentes quidem inter se, ut fieri
solet, partes et studia disputare potuerint, sed id obtinuerit
apud deum et ecclesias dei meriti, ut, quicumque ausus
fuerit doctrinae eius in aliquo refragari, ex hoc ipso quia
10 ipse magis sit hereticus arguatur; manifestum namque indi-
cium est non esse rectae fidei omnem qui in fide Gregorio non
concordat. hunc ergo absque ullo prorsus scrupulo lege, sciens 7
tamen quod eloquentiae eius praefulgidum in Graeco lumen
non parum necessitas interpretationis obscurat. in quo utrum
15 nostri sermonis paupertas an ipsa interpretationis natura hoc
agat, tu, qui utriusque linguae habes peritiam, magis pro-
bato.

1 cf. Rufini Hist. eccles. II 9 Ion. 1, 12

1 si *om. A* haec tempestas *L* et mittite me *CLMv* 2 desinit *B* desinet *v* dimittetur *A; add.* et uale dicens eis ad ecclesiam suam redit omnibus eum cum lacrimis prosequentibus *L* commocio hęc *A* quassatio *Rufin. Hist. eccles. II 9* 3 Huius *om. AP* probabilius aliquid *A* 4 eloquentiae *O,Ca.c.* 5 inuenire (i *s. alt.* e) *O* 6 dessidentes *Ra.c.* 7 solet] *add.* et *B* potuerunt *P* optinuerit *O* 9 qui *L* 10 sit magis *OALBP* 11 recte *R* omnemque qui *v* 12 concordet *L* prorsus *om. Cv* lege scrupulo *OABP* 13 greco *OC* 14 interpraetationis *OC* 17 *add.* FINIT GREGORII EPI NANZANZENI INCIPIT APOLOGETICUS IN LATINUM TRANSLATUS IN GRECO *R* EXPLICIT PRAEFATIO (*add.* RUFINI *s. l.*) GREGORII EPI NAZANZENI INCIPIT APOLLOGETICUS IN LATINUM TRANSLATUS E GRECO FELICITER *O* INCIPIT APOLLOGETICUS GREGORII NAZANZENI EPI LIBER DE GRECO IN LATINUM TRANSLATUS *A* FINIT PREFATIO RUFINI. INCIP APOLLOGETICUS IN LATINUM TRANSLATUS E GRECO *C* PROLOGUS EXPL. *Lm2* FINIT PREFATIO RUFINI. INCIP APOLLOGETICUS IN LATINU TRANSLATUS E GRECO *M* EXPLICAT PRAEFATIO GREGORII EPI NANZANZENI· INCIP APOLOGETICUS IN LATINUM TRANSLATUS

EX GRECO FELICITER *B* EXPLICIT PROLOGUS GREGORII NAZANZENI EPĪ· INCIPIT EIUSDEM APOLOGETICUS IN LATINUM EX GRECO TRANSLATUS *P* EXPLICIT PROLOGUS INCIPIT APOLLOGETICUS SANCTI GREGORII NAZANZENI *v*

I.

APOLOGETICUS.

1. Uictus sum et fateor me esse superatum; subiectus sum domino et obsecraui eum. dignum etenim est, ut mihi beatus Dauid aperiat sermonis ostium, immo uero ille ipse qui in Dauid loquebatur et qui etiam nunc per eum loquitur. optimus namque ordo est, ut totius uel uerbi uel operis et a deo nobis origo sumatur et in deum consummatio referatur. causa, pro qua dudum uelut taedio quodam et 2 indignatione superatus abscessi et elongaui fugiens et habitaui in deserto non paruo tempore, alia fortassis aliis uideatur, his qui uel odio erga me, ut fieri solet, uel amore detinentur. et id quod tunc feri quidam uidebamur et inmites, nunc uero mansueuimus et regressi sumus in hoc quod antea fugeramus, alius quidem culpat inconstantiae, alius amplectitur factum. nihil enim hominibus suauius quam aliena loqui et 3 aliena curare, maxime si eueniat uel odio aliquos uel amore praeueniri. a quibus praecipue semper occultatur ueritas et furatur. alii igitur, ut dixi, putent alia, ego uero absque omni uerecundia quod uerum est in medium proferam utrisque

3 cf. Ps. 36, 7 10 Ps. 54, 8

2 INCIPIT LIBER ·I· APOLOGETICUS SCI GREGORII NAZANZENI EPISCOPI *V* 4 a domino *v* 5 adaperiat *OCv* ostium] ostuum *Ca.c.* exordium *OAV* 6 in Dauid *om.* *V* nunc etiam *v* 7 obtimus *C* ut] et *Cv* 8 et] ut *OCv* statuatur *A* in deo *OCv* consummatione feratur *Ca.c.* 11 aliter *A* aliis] ab his *A* 12 uidetur *v* his *om.* *A* erga] circa *V* 13 quidæm *O* quidem *CVp c.*,*Av* et inmites] etiammites *O* 14 et egressi *A* 15 fu*eramus *V* fugeramus (*g exp. m2*) *C* inconstantiam *A* 16 enim *post* hominibus *Cv* 17 amare (o *s.* a *m2*) *C* 18 perueniri *R* 20 in medio *V* utriusque *C*

partibus satis faciens, id est tam his qui affectu in nos quam etiam his qui odio permouentur, in quibusdam quidem ipse mei accusator existens, pro quibusdam uero etiam satis faciens.

2. Et ut nobis secundum ordinem sermo procedat, primo de formidine mea ac metu pristino disseram. neque enim patiar in me suspiciones cuiquam remanere eorum qui uel
2 bona nostra uel contraria curiosa examinatione discutiunt. est enim et hoc religionis officium uerbi satisfactione curare, si qui illi forte sunt qui uidentur suspicionum spiculis uulnerati, quoniam quidem peroptimum est, ut neque peccando quis neque positus in suspicione peccati, si fieri potest et res indulget, offendiculum fratribus ponat aut scandalum. scimus enim scandalizanti unum ex minimis quam sit a domino grauis animaduersio constituta.

3. Ego igitur, o optimi et religiosi uiri, neque ut inperitus haec aut stultus incurri neque — ut et ego parum aliquid glorier — adrogans quis et diuinas leges statutaque despiciens. noui etenim quia, sicut in corpore nostro alia sunt membra quae regunt corpus atque omnibus eius motibus praesident, alia sunt quae reguntur et obsequium rectoribus praebent, ita etiam in ecclesia statuit deus aequitatis eam lege dispensans et per diuinam prouidentiam suam, qua uniuersa conponit,
2 meritorum temperans priuilegia. alios constituit regi et gubernari — quibus hoc utilius est —, ut uerbo et opere rectorum ad id quod expedit inbuantur; alios pastores dedit et doctores

14 cf. Matth. 18, 6. Marc. 9, 42. Luc. 17, 2 26 cf. Eph. 4, 11

3 exsistens *AV* pro quibus *A* 5 prima *R* primum *Cv* 7 suspicionis (suspitionis *V*) quicquam *AV* 9 uerbis *R* 10 fortasse *Cv* uidentur (n *s. l.*) *R* 12 suspicionem *O* 13 *post* offend. *ras. V* 14 grauis a domino *V* 16 o optimi (ὦ ἄνδρες) *R,Vp.c.* optimi *OACv* o optimae *Va.c.* 17 haec *om. V* 18 diuinę legis statuta// *C(v)* leges *Vp.c.* dispiciens *OC* 19 sicuti *V* menbra *Cv* 22 etiam] et *Cp.c.,v* legem *OAv* 23 quam *V* conponet *Ca.c.* 25 ut et uerbo *V* rectorê *O* 26 imbuantur *Cp.c.*

ad perfectionem ecclesiae, eos scilicet qui prae ceteris uirtute animi praediti familiarius deo adsistant et id officii in ecclesia gerant, quod uel anima in corpore uel mens et ratio operatur in anima, ut utraque pariter conpaginata et sibi inuicem mixta, in quo quid deest et in quo abundat uelut in membrorum diuersitate consonantia facta per spiritum perfectum et integrum atque aptum ad omnia corpus existat et dignum quod Christum habeat caput.

4. Quamuis ergo ne aliis quidem ullis animantibus absque rectoribus esse et gubernaculis tutum sciam, multo tamen magis hominibus idcirco quod amplius his et maius periculum inpendet errantibus, a quibus siquidem illud quod primum est seruari non potest ne delinquant, hoc certe in eis secundum salutis obtinet locum, si corrigantur ac reuocentur a delicto. si ergo hoc uerum apparuit et bonum iustumque uisum 2
est, certum est malum esse e contrario et inutile uel omnes fieri uelle rectores, ut nullus qui regi debeat iam supersit, uel rursum regendi officium neminem uelle suscipere, per quod utique claudicare continuo et labefactari poterit omne corpus ecclesiae nemine scilicet gubernante. et ubi iam nobis 3
uel quomodo aut a quibus coletur deus? quo pacto sacrosancta mysteria ad instar caelestis imaginis celebrabuntur, per quae utique in terris adhuc positi caelestibus ordinibus sociamur? erit sine dubio illud quod dictum est, ut non sit rex neque princeps neque sacerdotium neque sacrificium. et omnia illa nobis quoque accident, quibus pro inmensis sceleribus prior ille populus condemnatus est.

5 cf. Eph. 4, 16 6 cf. I Cor. 12, 20 7 cf. Eph. 4, 15 24 cf. Os. 3, 4

2 adsistunt *V* 3 gerunt *Ra.c.Vp.c.m2* 5 habundat *Ca.c.,v* 7 exsistat *AV* 8 habet *C* 10 tutum] studium *OCv* sed multo magis *A* multũ *R* 11 iccirco (*sic semper*) *v* 12 inpendit *ROC* impendit *V,Ap.c.* 16 e contrario malum esse *Cv* 19 utique] scilicet *v* labefacturi *Ra.c.* labefactori *Ca.c.* 20 neminem—gubernantem *C* scilicet] quoque *v* ubi nam a nobis *v* 21 colitur *ROCv* colatur *V* quo pacto—sociamur *om. A* 22 misteria *Ca.c.* 25 nobis illa *A* 26 accedent *OC,Ra.c.*

5. Uerum ne hoc quidem nouum aut peregrinum est his, apud quos diuinae philosophiae studia uigent, ut ex ordine discipulorum quis in magistrorum adsumatur officium, sicut ne nautae quidem probabili, si res poscat, ad inspectionem prorae transferri uel ex illo loco, si uentorum probabiliter collegerit disciplinam, ad ipsa nauis gubernacula prouocari, uel fortissimo militi curam turmae cohortisque committi uel bene agentem turmam ad totius exercitus transferri
2 magisterium. non ergo existimet quis eorum, qui in alienis negotiis grauissimi censores fiunt et ex suis uitiis aliena gesta perpendunt, quod ego erubuerim ministerii huius gradum maiora desiderans. non ita ego sum uel diuinarum rerum magnitudinis uel humanarum humilitatis ignarus, ut non magnum arbitrer uniuersae naturae mortalium quoquolibet modo et in quolibet ordine adpropinquare deo, qui solus inaccessibilem omni creaturae habitat lucem.

6. Quae igitur ratio est inoboedientiae meae? uisus sum etenim in illo tempore nihil meum habere nec meis moribus simile, sed audacius contra dicere inpudentiusque resistere. causas ergo huius rei, quod iam dudum desideratis, audite. praecipua fuit illa perturbationis meae causa, quod subito
2 mihi superuentum est. et sicut, cum sonus aliquis repentinus increpuit, turbantur animi inprouiso terrore perculsi, ita ego quoque territus omnem resolui uerecundiam, quae mihi semper in omni uita mea comes indissociabilis fuit. tum deinde recordatio me silentii et quietis meae uehementius perturbauit,

15 cf. I Tim. 6, 16

1 aut] ac (καί) *V* 2 filosophiae *R* phylosofiae *C* 4 probabilis *v* res (s *s. l.*) *RO* 5 proreste (s [?] *s. l.*) *A* 6 collegeret *O* colligerit *V* prouocari *OAv* peruocari *cet.* 10 grauissimi—uitiis *in mg. A* 11 e*go *C* 12 gradum praesumens *A* maiora des.—*p. 12, 19* et nusquam *om. A* maiora praesumens *l* (*l s. l.*) desiderans *O* 14 mortalium esse *Vp.c.* 20 causam *V* quod] quã *V* dudum (πάλαι)] diu *OCv* 21 illa fuit *V* 22 et sicut sonus cum alicui *v* aliquis *RCp.c.* aliqui *OV* 23 increpuerit *v* ex inprouiso *OV* e*go *R* 24 perterritus *v* semper mihi *V* 25 indessociabilis *Ca.c.* retardatio *R* 26 me] mei *Ov* uehementis *V*

cum id mihi inpediri uiderem quod ego a principio uitae meae singulariter dilexi et in magnis maximisque periculis deo uoui. cuius desiderio eo amplius concitabar, quo mihi 3
iam uidebar eius saltim ianuam contigisse, atque inde acrius
5 accendebar, ex quo mihi notiora eius bona fiebant. et ideo non tuli me uiolenter in medias turbas pertrahi populorum et uelut de templo quodam quietis tumultuosis uitae huius fragoribus obici.

7. Nihil enim re uera mihi ad beatam uitam praestantius
10 uidebatur quam uelut clausis carnalibus sensibus et extra carnem mundumque effectum quempiam in semet ipsum conuerti, id est suos sensus atque animos conspicari alienumque effectum a mortalium curis sibi soli loqui et deo, ut altior cunctis uisibilibus factus mentem suam repleat diuinis sensibus
15 et caelestibus formis absque ulla admixtione terrena uere speculum inmaculatum effectus imaginis dei et ex ipsius lumine semper lumen accipiens, auspicia quaedam uel initia futuri in semet ipso saeculi ferens atque in terris adhuc positus consortio quodammodo perfruens angelorum, despecta
20 ac derelicta fragilitate terrena ad superna et caelestia spiritus sancti subuectione transferri. si quis forte uestrum huiusce- 2
modi amoris aliquando sensit ardorem, scit quae dico et quae loquor agnoscit et quare perturbatus sim nouit ac facile ueniam dabit. ceteris autem non ero nimius in satisfactione,
25 quibus fortassis huiuscemodi sermo, dum opus eius ignoratur, etiam derisui esse potest, et his praecipue quibus inuidiae languor recte iudicandi praepedit sensum; et operi optimo uitiosum nomen infligunt philosophiam cenodoxiam uocantes

13 cf. I Cor. 14, 28 16 cf. Sap. 7, 26

1 id] hic *C* hoc *v* inpedire *OC* 3 quo] quod *V* 4 saltim (e *s.* i) *O* ad quae *V* 12 sensos (u *s.* o) *O* 13 efectum *Ca.c.* mortalibus *R* se sibi *Cv* 15 amixtione *V* 19 dispecta *O,Ca.c.* 20 ad] ac *v* 23 ac] et *V* 24 in satisfactionem *V* 26 dirisui *Ca.c.* eius (*s.* esse) *O* esse multis potest *v* quibus praecipuae *V* 28 filosophiam *R* phylosofiam *C*

et praeclara sapientiae studia iactantiae appellationibus infamantes, quibus libenter uilis quoque et inperitae multitudinis
3 consensus accedit. paratior namque est inperitorum turba ad derogandum bonis studiis quam ad imitandum, ut sit eis omni genere delictum, uel dum manifesta et publica mala non uitant uel dum occultis et reconditis non credunt bonis.

8. Ad haec accessit etiam illud — proferam etenim omnia apud uos et nihil iam tegam secreti —, quod siue rusticitatis siue libertatis meae fuerit uos probate. erubui de quibusdam, quos uidebam nihil penitus ad emendationem uitae suae, nihil adquisisse correctionis ad mores, quin immo et nequiores effectos inmundis, ut dicitur, pedibus inruentes certatim in sancta et, priusquam digni haberentur primo aditu ac ianuis, ad tribunal continuo tendere atque ad sacerdotium festinare et repulsis ceteris ipsi sacris altaribus incubare, ut iam non ad formam et exemplum plebi praebendum ordo ille uideatur, sed occasio quaedam in abundantia et securitate uiuendi, nec officium ducatur futuro dei iudicio obnoxium, sed secura
2 quaedam et nusquam discutienda administratio putetur. et sunt paene plures numero rectores isti quam illi quos regunt, ut nusquam sit illud apostoli quod ait: non omnes prophetae, non omnes magistri. hic enim omnes magistri, omnes prophetae, ita ut secundum antiquum prouerbium merito
3 dicatur quod et Saul in prophetis. et re uera nulla nobis antiquorum historia tradidit uel tantum in ecclesia fuisse

12 cf. II Reg. 19, 24 21 I Cor. 12, 29 24 I Reg. 10, 11. 12. 19, 24

2 uiles (i *s.* e) *O* et *O s. l.* etiam *Cv* inperite multitudinis (perite *s.* mul *m2*) *V* 4 bonis] nobis (u *s.* b) *C* nouis *v* 6 occultis *C* 9 liberitatis *v* probate uos *V* 10 paenitus *O* nihil *alt. exp. R* 11 adquisse *Ca.c.* ad mores] amoris *m2 ex* admoris *V* 12 se effectos *V* 13 ac ianuis *R* 15 ipsa *R* ipsis *V,Cp.c.,v* 17 habundantia *C a.c.,v* 20 poene *R* pene *C* 21 et (ut *s.*) *R* et *V* qui *Oa.c.* 22 mag.] ministri *A* hi *v* omns pphetae omns magistri *OAV* 23 ita ut et *R* 24 sauli *V*

ministrorum numerum uel tam uiliter congregatum. unde et religioni ac doctrinae nostrae obprobrium nascitur quod sacerdotia uel ministeria ambitione potius et ad gratiam quam meritorum iudicio deferuntur. cuius rei uitium uel labem
5 etiamsi prohibere supra nos est, at certe erubescere et auersari pars aliqua pietatis est.

9. Quod uero me maius omnibus et supra cuncta quae superius diximus deterrebat illud est — ueniendum namque est ad summum ipsum uerbi fastigium et proferendum quae
10 uera sunt; neque enim fas est in talibus fallere —: arbitrabar non esse simile, sicut et nunc quoque arbitror, pecora uel armenta regere et hominibus praeesse atque animas moderari. ibi enim studium est gregem uel armenti uel pecoris 2
ualidum membris et laetum carnibus facere; quod prospiciens
15 uel armentarius ille uel pastor comantes herbis et uirides riuis deligit campos, quos fecundiores probarit ad pabula, et hos ipsos alternis pastibus innouat et ab aliis ad alios gregem transmouet saltus. sed et ad requiem perquirit nemorosa cubilia. agit autem gregem interdum uirga, praecipue tamen
20 calami uel fistulae suauitate permulcens. nec aliud ultra operis 3
uel armentario inminet uel pastori, nisi quod parua quaedam sollicitudo requiritur aduersum insidias atque inprobitatem luporum et, sicubi forte aegrum pecus, uel reuisere oculo uel palpando curare, umbras in aestibus prospicere, strata recu-

14 cf. Uergil. Aen. III 220

1 uiliter] uiriliter *O* et *om.* *R* 2 relegione *O* relegioni *Ca.c.* 3 ad gratiam] gratia *v* 5 at] ad *OCa.c.* aut *A* ac *V* auersari (μισεῖν)] aduersari *RCv* 7 maius (μεῖζον)] magis *V* magis me *v* omnibus *om.* *V* et] ut *A* cuncta] omnia *A* 10 arbitrabar *Ap.c.* 13 studii (i *alt. s. l. m2*) *C* stadium *R* et gregem *V* pe*corum *A* 14 menbris *C* 15 uiridis *V* 16 deligit *v* delegit *RAC* diligit *OV* probaberit *O* 18 perquiret *R* 19 aget *ROC* 22 sollicitudo (*s.* ł solitudo) *A* requiretur *O* 23 pecos (u *s.* o) *R* reuissere *Ca.c.* reuiuiscere (*in mg.* ł reuisere) *A*

bantibus mollia atque herbida prouidere perflarique recubantium locum auris spirantibus sinere, quem propter decurrentis riui frigida unda perstringat, cantare quoque et uelut alloqui greges
4 aut antiquitatis aliquid aut amoris. ad haec uel iugulare pinguius quodque uel in pretium uertere licet, uirtutis uero 5 animi et industriae nulla cura huiuscemodi pastoribus inminet, per quam necesse habeant uoluptati gregis magis quam suae obsequi.

10. Homini uero cum perdifficile sit scire regi, id est regenti se obtemperare, multo difficilius est scire alios regere 10 et regere secundum istam nostram disciplinam, quae ex diuina lege descendit atque ad deum ducit. cuius quanto spes et gloria maior est, tanto et periculum grauius quippe habentibus
2 intellectum. quem rectorem primo omnium, ut mihi uidetur, oportet sicut argentum uel aurum probari et ex omni parte 15 circumspici atque in omni tempore et actibus contemplari, ne quid forte habeat intra se admixtionis alienae uel materiae uilioris et raucum sonum aeris uel plumbi admixtione respondeat et lateat intrinsecus adulterinum aliquid, quod ignis
3 examinet et resoluat. quod malum utique tanto fiet perni- 20 ciosius, quanto numerosioris populi rector extiterit, sicut certe grauius est in multos diffundi pestem quam unum pestilentia consumi.

11. Nec cadaueris foetor ita perniciosus est, si unum polluat locum, sicut si sparsim saeuo nidore diffuso corrupti aëris 25

19 cf. I Cor. 3, 13

1 recumbentium *A* 2 sinire *Ca.c.* propter] prope *Cv* decurrentibus riuis *Cv* 3 unda] umbra *A* 4 uel *om. A* 5 in *om. A* in pretium] impetum *V* ueritatis *A* 7 uoluptati (ἡδονῆς) *scripsi* uoluntati *codd.*, *v* 8 obsequia (a *ex* o) *A* 9 perdifficile cum sit *v* 10 regenti (t *s.* d) *R* 12 discendit *O* atque] et quae *A* et *s. l. R* 13 tanto et (τοσοῦτος καὶ ὁ κίνδυνος)] et *om. RACv* 14 quē rectorē ut mihi uidetur primo omnium *V* 15 probare *R* ex *om. A* 19 ignis *om. Cv* 20 fit *A* perneciosius *Cp.c.* 21 numerosiores *Ra.c.* exstiterit *RAV* 22 in multis *A* 23 pestilentiae *O* 24 faetor *RC* perniciosius *O* est] et *V* 25 diffoso (u *s. pr.* o) *R*

morbum pluribus generet. ita si quis est in rectore uitiorum morbus, facile in eos qui ei ad obtemperandum praesto sunt traditur atque transfunditur; et multo facilius quod malum est ab eo transit quam si quid in eo uirtutis et industriae
5 fuerit. in quo ego quoque soleo crebro apud memet ipsum de 2
talibus conferens admirari plurimum, quod tam facile et sine aliquo labore atque ullis adminiculis malitia proficit et nihil tam facile est quam effici malum, etiamsi nemo doceat, nemo conpellat, rarum autem et perdifficile sit fieri bonum, et ita
10 quasi conscendendus sit arduae cuiusdam et praeruptae rupis ascensus, licet plures prouocent, licet multi inuitent, etiamsi omnes faueant et hortentur. et hoc est quod mihi uidetur 3
etiam beatus Aggaeus intellegens admirandam illam introduxisse percontationis imaginem, cum ad eum dicitur: interroga
15 sacerdotes legem et dic eis: si caro sancta uel uas sanctum contigerit alicuius uestimentum, si sanctificat eum ex eo quod contigit? et cum dixissent sacerdotes quia non sanctificat, dicit ad eos rursum: si inmunditia contigerit uestimentum mundi, utrum polluat
20 eum? et dixerunt quia polluit.

12. Hoc est ergo quod etiam noster hic nunc sermo recensuit, quoniam perdifficilis est adsumptio boni naturae mortalium, uelut si ignis humidae alicui materiae adhibeatur. parati autem sumus ad recipiendum malum quam plurimi et apti,
25 uelut si aridae quis stipulae scintillam ignis iniciat, quae insuper etiam uentis spirantibus animetur. ita uelocius malitiae 2

14 Agg. 2, 12—14

1 morbus uiciorum *A* 2 ei obtemperant dum *V* 3 tradi̥tur (h *s.* d̥) *O* est malum *v* 4 quam] quoniam *v* 6 ammirari *Cp.c.,v* 7 ad̥miniculis *C* amminiculis *v* profecit *V* 10 conſcendendus (ſ *in ras.*) *R* cōdescensus *v* et *om.* *v* 12 et *alt.*] sed *O* 13 etiam] iam *A* aggeus *ROC* introd.] instruxisse (s *pr. s. l.*) *R* 14 percunctacionis *A* 15 si *om.* *v* caro sancta] sacrosca̅ *OAv* uel] et *Cv* 16 contingit *A* 18 rursum] responsum *RCVv* 22 perdifficile *R* bonae *AV* 23 umidae *Ra.c.* 24 ⁂pcipiendum *C* percipiendum *v* 25 qui *Ca.c.,v* incitat *Oa.c.* 26 inspirantibus *V*

parua scintilla consumimur quam uirtutis ignibus uel accendi
uel etiam concalescere possumus. nam et melli plurimo parum
absinthii iniectum uelocem amaritudinem tradit, mellis uero
etiamsi duplum iniciatur absinthio, non poterit ipsum obtinere
3 dulcedo. sic breuis gleba fluuii ripae subducta pondus totius 5
fluminis deriuat in praeceps, obsistere uero et auertere lap-
sum fluuii uix magnis molibus et inmensis machinis queas.

13. Propter quod primo omnium uerendum, ne inueniamur
pulchrae et decorae uirtutis quidam pictores pessimi uel certe
aliis pictoribus, id est plebi, quae eam debet in semet ipsa 10
depingere, imaginis eius pessima praebentes exemplaria, uel
certe ne accidat nobis res usitati prouerbii, ut, qui ad alios
curandos praesumus, inueniamur ipsi scatentes ulceribus.

14. Tum deinde quod, etiamsi se ipsum aliquis a totius
peccati contaminatione custodiat, ne hoc quidem sufficere 15
aestimo huic qui erudiendis atque instituendis ad uirtutem
2 populis praeest. neque enim satis est malum non esse eum
cui docendi summa committitur — quod utique culpabile et
dedecorosum est etiam in his qui docentur —, sed oportet
eum etiam omnibus bonis esse actibus praeditum secundum 20
mandatum illud quod dicit: declina a malo et fac bonum.
nec sufficit de anima indignas abicere cogitationes et malarum
rerum formas abolere, sed et praestantiores diuinioresque
inserere atque conscribere, ita ut multo magis nobis uirtus
3 animi quam humana dignitas adquisita uideatur. nec putandum 25

12 cf. Plutarch. de adul. et am. c. 32 21 Ps. 36, 27

1 consumitur *A* 2 conualiscere (e *s.* i) *O* possimus *ACv* plurimum *Oa.c.* 3 absenthii *R,Ca.c.* absenthii (i *s.* e) *O* tradit (μεταδίδωσι)] trahit (h *in ras.*) *A* 4 initiatur *ROC* absenthio *Ca.c.* ipsum] eius *OACVv* obtineri *Cp.c.,v* 5 fluui* *R* 6 diriuat *R* 7 quaeas *OC* 8 uerendum est *OACVv* 10 ipsam *AV* 12 accedat *CV* 13 praesumęns (u *s.* ęn) *O* saucięntęs (*s.* ati; sau *ex* sca) *C* sauciati *v* 14 tunc *A* etiam *AV* 15 nec *v* 18 calcabile *C* (a *pr. ex* u) *v* 20 actibus esse *Cv* 22 animas *Oa.c.* indigna*s *C* 25 putandum (dum *in ras.*) *R* putare (εἰδέναι) *cet. v, fort. recte*

umquam aliquem nobis factorum bonorum finem aut proficiendi terminum positum, nec ita ut lucrum ducenda sunt quae recte nobis gesta sunt quam detrimento conputanda sunt quae nondum inplere ualuimus. et ascensus nobis quidam putandus est uita haec, ex quo nihil refert explicuisse quod ascenderis, nisi quod restat euaseris. nec nosmet ipsos ex ceterorum con- 4
latione metiamur et magnum putemus, si forte aliquibus praestantiores inueniamur, sed damnum potius illud arbitremur, si non digna loco et gradu nostro geramus et, si qua gerun- tur nobis, non ex neglegentium conparatione, sed ex praecepti auctoritate pendantur, siue illi neglegentius siue etiam aliquanto studiosius uiuunt, quia uirtutum formas non ex proximorum nostrorum gestis, sed ex uerbi dei auctoritate suscepimus, a quo omnia et in quo omnia et ad quem omnia referuntur.

15. Nec putandum est eadem omnibus conuenire, sicut nec aetas una omnibus est nec uultuum liniamenta uniuersis eadem nec totius terrae una est qualitas nec stellarum unus est splendor. conuenire ergo idiotae et simpliciori cuique putandum est, ne male agat et ut caueat omnia agere quae ad poenam trahuntur uel grauissima legis animaduersione plectuntur. huic uero qui aliis praeest omni opere peccati 2

2 cf. Phil. 3, 7 12 cf. II Cor. 10, 12 14 cf. Rom. 11, 36. I Cor. 8, 6 18 cf. I Cor. 15, 41

1 factorum *R* factum *ACV,Os.l.*, *v* 2 ut lucrum] ad lucrum *OAV* quae recte nobis gesta sunt *om. V* 3 a nobis *OCVv* quam] quoniam *v* detrimenta *Rp.c.* 4 uoluimus *R* quidam nobis *v* 5 nihi *C* explicuisse refert *v* refret *C* 6 cetororum *C* 7 metiamur] utamur *R* forte *om. A* 10 a nobis *O* (a *s. l.*) *V* 11 illi *om. v* aliquanto (ἐπὶ ποσόν)] aliquando *R* 12 qui *A* uirtutem (u *s.* e) *O* 13 suscipimus *C* suscipiamus *v* 14 et ad quem omnia *om. R* omnia *om. C* 17 nec aetas *R* ne aetas quidem *OC* nec aetas quidem *AVv alt.* ne *O* uultuum (προσώπων)] uultus *Cv* 19 est *om. v* ideotae *Ca.c.* 20 mala *A* 21 paenam *R* penam *C*

postergum relicto proficere in optimis conuenit, ita ut possit
profectus sui exemplo inuitare et inlicere ceteros ad uirtutem
praecipue per humilitatis a domino nobis traditam formam.
non enim oportet ui uel necessitate constringere, sed ratione
et uitae exemplis suadere, quia omne quidquid extorquetur 5
inuitis cum eo quod tyrannicum uidetur ne perseuerare qui-
3 dem potest. solet enim quidquid uiolenter adtrahitur, sicut
nouellae arboris si quis ui cacumen inclinet, relaxatum rur-
sum in id quod fuerat redire. quod autem ex proposito fit
et uoluntate, tam legitimum quam certum est ualidissimis 10
scilicet uinculis propriae uoluntatis adstrictum. unde et regere
gregem uoluntarie et non ex necessitate ad Hebraeos scribens
apostolus praecipit.

16. Sed est aliquis neque malus neque qui ad uirtutis
summam peruenerit, et non uideo, qua confidentia ad do- 15
cendum ueniat qui ipse hac fide non accessit ut disceret.
re enim uera mihi uidetur esse ars artium et disciplina
disciplinarum hominem uel regere uel inbuere, qui certe est
inter omnes animantes maxime et moribus uarius et uoluntate
2 diuersus. haud segnius sane quis etiam ex medicina corporum 20
curas quoque contemplabitur animarum et, quanto difficilem
captu corporalem inuenerit medicinam, tanto difficiliorem repe-

11 cf. I Petr. 5, 2

1 posttergum *C* 3 precipue tamen *v* pro humilitate a dom. n. tradita *R* formam *om. R* 4 ex necessitate *V* 5 quicquid *ROv* extorquitur *Oa.c.* 6 nec pers. quidem *A* 7 quicquid *Rv* 8 ui *om. O* ui—*p. 21, 7* aguntur *om. A* cacumen eius ui incl. *v* relaxatum—redire *scripsi* relaxata—redit *codd. v; an anacoluthon statuendum?* 10 ualedissimis *Ca.c.* 11 adrestrictum *R* 12 uoluntariae *RO,Ca.c.* hebreos *RCv* hebreos *O* scribens petrus *Cv* 13 praecipit (διακελεύεται)] praecepit *OCVv* 15 qu*a *R* 16 hac fide] had fidem *R* accesserit *R* discederet *R* discederet *C* 17 res *Ca.c.* esse *s. l. O* arci*um *C* 18 regi (i *ex* e) *C* 20 haut *R* aut *V* haut (h *s. l.*) *O* signius (e *s. pr.* i) *C* etiam] enim *O* 21 quanto difficilem—tanto difficiliorem = ὅσῳ ἐργώδης—τόσῳ ἐργωδεστέρα 22 repperiet *OC* repperit *V*

riet animarum, siquidem et substantiae qualitas multo est
praestantior et finis rerum multo pretiosior. illa namque cor- 3
poribus exhibet medelam et erga temporalem materiam curam
adhibet ac diligentiam, quae sine dubio naturae suae fragili-
5 tate quandoque soluetur, etiamsi nunc artis adiumento reparetur.
certum est enim quod uel aegritudine uel tempore corpus
omne resoluitur nec ultra naturae suae terminos perdurare
fragilitatis condicione permittitur.

17. Anima autem, quae est diuina et a deo ueniens, super-
10 nae nobilitatis est consors, ad quam etiam redire festinat, licet
socio deteriori conligata est et deuincta, fortassis etiam propter
alias causas, quas solus nouit ille qui uinxit et conligauit
deus et si quis ille est qui ab ipso de huiuscemodi mysteriis
inluminatus est et instructus, uerum, quantum ego intellegere
15 possum, duabus, opinor, ex causis: una, ut per agones certami- 2
num, quae ei sunt aduersum terrena, caelestis gloriae hereditatem petat et, sicut aurum igni, praesentis uitae aerumnarum
probetur examine, quo uirtutis praemia non ex dei dono
tantum speret sed, ut uere uirtus summum ei bonum sit,
20 suo eam opere ac labore conquirat, ut a creatore quidem
nobis naturaliter insitum uideatur bonum, a nobis autem
uoluntate nostra ac proposito excultum et liberi arbitrii
utriusque motus exercitio propagatum; alia uero, ut etiam 3

15 cf. Eph. 6, 12

2 fines *R* multo ęst ę *O* praetiosior *RO* 3 exibet *Ca.c.* medeḷlam *RO* medillam *Ca.c.* medicinam *v* temperalem *C* 5 soluitur *V* saluetur *Cv* nunc] non *v* 6 uel *pr. om. v* 8 condicione *O* conditione *cet. v* 9 supernae (*ante uocem spatium duarum litterarum, in quo uidetur exstitisse* ac) *R* ac supernae *cet. v* adquā *ex* atquā *R* 10 nobilitatis est (est *s. m2*) consors *R* nobilitatis consors *cet. v* 11 sortio *O* colligata *C* deuincta (n *s. l.*) *O* 12 uinxit] iunxit *Cv* colligauit *C* 13 si qui⁂ (*eras.* ab) *O* si qui *Ra.c.Cv* 15 oppinor *O* 16 aduersus *OV* 17 igne *Rp.c., v* 18 dono dei *v* doną (o *s.* ą *m2*) *C* 19 ei *om. R* 23 alia uero (ἕτερον δέ) *R* alia uero causa *cet. v*

hanc deteriorem substantiam corporis secum traheret ac sursum in supernis sedibus conlocaret soluens paulatim eius crassitudinem, qua retardatur, ut hoc, quod est deus animae, fiat etiam anima corpori gubernans ministram sibi materiam et deo secum offerens fidelem conseruam. 5

18. Locorum ac temporum et aetatis ceterorumque similium differentias medici requirent, quando et qualibus uel medicamentis uel cibis opus sit uel qualiter a noxiis abstinendum, uti ne artis disciplina superetur per desideria aegrotantium; interdum et ferri sectione utuntur et uirulentioribus medica- 10
2 mentis. quae omnia quamuis cum magno labore peragantur, nihil tamen in his tale geritur, quale est mores corrigere, uitia purgare, emendare uitas et propositum ad meliora conuertere atque omnia quae intra nos uel etiam extra nos geruntur sedula circumspectione moderari, ut omne quod in 15 nobis est beluinum ac ferum a natura nostra separantes, si quid lenitatis et mansuetudinis est, si quid homine dignum et deo carum, pro illis omnibus inseramus aequumque iudicium inter animam habeamus et corpus numquam deteriori naturae subicientes meliorem, quod est utique iniquissimum, 20
3 sed semper imperio animi et seruitio corporis abutamur. quae prima est lex dei et optime constituta per uniuersam eius creaturam obseruanda siue uisibilem siue etiam quae sensum uisus excedit.

19. Considero etiam illud quod haec omnia, quae supra 25 memorauimus a medicis obseruari, singula quaeque secundum

1 rursum *V* 3 quare tardatur *V* ut *eras. V* 4 ministru (ã *s.* u) *O* 6 et *om. V* aetatis *RO,Va.c.,v* aetates *C,Vp.c.* 7 requirunt medici *v* requirunt *OCV* 10 uirolentioribus *CV* 12 corregere *Ca.c.* 13 uitas (βίους)] uitias *O* 15 geruntur] aguntur *O* 16 nostra] nam (*exp. m2*) *C*, *om. v* 17 hominem *V* homini *Cv* 19 numquid *Ca.c.* 20 subitientes *C* quod utique iniquissimum est *V* 21 seuitio *v* utamur *v*, *sed* abutamur *eodem sensu adhibitum est, cf. index* 22 optime *RV* 23 obseruandã *Cv* sensu *Ca.c.* 24 excedunt *R* 25 considera *Cv*

naturae suae ordinem permanent nec fieri ullo modo potest, ut aliquid aut contra artem aut contra naturam medicus moliatur, quippe cum qualitas ipsa materiae corporalis cedat et obsequatur medicinalibus disciplinis, nisi si qua forte
5 inciderit inpatientia uel inquietudo languentis, quam et ipsam utique uel obseruare uel prohibere non est difficile. apud nos 2
uero omnia aguntur in spiritu et est summum studium uincere eos qui se male carnaliter amant nec ullo modo uolunt nobis cedere aduersum semet ipsos dimicantes, ita ut sit
10 nobis bellum quoddam aduersum eos pro quibus militamus, dum unusquisque tantum studii gerit in contegendis et occultandis morbis ac uitiis peccatorum, quantum habere oportebat studii ad aegritudinem medico reuelandam.

20. In quo et fortes sibi ac constantes uidentur aduersum
15 salutem suam et prudentes aduersum uitam suam, dum uelut furtum aliquod intra se atque intra arcana mentis suae abscondunt peccatum, tamquam ab illo oculo qui uidet omnia latere possit id quod ab hominibus latet, uel dum excusant excusationes in peccatis, cum propriis uitiis et passionibus
20 rationes quasdam commentantur et malorum suorum aduocati fiunt; uel certe cum more surdae aspidis, quae non exaudit 2
uocem incantantium nec medicamentis sapientium cedit, quo solo aegritudo animae curatur, sermonem non recipiunt commonentis; uel certe, quod est ultimum malum, cum

7 cf. Gal. 5, 25 17 cf. Eccli. 23, 27. 39, 24 18 cf. Ps. 140, 4 21 cf. Ps. 57, 5—6

3 cedat corporalis *v* corporali *Rp.c.* 5 exciderit *V* langentis *C* 6 obs*eruare *R* 9 demigantes *Ca.c.* 11 gerat *Cp.c.m2,v* 12 morbis] moribus *A* 14 fortes (s *s. l.*) *O* cōstantes aduersum suam salutem uidētur et prudētes *v* 15 dum ut uelut *A* 16 furtum] futurum *V* archana *RCv* archanum *O* 17 uidit *O* 18 possęt (it *s.* ęt) *R* ab omnibus *v* 20 commentantur *om. A* 21 fiunt] sunt *R* cum more] commore *O* cōmouere *A* 22 medicamentis (φαρμάκοις)] medicamento *Rp.c.* 23 quoḍ *O* recipiunt (un *s. alt.* i) *R* recipit *OAVv* recepit (i *s.* ę) *C*

palam iam et inpudenter peccata defendunt et uelut mente capti publice et sine pudore in omne flagitium praecipites eunt et tunc in eos, qui aliquantum se pro salute uel inpedire uel retardare certe cupiunt, tamquam inimicos et aduersarios etiam ulciscuntur odientes eos qui redarguunt in portis et sanctum sermonem exsecrantes, infelicissimi omnium in tantum semet ipsos punientes, quantum amplius in aduersarios desaeuierint, sicut hi qui insania et furore correpti proprias carnes laniant, quas mente capti alienas putant.

21. Haec sunt, pro quibus ego hanc nostrae disciplinae medicinam multo difficiliorem puto quam illam quae corporibus solis medetur. quae quanto difficilior est, tanto utique pretiosior et utilior. nam illa quidem pauca quaedam de profundioribus tractat, quam plurima uero artis suae atque operis in oculis atque in manibus gerit; in hac uero nostra erga interiorem cordis hominem omnis cura est atque omne studium geritur et aduersum hostem, qui nos intrinsecus inpugnat atque obluctatur in sensibus, est nobis omne certamen, qui nobis
2 ipsis aduersum nos gladiis abutens morti nos tradit. aduersum haec ergo omnia multa quidem, immo tota fide, maiore uero dei gratia, aliquanto quoque, ut ego arbitror, etiam nostro studio ac labore nitendum est, quod in uerbo atque opere demonstratur, ut possimus, quod in nobis est pretiosius, uel curare animas a languoribus uitiorum uel purgare a maculis peccatorum.

22. Finis autem utriusque medicinae — hoc enim restat ostendere — unius quidem est, ut sanitas corporis uel, si est,

5 cf. Am. 5, 10

1 et *utroque loco om. V* 2 omni *O* flagicium (ci *s. l.*) *R* 5 redargunt *O* 6 execrantes *O* exsegrantes *Ca.c.* 7 quanto *O,Ap.c.* 8 deseuierint *RO* desc*uierint *C* hii *ROCv* 9 laniunt *A* 10 hanc] a *V* pro *Rs.l.* 11 medicina *Vp.c.* 15 in *pr. om. OA* nostra] nam *C* 17 aduersus *Cv* qui in nos *C* 18 oblactatur *Ra.c.* qui nobis] quibus (*ex* quibis) *R* qui in nobis *V* 19 *alt.* abuersum *C* 20 ergo *om. v* maiora *O* immo tota] immota *A* 21 ego *om. v* 24 langoribus (u *s.* o) *C* 27 unus *A,Rp.c.* est *pr. om. v*

conseruetur uel, si discesserit, reuocetur. quae non satis certum est utrum semper profuerit his qui ea usi sunt, cum uideamus frequenter aliquantis corporei roboris fortitudinem nocuisse, dum in hac fidentes nonnulli uel latrociniis uel raptibus
5 uacant. media tamen haec sunt, sicut paupertas atque diuitiae uel humilitas et claritas et cetera his similia, quae media idcirco dicuntur, quia ex proposito utentium uel ad bonum uel ad malum trahi possunt. alterius uero, id est nostrae 2
huius medicinae, finis est incitare animam ad uirtutem et
10 eripere ex hoc mundo et offerre deo atque imaginem dei, quae in ea est, uel, si recta est, seruare uel regere, si periclitatur, uel, si conlapsa aut oppressa est, reparare inserto cordibus Christo per spiritum sanctum atque ad ultimum hominem filium dei facere atque in caelesti beatitudine cum caelestibus
15 conlocare.

23. Ad hoc nobis paedagogus data est lex, ad hoc medii legis et Christi missi sunt prophetae, ad hoc spiritalis lex adinpletur et finis omnium Christus aduenit. hoc est quod agit euacuata diuinitas, hoc promouet carnis adsumptio et
20 hoc est quod ex utroque mercamur. haec est noua illa commixtio dei et hominis, ut per unum utrumque habere possimus. propterea namque deus corpori anima mediante 2
commixtus est, ut coniungeret separata atque in concordiam et pacem discordantia reuocaret in unum se et per se reuocans

10 cf. Gen. 1, 26 12 cf. Eph. 3, 17 16 cf. Gal. 3, 24 cf. Rom. 3, 21 18 cf. Rom. 10, 4. Hebr. 12, 2

1 conseruetur (s *an* f *incertum*) *C* 2 qui in ea uisi *Cv* uisi *R* uedeamus *Oa.c.* 3 corpore *Cv* 4 rapatibus *Vp.c.* 5 sicut et *OCVv* 6 claritas] elaritas *O,Ca.c.* hilaritas *Cp.c.,v* his] huius *R* 10 ad imaginem *Cv* 11 recta (a *ex* e) est *R* recte inest *cet. v* 12 conlapsa est aut oppr. est *CVv* inserendo *Cp.c.m2,v* 13 xp̄m *C,Oa.c.,v* 16 pedagogus *ROC* datus *C* 19 agit (g *s. l.*) *O* euacuata (κενωθεῖσα)] etiã cauta *R* promouit *OCv* 23 conmixtus *C* 24 se et] sed et *A*

omnia ab uno patre generis nostri prius prodita: animam suscepit propter inoboedientiam animae, carnem propter malam oboedientiam, pro qua et simul condemnata est, ut, sicut in carne et anima fuerat condemnatio, ita in carne et anima fieret salus. Christus ergo pro Adam, pro eo qui factus est sub peccato ille qui erat sine peccato.

24. Et introducitur pro uetere nouus, ut huius passione uoluntaria ille qui inuitus passus fuerat curaretur, quo scilicet pro singulis nobis hoc quod supra nos erat redderetur. completur ergo nouum misericordiae sacramentum erga eum qui per inoboedientiam decidit. propterea noua natiuitas et uirgo mater et Bethleem pro Edem et praesepe pro paradiso, parua
2 et uisibilia pro occultis et magnis. idcirco et pastores caelestem gloriam uident propter agnum et pastorem; propterea stella duce magi adorant et munera offerunt, quo scilicet nemo iam ultra uel idola uel stellas adoraret; propterea Iesus baptizatur et testimonium ei de caelestibus perhibetur et ieiunat et temptatur et uincit eum qui uicerat; propterea daemones fugantur, aegritudines curantur et magnorum praedicatio minimis iniungitur.

25. Propterea infremescunt gentes et populi inania meditantur; propterea lignum aduersum lignum et manus patienter

6 cf. I Ioh. 3, 5. I Petr. 2, 22 12 cf. Gen. 2, 8 cf. Luc. 2, 16 14 cf. Matth. 2, 9—11 16 cf. Matth. 3, 13—17 17 cf. Matth. 4, 2 18 cf. Matth. 4, 3—10 cf. Luc. 8, 30 19 cf. Matth. 9, 35 21 cf. Ps. 2, 1

1 prius proditam animam suscepit *v* proditam *OACV* anima *R* 2 carnaem *R* 3 condempnata *O* 4 fuerat condemnatio—et anima *om. R* condempnatio *O* 7 Et *om. A* pasione *R* 8 fuerat passus *Cv* quod scilicet *V,Ca.c.* 12 bethlem *R* betleem *O* bethleem (e *tert. m2 s. l.*) *C* bethlehem *v* edem *Va.c.* aedem (n *s.* m) *O* aede (m *eras.*) *C* eden *A* ede *Vp.c.,v* ede *R* praesepe (*sic semper fere*) *ROC* praesaepe *AV* 14 et *om. V* 16 idolum *A* adorarent *O* ihs *ROC* 18 demones *R* 21 infremescunt (i *s. alt.* e) *O* meditantur inania *Av* 22 aduersus *v*

extenduntur aduersum manus incontinenter extensas: pro solutis
et remissis praebentur clauis confixae, pro his quae eiecerunt
Adam praebentur manus quae orbem terrae conplectantur et
reuocent. pro humilitate exaltatio, pro suaui et pernicioso 2
5 gustu suscipitur fellis gustus et mors pro morte mutatur,
tenebrae pro tenebris, sepultura pro sepultura, resurrectio pro
resurrectione. haec omnia cura quaedam erga nos est dei et
medicina infirmitatis nostrae ueterem Adam ad eum statum
unde decidit reparans et reformans atque ad arborem uitae
10 restituens, unde nos arbor sciendi boni et mali inportune
et extra tempus sumpta depulerat.

26. Huius ergo nos medicinae et curationis ministri et
adiutores sumus, quicumque praeesse populis uidemur. qui
nescio an in id saltim profecerimus, ut uel proprias infirmi-
15 tates curare ualeamus, nedum alienis languoribus medicari et
animarum maculas sollicita eruditione purgare.

27. Tum deinde corporum quidem medici laborem, uigi-
lias ac sollicitudines tolerant et, sicut ait quidam sapientis-
simus eorum, alienos casus propriis maeroribus perferunt
20 aliqua ipsi proprio labore exquirentes et inuenientes ad meden-
dum, aliqua etiam ab aliis mutuantes, et nihil prorsus est
quod eos praetereat. ne minimum quidem neglegunt, sed omnia 2
magna et summa deputant, quaecumque ad sanitatem corporis
aliquid conferunt, summum bonum putantes, si quid per

2 cf. Gen. 3, 24 10 cf. Gen. 3, 5. 22 12 cf. I Cor. 4, 1. 3, 9
18 cf. Pseudo-Hippocrates de flatibus c. 1

1 aduersus *v* 2 claues *O* eicerunt *O* 4 exaltatio (al *ex* ul; *in mg.* ł exulta) *A* 5 suscepitur *OCa.c.* mutatur] gustatur (s *s. l.*) *R* 6 pro sepulturis *A* et resurrectio *V* 7 quadam *Rp.c.* ergo *O* est *om. R* 8 ad eum *om. O* 9 cecidit *V* reparant et reformant *R* atque etiam *v* 10 restituent (u *s. alt.* e) *R* mali et boni *O* bonum et malum *V* 14 proficerimus *ROV,Ca.c.* 15 medicinari *v* 17 lab.] ac *add. V* 18 tollerant *R* quaerant *OA* quidam *om. R* 19 alienas causas propriis morbis p̄ferunt *v* meroribus *C* praeferunt (*s.* ł perferunt) *A* 24 aliquid *om. R* proferunt *V*

industriam suam uitae huic, quam supra terras agimus, conferre uideantur, et interdum uitae hominum pessimorum, quibus olim ex hoc mundo discedere commune fuerat bonum.
3 quod etiamsi bonorum uitae per haec consulunt, quantum illud est quod ex hoc confertur, cum id continuo ipsa uetustas aetatis ac senectutis absoluat! quid enim est quod unusquisque bonorum ex hac uita lucretur, cum certum sit quia nemo prudentium diligere id debeat quod omni pacto paulo post omissurus sit?

28. Nos uero, quibus periculum pro salute est animarum et quibus pro inmortalitate certamen est et uel de gloriae uel de poenae aeternitate contentio — e quibus alterum uirtus, alterum desidia praeparabit —, quantum oportet laboris studiique suscipere, quantum industriae uel uirtutis adhibere, ut curati uitiis, emendati moribus, proposito correcti possimus et transferre uitam nostram a praesentibus ad futura et
2 subicere ac subdere terram spiritui! sicut ergo non una medicinae species omnibus adhibetur, ita neque idem sermo conuenit uniuersis, non idem motus conpetit feminae et uiro uel seni ac iuueni, neque pauperi et diuiti, laetis ac tristibus, incommodis et uegetis, principibus et subiectis, sapientibus et inperitis, timidis et audacibus, iracundis et mitibus, proficientibus et declinantibus.

29. Et ut adhuc interiora perquiram, non eadem conuenient his qui in coniugiis sunt et his qui liberi sunt a coniugali iugo. sed et inter ipsos rursum differentia est, eo-

10 cf. I Petr. 1, 9

1 terram *v* 3 discedere *Cp.c.* communę *R* 4 consulunt per haec *V* 8 prudentum *Cp.c.,v* dilegere *C* 9 obmissurus (b *ins.*) *R* amissurus *AVv* 11 certam̃ *R* (a *p.c., ut uidetur*) 12 paenae *O* penae *C* e] ae *V* 13 praeparauit *OAV* 14 uirtutes (i *s.* e) *O* uirium *v* 15 emendati (at *in ras.*) *C* propositi correpti *V* 18 medicina *Ca.c.* 19 competit *O* conuenit *v* 22 proficientibus et declinantibus *om. R* 25 in coniugio *A* 26 ęorũ *R*

rum qui in desertis uitam ducunt et eorum qui communem et cum ceteris mixtam habent conuersationem. et 2
rursum non eadem aptabuntur his qui rationabiles sunt in fide et perspicaces in scripturis et his qui sola simplicitate
5 proficiunt, sed et his qui ex urbana conuersatione descendunt et illis qui ex agresti et rustica ueniunt; non eadem simplicibus et astutis, neque in negotiis positis et procul ab eis agentibus ac quietis, neque his qui post plagas peccatorum conuersi sunt et his qui ante experientiam mali delegerunt bona. in 3
10 quibus singulis permulta habenda est differentia, quoniam quidem etiam motus ipsi eorum et concupiscentiae permultas inter se differentias gerunt. denique ex ipsa iterum corporali elementorum ratione considera: quamuis ex eisdem omnes subsistamus elementis, tamen uniuscuiusque corporis est quod-
15 dam proprium temperamentum.

30. Et propter hoc non omnibus eadem medicamenta conducunt, sed alius alio indiget uel medicamento uel cibo uel potu et singulis diuersa conueniunt. ita etiam animas diuersus ac uarie conpositus sermo curabit. et erunt mihi testes horum 2
20 illi ipsi qui passi sunt, quod alios quidem sermo solus emendat, alios exempla conuertunt, nonnulli stimulis incitandi, alii frenis inhibendi sunt pro eo quod tardiores alii et pigri sunt ad opus bonum — qui utique conpetenter sermonum uerberibus excitantur —, alii uero feruente spiritu nimium
25 concitati mensuram aequitatis excedunt, uelut cum generosus et feruidus pullus et iugi adhuc nouitatis inpatiens ultra definita metarum spatia cursu lasciuiore diffunditur; quos utique refrenans et reuocans ad statutas lineas mandatorum sermo melius temperabit.

24 cf. Rom. 12, 11. Act. 18, 25

4 perspicui et perspicaces *v* 5 urbana ex conuersatione *v* -uersatione—*p. 29, 19* decli- *om. A* discendunt *O,Ca.c.* 6 ueniunt *om. Cv* 12 intra *R* 13 elimentorum *R* considerata *v* hisdem (h *s. l.*) *O* 14 elimentis *R* ęt (est *s.* ęt) *R* 15 proprium *om. v* curauit *V* 24 feruentes *O* 26 pullus iugique *v*

31. Multis laudari profuit, aliis uituperari, utraque tamen si in tempore proferantur, alioquin magis inportune prolata nocuerunt. alios consolatorius sermo correxit, alios increpatio, et aliis conuenit coram omnibus argui, aliis secretius commo-
2 neri. nonnulli etenim monita secretiora contemnunt, erube- 5
scunt uero publicam notam; alii autem publice conuenti inpudentiores fiunt secretae increpationis mysterium uenerantes et oboedientiam sui uelut quoddam munus honesto ac sedulo officio retribuentes.

32. Aliorum conuenit obseruari omnia diligentius et usque 10
ad minimum discuti, eorum praecipue qui, dum mala sua arte quadam celare se putant, eriguntur aduersum ceteros et inflantur; aliorum uero oportet nonnulla praeterire, ut uidentes tamquam non uidisse et audientes tamquam non audisse uideamur secundum prouerbii sententiam, uti ne ad contemptum 15
ultimum ueniant per increpationem, qui fortassis erubescunt culpas extendere ac multiplicare, donec eas ignorari putant, audaces uero et praecipites efficiuntur, cum eis ultimum emendationis atque unicum remedium interrupta fuerit uere-
2 cundia. interdum etiam irasci debemus aliquibus non irati et 20
contemnere aliquos sed non contemnentes et desperare non desperantes, quando quidem ita uniuscuiusque requirit ingenium; alios uero curare lenitate debemus, alios humilitate, coniungendo eis uidelicet nosmet ipsos et unam eandemque spei regulam pollicendo. et alios quidem uincere, ab aliis autem 25
uinci interdum melius fuit; et aliorum quidem prosperitatem et potentiam, aliorum uero paupertatem et deiectionem conlaudare nonnumquam conuenit et amplecti.

33. Non enim, sicut uirtutis et ignauiae ordo se ac species habet, ut una semper in laude sit et alia semper in culpa, 30

13 cf. Matth. 13, 13

6 inpudicitiores (ci *s. l.*) *R* 7 secrete *RO* secreti *Ca.c.* 10 obseruare *R* 11 sua *om. V* 12 se *om. C* 14 non—tamquam *om. V* 16 ultimum *om. V* 21 disperare *O,Ca.c.* 22 disperantes *O* ita *om. V* requiret *O* 24 eademq: *C* 28 nonnumquam interdum *V* interdum *R*

ita etiam nostrae disciplinae ordo deposcit, ut quod sanum et utile et commodum est id semper aeger recipiat animus — uerbi gratia uel acrius corripi uel lenius commoneri uel ex omnibus, quae supra commemorauimus, alterum semper eligere —, sed ab aliis quidem hoc, ab aliis autem quod contrarium est recipi potest, prout uel tempus uel res uel ipsa animorum aegritudo permittit. uerum uniuersa sermone distinguere et 2
explicare per singula, ita ut omnem medendi curam per ordinem describamus, inpossibile puto etiam his qui sapientiae ipsius meruerunt arcana cognoscere.

34. Quantum autem nobis per uerbum dei patefactum est et breuis experientia potuit inuenire, illud generali intentione obseruandum puto: ut sicut his, quibus per districtos in excelso funes incedere disciplina est, huc uel illuc declinare discrimen est et deuiare aliquantulum, quamuis illud perexiguum uideatur, interitus est, omnis autem eis in eo salus est, si contentam et directam incessus sui lineam teneant, ita et in his nostris actibus, in quamcumque quis partem quacumque ex causa declinauerit, siue id malitia siue etiam inperitia faciat, ultimi periculi res est. si uero et aliis praesit, non 2
sibi soli sed et ceteris aeterni causa efficietur interitus. igitur uia regia incedendum est et neque his quae a dextris sunt neque illis quae a sinistris sunt intendendum, sicut et prouerbialis ante sermo praemonuit. sufficiat ergo haec de

22 cf. Num. 21, 22 cf. Prou. 4, 27

1 deposcit ordo *V* 3 acrius] alacrius *OCv* 7 uerum etiam *V* sermones *R* et *om. R* 9 discribamus *O* distribuamus *Cv* 10 archana *ROv* cognuscere *C* 12 inueniri *Ca.c.* 13 *ad uerba* quibus—disciplina est *Om2 in mg. glossam* Scenobates gr̄ *adscripsit* ut sicut *pleonastice dictum pro* ut *uel* sicut destrictos *V* 15 illud (d *in ras.*) *C* 16 eo (o *in ras.*) *R* quo (hoc *s.* quo *m2*) *C* hoc *v* 17 contem*tā *ex* contemptā *O* directum *Ca.c.* 20 uelutin (ultimi *s.* uelutin *m2*) *O* 21 soli *om. R* 22 qui *O* a] ad *ROC* 23 qui *O* a] ad *R* sicut**** et (sicut *eras.*) *R* 24 ante *om. Cv* de uitiis] diuitiis *R* deuitiis *ex* diuitiis *Om2*

uitiis nostris et passionibus memorasse et quid operis ad sui curam a bono pastore deposcant, ab eo scilicet, qui secundum scripturae sententiam scienter scit animas pecorum suorum et regit gregem secundum uerbum dominicum et disciplinam pastoralem, quam a uero pastore omnium suscepimus Christo. 5

35. Ipsam uero uerbi dei curam et doctrinae rationem quomodo explicare ualeam — ut ultimum dicam quod primum est et magnum —, quoniam quidem hodie, ut uideo, omnes
2 magistri sunt et omnes philosophantur? quod ego satis miror, si omnes hi, quos uideo in ecclesia ad faciendum sermonem 10 in populo procedere, bene et recte norunt dare conseruis suis in tempore tritici mensuram et disponere sermones suos in iudicio ac ueritatem dogmatum nostrorum consequenter et rationabiliter explanare, quaecumque de mundis uel mundo philosophari oportet, quae de materia, quae de anima, quae 15 de mente, quae de intellectualibus naturis siue bonis siue contrariis et, quod est maximum et quod constringit et continet ac conponit uniuersa, de prouidentia et de singulis, quae uel contra rationem accidere — humanam uidelicet — uel iuxta rationem uidentur. 20

36. 37. Sed et de primo nostro statu ac nouissima reformatione, de praefigurationibus et ueritate, de utroque testamento, de aduentu Christi primo ac secundo, de incarnatione eius

3 cf. Prou. 27, 23 5 cf. Ioh. 10, 11. 14. Ezech. 34, 23 8 cf. Matth. 23, 10 11 cf. Luc. 12, 42

1 ac sui cura *C* 2 a bono] abuno *R* deposcunt *R* deposcat *OAV* 3 scit] pascit (pa *in mg. add.*) *R* 4 reget *OC* dnī çum *C* domini *v* dei *A* 9 ergo *C* 10 hii *ROCv* 11 precedere (o *s.* ę) *C* 12 *in ultima paginae linea Rm1 scripsit* et disponere ser- *addita in margine nota* aliquid deest; *postea addidit* -mones suos in iudicio ac ueritate *et spatio uacuo relicto omisit* dogmatum nostrorum 13 ueritate *OCv* docmatum *Cv* et consequenter et *R* 14 quaecumque quidē mundis uel inmundis (in *s. l.*, is *in ras.*) *R* mundo] de mundo *AV* 15 animo *Rp.c.* 19 accedere *OACVv* uel *om. O* 21 *duo textus Gregoriani capitula in unum contraxit Rufinus; etiam hoc capitulum arte cohaeret cum antecedente, ex quo praedicatum primi enuntiati supplendum est*

et passione ac resurrectione atque ascensione in caelos, de fine omnium, de iudicio, de retributione uel tristium uel bonorum, supra omnia uero et quod primum est, de beata et principium omnium tenente trinitate qualiter sentiendum sit. in quo et periculi summa consistit his qui ad inluminan- 2
dos ceteros praesunt, uti ne uel in unam subsistentiam ac personam sermone contracto tamquam deorum multitudinem uitans quis solas appellationes nominum putet et eundem patrem et filium et spiritum sanctum aestimans nominari ad Sabellii inpietatem ex huiuscemodi confusione ac permixtione declinet, ut, dum unum omnia nominari putat, nihil esse unumquemque designet, quoniam quidem desinet esse quod est, cum in alterutrum id, quod esse dicitur uniuscuiusque, transfunditur — uel certe, quod absurdum est, conpositus nobis ex diuersis introducitur deus secundum illas uulgi fabulas, quibus ex diuersis formis unum animal adumbratur atque depingitur —, neque rursum intersecantes dei naturam secundum Arrii uesaniam et intra Iudaicam paupertatem diuinitatis afluentiam concludentes, ut soli ingenito patri summam deitatis adscribant uelut metuentes ne corruptio nobis deitatis fieri uideatur, si deus pater sit ueri dei et aequalis sibi filii per naturam, neque tria deitatis initia sibi inuicem contraria proferant et diuersa, ut per multa principia rursum ad paganorum errores, unde discessum fuerat, redire uideantur.

38. Neque in tres substantias alienas a se inuicem et diuersas fas est dirimi deitatem secundum Arrium. oportet

1 et] ac *OA* ac] et *OA* 2 fide *R* de *alt.*] et *A* tribulatione *R* 4 tenenti *Vp.c.* et trin. *V* 5 periculum summum *v* 8 uitantes qui—putent—estimantes—declinent—putant—designent *v* qui *AC* omnium *A* et *om. OAV* eum *A* 10 sabelii *O* sabelli *V* 11 unum *om. V* putet *R* 12 quidem si (si *s. l.*) *O* desinit *Cv* designet *OA* designat *V* 13 cum *om. O* 15 introd.—diuersis *om. O* 19 affluentiam *Cp.c.,v* soli *R* solo *cet. v* 23 contr.] aduersaria *V* 26 in tres] inter *A* 27 diuersas (ἀλλοτρίας)] diuisas *OACVv*

enim non ita putare se unumquemque deferre deo patri, ut ei auferat hoc ipsum quod pater est — cuius enim erit pater, si ab eo natura filii separatur et creaturis reliquis sociatur? non enim hoc est filium esse uel alienari a patre uel commisceri ac refundi in patrem —, neque rursum tantum putare agere pro Christo, ut neque ipsi seruetur esse quod filius est; cuius enim erit filius, si non origo sua referatur ad patrem. ut sit ille qui genuit et iste sit qui est ex illo progenitus?
2 origo enim pater est non exigui alicuius et indigni, sed deitatis et bonitatis origo est, quae in filio et spiritu sancto intellegitur et sentitur, in illo uelut filio et uerbo, in hoc uelut spiritu ab ipso procedente. et ita necessarium est, ut et unum deum secundum ueritatem substantiae fateamur et patrem ac filium et spiritum sanctum in sua quemque subsistere substantia sentiamus.

39. Haec plus fortasse quam tempus sinebat protraxerim uolens uel uitam uel sermonem uel intellectum demonstrare eius qui populis praeest, quo possit in utroque perfectus fieri habitaculum spiritus sancti, per quem solum deus et intellegitur et interpretatur et auditur. mundorum namque est mundum contingere et sanctorum est sancta cognoscere.
2 sciendumque illud in primis est quod perdifficile negotium est in multitudine permixta atque diuersa, ubi et aetas et institutio uaria, de talibus disputantem et uelut multarum chordarum quandam citharam ferientem inuenire et proferre

11 cf. Ioh. 1, 1 12 cf. Ioh. 15, 26

1 differre *Ca.c.* 2 offerat *O* etenim *V* 3 creatoris (u *s.* o) *O* 4 filium esse *R* esse filium *cet. v* *pr.* uel *om. V* alinari *Ca.c.* 6 ipsis *R* illi *v* 9 non] nec *v* 14 ac] et *Cv* 15 substantia] subsistantia *R* subsistentia *V*, *om. A* 18 quo] qui *OA* 19 feeri *Ra.c.* per quem solum (ᾧ μόνῳ) *RAV* per quem solus *OCv* 20 et *pr. om. v* mundorum *exp. C* 22 difficile *R* perdeficile *Ca.c.* 23 et *ante* aetas *om. A* 24 uaria] *add.* est *OA* 25 cordarum (h *s. add.*) *R* cordarum *V* quamdã (m *in ras.*, dã *in mg.*) *R* cytharam *RAv* chitharam (h *post* t *s.*) *C*

aptum ad omnes praedicationis uerbum et ita uelut plectrum singulis admouere, ut nusquam sonus offendat auditum. triplici namque ex modo in ecclesia dicentium periculum pendet, ex sensu ex uerbo ex auditu, ut perfacile eueniat in uno saltim
5 aliquo, si non in omnibus labi. aut enim minus inluminatus est 3
sensus aut ad explanandum defuit sermo sufficiens aut bene prolata crassior non recepit auditus; et ex uno quolibet horum casu fit in omnibus periculum ueritatis. et quidem in aliis quibusque studiis et doctrinis facile uel profertur
10 sermo uel recipitur, in his uero nostris scholis ipsa auditorum expectatio dicturo periculum generat.

40. Tamquam enim de deo audituri et de summa omnium spe ac salute suscepturi uerbum quanto calidiores erga fidem fuerint, tanto adtentiores et scrupulosiores erga
15 audiendum fient, ita ut, sicubi aliquid secus dicentis sermo sonuerit, non titubationem linguae putent, sed proditionem fidei pietatisque condemnent. et iudicant omnia non docentis ratione sed propriis sensibus, non his quos in ecclesia audiunt sed quos de domo secum deferunt conseruantes dogmata non
20 quae rationabiliter didicerunt sed quae ex consuetudine non
probabili tenuerunt. et hoc dico adhuc non ualde malorum 2
hominum uitium, qui, licet regulam non teneant ueritatis, tamen religiose haec pati uidentur et habere zelum dei sed non secundum scientiam et ideo fortassis uidebuntur non

19 cf. Act. 16, 4 23 Rom. 10, 2

2 admoueri *O* offendit (a *s.* i) *O* 3 ex *om.* *OA* pendit *OCa.c.* et ex sensu et ex uerbo et (et *s. l.* *C*) ex auditu *Cv* 4 eueniunt *V* saltem *V,Cp.c.,v* 7 prolatus *V* crassior] gratior (ti *in ras.*) *R* recipit *O* 10 semno *corr. in* sermo *R* percipitur *ex* precipitur *C* scolis *OACv* sc*olis *V* 11 expectatio *in mg.* *O* 12 et tamquam enim *R* 13 calidiores (θερμότεροι) *OV* callidiores *RA,Cp.c.,v* 17 pietatemque *A* condempnent *Cp.c.* docentes *OACv* 18 rationem *O* 19 dogmata* (m *eras.*) *O* 20 *pr.* quae] q; (*s. l.* ue) *C* 21 probabili (b *pr. ex* p) *C* 23 hec tamen religiose pati uid. *v* relegiose *OCa.c.* et habere uidentur et habere zelum dei *A*

enim non ita putare se unumquemque deferre deo patri, ut ei auferat hoc ipsum quod pater est — cuius enim erit pater, si ab eo natura filii separatur et creaturis reliquis sociatur? non enim hoc est filium esse uel alienari a patre uel commisceri ac refundi in patrem —, neque rursum tantum putare agere pro Christo, ut neque ipsi seruetur esse quod filius est; cuius enim erit filius, si non origo sua referatur ad patrem, ut sit ille qui genuit et iste sit qui est ex illo progenitus?
2 origo enim pater est non exigui alicuius et indigni, sed deitatis et bonitatis origo est, quae in filio et spiritu sancto intellegitur et sentitur, in illo uelut filio et uerbo, in hoc uelut spiritu ab ipso procedente. et ita necessarium est, ut et unum deum secundum ueritatem substantiae fateamur et patrem ac filium et spiritum sanctum in sua quemque subsistere substantia sentiamus.

39. Haec plus fortasse quam tempus sinebat protraxerim uolens uel uitam uel sermonem uel intellectum demonstrare eius qui populis praeest, quo possit in utroque perfectus fieri habitaculum spiritus sancti, per quem solum deus et intellegitur et interpretatur et auditur. mundorum namque est mundum contingere et sanctorum est sancta cognoscere.
2 sciendumque illud in primis est quod perdifficile negotium est in multitudine permixta atque diuersa, ubi et aetas et institutio uaria, de talibus disputantem et uelut multarum chordarum quandam citharam ferientem inuenire et proferre

11 cf. Ioh. 1, 1 12 cf. Ioh. 15, 26

1 differre *Ca.c.* 2 offerat *O* etenim *V* 3 creatoris (u *s.* o) *O* 4 filium esse *R* esse filium *cet. v* *pr.* uel *om. V* alinari *Ca.c.* 6 ipsis *R* illi *v* 9 non] nec *v* 14 ac] et *Cv* 15 substantia] subsistantia *R* subsistentia *V*, *om. A* 18 quo] qui *OA* 19 feeri *Ra.c.* per quem solum (ᾧ μόνῳ) *RAV* per quem solus *OCv* 20 et *pr. om. v* mundorum *exp. C* 22 difficile *R* perdeficile *Ca.c.* 23 et *ante* aetas *om. A* 24 uaria] *add.* est *OA* 25 cordarum (h *s. add.*) *R* cordarum *V* quamdã (m *in ras.*, dã *in mg.*) *R* cytharam *RAv* chitharam (h *post* t *s.*) *C*

aptum ad omnes praedicationis uerbum et ita uelut plectrum singulis admouere, ut nusquam sonus offendat auditum. triplici namque ex modo in ecclesia dicentium periculum pendet, ex sensu ex uerbo ex auditu, ut perfacile eueniat in uno saltim
5 aliquo, si non in omnibus labi. aut enim minus inluminatus est 3
sensus aut ad explanandum defuit sermo sufficiens aut bene prolata crassior non recepit auditus; et ex uno quolibet horum casu fit in omnibus periculum ueritatis. et quidem in aliis quibusque studiis et doctrinis facile uel profertur
10 sermo uel recipitur, in his uero nostris scholis ipsa auditorum expectatio dicturo periculum generat.

40. Tamquam enim de deo audituri et de summa omnium spe ac salute suscepturi uerbum quanto calidiores erga fidem fuerint, tanto adtentiores et scrupulosiores erga
15 audiendum fient, ita ut, sicubi aliquid secus dicentis sermo sonuerit, non titubationem linguae putent, sed proditionem fidei pietatisque condemnent. et iudicant omnia non docentis ratione sed propriis sensibus, non his quos in ecclesia audiunt sed quos de domo secum deferunt conseruantes dogmata non
20 quae rationabiliter didicerunt sed quae ex consuetudine non probabili tenuerunt. et hoc dico adhuc non ualde malorum 2
hominum uitium, qui, licet regulam non teneant ueritatis, tamen religiose haec pati uidentur et habere zelum dei sed non secundum scientiam et ideo fortassis uidebuntur non

19 cf. Act. 16, 4 23 Rom. 10, 2

2 admoueri *O* offendit (a *s.* i) *O* 3 ex *om.* *OA* pendit *OCa.c.* et ex sensu et ex uerbo et (et *s. l.* *C*) ex auditu *Cv* 4 eueniunt *V* saltem *V,Cp.c.,v* 7 prolatus *V* crassior] gratior (ti *in ras.*) *R* recipit *O* 10 semno *corr. in* sermo *R* percipitur *ex* precipitur *C* scolis *OACv* sc*olis *V* 11 expectatio *in mg.* *O* 12 et tamquam enim *R* 13 calidiores (θερμότεροι) *OV* callidiores *RA,Cp.c.,v* 17 pietatemque *A* condempnent *Cp.c.* docentes *OACv* 18 rationem *O* 19 dogmata* (m *eras.*) *O* 20 *pr.* quae] q; (*s. l.* ue) *C* 21 probabili (b *pr. ex* p) *C* 23 hec tamen religiose pati uid. *v* relegiose *OCa.c.* et habere uidentur et habere zelum dei *A*

debere uehementius condemnari utpote nec multa uapulaturi tamquam ignorantes domini uoluntatem et idcirco non facientes eam, aut qui fortassis etiam corrigi aliquando poterunt et emendari, quoniam religiosa mens quam cito offenditur tam prompte et facile curatur. si quis forte ei⟨s⟩ sermo apte et conpetenter adhibitus cor pulsauerit, continuo sicut ignifer lapis pulsatus a simili ex ea quae sibi naturaliter inest lucis scintilla lampadas confestim ueritatis accendit.

41. De illis uero quid dicamus qui, dum iactantiae gloriam quaerunt et praeesse populis delectantur, iniquitatem in excelsum loquuntur, qui uelut Iannes quidam et Mambres non tam Moysi quam ueritati resistunt et aduersum sanam doctri-
2 nam commouent arma uerborum? tertium quoque genus est ex inperitia contra dicentium, quam utique inperitiam consequenter insolentia comitatur; et omni uerbo, nisi si quod forte ipsi protulerint, hostiliter et insolenter occurrunt. a quibus secundum domini dictum porcorum more ueritatis margaritae pedibus conculcantur.

42. Alii quoque sunt qui nullam quidem ex proprio sensu opinionem deferunt neque aliquam formam de fide dei obtinent uel bonam uel malam, sed omnibus se tradunt magistris atque omnem suscipiunt sermonem uelut quod melius est et rectius ex omnibus electuri, ignorantes quia non bonos de ueritate iudices elegerunt, semet ipsos uidelicet, et iudicare

1 cf. Luc. 12, 47 10 cf. Ps. 72, 8 11 cf. II Tim. 3, 8 17 cf. Matth. 7, 6

1 condempnari *Cp.c.* utpute *Ca.c.* ne *V* uapulari *A* 3 potuerunt *RO* potuerint *A* 5 prumpte *O* prumte *Ca.c.* ei⟨s⟩ (εἴ τις αὐτῶν ἅψαιτο λόγος) *scripsi* ei *codd. v* 7 eaque *R* 8 lampades *A* 9 quod *Ca.c.* iactantiae uerba *V* gloriam—excelsum *om. V* 10 in excelsum (εἰς τὸ ὕψος)] in excelso *OAv* 11 locuntur *C* uel qui uelut *v* ueluti *V* iamnes *OACV* et] uel *CV* ¡ambres (m *s.* j) *R* manbres *Cp.c.* 12 mosi *Ca.c.* 13 uerborum] bellorum *R* tert. g. est quoque *Cv* 15 insolatia *Ra.c.* commitatur *O* nisi si forte *C* nisi quod forte *V* nisi forte *v* 16 protulerunt *v* 20 optinent *O,Ca.c.* 21 uel *pr. om. Cv* 24 et] ẹt (ut *s.* ẹt) *R, om. OA*

se putant posse de his quae se fatentur ignorare. tum deinde ex ueri similibus frequenter modo in hoc, modo in illud uersi atque mutati et omni uerbo nunc adquiescentes, paulo post iterum reluctantes simul et magistros et studia permu-
5 tant et uelut puluis uento agitatus facile transferuntur. ad 2
ultimum uero stultitiae suae proferunt fructum; nam uelut fatigati audiendo diuersos et uicti taedio simul omnia respuunt et uelut uacui et inanes ex omnibus quae crediderunt facti continuo etiam contemnere et inridere nos incipiunt
10 uelut nihil rationabile in fide nostra habentes et patiuntur quod accidere solet his qui oculos dolent et solis lumen accusant uel qui aures, et uoces hominum minus esse sonoras queruntur.

43. Propterea ergo multo utilius est animae simpliciter et
15 pure ueritatis elementa suscipere et uelut ceris ea nondum charaxatis inscribere quam super illa quae ante male scripta sunt superducere, id est supra malam doctrinam et peruersa dogmata uerbum fidei ac ueritatis ingerere et cum primis postrema confundere. nam uiam quidem incedere adtritam et
20 leuigatam adsiduitate commeantium praestat quam inusitatam et rudem et nullis antea uestigiis proculcatam, campum quoque serere exercitio aratri frequentis edomitum melius est quam illum qui ignarus est sulci et uomeris nescius; animam uero illam melius excolam, quae nullo adhuc maligni cultoris
25 aratro temerata est nec praeuentione pessimi seminis occupata. alioquin duplicabitur nobis labor, dum necesse est prius 2

5 cf. Eph. 4, 14 18 cf. Rom. 10, 8. I Tim. 4, 6 cf. II Cor. 6, 7. Col. 1, 5. Iac. 1, 18

1 posse putant *Cv* putent *Rp.c.* 2 ex ueri] exuri *Ca.c.* frequenter in hoc modo in illud *OA* 4 reluctantas *Ra.c.* 6 stultię *Ra.c.* 7 -do diuersos—*p. 37, 16* sensus *om. A* 9 contempnere *O,Cp.c.* 11 accedere *O* (i *s. pr.* e), *Ca.c.* 12 sonora *V* 13 quaeruntur *O* 15 purę *R* elimenta *Ca.c.* 16 caraxatis *Cv* scripte *Ca.c.* 17 sup *Cv* 20 inusitatā (ā *ex* e) *R* 21 proculcatā *ex* proculcatis *R* 22 exerţicio (c *s.* ţ) *C* aratris *O* 23 et uomeris est nescius *O*

conceptas malitiae formas corde detrudere, tum deinde bonitatis imaginem uirtutum ceris uariantibus reformare, ut, quam multae ac diuersae fuerant in anima species deprauationis, tam multae sint et restitutionis. quorum omnium scientia ac disciplina uigere debet apud eum, cui animarum instituendarum cura committitur. ex quibus nos quam plurima nunc breuitatis studio praetermittimus.

44. Sicut enim uerbi gratia, si fieri posset ut ex multis animalibus ac bestiolis genere ac specie diuersis, magnis et exiguis, ferocioribus et mitioribus, asperioribus et lenioribus, unum aliquod animal uel bestia una constaret, haec utique ad mitigandum si cui crederetur, quantum ei inmineret operis ac laboris, quantum eius requireretur industriae, ut unicuique bestiarum uel animalium, prout mos exigit singulorum uel prout natura poscit, occurreret! quoniam quidem neque eadem uox apta est omnibus neque eisdem, ut ita dicam, sibilis
2 aguntur. sed ne cibus quidem cunctis unus atque idem est nec palpandi ac fouendi mos unus est bestiis, ita ut interdum hisdem ipsis quibus mitigantur aliae ad furorem aliae suscitentur. quibus ergo se modis singulis quibusque bestiae huius ille eruditor aptabit? quomodo se ad uniuscuiusque naturam atque ingenium commodabit? nonne necesse erit eum, cum sit apud semet ipsum simplex et constans, tam fieri uarium et tam in diuersa mutabilem quam poscit ipsa diuersitas bestiarum, ut unumquodque animal pro naturae et ingenii sui oportunitate curetur, quo possit totius bestiae corpus ex tanta diuersitate conpositum recte inter se inuicem bestiolis
3 moderatis in pace ac tranquillitate persistere? ita ex multis ac diuersis et moribus et linguis et institutionibus uelut

3 species *om.* *v* 5 cui cura an. inst. *v* 7 praemittimus *V* 8 possit *O* 11 uel] et *v* 12 mitigandum (ti *s. l.*) *R* 14 exiget (er *s. g*) *R* 15 occurrerit (re *s. l.*) *O*, *om.* *v* quidem ṇeqṇe ẹa neque *R* 17 nec *v* ṭibus (c *s.* ṭ) *C* cunctis *om.* *v* 18 nec] et *R* 19 isdem *Ov* ḥisdem *C* alii—alii *O* 22 nonne] non *CVv* 25 pro natura *V* 26 quod poscit (d *m2 s. l. C*) *Cv*

unum animal conpositum sibique dissimile commune hoc corpus ecclesiae qui instituendum suscepit ac regendum, cum esse debeat ipse apud se semper inmobilis et idem, necesse habet tamen singulorum se et moribus et institutionibus
5 conformare ac sermonem suum aptare singulis oportunum.

45. Quoniam quidem alii lacte indigent, hi uidelicet quibus prima adhuc religionis rudimenta traduntur, et cum sint paruuli in fide, uirilis adhuc, ut ita dixerim, cibi uigorem ferre non possunt; quem utique contra uires si quis ingerat,
10 fortassis oppressi et degrauati, dum mens non sufficit ingesta suscipere — sicut ne in paruulis quidem corporalis materia decoquere ualet maiores uiribus cibos —, etiam priorum iacturam ac detrimenta persentient. alii uero sunt qui sapien- 2
tia indigent, quae profertur et praedicatur inter perfectos, et
15 cibis excelsioribus ac ualidioribus uti possunt pro eo quod exercitatos habent sensus ad discretionem boni uel mali, ueritatis atque mendacii. quos utique neque lacte potari neque holeribus pasci, id est infirmo ac fragili conuenit cibo; alioquin nequaquam roborabuntur in fortitudine Christi neque
20 crescent laudabili incremento, quo oportet omnem perfectum in ipso crescere in uirum perfectum, in mensuram aetatis plenitudinis Christi.

46. Et ad haec quis idoneus? non enim debemus esse sicut plurimi adulterantes uerbum dei et miscentes aquam
25 uino, id est laetificanti cor hominis uerbo sermonem uilem

6 cf. Hebr. 5, 12. I Cor. 3, 1 sq. 14 cf. I Cor. 2, 6 15 Hebr. 5, 14 17 cf. Rom. 14, 2 20 cf. Col. 2, 19 21 Eph. 4, 13 23 II Cor. 2, 16 24 II Cor. 2, 17 cf. Esai. 1, 22 25 cf. Ps. 103, 15

2 suscepit (i *s.* e) *O* suscipit *V* 3 ęssemp *R* 4 et moribus se *v* 6 lactem *Ca.c.* lactae *V* hii *RO* 9 uires *Rp.c.* ingeneęrat *C* 11 ṇọṇ suscipere *O* 12 dequoquere *O* maioribus *RO* maioris *Ca.c.* uiribus (ui *s. l.*) *R* 13 persentent *V* 14 pfectos (p *s. l.*) *RC* 15 cibis excelsioribus (τροφῆς ὑψηλοτέρας)] cibis excellentioribus *OCv* ac] et *v* 16 sensos *O* 18 oleribus *OACv* 20 omne *A* 25 id est *om. v* laetificantes *O*, *Va.c.* letificantes *Cv* laetificantis *Vp.c.*

admiscere et per terram repentem, qui uel iocum moueat uel temporale aliquid narret, ita ut carnalis lucri ex hoc nobis aliquid nundinari uideamur, cum ita singulis loquimur, ut ipsi delectantur audire, et sumus uelut uentriloqui quidam, id est de uentre et pro uentre loquentes et uentri in uerbis nostris omnibus prouidentes, quod est uere de terra loqui, ut placere potentibus et diuitibus uideamur, quos magis laedimus, immo quos perdimus et quorum sanguinem innocentem effundimus, id est animarum simplicium uitam in interitum damus, quae utique de nostris manibus exquirentur.

47. Pro his ergo omnibus considerabam multo esse melius peritioribus aliis cedere regendi habenas quam currus praecipites per inperitiam dare, et magis accommodare aurem ad oboedientiae auditum quam linguam inperitam mouere. haec egomet mecum disserens et consiliario usus memet ipso non malo, ut opinor, sin minus, certe uel sedulo, dicta factaque quae ad pietatem pertinent discere potius ignorans malui quam
2 docere. optabile namque est et mihi percarum usque ad ultimam discere senectutem, quoniam quidem nulla aetas ad perdiscendum sufficere potest, docere uero alios affectare eum, qui non sufficienter instructus est, res mihi uidetur antiqui prouerbii 'in dolio discere artem figuli', hoc est in periculo animarum doctrinam discere pietatis. quique aut satis stulti mihi uidentur aut temerarii: stulti pro eo, si in tantum bruti sunt ut inperitos se esse non sentiant, temerarii, si intellegunt quidem, audent tamen adire negotium.

10 cf. Ezech. 3, 20. 33, 8. Epist. Hier. 6 22 cf. Plat. Gorg. p. 514 E

1 admisęręre (ce *s.* ęrę) *R* ammiscere *Cp.c.,v* et *om. A* 2 carnales (i *s.* e) *O* 4 dilectantur *Ca.c.* delectentur *Cp.c.,v* uentriloqui (qui *s. l.*) *O* 6 et quod est *v* 7 placere (re *s. l.*) *R* et ut *A* 10 manibus nostris *V* 12 habenas (n *s. l.*) *O* 13 acommodare *O* adcommodare *R,Ca.c.* ad oboedientiam et auditum *V* 15 egomet] ego et *R* ergo et *Cv* 16 sin] sint *A* factaque] quantaq; *O* 17 discedere *V* 18 ultimum *Ra.c.* 19 discere *s. l. m2 C* 20 effectare *Ra.c.* eum] et *A* 23 disce**re *C* stulti mihi satis *RCv* satis mihi stulti *A*

aulas. antequam sacrorum uoluminum nomina saltim ipsa cognoscant. antequam nouae uel ueteris scripturae uel auctores discant uel stilum cognoscant — nam illud non dico, antequam bosor abluant et animae uitia deponant —, sicubi forte duos uel tres sermones ex antiquis tractatoribus didicerint et hoc fortasse ex auditu magis quam ex lectione, aut si paucos ex Dauid sparsim didicerimus psalmos ac deinde ueste fusciori ac bene composita utamur. uel si etiam usque ad zonae cingulum philosophiam ostentemus speciem nobis pietatis et faciem huiuscemodi adinuentionibus colorantes, continuo iam admirationi esse uolumus et laudi, praeesse iam populis cogitamus. Samuhel aliqui nobis uidemur ab ipsis incunabulis consecrati, sapientes quoque et doctores et diuinorum mystae, et inter scribas et legis doctores nosmet ipsos ordinamus et uelut caelestes quidam incedimus quaerentes ab hominibus uocari rabbi dicentes: 'nusquam prorsus suscipienda est littera, sed omnia spiritaliter intellegenda' — alioquin deliramenta quaedam uideri et somnia —, insuper et indignamur,
3 nisi uehementer et fauorabiliter conlaudemur? et haec beni-

12 *cf.* I Reg. 1, 24—28 15 *cf.* Matth. 23, 7

1 uoluminum] uel omnium *A* saltem *V,Cp.c.,v* 2 ueteres *V* 3 antequam bosor abluant = πρὶν ἢ τὸν βόρβορον ἀπολύνασθαι; bosor, *quod omnibus codicibus traditur, Engelbrechtio monente genuinum esse eo comprobatur, quod media aetate uocem* bosa (= *stercus, caenum, lutum*) *in usu fuisse Du Cange docet* (*cf. etiam Francogallicum 'la bouse'*) *et generis neutrius forma in* -or *ex analogia uocis* ador *explicari potest atque in sermone uulgari, cui etiam* bosor *attribuere non dubito,* paedora *pro* paedores, *quae uox idem quod* bosor *significat, dictum esse scimus* (*cf. Corp. Gloss. Lat. IV 270, 4 et neutrum* calor *apud Plaut. Merc. 860*) 4 sicubi] siqui *Cp.c.,v* 6 et *om. R* 8 fusciori] rusticiori *A* 9 zonam et cingulum *A* filosophiam *R* philosofiam *C* ostendemus *C* 10 huiusmodi *R* 11 esse *om. V* 12 samuel *AC* aliquid *O* uidemur nobis *v* 13 incunabulis *C* cunabulis *v* et diuinorum—doctores *om. A alt.* et *exp. RC, om. v* diuinorum myste (riorũ *s.* e) *R* (δῆλο τὰ θεῖα): diuinorum mysteriae *O* diuinorum mysteria *V* diuinorum mysteriae (orũ *s.* ae) *C* diuinorum misteriorum *v* 15 uelut] ut *R* 16 rabi *V* nusquam] nos quam *V* 19 et haec—quique nostrorum *om. A*

debere uehementius condemnari utpote nec multa uapulaturi tamquam ignorantes domini uoluntatem et idcirco non facientes eam, aut qui fortassis etiam corrigi aliquando poterunt et emendari, quoniam religiosa mens quam cito offenditur tam prompte et facile curatur. si quis forte ei⟨s⟩ sermo apte et conpetenter adhibitus cor pulsauerit, continuo sicut ignifer lapis pulsatus a simili ex ea quae sibi naturaliter inest lucis scintilla lampadas confestim ueritatis accendit.

41. De illis uero quid dicamus qui, dum iactantiae gloriam quaerunt et praeesse populis delectantur, iniquitatem in excelsum loquuntur, qui uelut Iannes quidam et Mambres non tam Moysi quam ueritati resistunt et aduersum sanam doctri-
2 nam commouent arma uerborum? tertium quoque genus est ex inperitia contra dicentium, quam utique inperitiam consequenter insolentia comitatur; et omni uerbo, nisi si quod forte ipsi protulerint, hostiliter et insolenter occurrunt. a quibus secundum domini dictum porcorum more ueritatis margaritae pedibus conculcantur.

42. Alii quoque sunt qui nullam quidem ex proprio sensu opinionem deferunt neque aliquam formam de fide dei obtinent uel bonam uel malam, sed omnibus se tradunt magistris atque omnem suscipiunt sermonem uelut quod melius est et rectius ex omnibus electuri, ignorantes quia non bonos de ueritate iudices elegerunt, semet ipsos uidelicet, et iudicare

1 cf. Luc. 12, 47 10 cf. Ps. 72, 8 11 cf. II Tim. 3, 8 17 cf. Matth. 7, 6

1 condempnari *Cp.c.* utpute *Ca.c.* ne *V* uapulari *A* 3 potuerunt *RO* potuerint *A* 5 prumpte *O* prumte *Ca.c.* ei⟨s⟩ (εἴ τις αὐτῶν ἅψαιτο λόγος) *scripsi* ei *codd. v* 7 eaque *R* 8 lampades *A* 9 quod *Ca.c.* iactantiae uerba *V* gloriam—excelsum *om. V* 10 in excelsum (εἰς τὸ ὕψος)] in excelso *OAv* 11 locuntur *C* uel qui uelut *v* ueluti *V* iamnes *OACV* et] uel *CV* ịambres (m *s.* ị) *R* manbres *Cp.c.* 12 mosi *Ca.c.* 13 uerborum] bellorum *R* tert. g. est quoque *Cv* 15 insolatia *Ra.c.* commitatur *O* nisi si forte *C* nisi quod forte *V* nisi forte *v* 16 protulerunt *v* 20 optinent *O,Ca.c.* 21 uel *pr. om. Cv* 24 et] ẹt (ut *s.* ẹt) *R, om. OA*

se putant posse de his quae se fatentur ignorare. tum deinde ex ueri similibus frequenter modo in hoc, modo in illud uersi atque mutati et omni uerbo nunc adquiescentes, paulo post iterum reluctantes simul et magistros et studia permu-
5 tant et uelut puluis uento agitatus facile transferuntur. ad 2
ultimum uero stultitiae suae proferunt fructum; nam uelut fatigati audiendo diuersos et uicti taedio simul omnia respuunt et uelut uacui et inanes ex omnibus quae crediderunt facti continuo etiam contemnere et inridere nos incipiunt
10 uelut nihil rationabile in fide nostra habentes et patiuntur quod accidere solet his qui oculos dolent et solis lumen accusant uel qui aures, et uoces hominum minus esse sonoras queruntur.

43. Propterea ergo multo utilius est animae simpliciter et
15 pure ueritatis elementa suscipere et uelut ceris ea nondum charaxatis inscribere quam super illa quae ante male scripta sunt superducere, id est supra malam doctrinam et peruersa dogmata uerbum fidei ac ueritatis ingerere et cum primis postrema confundere. nam uiam quidem incedere adtritam et
20 leuigatam adsiduitate commeantium praestat quam inusitatam et rudem et nullis antea uestigiis proculcatam, campum quoque serere exercitio aratri frequentis edomitum melius est quam illum qui ignarus est sulci et uomeris nescius; animam uero illam melius excolam, quae nullo adhuc maligni cultoris
25 aratro temerata est nec praeuentione pessimi seminis occupata. alioquin duplicabitur nobis labor, dum necesse est prius 2

5 cf. Eph. 4, 14 18 cf. Rom. 10, 8. I Tim. 4, 6 cf. II Cor. 6, 7. Col. 1, 5. Iac. 1, 18

1 posse putant *Cv* putent *Rp.c.* 2 ex ueri] exuri *Ca.c.* frequenter in hoc modo in illud *OA* 4 reluctantas *Ra.c.* 6 stultię *Ra.c.* 7 -do diuersos—*p. 37, 16* sensus *om. A* 9 contempnere *O,Cp.c.* 11 accedere *O* (i *s. pr.* e), *Ca.c.* 12 sonora *V* 13 quaeruntur *O* 15 purę *R* elimenta *Ca.c.* 16 caraxatis *Cv* scripte *Ca.c.* 17 sup *Cv* 20 inusitatā (ā *ex* e) *R* 21 proculcatā *ex* proculcatis *R* 22 exerţicio (c *s.* ţ) *C* aratris *O* 23 et uomeris est nescius *O*

conceptas malitiae formas corde detrudere, tum deinde bonitatis imaginem uirtutum ceris uariantibus reformare, ut, quam multae ac diuersae fuerant in anima species deprauationis, tam multae sint et restitutionis. quorum omnium scientia ac disciplina uigere debet apud eum, cui animarum instituendarum cura committitur. ex quibus nos quam plurima nunc breuitatis studio praetermittimus.

44. Sicut enim uerbi gratia, si fieri posset ut ex multis animalibus ac bestiolis genere ac specie diuersis, magnis et exiguis, ferocioribus et mitioribus, asperioribus et lenioribus, unum aliquod animal uel bestia una constaret, haec utique ad mitigandum si cui crederetur, quantum ei inmineret operis ac laboris, quantum eius requireretur industriae, ut unicuique bestiarum uel animalium, prout mos exigit singulorum uel prout natura poscit, occurreret! quoniam quidem neque eadem uox apta est omnibus neque eisdem, ut ita dicam, sibilis
2 aguntur. sed ne cibus quidem cunctis unus atque idem est nec palpandi ac fouendi mos unus est bestiis, ita ut interdum hisdem ipsis quibus mitigantur aliae ad furorem aliae suscitentur. quibus ergo se modis singulis quibusque bestiae huius ille eruditor aptabit? quomodo se ad uniuscuiusque naturam atque ingenium commodabit? nonne necesse erit eum, cum sit apud semet ipsum simplex et constans, tam fieri uarium et tam in diuersa mutabilem quam poscit ipsa diuersitas bestiarum, ut unumquodque animal pro naturae et ingenii sui oportunitate curetur, quo possit totius bestiae corpus ex tanta diuersitate conpositum recte inter se inuicem bestiolis
3 moderatis in pace ac tranquillitate persistere? ita ex multis ac diuersis et moribus et linguis et institutionibus uelut

3 species *om. v* 5 cui cura an. inst. *v* 7 praemittimus *V* 8 possit *O* 11 uel] et *v* 12 mitigandum (ti *s. l.*) *R* 14 exiget (er *s. g*) *R* 15 occurrerit (re *s. l.*) *O*, *om. v* quidem ṇeqṇe ẹạ neque *R* 17 nec *v* ṭibus (c *s.* ṭ) *C* cunctis *om. v* 18 nec] et *R* 19 isdem *Ov* ḥisdem *C* alii—alii *O* 22 nonne] non *CVv* 25 pro natura *V* 26 quod poscit (d *m2 s. l. C*) *Cv*

unum animal conpositum sibique dissimile commune hoc corpus ecclesiae qui instituendum suscepit ac regendum, cum esse debeat ipse apud se semper inmobilis et idem, necesse habet tamen singulorum se et moribus et institutionibus
5 conformare ac sermonem suum aptare singulis oportunum.

45. Quoniam quidem alii lacte indigent, hi uidelicet quibus prima adhuc religionis rudimenta traduntur, et cum sint paruuli in fide, uirilis adhuc, ut ita dixerim, cibi uigorem ferre non possunt; quem utique contra uires si quis ingerat,
10 fortassis oppressi et degrauati, dum mens non sufficit ingesta suscipere — sicut ne in paruulis quidem corporalis materia decoquere ualet maiores uiribus cibos —, etiam priorum iacturam ac detrimenta persentient. alii uero sunt qui sapien- 2
tia indigent, quae profertur et praedicatur inter perfectos, et
15 cibis excelsioribus ac ualidioribus uti possunt pro eo quod exercitatos habent sensus ad discretionem boni uel mali, ueritatis atque mendacii. quos utique neque lacte potari neque holeribus pasci, id est infirmo ac fragili conuenit cibo; alioquin nequaquam roborabuntur in fortitudine Christi neque
20 crescent laudabili incremento, quo oportet omnem perfectum in ipso crescere in uirum perfectum, in mensuram aetatis plenitudinis Christi.

46. Et ad haec quis idoneus? non enim debemus esse sicut plurimi adulterantes uerbum dei et miscentes aquam
25 uino, id est laetificanti cor hominis uerbo sermonem uilem

6 cf. Hebr. 5, 12. I Cor. 3, 1 sq. 14 cf. I Cor. 2, 6 15 Hebr. 5, 14 17 cf. Rom. 14, 2 20 cf. Col. 2, 19 21 Eph. 4, 13 23 II Cor. 2, 16 24 II Cor. 2, 17 cf. Esai. 1, 22 25 cf. Ps. 103, 15

2 suscepit (i *s.* e) *O* suscipit *V* 3 ęssemp *R* 4 et moribus se *v* 6 lactem *Ca.c.* lactae *V* hii *RO* 9 uires *Rp.c.* ingeṇerat *C* 11 ṇoṇ suscipere *O* 12 dequoquere *O* maioribus *RO* maioris *Ca.c.* uiribus (ui *s. l.*) *R* 13 persentent *V* 14 pfectos (p *s. l.*) *RC* 15 cibis excelsioribus (τροφῆς ὑψηλοτέρας)] cibis excellentioribus *OCv* ac] et *v* 16 sensos *O* 18 oleribus *OACv* 20 omne *A* 25 id est *om. v* laetificantes *O*, *Va.c.* letificantes *Cv* laetificantis *Vp.c.*

admiscere et per terram repentem, qui uel iocum moueat uel temporale aliquid narret, ita ut carnalis lucri ex hoc nobis aliquid nundinari uideamur, cum ita singulis loquimur, ut ipsi delectantur audire, et sumus uelut uentriloqui quidam, id est de uentre et pro uentre loquentes et uentri in uerbis nostris omnibus prouidentes, quod est uere de terra loqui, ut placere potentibus et diuitibus uideamur, quos magis laedimus, immo quos perdimus et quorum sanguinem innocentem effundimus, id est animarum simplicium uitam in interitum damus, quae utique de nostris manibus exquirentur.

47. Pro his ergo omnibus considerabam multo esse melius peritioribus aliis cedere regendi habenas quam currus praecipites per inperitiam dare, et magis accommodare aurem ad oboedientiae auditum quam linguam inperitam mouere. haec egomet mecum disserens et consiliario usus memet ipso non malo, ut opinor, sin minus, certe uel sedulo, dicta factaque quae ad pietatem pertinent discere potius ignorans malui quam
2 docere. optabile namque est et mihi percarum usque ad ultimam discere senectutem, quoniam quidem nulla aetas ad perdiscendum sufficere potest, docere uero alios affectare eum, qui non sufficienter instructus est, res mihi uidetur antiqui prouerbii 'in dolio discere artem figuli', hoc est in periculo animarum doctrinam discere pietatis. quique aut satis stulti mihi uidentur aut temerarii: stulti pro eo, si in tantum bruti sunt ut inperitos se esse non sentiant, temerarii, si intellegunt quidem, audent tamen adire negotium.

10 cf. Ezech. 3, 20. 33, 8. Epist. Hier. 6 22 cf. Plat. Gorg. p. 514 E

1 admiserere (ce *s.* ere) *R* ammiscere *Cp.c.,v* et *om. A* 2 carnales (i *s.* e) *O* 4 dilectantur *Ca.c.* delectentur *Cp.c.,v* uentriloqui (qui *s. l.*) *O* 6 et quod est *v* 7 placere (re *s. l.*) *R* et ut *A* 10 manibus nostris *V* 12 habenas (n *s. l.*) *O* 13 acommodare *O* adcommodare *R,Ca.c.* ad oboedientiam et auditum *V* 15 egomet] ego et *R* ergo et *Cv* 16 sin] sint *A* factaque] quantaq; *O* 17 discedere *V* 18 ultimum *Ra.c.* 19 discere *s. l. m2 C* 20 effectare *Ra.c.* eum] et *A* 23 disce**re *C* stulti mihi satis *RCv* satis mihi stulti *A*

aulas, antequam sacrorum uoluminum nomina saltim ipsa cognoscant, antequam nouae uel ueteris scripturae uel auctores discant uel stilum cognoscant — nam illud non dico, antequam bosor abluant et animae uitia deponant —, sicubi forte duos uel tres sermones ex antiquis tractatoribus didicerint 5 et hoc fortasse ex auditu magis quam ex lectione, aut si paucos ex Dauid sparsim didicerimus psalmos ac deinde ueste fusciori ac bene conposita utamur, uel si etiam usque ad zonae cingulum philosophiam ostentemus speciem nobis pietatis et faciem huiuscemodi adinuentionibus colorantes, 10 continuo iam admirationi esse uolumus et laudi, praeesse iam populis cogitamus, Samuhel aliqui nobis uidemur ab ipsis incunabulis consecrati, sapientes quoque et doctores et diuinorum mystae, et inter scribas et legis doctores nosmet ipsos ordinamus et uelut caelestes quidam incedimus quaerentes ab 15 hominibus uocari rabbi dicentes: 'nusquam prorsus suscipienda est littera, sed omnia spiritaliter intellegenda' — alioquin deliramenta quaedam uideri et somnia —, insuper et indignamur,
3 nisi uehementer et fauorabiliter conlaudemur? et haec beni-

12 cf. I Reg. 1, 24—28 15 cf. Matth. 23, 7

1 uoluminum] uel omnium *A* saltem *V,Cp.c.,v* 2 ueteres *V* 3 antequam bosor abluant = πρὶν ἢ τὸν βόρβορον ἀποπλύνασθαι; bosor, *quod omnibus codicibus traditur, Engelbrechtio monente genuinum esse eo comprobatur, quod media aetate uocem* bosa (= *stercus, caenum, lutum*) *in usu fuisse Du Cange docet* (*cf. etiam Francogallicum 'la bouse'*) *et generis neutrius forma in* -or *ex analogia uocis* ador *explicari potest atque in sermone uulgari, cui etiam* bosor *attribuere non dubito,* paedora *pro* paedōres, *quae uox idem quod* bosor *significat, dictum esse scimus* (*cf. Corp. Gloss. Lat. IV 270, 4 et neutrum* calor *apud Plaut. Merc. 860*) 4 sicubi] siqui *Cp.c.,v* 6 et *om. R* 8 fusciori] rusticiori *A* 9 zonam et cingulum *A* filosophiam *R* philosofiam *C* ostendemus *C* 10 huiusmodi *R* 11 esse *om. V* 12 samuel *AC* aliquid *O* uidemur nobis *v* 13 incunabulis *C* cunabulis *v* et diuinorum—doctores *om. A alt.* et *exp. RC, om. v* diuinorum myste (riorū *s.* e) *R* (δψηλο τὰ θεῖα): diuinorum mysteriae *O* diuinorum mysteria *V* diuinorum mysteriae (orū *s.* ae) *C* diuinorum misteriorum *v* 15 uelut] ut *R* 16 rabi *V* nusquam] nos quam *V* 19 et haec—quique nostrorum *om. A*

debere uehementius condemnari utpote nec multa uapulaturi tamquam ignorantes domini uoluntatem et idcirco non facientes eam, aut qui fortassis etiam corrigi aliquando poterunt et emendari, quoniam religiosa mens quam cito offenditur tam prompte et facile curatur. si quis forte ei⟨s⟩ sermo apte et conpetenter adhibitus cor pulsauerit, continuo sicut ignifer lapis pulsatus a simili ex ea quae sibi naturaliter inest lucis scintilla lampadas confestim ueritatis accendit.

41. De illis uero quid dicamus qui, dum iactantiae gloriam quaerunt et praeesse populis delectantur, iniquitatem in excelsum loquuntur, qui uelut Iannes quidam et Mambres non tam Moysi quam ueritati resistunt et aduersum sanam doctri-
2 nam commouent arma uerborum? tertium quoque genus est ex inperitia contra dicentium, quam utique inperitiam consequenter insolentia comitatur; et omni uerbo, nisi si quod forte ipsi protulerint, hostiliter et insolenter occurrunt. a quibus secundum domini dictum porcorum more ueritatis margaritae pedibus conculcantur.

42. Alii quoque sunt qui nullam quidem ex proprio sensu opinionem deferunt neque aliquam formam de fide dei obtinent uel bonam uel malam, sed omnibus se tradunt magistris atque omnem suscipiunt sermonem uelut quod melius est et rectius ex omnibus electuri, ignorantes quia non bonos de ueritate iudices elegerunt, semet ipsos uidelicet, et iudicare

1 cf. Luc. 12, 47 10 cf. Ps. 72, 8 11 cf. II Tim. 3, 8 17 cf. Matth. 7, 6

1 condempnari *Cp.c.* utpute *Ca.c.* ne *V* uapulari *A* 3 potuerunt *RO* potuerint *A* 5 prumpte *O* prumte *Ca.c.* ei⟨s⟩ (εἴ τις αὐτῶν ἅψαιτο λόγος) *scripsi* ei *codd. v* 7 eaque *R* 8 lampades *A* 9 quod *Ca.c.* iactantiae uerba *V* gloriam—excelsum *om. V* 10 in excelsum (εἰς τὸ ὕψος)] in excelso *OAv* 11 locuntur *C* uel qui uelut *v* ueluti *V* iamnes *OACV* et] uel *CV* ¡ambres (m *s.* i) *R* manbres *Cp.c.* 12 mosi *Ca.c.* 13 uerborum] bellorum *R* tert. g. est quoque *Cv* 15 insolatia *Ra.c.* commitatur *O* nisi si forte *C* nisi quod forte *V* nisi forte *v* 16 protulerunt *v* 20 optinent *O,Ca.c.* 21 uel *pr. om. Cv* 24 et] ęt (ut *s.* ęt) *R, om. OA*

se putant posse de his quae se fatentur ignorare. tum deinde ex ueri similibus frequenter modo in hoc, modo in illud uersi atque mutati et omni uerbo nunc adquiescentes, paulo post iterum reluctantes simul et magistros et studia permu-
5 tant et uelut puluis uento agitatus facile transferuntur. ad 2
ultimum uero stultitiae suae proferunt fructum; nam uelut fatigati audiendo diuersos et uicti taedio simul omnia respuunt et uelut uacui et inanes ex omnibus quae crediderunt facti continuo etiam contemnere et inridere nos incipiunt
10 uelut nihil rationabile in fide nostra habentes et patiuntur quod accidere solet his qui oculos dolent et solis lumen accusant uel qui aures, et uoces hominum minus esse sonoras queruntur.

43. Propterea ergo multo utilius est animae simpliciter et
15 pure ueritatis elementa suscipere et uelut ceris ea nondum charaxatis inscribere quam super illa quae ante male scripta sunt superducere, id est supra malam doctrinam et peruersa dogmata uerbum fidei ac ueritatis ingerere et cum primis postrema confundere. nam uiam quidem incedere adtritam et
20 leuigatam adsiduitate commeantium praestat quam inusitatam et rudem et nullis antea uestigiis proculcatam, campum quoque serere exercitio aratri frequentis edomitum melius est quam illum qui ignarus est sulci et uomeris nescius; animam uero illam melius excolam, quae nullo adhuc maligni cultoris
25 aratro temerata est nec praeuentione pessimi seminis occupata. alioquin duplicabitur nobis labor, dum necesse est prius 2

5 cf. Eph. 4, 14 18 cf. Rom. 10, 8. I Tim. 4, 6 cf. II Cor. 6, 7. Col. 1, 5. Iac. 1, 18

1 posse putant *Cv* putent *Rp.c.* 2 ex ueri] exuri *Ca.c.* frequenter in hoc modo in illud *OA* 4 reluctantas *Ra.c.* 6 stultię *Ra.c.* 7 -do diuersos—*p. 37, 16* sensus *om. A* 9 contempnere *O,Cp.c.* 11 accedere *O* (i *s. pr.* e), *Ca.c.* 12 sonora *V* 13 quaeruntur *O* 15 purę *R* elimenta *Ca.c.* 16 caraxatis *Cv* scripte *Ca.c.* 17 sup *Cv* 20 inusitatā (ā *ex* e) *R* 21 proculcatā *ex* proculcatis *R* 22 exerţicio (c *s.* ţ) *C* aratris *O* 23 et uomeris est nescius *O*

conceptas malitiae formas corde detrudere, tum deinde bonitatis imaginem uirtutum ceris uariantibus reformare, ut, quam multae ac diuersae fuerant in anima species deprauationis, tam multae sint et restitutionis. quorum omnium scientia ac disciplina uigere debet apud eum, cui animarum instituendarum cura committitur. ex quibus nos quam plurima nunc breuitatis studio praetermittimus.

44. Sicut enim uerbi gratia, si fieri posset ut ex multis animalibus ac bestiolis genere ac specie diuersis, magnis et exiguis, ferocioribus et mitioribus, asperioribus et lenioribus, unum aliquod animal uel bestia una constaret, haec utique ad mitigandum si cui crederetur, quantum ei inmineret operis ac laboris, quantum eius requireretur industriae, ut unicuique bestiarum uel animalium, prout mos exigit singulorum uel prout natura poscit, occurreret! quoniam quidem neque eadem uox apta est omnibus neque eisdem, ut ita dicam, sibilis
2 aguntur. sed ne cibus quidem cunctis unus atque idem est nec palpandi ac fouendi mos unus est bestiis, ita ut interdum hisdem ipsis quibus mitigantur aliae ad furorem aliae suscitentur. quibus ergo se modis singulis quibusque bestiae huius ille eruditor aptabit? quomodo se ad uniuscuiusque naturam atque ingenium commodabit? nonne necesse erit eum, cum sit apud semet ipsum simplex et constans, tam fieri uarium et tam in diuersa mutabilem quam poscit ipsa diuersitas bestiarum, ut unumquodque animal pro naturae et ingenii sui oportunitate curetur, quo possit totius bestiae corpus ex tanta diuersitate conpositum recte inter se inuicem bestiolis
3 moderatis in pace ac tranquillitate persistere? ita ex multis ac diuersis et moribus et linguis et institutionibus uelut

3 species *om.* *v* 5 cui cura an. inst. *v* 7 praemittimus *V* 8 possit *O* 11 uel] et *v* 12 mitigandum (ti *s. l.*) *R* 14 exiget (er *s.* g) *R* 15 occurrerit (re *s. l.*) *O*, *om.* *v* quidem ṇeqṇe ẹa neque *R* 17 nec *v* ṭibus (c *s.* ṭ) *C* cunctis *om.* *v* 18 nec] et *R* 19 isdem *Ov* ḥisdem *C* alii—alii *O* 22 nonne] non *CVv* 25 pro natura *V* 26 quod poscit (d *m2 s. l. C*) *Cv*

unum animal conpositum sibique dissimile commune hoc corpus ecclesiae qui instituendum suscepit ac regendum, cum esse debeat ipse apud se semper inmobilis et idem, necesse habet tamen singulorum se et moribus et institutionibus
5 conformare ac sermonem suum aptare singulis oportunum.

45. Quoniam quidem alii lacte indigent, hi uidelicet quibus prima adhuc religionis rudimenta traduntur, et cum sint paruuli in fide, uirilis adhuc, ut ita dixerim, cibi uigorem ferre non possunt; quem utique contra uires si quis ingerat,
10 fortassis oppressi et degrauati, dum mens non sufficit ingesta suscipere — sicut ne in paruulis quidem corporalis materia decoquere ualet maiores uiribus cibos —, etiam priorum iacturam ac detrimenta persentient. alii uero sunt qui sapien- 2
tia indigent, quae profertur et praedicatur inter perfectos, et
15 cibis excelsioribus ac ualidioribus uti possunt pro eo quod exercitatos habent sensus ad discretionem boni uel mali, ueritatis atque mendacii. quos utique neque lacte potari neque holeribus pasci, id est infirmo ac fragili conuenit cibo; alioquin nequaquam roborabuntur in fortitudine Christi neque
20 crescent laudabili incremento, quo oportet omnem perfectum in ipso crescere in uirum perfectum, in mensuram aetatis plenitudinis Christi.

46. Et ad haec quis idoneus? non enim debemus esse sicut plurimi adulterantes uerbum dei et miscentes aquam
25 uino, id est laetificanti cor hominis uerbo sermonem uilem

6 cf. Hebr. 5, 12. I Cor. 3, 1 sq. 14 cf. I Cor. 2, 6 15 Hebr. 5, 14 17 cf. Rom. 14, 2 20 cf. Col. 2, 19 21 Eph. 4, 13 23 II Cor. 2, 16 24 II Cor. 2, 17 cf. Esai. 1, 22 25 cf. Ps. 103, 15

2 suscepit (i *s.* e) *O* suscipit *V* 3 ęssemp *R* 4 et moribus se *v* 6 lactem *Ca.c.* lactae *V* hii *RO* 9 uires *Rp.c.* ingeṇerat *C* 11 ṇoṇ suscipere *O* 12 dequoquere *O* maioribus *RO* maioris *Ca.c.* uiribus (ui *s. l.*) *R* 13 persentent *V* 14 pfectos (p *s. l.*) *RC* 15 cibis excelsioribus (τροφῆς ὑψηλοτέρας)] cibis excellentioribus *OCv* ac] et *v* 16 sensos *O* 18 oleribus *OACv* 20 omne *A* 25 id est *om. v* laetificantes *O,Va.c.* letificantes *Cv* laetificantis *Vp.c.*

uitiis nostris et passionibus memorasse et quid operis ad sui curam a bono pastore deposcant, ab eo scilicet, qui secundum scripturae sententiam scienter scit animas pecorum suorum et regit gregem secundum uerbum dominicum et disciplinam pastoralem, quam a uero pastore omnium suscepimus Christo. 5

35. Ipsam uero uerbi dei curam et doctrinae rationem quomodo explicare ualeam — ut ultimum dicam quod primum est et magnum —, quoniam quidem hodie, ut uideo, omnes
2 magistri sunt et omnes philosophantur? quod ego satis miror, si omnes hi, quos uideo in ecclesia ad faciendum sermonem 10 in populo procedere, bene et recte norunt dare conseruis suis in tempore tritici mensuram et disponere sermones suos in iudicio ac ueritatem dogmatum nostrorum consequenter et rationabiliter explanare, quaecumque de mundis uel mundo philosophari oportet, quae de materia, quae de anima, quae 15 de mente, quae de intellectualibus naturis siue bonis siue contrariis et, quod est maximum et quod constringit et continet ac conponit uniuersa, de prouidentia et de singulis, quae uel contra rationem accidere — humanam uidelicet — uel iuxta rationem uidentur. 20

36. 37. Sed et de primo nostro statu ac nouissima reformatione, de praefigurationibus et ueritate, de utroque testamento, de aduentu Christi primo ac secundo, de incarnatione eius

3 cf. Prou. 27, 23 5 cf. Ioh. 10, 11. 14. Ezech. 34, 23 8 cf. Matth. 23, 10 11 cf. Luc. 12, 42

1 ac sui cura *C* 2 a bono] abuno *R* deposcunt *R* deposcat *OAV* 3 scit] pascit (pa *in mg. add.*) *R* 4 reget *OC* dni cum *C* domini r dei *A* 9 ergo *C* 10 hii *ROCv* 11 precedere o *s. e.* *C* 12 *in ultima paginae linea Rm1 scripsit* et disponere ser- *addita in margine nota* aliquid deest; *postea addidit* -mones suos in iudicio ac ueritate *et spatio uacuo relicto omisit* dogmatum nostrorum 13 ueritate *OCv* decmatum *Cc* et consequenter et *R* 14 quaecumque quidē mundis uel immundiis in *s. l.*, is *in ras.* *R* mundi] de mundo *AV* 15 animo *Rp.c.* 19 accedere *OACVv* uel *om.* *O* 21 *duo textus Gregoriani capitula in unum contraxit Rufinus; etiam hoc capitulum arte cohaeret cum antecedente, ex quo praedicatum primi enuntiati supplendum est*

et passione ac resurrectione atque ascensione in caelos, de fine omnium, de iudicio, de retributione uel tristium uel bonorum. supra omnia uero et quod primum est, de beata et principium omnium tenente trinitate qualiter sentiendum
5 sit. in quo et periculi summa consistit his qui ad inluminan- 2
dos ceteros praesunt, uti ne uel in unam subsistentiam ac personam sermone contracto tamquam deorum multitudinem uitans quis solas appellationes nominum putet et eundem patrem et filium et spiritum sanctum aestimans nominari
10 ad Sabellii inpietatem ex huiuscemodi confusione ac permixtione declinet, ut, dum unum omnia nominari putat, nihil esse unumquemque designet, quoniam quidem desinet esse quod est, cum in alterutrum id, quod esse dicitur uniuscuiusque, transfunditur — uel certe, quod absurdum est, conpo-
15 situs nobis ex diuersis introducitur deus secundum illas uulgi fabulas, quibus ex diuersis formis unum animal adumbratur atque depingitur —, neque rursum intersecantes dei naturam secundum Arrii uesaniam et intra Iudaicam paupertatem diuinitatis afluentiam concludentes, ut soli ingenito patri
20 summam deitatis adscribant uelut metuentes ne corruptio nobis deitatis fieri uideatur, si deus pater sit ueri dei et aequalis sibi filii per naturam, neque tria deitatis initia sibi inuicem contraria proferant et diuersa, ut per multa principia rursum ad paganorum errores, unde discessum fuerat, redire
25 uideantur.

38. Neque in tres substantias alienas a se inuicem et diuersas fas est dirimi deitatem secundum Arrium. oportet

1 et] ac *OA* ac] et *OA* 2 fide *R* de *alt.*] et *A* tribulatione *R* 4 tenenti *Vp.c.* et trin. *V* 5 periculum summum *v* 8 uitantes qui—putent—estimantes—declinent—putant—designent *v* qui *AC* omnium *A* et *om. OAV* eum *A* 10 sabelii *O* sabelli *V* 11 unum *om. V* putet *R* 12 quidem si (si *s. l.*) *O* desinit *Cv* designet *OA* designat *V* 13 cum *om. O* 15 introi.—diuersis *om. O* 19 affluentiam *Cp.c.v* soli *R* solo *cet. v* 23 contr.] aduersaria *V* 26 in tres] inter *A* 27 diuersas (ἀλλοτρίας) diuisas *OACVv*

enim non ita putare se unumquemque deferre deo patri, ut ei
auferat hoc ipsum quod pater est — cuius enim erit pater, si
ab eo natura filii separatur et creaturis reliquis sociatur?
non enim hoc est filium esse uel alienari a patre uel commi-
sceri ac refundi in patrem —, neque rursum tantum putare agere 5
pro Christo, ut neque ipsi seruetur esse quod filius est;
cuius enim erit filius, si non origo sua referatur ad patrem,
ut sit ille qui genuit et iste sit qui est ex illo progenitus?
2 origo enim pater est non exigui alicuius et indigni, sed
deitatis et bonitatis origo est, quae in filio et spiritu 10
sancto intellegitur et sentitur, in illo uelut filio et uerbo,
in hoc uelut spiritu ab ipso procedente. et ita necessarium
est, ut et unum deum secundum ueritatem substantiae fatea-
mur et patrem ac filium et spiritum sanctum in sua quemque
subsistere substantia sentiamus. 15

39. Haec plus fortasse quam tempus sinebat protraxerim
uolens uel uitam uel sermonem uel intellectum demonstrare
eius qui populis praeest, quo possit in utroque perfectus
fieri habitaculum spiritus sancti, per quem solum deus et
intellegitur et interpretatur et auditur. mundorum namque 20
est mundum contingere et sanctorum est sancta cognoscere.
2 sciendumque illud in primis est quod perdifficile negotium
est in multitudine permixta atque diuersa, ubi et aetas et
institutio uaria, de talibus disputantem et uelut multarum
chordarum quandam citharam ferientem inuenire et proferre 25

11 cf. Ioh. 1, 1 12 cf. Ioh. 15, 26

1 differre *Ca.c.* 2 offerat *O* etenim *V* 3 creatoris (u *s.* o) *O* 4 filium esse *R* esse filium *cet. v* *pr.* uel *om. V* alinari *Ca.c.* 6 ipsis *R* illi *v* 9 non] nec *v* 14 ac] et *Cv* 15 substantia] subsistantia *R* subsistentia *V*, *om. A* 18 quo] qui *OA* 19 feeri *Ra.c.* per quem solum (ᾧ μόνῳ) *RAV* per quem solus *OCv* 20 et *pr. om. v* mundorum *exp. C* 22 difficile *R* perdeficile *Ca.c.* 23 et *ante* aetas *om. A* 24 uaria] *add.* est *OA* 25 cordarum (h *s. add.*) *R* cordarum *V* quamdā (m *in ras.*, dā *in mg.*) *R* cytharam *RAv* chitharam (h *post* t *s.*) *C*

aptum ad omnes praedicationis uerbum et ita uelut plectrum singulis admouere, ut nusquam sonus offendat auditum. triplici namque ex modo in ecclesia dicentium periculum pendet, ex sensu ex uerbo ex auditu, ut perfacile eueniat in uno saltim
5 aliquo, si non in omnibus labi. aut enim minus inluminatus est 3
sensus aut ad explanandum defuit sermo sufficiens aut bene prolata crassior non recepit auditus; et ex uno quolibet horum casu fit in omnibus periculum ueritatis. et quidem in aliis quibusque studiis et doctrinis facile uel profertur
10 sermo uel recipitur, in his uero nostris scholis ipsa auditorum expectatio dicturo periculum generat.

40. Tamquam enim de deo audituri et de summa omnium spe ac salute suscepturi uerbum quanto calidiores erga fidem fuerint, tanto adtentiores et scrupulosiores erga
15 audiendum fient, ita ut, sicubi aliquid secus dicentis sermo sonuerit, non titubationem linguae putent, sed proditionem fidei pietatisque condemnent. et iudicant omnia non docentis ratione sed propriis sensibus, non his quos in ecclesia audiunt sed quos de domo secum deferunt conseruantes dogmata non
20 quae rationabiliter didicerunt sed quae ex consuetudine non
probabili tenuerunt. et hoc dico adhuc non ualde malorum 2
hominum uitium, qui, licet regulam non teneant ueritatis, tamen religiose haec pati uidentur et habere zelum dei sed non secundum scientiam et ideo fortassis uidebuntur non

19 cf. Act. 16, 4 23 Rom. 10, 2

2 admoueri *O* offendit (a *s.* i) *O* 3 ex *om.* *OA* pendit *OCa.c.* et ex sensu et ex uerbo et (et *s. l.* *C*) ex auditu *Cv* 4 eueniunt *V* saltem *V,Cp.c.,v* 7 prolatus *V* crassior] gratior (ti *in ras.*) *R* recipit *O* 10 semno *corr. in* sermo *R* percipitur *ex* precipitur *C* scolis *OACv* sc*olis *V* 11 expectatio *in mg.* *O* 12 et tamquam enim *R* 13 calidiores (θερμότεροι) *OV* callidiores *RA,Cp.c.,v* 17 pietatemque *A* condempnent *Cp.c.* docentes *OACv* 18 rationem *O* 19 dogmata* (m *eras.*) *O* 20 *pr.* quae] q; (*s. l.* ue) *C* 21 probabili (b *pr. ex* p) *C* 23 hec tamen religiose pati uid. *v* relegiose *OCa.c.* et habere uidentur et habere zelum dei *A*

debere uehementius condemnari utpote nec multa uapulaturi tamquam ignorantes domini uoluntatem et idcirco non facientes eam, aut qui fortassis etiam corrigi aliquando poterunt et emendari, quoniam religiosa mens quam cito offenditur tam prompte et facile curatur. si quis forte ei⟨s⟩ sermo apte et conpetenter adhibitus cor pulsauerit, continuo sicut ignifer lapis pulsatus a simili ex ea quae sibi naturaliter inest lucis scintilla lampadas confestim ueritatis accendit.

41. De illis uero quid dicamus qui, dum iactantiae gloriam quaerunt et praeesse populis delectantur, iniquitatem in excelsum loquuntur, qui uelut Iannes quidam et Mambres non tam Moysi quam ueritati resistunt et aduersum sanam doctri-
2 nam commouent arma uerborum? tertium quoque genus est ex inperitia contra dicentium, quam utique inperitiam consequenter insolentia comitatur; et omni uerbo, nisi si quod forte ipsi protulerint, hostiliter et insolenter occurrunt. a quibus secundum domini dictum porcorum more ueritatis margaritae pedibus conculcantur.

42. Alii quoque sunt qui nullam quidem ex proprio sensu opinionem deferunt neque aliquam formam de fide dei obtinent uel bonam uel malam, sed omnibus se tradunt magistris atque omnem suscipiunt sermonem uelut quod melius est et rectius ex omnibus electuri, ignorantes quia non bonos de ueritate iudices elegerunt, semet ipsos uidelicet, et iudicare

1 cf. Luc. 12, 47 10 cf. Ps. 72, 8 11 cf. II Tim. 3, 8 17 cf. Matth. 7, 6

1 condempnari *Cp.c.* utpute *Ca.c.* ne *V* uapulari *A* 3 potuerunt *RO* potuerint *A* 5 prumpte *O* prumte *Ca.c.* ei⟨s⟩ (εἴ τις αὐτῶν ἅψαιτο λόγος) *scripsi* ei *codd. v* 7 eaque *R* 8 lampades *A* 9 quod *Ca.c.* iactantiae uerba *V* gloriam—excelsum *om. V* 10 in excelsum (εἰς τὸ ὕψος)] in excelso *OAv* 11 locuntur *C* uel qui uelut *v* ueluti *V* iamnes *OACV* et] uel *CV* ịambres (m *s.* ị) *R* manbres *Cp.c.* 12 mosi *Ca.c.* 13 uerborum] bellorum *R* tert. g. est quoque *Cv* 15 insolatia *Ra.c.* commitatur *O* nisi si forte *C* nisi quod forte *V* nisi forte *v* 16 protulerunt *v* 20 optinent *O,Ca.c.* 21 uel *pr. om. Cv* 24 et] ẹt (ut *s.* ẹt) *R, om. OA*

se putant posse de his quae se fatentur ignorare. tum deinde ex ueri similibus frequenter modo in hoc, modo in illud uersi atque mutati et omni uerbo nunc adquiescentes, paulo post iterum reluctantes simul et magistros et studia permu-
5 tant et uelut puluis uento agitatus facile transferuntur. ad 2
ultimum uero stultitiae suae proferunt fructum; nam uelut fatigati audiendo diuersos et uicti taedio simul omnia respuunt et uelut uacui et inanes ex omnibus quae crediderunt facti continuo etiam contemnere et inridere nos incipiunt
10 uelut nihil rationabile in fide nostra habentes et patiuntur quod accidere solet his qui oculos dolent et solis lumen accusant uel qui aures, et uoces hominum minus esse sonoras queruntur.

43. Propterea ergo multo utilius est animae simpliciter et
15 pure ueritatis elementa suscipere et uelut ceris ea nondum charaxatis inscribere quam super illa quae ante male scripta sunt superducere, id est supra malam doctrinam et peruersa dogmata uerbum fidei ac ueritatis ingerere et cum primis postrema confundere. nam uiam quidem incedere adtritam et
20 leuigatam adsiduitate commeantium praestat quam inusitatam et rudem et nullis antea uestigiis proculcatam, campum quoque serere exercitio aratri frequentis edomitum melius est quam illum qui ignarus est sulci et uomeris nescius; animam uero illam melius excolam, quae nullo adhuc maligni cultoris
25 aratro temerata est nec praeuentione pessimi seminis occupata. alioquin duplicabitur nobis labor, dum necesse est prius 2

5 cf. Eph. 4, 14 18 cf. Rom. 10, 8. I Tim. 4, 6 cf. II Cor. 6, 7. Col. 1, 5. Iac. 1, 18

1 posse putant *Cv* putent *Rp.c.* 2 ex ueri] exuri *Ca.c.* frequenter in hoc modo in illud *OA* 4 reluctantas *Ra.c.* 6 stultię *Ra.c.* 7 -do diuersos—*p. 37, 16* sensus *om. A* 9 contempnere *O,Cp.c.* 11 accedere *O* (i *s. pr.* e), *Ca.c.* 12 sonora *V* 13 quaeruntur *O* 15 purę *R* elimenta *Ca.c.* 16 caraxatis *Cv* scripte *Ca.c.* 17 sup *Cv* 20 inusitatā (ā *ex* e) *R* 21 proculcatā *ex* proculcatis *R* 22 exerţicio (c *s.* ţ) *C* aratris *O* 23 et uomeris est nescius *O*

debere uehementius condemnari utpote nec multa uapulaturi tamquam ignorantes domini uoluntatem et idcirco non facientes eam, aut qui fortassis etiam corrigi aliquando poterunt et emendari, quoniam religiosa mens quam cito offenditur tam prompte et facile curatur. si quis forte ei⟨s⟩ sermo apte et conpetenter adhibitus cor pulsauerit, continuo sicut ignifer lapis pulsatus a simili ex ea quae sibi naturaliter inest lucis scintilla lampadas confestim ueritatis accendit.

41. De illis uero quid dicamus qui, dum iactantiae gloriam quaerunt et praeesse populis delectantur, iniquitatem in excelsum loquuntur, qui uelut Iannes quidam et Mambres non tam Moysi quam ueritati resistunt et aduersum sanam doctri-
2 nam commouent arma uerborum? tertium quoque genus est ex inperitia contra dicentium, quam utique inperitiam consequenter insolentia comitatur; et omni uerbo, nisi si quod forte ipsi protulerint, hostiliter et insolenter occurrunt. a quibus secundum domini dictum porcorum more ueritatis margaritae pedibus conculcantur.

42. Alii quoque sunt qui nullam quidem ex proprio sensu opinionem deferunt neque aliquam formam de fide dei obtinent uel bonam uel malam, sed omnibus se tradunt magistris atque omnem suscipiunt sermonem uelut quod melius est et rectius ex omnibus electuri, ignorantes quia non bonos de ueritate iudices elegerunt, semet ipsos uidelicet, et iudicare

1 cf. Luc. 12, 47 10 cf. Ps. 72, 8 11 cf. II Tim. 3, 8 17 cf. Matth. 7, 6

1 condempnari *Cp.c.* utpute *Ca.c.* ne *V* uapulari *A* 3 potuerunt *RO* potuerint *A* 5 prumpte *O* prumte *Ca.c.* ei⟨s⟩ (εἴ τις αὐτῶν ἅψαιτο λόγος) *scripsi* ei *codd. v* 7 eaque *R* 8 lampades *A* 9 quod *Ca.c.* iactantiae uerba *V* gloriam—excelsum *om. V* 10 in excelsum (εἰς τὸ ὕψος)] in excelso *OAv* 11 locuntur *C* uel qui uelut *v* ueluti *V* iamnes *OACV* et] uel *CV* ¡ambres (m *s.* ¡) *R* manbres *Cp.c.* 12 mosi *Ca.c.* 13 uerborum] bellorum *R* tert. g. est quoque *Cv* 15 insolatia *Ra.c.* commitatur *O* nisi si forte *C* nisi quod forte *V* nisi forte *v* 16 protulerunt *v* 20 optinent *O,Ca.c.* 21 uel *pr. om. Cv* 24 et] ęt (ut *s.* ęt) *R, om. OA*

se putant posse de his quae se fatentur ignorare. tum deinde ex ueri similibus frequenter modo in hoc, modo in illud uersi atque mutati et omni uerbo nunc adquiescentes, paulo post iterum reluctantes simul et magistros et studia permu-
5 tant et uelut puluis uento agitatus facile transferuntur. ad 2
ultimum uero stultitiae suae proferunt fructum; nam uelut fatigati audiendo diuersos et uicti taedio simul omnia respuunt et uelut uacui et inanes ex omnibus quae crediderunt facti continuo etiam contemnere et inridere nos incipiunt
10 uelut nihil rationabile in fide nostra habentes et patiuntur quod accidere solet his qui oculos dolent et solis lumen accusant uel qui aures, et uoces hominum minus esse sonoras queruntur.

43. Propterea ergo multo utilius est animae simpliciter et
15 pure ueritatis elementa suscipere et uelut ceris ea nondum charaxatis inscribere quam super illa quae ante male scripta sunt superducere, id est supra malam doctrinam et peruersa dogmata uerbum fidei ac ueritatis ingerere et cum primis postrema confundere. nam uiam quidem incedere adtritam et
20 leuigatam adsiduitate commeantium praestat quam inusitatam et rudem et nullis antea uestigiis proculcatam, campum quoque serere exercitio aratri frequentis edomitum melius est quam illum qui ignarus est sulci et uomeris nescius; animam uero illam melius excolam, quae nullo adhuc maligni cultoris
25 aratro temerata est nec praeuentione pessimi seminis occupata. alioquin duplicabitur nobis labor, dum necesse est prius 2

5 cf. Eph. 4, 14 18 cf. Rom. 10, 8. I Tim. 4, 6 cf. II Cor. 6, 7. Col. 1, 5. Iac. 1, 18

1 posse putant *Cv* putent *Rp.c.* 2 ex ueri] exuri *Ca.c.* frequenter in hoc modo in illud *OA* 4 reluctantas *Ra.c.* 6 stultię *Ra.c.* 7 -do diuersos—*p. 37, 16* sensus *om. A* 9 contempnere *O,Cp.c.* 11 accedere *O* (i *s. pr.* e), *Ca.c.* 12 sonora *V* 13 quaeruntur *O* 15 purę *R* elimenta *Ca.c.* 16 caraxatis *Cv* scripte *Ca.c.* 17 sup *Cv* 20 inusitatā (ā *ex* e) *R* 21 proculcatā *ex* proculcatis *R* 22 exerţicio (c *s.* ţ) *C* aratris *O* 23 et uomeris est nescius *O*

conceptas malitiae formas corde detrudere, tum deinde bonitatis imaginem uirtutum ceris uariantibus reformare, ut, quam multae ac diuersae fuerant in anima species deprauationis, tam multae sint et restitutionis. quorum omnium scientia ac disciplina uigere debet apud eum, cui animarum instituendarum cura committitur. ex quibus nos quam plurima nunc breuitatis studio praetermittimus.

44. Sicut enim uerbi gratia, si fieri posset ut ex multis animalibus ac bestiolis genere ac specie diuersis, magnis et exiguis, ferocioribus et mitioribus, asperioribus et lenioribus, unum aliquod animal uel bestia una constaret, haec utique ad mitigandum si cui crederetur, quantum ei inmineret operis ac laboris, quantum eius requireretur industriae, ut unicuique bestiarum uel animalium, prout mos exigit singulorum uel prout natura poscit, occurreret! quoniam quidem neque eadem uox apta est omnibus neque eisdem, ut ita dicam, sibilis
2 aguntur. sed ne cibus quidem cunctis unus atque idem est nec palpandi ac fouendi mos unus est bestiis, ita ut interdum hisdem ipsis quibus mitigantur aliae ad furorem aliae suscitentur. quibus ergo se modis singulis quibusque bestiae huius ille eruditor aptabit? quomodo se ad uniuscuiusque naturam atque ingenium commodabit? nonne necesse erit eum, cum sit apud semet ipsum simplex et constans, tam fieri uarium et tam in diuersa mutabilem quam poscit ipsa diuersitas bestiarum, ut unumquodque animal pro naturae et ingenii sui oportunitate curetur, quo possit totius bestiae corpus ex tanta diuersitate conpositum recte inter se inuicem bestiolis
3 moderatis in pace ac tranquillitate persistere? ita ex multis ac diuersis et moribus et linguis et institutionibus uelut

3 species *om.* *v* 5 cui cura an. inst. *v* 7 praemittimus *V* 8 possit *O* 11 uel] et *v* 12 mitigandum (ti *s. l.*) *R* 14 exiget (er *s. g*) *R* 15 occurrerit (re *s. l.*) *O*, *om.* *v* quidem ṇeqụe ẹạ neque *R* 17 nec *v* ṭibus (c *s.* ṭ) *C* cunctis *om.* *v* 18 nec] et *R* 19 isdem *Ov* ḥisdem *C* alii—alii *O* 22 nonne] non *CVv* 25 pro natura *V* 26 quod poscit (d *m.2 s. l. C*) *Cv*

unum animal conpositum sibique dissimile commune hoc corpus ecclesiae qui instituendum suscepit ac regendum, cum esse debeat ipse apud se semper inmobilis et idem, necesse habet tamen singulorum se et moribus et institutionibus conformare ac sermonem suum aptare singulis oportunum.

45. Quoniam quidem alii lacte indigent, hi uidelicet quibus prima adhuc religionis rudimenta traduntur, et cum sint paruuli in fide, uirilis adhuc, ut ita dixerim, cibi uigorem ferre non possunt; quem utique contra uires si quis ingerat, fortassis oppressi et degrauati, dum mens non sufficit ingesta suscipere — sicut ne in paruulis quidem corporalis materia decoquere ualet maiores uiribus cibos —, etiam priorum iacturam ac detrimenta persentient. alii uero sunt qui sapien- 2
tia indigent, quae profertur et praedicatur inter perfectos, et cibis excelsioribus ac ualidioribus uti possunt pro eo quod exercitatos habent sensus ad discretionem boni uel mali, ueritatis atque mendacii. quos utique neque lacte potari neque holeribus pasci, id est infirmo ac fragili conuenit cibo; alioquin nequaquam roborabuntur in fortitudine Christi neque crescent laudabili incremento, quo oportet omnem perfectum in ipso crescere in uirum perfectum, in mensuram aetatis plenitudinis Christi.

46. Et ad haec quis idoneus? non enim debemus esse sicut plurimi adulterantes uerbum dei et miscentes aquam uino, id est laetificanti cor hominis uerbo sermonem uilem

6 cf. Hebr. 5, 12. I Cor. 3, 1 sq. 14 cf. I Cor. 2, 6 15 Hebr. 5, 14 17 cf. Rom. 14, 2 20 cf. Col. 2, 19 21 Eph. 4, 13 23 II Cor. 2, 16 24 II Cor. 2, 17 cf. Esai. 1, 22 25 cf. Ps. 103, 15

2 suscepit (i *s.* e) *O* suscipit *V* 3 ęssemp *R* 4 et moribus se *v* 6 lactem *Ca.c.* lactae *V* hii *RO* 9 uires *Rp.c.* ingeṇerat *C* 11 ṇọṇ suscipere *O* 12 dequoquere *O* maioribus *RO* maioris *Ca.c.* uiribus (ui *s. l.*) *R* 13 persentent *V* 14 pfectos (p *s. l.*) *RC* 15 cibis excelsioribus (τροφῆς ὑψηλοτέρας)] cibis excellentioribus *OCv* ac] et *v* 16 sensos *O* 18 oleribus *OACv* 20 omne *A* 25 id est *om. v* laetificantes *O*, *Va.c.* letificantes *Cv* laetificantis *Vp.c.*

admiscere et per terram repentem, qui uel iocum moueat uel temporale aliquid narret, ita ut carnalis lucri ex hoc nobis aliquid nundinari uideamur, cum ita singulis loquimur, ut ipsi delectantur audire, et sumus uelut uentriloqui quidam, id est de uentre et pro uentre loquentes et uentri in uerbis nostris omnibus prouidentes, quod est uere de terra loqui, ut placere potentibus et diuitibus uideamur, quos magis laedimus, immo quos perdimus et quorum sanguinem innocentem effundimus, id est animarum simplicium uitam in interitum damus, quae utique de nostris manibus exquirentur.

47. Pro his ergo omnibus considerabam multo esse melius peritioribus aliis cedere regendi habenas quam currus praecipites per inperitiam dare, et magis accommodare aurem ad oboedientiae auditum quam linguam inperitam mouere. haec egomet mecum disserens et consiliario usus memet ipso non malo, ut opinor, sin minus, certe uel sedulo, dicta factaque quae ad pietatem pertinent discere potius ignorans malui quam
2 docere. optabile namque est et mihi percarum usque ad ultimam discere senectutem, quoniam quidem nulla aetas ad perdiscendum sufficere potest, docere uero alios affectare eum, qui non sufficienter instructus est, res mihi uidetur antiqui prouerbii 'in dolio discere artem figuli', hoc est in periculo animarum doctrinam discere pietatis. quique aut satis stulti mihi uidentur aut temerarii: stulti pro eo, si in tantum bruti sunt ut inperitos se esse non sentiant, temerarii, si intellegunt quidem, audent tamen adire negotium.

10 cf. Ezech. 3, 20. 33, 8. Epist. Hier. 6 22 cf. Plat. Gorg. p. 514 E

1 admiserere (ce s. ere) *R* ammiscere *Cp.c.,v* et *om. A* 2 carnales (i s. e) *O* 4 dilectantur *Ca.c.* delectentur *Cp.c.,v* uentriloqui (qui s. l.) *O* 6 et quod est *v* 7 placere (re s. l.) *R* et ut *A* 10 manibus nostris *V* 12 habenas (n s. l.) *O* 13 acommodare *O* adcommodare *R,Ca.c.* ad oboedientiam et auditum *V* 15 egomet] ego et *R* ergo et *Cv* 16 sin] sint *A* factaque] quantaq; *O* 17 discedere *V* 18 ultimum *Ra.c.* 19 discere s. l. *m2 C* 20 effectare *Ra.c.* eum] et *A* 23 disce**re *C* stulti mihi satis *RCv* satis mihi stulti *A*

48. Hebraeorum seniores tradunt quod fuerit talis quaedam apud eos antiquitus laudabilis obseruatio, ut non omni aetati omnis scriptura uel legenda uel discenda committeretur pro eo quod non expediret omnes omnia cito discere, quia nec capere possunt omnes omnia, et idcirco laedi eos potius quam iuuari, si nondum capaces ea quae sunt profundiora cognouerint. sed cetera quidem omnia, quorum etiam historica 2
narratio inprobabilis non est, a puero statim discunt, eas uero scripturas, quae uili indumento litterae pretiosa intrinsecus contegunt sacramenta, nulli ante uicesimum et quintum annum discere uel etiam scire committitur, quo scilicet sit hoc uelut munus quoddam propositum exercitio uirtutis his, in quibus ad illud aetatis et uita probabilis et ornatus morum et intellegentiae capacitas apparebit; qui utique iam ualeant bene et confidenter ascendere ab inferioribus litterae ad superiora spiritus et excelsa.

49. Quid ergo? apud nos inter docere et doceri nulla erit differentia, nulla discretio? nec inter tribum et tribum fiet ulla diuisio? nec illi ultra Iordanem et isti intra Iordanem hereditatem sorte suscipient? nullus populis nostris finalis terminus dabitur? nulla uiuendi regula figetur, sed ita in 2
confuso habebuntur omnia et ita unusquisque quod uidebitur rectum in oculis suis faciet, ut plurimi ex nobis, uti ne dicam omnes, ante paene quam primos infantiae deponant pilos, dum adhuc puerile balbutiunt uixdum dominicas ingressi

15 cf. II Cor. 3, 6 18—21 cf. Ios. c. 13—21

1 hebreorum *ROCv* quod fuerit apud eos quaedam talis *Cv* 2 antiquitatis (*s.* ł antiquitus) *A* obseruantia *A* 3 uel discenda *om. R* 4 expedierit (e *tert. s.* r) *O* discere (s *s. l.*) *R* 5 ledi (l *s. r.*) *R* 6 iuṛari (u *s.* ṛ) *C* profutura *R* 7 cognouerụnt (i *s.* ụ) *C* hystorica *O* historiaca *V* 9 ueli *R* 10 nulljum *O* nullum *A* quintum et uicensimum *O* uicẹnsimum *R* uigensimum *Cp.c.* uigesimum *v* 11 quos *V* 12 minus *O* 16 et *om. Cv* 19 ụlli (i *s.* ụ) *O* *pr.* iordanen *V,Cp.c. alt.* iordanen *C* 20 hereditatis sortẽ (~ *m2 C*) *Cv* susciperent *V* nullịs (u *s.* ị) *A* 21 terminis *O* figietur *R* 22 confusione *A* uedebitur *R* 24 plurimos (*s.* ł primos) *R* deponat *C* 25 balbuttiunt *C*

aulas, antequam sacrorum uoluminum nomina saltim ipsa cognoscant, antequam nouae uel ueteris scripturae uel auctores discant uel stilum cognoscant — nam illud non dico, antequam bosor abluant et animae uitia deponant —, sicubi forte duos uel tres sermones ex antiquis tractatoribus didicerint 5 et hoc fortasse ex auditu magis quam ex lectione, aut si paucos ex Dauid sparsim didicerimus psalmos ac deinde ueste fusciori ac bene conposita utamur, uel si etiam usque ad zonae cingulum philosophiam ostentemus speciem nobis pietatis et faciem huiuscemodi adinuentionibus colorantes, 10 continuo iam admirationi esse uolumus et laudi, praeesse iam populis cogitamus, Samuhel aliqui nobis uidemur ab ipsis incunabulis consecrati, sapientes quoque et doctores et diuinorum mystae, et inter scribas et legis doctores nosmet ipsos ordinamus et uelut caelestes quidam incedimus quaerentes ab 15 hominibus uocari rabbi dicentes: 'nusquam prorsus suscipienda est littera, sed omnia spiritaliter intellegenda' — alioquin deliramenta quaedam uideri et somnia —, insuper et indignamur,
3 nisi uehementer et fauorabiliter conlaudemur? et haec beni-

12 cf. I Reg. 1, 24—28 15 cf. Matth. 23, 7

1 uoluminum] uel omnium *A* saltem *V,Cp.c.,v* 2 ueteres *V* 3 antequam bosor abluant = πρὶν ἢ τὸν βόρβορον ἀποπλύνασθαι; bosor, *quod omnibus codicibus traditur, Engelbrechtio monente genuinum esse eo comprobatur, quod media aetate uocem* bosa (= *stercus, caenum, lutum*) *in usu fuisse Du Cange docet* (*cf. etiam Francogallicum 'la bouse'*) *et generis neutrius forma in* -or *ex analogia uocis* ador *explicari potest atque in sermone uulgari, cui etiam* bosor *attribuere non dubito,* paedora *pro* paedores, *quae uox idem quod* bosor *significat, dictum esse scimus* (*cf. Corp. Gloss. Lat. IV 270, 4 et neutrum* calor *apud Plaut. Merc. 860*) 4 sicubi] siqui *Cp.c.,v* 6 et *om. R* 8 fusciori] rusticiori *A* 9 zonam et cingulum *A* filosophiam *R* philosofiam *C* ostendemus *C* 10 huiusmodi *R* 11 esse *om. V* 12 samuel *AC* aliquid *O* uidemur nobis *v* 13 ịṇcunabulis *C* cunabulis *v* et diuinorum—doctores *om. A alt.* et *exp. RC, om. v* diuinorum myste (riorū *s.* e) *R* (δῆλο τὰ θεῖα): diuinorum mysteriae *O* diuinorum mysteria *V* diuinorum mysteriạẹ (orū *s.* ạẹ) *C* diuinorum misteriorum *v* 15 uelut] ut *R* 16 rabi *V* nusquam] nos quam *V* 19 et haec—quique nostrorum *om. A*

gniores ac simpliciores quique nostrorum; uerum spiritales isti fastidiosi iudicantes singulos et condemnantes et pro nihilo omnino ducentes, si ita libuerit, abscedunt etiam communionem nostram uelut inpiam recusantes.

5 50. Quodsi aliquem eorum lenioribus monitis adire uelimus et adsertione rationabili conuenire dicentes: 'quaeso te, o uirorum optime, respondeas mihi: artem aliquam uel disciplinam ducis esse tibia canere uel citharam ferire?', sine dubio disciplinam esse fatebitur. 'quid deinde de sapiente 10 sentis atque ipsa sapientia, id est de diuinarum humanarumque rerum disciplina et scientia?' concedent etiam hoc. 'et quid? meliores esse illas artes quam sapientiam ducimus, an multo his omnibus praestare sapientiam?' scio quod etiam hoc concedent; et hucusque fidem in responsionum ueritate seruabunt. 15 quid ergo? citharae quidem et tibiae disciplina habebit doctri- 2
nam atque institutiones suas et tempus ad hoc discendi dabitur et labor ac studium adhibebitur et mercedes doctoribus praestabuntur, interdum etiam, sicubi quis peritior magister auditur, ob hoc peregrinatio quoque longa suscipitur, et quid- 20 quid illud est quod ad elimatam pertineat eruditionem, etiamsi sit sumptuosum, toleratur et geritur, sapientiam uero, quae omnium et princeps est et inuentrix et in semet ipsa habet omnia et continet, cuius nomine etiam deus uocari magis quam ceteris quibus humanum sermonem uti fas est appella-

22 cf. Sap. 1, 7 23 cf. I Cor. 1, 30

1 qui.que *O* spirituales *Cv* 2 condempnantes *Cp.c.* 3 omnino] omnia *Cv* abscedunt (i *s.* e) *O* 4 impiū *R* 5 linioribus *Ra.c.* 6 assertione *Cp.c.* 8 ducis *ROA* dicis *CVv* cytharam *R* 9 quid deinde? sapienter sentis. at quid de ipsa sapientia *Cp.c.,v* 10 atque ipsa] atque de ipsa *V* id est] uel *A* 11 concedunt *Cv* 12 dicimus *A* 13 concedunt *RA* 14 fidem seruabunt in responsionū ueritate *v* 15 cytharae *Cv* 17 labor ac] labore *Cv* 19 suscępitur (i *s.* ę *m2*) *C* quicquid *ROCv* 20 elimatum (a *s.* ū *m2*) *C* peteneat *Ca.c.* 21 sumtuosum *O,Ca.c.* 22 ipsam *V* 23 uocariq; magis *C* 24 adpellationibus *R*

tionibus gaudet, ita leue et ita nullius momenti existimabimus, ut putemus uoluisse quempiam tantum et statim esse sapien-
3 tem? nonne hoc ultimae est et desperabilis inperitiae? si ergo eis talia uel his similia aut etiam ualidiora proponamus, apud illos super saxa seminamus et narramus fabulas auribus surdis, ita ut ne in hoc quidem sint sapientes, ut saltim commoniti agnoscant inperitiam suam. unde mihi uidetur digne eis et conpetenter dictum Salomonis aptari, quo ait: est malitia quam uidi sub sole, uirum qui uidetur apud se sapiens esse. hoc autem sine dubio longe nequius, si is etiam doctor subrogetur aliorum qui semet ipsum ignorat esse inperitum.

51. Qui languor lacrimis ingentibus et luctu magis quam uerbis indiget. unde et ego frequenter apud memet ipsum miseratus sum huiusmodi homines sciens quod uelle uideri sapientem hoc est omnino non esse sapientem. sed grande inpedimentum est hominibus ad uirtutem falsae et inanis
2 gloriae praesumptio. cuius tamen morbi penitus effugere maculam Petri fortasse uel Pauli sit, qui, cum uerbi et sapientiae et gubernationis gratiam percipere a Christo meruissent, omnibus tamen omnia facti sunt, ut omnes lucrifacerent. nobis uero satis est, si uel gubernari nos recte patiamur et regi ab his quibus regendi gratia gubernandique concessa est.

52. Uerum quoniam Pauli et ceterorum similium eius fecimus mentionem, omittentes, si uidetur, ceteros omnes qui

5 cf. Luc. 8, 6 cf. Eccli. 25, 9 (12) 8 Eccle. 10, 5. Prou. 26, 12 20 cf. I Cor. 9, 22

1 ita et *A* leue (κοῦφόν τι πρᾶγμα)] leuē *R,Cp.c.,v* existimabimus (ὑπολησόμεθα)] estimabimus *C* estimabimus *v* 3 disperabilis *O,Ca.c.* 5 apud] aut *R* apud illos scdm scripturas super *v* supra *OA* 6 saltem *V,OCp.c.,v* 8 solomonis *Ca.c.* quod *A* 9 uidi *ex* uiri *R* 11 *is *C, om. A* 13 langor *Ca.c.* luctu* *OC* 15 miseratus (κατηλέησα)] miratus *ROCv* scientes *Ca.c.* uidere (i *s.* e) *C* 18 paenitus *R* effugire *OCa.c.* 19 petri et pauli (fortasse sit *s. l.*) *A* fortasse *om. V* 21 tamen omnia tamen *C* facta *O* 24 eius *om. A* 25 obmittens (b *s. l.*) *R* si] ut *v*

uel per legis lationem uel per prophetiam uel per militiae magisterium uel per aliquam huiuscemodi procurationem populis praefuerunt, sicut Moyses uel Aaron uel Hiesus aut Helias uel Heliseus omnesque iudices, Samuhel quoque et Dauid et multitudo cetera prophetarum, Iohannem etiam baptistam, sed et duodecim discipulos domini atque eos qui uel cum ipsis uel post ipsos cum labore multo et sudore populis praefuerunt temporibus suis singuli, omnes hos nunc interim omittentes Paulum solum adhibebimus ad adsertionem uerbi nostri et in ipso ac per ipsum considerabimus, quid et quantum sit cura ac diligentia animarum, uel si parum operis et prudentiae requirit aut parum consilii laborisque deposcit. uideamus ergo quid Paulus dicit de Paulo et ex ipso quid istud sit negotii de quo agitur addiscamus.

53. Omitto enumerare labores et uigilias, in siti et fame miserias toleratas, in frigore et nuditate; omitto illos extrinsecus insidiantes, intrinsecus resistentes; omitto persecutiones, Iudaica concilia, carceres, uincula, accusatores, iudicia, cottidianas et momentarias mortes; quod in sporta per murum demissus est, quod lapidatus est, quod uirgis caesus est; omitto circuitus orbis terrae, pericula in mari, pericula in terris, diei ac noctis profundum, naufragia, pericula fluminum,

15 cf. II Cor. 11, 27 16 cf. II Cor. 11, 28 18 cf. II Cor. 11, 23 19 cf. II Cor. 11, 33 20—22 cf. II Cor. 11, 25—26

1 per *alt. om.* *R* 2 magisterium—*p. 45, 15* gloriatur *om.* *A* 3 moses *Ca.c.* iesus *O* ihesus *Cv* 4 samuel *O,Va.c.* 5 profetarum *C* 8 prefuere *v* *post* singuli *eras.* autem *O* 9 obmittentes (b *s. l.*) *R* ad adsertionem] assertorem *v* assertionem *Cp.c.* 10 desiderabimus (ĩ con *s.* de) *R* considerauimus *Ca.c.* 14 sit *om.* *V* egitur *Ca.c.* 15 obmitto (b *s. l.*) *R* 16 in nuditate *R* obmitto *Rp.c.* 17 et intrinsecus *V* 18 concilia (συνέδρια)] consilia *CVv* carcaeres *C* cottidiana *ROV* cotidianas *C* 19 et] sed et (et *s. l.*) *R* momentaneas *Ov* sportam *C* 20 dimissus *C* 21 periculũ *R* periculiȩ (ũ *s.* iȩ) *R* 22 diȩ ac noctis *Ca.c.* die ac nocte *Cp.c.,v* profundum (τὸν βυθόν)] profundi *Cp.c.* in profundo maris *v* periculis *Ra.c.*

pericula latronum, pericula ex genere, pericula in falsis fratribus, manuum labore uictum quaesitum, sine sumptu euangelium; quod theatrum factus est et hominibus et angelis is qui medius dei et hominum consistebat, pro hominibus quidem agones et certamina sustinens, deo autem substantialem popu- 5
2 lum conparans et adquirens. praeter haec ergo omnia quis digne exponere ualeat cottidianam pro singulis prouidentiam et sollicitudinem omnium ecclesiarum? erga omnes misericors, erga omnes fraterno distentus affectu: offendiculum quis patiebatur, et Paulus infirmabatur; scandalizabatur alius, et 10 Paulus urebatur.

54. Sed docendi enumerem studium ac laborem? sed curarum uarietatem? sed lenitatem dicam et iterum austeritatem aut ex utroque temperamentum, ut neque multa asperitate exulceraret neque nimia benignitate resolueret? leges dat seruis 15 et dominis, principibus et subiectis, uiris et mulieribus, parentibus et liberis, nuptis et innuptis, continentibus et luxuriosis, sapientibus et insipientibus, circumcisioni et prae-
2 putio, ecclesiae et saeculo, spiritui et carni. pro aliis quidem laetatur et gratias agit, alios uero castigat et corripit; alios 20 gaudium et coronam nominat, alios uero stultitiae notat; cum aliis quidem bene currentibus currit, alios autem male currentes refrenat et reuocat. nunc separat de ecclesia, nunc recipit et caritatem confirmat; nunc luget aliquos, nunc laetificatur ex

1 cf. II Cor. 11, 26 2 cf. I Cor. 4, 12 cf. I Cor. 9, 18 3 cf. I Cor. 4, 9 4 cf. I Tim. 2, 5 8 cf. II Cor. 11, 28 9—11 cf. II Cor. 11, 29 15 cf. Eph. 6, 1—9. Col. 3, 18—22 18 Rom. 2, 25. 26 21 cf. Phil. 4, 1. Gal. 3, 3 23 cf. I Cor. 5, 5 24 cf. II Cor. 2, 8

1 periculiṣ (a *s.* iṣ, *sic ter*) *R* 2 manuum *ex* manum *R* manu *Ca.c.* laborem *V,Ca.c.* sumtu *Ca.c.* 3 theatrum (*s.* spectaculū) *O* et angelis et hominibus *v* is] his *V* 5 sustenens *Ca.c.* 7 cotidianam *CV* 8 solicitudinem *C* 10 non infirmabatur *v* 11 superabatur *V* 15 et neque *Cv* legis *C* 16 principib; (b; *in ras.*) *C* 18 luxoriosis *RO,Ca.c.* 20 agit gratias (gratias *m2 add.*) *V* ageṭ (it *s.* eṭ) *R* corripit] corrigit *V* 22 currentes *Cp.c.* 23 recepit *Ca.c.* 24 aliquos] alios *R*

aliis; nunc lacte potat, nunc mysteria reuelat; nunc se deicit
et exaequat humilibus, nunc secum erigit humiles et exaltat;
nunc proponit spiritum mansuetudinis, nunc superbis et
adrogantibus apostolicae potestatis uirgam minatur; nunc eri-
5 gitur aduersum erectos, nunc efficitur discipulis tamquam si
nutrix foueat paruulos suos; nunc apostolorum omnium est 3
minimus, nunc documentum sui pollicetur per eum qui in se
loquitur Christus; nunc reuerti desiderat et esse cum Christo,
nunc permanere in carne propter eos qui indigent necessarium
10 probat; non enim quaerit quae sua sunt, sed quaerit quae
filiorum sunt eorum, quos in Christo per euangelium genuit.
quod utique singulariter obseruandum est his qui spiritalibus
populis praesunt, ut in omnibus quae sua sunt neglegant et
contemnant pro utilitate ceterorum.

15 55. Gloriatur ergo Paulus, sed in infirmitatibus ac tribulatio-
nibus suis, et uelut pretioso quodam monili mortificatione
Christi adornatur; excelsior est supra omne quod carnale est,
exultat autem in spiritalibus et gloriatur; et cum non sit
inperitus in scientia, tamen per speculum et in aenigmate
20 uidere se dicit. confidit spiritui, et tamen corpus adfligit
uelut clandestinum aduersarium destruens, quid nos edocens
per haec et quid erudiens nisi nihil ex his quae deorsum
sunt praesumere neque inflari per scientiam neque carnem
aduersum spiritum erigere? pugnat ergo ille pro omnibus, 2
25 orat pro omnibus, zelatur omnes dei zelo, accenditur pro
omnibus et inflammatur, pro his qui extra legem sunt,

1 cf. I Cor. 3, 2. 15, 51 3 cf. I Cor. 4, 21 5 I Thess. 2, 7 6 cf. I Cor. 15, 9 7 cf. II Cor. 13, 3 8 cf. Phil. 1, 23. 24 10 cf. I Cor. 13, 5 11 cf. I Cor. 4, 15 15 cf. II Cor. 12, 9 16 cf. II Cor. 4, 10 19 cf. I Cor. 13, 12 20 cf. I Cor. 9, 27

2 exaequat (ex *s. l.*) *O* 3 proponat (i *s.* a) *O* 4 arrogantibus *O,Cp.c.* uirgam (ῥάβδον)] uirga *Cv* uirga. *V* 6 paruolos *C* est omnium *OV* 12 spiritaliter *Cp.c.* 13 populo *Cp.c.,v* in] pro *C* (*s. l. m2*), *v* 17 adornatus *Ca.c.* excelsior est] excelsiorem (*exp. m. rec.*) *A* *pr.* est] et *Vp.c.m2* 18 autem] ergo *A* 19 in *alt. om. O,Ca.c.* 20 spiritu *A,Op.c.* 22 quid *om. V* nisi *om. C* 24 aduersus *AV* spir.] xpm *A*

pro his qui in lege sunt, magister gentium, Iudaeorum aduocatus. pro quibus etiam audet aliquid ultra quam fas est, pro fratribus scilicet secundum carnem, ut et ego audeam simile aliquid dicere. ultra mandatum dei nititur; nam proxi-
3 mos suos non sicut se sed plus quam se diligit. denique se etiam abiecto illos pro se introduci orat ad Christum. o singularem mentis magnificentiam! o caelestem spiritus calorem! imitatur et in hoc Christum, qui factus est pro nobis maledictum, qui infirmitates nostras tulit et languores nostros portauit et elegit, ut ita dicam, extra pietatem fieri pro pietate, dum anathema esse a Christo patitur, tantum ut isti salui fiant.

56. Et quid dicam per singula? uiuit non sibi sed Christo et praedicationi uerbi; mundum sibi crucifigit et se mundo; omnia parua ducit et exigua pro desiderio Christi. etiamsi ab Hierusalem in circuitu usque ad Illyricum repleat euangelium, etiamsi usque ad tertium caelum raptus ascendat, etiamsi in paradisum deducatur et ibi audiat uerba quae non licet hominibus loqui, in his omnibus non gloriatur nisi tantum in infirmitatibus suis. sed haec Paulus et si qui forte sunt
2 in spiritu similes ei. nos uero uereor ne secundum illud quod scriptum est stulti quidam simus principes Taneos aut exactores populos racemantes uel beatificantes populum ad seductionem et semitas pedum eorum conturbantes

1 cf. II Tim. 1, 11 2 cf. II Cor. 11, 21 3 cf. Rom. 9, 3 8 cf. Gal. 3, 13 9 cf. Esai. 53, 4 11 cf. Rom. 9, 3 14 cf. Gal. 6, 14 15 cf. Phil. 3, 8 16 cf. Rom. 15, 19 17 cf. II Cor. 12, 2. 4 19 cf. II Cor. 12, 5 22 cf. Esai. 19, 11 23 cf. Esai. 3, 12. 9, 16

1 quae (i *s.* ae) *O* iudeorum *Cv* 3 secundum scilicet *A* 4 aliquid simile *OA* 6 introdici *R* 10 portabit *Ra.c.* eligit *Ra c.* 11 esse *om. OAV* 14 praedicatione *A* crucifigit (g *in ras.*) *R* crucifixit *cet. v* 15 duxit *v* siderio *A* 16 hierusalym *Ca.c.* illiricum *O* inliricum *Ca.c.* 20 fortes *O* 22 quidem *A* sumus *OA,Ca.c.* tanaeos *V* thaneos *Cv* 23 populus *O* farcinantes *ex* racinantes *C* fascinātes *v* 24 conturbant *A*

aut etiam ex illis, de quibus dicitur quia inlusores dominabuntur eorum et iuuenes praepositi et pueri sensibus, qui fortassis ne panem quidem uel uestimentum habeamus ad hoc ipsum ut principes aliquorum simus, aut prophe-
5 tae docentes iniqua et qui beatificamur in cassum. multum certe nobis deest, ut simus sacerdotes loquentes in corde Hierusalem. quae omnia Esaias inputat et exprobrat, cuius labia per Seraphin ignea pruna purgantur.

57. Sed quid? opus quidem tantum ac tale est et tam
10 laboriosum cordi sensibili, periculum uero leue aut nullum et lapsus contemptibilis? et quidem multum mihi metum intentat. hinc quidem beatus Osee iudicium dicens esse de 2
nobis sacerdotibus et principibus: quoniam, inquit, laqueum facti sumus in specula et sicut rete quod extensum est
15 super Itabyrium, quod extensum est ab his qui humanas animas capiunt. sed et desecandos esse malos prophetas comminatur et igni consumendos iudices eorum. cessandum quoque esse ab ungendis regibus et principibus ordinandis, quoniam ipsi sibi statuerunt reges et non per deum.

20 58. Hinc autem deterret beatus Michaeas non ferens fabricari Sion in sanguine et Hierusalem in iniquitate principum

1 Esai. 3, 4 3 cf. Esai. 3, 7 4 cf. Esai. 9, 15 6 cf. Esai. 40, 2 8 cf. Esai. 6, 6 13 Os. 5, 1 16 cf. Os. 6, 5 17 cf. Os. 7, 7 19 cf. Os. 8, 4 20 cf. Mich. 3, 10

1 aut etiam] esaias etiam *A* de quibus *om. V* 2 pueri sensibus (ἀτελεῖς τὴν φρόνησιν)] pueri senibus *R* 3 ñ habeamus (ñ *in mg.*) *R* 4 ut] et *A*, *om. R* aliorum *A* sumus *R* profetae *C* 6 nobis certe *C* 7 imputauit *A* 8 syraphin *R* seraphyn *A* syrafin (e *s.* y) *C* seraphim *v* purgauit *OACVv* 9 tantū quidē opus *v* quidem *eras. V*, *om. A* et tam (καὶ οὕτως) *ROC* etiam *AV* 11 contemtibilis *OC* 12 hinc—principibus *om. A* oseae *O* oseę *V* 13 et principibus *om. R* et de principibus *OV* laqueus *v* 14 rete *R* 15 super—extensum est *om. RV* Itabyrium] tuguriū *v* 16 capiant (u *s. alt.* a) *V* detestandos *Cp.c.*,*v* 19 ipsi *om. R* 20 perterret *Cv* pererret *O* micheas *ROC* referens *O* 21 hierusalem *O* in *om. R* principiū *R*

suorum, qui cum muneribus iudicabant, et cuius sacerdotes cum mercedibus respondebant et prophetae cum pecunia diuinabant. pro quibus uel aliis similibus iniquitatibus dicit quia Sion sicut ager arabitur et Hierusalem sicut casa in pomario derelinquetur et mons, in quo domus 5
2 dei est, erit sicut lucus siluae. lugens quoque quod rarum quemque inueniat recte incedentium, uelut si spica alicubi post messores uel racemus post uindemiatores inueniatur, arguit nihilo minus interdum et principes expetentes et iudices uerba ad gratiam loquentes et paene similiter sicut beatus 10 Dauid exclamat: saluum me fac, domine, quoniam defecit sanctus.

59. Iohel autem nobis beatus etiam lamentationem iniungit et luctum praecipit his qui altari deseruiunt, cum famis uastitas inmineret — in tantum deliciae et afluentia prohibentur 15 in penuria ceterorum —, denique sanctificare iubentur ieiunium et praedicare curationem, senes quoque et paruulos adhibere,
2 aetates omni miseratione dignas. sed et ipsi ascendere iubentur ad templum et in cinere se saccoque prosternere — quoniam quidem misera facta est terra et ablata est de domo 20 domini libatio et hostia —, ut per nimiam humilitatem misericordiam mererentur.

60. Quid uero dicam de Ambacum? qui feruentioribus usus eloquiis ad ipsum sermonem suum contulit deum et uelut

1 cf. Mich. 3, 11 4 Mich. 3, 12 6 cf. Mich. 7, 1. 2 9 cf. Mich. 7, 3 11 Ps. 11, 2 13 cf. Ioel 1, 13 16 cf. Ioel 1, 14 19 cf. Esai. 58, 5 20 cf. Ioel 1, 13

2 respondeant *Ca.c.* et] ut *A* et prophetae—diuinabant *om. V* 3 uel] et *v* quiasion (sio *s. l.*) *R* 4 hierusalym *Ca.c.* causa *R* caşsa *C* 5 pomerio *A,Vp.c.* derelinquitur *C* relinquetur *OA* 6 locus *V* lucens *R,Va.c.* 7 uelut] uel *R* uelud *C* 8 racemos *V,Oa.c.* uindimiatores *R* 10 poene *A* 11 Dauid—*p. 50, 26* induit *om. A* 13 ioel *O* beatus *s. l. O* etiam *om. R* 14 luctus *v* praecepit *O* deserui *Va.c.* 15 ḟastitas (u *s.* f) *C* diliciae *O,Ca.c.* affluentiae *O* affluentia *Cp.c.* prohibetur *RV,Ca.c.* 18 et] ad *Ca.c.* 19 cinerem *C* se *om. R* prosterni *Rp.c.m2* 22 mereantur *V* 23 ambacū (*corr.* abacuc *m2*) *R* abacuc *OCV* habacuc *A* Abachuc *v*

benignitatis dominicae fiducia pro iniquitate iudicum in ipsum, ut ita dixerim, inuehitur dominum dicens: usque quo, ⟨domine⟩, clamabo, et non exaudies? uociferabor ad te uim patiens, et non saluabis? ut quid mihi
5 ostendisti labores et dolores, ut aspiciam infelicitatem hanc et inpietatem? in conspectu meo factum est iudicium et iudex accipit. propterea subuertitur lex et non perducitur ad finem iudicium. tum deinde pro his omnibus comminatio subsequitur huius- 2
10 modi: uidete, contemptores, et aspicite et admiramini mirabilia et exterminamini, quoniam opus ego operor. et quid opus est omnia proferre quae continet comminatio? transeamus modice tristiora. cum ergo uel defleuisset inpios uel aliquatenus reuocasset a malis, reuocare
15 conatur etiam principes et doctores malos prohibens eos turbulenta aqua potare gregem, id est uti debere uerbo limpido et perspicua sinceraque doctrina et ebrietatem legis, id est errores malae intellegentiae, nequaquam proximis propinare neque speluncas eorum ad habitandum serpentibus ac bestiis
20 praeparare, quod est in animas auditorum cogitationes malas inicere et consilia uenenata demergere. isti quidem talia ad nos et de talibus disputant.

61. Malachiam uero quomodo feremus nunc increpantem sacerdotes amarissime, nunc etiam obiurgantem quod

2 Hab. 1, 2—4 10 ibid. 1, 5. Act. 13, 41 15 cf. Hab. 2, 15 23 cf. Mal. 1, 6

1 iudiciu *Rv* 2 domino *Ra.c.* 3 domine (κύριε) *codd. quidam deteriores, om. codd. nostri et v* uociferabo *V* 7 accipit (λαμβάνει)] accepit *RCv* accepit munera (mun. *s. l.*) *O* 8 non *om. v* 10 contemtores *Ca.c.* 13 modice (μικρόν)] modi (o *s.* i) *R* uel *om. R* 14 aliquatinus *Ca.c.* 15 eos *om. V* 16 po*tare *O* 17 ebrietate* *C* 18 erroris *Ca.c.* propinquare *V* 19 habitandum (ha *s. l.*) *R* habitaculum *codd. quidam deteriores et v* 20 in *om. V* 23 mịcḥẹạ̃ (*s. m2* malachiam) *R* micheam *CVv* ferimus *CV* 24 amarissimę *R*

nomen domini spernant? qui etiam addit interrogantibus se: in quo nomen domini spreuimus? et dicit; in eo quod admouistis ad altare panes pollutos et escas ex rapina, et quod tales uotiuas suas uictimas offerrent regi omnium deo, quales si principibus suis obtulissent susceptae non essent, clauda scilicet ac morbida et corrupta ac polluta
2 animalia. tum deinde etiam Leuitas testamenti dei commonet — quod est testamentum uitae et pacis —: ut timore timeatis dominum et a facie nominis eius reuereamini: lex, inquit, erat ueritatis in ore eius et iniquitas non fuit in labiis eius. in pace directus est et ingressus est mecum et multos ab iniquitate conuertit, quoniam labia sacerdotis seruabunt scientiam et legem requirent ex ore eius,
3 quoniam angelus domini omnipotentis est. nollem autem proferre cum his etiam maledictorum sermones, sed timeo subtrahere aliquid ueritati. quantum sufficit tamen et expedit, proferam: non ultra, inquit, respiciam ad hostias uestras nec suscipiam eas de manibus uestris. et tantum est quod exacerbat dominum iniuria sacerdotum, ut etiam ipsa sacrificia repellat ac respuat.

62. Zachariae autem cum recordatus fuero, perhorresco falcem deferentis e caelo, qui et ipse similiter aduersum sacerdotes multa testatur. sed et Iesum ipsum, sacerdotem magnum, sordidis uestibus introducit, quibus ablatis candidis
2 eum et sacerdotalibus induit. sed et quaecumque angelus ad

2 Mal. 1, 6. 7 6 cf. ibid. 1, 13 8 ibid. 2, 5—7 18 ibid. 2, 13 23 cf. Apoc. 14, 14—19 24 cf. Zach. 3, 3—5

1 addidit *Cv* 3 et *om. v* 4 offerent *Ca.c.* 6 *pr.* ac] et *O* *alt.* ac] et *Cv* 7 leuuitas *R* 10 lex, inquit, erat ueritatis (νόμος, φησίν, ἦν ἀληθείας) *scripsi* lex inquit haec erat ueritatis (ueritas *C*) *codd.* lex inquit hec erat ueritas *v* 12 mecum] metum *O* iniquitate *O* 15 ompis *O* 18 expetit *Cp c.,v* 20 exaceruat *C,Vp.c.* 22 zacharie *R* cum] si *s. l. O* perorresco *Ca.c.* 23 deferentes (i *s.* e *fin.*) *O* aduersus *R* 24 hiesum *RC* ihesum *V*

eum loquitur, quamuis haec maiora quam ad homines pertinet uideantur et humani sacerdotii supergredi statum atque ideo silentio tegenda sint, tamen quoquo modo etiam ipsi Iesu a dextris stare diabolus dicitur et aduersari ei. quae res utique
5 mihi fragili homini multo maiorem incutit metum cautelamque denuntiat.

63. Quantum uero ceteros pastores incusat et culpat, quantum castigat et corripit! quis est tam saxei cordis et adamantinae duritiae, qui non audiens intremescat? uox, inquit,
10 lamentantium pastorum, quia misera facta est gloria eorum; uox frementium leonum, quia haec et haec passi sunt. et tamquam in praesentia ac sub oculis lamentationem ponit et luget eos qui indigna patiuntur. tum 2
deinde paulo inuidiosius repetit et amarius prosequitur dicens:
15 pascite oues iugulationis, quas qui conparant iugulant nec paenitentiam agunt. et hi qui uendunt eas dicunt: benedictus dominus, quoniam ditati sumus. et pastores earum nihil patiebantur nec dolebant pro his. propterea non parcam ultra his
20 qui habitant terram, dicit dominus. et iterum ait: exsurge, framea, super pastores et percute pastores et eripe oues, et superducam manum meam super pastores, et: iratus est furor meus super pastores, et super agnos uisitabo. multa quoque addit 3
25 et aduersum populum et aduersum populi duces cum ingen-

3 cf. Zach. 3, 1 9 ibid. 11, 3 15 ibid. 11, 4—6 21 ibid. 13, 7. cf. Matth. 26, 31. Marc. 14, 27 23 Zach. 10, 3

1 pertinent *V,Op.c.* 2 et ut *A* statum] ista tum *V* 3 sunt *Aa.c.* quoquomodo *RAV* quomodo *OCv* hiesu *RA* ihesu *V* a* *O* ad *C* 4 zabulus *OA* diabulus *C* 5 cautellamque *RC* cautellamque *O* 7 accusat *Cv* 8 quis *ex* quid *Cp.c.m2* 9 intremiscat *RCp.c.,A* 12 hac *O* 13 lugit *V* tum deinde] Tamdē inde *R* 14 inuidiosus *R* 16 hii *ROC, om. A* 17 quoniam meditati *V* 18 earum *A* eorum *cet.* 24 addidit *Cv*

tibus minis. uerum ego metuo, ne molestior uidear per ordinem cuncta dinumerans, et ideo omitto plura retexere.

64. Praetereo et duos illos qui apud Danihelum referuntur seniores, de quibus praedixerat dominus: quia processit iniquitas ex Babylone a senioribus, qui uideban- 5
2 tur populum gubernare. Ezechihelum sane penitus praeterire non possum, qui tam praeclara uidet tamque magnifica, qui mysteria tam recondita enuntiat, quomodo speculatoribus praecipit, ne reticeant malitiam in ciuitate et gladium super eam uenientem, quia neque ipsis expedit reticere neque his 10 qui delinquunt profuit non audire. sed et illis ponitur silentii sui poena et istos interitus non moratur.

65. Sed et alio loco quomodo luctum quendam super pastores introducit dicens: uae super uae erit et nuntius super nuntium, et requiretur uisio a propheta et lex 15 peribit a sacerdote et consilium a senioribus. et rursum: fili hominis, dic ei: tu es terra, super quam non pluit, super quam imber non descendit in die irae; in medio autem tui principes tui sicut leones rugientes et diripientes praedam atque animas 20
2 comedentes per potentiam. et paulo post rursum: sacerdotes, inquit, contemnebant legem meam et polluebant sancta mea; inter inmundum et sanctum non discernebant, sed omnia erant eis unum, et a sabbatis meis obuelabant oculos suos. comminatur quoque 25

4 Dan. 13, 5 8 cf. Ezech. 33, 2—6 14 ibid. 7, 26 17 ibid. 22, 24. 25 21 ibid. 22, 26

2 mitto *V* 3 danihelem *A,Cp.c.* danielem *Vv* 5 babylonia *O* babilone *Cv* a *om. O* 6 hiezechihelum *R* ezechielum *O* ezechielem *AVv* hezechihelum (e *s.* ụ) *C* 7 uidit *O* 9 praecipit (διακελεύεται)] precepit *O* reticiant *O* 10 ipsi *v* nequihis *R* 11 derelinquunt *C* illis] his *v* 12 penam *O* istis *A,Cp.c.,v* interitos *O* 14 ue (*bis*) *Ov* 15 et *pr. om. OAC* 16 et *pr. om. C* 18 pluet *A* descendet *A* discendit *OC* 20 deripientes *C* 21 comedentes (m *pr. in ras.*) *O* 22 contemnabant (e *s. pr.* a) *O* meam et] me autem *V* 24 eis erat *O* eis erant *A* erant (n *s. l.*) *RC* a *om. A* 25 obuelabant (παρεκάλυπτον)] auerte bant (auert *in ras.*) *R*

consummare se parietem et eos qui lutant uel ungunt eum, qui sunt illi qui peccant et illi qui operiunt peccata eorum et contegunt; quod utique de malis principibus et sacerdotibus dicitur, qui declinant, inquit, domum Israhel secundum
5 cor suum, quod alienatum est in concupiscentiis suis.

66. Praetereo uero commemorare quaecumque dicit de his qui se ipsos pascunt, qui lac comedunt et lana induuntur, qui quod crassius est iugulant et se ipsos pascunt et oues non pascunt, qui infirmum non confortant, qui contritum non
10 conligant, qui quod errat non reuocant et quod periit non requirunt et quod ualidius est non conseruant, sed adfligunt et conficiunt et dispergunt, ita ut dispergantur oues per omnes campos et per omnes montes pro eo, quod non sint pastores, et efficiuntur oues in depraedationem auibus caeli
15 et bestiis terrae, dum non est qui requirat neque qui conuertat. unde et ita ait propheticus sermo: uiuo ego, dicit 2
dominus, pro eo quod haec ita sunt et factae sunt oues meae in praedam. ecce ego ad pastores, et exquiram oues meas de manibus eorum. et illas
20 quidem congregare se dicit ac reparare, illos uero passuros ea quae malis pastoribus praeparata sunt.

67. Uerum ne si gula quaeque dinumerans prophetarum dicta sermonem in longius protraham, unius adhuc tantummodo prophetae faciens mentionem, illius scilicet qui ante-
25 quam plasmaretur in utero agnitus est et antequam ex uulua procederet sanctificatus est — Hieremias hic est —, ceteros

1 cf. Ezech. 13, 15 4 ibid. 14, 5 6 cf. ibid. 34, 2—6 16 ibid. 34, 8. 10 24 cf. Hier. 1, 5

1 consumare *A* lutant] lutant (iniu *s.* uta *m2*) *R* liniunt *Cv* uel] et *v* eos *V* 4 qui declinant (πλαγιαζόντων)] quod et liniunt (od *et* u *ex* a *fact. in ras.*) *R* 6 Praetereo—dicit *in mg. A* de his dicit *Cv* 7 lanam *Cv* 8 crassum *AV* grassius *Ca.c.* iugulantes *Va.c.* 9 infirmum *R* 10 colligant *ROC* colligunt *A* erat *R* periit (τὸ ἀπολωλός)] perit *RCv* 13 sunt *O* 14 efficiuntur *sic omnes codd.* 17 ita hec sunt *v* 20 passurus *Ca.c.* 23 in *om. A* tantummodo prophetae tantummodo *A* 24 faciens (ã *s.* ens) *R* 25 plasmeretur *O*

praeteribo. quaerit hic aquam capiti suo et oculis suis fontem lacrimarum, ut digne possit deflere Israhel uel eorum qui praesunt ei malitiam.

68. Dicit enim ad eum dominus de sacerdotibus: sacerdotes non dixerunt: ubi est dominus? et qui obtinent legem meam non sciebant me, et pastores inpie agebant in me. tum deinde dicit: pastores inprudentes et dominum non exquisierunt. et propterea non intellexit omnis grex et dispersus est. et rursum: pastores multi corruperunt uineam meam et polluerunt portionem meam, quae erat desiderabilis; fecerunt eam desertam et inaccessibilem.
2 et rursum aduersum eos mouetur et dicit: o pastores, qui perdunt et dispergunt oues gregis mei! propterea haec dicit dominus aduersum pastores: populum meum uos dispersistis et oues meas expulistis et non requisistis. ecce ego dabo uindictam super uos secundum pessimas adinuentiones uestras. ululare quoque pastores praecipit et lugere arietes ouium, quia adinpleti sunt dies eorum ad iugulandum.

69. Sed quid demoror tam multa de ueteribus proferens, quasi uero Pauli regulae non sufficiant, quas de episcopis et presbyteris statuit? uigilantes esse iubet et sobrios, non uinolentos, non percussores, docibiles, in omnibus inculpabiles.
2 illud uero capitulum ne proferre quidem in medio audeo,

1 cf. Hier. 9, 1 4 ibid. 2, 8 7 ibid. 10, 21 10 ibid. 12, 10 13 ibid. 23, 1. 2 18 cf. ibid. 32, 20 23 cf. I Tim. 3, 2. 3. Tit. 1, 7. 8

1 capiti (i *alt. ex* o) *O* 2 israel *Vv* 3 in malitiam *A* malitia *V* 5 non dixerunt *in ras. A* 7 impio *O* impi.e *C* 8 et *pr. exp. R* exquaesierunt *Oa.c.* exquesierunt *Ca.c.* 9 grex] *add.* ex pascua sua *OC* pascua sua *v* et *pr.*] sed *Cv* 10 multi (πολλοί)] simul *OA* 13 aduersus *A* 14 disperdunt et perdunt *A* 15 aduersus *AV* non *s. l. R* 19 precepit *O* arietes *Cp.c.* 22 uero *om. A* 23 praesbis *R* praesbiteris *C* et *om. v* 25 in medium *OA* in medio (ū *s.* o) *V*

in quo dominus discipulos suos ad praedicationem mittens de singulis quibusque qualiter agere debeant designabat: quales ipsi esse, quibus etiam indumentis quibusque calciamentis uti deberent, quam expediti, quam ab omnibus paene nudi
5 et, ut ita dicam, caelestes incedere super terras, ut non minus exemplo uitae uirtutem quam uerbis docerent ac dictorum fidem gestorum ueritas conprobaret.

70. Sed et illud quoque me non minus commouet, cum Pharisaei arguuntur et scribae, quos utique longe nos oportebat
10 in uirtute ac iustitia superare. et uereor nunc, ne forte eos in malitia superemus, ita ut conpetat nobis etiam illud dici: 'serpentes, generatio uiperarum et duces caeci et culicem colantes et camelum gluttientes et sepulcra dealbata, uelut intrinsecus inmundi et extrinsecus religiosi, parapsides mundae
15 deforis' et alia quaecumque in illos uel dicta uel exprobrata sunt.

71. Has egomet mecum cogitationes diebus ac noctibus uoluens in ipsis, ut ita dicam, medullis meis conficior et consumor continuatisque suspiriis tabesco carnibus ac toto
20 corpore deliquesco. non me permittit hic angor erecto ac resupino pectore et elatis ac sublimibus oculis incedere, sed humiliat animam meam et contrahit mentem, ipsi quoque

3 cf. Matth. 10, 9. 10. Marc. 6, 8. 9. Luc. 9, 3 12 Matth. 23, 33. 24—28. Luc. 11, 39

2 *caue ne* deberent *inuitis omnibus codicibus scribas* designabant *Ca.c.* 3 esse *RA* essent *OCVv* quibusque] quibus *A* calciamentis (caltiam. *A*) *sic omnes codd.* 4 ab *s. l. O* hominibus *Ca.c.* poene *C* pene *O* 5 terras *RCV* terram *OAv* ut] et *O* ut et *A* 6 dictorum] doctorum *ACv* 8 commouet] exemplo uitae commouet *V* 9 pharisei *ROv* farisaei *C* arguntur *Ca c.* oportebat nos *v* 10 uirtute] ueritate *v* 11 superaemus *C* 13 colantes (*s.* ł linquentes) *R* came•lum *C* glutientes *OAV,Cp.c.* glucientes *v* sepulchra *ROAC* 14 parabsides *O* parāpsides *A* munde *Ov* mundi *C* munda *V* 15 deforis] intus (*s. l.*) et deforis *V* exprobata *Ca.c.* 17 ergomet *R* e•gomet *C* 18 meis *om. R* 20 ••liquesco *C* liquesco *v* nonne *Ca.c.* me *om. A* permitit *A* 21 sed et *A*

linguae uincula inponit ac frena nec me permittit quomodo aliis praeesse debeam cogitare neque quomodo alios emendem aut corrigam, sed quomodo ipse, si fieri potest, iram futuri iudicii effugiam uenientem et parum aliquid me ipsum a filio
2 perditionis abstraham et faciam alienum. mundari enim prius oportet et sic alios mundare, sapientem prius fieri et sic alios facere sapientes, lumen effici et ita alios inluminare, accedere ad deum et ita alios adducere ad deum, sanctificari et ita alios sanctificare, manus habere rectas et sic indigentibus porrigere manum, recti esse consilii et sic aliis rectum dare consilium.

72. Et quando, inquiunt, ista erunt? hi qui omnia cita malunt esse quam cauta, qui tam cito aedificant quam cito destruunt. et quando, aiunt, lucerna ponetur super candelabrum? quando talentum dabitur nummulariis? dei, inquiunt,
2 gratia temporibus et circuitu longo non indiget. haec qui feruidiores sunt erga amicitias magis quam erga religionem, quibus tardum est omne quod differtur, quasi non uel in ultima aetate melius sit aliquid inuenire prudentiae quam perurguere ineruditam iuuentutem, quia et multo melius est pauci temporis regnum legitimum quam tyrannis longi temporis, quia et ⟨multo⟩ melior est exigua pars cum iustitia quam multae possessiones cum iniustitia. aut non pretiosius ducitur exiguum auri quam multi ponderis plumbum?

4 cf. Ioh. 17, 12. II Thess. 2, 3 14 cf. Matth. 5, 15. Marc. 4, 21. Luc. 8, 16. 11, 33 15 cf. Matth. 25, 27. Luc. 19, 23

3 potes *v* 4 me ipsum abstraham a f. perd. *v* 5 faciem (a *s.* e) *C* mundari enim me *V* 6 oportet—prius *om. Rm1*, conuenit et sic alios mundare sapientem *add. m2* 8 ad dominum *utroque loco C alt.* dnm̄ *v* et alios ita *v* 9 alios *om. ROA* 10 manum porrigere *V* tum dare *R* 12 hii *RO* 14 ponitur *OV* 15 nummolariis (u *s.* o) *R* numolariis *O* numulariis *V* nummolariis *Cp.c.* 16 gratiae *Cv* indigent *Cv* 18 tarde *A* est *om. A* in ultimam etatem *O* 20 perurgere *ACVv* quia multo et melius *C* 21 pauci *O* tyrannis *R* tyrannidis (di *s. l.*) *O* tyrannides *C* (i *in* e *mut.*) *v* longe *Ra.c.* 22 multo *addidi coll. lin. 20, om. codd. v* 24 dicitur (u *s. pr.* i) *O* dicitur *A*

73. Et omnis pars quae in primis perurguetur in nouissimo non bene dirigetur. nam et illud quod super petrosa seminatum est cito quidem exortum est, sed quia non habuit altitudinem terrae, ad primos statim aestus solis exaruit. et domus, cuius fundamenta non usque ad soliditatem petrae deducta sunt, incursus imbrium et impetus fluminum ferre non potuit. praeterea 'uae tibi, ciuitas, cuius rex tuus iuuenis' Salomon dicit. et iterum: noli esse uelox in uerbis. quodsi ille praecipit uelocem ad uerba non 2 fieri, quanto magis in opus tantum et tam magnum uelociter prosilire non expedit! quasi uero tamquam e luto sub die formatum subito produci oporteat ueritatis magistrum, quem utique cum angelis adsistere oportet deo et cum archangelis glorificare atque in caelestibus altaribus offerre hostias Christo et apud ipsum et cum ipso fungi sacerdotio, ut reformetur quod dilapsum est, ut diuina in homine imago reparetur, ut superiori mundo habitatores sui reddantur et — ut simul totum dicam —, ut ex hominibus in deorum numerum transeant.

74. Scimus cuius sumus ministri et ubi et quali sacerdotio fungimur, ubi sumus et quo mittimus quos praeparamus.

2 cf. Matth. 13, 5. 6. Marc. 4, 5. 6. Luc. 8, 6 5 cf. Matth. 7, 26. 27. Luc. 6, 49 7 Eccle. 10, 16 8 Eccle. 5, 1 11 cf. Hiob 10, 9 15 cf. Rom. 12, 2

1 perurgetur *Vv* 2 bene dirigetur] benedicitur *Cv* diregitur *O* digeritur *V* supra *A* 3 est *post* exortum *om. Cv* 4 a* primo statim aestu *C* a primo statim estu *v* 5 fundamentum *A* 6 deducta] decursa *Cv* ymbrium *A* 7 *uerbis graecis* οὐαί σοι πόλις ἧς ὁ βασιλεύς σου νεώτερος *respondent codd. OACV et v*, tuus *exp. R* 8 Salemon *v* et iterum] et ipse iterum *OACVv, fortasse recte* 9 in uerbis (b *exp.*) *R* precepit (prae-) *OA* 10 et] ac *A* 11 prosilere *Oa.c.* expetit *Ca.c.* 17 superi *A* habitatoris *Oa.c.* simul totum] si multorum *V* 18 numero *R* 20 cuius *Op.c.* 21 mittimus (ποῦ πέμποντες) *ROC* mittimur *AV* quo praeparamur *A*

nouimus altitudinem dei et humanam infirmitatem et uirtutem infirmitati datam. caelum excelsum, terra autem profunda. et quis ascendet illuc eorum qui pro peccato proiecti sunt? quis tenebris et obscuritate circumdatus et carnis crassitudine obuolutus tota mente pure perspiciet totam mentem? quis est qui permisceatur stantibus et inuisibilibus, cum sit adhuc in his quae uidentur et ubi nihil stat? uix enim hic aliquis positus eorum qui ualde purgati sunt uidere poterit imaginem quandam et simulacrum boni sicut hi qui solem
2 intuentur in aquis. quis ergo est qui digne intueri possit eum qui metitus est manu aquam et caelum palmo et uniuersam terram pugillo, qui statuit montes pondere et colles statera? quis erit locus requietionis eius et cui adsimilabitur?

75. Quis conprehendere poterit eum qui uerbo et sapientia fabricatus est hominem et a se inuicem dissidentia in unum adduxit atque conposuit, miscuit terram spiritui et conpaginauit animal uisibile et inuisibile, temporale et inmortale, terrenum et caeleste, contingens deum et non conprehendens,

1 cf. Ps. 11, 9 2 Prou. 25, 3 3 cf. Prou. 24, 27 (30, 4) 4 cf. Eph. 4, 18 11 Esai. 40, 12 13 cf. ibid. 66, 1. Act. 7, 49 14 cf. Esai. 40, 18. 25 15 cf. Ps. 32, 6. 103, 24

2 terram autem profundam *OACv* 3 ascendet (ἀναβήσεται) *scripsi cum codd. quibusdam deterioribus* ascendit *RCVv* (*cf. Prou. 24, 27*) ascendat *OA* pro peccato *scil. originali* 5 perspiciet *RCV* respiciat *OA* *alt.* totam mentem (νοῦν ὅλον) *CVv*, *exp. R*, *om. OA* 6 et quis est *A* ⁂stantibus *C* 7 et ubi] aut (*ex* ut) ubi *R* ḥubi *C* 8 purgatus est *O* depurgati sunt *Cv* 9 bonis *C* hii *R* hi⁂ *O* 10 *alt.* intuere *A* 11 metitus *RCv* mensus *OAV* palma *ROCv* 12 pugilla (o *s.* ą) *C* 13 statara (*an* statura *incertum*) *A* requisitionis *C* 14 adsimilabitur *sic codd. omnes* 16 diffidentia *V* 18 et inuisibile *om. R* 19 terraenum *C* praehendens *V*

adproximans et longe positum? dixi, inquit, sapiens ef- 2
ficiar, Salomon, et ipsa sapientia longe facta est a
me, longe plus quam erat. et qui adiecerit scien-
tiam adiciet dolorem, quia non tantum laetificant ea
5 quae inuenta sunt per scientiam, quantum contristant illa
quae effugiunt et conprehendi non possunt, sicut euenire solet
his quibus adhuc sitientibus abstrahitur poculum.

76. Haec sunt quae mihi suadebant melius esse audire
uocem doctorum quam supra uires fieri doctorem: si altitudo
10 caelestium et puritas supernorum uix possunt capere clari-
tatem dei, cuius abyssus opertorium est, cuius tenebrae lati-
bulum, cum lux ipse sit totus et lucem habitet inaccessibilem,
qui in omnibus est et extra omnes est, qui omne bonum est
et supra omne bonum est, qui inluminat mentem et effugit
15 mentem in tantum secedens quantum accesseris sensu sci-
licet, ut, dum ipse ultra refugit et abscedit, prouocet et
inuitet ad interiora amatorem sui et amplius desideretur, dum
iam quasi conprehensus elabitur.

77. Cum ergo talis et tantus sit quem quaerimus et quem
20 desideramus, quem sequimur et ad quem festinamus, qualem
oportet esse eum, per quem desiderantes animae accessum
habere debent ad illum qui quaeritur et desideratur? mihi
quidem ingens metus est, ne etiam de ipso thalamo sponsi
foras proiciar conligatus manibus pedibusque, uelut qui mihi non
25 praeparauerim indumenta nuptialia, sed qui temere inrepserim

1 Eccle. 7, 23. 24 3 ibid. 1, 18 11 cf. Ps. 103, 6 cf. Ps. 17, 12
12 cf. I Tim. 6, 16 23 cf. Matth. 22, 11—13

1 et (*s.* ł ad) *R* dixit *R* dixit *C* inquit salomon (*om.* sal. *in lin.* 2) *v* 2 solomon *C* 3 longe *exp.* *R* adiecerit *C* adicerit *A* 4 adiciat *A* dolorem (ἄλγημα)] laborem *OAV* 5 quamtum *Ca.c.* 7 abstraitur (itur *s. l.*) *R* 10 possit *v* caritatem *V* 11 abysus *O* 12 habitat *A* 15 accesserit *V* sensui *O* sensus *V* 16 dum ut *V* 17 et] ut *v* 19 *alt.* quem *om.* *OCv* 20 et *om.* *Cv* festinemus *Va.c.* 23 me*tus *R* 24 mihi qui *A*

2 in medium recumbentium. et quidem — ut prodam aliquid
eorum quae apud nos latent — et ego a pueritia inuitatus
sum a deo et in ipsum iactatus sum ex utero ac de uentre
matris donum maternae promissionis oblatus sum, et post
haec per pericula confirmatus sum et desiderium eius in me 5
conualuit et in id omnia concurrerunt. unde etiam ego obtuli
me in possessionem ei cui fueram ex incunabulis mancipatus
et a quo fueram de periculis liberatus; obtuli ei omnia
mea. quid dico omnia? hoc quod habere solum uidebar:
litteras et instituta liberalia, ex quibus hoc solum lucri 10
habui, ut uiderer habere quod contemnerem et quibus Chri-
3 stum praeferrem. delectatus sum magis in uerbis dei et
effecta sunt mihi eloquia eius sicut fauus mellis, et uocaui
prudentiam et sapientiae dedi uocem meam. sed ne in
ceteris quidem neglexi, id est iracundiam cohercere, refre- 15
nare linguam, oculum pudicius agere, uentrem castigatius
gubernare, calcare humanam gloriam. sed uelut insipiens
loquor, dum non a uobis celatum uolo quod in his quidem
prout potuimus studium gessimus non satis esse ceteris
inferiores. 20

78. Philosophari uero secundum deum et scire animarum
gubernacula continere et praeesse ceteris ac regere alios,
cum ipse recte regentibus oboedire nondum didicerim, supra
me esse negotium duxi praecipue in hoc tempore, in quo

3 cf. Ps. 21, 11 12 cf. Ps. 118, 103. 18, 11. Prou. 16, 24
13 cf. Prou. 2, 3

1 ut prodam *om. V* 2 uos *v* 3 de uentre matris meae et donum maternae *V* 4 domum *R* oblatus (i *s.* a) *R* 5 hoc *v* 6 in ipso *A* in *om. V* id *om. O* concurrerunt mihi *V* optuli *RC* 7 incunabulis (in *exp.*) *C* cunabulis *v* 9 quid] quod *ROAC* 11 contempnerem *C,Oa.c.* 12 praeferre *RC* 14 neç *A* 15 coercere *R* choercere *Ca.c.* frenare *OA* 16 pudicicius *R* (ci *pr. s. l.*), *O* pudicitius *Cv* castigantius *Vp.c.* castigatus *uel* castigatur *A* 17 sed haec uelut *Cv* inspiciens *O* 18 a nobis *v* 21 filosophari *R* philosofari *C* philosophari (a *m2 et* ri *s. l.*) *O* 23 nondum] non *V*

uidemus homines huc atque illuc conuerti et conturbare omnia, ut nihil esse melius uideatur quam fugere e medio et latere. omnia enim inpugnat et perturbat inimicus et uelut 2 in caeca caligine bellum mouet, quo magis aduersum se inuicem dimicent membra, ut effugentur reliquiae, si quae illae sunt, caritatis, dum noua nomina nouis sacerdotibus adquiruntur et, sicut scriptum est, effusum est obprobrium super principes.

79. Effugatus est timor omnis ex animis et ubique obtinet inpudentia. quicumque uoluerit scientiae sibi uindicat summam et profunda spiritus intra se esse deputat. omnes autem ex hoc docti et catholici uolumus uideri, si alios reprehendamus et inpios iudicemus. interdum etiam iudices eligimus de deo eos qui ignorant deum, et iactamus sancta canibus et mittimus margaritas ante porcos pollutis uidelicet auribus et animis diuina mysteria publicantes. quod utique ex uoto cedit inimicis, quibus cum ecclesiam nostram adire non liceat, per nos tamen sancta nostra conculcant. aperuimus ergo omnibus non portas 2 iustitiae sed maledicendi et obtrectandi aditum atque insolentiae uiam. et illos solos optimos iudicamus, non qui ne uerbum quidem otiosum de ore protulerint propter timorem dei, sed quicumque potuerint de fratribus latius et acerbius obtrec-

7 Ps. 106, 40 . 11 cf. I Cor. 2, 10 13 cf. I Cor. 6, 1. 7 14 cf. Matth. 7, 6 18 cf. Ps. 117, 19

1 uera confessio humilitatis exemplumque salutis, *deinde* de seculi perturbationibus, *denique* (*ad lin. 9*) deflenda narratio de transgressionibus populorum *in mg. adscriptum in R* conturbare (i*s. e) *OC* conturbari *Av* 2 omnia *om. Cv* 3 conturbat *Cv* uelut] ut *Cv* 5 menbra *C* 6 nouis] nobis *V* 7 adquiruntur (ad *s. r.*) *O* et *om. A* effesum (u *s.* ę) *C* *alt.* est *om. A* obproprium *R* 9 effugatus (ἐξώρισται) *ROAV* et fugatus *Cv* 10 uendicat *OCp.c.,Av* 13 interdum etiam iudicemus si eligimus *V* iudices *om. Cv* elegimus *O* 17 adire] audire *V* 18 nostra] iam *O* aperimus *A* 19 aditum] animum *A* 20 non] Nę *R* 22 quaecumque *A* aceruius *O*.

tare uel certe qui subtiliter et figuraliter momorderint et sub lingua sua posuerint laborem et dolorem, et uenenum aspidum fuerit sub labiis eorum.

80. Obseruamus inuicem diligenter non nostra sed aliena peccata, non ut plangamus sed ut inputemus et exprobremus, nec ut curemus sed ut amplius uulneremus. malos autem et bonos non ex moribus neque ex conuersatione sed ex partibus iudicamus, et ea quae placebant hodie in aliquo, crastino, si fuerit partis alterius, displicebunt, et qui laudabatur hesterno
2 culpabitur hodie. tum uero ea quae apud alios culpantur apud nos in admiratione habentur. ignoscimus autem omnia facile et libenter fautoribus nostris, etiamsi inpie committantur, ut in malis benigni uideamur et magnifici.

81. Facta sunt omnia sicut ab initio, cum mundus nondum erat per ordinem suum speciesque dispositus, sed cum erant confusa omnia et inconposita et potentem conditoris manum
2 uirtutemque poscebant. sumus ergo uelut in nocturno quodam proelio perexiguo lunae lumine utentes et ipso interdum interuenientibus adsiduis nubibus obfuscato — sociorum et hostium agnitio nulla, nulla discretio — uel sicut in nauali certamine cum et uentorum rabies perurguet et fluctuum aestus adtollitur, inpulsiones contorum resultant, clamor nauticus intonat, fragor nauium concrepat, uulneratorum gemitus et aëris ipsius confundit uniuersa mugitus et nec uirtuti tempus nec consilio locus est, ita nos quoque — miserum me! — inruimus in alterutrum

1 cf. Ps. 9, 28 2 cf. Ps. 13, 3. 139, 4

1 qui subtiliter—*p. 67, 8* lamentantur *om. A* 2 posuerunt *V* 5 inpotemus (u *s.* o) *R* 8 iudicemus *Ca.c.* eaque *R* placebunt *R* 9 fuerint partes *Vp.c.* externo *R* hesterno (he *s. l.*) *O* esterno *V* 10 exculpabitur *R* culpatur *O* culpabiter (u *s.* ę) *C* 12 fautąoribus *C* auctoribus *O* 18 praelio *O* et in ipso *R* ipsa *Vp.c.* 19 adsiduis *om. v* offuscato *R,Va.c.* offuscatio *Vp.c.* 20 agnitio nulla (nulla *s. l. m2*) *C* nulla agnitio *v* se certamine *V* 21 perurget *RACV* 22 contorum] cunctorum *Cv* 23 et] est *R* 24 consilii *R* 25 miserum me (φεῦ τοῦ πάθους)] o (*s.* miserum) miserum me *O* miserrime *V*

et mordemus inuicem ac laniamus, scilicet ut ab inuicem consumamur.

82. Sed fortassis plebs quidem ita est, sacerdos uero aliter. immo uero illud mihi nunc uidetur inpleri quod dictum est: factus est sacerdos sicut populus, quod aliquando in maledicti loco dicebatur. aut fortasse uulgus quidem ignobile et inperitum urguetur his malis, nobiliores uero quique in populo et uastiores aliter agunt. quin immo isti etiam mani- 2
festius et ualidius inpugnant sacerdotes; sed fortassis, quoniam etiam isti saeculi homines sunt adhuc, idcirco haec faciant, continentes uero nostri et in hoc ipsum, ut dicunt, uacantes deo quietius agant. isti uero etiam apertum bellum et certamen inpudens aduersum sacerdotes gerunt eo magis quo specie religiosi habitus facilius eis credi a uulgo etiam calumniantibus potest, praecipue cum de fide, quae est summa rerum, quaestiones mouent. non illos dico, de quorum numero 3
esse etiam ego opto et desidero unus ex ipsis fieri, qui integro et sano proposito certamen pro ueritate suscipiunt, qui pro fide dei ceruices suas et animam ponunt; melior est enim talis pugna quae deo proximum facit quam pax illa quae separat a deo; propterea enim et mansuetum bellatorem iubet esse spiritus sanctus. non ergo de huiuscemodi bellatoribus dico, in quorum numero me quoque cupio inueniri.

83. Sed sunt quidam qui ingentes rixas mouent ex rebus uel sermonibus paruis, uel etiam non diuinis sed humanis motibus incitati. hi quam plurimos adsciscunt insaniae suae

5 Esai. 24, 2. Os. 4, 9

3 sacerdos uero (ὁ δὲ ἱερεύς) *R* sacerdotes uero *cet. v* 4 nunc *om. Cv* 6 maledicto *OCv* 7 urgeatur *R* urgetur *AV* nobiles *V* qui*que *O* 9 etiam quoniam *v* 10 istius seculi *v* faciunt *V* 11 nostri *in ras. m2 C* 12 apertius (*cf.* φανερῶς) *Rp.c.* 13 quos *R* 14 a uulgo credi *Cv* 19 animas *O* 20 deum proximum faciat *V* 21 separat *C* 22 huiusmodi *V* 24 sed eos quidem qui ingentes—motibus incitati sibi quam plurimos adsciscunt *Cv* 26 hii *RO*

socios, dum contentioni atque insolentiae suae magnificum et uenerabile omnibus fidei nomen inponunt foedissimae intentionis suae causam honestissimi huius uocabuli specie colorantes. ex his ergo, ut mihi uidetur, et odio habemur inter gentes et, quod est grauius, nec habemus fiduciam dicendi quia oderunt nos gratis. sed et ipsi nostrorum populo pessime commendamur, et his praecipue qui uel honesti uel religiosi uidentur in plebe.

84. Hi enim cum aliquid aduersum quempiam de sacerdotibus uel ministris dei culpabile uel reprehensibile ab istis qui supra dorsum nostrum fabricantur audierint, tamquam pro honestate ac religione animi sui exsecrabilius quod criminatur accipiunt, et quod de uno iam crediderint id de omnibus
2 sentiunt. et facti sumus theatrum quoddam publicum non angelis et hominibus, sicut athleta dei Paulus dicebat, qui aduersum principatus et potestates agones desudabat, sed theatrum facti sumus abiectis omnibus et indignis et, ut ita dixerim, monstris et beluis per omne tempus et in omni loco, in plateis in tabernis in conuiuiis in consiliis. etiam usque ad ipsam scaenam — quod cum lacrimis dico — deducimur et a turpissimis atque inpudicissimis histrionibus inridemur, et nihil iam ita delectabile geritur in mimis, nihil ita grate cantatur in comoediis quam Christianus.

11 cf. Ps. 128, 3 14 cf. I Cor. 4, 9 16 cf. Eph. 6, 12

1 insolentiae (in *s. l.*) *O* 2 nomen̩t *R* 3 honestissimi *Rp.c.* 4 ḥodio *C* 6 odorunt *O* et *om. v* 7 honeste *Ra.c.* 9 hii *RO* aliquis *OC* 10 ab istis *om. v* 11 fabricantu̩r *R* fabricant *v* 12 ac] et *v* religione *Rp.c.* execrabilius *O* exs̩ecrabilius *C* criminantur *OV* 13 iam de uno *v* de ḥuno *C* crediderint] ore ediderint *V* 14 sumus *Rp.c.* 15 athleata *R* dei *om. R* 16 aduersus *R* agones̩ *R* agones (s *paene euan.*) *C* 17 abiectis omnibus (πᾶσι τοῖς πονηροῖς) *scripsi* abiectis hominibus *codd. v* 18 omnes̩ *R* 19 con̩uiuiis (ui *pr. s. l.*) *C* consiliis *RC* conciliis *OV* 20 schenã *O* scenam *RC* dicam *V* 22 ita iam delectabile *V* 23 cõmoediis *R* comediis *O* comediis *Cv* cristianus *O*

85. Hoc autem nobis inde descendit, dum nos inuicem inpugnamus, dum uidemur nobis nimis catholici, nimis fideles et zelo dei excitari, sed non sicut expedit, et certare pro deo, sed non sicut fas est nec ut lex certaminum continet, quia certamen nostrum in hoc uenit, ut uictoriam capiamus infamem, ut tunc magis perdamus palmam, cum in certamine uicerimus. aut non legimus quia nemo coronatur nisi legi- 2
time certauerit? certanti sola non sufficit uirtus, nisi et artis athleticae instituta seruauerit. tu autem, ut uideo, pro Christo aduersum Christum pugnas. nomen enim dei per uos blasphematur inter gentes, sicut scriptum est.

86. Daemones quidem usque adhuc cum inuocatur nomen Christi contremescunt, et ne nostra quidem malitia euanescere fecit uirtutem tanti nominis et potestatem; et nos non reueremur hoc nomen sed agimus omnia ad iniuriam tanti nominis, et pro eo quod mandatum habemus ita agere, ut uidentes homines opera nostra bona magnificent patrem nostrum qui in caelis est, nos uim praecepti in contrarium permutantes per contentiones nostras blasphemari facimus in gentibus nomen dei.

87. Et quidem externa bella non metuo nec istam bestiam quae nunc insurrexit ecclesiis pertimesco — in quo inest diaboli plenitudo —, licet ignes minetur, licet gladios intentet

7 II Tim. 2, 5 10 Rom. 2, 24; cf. Esai. 52, 5 12 cf. Iac. 2, 19 16 cf. Matth. 5, 16

1 inde] interim *R* 2 pugnamus *Oa.c.* nimis et fideles *v* 3 expetit *C* 6 tunc] hanc (a *ex* u) *R* 7 nisi qui *V* 8 sola *om. Cv* 10 *notandum est uerba* nomen enim—scriptum est *omnibus codicibus hic tradita in fine capitis 86 textus Graeci exstare breuius formata* 11 nos *v cum codd. quibusdam deterioribus* 12 demones *RO* 13 contremiscunt *V,Cp.c.,v* et ne nostrae quidem malitię *R* et iam quidem malitia *C* et iam quidem nostra malicia *v* uanescere *RCv* 14 facit *in* faciat *m2 V pr.* et] *add. s. l.* iā *R* potestas *Rp.c.* 17 patrem] deum patrem *O* patrū *R* 18 uim praecepti] diuinū preceptum *v* intrarium *Ra.c.* 19 dei] domini *R* 20 *ad* bestiam *in codd. quibusdam deterioribus glossa* de iuliano apostata *exstat* 21 exsurrexit *CV* 22 diabuli *O,Ca.c.* diabolus *Va.c.* ignis *O,Ca.c.* gladius *ROCa.c.*

et bestias, licet cruces et praecipitia praeparet, licet super omnes qui ante se fuerunt persecutores crudelior fiat, licet noua suppliciorum genera exquirat: unum mihi est ad omnia ista remedium, una uictoria, libenter mortem suscepisse pro Christo. 5

88. Ad istud autem intestinum bellum quid agam nescio, quae mihi auxilia conparem, qui mihi sapientiae sermo succurrat, quod donum spiritus inuocem, quibus armis spiritalibus aduersum diaboli astutias me circumdem, quis Moyses extensis in monte manibus et crucis iam tunc simulacra praenuntians 10 bella ista cohibeat, quis Hiesus castrorum dei probabilis militiae princeps, quis Dauid aut psallens in cithara aut in fundibulo pugnans et a deo uirtute praecinctus ad bellum et digitos aptatus ad proelium, quis Samuhel orationibus caelum concitans, imbrem eliciens, tonitrua moueus — quis haec digne lamen- 15 tabit et flebit?

89. Hieremias nempe aliquis nouam lamentationem pro nostra noua hac captiuitate conscribens exclamet iterum ad deum et dicat: parce, domine, populo tuo et non tradas in obprobrium hereditatem tuam, ut domi- 20

7 cf. I Cor. 12, 8 8 cf. Eph. 3, 7 cf. ib. 6, 11 9 cf. Ex. 17, 11 11 cf. Ios. 5, 14 12 cf. I Reg. 16, 16 et 17, 49 13 cf. Ps. 17, 33. 40 et 143, 1 14 cf. I Reg. 12, 17. 18 19 Ioel 2, 17

1 precipiciam *Ca.c.* 2 omnes *om.* *R* fuerint *v* 3 suppliciorum noua genera *O* 4 suscipisse *O* 6 istum *O* istut *Ca.c.* 7 quąę (i *s.* ąę) mihi sap. *O* 8 donum] bonum *R* 9 diabuli *OC* astutias (μεθοδείας)] astutiam *O* moses *Ca.c.* 10 in monte (ἐπὶ τοῦ ὄρους)] in montem *OV* 11 iħs *CO* ihesus *V* iesus *v* dei] et *add.* *V* 12 cythara *OCv* fundibalo *OV* fundibula *v* 13 uirtutem *V* praecinctum *V* digitos aptatus (τοὺς δακτύλους γυμναζόμενος)] digitis (*p.c*) aptatus *R* digitos aptatos *OV,Ca.c.* 14 Samuhel] helias *codd. quidam deteriores* oratibus *O* orantibus *V* 15 lamentauit *O,Ra.c.* lamentabitur *Cv* 16 flebitur *C* fleuit *O,Ra.c.* 17 hieremiąs *C* nemphe *C,Ra.c.* aliquis (*s.* is *add.* a) noua lamentatione pronam nouā (*s.* nouā *add.* ut) hanc captiuitatè *C* 18 hac] ac *V,Oa.c.* 19 deum] dn̄m *O* et dicat *om.* *v* 20 tradas] des *V* ut] et *R*

nentur eorum gentes. quis pro nobis Noë et Danihel et 2
Iob orabit ad dominum, ut cesset et quiescat parumper a
nobis ista uastatio, ut aliquando redeamus ad nosmet ipsos
et uelut depulsa ab oculis caligine recognoscamus quod unius
5 patris filii, quod fratres sumus, ut non iam ultra populus
dei Iudas et Israhel dicatur nec Roboam et Hieroboam nec
Hierusalem et Samaria, quae nunc in captiuitatem traduntur,
nunc domi lamentantur?

90. Et ego quidem fateor inualidissimum me esse ad huiusce-
10 modi proelia et propterea terga me dedisse confiteor. unde
et uelans faciem meam confusione sedi singularis, quia amaritu-
dine repletus sum. quaesiui et tacere tamquam intellegens
quod tempus malum sit, quia recalcitrauerunt dilecti et facti
sunt filii discedentes. uitis quoque laeta palmitibus et uitis 2
15 uera, tota fructifera in amaritudinem uersa est et diadema
decoris conuersum est in ignominiam; signaculum dexterae
meae et corona gloriationis in confusionem facta est mihi. si
uero quis alius audacter et fortiter huiuscemodi proeliorum
paratus est subire certamina, hunc ego et beatum dico pro
20 confidentia sua et prae me fero.

91. Illorum uero bellorum nondum facio mentionem, quibus

1 cf. Ezech. 14, 14. 20 11 cf. Thren. 3, 28 et 1, 20 13 cf. Mich. 2, 3 cf. Deut. 32, 15 14 cf. Os. 10, 1. Hier. 2, 21 15 cf. Sap. 5, 17 et Os. 4, 7 16 cf. I Cor. 9, 2 17 cf. I Thess. 2, 19 21 *Illorum—p. 68, 17 subleuare*] cf. Aug. c. Iul. Pel. II 7 (XLIV 677 M)

1 gentes eorum *Ov* et *pr. om. v* 2 orabant *O* cessit *Ca.c.* 3 nosmet ipsos] nos *R* 4 et *om. O* repulsa *V* recognuscamus *Ca.c.* 6 isrł *R* ḥisrł *C* israel *V* hyeroboam *C* 7 hyerusalem *C* iherusalem *V* 9 inualedissimum *Ca.c.* me *om. A* ad] ab *R* 10 proelio *Rp.c.* unde *om. V* 11 sedi—amaritudine *om. R* sedi *ex* sed hi *O* 12 quaesii *R,Ca.c.* quaesiui et tacere (ἐζήτησα καὶ σιωπῆσαι)] qua si non tacerem *V* 13 recalcitauerunt *Ra.c.* 14 discendentes *RCa.c.* descendentes *Cp.c.* 15 deadema *Ca.c.* 17 meae] tuae *A* 18 audaciter *C* proeliorum] praemiorum *V* 19 subicere *Ca.c.* et *exp. C* 20 praemiū fero *Cp.c.,v* 21 bellorum] uerborum *Aug. l. c.*

intra nosmet ipsos propriis uitiis ac passionibus inpugnamur
et die noctuque ignitis stimulis corporis humilitatis huius et
corporis mortis urguemur, nunc latenter nunc etiam palam
prouocantibus ubique et inritantibus rerum uisibilium inlece-
bris, luto hoc faecis, cui inhaesimus, caeni sui foetorem uenis 5
capacioribus exhalante, sed et lege peccati, quae est in mem-
bris nostris, legi spiritus repugnante, dum imaginem regiam,
quae intra nos est, captiuam ducere studet, ut spoliis eius
cedat quidquid illud est, quod in nos beneficio diuinae ac
2 primae illius conditionis influxit. unde uix aliquis fortasse 10
longa se et destricta regens philosophia et paulatim nobilitatem
animae suae recolens naturam lucis, quae in se est humili
huic et tenebroso luto coniuncta, reuocet ac reflectat ad deum;
uel si certe propitio eo agat, utrumque pariter reuocabit, si
tamen longa et adsidua meditatione insuescat sursum semper 15
aspicere et deorsum male trahentem ac degrauantem materiam
3 sibimet adstrictam frenis artioribus subleuare. prius autem
quam hoc obtineat et ut, in quantum fieri potest, ceteros
homines cordis puritate praecedat, praeesse his uelle non
debet, quorum se purgatiorem esse non sentit, nec tutum 20
putare mediatorem effici populi apud deum — quod est
speciale officium sacerdotis —, nisi se proximum et amicum
uideat dei.

1 *intra—l. 7 repugnante*] cf. Augustini op. imperf. c. Iulianum I 67 (XLV 1089 M); *intra—l. 10 influxit*] cf. ibid. VI 14 (XLV 1528 M) 2 cf. Phil. 3, 21 et Rom. 7, 24 5 cf. Ps. 39, 3 6 cf. Rom. 7, 23; August. op. imperf. I 69 (XLV 1092 M)

2 et *post* huius *s. l. O* 3 morti *V* urgemur *RV* 5 et *ante* luto *add. V* fecis *CO* caeni sui] censui *Oa.c.* faetorem *C* fetorem *O* facto *R* 6 capatioribus *OC* exalante *OA* exalantes *C* exhalantes *v* 7 legis *R* lege *C,Oa.c.* legem *A m. rec.* repugnantem *A,Oa.c.* repugnanti *V* 9 quicquid *Cp.c.,v* in nobis *R* 10 inluxit *OCv* 11 districta *OACV* regens] ligans *Ap.c.* filosophia *R* phylosophia *O* philosofiam *Ca.c.* et *om. R* 13 coniunctam *A m. rec.* 14 uel] et *v cum codd. quibusdam deterioribus* eo] deo *Aug.* renocauit *O* 15 assidua *Cp.c.* insuescit *v* 17 astrictam *A*

92. Uerum unde in hunc metum uenerim, ne forte me arbitremini plus iusto esse meticulosum, indicare uobis debeo, ut non tam timidum me quam consulentem mihimet iudicetis. deus cum ad Moysen loqueretur in monte plures quoque alios cum eo iussit ascendere, in quibus erat et Aaron cum filiis suis sacerdotibus et septuaginta presbyteri ex senioribus, qui omnes adstantes eminus iussi sunt adorare, prope uero accedere Moyses solus iubetur nec alius cum eo ullus ascendere. ex quo manifeste indicatur quod non est cuiuslibet proximum fieri deo, nisi sit aliquis qualis Moyses, qui capere in semet ipso possit gloriam dei. sed et antea, cum primum legis latio 2 pararetur, ceteros quidem tubarum sonus et fulgura ac tonitrua perstrepebant, caligo quoque et fumus montis ardentis et metus ac terror horribilis, ita ut uel bestia, si montem contigisset, lapidaretur — et ita procul adstantibus magnum eis erat uel sonitum uocis audire, et hoc sanctificatis cum omni diligentia et cautela —, Moyses uero solus et montem ascendit et nubem ingreditur et flagrantibus nusquam flammis aduritur et tabulas suscipit, ad multitudinem quidem uulgi tabulas litterae, ad eos autem, qui capiunt quae sunt spiritus, tabulas scriptas spiritu dei uiui.

93. Nadab uero et Abiud, quoniam alienum ignem ad

4 cf. Exod. 24, 1—9 11 cf. Exod. 19, 16 14 cf. Hebr. 12, 18—20 17 cf. Exod. 24, 15. 18 20 cf. II Cor. 3, 6—8 cf. I Cor. 2, 14 21 cf. II Cor. 3, 3

2 meticolosum *O* cum *ante* indicare *add. sed del. C* 3 dimidum *Oa.c.* 5 iussit cum eo *Cv* et *om. A* cum filiis—*p. 70, 22* indulgetur insumere et *om. R* 6 praesbiteri *C* ex] et *V* 7 astantes *Av* 8 moses *Ca.c.* nec ullus cum eo alius *Cv* 9 est] et *V* 10 cappere *Ca.c.* 12 ceteris *Cp.c.* sonitus *Cv* fulgora *OV,Aa.c.Cp.c.* ac] et *v* 13 perstrebebant *Oa.c.* mortis *Oa.c.* 14 orbilis *Ca.c.* 15 asstantibus *Cp.c.* astantibus *A* 17 cautella *Ca.c.* 19 suscipit (δέχεται)] suscepit *OV* rursus accipit *Cv* 21 inscribtas *O* inscriptas *A* (*cf. II Cor. 3, 3* ἐγγεγραμμένη) spiritus *V* 22 ignum *Ca.c.*

incensum altaris obtulerant, pro hoc solo consumuntur igni, et eundem paene locum poenae et interitus quem culpae et inpietatis habuere. et ne Aaron quidem idoneus ad intercedendum fuit, cum utique pater esset et secundus post Moysen deo honore sacerdotii propinquaret. Heli quoque sacerdos pro filiorum iniquitate damnatur, quod eos diuina sacrificia teme-
2 rantes minus seuera animaduersione plectebat. miserum me et quidem cohercuit et quidem corripuit, sed lenitate et mansuetudine patris, non seueritate et auctoritate pontificis. quid Oza ille, qui arcam testamenti domini, cum iuuenca fetus inpatiens directi limitis orbitam declinasset, iam iamque lapsuram manu sedula ac sollicita sustentasset, nonne tantummodo pro hoc, quod sancta tetigerat, a deo morte multatus est?

94. Scio ego ne corporis quidem maculas in sacerdotibus praetermitti sed perscrutari et requiri omnia per legem, ne quid corporalis uitii uel hostia habeat uel sacerdos. quae utique figurae sunt perfectionis eius et puritatis, quae esse debet in corde et anima sacerdotis. sed ne ipsa quidem indumenta sacerdotalia uel ministerii uasa cuilibet contingere saltim aut contrectare fas est. ipsa quoque sacrificia non passim omnibus sed certis quibusque indulgetur insumere et intra certum tempus et intra praefinitum locum. sed ne conpositionem quidem olei

1 cf. Leu. 10, 1. 2 5 cf. I Reg. 2, 12 sqq. 10 cf. II Reg. 6, 6. 7 15 cf. Leu. 21, 17. 22, 18—20. Deut. 18, 13 21 cf. Leu. 8, 31

1 obtulerunt *OA* igne *A* 2 paene *om. Cv* locum poenae *suo loco om. ita post* interitus *legitur:* locum paene *O* et inpietatis] etiam pietatis *C* etiam et impietatis *v* 3 abuere *A* ne] neque *CVv* quidem *om. V* idoneos *Oa.c.* 4 mosen *Ca.c.* 5 heli *O* 7 adnimaduersione *A* *s.* miserum *add.* o *O* 8 coercuit *C,Op.c.* 9 ponteficis *O* 10 ozias *AVa.c.,v* oz*a* *OVp.c.* ozia *C* 11 orbita *Cv* 15 nec *Cp.c.,v* 16 per legem debet (debet *s. l. m2*) *C* 20 ministeria *V* saltem *Cp.c.,v* 22 indulgitur *Oa.c.* indulgentur *Cv* intra *ex* tra *R, qui ab hac uoce denuo incipit, cf. notam ad p. 69, 5* 23 olei] *add.* et *s. l. R*

chrismatis imitari cuiquam fas est neque mixturam incensi. et quid amplius dicam? ne ipsum quidem templum ingredi 2 sinitur qui non fuerit etiam in minimis quibusque anima mundus et corpore. et quomodo temere et inconsiderate inruimus in ipsa sancta sanctorum, quo uni soli pontifici et ipsi semel in anno ingredi fas erat, cui soli accedere ultra interius uelum licebat et arcam testamenti ac propitiatorium et Cherubin uidere, quae nunc omnes sibi et uidere et contingere licitum putant!

95. Haec igitur ego sciens et quoniam nemo dignus est summi dei uel sacerdos esse uel sacrificium, qui non prius semet ipsum exhibuit hostiam uiuam sanctam placentem deo et rationabile suum obsequium gessit et immolauit deo sacrificium laudis et spiritum contribulatum, quod solum sacrificium expetit deus ceteris omnibus abiectis atque contemptis, quomodo poteram audere ad sacerdotium accedere et ad hostias offerendas et imaginem ac figuram sacramentorum caelestium celebrandam? uel quomodo habitum sacerdotalem 2 nomenque suscipere, qui non prius scirem me operibus sanctis consummasse manus meas, qui nondum oculum docuissem recte uidere creaturam dei, qui non aurem meam prius aperuissem eruditioni domini, ita ut mererer addi mihi aurem,

1 cf. Exod. 30, 9. 25 5 cf. Exod. 30, 10. Leu. 16, 34. Hebr. 9, 7 12 cf. Rom. 12, 1 13 cf. Ps. 49, 14 14 cf. Ps. 50, 19 22 cf. Esai. 50, 5

1 crismatis *OACV* imitare (i *s.* e) *O* iniciari *v* cuiquam] cuique *A* 3 non *om. v* in *om. A* 4 audiant temerarii sacerdotes *R in mg.* 5 ipsa *om. A* quod *Rp.c.* et ipse *O* 6 interius] ulterius *V* 8 sibi omnes *V* contingere (προσάπτεσθαι)] tangere *A* 10 ego *om. V* et quoniam (καὶ ὅτι)] quoniam *A* 11 primum *V* 12 deo placentem *Cv* 13 et *post* gessit *om. v* immolabit *Ra.c.* 14 contrilatum *Ra.c.* 15 sub sua persona discribit qualis esse debeat qui ad sacerdotium accedit *R in mg.* 16 audire *Oa.c.* 18 celebrandum *O* sacerdotale *OA* 19 susciperem *V* 20 consumasse *O* 21 qui non prius aurem meam *V*

quae non grauiter audiret, et esset sardius pretiosus inauris
in aure mea, quod est sermo sapientis in aure oboedientis?
qui non prius os meum aperui et adtraxi spiritum uel dilataui
os meum, ut spiritu repleretur ad proloquenda mysteria et
3 dogmata pietatis? qui non obtuli linguam meam, ut soluatur 5
in tempore et repleatur exultatione in psalmis et canticis
domini exsurgens uelut plectrum matutinum in psalterio et
cithara, exsurgens diluculo et clamans ad dominum usque
quo raucae fiant fauces meae et adhaereat lingua mea faucibus
meis? priusquam supra petram stent pedes mei et consummentur 10
sicut cerui, ut dirigantur secundum deum gressus mei, ut non
infirmentur nec paulo minus effundantur uestigia mea? prius-
quam omnia membra mea fiant arma iustitiae et omnis in
me mortalitas absorbeatur a uita et subiecta sit caro spiri-
tui? 15

96—99. Quis audeat adire ad istum gradum, antequam castis
et igne examinatis eloquiis domini cor accendatur et mentem,
dum adaperit ei scripturas? antequam describat ea tripliciter
in latitudine cordis sui, ita ut sensum habeat Christi? ante-

1 cf. Esai. 6, 10 cf. Prou. 25, 12 3 cf. Ps. 118, 131 cf. Ps. 80, 11 4 cf. I Cor. 14, 2 6 cf. Ps. 125, 2 7 cf. Ps. 56, 9 9 cf. Ps. 136, 6 10 cf. Ps. 39, 3 cf. Ps. 17, 34 11 cf. Ps. 118, 133 12 cf. Ps. 72, 2 13 cf. Rom. 6, 13 14 cf. II Cor. 5, 4 16 cf. Ps. 11, 7 18 cf. Luc. 24, 32 cf. Prou. 22, 20 19 cf. Hier. 17, 1 cf. I Cor. 2, 16

1 sardius pretiosus (us *ex* ũ, s. *l.* ł a) *R* sardium pretiosum *OCVv* sartium pretiosum *A* inauribus *C* 2 in aurea mea *Ra.c.* in aurem oboedientis *C* oboedienti *AV,Op.c.* 4 misteria *O* 5 solueretur—repleretur *A* 6 exsultatione *AV* 8 cythara *OAC* deluculo *R* 9 adhęerebat *C* 10 petra *R* pedes mei stent *A* consumentur *ROv* 11 non *om. A* 13 in *exp. R* in me mortalis absorbeatur uita *v* 14 me *om. R* inmortalitas *A* mortalis *C* ąuita (culpa *s.* ą) *C* 16 ad *exp. R* 17 cor (καεὶς τὴν καρδίαν)] corde *OA* accendatur (ur *paene eras.*) *C* accendat *v* mentẽ *Ra.c.* mente *OAV* mens *Rp.c.* 18 dum (ἐν τῷ διανοιγῆναι)] ut *OA* apperiat (ria *in ras.*) *O* aperiat *A* ei (αὐτῷ)] eis *V* ea] ei *O* 19 in latitudinem *Cv*

quam absconditos ceteris inuisibiles atque obscuros thesauros
scientiae ingredi mereatur, ita ut perceptis inde diuitiis possit
etiam ceteros ipse ditare spiritalibus conparans spiritalia?
antequam contempletur, sicut contemplari dignum est, delecta- 2
5 tionem domini et uisitet templum eius, immo potius ipse fiat
templum uiui dei et habitaculum Christi in spiritu? antequam
figurae et ueritatis discretionem cognationemque cognoscat,
ut possit scire diligentius, a quo debeat recedere et quid
debeat obtinere, quoniam ueritas obtinet et umbra pertransit,
10 et ut integre possit effugere a uetustate litterae et seruire
in nouitate spiritus et ex integro transire ad gratiam a lege,
quae conpletur spiritaliter in destructione corporis? antequam
per omnes Christi appellationes uirtutesque decurrat per
opera et scientiam siue eorum quae summa sunt seu quae
15 propter nos inferiora sunt eius et nouissima? id est scire 3
quod deus est et quod filius dei, scire etiam quomodo
est, quod imago est, quod uerbum, quod sapientia,
quod ueritas, quod lux, quod uita, quod uirtus, quod
uapor, quod aporroea, quod splendor, quod creator
20 est, quod rex, quod caput, quod lex, quod uia, quod
ostium, quod fundamentum, quod petra, quod marga-
rita, quod pax, quod iustitia, quod sanctificatio, quod
redemptio, quod homo, quod seruus, quod pastor,

1 cf. Esai. 45, 3 3 cf. I Cor. 2, 13 4 cf. Ps. 26, 4 6 cf. II Cor. 6, 16 cf. Eph. 2, 22 10 cf. Rom. 7, 6

1 inuisibilis *Oa.c.* thensauros *Ra.c.* 2 scientia *R* inde *om. Cv* posset *V* 3 ipsæ *Ca.c.* spiritalia spiritalibus comparans *v* 4 contempletur (tur *in ras. m2*) *C* dilectationem *O* 5 uisitem *V* 6 di̅ uiui di̅ *Oa.c.* 7 figuram *R* cognationemque (συγγένειαν) *scripsi* cogitationemque *R* cognitionemque *cet.* 8 recedere *C* (de *s. l.*) 9 quoniam] quomodo *v* obtinetur *Cv* 10 effugire *Oa.c.* 12 in destructione (ἐν τῇ καταργήσει)] in destructionem *ROCVv* 13 Christi (τοῦ Χριστοῦ)] spiritus *A* uirtutes *om. et* que *exp. R* discurrat *V* 14 operam *O,Ca.c.* et] in *v* 15 et eius *Cv* est *om. A* 16 quod dei est *O* et *om. v alt.* deus *Ra.c.* 19 uapor] pauor *C* aporrea *RCv* απορροια aporroea *O* απορρωια *A* 21 ostiam *Ra.c.* hostium *Cv* margarites *Ra.c.* margaritas *C*

quod agnus, quod sacerdos, quod hostia, quod primogenitus omnis creaturae, quod primogenitus ex
4 mortuis, quod resurrectio. quis audeat, antequam horum omnium nominum re ipsa et opere particeps fiat, antequam in his singulis in semet ipso ea explendo communicet Christo 5 ac particeps eius in his singulis fiat, antequam uacet et discat loqui sapientiam dei in mysterio absconditam, antequam factus uir destruat quae sunt paruuli et adnumeretur iam in numero Israhelitico atque in exercitu dei, antequam possit tollere crucem Christi et sequi eum ac perdere animam suam 10 propter eum, ut inueniat eam in uita aeterna et efficiatur in plenitudinem Christi — quomodo potest audere quis accedere ad magisterii gradum et docere ea quae in semet ipso nondum sentit inpleta?

100. Dicebam apud memet ipsum: nauigent alii et ingen- 15 tium lucrorum spe subeant marina discrimina, mihi gratius est supra solidam terram stanti exigui caespitis sulcis herbam frumenti requirere et in egenis rebus tenuem uitam ducere quam peregrinas diuitias in fluctuum periculis quaerere.

101. Fortioribus quidem et potentibus damnum est non 20 officia administrare maiora neque erga plurimos exercere uirtutem, sed in paruis rebus et modicis coartari, uelut si quis ingenti luminis lampade locum parui conclauis inluminet aut

2 cf. Col. 1, 15 cf. Col. 1, 18 7 cf. I Cor. 2, 7 8 cf. I Cor. 13, 11 9 cf. Num. 1, 3 10 cf. Matth. 16, 24. Marc. 8, 34. Luc. 9, 23 cf. Matth. 10, 39. Luc. 9, 24. 17, 33. Ioh. 13, 20 11 cf. Eph. 3, 19

1 agnos *Ra.c.* ostia *O,Ra.c.* 3 morte *A* 4 ope *V* participes *O* 5 in his] uel in his mihi *A* in *ante* semet *om. R* ipsū *Rp.c.* ipsa *Oa.c.* explenda *V* comnicet *Oa c.* 6 eius] ipsius *V* 7 loqui] quis *A* 8 in *om. R* 9 exercito *Oa.c.* dei] domini *OA* posset *Ca.c.* 11 eam] eū *R* in uitam aeternam *OV* 12 plenitudine *RCv* audire *Oa.c.* 13 nondum in semet ipso *A* 15 nauigant *Aa.c.* allii *Ca.c.* 17 super *A* cespitis *R,O* (*ex* cespites) cispitis *C* 18 in rebus egenis *Cv* 19 querere periculis *v* 22 cohartari *A* 23 ingentis *Cv* conclaues (i *s.* e) *O*

arma potentia et uirilia exiguo uelit corpori et puerilibus membris inserere; paruis autem tutius est paruum onus et non supra uires leuare, ne uel derisui fiant, simul et periculum subeant, sicut ne turrem quidem aedificare conuenit alii nisi ei cui inpensae quoque perficiendi praesto sunt.

102. 103. Haec est apologia et excusatio fugae meae et hae causae sunt quae me a uobis, o fratres et amici carissimi, separauerant uel abstraxerant; tales namque tunc me cogitationes ut longius abscederem perurguebant. reuocauit autem me primo quidem desiderium uestri et magis illud quod desiderabar quam quod ego desiderabam. nihil enim tam ualidum est ad dilectionem quam si ex utraque parte constet affectio. secundo 2 uero maxima mea cura et sollicitudo praecipua sanctorum parentum ueneranda canities, qui pro me magis quam pro ipsa senectute laborabant: Abrahamei huius capitis honor et angelici instar aspectus et matris Sarrae, quae nos etiam spiritaliter genuit in euangelii fide, debita reuerentia, quibus necessarium erat baculum me senectutis existere. quorum contemplatione et ut eis debita officia pietatis exsoluerem, etiam philosophiae studia contempsi, quae mihi pretiosa et cara supra omnes facultates affectusque ducebam. in quo, ut

4 cf. Luc. 14, 28

1 potentiae *Cv* 2 tutius (ἀσφάλεια)] aptius *Rp.c.* totius *Oa.c.* est] et *V* 3 lauare *R* dirisui *RCa.c.,O* fiant—*p. 77, 14* si infama *om. A* 4 turrim *Cp.c.,v* edificare *O* 5 presto sint *Cv* 6 huc usque apollogia gregorii pro fuga sua. Abhinc sermonem facit ad fratres cur reuersus sit *R in mg.* apollogia *Cv* et] id est *v* et *ante* excusatio *om. C* et *alt. om. V* haec *OV,Ca.c.* 7 o fratres et amici (ὦ φίλοι καὶ ἀδελφοί)] o *om. VCv* 9 ut] et *Ca.c.* perurgebant *RV* primum *Cv* 10 quo *OV* 11 quo *RV* enim *om. C* ualidius *ex* ualidus *C* 12 si *om. C* 14 canicies *O* 15 abramiei *R* (*corr.* abrahā mei, *quod repetitur in mg.*) abrahę mei *O* abrahęei *C* abraheii *v* abramici *V* 16 angeli *C* sarę *V* sarrae *C* sare *v* 18 meae *O* existeret *Ca.c.* exsistere *V* 19 ut et eis *O* pietatatis officia *V* 20 etiam] magis (a *s. l.*) quam *Rp.c.* philosofiae *C* contemsi *Ca.c.* 21 dicebam *Ca.c.*

uerius dicam, hoc ipsum philosophatus sum, ne philosophari
3 uiderer. non ergo tuli effundi mihi haec omnia et aboleri
unius occasionis obtentu neque auferri mihi paternas benedic-
tiones, quas quidam ueterum sanctorum traditur etiam arte
furatus parente cibis et hirsutis pellibus falso. duae quidem 5
istae sunt causae, quibus praecipue cessi et quae intentionem
meam quam maxime mitigare potuerunt. et puto quod neutra
harum uideatur indigna, cui cedere debuerit ille cogitationum
tumor, quoniam quidem et uinci tempus est, sicut et omni
rei tempus est. et fortassis expedit interdum bene uinci quam 10
male uincere.

104. 105. Tertium uero est quod me maxime et supra omnia
subiecit et subdidit. quod cum exposuero, de reliquis iam
tacebo. recordatus sum dies antiquos et in tantis
rebus tam difficilibus tamque arduis non fui ausus satis cre- 15
dere consiliis meis, sed gerendi sententiam ex sanctorum
uirorum auctoritate quaesiui et exempla ueterum rebus praesen-
tibus regulam posui. neque enim superfluo haec nobis scripta
sunt neque ut Graecorum more ex his erudiremur aut delecta-
2 remur in uerbis. quod in fabulis eorum uel historiis fieri 20
solet, ut conpositi carminis suauitas et dulcedo ipsa narrandi
inliciat animos et delectet auditum; nostrae litterae, in
quibus iota unum uel apex otiosus non est, omnia quae uel
gesta referunt uel gerenda praecipiunt uitae nostrae instituta
ac regulas ponunt, ut, si quando forte dubiis in rebus delibe- 25

5 cf. Gen. 27, 21—30 14 Ps. 142, 5

1 ducam *V* ipso *O* philosofactus *Ra.c.* philosofatus *C* ne] non *O* philosofari *RC* 3 oferri *Ca.c.* 4 arte *om. v* 5 furatus esse *Cp.c.,v* parenti *v* furatus parente] figuratus parasse (ass *in ras.*) *R* cibis] ciuis (*s.* cutis) *O* ꝑet *R* 8 debuerat *O* 9 quoniam] quem *v* 10 est *om. V* expediat *V* 12 me *suo loco om. post* omnia *s. l. R* 16 consiliis *suo loco non perspicuum s. l. rep. O* gerundi *RCa.c.,V* 19 gregorum *Ra.c.* grecorum *OC,Rp.c.* ex his *om. V* aut] ut *R* ac *O* 20 uel] siue *V* 21 et *om. v* 22 inliceat *RCa.c.,O* 23 unum uel ꝯ̄ꝫ̄ *C* apix *Ca.c.* quę *Cp.c.* 24 gerunda *VRa.c.* generænda *Ca.c.* 25 deliberandis *V*

randi nos necessitas inuenit, ad maiorum exempla redeuntes inde discamus quid nobis eligendum sit, quid cauendum.

106. Cuius ergo historiae recordatus sum et unde mihi occasio consilii huius exorta est? dicam ego breuiter et uos patienter audite. fugiebat aliquando Ionas a facie dei, immo potius fugere se putabat. sed conprehendebatur ab insectatione maris, a tempestate, a sorte, a uentre ceti et trium dierum ac noctium sepultura formam futuri mysterii praesagante. et ille quidem fugiebat, ne uel tristis nuntii Niniuitis 2 minister existeret uel postmodum mendax inueniretur, si per paenitentiam ciuitas saluaretur; neque enim saluti eorum inuidebat, sed mendacii ministerium declinabat dignitati propheticae in omnibus deferens, quam utique in se uelut deformari uidebat, si infamaretur macula falsitatis, dum uulgus ignarum et inperitum intellegere ac prospicere non potest profundam futurae dispensationis scientiam.

107—109. Ego autem audiui sapientissimum quendam uirum de his exponentem et rationem huius historiae, quae quasi absurda uidetur, ita reddentem, quo ne hanc quidem causam fugae poneret beati Ionae, ut in Ioppen descenderet et ex Ioppe fugeret in Tharsis, quasi uero inquiens ignorare deum crederet

5 cf. Ion. 1, 3 sqq.

2 elegendum *RO* 3 unde (*ex* ende) *R* 5 faciæ *Ca.c.* 6 ab insectatione] obsecutione *v* 7 coeti *O* 8 sepulturam *V* forma *Ca.c.* presagante *C,O* (*ex* presegante) p̄sagiente *v* 9 et ille quidem (ἀλλ' ἐκεῖνος μὲν)] et ideo ille quidem *Cp.c.,v* tristi *V* nineuitis *RCa.c.* nineuetis (i *s. alt.* e) *O* 10 exsisteret *RV* 12 mendatii *RO* dignitatē propheticā* *Cv* prophetice *O* 13 differens *Cv* quem *O* 14 infirmaretur *O* *a uoce* -retur *denuo inc. cod. A, cf. notam ad p. 75, 3* 15 et *s. l. O, om. A* ac percipere non posset *v* posset *Cp.c.* 17 audii (*s. l.* ł u) *R* uirum *om. V* 18 exponantem *Ra.c.* hystoriae *A* 19 quo] quoniam *v* quidem *om. V* fuga *V* 20 pone *Oa.c.* imponam *v* beato *Cp.c.,v* ione *Av* in *om. R* iopen *VCv* iopem *A* discenderet *O,Ra.c.* iope *VCv* 21 tarsis *O* quasi] ut *in ras. V* deum ignorare *v* ignoraret *O* ignore *Ca.c.* deum] iam *V*

quod agebat, aut hoc esset fugere a facie dei, mari se et fluctibus dare. non dicam hoc propheticae scientiae, cui etiam profunda innotescunt et obscura inluminantur, sed ne cuiusquam quidem hominis quamuis ignari et inperiti esse arbitror, quin immo et e contrario, quicumque ille ingressus fuerit mare, tunc uero maxime salutem suam in manus dei
2 commisisse se dicit. non ergo ignorabat Ionas adesse et in mari et ubique praesto esse ualidissimam dei manum, quam etiam aliis praedicaturus mittebatur, neque effugere se usquam diuinitatis potentiam praesumebat — non hoc credendum est —, sed quoniam praeuidebat id suo hoc ministerio ab spiritu praefigurari, quod spreto et abiecto populo suo Israhel donum propheticae gratiae transferretur ad gentes, propterea subterfugit praedicationis officium, ne patriae gentis abiciendae
3 triste praeberet obsequium. inde denique derelicto loco, qui est contemplatio laetitiae — ita enim Hebraeorum lingua Ioppe interpretatur —, derelicata ergo 'contemplatione laetitiae', magnificentiae scilicet illius et dignitatis antiquae, in pelagus se maeroris ac tristitiae dedit. inde tempestas, inde somnus, inde naufragium, inde excitatur et in sortem mittitur et confitetur fugam et praecipitatur et a ceto suscipitur et non consumitur, sed ibi inuocat deum et pro Christo ante Christum post tertium diem resurgit in Christo. uerum de

3 cf. Rom. 11, 33

1 esse *A* se *om. AV* 2 hoc *om. V* 3 nec *v* 5 e* contrario *C* 7 commisisse *O* se *om. Cv* dicitur *Cv* adesse *eras. R* 8 mare *ex* mari *R* 9 praedicaturis *Ra.c.* usq: qu̅ (*s.* q: *add.* uā) *C* 11 sed] se *O* id *C*, *om. v* hoc ministeriu *Ca.c.* hoc suo ministerio *v* a *v* 12 spetto *Ra.c.* isrł *R* israel *V* 13 profeticae *C* transferetur *RO* transfiguretur *V* 14 praeditionis *R* 15 relicto *OACVv* 16 hebreorum *ROCv* 17 iope *Vv* . 18 et *om. OA* dignatatis *Ra.c.* indignitatis *Ca.c.* 19 ac] et *v* 20 somnis *Oa.c.* excitatur (ἐξυπνίζεται)] exercitatur *A* in sorte *O* 21 praecipitatur] *add.* et non consumitur *V* coeto *A* suscepitur *Ca.c.* 22 antichristum *Ca.c.* 24 tertiam *OACv* in Christo] a mortuis *A*

his nos sermo paulisper expectet, ut postmodum, si deus dederit, latius et diligentius explanetur.

110. Nunc autem id quo nobis sermo directus fuerat prosequamur, quoniam quidem illi fortassis et uenia fuit propter hanc quam diximus causam officium differre propheticum; mihi uero quae excusatio sufficiet, quae causa subueniet, qui relinquetur satis faciendi locus ulterius reluctanti? et nescio utrum graue aut leue dicam sacerdotii quoquo modo inpositum iugum pertinacius recusanti.

111. Si enim hoc, quod solum inter omnes excusationes fortius habemus, concedatur nobis, quod longe inferiores sumus quam sufficiat ad sacerdotium perfungendum, sed quid faciemus quod ex alia parte perniciosius inoboedientiae crimen incurrimus? et erit nobis fortasse grauius ex contemptu quam putamus esse ex temeritate discrimen, quoniam quidem delinquenti in hanc partem nullus emendandi ultra aut corrigendi superest locus.

112. Medius ergo inter duos istos timores ascendendi ac descendendi positus et memet ipsum hinc atque hinc aequa lance perpendens et nunc in illam nunc in istam partem uelut uentis inpellentibus uergens ad ultimum cessi huic qui amplius praeponderabat inoboedientiae timori, quique depulso illo alio utpote ualidior ac uehementior totum me sibi uindicauit et

1 nos *om.* *R* 3 id quo] id ad (ad *s. l.*) quod *R* id in quod (id *s. l.*) *O* in id quo *A* id de quo *v* 5 profeticum *C* 7 reluctandi *A* et reluctandi *C* (di *in ras.*) *v* 8 leue aut graue *A* graue aut graue aut leue *R* quoquomodo *Cp.c.* 9 recusanti *Ca.c.* recusandi *Cp.c.*,*v* 12 sufficit *R* perfugendum *Oa.c.* sed *om.* *V* 13 pernetiosius *Cp.c.* 14 quam] quod *in ras.* *V* 15 ex temeritate] de extremitate *A* delinquendi *R* 16 in hac parte *AV* 18 timoris *R* timor* *C* accedendi *R* ac *Cp.c.* et *A* 19 discendendi *Oa.c.* descedendi *Ra.c.* discedendi *Rp.c.* des///cendendi *C* positus ẽ *Cp.c.* 20 in *ante* illam *om.* *A* 21 uerguens (*alt.* u *s. l.*) *O* urguens *A* 22 inoboedientiae (ἀπειθείας) *scripsi* oboedientiae *codd.* *v* 23 utpute *Aa.c.* ac *om.* *A* uendicauit *A*,*Cp c.*,*v*

2 tenuit. considerate ergo si recte et iuste nosmet ipsos inter hos medios libramus timores, dum neque adsumimus inconcessos honores neque eos qui delati sunt refutamus, quia in alio inpudentia, in alio inoboedientia condemnatur, utrumque autem inperitiae uitium est. medii ergo quidam incedere cupimus inter nimium timidos et nimium temerarios, ut simus quidem uerecundiores his qui ad indebitos honores foeda ambitione nituntur et paulo confidentiores his qui futuri iudicii metu etiam bonorum actuum cuncta refugiunt.

113. Ita ergo in talibus ego deliberans et unumquodque suis ponderibus metiens addidi etiam hoc ad animi confidentiam, quod mereatur aliquid retributionis a deo oboedientiae fides et inpleatur id quod deest, dum integre creditur id quod est, ut efficiat fides perfectum quem metus habuit inperfectum. scriptum enim legimus quoniam qui timet non est perfectus in caritate; perfecta autem dilectio foras mittit timo-
2 rem. e contra uero uidebam quod inoboedientiae et incredulitatis periculo auxilia nulla succurrunt. nec aliquid inuenio quod fiduciam tribuat diffidenti, quin immo uereor, ne et pro his qui nobis crediti sunt illud audire necesse sit: animam ipsorum exquiram de manibus uestris, et: sicut spreuistis me, ne essetis duces ac principes populi mei, ita et ego spernam uos, ne efficiatur aliquis ex uobis in regem, et: sicut non exaudistis uocem meam,

15 I Ioh. 4, 18 20 Ezech. 3, 18 21 cf. Os. 4, 6 24 cf. Esai. 1, 15

2 libræmus *C* libremus *v* 3 dilati *V* delati (de *s. ras.*) *O* refutamus—*p. 82, 10* temporis *om. A* 4 alia impudentia *v* in alio *s. l. m2R* condempnatur *Cv* 5 quidam] quideē *exp. m2C, om. v* 6 sçimus *R* 9 actuum (*s.* monilia) *C* 11 metiens] metuens *V* 13 impleatur ꝑ (ꝑ *insert.*) id quod est quod deest *R* id quo deest *C* deest] est *v* 15 scriptum est (est *paene eras.*) *O*, (est *exp.*) *C* 16 foras *s. l. O* foris *v* 17 e contrario (rio *s. l. man. rec.*) *O* inoboedientia *Ra.c.* 19 ne] uę (t *s.* ę) *R, om. CV* 22 principes et duces *R* duces et principes *Cv* ita et ego (οὕτω κἀγώ)] ita ego *O* 23 aliqui *O*

sed dedistis dorsum durum et inoboedientes extitistis, ita erit quando uos inuocaueritis me, ego autem non respiciam super orationem uestram neque exaudiam uos. non accidat nobis a iusto iudice
5 talia audire responsa neque ueniat ad nos uox ista ab eo, cui quamuis misericordiam cantemus, sed et iudicium simul cantabimus.

114. Sed iterum ad antiquorum historias et ueterum nobilium gesta reuoluimur. e quibus uidemus quosdam quidem,
10 cum ad regendos populos subrogarentur uel ad officium propheticum per dei gratiam uocarentur, promptissime cessisse inuitatos, alios uero aliquamdiu inuitantis gratiam distulisse. nec 2
tamen alteros ex eis uidemus esse culpatos nec reprehensam esse aut in his oboedientiae promptam celeritatem aut in illis
15 timoris circumspectam cunctationem, quoniam quidem illi magnitudinem ministerii uerebantur, istis fides fiduciam dabat certis quod omnia possibilia sunt credenti. paratus erat Aaron, sed Moyses multum restiterat, Esaias promptus obtemperat, sed iuuenilem Hieremias formidabat aetatem nec prius prophe-
20 tiae ministerium suscepit quam a deo pollicitationem uirtutis ac stabilitatis acciperet.

115. His ego rursum cogitationibus reparatus sum et huiuscemodi consiliis adsidua conluctatione mitigatus ac uelut

6 cf. Ps. 100, 1 17 Marc. 9, 22

2 uos *R* et uos *OCVv* inuocaueritis (ὅταν ἐπικαλέσησθε) *R* inuocabitis *OCVv* 4 accedat (i *s.* e) *O* accedat *C* 6 cantemus] *in mg. add.* Isaiam et hieremiam inducit *O m. rec.* 7 cantauimus *R* 8 antiquarum *O* 9 reuoluimur (φέρομαι)] reuoluamur (a *ex corr.*) *R* reuoluimuṣ (r *s.* ṣ) *O* 10 uel ad] uelut *R* 11 prumptissime *Oa.c.* propḥẹtissime (ba *s.* pḥẹ *m2*) *C* inuitos *C* 12 aliquandiu *R* 13 uidimus *C* 14 esse *om. C* prumtam *O,Ca.c.* 15 circum inspectam *V* certi *OCv* 17 creḍẹdenti *R* haaron (h *in ras.*) *V* 18 moses *Ca.c.* multa praestiterat *R* multa *V,Ca.c.* isaias *V,Oa.c.* ysaias *v* prumptus *O* promtus *C* obtemperat *sic codd. omnes* 19 iuuenalem *Oa.c.* 20 suscipit *V* 21 acceperit *OCv* 22 ego (ἐγὼ)] ergo *ROV* 23 mit.] mollitus *O*

ferrum mortalis superpositum malleorum quibusdam ictibus mollitus sum et edomitus. accessit nihilo minus ad maturitatem consilii etiam cuncta mitigans et decoquens tempus. supra omnia uero illud quod scriptum est: consilia mea iustificationes tuae sunt. quibus ego omnem uitam
2 meam credidi. propter quod non resisto neque contradico. ait dominus meus. qui non ad principatum populi uocabatur. sed ut ouis ad occisionem adducebatur. prosterno ergo me et procido ac subdo me potentissimae manui dei et ueniam peto praeteriti temporis otii et dilationis, si quid mihi forte ex hoc criminis nascitur. tacui. sed non semper
3 tacebo. secessi parum aliquid temporis. ut me ipsum discuterem ac uisitarem et in quantum tristitiae meae consolatio nasceretur. nunc uero ueni in ecclesiis exaltare dominum et in cathedra seniorum conlaudare eum. si illud culpam habuit, ueniam hoc meretur.

116. Sed quid adhuc uerbis prolixioribus opus est? habetis iam nos, o pastores et conpastores: obtines nos, o sanctissime et dignissime grex Christi; obtines nos, pater, in omnibus uictos et cedentes in omnibus. magis tibi subiectos Christi legibus quam naturae. ecce iam habes nostram subiectionem,
2 redde tuam benedictionem. dirige nos orationibus. uerbo instrue. spiritu confirma: benedictio enim patris confirmat domos filiorum. et confirmer tam ego quam spiritalis haec domus, in

4 Ps. 118, 24 6 Esai. 50, 5 8 Esai. 53, 7 9 cf. I Petr. 5, 6 14 cf. Ps. 106, 32 23 Eccli. 3, 9 24 cf. Ps. 50, 14 cf. I Petr. 2, 5

1 mailaeorum *O* 2 mollitus] mitigatus *O* 3 dequoquens *OC* 4 super *Cv* 6 propter quod] propter ea *C* (ea *m2 s. l.*) *v* 7 ait] ait *eras. et* sed *s. l. R* 8 oues *Ra.c.* oues (i *s.* e) *O* ad *s. l. m2 C* octisionem *V* 9 ego *R* et] ac *O* procedo *CVv* ac] et *O* 10 dei et ueniã di et ueniam peto *C* 11 forte mihi *v* 12 et̃ (*s.* ut) *R* memet ipsum *A* 13 quantumc̃q; (c̃q; *s. l.*) *R* quantum posset *Cp.c.m2,v* 14 ecclesias *Cp.c.,v* 16 mereatur *A* 18 optinete *V* 19 nos *om. v* o pater *C* (o *insert.*) *v* 20 magis subditos legibus xp̃i *V* tibi subi.] ubi subditos *C* xpe *O* 22 dirige] digne *Cv* ueiboq; *C* (q; *s. l.*) *v* 23 domus *O* 24 et̃ (ut *s.* et̃) *Cm2*

qua requies mea in saeculum saeculi, in qua habitabo, quoniam elegi eam, ut ab hac ecclesia et ab hac domo ad ecclesiam primitiuorum, quae in caelis adscripta est, transferri pariter mereamur.

117. Nostra quidem haec est satisfactio apud uos et sermonis nostri istud exodium. deus autem pacis, qui fecit utraque unum et nos inuicem reddidit nobis, qui sedere facit potentes in sedibus et qui eleuat de terra inopem et de stercore erigit pauperem; qui elegit Dauid seruum suum et adsumpsit eum de gregibus ouium, cum ultimus esset et iunior in filiis Iesse; qui dat uerbum euangelizantibus uirtute multa ad perfectionem praedicationis suae, tenens manum dexteram nostram in uoluntate sua dirigat nos et cum gloria adsumat nos. ipse regat regentes, ipse dirigat 2 dirigentes, ut possimus pascere gregem eius cum disciplina et non in uasis pastoris inperiti; ipse praestet uirtutem et fortitudinem populo suo et exhibeat ipse sibi mundum et candidum gregem atque in omnibus inmaculatum ac supernis ouilibus dignum, ubi est habitatio laetantium in splendoribus sanctorum, ut in templo eius omnes dicamus gloriam, grex simul et pastores, in Christo Iesu domino nostro, cui gloria in saecula saeculorum. amen.

1 Ps. 131, 14 2 cf. Hebr. 12, 23 6 cf. Rom. 15, 33 Eph. 2, 14 8 I Reg. 2, 8 9 Ps. 77, 70 10 cf. I Reg. 17, 14 11 Ps. 67, 12 13 cf. Ps. 72, 24 16 cf. Zach. 11, 15 cf. Ps. 67, 36 17 cf. Eph. 5, 27 19 cf. Ps. 86, 7 cf. Ps. 109, 3 20 cf. Ps. 28, 9

2 ut] et *R* 4 mereamur pariter *V* 5 sermones *Ra.c.* sermones (i *s.* e) *O* 6 exodium *scripsi* exordium *codd. v* 7 reddidit (ἀποδούς)] reddit *R* 9 eregit *O* 10 de] e *s. l.* *R* a *OCv* 11 et *exp.* *R* ¡et *C* iuniori *R* 12 uirtute multa (δυνάμει πολλῇ)] uirtutem multam *AC* 14 regat (t *s. l.*) *O* erigat *A* ipse dirigat dirigentes *om.* *V* 15 et *om.* *R* 16 is ipse *R* 17 ipsi *O* 18 inmaculatam (u *s. alt.* a) *O* 20 gloria *V* 21 ihu *ROCv* 22 amen] *add.* INCIPIT DE PRIMIS EPIPHANIIS ID EST DE NATALI (I *ex* E) DNI *R* LIBER APOLOGETICUS SCI GREGORII EPISCOPI EXPLICIT; INCIPIT DE EPIPHANIIS SIUE DE NAT DNI FELICIT *O* EXPLICIT

LIBER APOLLOGETICUS SCI GREGORII EPI. INCIPIT EIUSDEM DE EPYPHANIIS SIUE DE NL DNI *A* FINIT APPOLLOGETICUS SCI GREGORII NAZANZENI. INCIPIT DE THEOPHANIIS SIUE NATALIS DNI *C* EXPLICIT APOLOGETICUS SCI GREGORII NAZANZENI *V* Explicit Apollogeticus Gregorii Nazanzeni. INCIPIT DE THEOPHANIIS SIUE DE NATALI DOMINI *v*

II.

DE EPIPHANIIS SIUE DE NATALI DOMINI.

R = codex Reginensis 141 saec. IX—X.
O = codex Oxoniensis Laud. Misc. 276 saec. IX.
A = codex Atrebatensis 621 saec. X.
C = codex Augiensis CXVIII saec. IX—X.
V = codex Vindobonensis 759 saec. XI.
v = editio princeps Argentinae 1508.

II.

DE EPIPHANIIS.

1. Christus nascitur: gloriamini; Christus e caelis: occurrite; Christus in terris: exaltamini. cantate domino, omnis terra, et — ut simul utrumque conplectar — laetentur caeli et exultet terra propter caelestem, deinde etiam terrestrem. Christus in carne: cum tremore et laetitia exultate — 2 tremore propter peccatum, laetitia propter spem —; Christus ex uirgine: uirginitatem, feminae, amplectimini, ut matres efficiamini Christi. quis non adoret primum et nouissimum, initium et finem?

2. Ecce iterum tenebrae soluuntur, ecce iterum lumen exoritur, ecce iterum Aegyptus tenebris condemnatur et iterum Israheli columna lucis accenditur. populus, qui sedebat in tenebris ignorantiae, uideat lucem magnam scientiae. uetera transierunt; ecce facta sunt omnia noua. littera iam recedit et spiritus incedit et obtinet; umbrae discedunt, ueritas inlustratur. Melchisedech adest et ille, qui natus fuerat primo sine matre, nunc quoque nascitur sine patre. naturae iura soluuntur. repleri oportet superiorem mundum. Christus 2

4 Ps. 95, 1 5 ibid. 11 10 cf. Apoc. 22, 13. 1, 17. 8 13 cf. Ex. 10, 21 14 cf. Ex. 13, 21 cf. Esai. 9, 2 15 II Cor. 5, 17 18 cf. Hebr. 7, 1. 3

3 christiani e caelis *O* e caelo *V* occurrit *O* 4 exaltamini (ὑψώθητε)] exultamini *A,Ca.c.* exultate *Cp.c.,v* 5 et *s. l. R* (ut—conplectar) *sic uncis incl. O* utraque *C* conplector *RCa.c.* 6 exsultet *AV* 7 exsultate *AV* 9 faeminae *C* complectimini *A* 10 adorat *ACVv* 12 soluuntur tenebrae *Cv* resoluuntur *OA* 13 egyptus *O* condemnatus *Ra.c.* condempnatur *Cv* 14 ascenditur *Ra.c.* 15 ignorantiae *om. R* uideat *O* 16 et ecce *O* facta] parata *V* 17 et obtinet (πλεονεκτεῖ) *om. RCVv* descedunt *Ca.c.* 18 inlustratus *Ra.c.*

iubet et quis resistet? omnes gentes, plaudite manibus, quia puer natus est nobis, filius et datus est nobis, cuius potestas in humero eius — quia exaltatur in cruce, quam sibi ipse portauit — et uocatur magni consilii angelus, paternae scilicet uoluntatis nuntius atque index fidelis. clamet Iohannes: parate uiam domini; ego autem diei huius clamabo uirtutem et gratiam nuntiabo.
3 incorporeus carne uestitur, sermo crassescit, inuisibilis uidetur, inpalpabilis atque incontrectabilis contingitur et palpatur, qui ante omnia saecula est initio censetur, filius aeternus fit iterum filius, Iesus Christus heri et hodie ipse et in saecula. Iudaei scandalum patiantur, gentiles inrideant, heretici linguae suae uenena commoueant: tunc credent cum uiderint eum ascendentem ad caelos; quodsi nec tunc, certe uel cum uiderint eum uenientem de caelis iudicis praeditum maiestate.

3. Sed haec postmodum. nunc uero epiphaniae, id est natiuitatis Christi, nobis sollemnitas geritur; utroque enim modo appellatur et res una duplici uocabulo nuncupatur. apparuit enim deus hominibus per natiuitatem, quod erat semper et qui est ex eo qui semper est — in quo non est causas rationesque discutere; super haec enim omnia est;

1 Ps. 46, 2 2 Esai. 9, 6 6 Matth. 3, 3. Marc. 1, 3. Luc. 3, 4 11 Hebr. 13, 8

1 resistit *RC* plaudete *Ca.c.* 2 filius et (υἱὸς καὶ) *R cum signis transpositionis* et *om. OAV* filius et—nobis *om. Cv* 3 in humero (ἐπὶ τοῦ ὤμου)] in humeris *R* qui *Cv* exaltatur (συνεπαίρεται)] exaltabitur *R* 4 portabit *R,Oa.c.* uocabitur (bi *s. l. m2*) *R* 6 iudex *A* iohannis *O* 8 crassessit *Ca.c.* 9 inpalpilis *A* 10 secula *RC* scła *O* censet uir *Ra.c.* 11 ihs *ROC* ihesus *V* ipse est et *Cv* 12 iudei *Rv* patiuntur *C* 14 eum *om. V* in caelos *V* quod sine et tunc *O* 17 sed hoc *v* epiphania *OV* epyfania *AC* epyphanie *v* 18 natiuitas *C* solemnitas *O* solempnitas *Cv* geritur (ł a *s.* i) *R* 19 hoc modo *OA* apellatur *C* 20 quod erat (τὸ μὲν ὤν)] qui (*ex* quod *m2*) erat *R* 21 ex eo quod *O* 22 enim haec *V* omnia enim *v*

neque enim est sermo ullus sermonis antiquior aut ratio rationis anterior —; hoc autem, quod nouissime factus est propter nos, quos dudum esse fecerat, ut et bene nobis ac recte esse donaret, immo uero dilapsos a bono
5 uitae statu per malitiam peccati rursum repararet et ad se denuo per incarnationis suae gratiam reuocaret. nomen ergo 2
diei ex eo quod apparuit — ἐπιφανῆναι etenim Graeci nominant apparere — epiphania uel theophania nuncupatum est; pro eo uero quod natus est natalis dicitur
10 dies.

4. Haec est ista sollemnitas, haec est diei huius magna et gloriosa festiuitas: aduentum dei factum ad homines celebramus, ut nos ad deum proficiscamur, immo ut reuertamur ad deum — sic enim rectius dicitur —, ut uetere homine
15 deposito nouo induamur et, sicut in Adam omnes mortui fuimus, ita in Christo omnes uiuificemur. cum Christo 2
ergo nascamur et cum Christo cruci adfigamur et consepeliamur ei in morte, ut cum ipso etiam resurgamus ad uitam. necesse est enim nos perpeti utilem hanc et necessariam
20 uicissitudinem, ut, sicut ex bonis ad tristia deuoluti sumus, ita ex tristibus ad meliora reparemur. ubi enim abun-

14 cf. Eph. 4, 22. 24. Col. 3, 9. 10 15 cf. I Cor. 15, 22 . *sicut—p. 90, 3 iustificet*] cf. August. contra Iulian. I 5, 15 (XLIV 649 sqq. M) 17 cf. Rom. 6, 4 21 Rom. 5, 20

1 ullus] illius *V* sermone *C* (ne *m2 ex* nis) *v* aut—anterior *om. ACv* ratio *om. O* 2 factum *A* 3 quod *Ra.c.* esse *exp. et* ipse *ss. R* ut et (ἵνα καί)] ut *R* 4 hac *Ra.c* esset *C* dilabsos *O* 5 statum *V* 6 denuo] denuti (?) *C* nomen est ergo *V* 7 epiphanen *R* ΕΠΙΦΑΝΗΝΑΙ *O* ΕΠΙΙΑΝΗΝΑΙ *A* epiphane *V* epifane *C* epyphanie *v* greci *ROC* grece nominatur *v* 8 apparære *Ca.c.* epyphania *Av* epyfania *C* theufania *C* 11 ista] illa *R* 12 et aduentum *R* dnī *OA* hominis *Ra.c.* 13 immo et reu. *V* 14 sic] si *A* ueteri *O* 16 fuimus *R* sumus *OACVv Aug.*, *fort. recte* ita et in *Cv Aug.* 17 crucifigamur *Aug.* 18 mortem *Aug.* etiam *om. R* 19 enim *om. C* 20 e bonis *A* tristia (τὰ λυπηρά)] tristitiam *AC* 21 habundauit *RACVa.c.,v*

dauit peccatum, superabundauit gratia, ut, quos gustus ligni uetitus condemnauit, Christi crux gratia largiore
3 iustificet. ideo ergo diem festum celebramus non humanae deuotionis sed diuinae dignationis, non eorum quae ex mundo sunt sed eorum quae supra mundum sunt, non infirmitatis nostrae sed remedii, non formationis nostrae sed reformationis.

5. Propter quod nequaquam postes ac ianuas coronemus nec plateas et conpita perornemus nec cantatricum statuamus choros, ut aures sonis musicis delectemus, nec lenocinantes oculis prouideamus aspectus neque odoratus nostros effeminatis nidoribus delectemus nec gustum inlecebrosis saporibus inritemus nec tactui concedamus male prospecta contingere.
2 neque ergo delicatis uestibus ac fluidis resoluamur neque ornamentorum splendore gloriemur, non auri fulgore, non colorum fucis fallentibus rapiamur, non comessationibus et ebrietatibus uacemus, quibus cubilia et inpudicitiae ab apostolo coniunguntur, quoniam quidem a malis doctoribus pessima doctrina procedit et de seminibus nequam seges criminosa
3 concrescit. non ergo altos toros tapetibus exstruamus nec pretiosa tentoria uentri et gurgiti praeparemus, non uini peregrina nomina et antiquos consules requiramus aut coquorum noua et exquisita commenta, neque terra et mare multi pretii

16 cf. Rom. 13, 13

1 superhabundauit *RAC,Va.c.,v* et gratia *v* 2 uetiti *A* condemnabit *Ra.c.* 4 qui *Cv* 5 qui *v* mundo *Ca.c.* 8 propter hoc quod *A* potes *RCa.c.* 9 conpeta *RVa.c.,OC* conpetita *Rp.c.* compita *Vp.c.* nec] et *C* cantatricium *ROa.c.* 10 aurisonis *A* delectemur *AV* ne *Cv* 12 delectemur *AV* 13 mala *A* 14 ergo *eras. V* enim *A* fluuidis *V* 15 fulgoribus *Cp.c.,v* 16 comessat. *V* cõmessat. *ROA,Cp.c.* comissat. *Ca.c.* 17 inpudicitia *R* apostulo *O* 18 coni.] condemnantur *R* 20 non] ne *R* alto † (*sequitur lacuna 6 litt.*) appetibus (*in mg.* † hic deest) *R* altis *CV* thoros *OAVv* tappetibus *OC* tapetetibus *A* extrahamus *R* extruamus *OCv* neque *Cv* 21 tentoria] conuiuia *OA* guttori *O* gutturi *v* 22 aut] neque *V*, *om. OCv* quoquorum *Oa.c.* cocorum *AV,Op.c.* quorum *Cv* 23 nunc terra nunc mari *Cp.c.,v* ne *Vp.c.* terrae *R*

nobis stercora conferant; hoc enim nomine mihi uidentur
honorandae deliciae. non ergo alter alterum uincere per 4
incontinentiam studeat; mihi enim incontinentia est omne
quidquid plus est quam sufficit et hoc aliis esurientibus et
5 indigentibus his, qui ex eodem luto atque ex eadem massa
formati sunt.

6. Quin immo, fratres, haec gentilibus concedamus: illorum
sit talis ista sollemnitas, qui etiam deos suos usturis carnium
et tetris putant nidoribus delectari. illi consequenter sollemni-
10 tatem diuinam uentris distensione concelebrent pessimorum
daemonum et factores et praedicatores et cultores nequissimi.
nos uero, a quibus uerbum dei colitur et adoratur, etiamsi
delectari oportet et deliciari, in uerbo dei delectemur et
delicias nostras in legis dei intellegentia requiramus, ut pro
15 sollemnitatis ipsius ratione deliciarum nobis efficiatur causa
conueniens. non sint ergo ab eo qui nos inuitauit aliena nobis 2
et peregrina conuiuia. me autem utimini ministro, ego uobis
conuiuii huius epulas ministrabo: sermonem uobis, inquam,
bonis et fidelibus amicis domini mei, exhibebo, dominicas
20 dapes, quam potero copiose, quam potero afluenter, utpote
peregrinus ciuibus, urbanis rusticus, deliciosis agrestis, diui-
tibus pauper. hinc ergo iam incipiam; sed uos omnes, quibus 3
perfrui huiuscemodi deliciis cordi est, expurgatas mihi adhi-
bete aures et purificata corda deferte, quoniam quidem de
25 deo fit uerbum et diuinus est sermo, ut percipere possitis

2 delitiae *R* diliciae *O* 4 quicquid *R,Op.c.,v* 5 endigentibus *Oa.c.* ex adem massa *A* 7 gentibus *O* 8 talis *om. R* sollempnitas *O* 9 teoris *Ra.c.* delectare *O* 10 distentione *Ra.c.* concelebrant *R* 11 demonum *RO* demoniorum *A* factores (πλάσται)] factores (*l* u *s.* c) *R* fautores *OC,v* 13 oporteret *V* dilitiari *R* diliciari *O* 14 dilitias *R* intellegentia] explanatione *OA* 15 dilitiarum *R* diliciarum *Ca.c.* 16 inuitant (*alt.* n *exp.*) *R* 17 magistro *V* 19 exhibeo *A* 20 affluenter *ROv* utpute *O,Ca.c.* 21 ciuiuibus *Oa.c.* deliciosus *Ra.c.* diliciosis *O,Ca.c.* agrestus *Cp.c.* 22 omnes quibus (ὅσοι)] o quibus *RCVv* 23 diliciis *OC* exhibete *ACv* adhibite *O*

cibum numquam egerendum. fiet autem et integer et breuis, ut neque contristet in eo quod deest neque efficiat ex satietate fastidium.

7. Deus erat quidem semper et est et erit, immo uero est semper; nam 'erat' et 'erit' saecularium et caducorum temporum partes sunt: semper ergo est. et ita de se ipso commemorat, cum Moysi daret in monte responsa dicens: qui est misit
2 me ad uos. esse enim ipsius totum est et semper est, quod neque coepit umquam neque aliquando cessabit ⟨uelut⟩ insuperabile quoddam ac sine fine substantiae pelagus nullis terminis limitibusque circumdatum, omnem supergrediens sensum, omne tempus atque omnem naturam, quod solo mentis contemplari possit intuitu et hoc subtili admodum et perexigua inspectione non ex his quae in ipso sunt, sed ex his quae circa ipsum sunt, ut ipsa ueritatis species non tam ex ipsa ueritate quam ex his quae ueritati sunt proxima contempletur.
3 effugit enim priusquam teneri queat et priusquam adprehendi possit elabitur tantum se cordi offerens — et hoc si purum sit —, quantum humanos oculos ictus corusci perstringentis et cito praetereuntis inluminat: idcirco, ut ego arbitror, quo per hoc, quod omnino quantulumcumque ex eius lumine perspici potest, ad intuendum inuitet et prouocet. quod enim

7 Ex. 3, 14

1 eregendum *Ra.c.* (*s.* ł reiciendū) 2 ut] et *R* quo deest *R* neque efficiat] queat *s. ras. m.2* (*s.* neq: generat) *O* fiet *C* (a *s.* e) *v* 4 *pr.* et *om. V* 6 et ita] etiam *V* de se ipse *V* 7 mosi *Ca.c.* 8 enim] etiam *R* iam *O* *pr.* est *om. R* 9 cepit *Rv* cessabit (παυσόμενον)] cessauit *ROCVv* uelut (οἷον) *addidi, om. codd. v* insuparabilem *C* 10 ac] hac *O, om. R* fine *om. C* substantiam *C* substantia *v* termini *Ra.c.* 12 *pr.* omnem *Ca.c.* contemplari] conprehendi *A* 14 inspectione] expectatione *Cv* quae—his *om. V* 15 ipsas *Rp.c.* non] nam *R* 16 *alt.* ueterati *Oa.c.* 19 quantum ex *C* ictos *Oa.c.* chorusci *A* corusci fulguris oculos perstringentis *v* 20 pretereuntes *Oa.c.* ut *exp. R, om. A* quo] quia *in ras. V* quoque *v* 21 quod] ut *Cv* omnino] domino *V* quantolumcumque *Ra.c.* 22 respici *A* perspice (re *s.* ce) *R* potens *R* intudum *Ra.c.* inuitat—prouocat *A*

penitus sentiri non potest nec adpetendi aut inquirendi tribuit spem. quod autem uel ex parte sentiri potest admirationi est, 4 et quod in admiratione est, et desiderari copiosius potest. cum autem desideratur desiderantes purificat, cum autem purificat deo similes facit, cum uero eos sibi similes fecerit, tunc eos uelut proprios iam et domesticos facit etiam in conloquiis et sermone participes. audeat fortassis aliquid amplius fragilitatis nostrae sermo. deus iam diis effectis inseritur et dinoscitur, ut est illud: deus stetit in synagoga deorum, in medio autem deos discernit. absque ullo 5 est ergo fine credenda diuinitas et ad sentiendum etiam ipsi difficilis menti, et hoc solum est quod ex ea conprehendimus, quia conprehendi non possit. si uero quis putat ex eo quod simplicis naturae est diuinitas idcirco nihil prorsus de ea posse sentiri, tamquam quae pro ipsa simplicitate effugiat intellectum, uel certe totam posse conprehendi, quia simplex esse intellecta est, non mihi uidetur recte aestimare. quid enim horum quae sunt simplicis est naturae? nulli quippe natura sua simplicitas est, quia neque his quae conposita sunt natura uel substantia sua haec ipsa conpositio est.

8. Infinitum uero quod dicitur dupliciter intellegitur, secundum initium et secundum finem; quidquid enim extra haec est nec ab his clauditur hoc infinitum appellatur. nam cum in anteriora se mentis acies extendit et initii profundum reuoluens nullam potest ubi stare possit principii dei inuenire

9 Ps. 81, 1

3 *pr.* et *om.* *R* admirationi *Ca.c.* *alt.* et *om.* *OAV* desiderare *Oa.c.* potest ęst *O* 5 fecerit] facerit *V* 7 sermo *R* participes (*s.* ł particeps *m2*) *R* 8 fragilitas nostra *Cp.c.m2* deus] dī *C* 9 sinagoga *R* congregatione *OCVv* 10 deus *O,Ra.c.* 11 diuinitatis *Ca.c.* ipsi difficilis conatibus menti *O* ipsis difficilis conaptibus mentis *Cv* 13 si uero ex eo quis *V* 15 sentire *A,Oa.c.* quae *om.* *A* 16 totam (*scil.* diuinitatem) *scripsi* totum *codd.* 17 estimari *V* qui *O* 18 est *eras.* *V* 19 naturae *V* 20 naturae uel substantiae suae *A* 21 duppliciter quod dicitur *V* 22 quicquid *Rv* 24 extenditur *Cp.c.,v* 25 dei *om.* *v cum codd. quibusdam deterioribus*

crepidinem, huius partis infinitum et inexplicabile aeternum,
2 id est sine initio, appellatur. cum uero ad inferiora et ad
ultima, id est quae futura sunt et sequuntur, aspicimus,
huius loci infinitum inmortale ac perpetuum nominatur. cum
uero utrumque simul dicimus, uel aeternum uel sempiter- 5
num nominamus; aeternum enim uel sempiternum neque
tempus neque partem temporis recipit — neque enim mensura
ulla concluditur —, sed sicut in hoc mundo tempus dicitur
quod solis cursibus designatur, ita in aeternis rebus aeternitas
appellantur illa ipsa spatia, quae aeternae naturae perpetuitate 10
3 signantur. haec mihi nunc interim philosophari de deo suffi-
ciat; neque enim ultra progredi uel res patitur uel tempus
indulget, quoniam quidem de adsumptione carnis dicere sollem-
nitas admonet. cum autem dico de deo, de patre et filio et
spiritu sancto dictum intellegite. deitas enim neque supra 15
haec diffunditur, uti ne plebem deorum introducere uideamur,
neque infra haec angustatur, ne iterum paupertatem uideamur
suscipere et penuriam deitatis, id est neque Iudaice unum
deum dicentes neque secundum gentiles per plurimos ober-
4 rantes. in utroque enim similis est ex errore pernicies, licet 20
sibi uideantur utraque esse contraria. nostra etenim sancta
sanctorum, quae Seraphin et contegunt et glorificant trinis
sanctificationibus, in unam dominationem deitatemque concur-

21 cf. Hebr. 9, 3 22 cf. Esai. 6, 2. 3

2 et] *add.* etiam *v* et ultima (*om.* ad) *A* 3 secuntur *OC* aspiciemus *V* 5 uel *alt. om. v* 6 nominamus] *add.* quomodo deus aeternus et sempiternus dicatur et de horum nominum proprietate *in mg. R* 7 enim *om. A* 8 sicut] *add.* secundum philosophos *v* 9 cursibus *bis Ra.c.* 10 appellatur *O, Vp.c., v* illa—signantur *om. V* perpetuetate *C* 11 signatur *RCa.c.* de deo philosophari *A* philosofari *C* 13 solemnitas *O, om. R* 14 ammonet *O* de deo patre (*om. alt.* de) *A* 15 intellegite *R* intellege *cet. v* 16 uti ne (ἵνα μή) *R* (e *s. r.*) ne *A* deorum] iudaeorum *C* 17 ne] neque *R* 18 pe nuriam *O* est *om. A* 19 gentes *A* oberrantes] obseruantes *A* 20 pernecies *Cp.c.* 22 seraphyn *A* seraphym *C* *pr.* et *om. OA* comtegunt *A* 23 deitatemquae *Ra.c.*

runt, sicut et alius quidam ante nos sapiens magister optime magnificeque disseruit.

9. Uerum, ut dicere coeperamus, non sufficiebat diuinae illi bonitati intellegentiam sui apud semet ipsam mouere et intra se sui scientiam retinere, sed oportuit dignumque fuit ad diffundendum propagandumque latius bonum esse plures qui beneficiis in se perceptis bonum esse sentirent; summum etenim bonum est non solum esse bonum, sed et praestare bonum. idcirco ergo primo omnium caelestes animo uoluit esse 2
angelicasque uirtutes, et ipsa statim uoluntas eius effectus erat et opus creaturae uerbo adinpletum et spiritu consummatum. et ita extiterunt secundae claritates, ministeria primae illius claritatis, siue hos intellectuales spiritus appellemus siue ignem incorporeum atque extra omnem materiam intellegendum seu quolibet alio nomine nuncupandi sunt; uicino certe et proximo his quae supra diximus capiendi sunt intellectu. de quibus uelim quidem sentire quod inmobiles fuerint ad 3
malitiam et solos habuerint in se bonos motus utpote diuino ministerio praestolantes et ab aeterno illo lumine primis claritatis traducibus inlustrati — nostra enim haec secundae deriuationis splendore gloriantur —, sed suadet me non eos inmobiles ad malum sed difficile mobiles aestimare et dicere ille qui pro fulgoris claritate Lucifer prius, postmodum uero propter superbiam tenebrae et factus et dictus est,

1 quidam *om. A* sapiens *om. A* 2 deseruit *Ra.c.* 4 ipsum *A* manere *v* 8 non solum bonum esse *Cv* 9 caelestis *O,Ca.c.* animo uoluit esse = ἐννοεῖ animos *RA* animo (us *s.* o) *O* animas *v* esse uoluit *R* esse *om. CV* angelicasque esse *V* 10 -asque uirtutes—*p. 97, 10* creuerat corpus *om. A* 11 *alt.* et] est *R* sp̄m *Ra.c.* consumatum *Ov* 12 exstiterunt *R* extiterunt erunt *C* secundae clar.] iidem: claritatis *v* claritates (λαμπρότητες)] claritatis *O* claritates—illius *om. RC* 16 his *om. C* intellecto *Va.c.* 17 uellim *Oa.c.* inmobilis *Oa.c.* 18 utpute *O,Ca.c.* 20 nr̄// *V* enim *s. l. R* 21 depriuationis *Ra.c.* 22 difficile mobiles (δυσκινήτους)] difficile (*s. l* facile) mobiles *R* 23 pro] prae *V* claritatem *Oa.c.* 24 et factus (καὶ γενόμενος)] et factus ęst *R*

sed et omnes apostatae et refugae angeli, qui sub ipso effecti auctores malitiae per declinationem boni tam sibi quam humano generi extiterunt.

10. Hoc ergo modo et propter haec intellegibilis ille extitit mundus, prout me possibile est de his philosophari sermone exiguo et paruo magna et inmensa pendentem. uerum cum bene et digne prima cessissent, secundi deinde mundi intuetur exordium, materialis scilicet huius et uisibilis, qui ex caelo constat et terra et his quae inter utrumque sunt spatiis et rebus, laudabilis quidem pro singulis quibusque speciebus, multo uero laudabilioris ex harmonia omnium uniuersorumque
2 conpage. in quo summa est et stupenda ex contrarietate concordia, dum inter se inuicem diuersa sunt, cum singulis tamen singula conueniunt et ad unius mundi perfectionem cum uniuersis cuncta concordant, ut ostenderet quia non solum aptam sibi et conuenientem naturam, uerum etiam longe a se diuersam substituere potest. apta namque et conueniens est deitati intellectualis ac spiritalis natura, quae sola mente sentitur; alienum uero et longe a se positum est quidquid uisibile est atque corporeum, et multo magis ab eius natura aliena ac diuersa sunt quaecumque exanima sunt et
3 inmobilia uel caduca. sed fortasse dicat quis eorum qui cupidi sunt festiuitatis quae in manibus est audire rationem: 'quid haec ad causam? quid currus agis extra metas? illa nobis quae ad sollemnitatem pertinent dissere.' et sane faciam, licet paulo superius coeperim raptatus excelsioris uerbi dei desiderio.

11. Igitur mens et materia hoc modo quo superius diximus

1 sed et omnes *bis pos., semel exp. R* apoştestatę *R* apoţestatae *C* refugae (*s.* ł i) *R* refugią *C* 4 extetit *Ca.c.* existit *v* 5 sermo *Ra.c.* 7 cessent *v* intuitur *Ca.c.* 8 materiales *Ra.c.* 9 quae inter] qui in *Cv* 10 laudabilibus *v* 11 laudabilior *O* armonia *ROV,Ca.c,v* 12 ex *om. R* 18 intellectuales *Oa.c.* 19 quicquid *Rv* 22 uel] et *Cv* 23 est] et *C* 24 qui haec *Ra.c.* metus *Ra.c.* 25 pertineant *O* disserere *Oa.c.* 26 excelsiores *Oa.c.*

a se inuicem discreta, unumquodque intra naturae suae terminos,
existebant et magnificentiam creatoris uerbi ipsa sui prola-
tione monstrabant uelut quidam laudatores ac praedicatores
taciti excellentiae conditoris. nondum tamen facta fuerat utrorum-
5 que commixtio nec sibi inuicem natura discordans in concor-
diam uenerat. uerum ut ars inmensae dei sapientiae nosceretur
et bonitatis eius maiora munera sentiremus, unum animal ex
diuersis atque contrariis, id est ex inuisibili et uisibili substan-
tia, opificis uerbi dei molitione construitur. et ex materia 2
10 quidem, quam et ipsam nuper creauerat, corpus adsumitur,
uita uero ab ipso inseritur, quam rationabilem animam et
imaginem dei praedicat sermo diuinus. et hoc modo factum
hominem uelut alterum quendam mundum in breui magnum
atque in exiguo totum statuit in terris, alium angelum,
15 cultorem sui, e caelo terraque commixtum, qui intueri quidem
posset uisibilem creaturam, inuisibilis autem facturae intelle-
gere ac sentire mysterium, et regnaret quidem in terris,
ipse uero a superioribus regeretur. idcirco etenim et terrestris 3
est et caelestis, temporalis et inmortalis, uisibilis et inuisibilis,
20 humilis et excelsus, spiritus propter gratiam, caro propter
elationem: illud ut intellectum habens gratiae magnificet et
conlaudet auctorem, hoc ne magnitudine muneris elatus lapsum
ruinae excelsioris incurrat. est ergo animal quod hic quidem
instituatur, alio uero transferatur et, ut pandatur summa
25 mysterii, animal quod imitatione dei efficiatur deus. ad hoc 4
nobis namque uitae huius proponitur cursus, ad hoc nobis
exiguum licet in hoc mundo ueritatis lumen accenditur, ad

2 exsistebat *RO,Ca.c.* creatores *Oa.c.* ipsa *om. RO* sua *v* probatione *R* 4 et excellentiae *O* 5 in concordia *C* 6 et uerum *C* nasceretur *O* 9 opifices (s *del. uid.*) *O* 13 uelut in alterum *A* 15 intueretur (e *pr. m2 ex* i *C*) quidem (*om.* posset) *Cv* possit *OA* 16 inuisibiles *Ca.c.* intellegeret *Cp.c.,v* 17 sentiret *Cp.c.,v* regnare *A* 18 et *om. RA* et caelestis et terrestris *Cv* 19 est *om. C* 21 illud ut] illut *C* 22 magnitudinem *Ca.c.* elatum *Ca.c.* 24 alias (s *s. l.*) *O* pandantur *Cv* 25 efficitur *A*

hoc diuina nobis claritas reuelatur, ut et agnoscendus nobis pariter et imitandus sit ille qui nos ex diuersitate coniunxit quique et resoluet et rursus magnificentius conligabit.

12. Hunc ergo ab se hominem, sicut supra diximus, creatum in paradiso posuit — quisque ille est iste paradisus — liberi arbitrii facultate donatum, ut omne bonum non minus esset eius qui eligeret quam illius qui boni semina in conditione praestiterat. posuit igitur eum uirgultorum uel arborum inmortalium colonum, id est diuinorum sensuum cultorem uel eorum qui simpliciter cogitantur uel eorum qui profundius et
2 perfectius uoluuntur in mente. nudum eum conlocat, id est uitae simplicis statum tribuit et nullius artis uelamine indumentoque circumdat; talem namque oportebat humani generis esse principatum. huic dat legem, quo scilicet haberet operandi materiam libertas arbitrii. lex autem erat mandatum et distinctio, quarum fructibus arborum utendum ei esset
3 et a quibus abstinendum. abstinendum uero erat ab arbore sciendi bonum et malum, quae tamen arbor neque ab initio male plantata est neque postmodum prohibita per inuidiam — non illuc iaculentur linguas suas hostes dei neque imitatores serpentis existant —; bona enim est, si in tempore sumatur et oportune capiatur. scientiae namque et intellectus erat haec arbor secundum meam scientiam, cui soli operam

6 cf. Gen. 2, 8 18 cf. Gen. 2, 17

1 nobis *om. Cv* ut *om. V* agnoscendos *Ra.c.* 3 resoluit *C* et *alt. s. l. R* rursum *OAV* colligauit *C,Ra.c.* 5 hunc a se hominem ergo *A* 6 quisque ille est, est iste par. *v* 7 facultatum *Oa.c.* donatus *Rv* 8 et eius *C* elegerit *OA* 12 nudum] nondum *A* eum] enim *v* conlogat *Ra.c.* collocauit *A* 13 uite *Ca.c.* uelamina *Ra.c.* 14 circumdatae *V* circumdatum *Cv* tale *OCv* ac tale *A* 15 principatum (τὸν ἀπ' ἀρχῆς) *R* principium *cet. v* materiam operandi *V* 18 quibus *R* quibus fructibus *cet. v* abstineat abstinendum *V* 20 male (κακῶς)] mala *R* 22 exsistant *R* 23 opurtunae *Oa.c.* scientia (θεωρία) *OACVv; sed aliter intellexit locum Graecum Rufinus* 24 meam] eam *OC*

dare illis tantummodo utile est, in quibus iam perfectioris capacitas intellectus est. aut non uidemus cibum fortem et solidum perniciosum esse lactantibus paruulis, qui nullo alio nisi solo lacte ali possunt? uerum quoniam inuidia diaboli et deceptione mulieris, quam et ipsa perpessa est ut fragilior et uiro intulit ut ad persuadendum aptior — miserum me! mea enim miseria est lapsus parentis —, inmemor efficitur dati sibi praecepti et mortiferi saporis gustu inlecebroso superatur ibique omne illud opus magnificum humanae constructionis effunditur. simul enim et a ligno uitae et a paradisi cultu et a deo propter peccatum exsul agitur et extorris effectus pelliciis circumdatur indumentis, crassiori quippe hac et mortali uel corruptibili carne. et hoc est per quod primum agnoscit confusionem suam et abscondere se atque occultare a deo gestit. aliquid tamen etiam in hoc lucri consequitur: mortem, per quam intersecari quodammodo possit terminarique peccatum, ne perpetuum atque inmortale permaneat malum. et quodam genere fit ei poena remedium; ita namque intellegendus est punire deus.

13. Uerum cum in hunc res nostrae deuenissent statum, nusquam abest deo eruditionis cura, nusquam emendationis nostrae sollicitudo discedit. nam pro multitudine peccatorum, quae radix illa malitiae pullulabat, diuersis et temporibus et causis remedia quaerebantur uerbo lege prophetis, beneficiis comminationibus uerberibus, aquarum inundationibus ignis incendiis, bellis uicto-

1 utilis *R* perfectioris (τοῖς τὴν ἕξιν τελεωτέροις)] profectioris *A,Op.c.* perfectiõis *v* 2 capacitatis *A,Op.c.* 3 lactentibus *A,Cp.c.,v* 4 diabuli *Ca.c.* żabuli *OA* 5 est perpessa *V* 6 o miserum (o *s.*) *O* mę *R* 7 mea (a *s. l.*) *R* parentis lapsus est *A* lapsos parentes *O* 8 percepti *A* 9 omne *om. V* 10 a *alt. om. RA* 11 exul *O,Cp.c.* exterioris *R* extoris *Ca.c.* 12 affectus *R* circumdatus *O* crassiore *v* hac *Op.c., om. V* 13 inmortali *Ra.c.* per *om. Cv* 14 cognoscit *A* 15 a *om. V* gessit *V* etiam *om. A* hac—morte *V* 16 intrasecari *v* 17 ne* *O* 20 in hunc] hunc *C* 21 abest *Va.r.* a *Vp.r.m2* cura] causa *V* nusquam *om. V* emendationisque *Vp.c.*

riis prostrationibus, e caelo prodigiis, signis ex aëre e terra
e mari, uirorum urbium gentium insperatis subitisque subuer-
sionibus, ex quibus omnibus adterere atque elimare malitiam
2 studium gerebatur. uerum quia cor hominum a iuuentute
diligenter crescebat ad mala uehementius inualescente lan- 5
guore, mortalium genus longe lateque labes populata grassatur
diffusis ubique homicidiis adulteriis periuriis inpudicitiis stupris
et, quod est nequius omnium, cultibus idolorum; scilicet
diuinus honor a creatore ad opera eius creaturasque transla-
3 tus. quae omnia quoniam maiore ope atque auxilio indigebant, 10
maiora sine dubio etiam remedia depoecuntur, hoc est ipse
sermo dei, qui est ante saecula, qui est inuisibilis et
inconprehensibilis et incorporeus, qui est initium ab initio, qui
est lux de luce, fons uitae et inmortalitatis, figura uera et
expressa substantiae dei, signaculum ueritatis, imago inuisi- 15
4 bilis dei patris, sententia et sermo. hic ad imaginem suam,
quam prius ipse condiderat, uenit et carnem suscepit
propter carnem et animae rationabili propter animam meam
miscetur similia similibus purificans et expurgans. et fit per
omnia homo absque peccato editus ex uirgine etiam ipsa 20
anima et corpore inmaculata; oportebat enim honorari quidem
natiuitatem humanae conditionis, gloriam tamen uirginitatis
5 praeferri. cum ergo processisset ex uirgine deus in ea quam

19 cf. Hebr. 9, 14

1 signis *ex* ignis *C* e terra e mari (ἐκ γῆς ἐκ θαλάττης)] terrae mari *O* terra mari *A* et terra et mari *Cv* 2 inseparatis *R* 3 adterrere *R,Ca.c.* adherere *V* malitiae *Cv* 5 diligenter *om. A* ad mala] ad malitiā *R* ad malum *A* uehementius—languore *om. R* inualiscente *O* 6 crassatur *AV* 7 adulteris *Oa.c.* inpudicis *RVa.c.* inpudiciciis *RVp.c.,C* 9 honor ē *Cp.c.,v* creaturasque eius *C* tralatus (*add. s. l.* est) *R* 10 auxilio] alio *R* 14 mortalitatis *V* et *alt. om. C* 16 sententia (ὅρος)] scientia *R* essentia *V* hic propter hunc ad imaginem suam quem prius ipse condiderat uenit *A* 18 animae] anima *A* 23 processiset *A* in eam *Ca.c.*

adsumpserat humana natura, unum e duobus sibi inuicem contrariis existens, carne ac spiritu, aliud in deum adsumitur, aliud deitatis gratiam praestat. o noua et inaudita permixtio! o mira et exquisita conpago! qui erat fit et creator creatur et
5 qui inmensus est capitur mediante anima deo et carni. et ille qui omnes diuites facit pauper efficitur; pauper namque est in mea carne degens, ut ego possim suscipere diuitias deitatis eius. ille qui perfectus et plenus est euacuatur; euacuauit enim se a forma et gloria dei ad tempus, ut ego possim de illius perfectione
10 ditari. quaenam sunt istae diuitiae bonitatis dei? quid istud, quaeso, 6
est quod erga me mysterium consummatur? suscepi imaginem diuinitatis eius, non seruaui. ipse nunc suscepit imaginem carnis meae, ut et imaginem quam dederat repararet et carnem inmortalitate donaret. secunda utitur participatione nobiscum
15 multo magnificentiore quam prima; tunc enim de suis meliora donauit, nunc ex nostris deteriora suscepit. hoc dono priore diuinius, hoc intellegentibus uirtutem mysterii nobilius et excelsius.

14. Sed quid aiunt nobis in hoc loco calumniosi isti, qui
20 nobis uelut seuerissimi quidam discussores diuinitatis procedunt accusantes ea quae omni ueneratione digna sunt et honore, tenebrosi etiam in luce, inperiti erga sapientiam, pro quibus Christus gratis mortuus est, creaturae ingratae aduersum creatorem suum, figmenta diaboli, exprobrantes deo bene-
25 ficia sua? propterea minor est, quia propter te humilis est, 2
quia ad errantem ouem uenit pastor bonus, qui animam suam

23 cf. Gal. 2, 21 26 cf. Ioh. 10, 11

1 humana—existens *in mg. O* 2 exsistens *R* ac] et *Av* aliut *O,Ca.c.* 3 aliut *OC* gratiam—mira et *in mg. O* 4 inexquisita *OCVv* 5 inmensus *ex* inmissus *Om2* et *alt. om. A* 7 ille es *R* 8 plen*us *R* uacuatur *Cv* se enim *v* 9 ut et ego *V* illis *Ra.c.* 10 quaenamque *ACv* quid *Rp.c.* quod *cet. v* 11 misterium *O* consumatur *O* 16 dono] donum *RCp.c.* 17 uirtute *R* misterii *O* 19 qui] quid *A* calumn.] *add.* contra arrianos *R in marg.* 20 quide *R a.c.* 22 periti *V* 23 aduersus *V* 24 diabuli *Ca.c.* zabuli *OA* 25 te *s. l. R* 26 quia] qui *C* ut pastor *V* quia *OCv*

posuit pro ouibus suis, quia montes et colles circumiens, in quibus idolis immolabas, errantem te requisiuit et inuenit et inuentum humeris suis inposuit, quibus et lignum crucis portauit, et reuocauit te ad supernam et caelestem uitam et illuc reuocans inter eas te oues quae non errauerant conlo- 5 cauit? quia lucernam accendit carnem suam et domum mundauit expurgans mundum peccatis et dragmam requisiuit, imaginem deitatis stercore uitiorum et ruderibus passionis oppressam, et conuocat amicas sibi caelestes uirtutes ad laetitiam dragmae repertae, ut et ipsae efficiantur participes laeti- 10
3 tiae, quae fuerant consciae mysterii carnis adsumptae? inputas quia praecurrente lucerna Iohanne uera lux Christus adest et uocem sermo subsequitur, quia paranymphum praeparantem domino populum substantiuum et prouocantem per aquam ad testimonium spiritus prosequitur sponsus? haec sunt quae 15 inputas deo? propter haec eum minorem putas, quia linteo praecinctus lauat discipulorum pedes et ostendit tibi optimam uiam altitudinis humilitatem? quia propter incuruatam animam, quae Chananaea dicitur, ipse se humiliat, ut illam secum exaltet, quae pro peccato inclinabatur et mergebatur in terram? 20
4 illud autem quomodo non accusas quod et cum publicanis manducabat et apud publicanos et ex ipsis discipulos adsumebat, ut lucrifaceret quid? peccatorum salutem. nisi forte et medicum culpes, si eum inclinantem se ad uulnus

2 cf. Luc. 15, 4—6 6 cf. Luc. 15, 8—9 16 cf. Ioh. 13, 4 sq. 19 cf. Matth. 15, 22—28 21 cf. Matth. 9, 11. Marc. 2, 16. Luc. 5, 30

1 ponit *OA* qui *A* circuiens *V* 2 te *om. A* et etiam inuenit *v* 3 umeris *Ra.c.* 4 portabit *Ra.c.* reuocauit] reportauit *V* 5 illuc *om. R* errauerunt *OCv* erant *R* 8 sparsionis *R* 9 amicas *bis OA,RCa.c.* 11 conscii *O* misterii *O* 12 xpi *R* 13 noce *V* 15 subsequitur *v* 17 optiuiã (*corr.* optatiuã *et s. m2* ł oportunã) *R* optiiam *Ca.c.* 18 uiam *om. R* incuruatum *Ca.c.* 19 cananea *ROAv* chananea *VC* 20 in terra *Av* 21 accuses (s *alt. m2*) *R* 23 ut] et *Ra.c.* ut lucrif. quid?] ut lucrif. quidem *OA* ut lucrif. peccatores qui *V* ut lucrif. et quid *C* ut lucrif. *v* ut ⟨et ipse quid⟩ lucrif.? quid? (ἵνα καὶ αὐτός τι κερδάνῃ; τί τοῦτο;) *Wrobel* salutem] *add.* expectabat *V* 24 se *om. A*

uideas et corporum contrectare ac ferre putredines, ut sanitatem laborantibus tribuat, aut eum qui in foueam uel uoraginem caeni deiecto manum porrigit pro misericordia, ut liberet eum qui incidit prolapsus in foueam. quod etiam in legis
5 umbra designabatur, cum conlapsum iumentum erigi mandabatur.

15. Missus est quidem, sed ut homo — duplex enim erat in eo natura —; inde denique et laborauit ex itinere, inde et esuriit et sitiit et contristatus est et fleuit humani corporis
10 lege. quod si etiam ut deus, quid hoc derogat? missum putato per hoc quod uoluntatem patris libenter amplectitur, ad quem etiam refert omnia quae agit et ut patri deferens, a quo exiit et uenit in hunc mundum, quo scilicet omnia ad originem referantur, et ut ne uideretur esse contrarius deo. nam et 2
15 traditus dicitur et se ipsum scribitur tradidisse, et a patre dicitur suscitatus et se ipsum, id est corporis sui templum, suscitasse perscribitur et adsumptus dicitur in caelum et ascendisse designatur. in quibus omnibus ostenditur in altero paternae concordia uoluntatis, in altero propriae potestatis
20 auctoritas. tu autem ea quidem profers quae inferiorem eum 3
uidentur ostendere, quae autem excelsum et aequalem deo designant pertransis et retices. et quod passus est quidem inputas, quod autem uoluntate passus est non commemoras. ecce quae patitur etiam nunc uerbum dei: ab aliis quidem
25 ueneratur ut deus, sed confunditur et permiscetur, ab aliis uero pro carnis adsumptione inferior habetur et a deitate separatur. quibus magis irascatur, immo quibus magis indulgeat? his 4
qui male iungunt an his qui sceleratius separant? nam et

4 cf. Deut. 22, 4 16 cf. Ioh. 2, 21

1 putrudines *R* putridines *O,Ca.c.* putredine *A* 4 inciderat lapsus *R* umbra legis *A* 5 *post* mand. *add. glossema v, cf. Praef.* 7 est *s. l. Cm2* ē quidē christus *v* in eo erat *OA* 9 sitit *C* 10 derogas *Op.c.,v* missum puto *A* 11 ad quem] Namq: *C* 14 ne] non *VCv* 15 semet *V* 17 suscitare *Cv* 19 proprie *O* 22 pertransire et reticere *V* pertransisse retices *A* 23 in uoluntate *O* 24 uerbo *Ca.c.* 28 et *om. Cv*

illos oportebat secernere et istos sociare, id est illos proprietatem filii patrisque secernere, istos deitatis substantiam in nullo penitus separare. offendit te caro? hoc et Iudaeos et Samaritas. non credis deitati? hoc iam nec daemones fecerunt. quid agitis uos, si et supra Iudaeos infideles et supra daemo- 5
5 nes increduli inueniamini? Iudaei cognominationem filii aequalitatem deitatis intellexerunt, daemones eum, qui se de obsessis corporibus effugabat, deum credebant — persuadebantur enim ex his quae patiebantur —, uos neque aequalem patri filium cum Iudaeis cognoscitis neque cum daemonibus 10 confitemini deum. expediret uobis, ut arbitror, uel circumcidi uel daemone urgeri — ut ridiculi aliquid dicam — quam in praeputio et sanitate et Iudaeis et daemonibus grauius blasphemare.

16. Et paulo quidem post uidebis etiam fluento Iordanis 15 purificari Iesum, sed purificationem meam, immo potius sui purificatione sanctificantem aquas — non enim ipse purificatione indigebat qui tollit peccatum mundi —; simul tamen uidebis etiam diuidi caelum et consanguinei — si dicit potest
2 — spiritus eum testimoniis praedicari. iterum uidebis eum 20 in temptatione, sed uincentem, et angelos ministrantes, curantem quoque omnem languorem et omnem infirmitatem, et uiuificantem mortuos — atque utinam uiuificet et te, quem uideo incredulitate iam mortuum! —, uidebis quoque eum fugantem daemones nunc per semet ipsum, nunc etiam per 25

15 cf. Matth. 3, 13—17. Marc. 1, 9—11. Luc. 3, 21. 22 18 Ioh. 1, 29 21 cf. Matth. 4, 1. 11. Marc. 1, 13. Luc. 4, 2

2 fili *Ra.c.* 3 iudeos infideles *Ov* 4 samaritanos *v* iam] etiam *V* demones *O* (*passim*) 5 iudeos *O* doemones *A* 6 fili *Ca.c.* 7 doemones *A* demon *V* oppressis *v* 8 credebat *V* 11 expediret *ex* expeteret *C* 12 urgueri *OAC* 13 in (n *s. l.*) *R* p̄ iudaeis (p̄ *s. l.*) *O* grauius *om. O* 15 uidebis ihm *V* fluentis *Cp.c.,v* 16 purificationem meam (τὴν ἐμὴν κάθαρσιν)] purificatione mea *CVp.c.,Av* 18 ¡egebat *R* peccatum (τὴν ἁμαρτίαν)] peccata *A* 19 si dici potest *om. R* 23 et atque *OV,RCa.c.* et ad quae *A* et *ante* te *om. ACv* 24 uidet *v* in incredulitate *A,Cp.c.,v* 25 demonas *O,Ra.c.*

discipulos suos, et paucis panibus innumeras multitudines satiantem, sed et pelagus pedibus incedentem. tum deinde uidebis eum proditum et cruci adfixum secumque simul cruci mea peccata adfigentem. uidebis eum uelut agnum offerri 3
5 hostiam et uelut sacerdotem se ipsum hostiam offerentem. uidebis eum ut hominem sepultum et ut deum resurgentem et ascendentem ad caelos, unde et uenturus est. o quantae mihi per haec singula festiuitates nascuntur! quanta in unoquoque eorum Christi latent adoperta mysteria! quorum tamen
10 omnium haec summa est: perfectio et reformatio mea et status illius, quem Adam primus acceperat, reparatio.

17. Sed nunc interim natiuitatis eius suscipe sollemnitatem et exulta, si non potes ut Iohannes ex utero, certe uel ut Dauid in conlocatione arcae testamenti tripudia. uide eum
15 propter te etiam capite censis adscribi, ut et tuum nomen adscribatur in caelis. uenerare natiuitatem, per quam terrenae natiuitatis uinculis liberatus es; honora Bethleem pusillam et minimam, per quam tibi regressus ad paradisum patefactus est; uenerare praesaepe illud, per quod, cum esses
20 paene iam mutum animal, pasceris nunc uerbo et ratione dei. agnosce ut bos possessorem tuum — Esaias praecipit 2 tibi — et sicut asinus praesaepe domini sui, siue tu mundorum animalium quis es et eorum qui ruminare norunt et uerbum dei ad memoriam sui recordationemque reuocare,
25 quique etiam diuinis sacrificiis atque altaribus apti sunt, seu

13 cf. Luc. 1, 41 14 II Reg. 6, 14 16 *uenerare—liberatus es*] cf. August. Op. imperf. c. Iulian. 52. 53. 70 (XLV 1075. 1077. 1093 *M.*); *uenerare—patefactus est*] cf. August. c. Iul. I 5, 15 (XLIV 650 *M.*) 17 cf. Mich. 5, 2. Matth. 2, 6 21 cf. Esai. 1, 3

2 supra pelagus *v* pelagos *OCa.c.* tunc *C* 3 crucifixum *v* cruci *om. Cv* 4 mea pecc. adfig.] adfixum mea pecc. *V* 5 semet *V* 6 ut *pr. om. v* 7 in caelos *Cv* 8 singula iam enumerata *v* noscuntur *R* 9 misteria adoperta *V* adoperata *A* 10 summa hec est *v* 11 prius *OACVv* 13 exul *R* iohannis *O* 15 censis *Engelbrecht* census *codd. v* 17 est *O* bethlem *RO* 20 paenitus *R* 21 precepit *OCv* 22 sui] tui *V* 23 quis es *O* qui es *C* uis esse *V* *pr.* et *om. VCv* quae *V*

certe ex inmundis es animalibus et neque cibis neque sacrificiis deputatus es, sed es ex parte gentilium. duce utere stella, usque quo peruenias ad puerum, et cum magis offer munera aurum tus et myrram ut regi et deo et propter te
3 etiam morituro. cum pastoribus uenerare, cum angelis hymnum dicito, cum archangelis choros ducito. sit nobis communis ista sollemnitas terrestribus cum caelestibus. certus sum etenim quod etiam caelestes uirtutes hodie nobiscum pariter in hac sollemnitate gloriantur; diligunt enim et homines et deum. denique docet nos et Dauid cum inducit caelestes uirtutes ascensionem ad caelos domini comitantes, alias quoque in occursum uenientes et portarum adleuationem sibi inuicem iniungentes in honorem regis a magnifico proelio cum triumpho redeuntis.

18. Admirare etiam illa in natiuitate Christi paruulorum prima martyria Herodis scelere perpetrata, et statim ab initio natiuitatis ac manifestationis Christi ad patientiam mortis armare; et prima iam tibi aetas meditetur ferre martyrium. si in Aegyptum fugerit, tu quoque imitare et sequere fugientem; inuenies etenim eum in Aegypto ignorantiae tenebras effugantem et idolorum uanitate discussa dei ueri cultum
2 uenerationemque reparantem. percurre sine querela singulas quasque aetates Christi uirtutesque eius singulas imitare sicut fidelis discipulus. ne circumcisionem quidem eius erubescas accipere et circumcidere abs te omne quidquid illud est quod humanae naturae uitio in te operitur et tegitur. sed et

10 cf. Ps. 23, 7—9

1 animalibus es *V* 3 quo usque *A* peruenies *Ca.c.* puerum ihesum *v* 4 thus *ROACv* mirram *AVv* et *ante* deo *om. OA* 5 etiam] iam *v* ymnum *RAV* 6 chorū *R* 10 inducet *RCa.c.* 11 in caelos *V* committantes *R* alios *A* 13 in honore *A* a] et *RCa.c.* e *V* de *Cp.c*,*v*, *om. OA* 16 martyria] mysteria *Cv* scelera *C* 18 tibi iam *OA* 19 egyptum *RO* 20 egypto *R* 22 querella *RCa.c.* quaerella *O* 23 imitare per singula *Cv* per singulas *OAV* 24 nec—quidem *Cv* circumsionem *A* 25 circumcide// *O*,*v* quicquid *Rv* 26 quo id *ex* quod *O* quo *Cp.c.* uitio] uis *CV*,*Ra.c.* uitii *Ov* ui *Rp.c.*

in templo eum imitare interrogantem seniores et docentem
ignorantes. imitare etiam eum effugantem et eicientem de
templo eos qui religionem dei quaestum esse arbitrantur et
uendunt ea quae in domo dei geruntur. sed et si lapidandum 3
5 tibi fuerit sustine et patere; transies sine dubio per me-
dium eorum, quia sermo dei, sicut alligari non potest, nec
lapidari potest. et si Herodi fueris oblatus, nec respondeas;
admirabitur enim et eo magis erubescet silentium tuum. sed
et si flagella adhibebuntur et uerbera, libens gaudensque
10 suscipe, quia dignus habitus es pro Iesu nomine pati. si fellis
tibi gustus adhibetur et aceti, amplectere; per hoc enim
diluetur primus ille male delectabilis gustus. sputa palmas 4
colaphos suscipe, nec spineam refugias coronam; aspera enim
et dumis ac sentibus horrida est uirtutis uia. induere ueste
15 coccinea et totis Christi passionibus adornare; accipe calamum
uelut discipulus scribae uelociter scribentis; adorare ab inluden-
tibus ueritatem; ad ultimum simul cruci adfigere, simul et
consepelire cum Christo, ut et simul resurgas cum Christo
et simul glorificeris cum eo simulque conregnes uidens deum,
20 in quantum uideri possibile est deum, quem in trinitate

6 cf. II Tim. 2, 9 18 cf. Rom. 6, 4

1 templum *Ca.c.* 2 eum *om. v* de] e *v* 3 eos] eius *RA* arbitrantes uendunt *Cv* 4 si lapidandum tibi fuerit (λιθάσθητι, ἂν τοῦτο δέῃ παθεῖν); *suspicetur quispiam duo enuntiata haec 'si lapidandus fueris' et 'si moriendum tibi fuerit' in unum esse confusa, quae tamen ratio argutior uidetur esse quam uerior; facilius rem expedias, si* tibi *datiuum loci esse destinatiue statuas, quo lapidandi actio dirigatur, uel, si mauis, datiuum incommodi* 5 transiens *OA* medio *Ra.c.* 6 dei] domini *v* allegari *Ra.c.* 7 Herodi] ante iudicem *Vp.c.* ne *O,Cp.c.,v* 8 erubescit *R* 9 adhibebantur *O* 10 quia] si *OACVv* pro (iesu *s. l. m2*) nomine *C* pro eius (eius *R s. l.*, *om. O*) nomine *RO* ihū pro nomine *V* pro nomine eius *A* fellis] flagellis *Oa.c.* 12 diluitur *CVv* palmos *V* 13 colafos *RO* colaphas *A* suscipere *R* aspera etenim et dumosa *A* 14 et dumis *om. R* horrenda *R* uia uirtutis *V* 15 coctinea *V* 16 discipulis *Aa.c.* 17 uaeritatem *R* adççnfigere *R* configere *cet. v* 19 uides *ACv* dnm̄ *R* 20 in quantum (ὅσον)] ut *OACVv* possibile ē uidere deum *A* uidere *AC*

ueneramur et adoramus et colimus, quem et nunc manifestari nobis optamus, in quantum uinctis in carne possibile est, per Christum Iesum dominum nostrum, cui est gloria et potestas in saecula saeculorum. amen.

2 optamus *om. R* 3 Iesum *om. Cv* nostrum—*p. 113, 9* occultis et abditis *om. A* 4 amen *om. O; add.* DE LUMINIBUS QUOD EST DECUNDIS EPIPHANIIS *R* GREGORII EPISCOPI DE EPHIPHANIIS. SIUE DE NATALE DN̄I. EXPLICIT LIBER SECUNDUS. INCIPIT LIBER TERTIUS DE LUMINIBUS QUOD EST DE SECUNDIS EPIPHANIIS FELICITER *O* EXPLICIT SC̄DS̄ LIBER. INCIPIT EIUSDĒ TERTIUS DE LUMINIB; Qd̄ EST SECUNDIS EPIPHANIIS *V* EXPLICIT DE EPIPHANIIS SIUE NATŁ DN̄I. INCIP̄ DE LUMINIB; QUOD Ē SC̄DS̄ EPYPHANIIS *C* EXPLICIT DE THEOPHANIIS SIUE NATALI DOMINI Incipit de luminibus id est de secūdis theophaniis *v*

III.

DE LUMINIBUS QUOD EST DE SECUNDIS EPIPHANIIS.

R = codex Reginensis 141 saec. IX—X.
O = codex Oxoniensis Laud. Misc. 276 saec. IX.
A = codex Atrebatensis 621 saec. X.
C = codex Augiensis CXVIII saec. IX—X.
V = codex Vindobonensis 759 saec. XI.
v = editio princeps Argentinae 1508.

III.

DE LUMINIBUS.

1. Iterum Iesus meus et iterum mysterium, mysterium non erroris alicuius aut turpitudinis, sicut se habet gentilis error
5 et temulentia, sed mysterium excelsum et diuinum, quod etiam hominibus superna conciliet. sanctus etenim hic luminum dies, 2
ad quem conuenimus et cuius sollemnitatem hodie celebramus, de baptismo quidem Christi sumit exordium — est enim uerum lumen, quod inluminat omnem hominem uenientem
10 in hunc mundum —, efficit autem meam purgationem et reparat illud lumen, quod ab eo acceptum ab initio per peccatum obscurauimus et obteximus.

2. Quam ob rem audite uocem diuinam, per quam nobis caeleste mysterium de superioribus personat; dicit enim: ego
15 sum lux mundi. et ideo accedite ad eum et inluminamini et uultus uestri non erubescent, dum uero lumine consignantur. regenerationis tempus est: renascamur denuo; reformationis tempus est: in id quod fuit prius Adam reformemur; non permaneamus quod sumus, sed effi-
20 ciamur quod fuimus. lux in tenebris lucet, in hac scilicet 2
uita et in hac carne, et tenebrae eam sectantur quidem, sed non cónprehenderunt, id est contrariae uirtutes, quae pro-

8 Ioh. 1, 9 14 Ioh. 8, 12 15 Ps. 33, 6 20 Ioh. 1, 5

3 ihs *OCV* 4 gentis *R* 5 tæmulentia *O* 7 conuenimus (c *s. l.*) *R* solemnitatem *O* solempnitatem *v* 8 sumit (λαμβάνει)] sumpsit (p *s. l.*) *C* 11 ab eo] abeo *O* acceptum est *R* 12 obscuratum// (tum *in ras.*) *R* obteximus (ctū *m2 s.* ximus) *R* 14 sonat *OV* 16 erubescunt *V* 17 est *om. V* et renascemur *V* 18 prius fuit *v* 19 reformetur (m *s.* t) *R*

siliebant quidem uisibili Adam, sed uincebantur ab inuisibili uerbo dei, ut nos abicientes opera tenebrarum accedamus ad lucem et efficiamur etiam ipsi lux participatione lucis aeternae. haec est diei huius gratia, haec est mysterii huius uirtus, quae uos humo eleuet et caelo societ, sicut et sermo progre- 5 diens edocebit.

3. Numquid tale aliquid purificatio legis habuit umbram habens futurorum bonorum et temporales aspersiones cinere uitulae respergens et purificans pollutos? numquid tale aliquid in mysteriis suis habent paganorum delira commenta et 10 mysteria obscura, adinuentiones daemonum aut furiosae mentis uesana figmenta tempore confirmata et fabulis commendata?
2 ea enim quae tamquam uera adorant rursum ficta esse et conposita per fabulas docent, quod, si essent uera, utique fabulosa non essent, cum sit omni genere contrarium sibi 15 ueritas et figmentum. sed agunt omnia tamquam uere pueri in plateis ludentes ac sibi inuicem inludentes: nulla ibi uirilis sensus et perfectae rationis adsertio, nihil quod proferre ualeant aduersum cultores uerbi dei, a quibus omnia haec eorum uana commenta et sordida deteguntur. 20

4. Non ergo hic furtiua generatio Iouis, Cretensium tyranni, — licet gentilibus non placet — neque Curetum uoces et cymbala et armorum sonus plorantis dei sui furantia uagitum, quo saeui parentis parricidales haustus puer et ipse patricida

1 ad (b *s.* d) *O* 2 accendamus *C* 4 dei *Ra.c.* haec ⁎ꝛ̄ (*corr. m2*) mysteria huius uirtutis *C,v* est *om. R* 5 et *alt. om. V* 8 et temporalis aspsionis cinerem *Cv* adspersiones *R* cineris *V* 9 pollutus *Oa.c.* 10 habent in mysteriis suis *O* delira (delubra *C*) commenta *RCV* delubra commenta *v* deliramenta *O,Vp.c.* 11 adinuentiones *mut. m2 in* aut inuentiones *C* aut inuentiones *v* 13 ea] ecce *Ov* 14 famulas (b *s.* m) *R* 15 cum sint—contraria *v* 16 ueri *V* 17 laudantes (*s.* ł ludentes *m2*) *R* ac sibi inuicem inludentes *om. V* 19 aduersus *V* 22 placeat *Cp.c.,v* uocis *Ca.c.* 23 plorantia dei sui furtiua uagitu *v* 24 quas (o *m2 s.* a) aeui parentis (i *s.* e) paricidales (e *ex* i) ⁎aus⁎us (haustus *fuit*) *C* parentes *O* parricidalis *R* ausus *v* parricida *ACv*

futurus effugeret et digno parente dignus heres, pro quo
lapidem absorbuerat, nutriretur. non hic Phrygum secturae 2
furiosae nec tibiae uel Corybantes sonant uel quaecumque
deorum matri tamquam matri talium filiorum obscenis et
5 inuerecundis celebrantur arcanis, quae occultantur diligentius
et teguntur non pro numine sed pro turpitudine. neque puellae
apud nos raptus celebratur et matris error ac planctus, non
Triptolemus nec dracones, non illa quae mystae talium in
occultis et abditis uel faciunt uel patiuntur. erubesco etenim 3
10 in lucem proferre et in diem nocturna dedecora, in quibus
turpitudo mysterium nominatur. norunt Eleusiniaci mystae
quod silentio premitur, quod uere silentio dignum est. non
hic Dionysiae teletae et informis partus ex femore nec uirilis
species in feminam resoluta nec ebriosorum chorus uel solu-
15 torum militum turmae, quae insipientibus Thebaeis honori
sunt, nec Semeles fulmen adoratur. non apud nos lupanar 4
Ueneris et meritorium mysterium ducitur, cuius, ut ipsi dicunt,
turpitudo consecrationi est. non phallos aliquos neque ithy-

1 effugiret *Ca.c.Op.c.m2* parenti *OCVv* dignos (u *s.* o) *O* 2 obsorbuerat *V* frigum *RCv* fri*gum *O* frigium *V* satyre *v* 3 tybiae *O* coribantes *Cv* choribantes *V* 4 obscelis (n *s.* l) *R* et obscenis *v* 5 inuerecundiis *O* archanis *OCVv* 6 numine *v* nomine *codd.* turbidine *Oa.c.* apud nos puellae *V* 8 treptolemus (i *s. pr.* e) *O* treptolemus *CV* treptolomeus *v* myste talium *O* mysta et aliud *R* (ud *ex* ũ) *C* miscet alium *V* 9 abdytis (b *s. l.*) *R* ditis *V* 10 *post* proferre *eras.* ferre *R* 11 nominantur *A* eleusini ac miste *v* eleusini acymistę *C* mystę (riũ *s.* ę) *R* misteria *Vp.c.* mistae *A*, *Va.c.* 12 silentiũ *utroque loco C* premitur—silentio *s. l. O* et uere *V* silentium *A* 13 dionisię teletę *V* dionisiae delece (*s.* ł delicię) *R* dionisi et aelętae *O* diunisi et æletę *C* dionisiae telatae *A* dionisi et clete *v* 14 resolutam *OCv* choros *V* solutorum] lutorum *V* 15 quae insip. Theb. honori sunt = Θηβαίων ἄνοια τοῦτον (*scil.* στρατὸν) τιμῶσα thebeis *ROCv* 16 similis (ł e *s. utroque* i) *R* similis *cet.* adoratur fulmen *v* flumen *A* non apud—*18* consecr. est *om. A* 17 et (e *s.* et) meritorium *R* et meretricũ et meritoriũ *v* meretorium *C* ut] et *C* 18 consecratio *R* fallos aliquos *exp. R* fallos *OCVv* falsos *A* isty' fallos *R* ytyfallos *O* ityfallos *CVv* ityfalsos *A*

phallos turpes et habitu et actibus ueneramur. non cruenta Taurorum gentis hospitia nec Laconum puerorum flagris productus sanguis offertur altaribus nostris; et in hoc solo male fortes, cum in ceteris effeminatius deam uirginem colant et idem in religione molles quidam sint et soluti, in mysteriis uero crudeles et truces.

5. Non Hecates apud nos nocturni silentii terribiles aguntur ululatus nec Trophonii sub terra ludicrae diuinationis incerta nec Dodonaeae quercus responsa incerta nutantibus ramis. non Delphici tripodes ancipiti elocutione fallentes nec Castalii poculi inaniter persuasa diuinatio, quae silentium suum diuinare non
2 potuit. nulla apud nos magorum inmolatio et in fibris quaesita praescientia; nulla apud nos Chaldaeorum astronomia et natiuitates humanae astrorum caelestium cursibus ponderatae, qui nec se quidem ipsos quid essent agnoscere potuerunt. non orgia Thracum apud nos sunt, a quibus et initia errorum huiuscemodi feruntur inuenta; non Orphei apud nos mysteria et traditiones, quem in tantum Graeci ut sapientem admirati sunt, ut chordarum eius pulsibus et citharae sonis obtemperare atque oboedire simulent uniuersa; non Mithrae apud nos cruciatus et iusta supplicia his qui inbui talibus persua-
3 dentur. nec Osiris membra discerpta et Aegyptiorum lamen-

1 cruentae *A* 2 tantalorum (ntal *in ras.*) *R* hospiciam *C* lac omnium *C* fragilis *C* 3 solo *in ras.* *O* 4 fortes (i *s.* e) *O* effiminati *R* colent eidem in regione *C* 5 iidem *v* quidem *OAv* 7 haecatis *R* haecaçtis *O* ecatis *Va.c.* hecatis *A,Vp.c.* attis *C* 8 nec Trophonii] et typhonia *R* tritonia *OCv* triphonia *AV* terre *Ra.c.* ludibrice *C* lubrice *v* 9 incertum *OACv* nutatibus *C* 10 delfici *ROC* defici *A* tripotes *C* anticipiti *R* anticipi *V* eloquutione *O* fallentis *C* cartalii *A* 12 caldeorum magorum *v* febris *C,Oa.c.* 13 praescientia (ci *s. l.*) *R* chardeorum (l *s.* r) *R* chaldeorum *OC* caldeorum *A* astrologia *R* natiuitatis *ROC* 14 pondurate *C* que *v* 15 ne *OAV* de se *Cv* ipsis *v* 16 trachum *C* 17 orfei *ROC* 19 cordarum *AC,Oa.c.,v* pulsui *v* cytharae *RO* tithitrae *A* 20 mitrae *ROA* ithreę *C* mitre *V* icheree cruciatus apud nos *v* 21 hii *V* 22 ne cosiris membrę discertę (tę *m2 corr. in* ta) *V* menbra *C* egyptiorum *RC*

tationibus perquisita; non Isidis error infelix neque hirci Mendesii nec Apidos uituli praesaepe Memphiticis cultoribus stulta adulatione ueneratum neque illa quibus infamant magis quam honorant frugiferum Nilum, cum eum spicis comantem et
5 ulnis florentibus inundantem uitae suae auctorem ac parentem putant.

6. Omitto pecudum et serpentium omnigenumque deorum monstra retexere, quibus singulis propriae festiuitates et dedecoris propria sunt deputata mysteria: sed — o error infelix! —
10 numquid in tantum sopiri et obrui in uobis debuit humanae naturae iudicium, ut, si forte deuiandum fuerat a ueri dei cultu, usque ad hoc ueniretur, ut simulacra uoce et sensu motuque carentia, humanae artis opera manuumque figmenta, colerentur? quid aliud uobis inprecarentur inimici, nisi ut 2
15 talia coleretis et in talibus spes et religio uestra penderet, ut mercedem quam oportuit erroris uestri, sicut ait apostolus Paulus, in his ipsis reciperetis, in quibus colitis? non enim tantum illis honoris defertis, quantum ex illorum dedecore uos iniuriae sumitis. o error exsecrabilis, sed exsecrabilior turpi-
20 tudo! stulti quidem qui adorant et, cum ipsi sint miseri et uiles, uiliora tamen sunt et miseriora quae colunt.

7. Sed in his inludantur familiae gentium et discipuli paganorum decepti fallacia daemonum. ab ipsis enim honor diuinus

16 cf. Rom. 1, 27

1 perquesita *O* perquęsita *A* ysidis *Op.c.* hyrci *OA*, *om.* *R* 2 apidos (i *s.* o) *O* apidis *v* memfiticis *R* mentificis *A* menfiticis *C* sculpta *Cv* 4 eum *eras.* *V* 5 ulnis (πήχεσιν)] culmis *O* (m *s.* n) *v* culmen *C* florantib; *C* 7 obmitto (b *s. l.*) *R* pecodum *C* serpentum *V* deorum m. ret.] orṣum (t *s.* ṣ) monstrarent (n *alt. s. l.*) exere *R* 8 monstra cetera ret. *v* monstrare texere *C* singulę *C* et proprie festiuitatis *v* et festiuitates *V,Ra.c.* et festiuitatis *C* decoris *R* 10 soporari *Cp.c.,v* ṁanumque *Oa.c.* 15 iṇ alia (t *s.* iṇ) *R* alia *Ca.c.* uestra *om.* *Cv* 18 illis tantum *Cv* honores *O* 19 iniuriā *R* 21 uilis *Oa.c.* 22 includantur *v* gentilium *OCV* de deceptione demonum decepti fallacia dęmonum *C* fallacie (a *s.* e) *O* ab his *v*

idolorum ceterorumque similium obiectione furatur et per
diuersa errorum ac turpitudinum genera humanum ab his genus
uolutatur et mergitur iam inde, ex quo eiectos nos a ligno
uitae per lignum sciendi bonum et malum non in tempore
neque oportune commodeque gustatum habuere captiuos et 5
animum ipsum, qui in nobis dux et rector uitae nostrae
positus est a deo, falsis persuasionibus ac uitiorum adula-
2 tionibus decepere. neque enim ferebant inuidi spiritus inpune
humanum genus ad caelum migrare de terris, cum ipsi de
supernis in inferna deciderint. successio gloriae excitauit inui- 10
diam, et malorum suorum solatium putant, si, unde ipsi
ceciderunt, illuc nullus ascendat. ista est inter nos et illos
odiorum causa, ista certaminis; propter hoc imago dei obruitur
et obscuratur in nobis. et quoniam non probauimus seruare
mandatum, traditi sumus infidelitatis nostrae legibus, ut erroris 15
nostri turpitudinem turpitudo culturae ac religionis argueret
et qui factorem caeli nostrumque dimisimus facturas nostrarum
3 manuum coleremus. nec sufficiebat hoc solum malum, ut qui
creati sumus ad laudem creatoris et gloriam et ad imitandum
eum qui nos fecit — in quantum possibile erat naturae huic 20
progredi — efficeremur uas quoddam uitiorum foedantium et
consumentium interiorem hominem. nunc uero etiam in hoc
progressi sumus, ut tam criminosos nobis deos statueremus,
quorum exemplo uitiis nostris daretur auctoritas, ut non solum
sine reatu fieret peccatum, uerum etiam instar diuinae simili- 25

4 cf. Gen. 2, 17

1 obiectionē *Cp.c.* per diuersa] peruersa *A* 2 turpidinum *R* 3 iam inde] deinde *v* nos *om. v* 5 commodequae *RO* gestatum (u *s.* e) *R* 7 adolationibus *C,Oa.c.* 8 decipere *V,RCa.c.* inpone (u *s.* o) *R* 10 in inferno *R* ad inferna *v* deciderūt *v* successo (us *s.* o) *O* 14 probauimus (ἐδοκιμάσαμεν)] preualuimus *ROCv* seruire *C* 17 et *om. V* qui *om. R* nostrorumque *Cv* demisimus *O* ut (*s. l.*) facturas *R* manuum nostrarum *Av* 18 coloremus (e *s. alt.* o) *R* 21 fedantium *O* 23 progressimus (*om.* sumus) *A* deos nobis *Cv* nos *R,Vp.c.* deos *om. V* statuerimus *Ca.c.* 25 fiere *Ca.c.* diuinę *Cp.c.*

tudinis duceretur, nec ultra prorsus arguendum uideretur quod deorum imitatione gerebatur.

8. Nobis uero, quibus iam donauit deus labem superstitiosi erroris effugere et in ueritate seruire deo uiuenti et uero et
5 supergredi atque euadere totius creaturae cultum et quaecumque uersantur in tempore atque ipsos primos superare motus, debemus tam digne philosophari de deo et de diuinis rebus, quam nos edocet diuinae scripturae traditio. unde ergo nobis 2
incipiendum est nisi ab his quae prima esse omnium sapien-
10 tissimus pronuntiat Salomon? ait enim: initium sapientiae timor domini. primum ergo incessum atque aditum ad sapientiam dei timorem dicit. non enim a theoria et rationabili inspectione sumentes initia in timorem peruenire debemus ad finem, quoniam scientiae desiderium et inquisitio quaestionum,
15 nisi timor dei praecesserit, effrenatos animos in praeceps agit. si uero anima timoris dei prima elementa suscipiat et per hunc purgatior et, ut ita dixerim, subtilior fiat, tunc poterit ad superiora conscendere. ubi enim timor dei est, ibi et 3
obseruatio mandatorum, ibi et purgatio carnis, quae se uelut
20 crassior quaedam et obscurior nubes animae obiciens considerare eam diuini splendoris radios non sinit. ubi autem carnis fuerit facta purgatio, ibi continuo erit et inluminatio; ubi autem fuerit inluminatio, ibi iam desiderii uota conplentur et per

10 Prou. 1, 7. 9, 10

1 duceretur] dilueretur *v* urguendum *O* 2 deorum] de eorū *R* 3 nobis (ἡμῖν) *per attractionem relatiui inuersam*] nos *V* 4 et *fin. om. v* 6 uersantur] probantur *Cv* motos (u *s. alt.* o) *RO* 7 de *alt. om. V* di•uinis *O* 8 per quam *A* nos *om. Cv* 10 ait enim de timore domini *v* 12 A T-Θ-HWPIA (*s.* a teoria) *V* theorea (i *s.* e) *O* rationabile *O*(i *s.* e)*Ca.c.* inrationabili *A* 13 in timore *v* 14 inquesitio (i *s.* e) *O* 15 ubi timor domini cesserit *v* æffrenatos *O* 16 elimenta *R* aelimenta *O* 19 *post* mandatorum *add.* dei *A* carnis *om. R* 20 quaedam *om. C* nubis *O* nobis *A* 21 ubi hec fuerit carnis facta purg. *v* carnis facta fuerit *A* facta fuerit carnis *V* 22 purgatio—autem fuerit *om. V* erit et inluminatio—*120. 13* sapientiam in mysterio absconditam *om. R post finem folii uersi* autem] hec *v*

illos primos aditus, quos aperuit dei timor, in ipsam iam sapientiae aulam atque ad interiora eius atria peruenitur.

9. Propterea ergo expurgari oportet prius et ita accedere ad eum qui purus est, ne forte etiam in nobis fiat illud quod accidit populo Israhel, qui non poterat ferre gloriam uultus Moysi et propterea uelamen ponebat Moyses super faciem suam; uel certe quod Manue dicebat, unus ex iudicibus, cum ait: peribimus, o mulier, quoniam deum uidimus.
2 tale aliquid fortassis dicebat et Petrus, cum uelut grauari se putabat ex praesentia Iesu et dicebat ad eum: exi a me, domine, quia homo peccator sum; uel ut Paulus auditu uocis diuinae orbatur lumine; nondum enim purgatus a persecutionis caede eum quem persequebatur arguentem se audit e caelo. tale aliquid docet nos etiam fidelissimi illius centurionis laudata responsio, qui cum sanitatem serui decumbentis expeteret, praesentiam tamen et ingressum ad se domini recu-
3 sabat. unde et fides eius magna pronuntiatur a domino intellegentis in illud hospitium inuitari et suscipi debere sapientiam, ubi iam nullus languor est, nulla infirmitas uitiorum, ubi nemo militans deo inplicat se negotiis saecularibus, ut ei placeat cui se probauit, ubi iam nihil debetur Caesari et principibus huius mundi, ubi non diligitur mundus neque ea quae in mundo sunt. quodsi in aliquo adhuc horum detinemur et adhuc centuriones saeculi sumus, dicamus et nos ad sapientiam quia non sum dignus, ut intres sub tectum

6 cf. Ex. 34, 33 8 Iudd. 13, 22 10 Luc. 5, 8 11 cf. Act. 9, 8 14 cf. Matth. 8, 5—8 17 cf. Matth. 8, 10 18 cf. I Cor. 1, 30 19 II Tim. 2, 4 22 cf. I Ioh. 2, 15 25 Matth. 8, 8

1 timor dei *A* deus *Ca.c.* 2 ad] in *C s. l. m2, v* 5 accedit *O* israheli *OCv* israel *V* potuit *A* 6 mosi *Ca.c.* moisi *V* ponebat uelamen *A* moses *C* 7 manoe *OCV* 8 periuimus *V* quoniam uidimus dominum *v* 10 ihesu *v* 11 uelut *v* 12 orbatus *A* 13 de celo audit *v* 14 e] de *C* 18 gentes (i *s.* e) *O* in *om. A* in illo hospitio *OCv* inuitare *v* suscipe (i *s.* e) *O* 19 langor *V* 22 principi *AV* 23 in aliquo *om. A* adhoc (u *s.* o) *V* et *om. v*

Christus et Antichristus, ita — si dici potest — et spiritus et antispiritus. propterea ergo non sufficit effugere malum, sed oportet continuo etiam operari bonum, ut per singulas uirtutum species introducamus Christum in habitaculum cordis nostri, ita ut nihil uacuum inueniat in nobis spiritus nequam, in quod se uelut in uacuam possessionem ingerat et inmergat
3 et faciat nouissima nostra peiora prioribus. ideo ergo omni custodia serua tuum cor et ascensus in tuo corde dispone et innoua tibi noualia, ut non semines super spinas, sed semines iustitiae semina, sicut Salomon et Dauid et Hieremias te commonent. et inluminemus nobis lumen scientiae, et ita demum loquemur dei sapientiam in mysterio absconditam, cum et inluminantis clarius fuerit lumen accensum et auditores purgatas aures et corda purificata detulerint, ut simul et dicentes et audientes diuina luce radiati et participes horum quae dicuntur effecti mereamur in eandem imaginem transformari a gloria in gloriam tamquam a domini spiritu.

11. Quia ergo adtentiores iam et purgatiores per uerbum fecimus auditores, quod superest — quae ad praesentem sollemnitatem pertinent — disseramus et communem ducamus festiuitatem cum animabus religiosis et sanctis. caput ergo et principium sollemnitatis sit memoria dei. memorem enim esse

7 cf. Matth. 12, 45 Prou. 4, 23 8 cf. Ps. 83, 6 9 cf. Hier. 4, 3 10 cf. Os. 10, 12 11 cf. II Cor. 4, 6 12 cf. I Cor. 2, 7 16 cf. II Cor. 3, 18

1 antechristus *O* et *pr. om. Av* 2 antespiritus *OC* effugire *Ca.c.* 3 oportet *cod. Bononiensis 30 saec. X m2, om. codd.* *nostri haud scio an recte, si per zeugmatis figuram* sufficit *etiam ad* operari *pertinere statuimus* etiam et operari *Cv* 6 se *exp. C, om. v* inregat (p *s.* g *m2*) *C* irrepat *v* 7 nostra nam *C* ideo ergo dicitur *v* 8 cor tuum *v* ascensos *O* in corde tuo *V* 9 seminis *Oa.c.* 10 seminis (a *s.* is) *O* sicut et salomon *Cv* 11 et *om. A* iheremias *V* commonet *OAV* 12 loquimur *O* 13 *a uoce* cum *denuo incipit R* inluminati *Cv* fuerimus *Cv* lumine *Cp.c. man. rec.* 15 et *pr. eras. V* 16 eadem *OC* 17 transformare *A* a *fin. om. R* 20 superest (est *s. l.*) *R* 21 disperamus (s *s.* p) *R* disceramus (s *s.* c) *O* 22 ergo *om. v*

phallos turpes et habitu et actibus ueneramur. non cruenta Taurorum gentis hospitia nec Laconum puerorum flagris productus sanguis offertur altaribus nostris; et in hoc solo male fortes, cum in ceteris effeminatius deam uirginem colant et idem in religione molles quidam sint et soluti, in mysteriis uero crudeles et truces.

5. Non Hecates apud nos nocturni silentii terribiles aguntur ululatus nec Trophonii sub terra ludicrae diuinationis incerta nec Dodonaeae quercus responsa incerta nutantibus ramis. non Delphici tripodes ancipiti elocutione fallentes nec Castalii poculi inaniter persuasa diuinatio, quae silentium suum diuinare non
2 potuit. nulla apud nos magorum inmolatio et in fibris quaesita praescientia; nulla apud nos Chaldaeorum astronomia et natiuitates humanae astrorum caelestium cursibus ponderatae, qui nec se quidem ipsos quid essent agnoscere potuerunt. non orgia Thracum apud nos sunt, a quibus et initia errorum huiuscemodi feruntur inuenta; non Orphei apud nos mysteria et traditiones, quem in tantum Graeci ut sapientem admirati sunt, ut chordarum eius pulsibus et citharae sonis obtemperare atque oboedire simulent uniuersa; non Mithrae apud nos cruciatus et iusta supplicia his qui inbui talibus persua-
3 dentur. nec Osiris membra discerpta et Aegyptiorum lamen-

1 cruentae *A* 2 tantalorum (ntal *in ras.*) *R* hospiciam *C* lac omnium *C* fragilis *C* 3 solo *in ras. O* 4 fortes (i *s.* e) *O* effiminati *R* colent eidem in regione *C* 5 iidem *v* quidem *OAv* 7 haecatis *R* haecaçtis *O* ecatis *Va.c.* hecatis *A,Vp.c.* attis *C* 8 nec Trophonii] et typhonia *R* tritonia *OCv* triphonia *AV* terre *Ra.c.* ludibrice *C* lubrice *v* 9 incertum *OACv* nutatibus *C* 10 delfici *ROC* defici *A* tripotes *C* anticipiti *R* anticipi *V* eloquutione *O* fallentis *C* cartalii *A* 12 caldeorum magorum *v* febris *C,Oa.c.* 13 praescientia (ci *s. l.*) *R* chardeorum (l *s.* r) *R* chaldeorum *OC* caldeorum *A* astrologia *R* natiuitatis *ROC* 14 pondurate *C* que *v* 15 ne *OAV* de se ⌒*v* ipsis *v* 16 trachum *C* 17 orfei *ROC* 19 cordarum *AC,Oa.c.,v* pulsui *v* cytharae *RO* tithitrae *A* 20 mitrae *ROA* ithreę *C* mitre *V* icheree cruciatus apud nos *v* 21 hii *V* 22 ne cosiris membrę discertę (tę *m2 corr. in* ta) *V* menbra *C* egyptiorum *RC*

tationibus perquisita; non Isidis error infelix neque hirci Mendesii nec Apidos uituli praesaepe Memphiticis cultoribus stulta adulatione ueneratum neque illa quibus infamant magis quam honorant frugiferum Nilum, cum eum spicis comantem et
5 ulnis florentibus inundantem uitae suae auctorem ac parentem putant.

6. Omitto pecudum et serpentium omnigenumque deorum monstra retexere, quibus singulis propriae festiuitates et dedecoris propria sunt deputata mysteria: sed — o error infelix! —
10 numquid in tantum sopiri et obrui in uobis debuit humanae naturae iudicium, ut, si forte deuiandum fuerat a ueri dei cultu, usque ad hoc ueniretur, ut simulacra uoce et sensu motuque carentia, humanae artis opera manuumque figmenta, colerentur? quid aliud uobis inprecarentur inimici, nisi ut 2
15 talia coleretis et in talibus spes et religio uestra penderet, ut mercedem quam oportuit erroris uestri, sicut ait apostolus Paulus, in his ipsis reciperetis, in quibus colitis? non enim tantum illis honoris defertis, quantum ex illorum dedecore uos iniuriae sumitis. o error exsecrabilis, sed exsecrabilior turpi-
20 tudo! stulti quidem qui adorant et, cum ipsi sint miseri et uiles, uiliora tamen sunt et miseriora quae colunt.

7. Sed in his inludantur familiae gentium et discipuli paganorum decepti fallacia daemonum. ab ipsis enim honor diuinus

16 cf. Rom. 1, 27

1 perquesita *O* perquęsita *A* ysidis *Op.c.* hyrci *OA*, *om.* *R* 2 apidos (i *s.* o) *O* apidis *v* memfiticis *R* mentificis *A* menfiticis *C* sculpta *Cv* 4 eum *eras.* *V* 5 ulnis (πήχεσιν)] culmis *O* (m *s.* n) *v* culmen *C* florantib; *C* 7 obmitto (b *s. l.*) *R* pecodum *C* serpentum *V* deorum m. ret.] orsum (t *s.* ş) monstrarent (n *alt. s. l.*) exere *R* 8 monstra cetera ret. *v* monstrare texere *C* singulę *C* et proprie festiuitatis *v* et festiuitates *V,Ra.c.* et festiuitatis *C* decoris *R* 10 soporari *Cp.c.,v* manumque *Oa.c.* 15 iu alia (t *s.* iu) *R* alia *Ca.c.* uestra *om.* *Cv* 18 illis tantum *Cv* honores *O* 19 iniuriā *R* 21 uilis *Oa.c.* 22 includantur *v* gentilium *OCV* de deceptione demonum decepti fallacia dęmonum *C* fallacie (a *s.* e) *O* ab his *v*

idolorum ceterorumque similium obiectione furatur et per diuersa errorum ac turpitudinum genera humanum ab his genus uolutatur et mergitur iam inde, ex quo eiectos nos a ligno uitae per lignum sciendi bonum et malum non in tẽmpore neque oportune commodeque gustatum habuere captiuos et animum ipsum, qui in nobis dux et rector uitae nostrae positus est a deo, falsis persuasionibus ac uitiorum adula-
2 tionibus decepere. neque enim ferebant inuidi spiritus inpune humanum genus ad caelum migrare de terris, cum ipsi de supernis in inferna deciderint. successio gloriae excitauit inui- diam, et malorum suorum solatium putant, si, unde ipsi ceciderunt, illuc nullus ascendat. ista est inter nos et illos odiorum causa, ista certaminis; propter hoc imago dei obruitur et obscuratur in nobis. et quoniam non probauimus seruare mandatum, traditi sumus infidelitatis nostrae legibus, ut erroris nostri turpitudinem turpitudo culturae ac religionis argueret et qui factorem caeli nostrumque dimisimus facturas nostrarum
3 manuum coleremus. nec sufficiebat hoc solum malum, ut qui creati sumus ad laudem creatoris et gloriam et ad imitandum eum qui nos fecit — in quantum possibile erat naturae huic progredi — efficeremur uas quoddam uitiorum foedantium et consumentium interiorem hominem. nunc uero etiam in hoc progressi sumus, ut tam criminosos nobis deos statueremus, quorum exemplo uitiis nostris daretur auctoritas, ut non solum sine reatu fieret peccatum, uerum etiam instar diuinae simili-

4 cf. Gen. 2, 17

1 obiectionẽ *Cp.c.* per diuersa] peruersa *A* 2 turpidinum *R* 3 iam inde] deinde *v* nos *om. v* 5 commodequae *RO* gestatum (u *s.* e) *R* 7 adolationibus *C,Oa.c.* 8 decipere *V,RCa.c.* inpone (u *s.* o) *R* 10 in inferno *R* ad inferna *v* deciderũt *v* successo (us *s.* o) *O* 14 probauimus (ἐδοκιμάσαμεν)] preualuimus *ROCv* seruire *C* 17 et *om. V* qui *om. R* nostrorumque *Cv* demisimus *O* ut (*s. l.*) facturas *R* manuum nostrarum *Av* 18 coloremus (e *s. alt.* o) *R* 21 fedantium *O* 23 progressimus (*om.* sumus) *A* deos nobis *Cv* nos *R,Vp.c.* deos *om. V* statuerimus *Ca.c.* 25 fiere *Ca.c.* diuinę *Cp.c.*

tudinis duceretur, nec ultra prorsus arguendum uideretur quod deorum imitatione gerebatur.

8. Nobis uero, quibus iam donauit deus labem superstitiosi erroris effugere et in ueritate seruire deo uiuenti et uero et supergredi atque euadere totius creaturae cultum et quaecumque uersantur in tempore atque ipsos primos superare motus, debemus tam digne philosophari de deo et de diuinis rebus, quam nos edocet diuinae scripturae traditio. unde ergo nobis 2
incipiendum est nisi ab his quae prima esse omnium sapientissimus pronuntiat Salomon? ait enim: initium sapientiae timor domini. primum ergo incessum atque aditum ad sapientiam dei timorem dicit. non enim a theoria et rationabili inspectione sumentes initia in timorem peruenire debemus ad finem, quoniam scientiae desiderium et inquisitio quaestionum, nisi timor dei praecesserit, effrenatos animos in praeceps agit. si uero anima timoris dei prima elementa suscipiat et per hunc purgatior et, ut ita dixerim, subtilior fiat, tunc poterit ad superiora conscendere. ubi enim timor dei est, ibi et 3
obseruatio mandatorum, ibi et purgatio carnis, quae se uelut crassior quaedam et obscurior nubes animae obiciens considerare eam diuini splendoris radios non sinit. ubi autem carnis fuerit facta purgatio, ibi continuo erit et inluminatio; ubi autem fuerit inluminatio, ibi iam desiderii uota conplentur et per

10 Prou. 1, 7. 9, 10

1 duceretur] dilueretur *v* urguendum *O* 2 deorum] de eorũ *R* 3 nobis (ἡμῖν) *per attractionem relatiui inuersam*] nos *V* 4 et *fin. om. v* 6 uersantur] probantur *Cv* motos (u *s. alt.* o) *RO* 7 de *alt. om. V* di•uinis *O* 8 per quam *A* nos *om. Cv* 10 ait enim de timore domini *v* 12 A T-Θ-HWPIA (*s.* a teoria) *V* theorea (i *s.* e) *O* rationabile *O*(i *s.* ę)*Ca.c.* inrationabili *A* 13 in timore *v* 14 inquesitio (i *s.* e) *O* 15 ubi timor domini cesserit *v* æffrenatos *O* 16 elimenta *R* aelimenta *O* 19 *post* mandatorum *add.* dei *A* carnis *om. R* 20 quaedam *om. C* nubis *O* nobis *A* 21 ubi hec fuerit carnis facta purg. *v* carnis facta fuerit *A* facta fuerit carnis *V* 22 purgatio—autem fuerit *om. V* erit et inluminatio—*120. 13* sapientiam in mysterio absconditam *om. R post finem folii uersi* autem] hec *v*

illos primos aditus, quos aperuit dei timor, in ipsam iam sapientiae aulam atque ad interiora eius atria peruenitur.

9. Propterea ergo expurgari oportet prius et ita accedere ad eum qui purus est, ne forte etiam in nobis fiat illud quod accidit populo Israhel, qui non poterat ferre gloriam uultus Moysi et propterea uelamen ponebat Moyses super faciem suam; uel certe quod Manue dicebat, unus ex iudicibus, cum ait: peribimus, o mulier, quoniam deum uidimus.
2 tale aliquid fortassis dicebat et Petrus, cum uelut grauari se putabat ex praesentia Iesu et dicebat ad eum: exi a me, domine, quia homo peccator sum; uel ut Paulus auditu uocis diuinae orbatur lumine; nondum enim purgatus a persecutionis caede eum quem persequebatur arguentem se audit e caelo. tale aliquid docet nos etiam fidelissimi illius centurionis laudata responsio, qui cum sanitatem serui decumbentis expeteret, praesentiam tamen et ingressum ad se domini recu-
3 sabat. unde et fides eius magna pronuntiatur a domino intellegentis in illud hospitium inuitari et suscipi debere sapientiam, ubi iam nullus languor est, nulla infirmitas uitiorum, ubi nemo militans deo inplicat se negotiis saecularibus, ut ei placeat cui se probauit, ubi iam nihil debetur Caesari et principibus huius mundi, ubi non diligitur mundus neque ea quae in mundo sunt. quodsi in aliquo adhuc horum detinemur et adhuc centuriones saeculi sumus, dicamus et nos ad sapientiam quia non sum dignus, ut intres sub tectum

6 cf. Ex. 34, 33 8 Iudd. 13, 22 10 Luc. 5, 8 11 cf. Act. 9, 8 14 cf. Matth. 8, 5—8 17 cf. Matth. 8, 10 18 cf. I Cor. 1, 30 19 II Tim. 2, 4 22 cf. I Ioh. 2, 15 25 Matth. 8, 8

1 timor dei *A* deus *Ca.c.* 2 ad] in *C s. l. m2, v* 5 accedit *O* israheli *OCv* israel *V* potuit *A* 6 mosi *Ca.c.* moisi *V* ponebat uelamen *A* moses *C* 7 manoe *OCV* 8 periuimus *V* quoniam uidimus dominum *v* 10 ihesu *v* 11 uelut *v* 12 orbatus *A* 13 de celo audit *v* 14 e] de *C* 18 gentes (i *s.* e) *O* in *om. A* in illo hospitio *OCv* inuitare *v* suscipe (i *s.* e) *O* 19 langor *V* 22 principi *AV* 23 in aliquo *om. A* adhoc (u *s.* o) *V* et *om. v*

meum. si uero desideras et nimia cupiditate raptaris uidere Iesum, etiamsi breuis es in spiritu et exiguae proceritatis, erumpe et eleuare de terra, ad altiora conscende, quaere aliquam sycomori arborem, sicut beatus ille Zachaeus. efficere 4
5 stultus huic mundo, ut sis sapiens apud deum, ac mortifica membra tua quae sunt super terram, efficere superior a corpore humilitatis huius, corporea omnia et caduca transcende: tunc audies uerbum dei dicere ad te: festina descendere, quia hodie apud te oportet me manere. et cum te
10 totum ac tua omnia prompto animo obtuleris, audies iterum quia hodie salus domui huic facta est propter quod et ipse filius est Abraham.

10. Idem enim ipse sermo dei et terribilis est pro maiestate naturae his, qui indigni sunt, et pro nimia bonitate aptat se
15 et inserit his quos inuenerit praeparatos, id est quicumque ex se nequam spiritum mundi huius fugauerint et animas suas diuina agnitione purgauerint et purgatas non torpori atque otio dereliquerint, sed bonis eas actibus et sensibus occuparint, uti ne spiritus ille nequam, qui fuerat eiectus, inueniens eam
20 mundatam et uacantem rursum adsumat alios septem spiritus nequiores se et habitet in domo illa, numerum spirituum malignorum contrarium numero spiritus bonitatis. sicut enim est 2

4 cf. Luc. 19, 2—4 5 cf. I Cor. 3, 18 cf. Col. 3, 5 6 cf. Phil. 3, 21 8 Luc. 19, 5 11 Luc. 19, 9 19 cf. Matth. 12, 43—45. Luc. 11, 24—26

1 uideri *Oa.c.* 2 ihm *C* in *om. O* 3 conscendere *OCa.c.,A* quere *Cp.c.* 4 sicomoṛari *O* sicomori *Cv* zacheus *O* zaccheus *Ca.c.* 6 menbra *O,Ca.c.* corpore] torpore *O* 7 huius humilitatis *Cv* transcendere *O* 8 uerba dei (*om.* dicere) *A* ad te *s. l. O* discende *O* descende *VA* 9 quia hodie op. me man. a. te *C* oportet me apud te manere *A* 10 prūpto *O* 12 abrahę *V* 13 magestate *O* 15 inserit ut se his *v* 16 spiritum nequam *Cv* 18 dereliṇquerit *C* 19 inueniens illam uacantem et mundatam *Cv* 20 adsumet *Ca.c.* septem *om. OA* nequiciores *Ca.c.* 21 numerum—bonitatis (ὅσα καὶ τῆς ἀρετῆς ἀπηρίθμηται)] *accusatiuus ex* adsumat *pendens appositionis ad* alios septem spiritus *uice fungitur* numerus *C,Op.c.,v* numerum ⟨habens⟩ *mauult Wrobel* 22 contrarium (s *s.* m) *O* contrarius est *Cv*

Christus et Antichristus, ita — si dici potest — et spiritus et antispiritus. propterea ergo non sufficit effugere malum, sed oportet continuo etiam operari bonum, ut per singulas uirtutum species introducamus Christum in habitaculum cordis nostri, ita ut nihil uacuum inueniat in nobis spiritus nequam, in quod se uelut in uacuam possessionem ingerat et inmergat
3 et faciat nouissima nostra peiora prioribus. ideo ergo omni custodia serua tuum cor et ascensus in tuo corde dispone et innoua tibi noualia, ut non semines super spinas, sed semines iustitiae semina, sicut Salomon et Dauid et Hieremias te commonent. et inluminemus nobis lumen scientiae, et ita demum loquemur dei sapientiam in mysterio absconditam, cum et inluminantis clarius fuerit lumen accensum et auditores purgatas aures et corda purificata detulerint, ut simul et dicentes et audientes diuina luce radiati et participes horum quae dicuntur effecti mereamur in eandem imaginem transformari a gloria in gloriam tamquam a domini spiritu.

11. Quia ergo adtentiores iam et purgatiores per uerbum fecimus auditores, quod superest — quae ad praesentem sollemnitatem pertinent — disseramus et communem ducamus festiuitatem cum animabus religiosis et sanctis. caput ergo et principium sollemnitatis sit memoria dei. memorem enim esse

7 cf. Matth. 12, 45 Prou. 4, 23 8 cf. Ps. 83, 6 9 cf. Hier. 4, 3 10 cf. Os. 10, 12 11 cf. II Cor. 4, 6 12 cf. I Cor. 2, 7 16 cf. II Cor. 3, 18

1 antechristus *O* et *pr. om. Av* 2 antespiritus *OC* effugire *Ca.c.* 3 oportet *cod. Bononiensis 30 saec. X m2, om. codd. nostri haud scio an recte, si per zeugmatis figuram* sufficit *etiam ad* operari *pertinere statuimus* etiam et operari *Cv* 6 se *exp. C, om. v* inregat (p *s.* g *m2*) *C* irrepat *v* 7 nostra ṇạṃ *C* ideo ergo dicitur *v* 8 cor tuum *v* ascensos *O* in corde tuo *V* 9 seminis *Oa.c.* 10 seminiṣ (a *s.* iṣ) *O* sicut et salomon *Cv* 11 et *om. A* iheremias *V* commonet *OAV* 12 loquimur *O* 13 *a uoce* cum *denuo incipit R* inluminati *Cv* fuerimus *Cv* lumine *Cp.c. man. rec.* 15 et *pr. eras. V* 16 eadem *OC* 17 transformare *A* a *fin. om. R* 20 superest (est *s. l.*) *R* 21 disperamus (s *s.* p) *R* disçeramus (s *s.* ç) *O* 22 ergo *om. v*

dei haec est uox laetitiae et salutis in tabernaculis iusto-
rum, ubi de deo sermo est et dei gloria praedicatur. sane, si aliquid 2
ex his quae prius diximus etiam hodiernus hic sermo prae-
sumpserit, nemo miretur. neque enim uidetur absurdum eadem
5 saepe repetere, cum eadem dicendi materia proponatur, maxime
cum metus ingens obsideat linguam et horror inmensus
mentem animumque percurrat, cum de deo loqui proponimus.
opto autem etiam uobis auditoribus inesse affectum huiusce- 3
modi timoris in audiendo. deum cum nomino, uno lumine
10 inluminamini et tribus: tribus quidem secundum uniuscuiusque
proprietates siue subsistentias, ut aliquibus dicendum uidetur,
siue personas — nihil enim pro uocabulorum diuersitate dis-
sidendum est, cum ad eundem sensum nominum diuersitas
prouocet intellectum —, uno autem secundum substantiae
15 uel deitatis rationem. diuiditur ergo, ut ita dicam, indiuisibiliter 4
et coniungitur diuisibiliter; una est enim in tribus deitas et
tria sunt, in quibus est deitas, immo, ut uerius dicam, in quo
est deitas. amplius autem aliquid uel minus relinquamus, ut
neque fiat in unitate confusio neque in diuisione discidium.
20 pariter etenim abicienda est et Sabellii commixtio et Arrii
separatio; contraria etenim sibi, sed aeque inpia protu-
lerunt.

12. Nobis autem unus deus pater, ex quo omnia,

1 Ps. 117, 15 23 I Cor. 8, 6

1 est *om. R* 3 prius *om. v cum codd. quibusdam deterioribus* presumpserat *Oa.c.* 4 enim *om. Cv* 6 obsedeat (i *s.* e) *O* 7 animumque *R* 8 autem] hic *v, om. A* 9 ad audiendum *A* audiendo *v* nomino] omnino *R* 10 inluminamini *est imperatiuus* (περιαστράφθητε) *add. R in mg.:* recta fides de unitate substantiae et trinitate personarum contra arrianos et sabellianos et *om. Cv* 11 proprietatis *O* siue subsistentias—uidetur *om. v* subsistentias (ὑποστάσεις)] substantias *C* ut *om. RC* 12 siue *Va.c.* diffidendum *v* 14 unum *O* autem] hoc *v* secundum substantiam *V* 15 uel *om. Cv* 16 uisibiliter *OC* 17 trea (i *s.* e) *O* immo—est deitas *om. v* 18 autem *om. V* hic *v* 20 commixtio] *add. in mg. inf.* cogita de natali domini *R man. rec.* 21 aeque] adaeque *C*

et unus dominus Iesus Christus, per quem omnia,
et unus spiritus sanctus, in quo omnia. hoc ipsum autem
quod dicimus 'ex quo' et 'per quem' et 'in quo', non natu-
ram secamus; neque enim praepositionum syllabae mutatae
naturae ueritatem mutabunt, sed unius naturae sui cuiusque 5
2 nominis proprietatem designant. quod manifestissime indicatur
ex eo quod rursum in unum reuocatur ista ipsa diuersitas, si
quis tamen non transitorie apud ipsum apostolum legat illud
quod scriptum est, cum dixit: quia ex ipso et per ipsum
et in ipso omnia, et addidit: ipsi gloria in saecula 10
3 saeculorum. pater ergo pater est sine initio; non enim est
aliud aliquid, unde pater est. filius filius est, sed non absque
initio; de patre enim est. si uero temporale spectas initium,
et ipse sine initio est; creator namque est temporum et non
ipse initium sumit ex tempore. sanctus spiritus uere spiritus 15
sanctus est procedens quidem ex patre, sed non et ipse filius;
non enim generatur sed procedit, si tamen etiam in rebus tam
arduis et tam difficilibus explanationis gratia uti nouis appel-
4 lationibus fas est. neque ergo defraudatus est pater eo quod
ingenitus est, quia genuit; neque filius defraudatur eo quod 20

9 Rom. 11, 36 16 cf. Ioh. 15, 26

1 ihs *RCVv* 2 unum *v* in quo omnia et per quem omnia *Cv* hoc autem ipsum *A* autem *om. Cv* 3 et in quo *om. C* natura *C* 4 secamus (τεμνόντων)] separacamus *R* sillabae praepositionum *A* 6 manifestissime] mansuetissime *O* 7 in unum rursum *OA* 8 transitoriae *RCa.c.,O* 9 dicit *A* 10 sunt omnia *A* addidit *OA* ipsi honor et gla in scla sclorum amen (αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν) *A* 12 unde pater ē filii. (*ex* filius) filius è *R* 13 temporalē *R* expetis *Cv* 14 et ipse—ipse initium *om. R* est *alt. om. V* 15 spiritus sanctus *OCv* spiritus *V* uero *OA* 16 sanctus *om. v* ut (*eras.* et) *V* 17 *sententia* si tamen—fas est *inde explicatur, quod in textu Graeco uerbis antecedentibus* non enim generatur sed procedit *respondet noua atque inusitata dictio* οὐδὲ γὰρ γεννητῶς, ἀλλ' ἐκπορευτῶς etiam et in rebus *R* 18 difficillibus *Ca.c.* explanationibus *V* nouis (uti nouis appellationibus = καινοτομῆσαι περὶ τὰ ὀνόματα)] in nobis *R* nobis *ACV, om. v* 19 ergo] enim *Cv* 20 est *om. R* genuit.. *C* neque] nec (*c s. l.*) *R* eo *om. A*

generatus est, quia ex ingenito generatur; neque spiritus sanctus in patrem refunditur uel in filium, quia deus est, etiamsi id inpiis non uidetur. proprietas ergo unicuique inmobilis est, alioquin nec erit proprietas, si transfunditur et transfertur in alterum. isti uero qui ingenitum et genitum, id est innatum et natum, ad naturae accipiunt diuersitatem, sine dubio etiam Adam et Seth diuersae inter se naturae fuisse defendent, quoniam Adam quidem plasmatus et fictus est, Seth autem ex Adam et Eua per coitum generatus est. unus ergo deus in his tribus et haec tria unus est deus secundum ea quae superius exposuimus.

13. Uerum quia oportebat non in supernis tantum adorari deum, sed esse aliquos etiam in terris qui adorarent deum in spiritu et ueritate, ut omnia replerentur gloria dei, quia omnia plena erant deo, idcirco etiam homo diuinis manibus fabricatur et imagine eius honoratur. hunc autem inuidia diaboli et contaminatione peccati a creatore diuulsum despicere et neglegere non fuit dei. sed quid fit? quid de nobis agitur uel pro nobis? noua quaedam et inaudita efficitur permutatio naturarum et deus homo fit; et qui ascenderat super caelum caeli ad orientem sublimitate suae claritatis et gloriae, ad occidentem conuertit gloriam suam et occasum splendoris sui in hac uili et humili carne nostra recondit, et dei filius suscipit esse etiam hominis filius et hoc sui cognomen de se ipse profitetur

13 cf. Ioh. 4, 23 20 cf. Ps. 67, 34

2 in patre *C* in patre| funditur (pat *s. l.*) *R* uel] et *v* 3 etiamsi ab impiis (ab *e corr.*) *R* proprietas] proprie *R* immobilis *R* 7 diuerse *RO* defendunt *R* denfendent *O* 8 quoniam quidem adam *OAV* finctus *OC* 9 coetum *Ca.c.* 16 et imaginem *V* zabuli *OA* diabuli *Ca.c.* 17 dispicere *O* 18 sed quicquid fit de nobis agitur *v* fit? quid] sit quod *A* 20 et *ante* qui *om. Vv* supra *OA* 21 ad orientem sublimitate — gloriae = κατὰ ἀνατολὰς τῆς ἰδίας δόξης τε καὶ λαμπρότητος sublimitatis *RC* sublimitates *V* et claritatis et gloriae *R* 22 occasu *O* 23 suscepit *Cv* cepit *O* incipit *A* 24 etiam filius hominis *A* de se ipso *Rp.c.,v*

non conuersus ex eo quod erat — inconuertibilis namque
est —, sed adsumens quod non erat — misericors enim est —,
ut capi possit qui capi non poterat et per mediantem carnem
sicut uelamine quodam interposito alloqui nos possit, quoniam
quidem ferre sinceram diuinitatis eius naturam non erat cor- 5
3 ruptibilis huius nostrae fragilisque naturae. idcirco ergo incom-
mixta miscentur et non solum natiuitati nostrae deus uel carni
superna mens uel tempori illud quod ante omne tempus est,
uerum etiam uirginitati partus inponitur, quoniam et inpassi-
bili passio conciliatur et inmortali mortis poculum propinatur. 10
4 nam quoniam inimicus noster artem suam sophisticam uinci
non posse praesumpserat, sicut ipse nos spe deceperat deitatis
promissae dicens: eritis sicut dii, ita nunc ipse carnis
obiectione decipitur. et uelut hamo esca adoperto dum Adam
carneum cupit uorare, deum intrinsecus inuenit adopertum. et 15
ita nouus hic Adam ueterem reparat, et condemnatio prioris
absoluitur, dum caro pro carne restituitur et pro morte mors
redditur, immo dum per mortem ipse auctor mortis punitur.

14. Et quidem ante non multos dies sollemnitatem natiuitatis
communiter celebrantes et de mundo pariter ac de his quae 20
supra mundum sunt uerbi uoluptate ac deliciis luxuriantes
cum stella cucurrimus, cum magis adorauimus, cum pastoribus
inlustrati sumus, cum angelis hymnum diximus et gratias ei

13 Gen. 3, 5 22 cf. Matth. 2, 2 cf. Luc. 2, 9 23 cf. Luc. 2, 13—14

1 inconuersibilis *A* 2 etenim *A* 3 ęt (ut *s.* ęt) *R* posset *A* capiť *R* 4 interpositą (o *s.* ą) *O* 5 *post* eius *eras.* eius *C* 7 natiuitatis *V* carnis *A* 8 superna mens] supermanens *A* superna (a *ex* ac *m2*) mens *V* 9 quoniam] quod *O* 11 nam] *add.* quomodo per incarnationem Christi diabolus captus et superatus est qui prius uicerat *R in mg.* soffistiicam *R* sofisticam *OC* 12 deciperat *CVa.c.* 13 nunc et ipse *R* 14 decepitur *Ca.c.* amo *O,Ra.c.* adoper*to *O* 16 hic nouus adam *V* condæmnatio *Ra.c.* condempnatio *Ov* pęioris (ri *s.* ęi) *R* 18 immo *om. V* ipse *om. A* ponitur *A* 19 ante* *C* sollempnitatem *O* solempnitatē *v* 21 uoluntate *Cv* luxoriantes *ROC* 23 inlustranti *R* ymnum *RAV* imnum *C*, *om. v*

qui in sua propria uelut peregrinus aduenit, ut nos pere-
grinos et aduenas inlustraret. sed nunc alia Christi gesta 2
pulsamus atque aliud mysterium commouemus, in quo non
possum cohibere laetitiae uoluptatem, sed mente extollor et
5 efferor et propriae pusillitatis oblitus officium magni Iohannis,
immo potius famulatum subire contendo uel gestio, et licet
non sim praecursor, de heremo tamen uenio. Christus ergo 3
inluminatur, immo potius fulgore suo nos inluminat; Christus
baptizatur, simul et nos descendamus, ut cum ipso pariter
10 ascendamus. Christus baptizatur — obserua diligentius; tibi enim
necessarium est, ut scias quis est iste qui baptizatur uel a
quo uel quando —, dominus a seruo, qui mundus est et sine
peccato baptizatur tamen ab eo qui baptizat peccatores in
paenitentiam, et tunc demum incipit signa facere et uirtutes,
15 quid ut per hoc doceat uel quid ut nos inde discamus? ita 4
nempe ante baptismum praeparari et cum hac humilitate acce-
dere et tam perfecta uel spiritus uel carnis aetate, ut et
praedicationi iam apta sit et agoni. discant ergo hi qui sub
die deliberant nomina sua offerre ad baptismum nec aliquid
20 emendationis ad uitam aut correctionis ad mores praeparare
conantur, quo possint aduentum diuinae gratiae bene conposito
in anima et diligenter innouato suscipere habitaculo. quamuis 5
enim remissionem et indulgentiam habeat praeteritorum baptismi

1 cf. Ioh. 1, 11 7 cf. Matth. 3, 1—4 13 cf. Matth. 3, 11
14 cf. Act. 8, 13

1 et nos *v* 2 *post* inlustraret *add.* egimus *Ov* gesta cristi *v* 3 alium *O* illud *v* commonemus *Rv* in *om.* *Cv* 4 uolūtatē *v* extollęrer (o *s.* ę *et* t *s.* ŗ) *R* extollere (*om.* et) *V* 5 efferor] afficior *v* pussillitatis *O* pusillanimitatis *Vp.c.* *m2* 7 uenio *eras.* *R* 8 inluminator *Ca.c.* inluminat** *C* 9 discendamus *Oa.c.* ut—Christus baptizatur *om.* *A* 11 est *post* quis *om.* *v* 13 in paenitentiam (εἰς μετάνοιαν) *AVC* in paenitentia *RO* 14 signa facere] significare *V* 16 nemphe *R,Ca.c.* nemphae *Oa.c.* mentem *A* praeparare *A* cum *om.* *C* in *v* hac *om.* *R* accendere *R* 17 et tam] etiā *in ras.* *R* et per tam fecta *C* spu *C* 18 iam] tam *O* apta sit] apparet *V* discunt *R* hii *R,Oa.c.* sub hoc die *C* (hoc *m2 s. l.*) *v* 19 offerere *Oa.c.* 21 possent *Ca.c.* 23 praet. peccatorum gratia (*om.* baptismi) *R*

gratia peccatorum — gratia quippe est —, tamen futurae cautelae securitatique prouidendum est, ne forte ad eundem uomitum reuertamur. tum deinde etiam illud docet, quomodo subiectos esse oporteat eos, qui accedunt ad gratiam, his quibus dispensatio mysteriorum dei commissa est, maxime etiam, si dignitate aliqua sibi uel sapientia praediti uidentur.
6 tertio etiam aetatis legitimum et maturum tempus ostendit his qui omne tempus atque omnem aetatem uel ad sacerdotium uel ad docendum oportunam putant. Iesus ad baptismum uenit et a Iohanne baptizatur: nemo dissimulet baptismum, nemo contemnat, nemo certe praedicatoribus fidei et dispensatoribus gratiae dei non se cum omni humilitate et ueneratione subiciat. obserua tamen et tu, qui praees, quod triginta annorum erat Iesus; sine dubio autem et Iohannes amplius
7 aliquid agebat aetatis. et tu, antequam adolescas, antequam genas uestias barbis, iam docere uis, et hoc senes, et magister fieri ante quam discipulus cupis? quod certum est quia ideo leue et facile putas, quia id penitus ignoras. continuo namque ab his talibus Danihel ad exemplum profertur puer prophetans, et alios atque alios memorant, de quibus tale aliquid in iuuentute gestum scripturae historia refert, et mille exempla parata habentur in lingua; paratiores enim semper et meditati ueniunt
8 hi qui contra ordinem aliquid et leges cupiunt obtinere. sed non continuo legem ecclesiis dedit, si semel aliquando aut

2 cf. II Petr. 2, 22. Prou. 26, 11 13 cf. Luc. 3, 23

1 gratia quippe est *exp. R* futurae tamen *A* 2 cautaelae *O* cautellae *Ca.c.* 9 oportunum *OV, om. A* ihs *RCv* 10 ne modis simul et *V* dissimolet *Ca.c.* dissimilet *v* 11 contempnet (a *s.* e) *O* contempnat *C* 12 non se] nisi *v* secum *V* secūndū *R* 14 ihs *RC* iohannis *O,Ca.c.* 15 agebat] habebat *A* et tu] *add.* audiant qui ante legitimum tempus doctores et magistri fieri quaerunt *R in mg.* adoliscas *Ca.c.* 16 uestias *om. CV* hoc *exp. C, om. v* senis *Oa.c.* senex (x *in ras.*) *C* 17 discipulum *Ca.c.* 19 daniel *VA* profitetur (*s.* ł ertur) *R* 20 memora*t *V* in iuuentutem *C* 21 istoria *C* parata *om. R* 22 eni (enim *s. l.*) *R* 23 hii *ROC* 24 legem ecclesiis dedit—factum est = ἀλλ' οὐ νόμος ἐκκλησίας τὸ σπάνιον

raro aliquid tale factum est, quoniam quidem neque si una alicubi hirundo uideatur, ueris continuo tempus adduxit aut, si quis unam γραμμὴν sciat, geometres continuo iudicandus est aut, si quis semel mare in hieme transeat, continuo etiam
5 nauigandi tempus ad hiemem transfertur.

15. Uerum Iohannes baptizat et accedit Iesus sanctificans quidem et ipsum qui baptizat, praecipue tamen ut et ueterem Adam insepeliat aquis et ante omnia ut per haec sanctificentur aquae Iordanis, ut, sicut erat spiritus et caro, ita et his, qui
10 baptizandi erant in spiritu et aqua, sanctificationis successio traderetur. sed baptista non suscipit: ego, inquit, opus habeo a te baptizari. lucerna dicit ad solem et uox loqui- 2
tur ad uerbum, amicus sponsi ad sponsum, is qui inter natos mulierum maior omnium est ad eum qui primogenitus
15 est omnis creaturae, is qui exultauit in utero ad eum qui adoratus est in utero, praecursor ad eum quem praecesserat. ego, inquit, opus habeo baptizari abs te; adde, si placet, 'et pro te', quoniam quidem et martyrio baptizaberis aut certe, ut Petrus, non indigebis nisi ut solos pedes laues.
20 et tu, inquit, uenis ad me? et hoc prophetice; sciebat enim 3

8 cf. Rom. 6, 4. Col. 2, 12 10 cf. Ioh. 3, 5 11 Matth. 3, 14 12 cf. Ioh. 5, 35 cf. Ioh. 1, 23 13 cf. Ioh. 1, 1 cf. Ioh. 3, 29 cf. Matth. 11, 11 14 Col. 1, 15 15 cf. Luc. 1, 41 17 Matth. 3, 14 19 cf. Ioh. 13, 6 20 Matth. 3, 14

2 alicubi] alicui (*s. l.* ł alicubi) *A* 3 si qui *COVv,Ra.c.* unam (u *s.* a) *O* unum *v* γραμμὴν *Engelbrecht* ṣpạmmịṇ (*sine dubio pro* ΓΡΑΜΜΗΝ) grammen *R* gramen *OAV* grammā *C* gramma *v* geometris *R* geumetris *Ca.c.* grammatices *v* 4 si qui *v* in hieme mare *A* hyeme *C* 5 hiemæm *in ras. O* hyemem *C* transfeṛṭur (ret *s.* ṛṭ) *R* transferetur *O* transferretur *A* 6 iohannis *Oa.c.* iħs *RC* 7 et *ante* ueterem *om. A* 8 insepeliat (ἐνθάψῃ) *ROA* in se sepeliat *V* insepiliat *Ca.c.* per haec] *ἐxspectaueris* per hos (*cf. lin. 9* his qui baptizandi erant in spiritu et aqua), *itemque textus Graecus* διὰ τούτους *praebet* 9 his *om. A* 11 sed] Si *v* suscipit] sufficit *A* inquid *RCa.c.* *saepissime* 15 is] his *Va.c.* exạltauit (u *s.* ạ) *R* exsultauit *AV* 17 abs] a *V* 18 baptizaueris *OCa.c.* 19 solus *Oa.c.* lauæs *Ca.c.* 20 propheticae *O* profetice *C*

quod se praecedente insequetur Christus. sed quid ad haec Iesus? sine modo, inquit; hoc enim postulat dispensatio. post haec autem ipse purgabit et emundabit etiam baptistam suum, cum uenerit purgare aream suam et fuerit uentilabrum in manu eius. quid enim aliud est uentilabrum quam purgatio? quid autem ignis in palea nisi quod consumitur quidquid
4 infructuosum est? qui est spiritus calor. quid etiam securis ad radicem arboris indicat nisi animae insanabilis abscisionem post stercus radicibus infusum? quid etiam gladius nisi uis uerbi abscidentis quae mala sunt a bono et diuidentis fidelem ab infideli et insurgere facientis filium uel filiam uel nurum parentibus, id est noua ac recentia ueteribus et antiquis? quid autem est corrigia calciamenti, quam soluere non est dignus ille qui baptizat Iesum, habitator heremi, sine cibo uiuens, nouus Helias, maior prophetarum, quoniam quidem eum qui prophetabatur uidit, confinium quoddam nouorum ac ueterum
5 tenens? hic non potest soluere corrigiam calciamenti eius: quae est ratio aduentus eius in carne, cuius ne minimum quidem uel extremum aliquid solui potest non solum ab his qui adhuc carnales sunt uel paruuli in Christo, sed ne ab illis quidem qui spiritum et uirtutem Iohannis habere meruerunt.

2 Matth. 3, 15 4 cf. Matth. 3, 12 7 cf. Matth. 3, 10 9 cf. Matth. 10, 34 11 cf. Matth. 10, 35 13 Marc. 1, 7. Luc. 3, 16 15 cf. Matth. 11, 9

1 insequetur (ἑψόμενον) *R* insequitur *OACv* insequeretur *V* 2 ihs *RC* 3 purgauit *Ca.c.* mundabit *OAV* emendabit *C* baptismū *R* 6 im palea *C* quo *OACv* consumitur *R* quicquid *RCv* 7 *interrogationis signum post* calor *ponit R* spiritus calor = ἡ ζέσις τοῦ πνεύματος qui] quid *Vp.c.* quid enim etiam *A* 8 abscisionem *R* 9 post stercus] posterius (post *in ras.*) *V* 12 in parentibus *V* id est] uel *A* et recencia *C* 13 corrigiā *Cp.c.,v* quam *om. C* 15 elias *V* qui prophetabatur (τὸν προφητευόμενον)] quē (ē *ex* i *fact. uid.*) profitebatur *R* 16 confinium tenens = ὁ παλαιᾶς καὶ νέας μεσίτης quotdam *O* 17 tenere *Cp.c.,v* 18 cuius *om. AC* nec (c *s. l.*) *R* 19 aliqui solui *C* 20 carnales adhuc sunt *A* 21 meruerint *OACV*

16. Sed et ascendit Iesus de aqua secum quodammodo demersum educens et eleuans mundum et uidet diuidi caelos et aperiri, quos sibi ac nobis post se aliquando Adam ille concluserat, sicut et ignea romphea paradisus fuerat exclusus. spiritus sanctus testimonium perhibet; similia namque sibi ipsa concurrunt. de caelo testimonium defertur; inde enim erat et ille cui testimonium perhibetur. specie columbae corporalis apparuit; honorat enim corpus per hoc quod et ipsum adsumptum est in deum. sed si in magnitudine et pondere 2 iudicas de diuinitate et propter hoc pusillus tibi uidetur spiritus sanctus, quoniam in specie paruae columbae apparuit, o microloge in rebus magnis, potes tu etiam regnum caelorum putare minimum, quoniam grano sinapis conparatum est, et maiorem dicere magnitudine inimicum diabolum esse quam Christus est, quoniam quidem ille mons magnus et leuiathan et rex eorum quae in aquis sunt dicitur, Iesus uero agnus et margarita et aliis huiuscemodi exiguis uocabulis nuncupatus est.

17. Uerum quoniam baptismi sollemnitas agitur et necessarium uidetur conformari nos ei qui pro nobis formam suscepit humanam et baptizatus et crucifixus est, commodum

2 cf. Matth. 3, 16 4 cf. Gen. 3, 24 6 cf. Matth. 3, 17 7 cf. Luc. 3, 22 13 cf. Matth. 13, 31 15 cf. Zach. 4, 7. Iob 3, 8. Ps. 73 13. Esai. 27, 1 16 cf. Ioh. 1, 29 17 cf. Matth. 13, 46

1 Sed et (Ἀλλὰ καί) *OCV* sed *RAv* 2 dimersum *Av* uidit ñ diuidi *C* (ñ *m2 s. l.*) *v* celū *v* 3 et] sed *Cv* quod *Av* 4 igne arumphea *Ca.c.* rumphea *Av* 5 perhibet et *OCa.c.* 6 deferunt *A* 7 et *om. v* speciąe *R* species *OA* 10 indicas *A* 12 microloge *OACV* migro longe (*s. l.* ł emigra) *R* potes tu] potest ut *O* potes ut *A* potes* etiam *C* tu *om. v* 13 quoniam] quod *in ras. V* 14 maiore (e *in* i *mut.*) *C* maiori *v* maiorem natu magnitudinem (*om.* dicere) *A* dicit ēē magnitudinem *O* zabulum *OA* diabulum *Ca.c.* ēē *R* 15 leuiathas *R* leuiatan *V* 16 rex] ex *V* qui iniqui sunt *m2 ex* quæ in aquis sunt *C* qui iniqui sunt *v* 17 huiuscemodi (ce *s. l.*) *O* 19 sollempnitas *O* solemnitas *C* 20 confirmari *Oa.c.* 21 baptizatus est et crucifixus est *V*

uidetur et dignum de baptismorum diuersitate nos pauca disserere, ut et in hac parte si quae illae sunt sordes ignorantiae
2 abluantur. baptizauit Moyses in mari et in nube, sed in typo et in figura; ita enim Paulus pronuntiat. habuit ergo mare formam aquae, nubes uero spiritus sancti, manna panis uitae, poculum petrae poculi Christi. baptizauit et Iohannes, sed non ex toto Iudaice; non enim solum in aqua, nec tamen in spiritu,
3 sed hoc solum addit quod in paenitentiam baptizat. baptizat et Iesus, sed in spiritu. haec est perfectio; deus enim est qui baptizat, ut possit et qui baptizatur fieri deus. quotquot enim eum receperunt, dedit eis potestatem filios dei fieri, qui non ex uoluntate uiri neque ex uoluntate carnis, sed ex
4 deo nati sunt. scio et quartum baptismum, quo quis sanguine suo per martyrium baptizatur, quo baptismo etiam Christus baptizatus est, ut et in hoc sicut in ceteris formam credentibus et se sequentibus daret, sicut dicebat ad discipulos suos, filios Zebedaei: potestis bibere calicem quem ego bibiturus sum, et baptismo quo ego baptizor baptizari?
5 scio et quintum adhuc baptismum lacrimarum, quod laboriosius

3 cf. I Cor. 10, 2. 6. Ex. 13, 21 8 cf. Matth. 3, 11 9 cf. Ioh. 1, 33 10 Ioh. 1, 12—13 17 Marc. 10, 38. Matth. 20, 22

2 sordes (*cf.* ἵνα ἀπέλθωμεν ἐντεῦθεν κεκαθαρμένοι)] cordis (i *ex* e *fact.*) *R* 3 abluuntur (a *s.* u) *A* moises *C,R* (*ex* moses) mare *Ca.c.* tipo *C* 4 in *om. v* denunciat *A* 5 nubis *Cv* 6 poculi (τὸ πόμα τοῦ θείου πόματος) *OV* poculum *cet. v* et *om. Cv* iohannis *O,Ca.c.* 7 iudaeice *R* iudeice *Ca.c.* 8 in paenitentiam (εἰς μετάνοιαν) *Wrobel* (*cf. p. 125, 13*) in paenitentia *codd. v* 9 et *om. v* ihs *RC* pfectio *v* 10 fieri *om. A* quodquod *ROCa.c.* 11 reciperunt eum *O* reciperunt *Ca.c.* receperant *A* dedit eis potestatem filios dei fieri qui *om. OCAVv; totum locum biblicum in Gregorii textu Graeco frustra quaeras et Rufinus nec tamen interpolator Rufini de suo addidisse uidetur* 12 uiri—uoluntate *om. v* uiri] carnis *Ov* neque ex uoluntate carnis *om. A* carnis] uiri *O* 13 quo qui *A* 15 baptizabatur *v* et *om. RA* sicut et in ceteris *V* 16 se *om. R* et sicut dicebat *Cv* 17 zebedei *ROC* calicem bibere *O* 18 baptismū *Ca.c.* 19 scio adhuc et quintum *O* scio et quartum adhuc et quintum *A*

transigitur, sicut ille qui lauat per singulas noctes lectum suum et in lacrimis suis rigat stratum suum, et cuius conputruerunt et exesae sunt cicatrices eius, et sicut lugens et contristatus ingreditur; qui imitatur conuersionem Manasse et humilitatem Nineuitarum, per quam misericordiam consecuti sunt; qui imitatur orationem publicani illius in templo stantis a longe et percutientis pectus suum, quique nec ausus est eleuare ad caelum oculos suos, qui et iustificatus descendit magis quam iactantissimus ille Pharisaeus; qui incuruatus et prostratus misericordiam requirit, et si qui non sibi uindicat filiorum panem, sed sicut canis micas, quae cadunt de mensa puerorum, secundum illam Chananaeam requirit et inediae necessitatem miserabiliter consolatur.

18. Et ego quidem — homo enim et ipse sum, animal scilicet fragile ac per momenta mutabile — baptismi istius gratiam libenter amplector et gratias ago misericordiae illius qui donauit hanc gratiam. sed et aliis inpertior nec solus mihi uindico dominicum et commune donum, et in sacerdotali meo officio prius offero misericordiam quam sacrificium. noui enim quod et ipse circumdatus sum infirmitate et sicut metitus fuero remetietur mihi. tu autem quid dicis? quas mihi leges 2

1 cf. Ps. 6, 7 2 cf. Ps. 37, 6—7 4 cf. II Par. 33, 13 5 Ion. 3, 5 6 cf. Luc. 18, 13. 14 10 cf. Matth. 15, 22—27 19 cf. Os. 6, 6 20 cf. Hebr. 5, 2 cf. Matth. 7, 2

2 et *pr. om. A* in *om. OA* lacrimis—suum *s. l. O* 3 exaese *O,Ca.c.* 4 conuersione *Ca.c.* 5 humilitate *Ca.c.* niniuitarum *AV,Rp.c.,v* 6 imitantur *C* puplicani *Ca.c.* 7 qui,que *O* 8 discendit *O,Ca.c.* 9 phariseus *R* fariseus *OC* 10 requiret *Ca.c.* quis *A,Rp.c.m2* uindicat sibi *V* uendicat *A,Cp.c.,v* 12 cananeam *RACV* caneneam (a *s.* ę) *O* inaediae *OC* 13 miserabili (*exp.*) miserabiliter *C* mirabiliter *Oa.c.* 15 motabile *C* istius] huius *A* 17 inpertio *CVv* solū *R* 18 uendico *A,Cp.c.,v* et dominicum *O* dominicum et *om. A* domum *Ca.c.* me *V* 20 mensus (sus *in mg.;* titus *init. lin. exp.*) *O* metitus (*s.* ł mensus) *C* metitus uel mensus fuero *v* 21 remitietur *Ca.c.* tu autem] *add.* contra hereticos qui peccatoribus penitentiam denegabant *R in mg.*

adfers, nouelle Pharisaee, καθαρέ non mente sed nomine, qui nobis Nouati inflatione tumidus incedis? paenitentiam non suscipis? lacrimis locum non das? planctibus nihil misericordiae tribuis? uide ne et tu sic iudiceris quemadmodum et ipse nunc iudicas. non confundit te Iesu misericordia, qui infirmitates nostras accepit et aegritudines nostras portauit, qui non uenit uocare iustos sed peccatores in paenitentiam, qui magis misericordiam uult quam sacrificium, qui sep-
3 tuagies septies paenitenti uult peccata laxari? putasne tam purus es, tam beatus, tam inmunis a peccato, tam liber quam tumidus et elatus, quam superbus et adrogans? cum ipse homo sis similis ceteris aut forte nec similis, leges uis dare super hominem et desperatione inpedire emendationem? simile namque malum est et uenia sine correptione et correptio sine uenia; per illud enim omnes simul habenae relaxatae in praeceps ferunt, per hoc uero nimium restrictae omnem progre-
4 diendi spem penitus abscidunt. uerum quantum ad te pertinet, qui tales nobis promulgas leges, ostende mihi puritatem uitae

4 cf. Matth. 7, 2 5 cf. Esai. 53, 4 7 cf. Luc. 5, 32. Matth. 9, 13. Marc. 2, 17 8 cf. Os. 6, 6. Matth. 9, 13. 12, 7 cf. Matth. 18, 22

1 nouellae *O* pharisee *R* pharisee *O* fariseę *C* καθαρέ *Engelbrecht* cathare *RV* cathara *O* chatara *A* κωθερε cathare *C* καθερε cathetre *v* 2 nobis (ἡμῖν)] noui *C* nouata *A* inflatioone *R* 3 planctibus nihil misericordiae tribuis *pro eo quod est apud Gregorium* οὐ δακρύεις δάκρυον; nihil nihil *R* 4 iudicaris *A* 5 nunc *om. A* non] nec *OACVv* non confundit (οὐκ αἰδῇ)] non confundat (*pr.* n *s. l. m2*) *R* confundit te] confundite *Oa.c.* ihu *RC* ihs (u *s.* s) *O* 6 portabit *Ra.c.* 8 qui magis—*p. 133, 4* paenitentia *om. V* septiagies *Ra.c.* 9 penitendi *Ca.c.* relaxari *A* laxare *C* 10 es] et *O* 11 quam *om. v* 12 ceteris aut forte nec similis *om. R* similes *Cp.c.* legis *Oa.c.* 13 disperatione *RC,Oa.c.* 14 uenia sine correptione (ἄνεσις ἀσωφρόνιστος) et correptio sine uenia (καὶ κατάγνωσις ἀσυγχώρητος) 15 illum *O* hauenae *Ra.c.* hab⌣ene (hab *m2 in ras.*) *C* relaxate *R* laxatae *A* 16 uero *om. v* 17 paenitus *OC* abscidunt (n *s. l.*) *R* 18 permulgas *A* permutas *ex* promulcas *C* permutas *v*

tuae, et suscipio adrogantiam tuam. nunc autem uereor ne, cum ipse totus ulceribus plenus sis, neges corporibus necessariam esse medicinam. tu, ut uideo, nec Dauid recipis paenitentiam agentem, cui et propheticam gratiam paenitentia con-
5 seruauit, nec Petrum, apostolorum maximum, cum humanum ei aliquid erga passionem domini contigisset; sed Iesus recepit paenitentiam et trina interrogatione sui et illius confessione culpam trinae negationis abstersit. tu, ut uideo, nec illum, 5
qui in Corintho peccauit peccatum, quale nec inter gentes,
10 ad paenitentiam suscipis; Paulus tamen suscepit et non solum suscepit, uerum etiam caritatem in eo confirmauit, quoniam quidem emendationem uidit. et causam facti exposuit dicens: ne forte ampliore tristitia absorbeatur qui eiusmodi est, correptionis scilicet nimietate praegrauatus. tu nec
15 adulescentulas uiduas nubere uis pro aetatis lubrico et incerto? Paulus tamen hoc uult. tu uero, si aliter aut melius aliquid 6
doces, prius est ut ad quartum caelum ascendas — ille enim usque ad tertium ascendit — et ad alterum paradisum, ubi audias uerba non iam quae hominibus sed, credo, quae ne

4 cf. II Reg. 12, 13 6 cf. Matth. 26, 70—75 7 cf. Ioh. 21, 15—17 9 cf. I Cor. 5, 1 10 cf. II Cor. 2, 8 13 II Cor. 2, 7 16 cf. I Tim. 5, 11. 14 18 cf. II Cor. 12, 2. 4

1 suspicio *A* 3 ut *om. A* donec *R* recipis (δέχῃ)] respicis *A* recepis *Ca.c.* 4 conseruauit] *quae sequuntur apud Gregorium* ἢ οὐδὲ τελειωθέντα δέχῃ δι' αἵματος; ἔστι γὰρ καὶ τοῦτο τῆς σῆς ἀπονοίας *transferre supersedit Rufinus* 5 apostolum *Cv* 6 ei] et *V* aliquit *R* erga passionem domini (περὶ τὸ σωτήριον πάθος)] passione domini *A* ihs *ROCv* recepit (ἐδέξατο)] recipit *R* 7 interrogationes uiae illius *Ra.c.* 8 tu *om. C* aut *v* *post* ut *ras. 2—3 litt. in C* tu ut uideo] *add.* Paulus exponitur de penitentia corinthii qui cum nouerca peccauit *R in mg.* uideo *ex* audeo *O* 9 in *om. OA* chorintho *RC* peccatē (*s. l.* peccatū) *R* qualem *Ca.c.* nec *s. l. R* 10 paulus tamen suscipit *R* 11 suscipit *RV* 12 fati *Ra.c.* 13 ampliori *Cv* huiusmodi *Cv* 14 correptiones *R* tu nec] tunc et *R et add.* in his omnibus inridet predictis hereticis *in mg.* 15 adulescentulas (νέας) *V* aduliscentulas *R,Ca.c.* adolescentulas *Av* adulescentulos *Oa.c.* nubere ñ uis (ñ *s. l.*) *R* 18 alterum (a *in ras.*) *R* 19 nec—quidem *ACv*

angelis quidem conuenit dici. maiores etiam circuitus in euangelizando expleas necesse est, quam ille ab Hierusalem usque ad Illyricum expleuit.

19. 'Sed post baptisma', inquit, 'peccanti non est uenia'. si prophetas ad ueniam pertinuisse docui, si apostolos indulgentiam consecutos esse, posteaquam daemonia eis subiecta sunt, et in libro uitae nomina eorum inscripta a saluatore dicuntur, si Corinthium de ecclesia eiectum et traditum in interitum carnis reuocatum esse rursum et confirmatam in illo apostoli caritatem, si et Paulus scribit: ne forte, cum uenero, humiliet me deus meus apud uos et lugeam eos qui ante peccauerunt et non egerunt paenitentiam in fornicatione et inpudicitia et inmunditia, quam gesserunt — quod utique de his dicere non poterat, quos per baptismum sciebat esse purgandos —, qui tibi praescriptionis huius locus est, cum uideas omnia haec
2 exempla de perfectis et consummatis uiris referri? 'sed Nouatus,' inquit, 'non recepit eos qui in persecutione lapsi sunt'. bene non recepit, si paenitentiam non egerunt. nec ego quidem recipio eos qui non digna conuersione abluunt crimen admissum neque conuenientem tanti uulneris in emendando adhibent medicinam. sed et cum recepero, conpetenti et loco eos et

2 cf. Rom. 15, 19 7 cf. Phil. 4, 3 10 II Cor. 12, 21

1 angelos *O* diei (c *s.* e) *R* 2 ab Hierusalem *om. V* 3 illiricum *RCv* i.lyricum *O* hyliricum *A* impleuit *O* 4 baptismum *O* inquis *C* (s *m2 ex* d) *v* id dicis iniquis peccantib; (id dicis, ini, b; *corr. m. rec.*) *A* peccati *C* *pro uerbis* si prophetas—*lin. 17* ref rri *legitur apud Gregorium* τίς ἡ ἀπόδειξις; ἢ δεῖξον ἢ μὴ κατάκρινε. εἰ δὲ ἀμφίβολον, νικάτω τὸ φιλάνθρωπον 5 pertenuisse *O* apostolus *O* 6 demonia *ROC* 7 scripta *OA* 8 chorinthium *C* 9 interitu *C* confirmatum *O,Ra.c.* confirmatam esse *v* 10 apostolicam *R* si] sicut *v* *cum cod. Montepessulano 411 saec. XII* 11 meus *om. V* lugiam *Ca.c.* 12 antea *v* 13 fornicationem—inpudicitiam *O* inpudicitię *V* in inmunditia *R* in inmunditiam *O* inmunditia. *C* 14 utique *om. v* his] eis *A* 15 esse *om. v* qui] quis *V,Ap.c.* 16 pscriptionis *Cv* huius] nunc *A* 18 inquis *v* inquit (s *s.* t) *O* recipit *R* 19 recipit *ROV* nec] ne *RV* 20 conuersatione *Cv* 22 recipero *OC*

tempore dispensabo; repudiare uero fletus et lacrimas paenitentis inhumanitatis Nouati est, non misericordiae Christianae. qui Nouatus auaritiam quidem noluit condemnare, quae est idolatria, fornicationem uero tam acerbe condemnat, quasi sine
5 carne fuerit nec in corpore uixerit. quid ad haec dicitis? num- 3
quidnam adquiescitis his sermonibus nostris? uenite modicum et descendite ad nos homines, et magnificemus dominum in unum. nemo uestrum audeat, etiamsi multum sibi confidit, emittere illam uocem, quam deus non amat: 'noli me con-
10 tingere; mundus enim ego sum. quod †' et si est aliquid in uobis puritatis et sanctitatis, inpertimini et nobis. sed scio quia non adquiescitis. dicam quod uerius est: defleamus etiam pro uestra infelicitate; manet enim domini erga uos sententia, quoniam qui se exaltat humiliabitur. et isti quidem si 4
15 uolunt uiam nostram — quae uia Christus est — sequi, et optamus et inuitamus; sin minus, pergant in uoluntatibus suis. refutantes etenim baptismum lacrimarum ibi sine dubio igne baptizabuntur. hoc enim baptismum ultimum omnium est, quod per poenam transigitur et cruciatum, quod longis sup-

3 cf. Eph. 5, 5 9 Esai. 65, 5 . 14 Matth. 23, 12 15 cf. Ioh. 14, 6

1 tempora *A* repudiare *C* et fletus et lacr. *A* lacrimis (a *s.* i) *O* 3 noluit (πλεονεξίαν οὐκ ἐκόλασε) *OAC* nouit (*s.* ł noluit) *R* uoluit *Vv* 5 ad haec] adhuc *V* ad hoc *v* numquid iam *R* 6 uenite] *add.* reuocat nouatianos ad penitentiam *R in mg.* 7 discendite *O* dominum (κύριον)] deum *V* 8 audiat *Ca.c.m2* 9 deus] dominus *A* noliṭṭe (m *s.* ṭṭ) *R* 10 enim *nota Tironiana expr. s l. C* quod *corruptum et sententia lacunosa uidetur:* Quid *v;* quis ⟨est sicut ego sum?⟩ *coniecit collato textu Graeco* καὶ τίς οὕτως ὥσπερ ἐγώ; *Engelbrecht* 11 sanctitatis] sanitatis *A* impartimini *v* et *om. v* sed] et *R* scio scio *Cv* 12 quia (a *s. l.*) *R* acquiescetis *v* uerum *v* 13 pro] de *V* 14 isti] *add.* confutat nouatianos *R in mg.* 15 est christus *O* 16 obtamus *RC* sin] si in *R* uoluntatibus *RC* uoluptatibus *OAV* 17 refutantes (e *fin. ex corr.*) *O* ubi *v* igne (τῷ πυρί) *A* in igne *OCV,Rp.c.,v* in igni *Ra.c.* 19 paenam *RC* transfigitur *Ca.c.* subpliciṭiis *O*

pliciis toleratur, quod comedit sicut faenum materiam corporalem et consumit omne quidquid factûrae dei intulit et inuexit malitia.

20. Nos autem exultemus in Christi baptismo et diem festum celebremus non uentri indulgentes sed spiritu exultantes. lauamini et uos uerbo dei et mundi estote, auferte nequitias ab animis uestris, discite bonum facere, eripite iniuriam accipientem, iudicate pupillo et iustificate uiduam — et quid post hoc? — et uenite ad consessum dei et ad disceptationem ac confabulationem eius intrate: et si fuerint peccata uestra ut phoenicium, ut nix dealbabuntur, et si fuerint
2 ut coccinum, ut lana candida efficientur. uidetis aliud genus baptismi, quod a nobis paene latuerat et fuerat intermissum. ecce quomodo elemosynae delent peccata, ecce quomodo phoenicium, hoc est rubrum, et coccinum, in quo utroque maculae et crimina sanguinis indicantur, per misericordias et opera bona et recta iudicia et per auxilium uiduarum ac defensionem orphanorum ad purgationem lanae uertitur et ad
3 candorem niuis mutatur. nihil enim sic uult dominus quam ut non moriatur peccator sed ut conuertatur et uiuat, quoniam quidem omnia geruntur pro hominis salute et in hoc concurrit diuinae dispensationis omne mysterium, ut efficiamini sicut luminaria in mundo, uerbum uitae continentes ad gloriam,

6 cf. Esai. 1, 16—17 9 cf. Esai. 1, 18 10 Esai. 1, 18 20 cf. Ez. 33, 11 22 cf. Phil. 2, 15—16

1 comedit (ἐσθίει) *Cv* comedet *cet.* fenum *O* 2 consumit (δαπανᾷ) *ACO* consumet *R* consummit *ex* consummi *V* quicquid *R,Cp.c.,v* 3 malicitiae *O* maliciam *AC* 4 baptismum (o *s.* um) *O* baptismate *A* 5 exultemus *V* 7 et eripite *OA* 8 pupillo *RA* pupillum *cet. v* 9 ad consensum *AC* 10 ac] ad *RCVv* 11 *pr.* ut] sicut *OA* foenicium *R* fenicium *Ov* foenitium *C* 12 efficiuntur *C* 13 et fuerat *s. l. O, om. R* inter mis missum *R* 14 elimosinę *R* elemosinę *AC alt.* ecce] eam (m *exp. m2*) *C* 15 foenicium *ROV* fenicium *Av* foenitium *C* utroque est *Cv* utręque *A* 16 macula *Cp.c.,v* discrimina (dis *s. l.*) *R* 18 orfanorum *ROAC* 19 sic* *O* 22 omne* *C* 23 sicut lum.—efficiamini *om. v* continentem *V* ad gloriam *om. V*

ut et alios inluminetis et efficiamini lumen perfectum de aeterno lumine participium sumentes et scientiae trinitatis splendore fulgentes, ut clarius et inlustrius lux uestra fulgeat coram hominibus per Christum dominum nostrum, cui est
5 gloria in saecula saeculorum. amen.

1 et *pr. om. R* et *alt.*] ut *R* 2 et *om. OA* 3 ut et clarius *Ov* ut ea clarius *C* 4 per ihm xpm *Cv* est honor et gloria *OA* 5 amen] *add.* DE PENTECOSTEN ET DE SPU SCO DICTA IN ECCLESIA CONSTANTINOPOLIS *R* GREGORII EPISCOPI SECUNDIS EPIPHANIIS LIBER TERTIUS EXPLICIT. INCIPIT LIBER DE PENTECOSTEN DE SPU SCO DICTA IN ECCLESIA CONSTANTINOPOLIM FELICITER *O* EXPLICIT LIBER DE COMMUNIBUS UEL SECUNDIS EPYPHANIIS SCI GREGORII. INCIPIT EIUSDEM DE PENTECOSTEN DE SPU SCO DICTA IN AECCLESIA CONSTANTINOPOLITANA *A* EXPLICIT DE LUMINIBUS QUOD EST DE SECUNDIS EPIFANIIS SCI GREGORII. INCIPIT EIUSDEM DE FIDE... EXPL DE FIDE NICAENA. INCIPIT DE PENTECOSTE ET DE SPU SCO IN ECCLESIA CONSTANTINOPOLI *C* EXPLICIT LIBER TERCIUS DE SECUNDIS EPIPHANIIS. INCIPIT EIUSDE LIBER QUARTUS DE PENTECOSTEN ET DE SPU SCO *V* Explicit de luminibus quod est de secundis epiphaniis Sancti Gregorii. INCIPIT EIUSDEM DE FIDE..... EXPLICIT DE FIDE NICENA. Incipit de Penthecoste et de sancto spiritu in ecclesia Cōstantinopoli *v*

IV.

DE PENTECOSTE ET DE SPIRITU SANCTO.

R = codex Reginensis 141 saec. IX—X.
O = codex Oxoniensis Laud. Misc. 276 saec. IX.
A = codex Atrebatensis 621 saec. X.
C = codex Augiensis CXVIII saec. IX—X.
V = codex Vindobonensis 759 saec. XI.
v = editio princeps Argentinae 1508.

IV.

DE PENTECOSTE ET DE SPIRITU SANCTO.

1. De sollemnitate huius diei pauca dicenda sunt, ut laetemur in spiritu, quoniam quidem aliae aliis sollemnitates
5 geruntur. cultoribus autem uerbi in uerbo est celebranda festiuitas. quid enim tam aptum et quid tam conueniens uel quid ita laetificat rectam et rationabilem mentem quam eorum quae gerit accipere et agnoscere rationem? adhibete ergo animos et quid sibi festiuitas ipsa uelit audite. celebrantur etiam apud 2
10 Iudaeos sollemnitates quaedam, sed secundum litteram, quia corporalem persequens legem Iudaeus in legem spiritalem non potest peruenire. celebrantur et apud gentiles, sed daemonibus festiuitas exhibetur pro eo quod aut uitii alicuius auctores sint aut propter uitia et per uitia colantur. idcirco etiam
15 uitiorum et turpitudinum plena est eorum ipsa sollemnitas, ut honorem deo suo peccando deferant et magis se ei commendet is qui plus abundauerit uitiis. celebrantur etiam apud 3
nos sollemnitates, sed sicut spiritui placet, id est ut uel dicamus honestum aliquid uel agamus. et hic est noster festus
20 dies, ut in animae thesauro perenne aliquid et perpetuum

5 cf. Ioh. 1, 1

3 sollemnitatis *RO,Ca.c.* (*fort. recte*) sollempnitatibus *V* die *R,Op.c.* (*fort. recte*) ut (t *s. l.*) *R* 4 aliae ex aliis *V* 8 adhibite *V,Oa.c.* animas (*s. l.* ł os) *R* 9 ipsa festiuitas *OA* uellit *O* 10 iudeos *ROCv* solemnitates *R* 11 iudeus *ROv* 12 et *s. l. O* demonibus *RO* 13 uitia *V* 14 etiam *om. A* 15 turpitudin*m (u *s.* *) *O* 17 his *Oa.c.*, *om. A* habundauerit *AVa.c.* celebratur *ACV* 18 sollemnitates *Rp.c.* sollemnitas *cet.* solempnitas (*sic semper*) *v* 19 aliquid honestum *V* agamus] legamus *O* 20 anima *Vp.c.* thesauros *R* (*alt.* s *eras.*) thesauros *OACv* thesaurum *Vp.c.* perhenne *Cv*

recondamus, non ea quae pertranseunt et dissoluuntur et ad praesens tantummodo fallunt oculos et lenocinantur aspectui et secundum meam sententiam ad perniciem atque interitum blandiuntur. sed sufficit corpori malitia sua: non indiget flamma copiosiore materia nec insolens bestia abundantioribus cibis, ut insolentior fiat et uiolentius urgeat.

2. Idcirco ergo spiritaliter magis est agenda sollemnitas. initium sane et causa festiuitatis paulo altius repetenda est, licet excessu quodam uti uideamur; sed gratus, opinor, erit his praecipue qui historias ueterum nostrorum non ignoratas habent. apud Hebraeos sacramenti aliquid obtinet et honoris numerus septimanae, ut ex Moysi traditur lege, sicut et postea Pythagorici quartum numerum sibimet sacratiorem fecerunt.
2 in quo et iuramenti sui obtinent sacramentum. sed et octauum numerum uel tricesimum honorandum crediderunt tam Simonis discipuli quam Marcionis, quibus numeris totidem aeque aeonas uel saecula ac mundos esse confirmant. et alia quoque nonnulla secundum suas uel rationes uel persuasiones numeri huius referunt sacramentum. uerum secundum Hebraeos manifestum est quia in sex diebus deus materiam mundi substituit et formauit ac per species singulas quasque discreuit et hunc
3 quem nos uidemus explicuit mundum. septimo uero die

4 cf. Matth. 6, 34 19 cf. Gen. 1, 1 sqq.

3 pernetiem *Cp.c.* atque ad interitum *A* 5 copiosiorie *V* 6 insolertior *C* urgueat *O* 9 gratus *Ca.c.* gratum *Cp.c.,v* ut opinor *A* 10 nostrorum—*p. 145, 9* quas enu- *om. A* ignoratas *R* ignotas *OCVv* 11 hebreos *OCv* optineret (*sequ.* et *om.*) *V* 12 ex Moysi traditur lege (ἐκ τῆς Μωυσέως νομοθεσίας)] moses traditur lege *Ca.c.* mosęi *R* moysęi *O* 13 pytagorici *RC* pytaṇgorici *O* numerum *om. R* 15 tricensimum *RCa.c.,O* symonis *O* 16 martionis *Cv* marchionis *V* numeris (*s.* i *m2* u) *V* eonas *Cv; add.* eonon grece. lat̄ sempiternum uel saeculum dicitur. eonas (*s.* id est aetates) greci uocant, quorum initium uel finis nescitur. inde et nos per deriuationem aeuum dicimus *O in mg.* 18 ad numeri *libri quidam deteriores; sed* alia nonnulla *huius enuntiati subiectum,* sacramentum *obiectum,* suas *pro* eorum *usurpatum est* 19 sacramenta *Rp.c.* hebreos *Rv*

requieuisse dicitur ab operibus suis, sicut indicat etiam ipsa sabbati appellatio, quae 'requiem' Hebraeo sermone significat. si uero et aliam aliquam altiorem et excelsiorem haec continent rationem, aliis de talibus philosophandum relinquo. hic
5 uero honor septimanae apud illos non in diebus solum obseruatur, sed etiam in annis. nam quod ex diebus obseruatur, istud est sabbatum, quod frequenter et indesinenter apud eos custoditur. annorum uero septimana annum facit remis- 4
sionis. et non solum septimana, uerum etiam septimanae
10 septimanarum obseruantur non solum in diebus, sed etiam in annis. et dierum quidem septimanae generant quinquagesimam diem, quae apud illos uocata sancta dies dicitur. annorum uero septimanae quinquagesimum annum faciunt, qui apud illos iubilaeus nominatur, in quo similiter terrae fit remissio
15 et seruorum libertas et possessionum restitutio, quae pretio fuerant conparatae; offeruntur enim apud illos non solum fructuum uel nascentium, sed et dierum annorumque primitiae. hic ergo septenarius numerus ea obseruatione qua supe- 5
rius diximus diem pentecostes, id est sollemnitatem intro-
20 ducit quinquagesimae; septem etenim septies multiplicati quinquaginta ex se generant numerum adsumpta una die, quam ex futuri saeculi numero praesumptam esse maiorum auctoritas tradit. fit enim ipsa et octaua semper et prima,

2 cf. Gen. 2, 3. Ex. 16, 23. 35, 2 7 cf. Ex. 16, 26 8 cf. Leu. 25, 4. 10. Num. 36, 4 11 cf. Leu. 23, 16 14 cf. ibid. 25, 10. Num. 36, 4

2 ebreo *O* hebreo *RCv* 3 excellentiorem *Cv* 4 filosophandum *R* filosofandum *O* 6 in annis] inanis *Ra.c.* 9 *pr.* septimanae *O* 11 generant (γεννῶσι)] tenebant *R* quinquagesimam *cod. Montepess. 411* quinquage(n)simum *codd. nostri et v* quinq.—dicitur = τὴν πεντηκοστὴν κλητὴν ἁγίαν παρ' αὐτοῖς ἡμέραν 12 s*ancta *R* 13 quinquagensimum *RCa.c.* quinquagissimum *O* 14 iubęleus (eu *i. r.*) *R* iubileus *O,Ca.c.,v* 18 septenarius (i *s. alt.* e) *O* septigenarius *Ca.c.* 19 penteşcostes *R* penthecostes *v* 20 quinquage*sime *R* quinquagensimae *O,Ca.c.* 21 quinquaginta (τὸν πεντήκοντα)] quinquagenta (simū *s.* ṇtą) *R* unade (*s.* ł monade) *R* (*corr.* una die *m2*) 22 praesumtam *C* 23 octauo *Ca.c.*

immo ipsa est semper una, quae est omnis dies. necesse est enim sabbatismum animarum populi dei illuc occurrere atque ibi conpleri, ubi dabitur pars his qui septem et pars his qui octo, sicut iam et ante nos quidam disserens Salomonis dicta sapienter exposuit. 5

3. 4. De honore ergo septenarii numeri multa quidem testimonia in scripturis sanctis referuntur, sed nobis ex omni multitudine pauca sufficient. primo omnium quod septem spiritus dicuntur sancti, in quo sine dubio uirtutes uel inoperationes spiritus sancti Esaias spiritus appellauit. sed et secundum 10 Dauid eloquia domini argentum purgatum septies esse dicuntur. et iustus quidem sexies de necessitatibus liberatur, in septimo autem non accedit ad eum malum. peccator uero non solum septies, sed septuagies septies, si paenitet, ueniam pro-
2 meretur. et rursus e contrario — bona enim est et malorum 15 poena — in Cain septies uindicatur, id est septempliciter poenas parricidii luit, Lamech uero septuagies septies pro eo quod homicidium post propositam legem et post condemnationem homicidae prioris admisit. sed et pessimi uicini septuplum in sinum suum recipiunt. supra septem quoque columnas domus 20 sapientiae conlocatur. lapis etiam Zorobabel septem oculis adornatur. sanctus quoque septies in die laudem dicit

2 cf. Hebr. 4, 9 3 cf. Eccle. 11, 2 8 cf. Esai. 11, 2 11 cf. Ps. 11, 7 12 cf. Iob 5, 19 14 cf. Matth. 18, 21. 22 16 cf. Gen. 4, 15 17 cf. Gen. 4, 24 19 cf. Ps. 78, 12 20 cf. Prou. 9, 1 21 cf. Zach. 3, 9 22 cf. Ps. 118, 164

1 immo *s. l. R* omnibus *O* 2 sabbatissimum *Ra.c.,v* sabatismum *O* 3 datur *O* 4 sicut etiam ante *Cv* solomonis *Ca.c.* 6 *capitula 3 et 4 textus Graeci in unum contraxit Rufinus* septimanarii *C* septenari *Oa.c.* numero *Ra.c.* 9 operationes *O,Vp.c.,v* inoperatione *C* 10 Isaias *v* 11 esse *Rp.c.* dicitur *Ra.c.* 12 liberabitur *O* 13 accedet *V* 14 peniteat *O* paeniteat *V* 15 rursum *O* 16 uindicat *Vp.c.m2* 17 luet *C,Ra.c.* lamec *OCV,Ra.c.* 18 condempnationem *v* 19 septuplo (ũ *s.* o *m2*) *V* in sinu suum *C* 20 colomnas *O* columpnas *v* 21 collocatur *Cp.c.* etiam] quoque *V* 22 in diem *R*

deo, et septimus ab Adam Enoch a deo translatus est. sed 3
et Abraham patriarcha uicesimus primus electus est triplicato
septimanae numero, ut et hoc ipsum quod triplicatur formam
maioris contineat sacramenti. audebit fortasse aliquis eorum,
5 qui ualde uiriliter audere in omnibus possunt, peruenire etiam
ad nouissimum Adam, deum et dominum meum Iesum Chri-
stum, qui ab illo priori Adam, qui factus est sub peccato,
numero septuagesimus et septimus inuenitur secundum genera-
tiones, quas enumerat Lucas ab inferioribus ad superiora con-
10 scendens. considero quoque septem illas tubas Hiesu Naue et 4
septem diebus circuitus sacerdotum, quibus murorum Hie-
richo fundamenta quatiuntur et propugnaculorum moles antiqua
dissoluitur. Helias quoque septimo demum misso ad specu-
landum puero in uestigium pedis nubem mouit et claustra
15 caeli, quae uerbi sui potestate firmauerat, orationum clauibus
reserauit. eiusdem, ut opinor, sacramenti est etiam cande- 5
labrum, quod septem lucernis in templo uelut septem radiis
micat. in septem diebus pontifex consummatur in lege; in sep-
timana leprosus purgatur; in septem annis templum a Salo-
20 mone construitur et in septem diebus dedicatur. in septua-
gesimo anno populus de captiuitate Babyloniae reuocatur, ut
quod est in monadibus hoc sit et in decadibus, et perfectiore

1 cf. Gen. 5, 24 2 cf. Gen. 12, 1—4 9 cf. Luc. 3, 23—38 10 cf. Ios. 6, 3—6 13 cf. III Reg. 18, 43. 44 16 cf. Ex. 25, 37 18 cf. Ex. 29, 30 et Leu. 8, 33 cf. Leu. 14, 38 19 cf. III Reg. 6, 38 et 8, 65 20 cf. Hier. 25, 11 et 29, 10

1 enoc *RCV* 2 abraam *Vv* uicensimus *RCa.c.* 3 septimanario *Vp.c.* 5 posunt *R* 6 Adam *om. V* meum *om. Cv* ihm̄ *RCv* 7 priore *Cv* 8 septuagensimus *RCa.c.,O* 9 locas (v *s.* o) *O* ad superna *A* ascendens *R* 10 ihu̅ *OAVv* 11 iericho *A* hierico *V* 12 propugnaculum (um *i. r.*) molis antiquae *A* molis *O,Ca.c.* 13 septimum *C* 14 puerum *Ca.c.* in uestigio *R* mouet *ROV* 15 qui *Aa.c.,v* 16 etiam *om. A* 18 septimana* *O* 19 leprorsus *R* purgatur] mundatur *Cv* solomone *Ca.c.* 20 septuagensimo *ROCa.c.* 21 babilloniae *O* babylonie *Ca.c.* babylonica *Cp.c.* babilonica *v* ut et *A* 22 sit] est *v* decadebus *R*

6 numero multiplicentur et ipsa quae perfecta sunt. sed quid mihi ea quae porro sunt dicere? Iesus ipse, qui est pura perfectio, scit in deserto quinque panibus quinque milia hominum reficere, sed et de septem panibus pascere quattuor milia et refectionis reliquias ibi quidem in duodecim cophinos, hic autem in septem sportas recondere. quod utrumque non sine ratione factum puto nec sine spiritali sacramento. sed et tu apud temet ipsum relegens et retexens quam plurima inuenies huius numeri in scripturis indicia sacramenti plurimum con-
7 tinentia. quod autem ad praesens tempus necessarium est, quamuis quod perfectum et integrum uel quod diuinius est conprehendere atque obtinere minime possimus, at certe, quantum ualemus, adsumimus. celebrant igitur Hebraei quinquagesimum diem, celebramus et nos sicut et alia nonnulla, quae ad nos ex illorum traditione perueniunt: quae apud illos quidem geruntur in typo, a nobis autem adinplentur in spiritu et ueritate. haec de ipsius diei sacramento uel antiquitate disseruimus; sed nunc iam progrediamur ad cetera.

5. Pentecostes, id est quinquagesimae sollemnitatem celebramus et aduentum spiritus sancti et pollicitationis Christi expletam fidem et mysterium magnum ac uenerabile. corporalia quidem Christi acceperunt finem, id est ea quae in aduentu corporali gesta sunt. cum Paulo enim et sentiendum

3—6 cf. Matth. 14, 19. 20 et 15, 36—39 etc. 13 cf. Leu. 23, 16 16 cf. Ioh. 4, 23

2 ihs *RCv* 4 quatuor *ACVv* 5 reliquia sibi *Oa.c.* in *eras. V* duodecem *Oa.c.* cofinos *R* coffinos *O* chofinos (h *s. l.*) *C* 6 in *om: A* 7 et *om. v* 8 plurima—sacramenti *om. V* 10 ad (d *m2 s. l.*) *C* 11 perfectum est et *A* est *om. Cv* 12 possumus *O,Vp.c.m2* at] ad *R,Ca.c.* aut *O* 13 ualeamus *v cum cod. Virdunensi 47 saec. XI* igitur] ergo *v cum cod. Monacensi 3787 saec. X—XI* hebrei *ROv* quinquagensimum *RCa.c.* quinquagisimum *Oa.c.* 14 sicut et (ὥσπερ καί)] sicut (*om.* et) *Cv* 16 implentur *A* 18 disseruimus—pentecostes *i. mg. O* 19 PENTHECOSTES *v* quinquagensimae *RCa.c.* quinquagisimae *O* 22 acciperunt *OCa c.* finem (πέρας ἔχει)] fidem *R* id est *A in ras.*

est et dicendum quia etsi cognouimus Christum secundum carnem, sed nunc iam non nouimus. illis ergo ex- 2
pletis nunc incipiunt quae sunt spiritus. quae autem sunt quae fuerunt corporalis Christi praesentiae? uirginis partus, uerbi in carne natiuitas, praesaepe, panni, angelorum laudes, pastorum exultatio, stellae cursus, magi adorantes et munera offerentes, Herodis cruentus in pueros furor, fuga Iesu in Aegyptum ac regressus, circumcisio, baptismum, testimonium de caelis. temptatur etiam in deserto, lapidatur, proditur, cruci adfigitur, sepelitur, resurgit, ascendit. horum multa etiam nunc patitur: 3
ab his quidem qui oderunt patitur et fert, ab his uero qui diligunt fert nihilo minus quae ipsi patiuntur. qui enim facit uni ex minimis eius ipsi facit. et interim differt uel inimicorum poenam uel suorum uindictam illis quidem paenitentiae et conuersionis tempus indulgens, suorum uero fidem et caritatem probans, si non deficimus in tribulationibus et labores agonesque pro pietate non declinamus. talia ergo sunt quae 4
a Christo uel gesta sunt uel geruntur. quae uero sunt spiritus sancti requiramus. adesse autem dignetur ipse spiritus sanctus et dare nobis uerbi copiam, in quantum cupimus, certe uel in quantum tempori satis est et aures capere poterunt auditorum. aderit sine dubio, sed tamquam dominus et non tamquam seruus, non expectans iuberi, ut quidam putant. spiritus

1 II Cor. 5, 16 3 cf. I Cor. 2, 14 12 cf. Matth. 25, 40 23 cf. Ioh. 3, 8

1 *sententia biblica a textu Graeco abest* 3 nunc (c *s. l.*) *R* 5 natiuitatis *Ra.c.* 6 exsultatio *AV* stellę *Cp.c.* offerentes munera et adorantes *V* 7 herodes *RCa.c.,V* ihu *RCv* egyptum *RO* 8 regressum *Ca.c.* baptismus *A* 9 crucifigitur *R* 10 patitur *exp. R, om. v* 12 diligunt] *add.* patitur et *v* *sententiam biblicam de suo addidit Rufinus* 13 uel inter inimicorum poenam *Cv* 16 laboris *Cp.c.* 17 agonesque *R* agonis quae *C* pro pietate] proprietate *V,Ca.c.* prietate *R* non *s. l. R, om. OCV, fort. recte, negandi particula statim post* si *semel posita* (*Graece* εἰ μὴ ἐκκακοῦμεν ἐν ταῖς θλίψεσι καὶ τοῖς ὑπὲρ εὐσεβείας ἀγῶσιν) 18 quae uero sint *Ov* 20 copiam uerbi *A* 21 tempori (τῷ καιρῷ)] tempus *R* tempore *O,Ca.c.* temporis *V*

enim ubi uult et quos uult ⟨et quando uult⟩ et quantum uult inspirat. sic enim nos de spiritu et intellegere et dicere inspiramur ab spiritu.

6. Spiritum sanctum qui inter creaturas adnumerant, iniuriosi serui et mali, immo malorum pessimi — malorum namque est seruorum non agnoscere dominum et conseruum ducere, a quo se quoque sperent seruitute liberandos —, qui uero deum credunt participes dei sunt et mente clari. qui uero et credunt et nominant et praedicant, si quidem fidelibus, magni sunt et admirandi, si uero infidelibus et indignis, minus in diuinis mysteriis cauti in luto margaritas spargentes et infirmo auditui adhibentes sonum tonitrui et oculis infirmibus ingerentes solem et cibum solidum lactantibus admouentes.
2 oportet enim paulatim eis quae perfectiora sunt aperire, et cum prius fide intellegentia religione profecerint, tunc iam inluminatis adhibere lucem et in ueritate ambulantibus scientiam committere ueritatis. propter quod et nos perfectiorem interim et excelsiorem ad praesens differentes disputationem — nondum enim tempus —, sed quantum ad praesens proferre nobis est possibile, disseremus.

11 cf. Matth. 7, 6 13 cf. Hebr. 5, 12

1 et quando uult *addidit Engelbrecht* et quando (καὶ ἡνίκα) *reponi mauult Wrobel, om. codd. v* 2 enim *om. A* et intellegere (καὶ νοεῖν)] intellegere (*om.* et) *Cv* 3 ab] *legit in exemplari suo Graeco* παρά, *non* περί *Rufinus* 4 quem *V,Op.c.* iniuriosi serui et mali (ὑβρισταὶ καὶ δοῦλοι κακοί)] sunt *post* iniuriosi *s. l. add. Rm2* 6 conseruum *ex* non seruum *Rm2* 7 dicere *A* a seruitute *R* 8 et mente clari (καὶ λαμπροὶ τὴν διάνοιαν)] et mente clara *Oa.c.* in mente clari *v* 9 et *ante* credunt *om. V* 12 thonitrui *C* infirmibus *ROVa.c.* infirmi *Vp.c.* infirmis *cet.* ἀσθενεστέροις *Gregorius* 13 solem (ἥλιον)] solis (i *ex* e) lum̃ *R* soledum (i *s.* e) *O* lactentibus *V,Ap.c.,v* lactæntibus *C* 14 enim] ergo *A* aperere *Oa.c.* 15 fidei *OCv* relegione *O* proficerint *OCa.c.* 16 inluminatis] in lumine *R* amlantibus *Oa.c.* 18 excellentiorem *Cv* dispotationem *Ca.c.* 19 nondum enim tempus (οὔπω γὰρ καιρός)] nondum enim tempus est *R* (est *s. l.*) *Av* nond. enim est tempus *V* sed *om. v* 20 disseremus (διαλεξόμεθα)] disserimus *V*

7. Si quidem neque increatum neque extra omne tempus
confitemini spiritum sanctum, uos o qui aduersamini et
resistitis, contrario spiritu agimini. non possum enim non
aliquantum audere in uos; stimulor namque zelo dei. si uero
5 in hoc saltim sanum sapitis, ut manifestam hanc declinetis
inpietatem, ut extra numerum creaturarum et seruilem ordinem
sentiendum esse eum qui uos liberos facit putetis, de reliquis
deliberate diligentius et requirite uel cum ipso spiritu sancto
uel certe nobiscum. puto enim uel in modico esse uos parti- 2
10 cipes eius; et ideo uelut cum proximis iam, immo cum pro-
priis libenter deliberabimus. aduertite ergo quae dicimus aut
date mihi aliquid medium seruitutis et dominationis, id est
inter dominum et seruum, inter deum et creaturas, ut ibi
locum sancti spiritus requiramus. aut si seruilem dare ei
15 ordinem refugitis et timetis, non est iam dubium, cuius debeat
esse loci et ordinis is de quo quaerimus. sed nescio quare 3
iterum eum, quem de natura dei esse creditis, deum profiteri
etiam sermone ac uoce non uultis. in syllabas offenditis et
difficultatem patimini proferre per uocem ea quae tenet mens
20 et intellegit sensus, et hoc uobis efficitur petra scandali et
lapis offensionis. nihil mirum; hoc enim et Christus factus est
multis. uerum sit istud humanae fragilitatis infirmitas non
posse confiteri quae credere te non potes diffiteri: inuicem
onera nostra portemus, conpatiamur fratribus in spiritu mansue-
25 tudinis, non tam nos ipsos quam fratres et proximos diligamus.
date ergo uos nobis credulitatem et uirtutem deitatis in spi- 4

20 cf. Esai. 8, 14 et Rom. 9, 33 23 cf. Gal. 6, 2 24 cf. I Cor. 4, 21

2 uos o (ὦ οὗτοι)] uos omnes *Ov* 3 agemini *O* 4 audire *Oa.c.* stimulos *Ca.c.* 5 saltem *A* manifestam hanc *Rp.c.* 7 senitiendum *V* sententiendum *Ca.c.* eum esse *A* 11 deliberauimus *Ra.c.* aut (t *s. l.*) *R* 12 datetę *O* aliquid (o *s. alt.* i) *O* 15 refugetis *Ca.c.* iam] etiam *V* 16 ḫis *O* quaeramus *A* 18 in syllabis *Cp.c.,v* (ταῖς συλλαβαῖς δυσχεραίνετε) 19 per uocem ea] pro uoce mea *R* 22 humana *V* 23 cre credere *A* potes* *O* 24 honera *V* cunpatiamur *Ca.c.* 25 non tam uos ipsos *v*

ritu, et pronuntiationem uobis nos concedemus uocis. confitemini naturam quibus uultis aliis uocibus, quam uultis uerecunde, quam uultis infirme: patiemur, immo et curabimus infirmitatem uestram, extorquebimus nobis et furabimur aliquid desiderio nostro; minus aliquid dici a uobis patiemur, si tamen
5 sciamus nihil minus credi. quamquam o! — foedum enim et uere foedum est et perabsurdum mente et animo sanum sapere, trepidare autem et infirmari circa sonum uocis et occultare thesaurum uelut aliis inuidentem et, cum mens pia sit nolle etiam linguam sanctificare confessione pietatis; sed quid agimus? — turpe est et nobis id agere quod alios incusamus et, cum illos culpemus in ipsa pietatis confessione angustos et micrologos quosdam et nimis parcos, nos quoque eisdem nosmet ipsos angustiis coartamus.

8. Unius deitatis, quaeso uos, confitemini trinitatem. si uero aliter uultis, dicite unius esse naturae, et dei uocem dari uobis a sancto spiritu deprecabimur. dabit enim, certus sum; qui dedit quod primum est dabit et quod secundum est. qui dedit credere dabit et confiteri, praecipue si huiuscemodi confessionem spiritaliter reueremini et non diabolica pertinacia recu-
2 satis. aliquid adhuc et planius et breuius dicam: neque ⟨uos⟩ nos culpetis maiora et diuiniora proloquentes — neque enim

15 *Unius*—l. 19 *dabit et confiteri*] cf. Augustini de dono perseuerantiae 19, 49 (XLV 1024 sq. M)

1 concedemus (δώσομεν) *Wrobel* concedimus *codd. v* 2 naturam (tu *s. l.*) *O* 4 nobis *codd. omnes* 6 quamquam o] quam quod omnis *A* ó *O* (*add.* parenthesis *in mg.*), *eras. V* 8 trepidare aut infirmari *v* infirmare *O* ḥoccultare *O* 9 theṇsaurum *R* nolle] tolle *V* 10 confessionem *Oa.c.* 11 et *ante* nobis *om. V* 12 culpamus *Cv* et micrologos (μικρολογεῖσθαι) *R*, *om. cet. v* 13 quidem *Op.c.*,*v* 14 coartamus *R* coartamur *V* coartemus *cet. v* 16 taliter *v* dei *om. Cv* deus *August.* dari (ri *s. l.*) *R* dare *A* 17 a spiritu sancto *v* deprecabitur *August.* Qui dedit credere dabit et confiteri. Qui dedit quod primum est dabit quod et secundum est *A* 18 ḍạḃiṭ (*sic*) *R* et quod] quod et *OA* 19 et *om. R* huiusmodi *R* 20 reuerimini *V* zabolica *O* zabulica *A* 21 neque uos nos culpetis (μήτε ὑμεῖς ἡμᾶς εὐθύνητε) *Engelbrecht* neque nos culpetis *codd. v*

ad altiora conscendentibus inuidendum est — neque nos arguamus uos pro eo, in quod nondum peruenire potuistis, siquidem, licet per aliam uiam, in unum tamen et id ipsum deuerticulum conuenimus. non enim uincere studemus, sed suscipere
5 desideramus fratres, quorum discessione et separatione adfligimur et discerpimur. haec uobis dicimus, apud quos uitale 3
aliquid inuenimus, id est qui de filio dei integre et creditis et confitemini, quorum uitam et conuersationem admiramur, licet sermonem non satis conlaudemus. uobis ergo habentibus
10 spiritum dicimus, ut suscipiatis ea quae sunt spiritus, et non solum certetis in agone, uerum etiam legitime certetis, quia nemo coronatur, nisi legitime certauerit, ut et hoc uobis dominus secundum uitae et conuersationis uestrae meritum mercedis loco donet: confiteri quod creditis; meremini
15 namque nobiscum et supra nos. audeo etiam amplius aliquid 4
dicere. libenter pro uobis exclamabo uoce apostoli Pauli: in tantum uos amplector, in tantum desidero, in tantum reuereor et admiror ipsum religiosum habitum uestrum et uultum totius abstinentiae indicem et honestissimos conuentus uestros
20 et uirginitatem specialiter mihi caram et puritatem uitae et peruigiles in psalmis et canticis spiritalibus noctes, pauperum curam, caritatem fratrum, sollicitudinem peregrinorum, in tantum haec admiror in uobis et diligo, ut et anathema esse a

10 cf. I Cor. 2, 14 12 II Tim. 2, 5 21 cf. Eph. 5, 19. Col. 3, 16 23 cf. Rom. 9, 3

1 contendentibus *Cv* arguimus *A* 2 nos *Ca.c.* quid (o *s.* i) *C* siquidem] sed quidem *R* 3 in id ipsum *Cv* diuerticulum *ACVv* 4 conueniamus (nia *s. l.*) *R* 5 discissione *V* 6 haec autem *A* 7 et *s. l. O*, *om. Cv* 9 abentibus *Ca.c.* 10 eaque *R* ea que *O* 11 cer.tetis (er *in ras*) *O* etiam *om. V* certetis legitime *OA* 12 hoc *s. l. R* 13 dominus et secundum *OA* 14 mercedis (cedis *in ras.*) *O* donec (τ *s.* c) *O* confitemur *Cv* creditis (credere *corr. m2*) *A* 15 uobiscum *C* aliquid amplius *Cv* aquid *O* 16 nobis *A; de Macedonianis multa uariarum uirtutum exempla dantibus, sed de spiritu sancto non recte sentientibus dictum* 18 nostrum *R* et uultum] ut uultum *V* 19 conuentos (v *s.* o) *O* 21 et] in *R* spiritualibus *A* 23 admiror] et miror *R*

Christo et condemnari ab hominibus pro uobis libenter accipiam; tantum uenite et estote nobiscum et trinitatem unius deitatis
5 communiter adoremus. de aliis uero quid dicam, qui manifeste mortui sunt, quos solius Christi est resuscitare a mortuis, qui solus uiuificat mortuos et uocat quae non sunt tam- 5
quam quae sunt? Arrianos et Eunomianos dico, qui sine causa locis dissident, cum perfidia consonent, conuenticulis separantur, qui inpietate copulantur, quique similes mihi uidentur oculis strabis, qui auerti et auersari a se inuicem uidentur, cum unum uideant et non intuitu sed positione discordent, 10
si tamen discordiae magis argui debeant quam caecitatis. uerum quoniam sufficienter ad uos diximus, redeamus rursus ad spiritum sanctum. spero autem quod etiam uos qui prope nos estis, quos inuitaui per uerbum, iam sequamini redeuntem.

9. Spiritus sanctus erat quidem semper et est et erit neque 15
initium ullum neque finem habens, sed patri ac filio coaeternus. neque enim dignum est aut filium aliquando defuisse patri aut spiritum filio; esset enim in maximis defraudata diuinitas et inglorium atque indignum duceretur, si uelut ex paenitentia et praepostero consilio deus ad perfectionis plenitudinem per- 20
2 uenisset. erat ergo semper participium sui praestans, non ipse aliunde participium sumens, id est qui repleret alios sui gratia, non ipse aliunde repleretur, qui perfectionem praestet, non accipiat, qui inpleat, non inpleatur, qui sanctificet, non sanctificetur, deos faciat, non ipse fiat deus, inconuertibilis, inmuta- 25
bilis, semper idem sibi ac patri et filio, inuisibilis, intemporalis,

5 Rom. 4, 17

2 estote] state (a *ex* o) *O* 4 redimere *V* 5 tamquam] *add.* ea *V*, *s. l. Rm2* 6 eunominianos *RV* eunomianus *O* 8 in impietate *R* 9 trabis *R* serabis (ph *s.* b) *O* strabulis *A* aduersari *OA* a *eras. O*, *s. l. A* 10 et cum *OA* 11 si] se *Op.c.* 12 rursum *V*,*Cp.c.*,*v* 14 sequimini *AC* 16 ac] et *v* 19 si uelut] aliter siue ut ex penitentie prepostero cōsilio siue ut ex penitentia et prep. cons. *v* uel *C* penitentiae *Op.c.* 20 et *eras. O* 22 gratiae *V* 23 *post* aliunde *repet. ex u. 22* partic.—gratia *R* et non accipiat *OCv* et non accipiet (at *s.* et) *R* non accipiet *A* 24 *alt.* non] et non *codd. v* 25 ds *O* incommutabilis *A* 26 et intemporalis *A*

inconprehensibilis, inaestimabilis, ubi non qualitas, non quantitas, non species ulla, non corpus est, ex semet ipso ac semper uigens, libere agens, propriae potentiae, omnis potentiae, a quo et ad primam omnium originem, qui est pater, sicut
5 et unigeniti omnia, ita etiam sancti spiritus referuntur. hic 3
et uita est et uiuificans, lux et inluminans, bonus et bonitas, spiritus rectus, spiritus principalis, qui est dominus omnium, mittens apostolos, separans sibi ministros, templa sibi ipse constituens, inspirans ubi uult, diuidens donationes spiritus
10 prout uult, spiritus adoptionis, spiritus ueritatis, spiritus sapientiae et intellectus et scientiae et pietatis et consilii et uirtutis et timoris dei; per quem pater agnoscitur et filius glorificatur et a quibus solis ipse cognoscitur; unus ordo, unus cultus, una ueneratio, una uirtus, una perfectio et sancti-
15 ficatio. et quid opus est pluribus uerbis? omnia quae pater 4
est, haec est et filius excepto eo quod innatus est pater; omnia quae filius est, haec est et spiritus sanctus praeter hoc quod natus est filius. sed haec non substantiam separant, sed erga substantiam discernuntur.

20 10. Uideo te, heretice, contradictiones parturientem; sed ego cursum uerbi tenebo. honoremus diem in aduentu spiritus sancti. cohibe, si possibile est, parumper linguam tuam. de aliis enim linguis dicere commonet tempus; istis caelestibus

9 cf. Ioh. 3, 8 cf. I Cor. 12, 11 10 cf. Rom. 8, 15 cf. Esai 11, 2. 3

1 ubi non qualitas, non quantitas (ἄποιον, ἄποσον) *RC* ubi non qualitas ubi non quantitas *cet.* 3 potententiae *R* omnis potententiae *O*, *om. V* 4 a quo et] etsi (εἰ καὶ) *mauult Wrobel* 5 ab (*s. l.*) unigenito *R* ita etiam sc̄o sp̄u (o *et* u *p.c.*) *R* ita etiam omnia sc̄i sp̄s *Cv* etiam ita sc̄i sp̄s *A* sibi] siue *R*, *om. A* ipse] in se *R* ipsi *A* 9 spirans *Cv* inspirans sibi *R* dominationes *Oa.c.* spiritus] suas (*ex compendio male intellecto deprauatum*) *coni. Engelbrecht* 11 intellectus et *om. O* 13 ipse] esse *R* 14 cultos (v *s.* o) *R* et una uirtus *A* 16 haec est—sanctus praeter *om. v* et *om. V* 18 separantes *Cv* 20 contradictionis *C* 21 aduentum *RV* 22 parum. Quid linguam (p *eras.*) *C* parum quid linguam *v* 23 enim *om. V*

linguis cedat paulisper lingua terrena. metue certe et perti-
2 mesce igneas linguas. hodie de nostris dogmatibus, crastino
de uestris calliditatibus disseremus; hodie sollemnitatem no-
stram, crastino foeditatem uestram curemus. haec mystica sunt,
illa mimica; haec in ecclesiis, illa in triuiis; haec sobriis, illa 5
ebriis, haec studiosis, illa reseruentur otiosis. sed sufficit
destruxisse contraria; nunc iam quae nostra sunt construamus.

11. Hic spiritus sanctus, cuius inoperatio primo omnium
inest angelicis ordinibus caelestibusque uirtutibus et quae-
cumque illae post deum et circa deum sunt nec aliunde habent 10
perfectionis suae culmen uel inluminationis splendorem atque
auersionem uel inmobilitatem ad malum nisi ab spiritu sancto.
2 tum deinde adfuit patribus et prophetis, quorum alii quae-
sierunt deum, alii etiam cognouerunt, alii uero etiam futurorum
praescientiam meruerunt hoc sancto spiritu mentem eorum 15
informante, ut futura tamquam praesentia per uirtutem sancti
3 spiritus contuerentur. sed et discipulis Christi non solum ut
inoperans aderat, uerum etiam deitatis potestate atque auc-
toritate cuncta dispensans. adfuit igitur etiam his tertio, prout
capere poterant, temporum quoque distinctione seruata, id est 20
ante passionem Christi et post resurrectionem eius iterum,
4 tertio etiam post ascensionem eius ad caelos. et primae qui-
dem eius praesentiae uirtutem indicant gratiae sanitatum et
purgatio atque effugatio daemonum ex hominibus, quam utique

2 cf. Act. 2, 3 23 cf. I Cor. 12, 9

1 caedat *R* nunc cedat *Cv* et] uel *Cv* 2 docmatibus *Cv* 3 disseramus *Cp.c.,v* hodie sollemnitatem nostram *om. R* 4 curemus (*s. l.* ł abimus) *R* 5 mimica] inimica *Cv* sobriis (ob *corr.*) *R* 6 reseruæntur *R* seruentur *A* 7 constituamus *ACv* 8 Hic] *scil.* est inoperatione *R* **operatio *V* primo omnium] primordium *R* 9 et quaecumque illae (καὶ ὅσαι)] et quaecumque illa *Cv* 11 atque auersionem—ad malum *om. A* 12 ab] a *v* 14 alii etiam uero *Cv* 15 spiritu sancto *A* 16 spiritus sancti *OA* 17 discipulus *Ca.c.* 18 potestate*—auctoritate* *O* 19 igitur] ergo *v* 21 post—caelos] post resurrectionem et ascensionem eius ad celos *v* 23 presentiam *Ca.c.* sanitate (ṽ *s.* e) *R* 24 demonum *ROC* hominibus] omnibus *R* quod utique *A*

non sine sancto spiritu apostoli procurabant. tum deinde post resurrectionem manifeste dicit saluator ad discipulos suos: accipite spiritum sanctum, et insufflauit in faciem eorum. tertio uero in linguis igneis adfuit, et haec est ista festiuitas, quam nunc agimus. prima ergo eius illa praesentia paulo obscurior et celatior fuit, secunda uero iam manifestior, haec autem tertia euidentior et perfectior, qua non solum opere adest, uerum etiam substantialiter, si dici potest, praesto est iam non ad sanctificandum sed, ut ita dixerim, ad cohabitandum. re enim uera dignum erat et, cum Iesus nobis cor- 6
poraliter aduenisset, etiam spiritum nobis corporaliter apparere et, cum Christus ad ipsum ascendisset, ipsum descendere ad nos, qui uenit quidem ut dominus in potestate, mittitur autem tamquam qui non sit contrarius deo. isti enim sermones non naturam separant, sed concordiam docent.

12. Propterea autem post Christum, ut unus nobis paracletus, id est aduocatus uel consolator, numquam desit. idcirco autem 'alius paracletus' dicitur, ut aequalitatem naturae ac potestatis agnoscas. 'alius' enim hoc est 'alius ego', quia 'alius' non dicitur de eo qui alterius generis sit, sed de eo qui eiusdem sit substantiae uel naturae. quid autem sibi 2
uidetur quod in linguis uenit? sine dubio, ut proprietatem suam et consanguinitatem quandam ostendat ad uerbum. quare autem in igneis linguis? ut purgationem indicet; nouit enim diuina scriptura per ignem fieri purgationem, cum dicit: et

3 Ioh. 20, 22 18 cf. Ioh. 14, 16 24 cf. Act. 2, 3 25 Esai. 1, 25

1 non] nos *V* spu sco *R* tum denique *v* 2 manifestissime *A* 7 tertio *Oa.c.* qua] quae *O* quia *A* in qua *V* opera *O* 8 si* *O* 9 quohabitandum *R* 10 et *Engelbrecht* ut *codd. v* ihs *Cv* 11 etiam nobis spiritum *V* spiritus *Cv* corporalibus *R* apparere *R* appareret *Cv* 12 et *om. C* et ipsum discendere *R* 16 Christum] *add.* uenit *V* paracletus *Ra.c.* paraclytus *A* paraclitus *CV,Rp.c.,v* 18 paracletus *ROa.c.* paraclitus *cet., v* 19 hic *Av* ego *om. C* 21 sit *om. V* sibi] *add.* uelle *v* 23 quamdam *R* quondam *Ca.c.* ostendit (a *s.* i) *R*

purgabo te igni ad purum. et in aliis quam plurimis locis
3 haec inuenies designata. sed et de deo hoc ipsum dicitur quia
deus noster ignis consumens est. consumit autem sine dubio
non substantias, quas ipse fecit, sed accidentem substantiae
malitiam uel quidquid illud est quod facturae dei extrinsecus 5
adhaeret indignum. ignis ergo deus et ignis spiritus sanctus.
tu fortassis iterum indignaris unitate substantiae suffocatus;
sed uideris de hoc, quare etiam diuisae linguae dicuntur:
propter diuersitatem gratiae quae erga singulos secundum
4 rationem fidei diuiditur et dispensatur. quare etiam sedisse 10
dicuntur? regiae est potestatis indicium uel certe quod requies
eius indicatur in sanctis, quoniam quidem et dei sedes Che-
rubin esse dicuntur. quare autem et locum in superiori desi-
gnat — si tamen non plus quam oportet curiosi uidemur —?
arbitror in hoc ascensum et profectum indicari eorum qui 15
suscipere meruerunt, sine dubio quod iam de terra eleuati et
a terrena conuersatione sublati ad superiora scientiae uirtutis-
que conscenderant, siquidem et aquis diuinis superiora sua
tegere dicitur deus, quae aquae laudant deum et hymnum
5 dicunt. sed et ipse Iesus in superioribus mysteria celebrat et 20
communicat his qui ad perfectionem inbuuntur, sine dubio ut
hoc ostendatur quia in aliquibus quidem oportet ad nos de-

3 cf. Deut. 4, 24 8 cf. Act. 2, 3 10 cf. ibid. 12 cf. Esai. 37, 16 13 cf. Act. 1, 13 18 cf. Ps. 103, 3 19 cf. Ps. 148, 4 20 cf. Luc. 22, 12 sqq.

1 *locus biblicus cum scriptura sacra secundum LXX consentiens* (*cf. etiam III Reg. 14, 10*) *a Rufino additus est* igne *A* in aliisque (*om.* quam) *A* 4 accedentem *OVv* 5 quicquid *RCv* 7 unitatem *Ca.c.* subfocatus *V* 9 gratiarum (τῶν χαρισμάτων) *Cp c.m2,v* singulis *A* 10 diuiduntur et dispensantur *Cv* 11 dicuntur (i *s.* un) *R* dicitur *v* 12 cerubin *Oa.c.* 13 designet *A* 14 coriosi *Ra.c.* 15 eorum indicari *A* qui suscipere meruerunt (τῶν δεξομένων) *AV* qui id suscipere meruerunt *ROC; ad* suscipere *mente supple* spiritum sanctum 17 supe*riora *O* uirtutesquae *Ra.c.* uirtutisque *O* 18 conscendant *V* 19 laudent *Cv* ymnum *ROVv* 20 dicant *Cp.c.,v* ihesus *v* superiobus *Oa.c.* 22 qui *Ra.c.* ad nos (πρὸς ἡμᾶς)] et ad nos *Cv* discendere *Oa.c.*

scendere deum, sicut et prius factum est ad Moysen, in aliquibus uero nos exsurgere a terra et ascendere ad superiora, ut ita fiat communitas quaedam dei ad homines et poculum misceatur merae illius naturae cum hac nostra aquatiore, ut
5 ita dixerim, et frigidiore natura, id est quae ex elemento aquae constat et terrae. dum enim in suo singula permanent 6
statu, id est illa quidem natura superior in sua gloria, haec autem in sua humilitate, incommixta est bonitas et inparticipata misericordia et chaos ingens in medio, quod transire
10 prohibeat non solum diuitem ad Lazarum uel ad sinus Abraham, sed totam omnino creaturam a creatore separet et excludat.

13. Uerum, ut dicere coeperamus, iste spiritus praedicatus est a prophetis in eo quod ait: spiritus domini super me,
15 propter quod unxit me, et: requiescent super eum septem spiritus, et: descendit spiritus a domino et deduxit eos; spiritus sapientiae, qui repleuit Beseleel, architectum arcae testamenti, et spiritus, qui eleuauit Heliam in curru et qui quaesitus est ab Heliseo dupliciter, et de
20 quo dicitur: spiritus tuus bonus, et 'spiritus principalis' quo Dauid post lapsum erigitur et confirmatur. de hoc ergo 2
et Iohel praedixit quia erit in nouissimis diebus et effundam de spiritu meo super omnem carnem — credentium

1 cf. Ex. 3, 2 9 cf. Luc. 16, 26 14 Esai. 61, 1 15 Esai. 11, 2 16 Esai. 63, 14 17 cf. Ex. 35, 31 18 cf. IV Reg. 2, 9 sqq. 20 Ps. 142, 10 cf. Ps. 50, 14 22 Ioel 2, 28

1 et prius (καὶ πρότερον)] et *om. R* mosen *Ca.c.* 3 ut ita] et ita *R* ita ut *A* communitas *R* communio *cet. v* hominem *V* 4 merae] aridę *in ras.* (*s. l.* ł calidę) *R* ac *V* et ut ita dixerim frigidiore *Cv* 5 nature *O* ex *om. v* 6 aquae *om. C* terra *Cv* 7 id est in illa *O* natura *om. Cv* 9 cahos *V* 10 ad Lazarum] et lazarum *R* sinū* *C* sinum *v* 15 uncxit *O* 16 discendit *O* a dno *corr. m2 ex* at non *C* 17 eduxit *A* eos] *add.* et *textum Graecum secutus Wrobel* replebit *V* beselehel *A* 18 arcitectum *RO* archae *V* 19 in currum *A* duppliciter *RC* et *om. R* 21 quoḍ *R* dauit *Ca.c.* hoc] quo (*s.* hoc) *R* 22 et *pr. om. O* ioel *O* ioel propheta dixit *V*

scilicet — et super filios uestros et filias uestras, et reliqua. Iesus uerum etiam glorificandum se ab eo, sicut et a patre dixerat, protestatur et ea, quae a se nondum possunt audire discipuli, ab illo postmodum et commonenda et docenda esse denuntiat. 5

14. Hic spiritus etiam creator est una cum filio et creaturam substituens et resurrectionem reparans mortuorum. non mihi sed prophetarum testimoniis crede. audi quid dicit Dauid: uerbo, inquit, domini caeli firmati sunt, et spiritu oris eius omnis uirtus eorum. uides unum esse opus totius 10 trinitatis uniuersam creaturam. uis autem et aliquid proprii operis audire spiritus sancti? Iob designat: spiritus, inquit, diuinus est qui fecit me, et spiritus omnipotentis qui docet me. et alius propheta: emitte, inquit, spiritum tuum et creabuntur, et renouabis faciem terrae. hic auctor 15
2 et pater est regenerationis humanae. persuadeat tibi de hoc quoque sermo Christi dicentis neminem posse introire in regnum caelorum, nisi renatus fuerit ex aqua et spiritu. per hunc primae natiuitatis maculae purgantur — per quas in iniquitatibus concipimur et in delictis genuerunt 20 nos matres nostrae — reformatione ac renouatione caelesti.

2 cf. Ioh. 16, 14 et 8, 54 3 cf. Ioh. 16, 12. 13 9 Ps. 32, 6 12 Iob 33, 4 14 Ps. 103, 30 16 *persuadeat—matres nostrae*] cf. Augustini contra Iulianum Pelag. I 5, 15 (XLIV 650 M) 17 cf. Ioh. 3, 5 19 *per hunc—matres nostrae*] cf. Augustini Operis Imperf. 1, 70 (XLV 1093 M) 20 cf. Ps. 50, 7 21 cf. Tit. 3, 5

1 *pr.* et *om.* *V* et super filias uestras (καὶ ἐπὶ τὰς θυγατέρας ὑμῶν) *Cv* 2 ihs *ROC* se *s. l.* *R* 3 de se *A* possint *O* possent *AV* 6 est] et *V* una cum filio] uno (*corr.*) consilio *R* 7 reperans *Oa.c.* mortuorum *in ras.* *R* 8 mihi sed ṃiḥi (*exp. m2*) *C* 10 uidis *Ca.c.* fides *Ra.c.* opus esse *Cv* 14 docit *Ca.c.* 16 generationis *R* persuadeat (πειθέτω)] persuadet *Av* 17 dicens *ACv* in regno *OCa.c.*, *V* 18 nisi qui* *A* renouatos (u *s.* o) *C* renouatus *v* spiritu sancto *Cv* 19 per hunc] *add.* contra iulianum hereticum *R in mg.* 20 in *ante* iniquitatibus *om.* *O* 21 formatione *V*

iste spiritus sapiens et pius si pastorem inuenerit psalmistam
facit, ita ut psallendo malignos daemones fuget, et eundem
rursum regem statuit gentis electae. si caprarium inuenerit
sycamina uellicantem, prophetam facit. Dauid atque Amos
5 commemoraui. puerulum si inueniat prudentem, seniorum iudi- 3
cem facit. testis est Danihel, qui leones uicit in lacu. si pi-
scatores inueniat, per ipsos mundum Christo uerbi retibus
sagenisque piscatur. adstipuletur nobis in hoc Petrus et
Andreas et filii tonitrui doctrinis spiritalibus intonantes. si
10 publicanum reppererit, negotiatorem eum efficit animarum.
Matheus indicat hesterno publicanus, hodie euangelista. si
persecutores calidos inuenerit ac furentes, in apostolatum
transfert et facit Paulum pro Saulo, et quantum prius furebat
ad caedem bonorum, tantum eum ad pietatem reddit ignitum.
15 iste spiritus et mansuetus ac mitis est iustis et exacerbatur a 4
peccatoribus. sed nos magis eius mansuetudinem mereamur

1 cf. I Reg. 16, 12—23 4 cf. Am. 7, 14 cf. I Reg. 16, 11 et Am. 1, 1 5 cf. Dan. (13,) 45. 51 6 cf. Dan. 6, 22 cf. Matth. 4, 18—22 9 cf. Marc. 3, 17 11 cf. Matth. 9, 9 12 cf. Act. 8, 3 13 cf. Act. 13, 9

1 inuenerit] munierit *Vp.c.m2* 2 ita *om. V* ut *s.* et *Rm2* malignas *Ca.c.* demonas *C,Ra.c.* demones *O,Rp.c.* fugit *Ca.c.* eundem rursum regem statuit (καὶ βασιλέα ἀναδείκνυσι)] eosdem—reges *ROAC,Va.c.,v; fortasse Rufinus ipse de Dauid et Samuele cogitans pluralem numerum adhibuit* 3 statuit (a *s.* i) *RO* 4 sycamina *C* sycamina (*in mg.* ł sicomores) *R* sicamina *OV* siccamina *A* sycomora *v* fecit *Ra.c.* 5 puerolum *O,Ca.c.* inueniet *O* seniorem *OCa.c.* 6 testis est (μαρτυρεῖ) *cod. Lugdunensis 515 saec. VIII—IX* et testis est *codd. nostri et v* daniel *OVv* laco *RCa.c.,O* (*fortasse recte*) 7 xp̄i *R* 8 saginisque *O* adstipuletur (n *s.* e) *A* astipuletur *Cv* 10 reppererit (re *s. l*) *O* repperit *V* negotiatorum *Ca.c.* effecit *Ca.c.* 11 matheus *RAV,Op.c.,v* matheum *C,Oa.c.* 12 persecutores calidos (διώκτας θερμούς) *R* persecutores callidos *cet. v* 13 Paulum pro Saulo (Παύλους ἀντὶ Σαύλων)] paulum ex ꝑꝓ saulo *R* furiebat *v* 15 ac *in ras. O* et exacerbatur (καὶ παροξύνεται τοῖς ἁμαρτάνουσιν)] et exaceruatur *RCa.c.,O* et execratur *in ras. A*

quam iracundiam prouocemus confitendo maiestatem eius et non blasphemando diuinitatem eius; alioquin, si blasphemaueris in eum, inuenies eum non tibi indulgentem neque in hoc
5 saeculo neque in futuro. propterea namque etiam ego uobis paulo audacius praedico; et si quidem inculpabiliter dicimus, 5 gratias deo; si uero minus digne, et ita gratias deo agimus. deuotionem enim nostram tantum offerimus et probamus, non etiam diuinitati lineas ac terminos damus, ut sanctificemur ex his quae dicimus et mercedem laboris nostri ex euangelii praedicatione in nominis eius martyrio consequi me- 10 reamur.

15. Loquebantur igitur uariis et diuersis linguis apostoli et proferebatur sermo ignotus usque ad praesens ipsis illis qui loquebantur. et hoc erat signum quod infidelibus populis olim fuerat praenuntiatum, cum dicitur quia in aliis linguis et 15 aliis labiis loquar populo huic, et nec sic me exau-
2 dient, dicit dominus. sed requiritur in hoc loco, quomodo unusquisque audiebant linguis suis loquentes eos magnalia dei: utrum hi qui loquebantur diuersis sermonibus uniuscuiusque linguae hoc quod dicebatur proferebant, id est, ut 20 uerbi causa unusquisque eorum loquens una lingua rursum intermissa hac iterum se ad aliam conuerteret et inde iterum ad aliam et sic per multas uel per omnes linguas percurreret,

12 cf. Act. 2, 4 15 I Cor. 14, 21. cf. Esai. 28, 11 18 cf. Act. 2, 11

1 magestatem *O* 2 plasphemando *R* eius *om. ACv* blasfemaueris *O* 3 in *ante* eum *eras. V*, *om. A* 5 paulo *om. A* audacius dico *v* et si quid (*om.* quidem) *A* 6 ita deo gratias agimus *V* 8 non enim etiam *R* lineas] limites *v* 12 igitur] ergo *v* uariis *om. R* et diuersis *om. V* 14 erat *om. R* 15 pronuntiatum *R* cum dicitur (καθὼς γέγραπται) *cod. Valentinianus 143 saec. IX* cum dicit *codd. v* (*fort. recte,* dicit *sine subiecto impersonaliter adhibito, cf. pag. 254, 7*) qui *Ra.c.* 16 exaudiet *V* 17 requiretur *O* queritur *A* hoc *om. C* 18 audiebant (ἤκουον) *OAC* audiebant *R* audiebat *V* eos (s *s. l.*) *R* 19 hii *RCv* hi* *O* qui *om. V* 21 unusque *O* 22 hac] ad *R* 23 percureret *A*

an in eo potius erat mirabile, quod sermo eorum qui loquebantur, qualibet lingua fuisset pronuntiatus, unicuique audienti secundum suam linguam intellegebatur, ut uerbi causa uno quocumque apostolo in ecclesia dicente — necesse enim erat tacentibus reliquis unum loqui et sermonem unum ad auditum omnium peruenire —, qui sermo hanc in se uim haberet, ut, cum diuersarum gentium auditores adessent, unusquisque secundum suam linguam illius ipsius unius sermonis, qui ab apostolo fuerat pronuntiatus, susciperet auditum et caperet intellectum, nisi si forte secundum hoc magis uideatur audientium esse miraculum quam loquentium. hi autem qui ita loquebantur etiam ebrii esse ab incredulis putabantur nescientibus scilicet audire sancti spiritus uoces.

16. Admiranda quidem fuit et illa linguarum antiqua diuisio, cum ad turris superbam et inpiam constructionem male sibi sociata iniquorum unanimitas concordabat. sed discissione uocis atque in ignotum sonum uersae inpiae conspirationis reprimuntur conatus. uerum multo admirabilior est ista diuisio. quod enim fuerat tunc ab una in plures sibi inuicem ignotas discrepantesque diuisum, id nunc per plures ad unam concordem et consonam reuocatur. et sunt quidem dona diuersa, sed datur 2 etiam discretionis donum, quo discerni et intellegi possit a

12 cf. Act. 2, 13 14 cf. Gen. 11, 7. 8 22 cf. I Cor. 12, 10

1 erit *R* 2 ǫdienti (au *s.* ǫ *m2*) *C* 4 quocumque (cum *s. l.*) *O* eclesia *O* 5 sermonum *V* 6 uim in se haberet *V* ut *s.* et *R* 9 apostulo *C* prẹnuntiatus *C* auditu *v* 10 intellectu *v* nisi forte *ACv* uideṇtur *R* audientum *R* audientes *O* audientis *A* 11 miraculo *O* quāṇṭụm (*corr. m2*) *C* loquentum *RVv* loquentes *O* loquentis *A* hii *RO* 14 et *om. V* antequa *R* 16 ụṇị |unanimitas *R* unianimitas *Ca.c.* discessione *O,Ca.c.* in discissionē *Cp.c.,v* 17 in] ad *s. l. m2 C,Vv* uerseṭ (ẹ *s.* ẹṭ) *R* repremuntur *O* 18 conatos *C* uero *C* 20 concordiam (εἰς μίαν ἁρμονίαν) *V* concordem consonantiam (*ex* consonam) *R* 21 reuocantur *O* 22 qd̄ (*s. l.* quo) *R* qd̄ *Ca.c.* posset (*s. l.* ł it) *R* posset *cet. v* a bono] abuno *O*

bono quod melius est. sed ne illud quidem mihi inutile uidetur quod ait Dauid: **submerge, domine, et diuide linguas eorum.** quare? quia dilexerunt omnia uerba praecipitationis, linguam dolosam. numquid non manifeste per haec istas indicat linguas, quas nunc uidemus naturam deitatis et unitatem diuinae substantiae concidentes? uerum de his sufficiat.

17. Quoniam autem Parthos et Medos et Elamitas, Aegyptios et Libycos, Cretenses quoque et Arabas, Mesopotamenos quoque et meos Cappadoces adesse dicit scriptura, quibus loquebantur apostoli, sed et ex omni gente quae sub caelo sunt Iudaeos, conueniens puto perquirere, quinam isti sunt et ex qua captiuitate Iudaei, quoniam quidem illa, quae in Aegypto fuerat uel in Babylonia, absoluta iam fuerat, Romanis autem nondum uenerant in captiuitatem, licet iam et ipsa inmineret ultrix commissi de saluatore piaculi. superest ergo ut illa intellegatur captiuitas, quae sub Antiocho facta est, quae utique non multis ante temporibus acciderat.

18. Haec autem commonuimus propter studiosos quosque

2 Ps. 54, 10 3 cf. Ps. 51, 6 7 cf. Act. 2, 9—11

1 nec *A* quidem *om. OA* 3 prepicipitationis *O* 4 linguam dolosam (γλῶσσαν δολίαν)] lingua dolosam *R* lingua dolosa *A* in linguam dolosam *V* manifeste *corr. ex* mihi feste *O* et istas *Cv* 5 ut (*s. l.*) naturam deitatis ad unitatem d. subst. concedamus *R* 6 concidentes (αἳ θεότητα τέμνουσιν)] concidentes (n *s.* d *m2*) *C* concinentes *Av* 7 partos *C* moedos *R* elamitos *Ra.c.* elamites *C* aegyptios (i *s. l.*) *R* egyptios *O* 8 libicos *OACVv* crethenses *V* et *om. v* arabaes *Ca.c.* arabes *V,Cp.c.,v* mesopothamenos *V* mesopotameos *v* 9 et meos capadoces (καὶ τοῖς ἐμοῖς Καππαδόκαις) *A* et moedos cappadoces *R* et medos capadoces (capodoces *Ca.c.* et capadoces *V*) *OCV* et iudeos et capadoces *v* 10 et *om. V,Ca.c.* sub caelo ē (ē *s. l.*) *O* iudeos *OCv* 11 puta *C* et *om. C* ex *om. V* 12 Iudaei *om. R* egypto *O* 13 uel] et ea que *v* babilonia *Ov* absoluta—Romanis] fuerat dimisse iā dudum fuerant a Romanis *v* a (*s. l. m2*) romanis *C* romani* *R* 14 iam] etiam *CVv* 15 saluatori (e *s.* i) *V* 16 antioco *Ca.c.* 17 accederat *O* accideret (at *s.* et) *R* 18 cōmunuimus *R*

et historiarum memores. si quis autem et alius conferre aliquid potest ad praesentem festiuitatem, hoc etiam nos ad nostra lucra suscipimus. a nobis autem sufficiant ista quae dicta sunt, quamquam pro rei magnitudine numquam aliquid suffi-
5 cienter dici puto. uerumtamen temperemus istum auditorum 2
laborem, quoniam nunc interim festiuitates etiam corporaliter celebramus, usque quo ueniamus illuc, ubi spiritaliter totum constet, ubi etiam rationes horum quae nunc gerimus agnoscamus purius et manifestius in ipso uerbo et deo, domino
10 nostro Iesu Christo, qui est uera et uiua festiuitas et exultatio sanctorum, cum quo est deo patri gloria et potestas in spiritu sancto in saecula saeculorum. amen.

1 aliud *C* (*m2 corr. ex* alios) *v* 3 suscepimus *O* dicta (ta *s. l.*) *R* 4 magnitudinem *O* 6 festiuitatis *Ca.c.* 8 ubi etiam spiritaliter *A* nunc *om. A* 9 purius] proprius *V* et *ante* domino *secundum textum Graecum* (καὶ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ) *addi mauult Wrobel* 10 uiua] una *v* exsultatio *AV* 12 IN SEMETIPSUM DE AGRO REGRESSUS *R* GREGORI EPISCOPI. LIBER ·IIII· EXPLICIT. INCIPIT LIBER ·V· IN SEMETIPSO DE AGRO REGRESSUS *O* EXPLICIT DE PENTECOSTENS DE SPŪ SCŌ LĪB UNUS BEATI GREGORII ĒPĪ. INCIPIT EIUSDĒ LIBER IN SEMETIPSO DE AGRO REGRESSUS *A* EXPLICIT DE PENTECOSTE ET DE SPŪ SCŌ DICTA IN CONSTANTINOPOLI INCP DE IN SEMETIPSO DE AGRO REUERSO *C* EXPLICIT LIBER QUARTUS INCIPIT EIUSDEM QUINTUS CŪ DE AGRO UENISSET *V* EXPLICIT DE PENTHECOSTE ET de spiritu sancto in ecclesia cōstantinopoli. Incipit De semetipo: de agro reuerso *v*

V.

IN SEMET IPSUM DE AGRO REGRESSUM.

R = codex Reginensis 141 saec. IX—X.
O = codex Oxoniensis Laud. Misc. 276 saec. IX.
A = codex Atrebatensis 621 saec. X.
C = codex Augiensis CXVIII saec. IX—X.
V = codex Vindobonensis 759 saec. XI.
v = editio princeps Argentinae 1508.

V.

IN SEMET IPSUM DE AGRO REGRESSUM.

1. Desiderabam uos, o filii, quia et pari mensura desiderabar a uobis. certus sum enim nec dubito quod in cordibus
5 nostris estis ad conuiuendum et ad commoriendum per uestram gloriam, fratres, quam habeo in Christo Iesu, domino nostro. hoc enim mihi iuramenti genus dedit spiritus sanctus, quo spiritu mouemur ad uos, ut praeparemus uos domino populum substantiuum. uidete ergo, quanta fide praesumo 2
10 mihi affectum uestrum meumque concilio uobis. et nihil mirum si, in quibus unus est spiritus, unus est et affectus, et in quibus eadem est fides, aequa sit caritas. nisi enim quis et ipse diligat, diligi se non credit, quia ex his quae ipsi patimur promptius de aliis credimus et sentimus testem habentes arca-
15 num nostrum alterius arcanorum et intra nos speculum gerimus imaginis alienae. propterea nec patiebar abscedere longius a uobis 3 et quidem ualde cupiens urbanas istas declinare molestias, quae ueniunt ex multitudine populorum, ex perturbationibus forensibus, theatris, uoluptatibus, iniuriis, litibus, querelis,
20 damnis, calumniis, ex his qui lugent et lugentur, ex flentibus

5 I Cor. 15, 31 8 cf. Deut. 7. 6

3 uos *om.* *V* 5 conueniuendum *Ra.c.* 9 substantium *RO* 10 consilio (ũ do *s.* o) uobis *R* consulo *V* 11 et *pr. om.* *A* afectus *C* 13 diligi se] dilexisse *C* (*m2 ex* diligisse) *v* ipsi *om.* *R* 14 promtius *R* prumptius *Oa.c.* pronptius *C* sentimus *nostri codd. v* retinemus *codd. quidam deteriores* archanum—archanorum *ROCVv* 15 inter *R* 16 praeterea *R* abscedere longius (ἀποφοιτῆσαι μακρότερα)] longius abscedere *R* 17 et quidem] equidem *RO* urbarias *A* 19 tehatris *O* querellis *R* quaerillis *Ca.c.* querelis *O* 20 dampnis *v* calumpniis *v* fletibus *Ov*

et insultantibus, potantibus, sepelientibus, laudantibus, blasphemantibus, ex totius materia malitiae et mundi istius uariis incertisque permutationibus, et non solum his, uerum etiam istis ipsis, quae utique honesta et ueneranda sunt, quae erga tribunal hoc, cui uidemur praesidere, et sanctam mensam, cui ministramus, geruntur et inter eos qui adproximant deo. nescio enim si recte adproximamus aut si non prunam portamus in palma.

2. Uerumtamen regressus sum uobis ui quidem abstractus, sed retractus affectu spiritu nos agente ad uos, qui tamquam aduerso flumine ratem remigiis subigebamus abeuntes, in reditu uero uelut prono fluminis alueo perniciter ferebamur. uere una dies tota uita est hominis, ubi affectus constringit et continet diligentes. aliter enim mihi uidetur esse illud quod erga Iacob gestum est, qui quattuordecim annis seruiens Syro
2 Laban pro duabus uirginibus non sensit laborem. erant enim ei, inquit, omnes dies sicut dies una pro eo quod diligebat eas, scilicet quia in praesentia atque in oculis erat quod amabatur. et uere cessat desiderari omne quod ad perfruendum subiacet potestati, sicut et quidam ante nos dixerunt. ego ergo cum praesens essem minus ex affectu sentiebam laboris; cum uero uisus sum abstrahi ac separari, tunc sensi amorem uelut dulcem quendam tyrannum. et nihil noui est.

16 cf. Gen. 29, 20

1 potantibus (γαμοῦσι) *Engelbrecht* potentibus *codd. v* sepellientibus *O* repellentibus *A* lapidantibus laudantibus *V* 2 ex] et ex *R* et *A* materia (materiae *R*) malitiae (ὕλῃ κακίας) *RCp.c.* materiae malitia *OAV,Ca.c.* materia militie *v* 4 honesta et] honestate *R* 5 presidere *C,O* (*ex* presedere) 6 inter] in *A* proximant *R* 7 recta *R* pronam *R* in palmā *R* 9 regressus sum] regressum *O,Ca.c.* ñ ui (ñ *m2 s. l.*) *C* non *v* 10 affectu spiritus *v* 11 auerso *C* flamine *A* ratam *Ra.c.* remigis *Ca.c.* habeuntes *R* in *om. A* in reditu] inretiti (i *fin. ex* u) *R* 12 pereniciter *O* uero *R* 13 effectus *Ra.c.* 14 aliter (ἑτέρως)] nec aliter *ACv* taliter *ex* aliter *V* 15 quatuordecim *Cv* syro laban seruiens *V* Syro] socero *Cp.c.,v* 16 sentit *A* ei enim *V* 18 eā *R* 19 apfruendū *Ra.c.* 22 uisus] iussus *Av* abtrahi *R* 23 est] esse *V*

si enim grauiter fert et dolet plurimum armentarius cum a 3
grege uitulus abscessit, uel pastor cum ouis deest, uel auis
si fetus auferatur ex nido, quem parumper reliquerat, ita ut
uel pastor acceptis fistulis ascendens summa cacumina montium
5 rupes ipsas et saxa repleat querelis, quo per hoc uelut inuitet
errantem ac reclamet ad gregem, si forte audiat, si forte sonis
fistulae permulcentibus reuertatur — quod si acciderit, gratu-
latur magis de eo quam de omnibus reliquis, quorum sollici-
tudine non fuerat fatigatus, uel auis, si reppererit fetum, ad-
10 clamans uoce garrula pansisque alis confouet et conplectitur
nidum —, quanto amplius putatis inesse sollicito pastori erga
rationabilem gregem, maxime pro quo etiam periculi aliquid
pertulit!

3. Ex quo procul dubio plus aliquid ad stimulum amoris
15 accedit, maxime cum ego etiam graues istos lupos uerear,
necubi absentiae meae oportunitatem sectantes inuadant et
diripiant gregem subrepticiis uerbis et persuasoriis, quoniam
in publico et palam congredi non ualent. timeo fures, timeo
latrones, ne non per ostium sed aliunde ascendentes in prae-
20 saepta ouium aut clam furentur aut rapiant inpudenter, ut
iugulent et occidant et perdant diripientes direptionem et
animas comedentes, sicut ait unus ex prophetis. timeo ad 2

7 cf. Luc. 15, 6 20 cf. Ioh. 10, 10 21 cf. Ezech. 22, 25

1 et *om.* *O* armentarios (u *s.* o) *R* 2 abscessit (*corr. in* abscesserit *m2*) *RA*, (*corr. in* abscedit) *V* oues *Oa.c.* 3 foetus *ROAv* reliqueret *Ra.c.* relinqueiat *O* 5 quaerellis *R,Cp.c.* querellis *O* 7 promulcentibus *O* dermulgentibus *V* accederit *O* accesserit *A* 9 fuerit *O* repererit *OV* faetum *O* foetum *A* acclamans *A* 10 uoces pærrara (*s.* ł garrula) *R* uoces parrula *O* uoces parrulas (g *s.* p) *C* uoce sparrula *A* uoces garrulas *v* spansisque *AO* sparsisque *Cv* 15 accenditur (n *s. l.*) *R* 16 nealicubi *R* (ali *s. l.*) ne.ubi *Cp.c.* ne *v* 17 suprepticiis *Oa.c.* subretitiis *A* surrepticiis *v* persuasoris *Ra.c.* 18 congregi *Ra.c.* 19 non *om.* *R* hostium *Vp.c.* presepta (i *s.* t) *O* praesepia *A,Cp.c.* 20 *pr.* aut] ac *V* impudentes *V* 21 direptione *v* 22 cõmedentes *O* occidentes *V* unus ait *CVv*

posteram, ne quis eam inueniat patentem ex his, qui antea nostri esse uidebantur, et ingressus ut proprius insidietur et decipiat ut alienus. multae enim et uariae sunt illius qui haec instigat et operatur astutiae et nullus est talis architectus iniquae constructionis nec aliquis talis est sophista malitiae
3 sicut aduersarius noster diabolus. timeo et hoc quod uideo etiam canes adfectare ad officium pastorale, quod et mirum uidetur, maxime cum nihil in semet ipsis pastoralis praeparauerint disciplinae, sed laniare tantum et discerpere didicerint et dissipare alienos labores, quia facilius est semper perdere quam conseruare et, sicut ait Iob, homo nascitur per laborem, labore fabricatur nauis, per laborem construitur domus, punire uero hominem uel nauem submergere uel domum incendere opus potest esse etiam inertis cuiusque et otiosi
4 unde ne nunc quidem magni aliquid egisse se putent qui canes aduersum gregem uel aduersum pastorem instigare conati sunt, qui certe non poterunt gloriari quod unam ouem ad ouilia dominica congregauerint. non enim didicerunt bene facere, conturbare uero gregem hoc et aëris turbo modicus facit, hoc accidit et per morbi alicuius languorem, facit hoc et bestia subito atque ex inprouiso gregibus superueniens.

4. Haec ego timidus pastor, qui pro multa circumspectione et cautela uelut segnis et desidiosus incusor. sed non opto ex illis pastoribus inueniri, qui lac quidem comedunt et lanis adoperiuntur et quod crassum est iugulant et labore conficiunt uel

11 Iob 5, 7 24 cf. Ezech. 34, 3

1 posterulam *Cm2v* portam *ex* posteram *Rm2* ex his qui antea nostri esse uidebantur (τῶν χθὲς ἡμετέρων)] et*is qui antea nr* esse uidebantur *R* 2 nostris *V* esse *om. Cv* et *exp. R* propius *V* 3 enim *om. A* 4 talis *om. V* arcitectus *R* 5 sofista *ROC* 6 zabulus *Op.c.A* 7 canes chanes *O* aff.] aspirare *v* ad officium *R* 9 peredidicerint *R* 12 per lab.] ad laborem *v* fabricabitur *O* 13 nauim *A,Cp.c.,v* 14 etiam] et tamen *V* 15 se *om. V* 16 gregem uel aduersum *om. R* 17 poterint *Ap.c.* 19 hoc et *om. v* 20 accedit *Oa.c.* langorem *V* 23 incursor *OA* 24 commedunt *O* comedent *V* operiuntur *Cv* 25 et labore] in labore *R*

in pretium uertunt et dicunt: benedictus dominus, quoniam ditati sumus, qui se ipsos pascunt magis quam oues. sed ex illis opto inueniri pastoribus qui dicunt: quis infirmatur, et ego non infirmor? quis scandalizatur, et ego non uror? — per sollicitudinem scilicet —, qui dicunt: non quaero quae uestra sunt sed uos, et ex illis qui adurebantur aestu solis per diem et gelu frigoris noctu. patriarchae pastoris opus istud est, cuius oues signatae omnes et quae didicerunt in canalibus potatae ex intuitione et concupiscentia concipere uirgarum. uerum ista quoquo modo se habent, nos tamen, quia uenimus, reddamus nobis inuicem rationem, quid profecimus per absentiam. utile namque est non solum uerbi et actus, uerum etiam totius temporis atque horarum uel momenti credere nos poscendos esse rationem. uos ergo indicate mihi uestri operis profectum, et ego in medium proferam, quaecumque per otium et quietem in memet ipsum conuersus philosophatus sum.

5. Uos tamen quid spiritalis et altioris intellegentiae uel a nobis acceptum seruastis uel a uobis inuentum adiecistis uel de fide uel de aliis dogmatibus, de quibus saepe uobis disserui? requiro enim non solum pecuniam, quam commisi uobis dominicam, sed et augmentum fenoris expeto, ne quis forte uestrum susceptum talentum aut in terram defodit aut in sudario conligauit, etiam insuper argumentatur

1 Zach. 11, 5 3 II Cor. 11, 29 5 ibid. 12, 14 6 cf. Gen. 31, 40 8 cf. ibid. 30, 32. 38 22 cf. Matth. 25, 18. Luc. 19, 20

2 semet ipsos *Cv* 4 *pr.* et non ego *v* qui *RV* *alt.* et non ego *Cv* 6 adurabantur *C,Ra.c.* 7 noctu—*p. 173, 20* melius est *om. A* patriarcae *R* istud] illud *v* 8 didicerint *OVv* 9 potatae] potare et (et *s. l.*) *R* 10 se *C* habeant *RV* habet *Ca.c.* 11 orationem *V* profecerimus (*ex* proficimus) *R* proficimus *OCa.c.* per abstinentiam *R* 12 utille *O* 13 orarum *Ca.c.* credere nos poscendos esse rationem = οἴεσθαι λόγον ἀπαιτεῖσθαι ἡμᾶς 15 quae cum *V* 17 tamen] autem *V* quid *R* 19 uobis saepe *Cv* 20 commissi *R,Oa.c.* 21 foeneris *OVv* faenoris *C* expecto *V* nec *Cp.c.* 22 qui *V* acceptum *R* in terra *O* 23 sudarium *Ca.c.* conlocauit *C*

aduersum creditorem durum esse hominem conquerens et
quaerentem quae non posuit ac metentem quae non seminauit.
2 quid uero boni operis et laudabilis egeritis inquiro: si quid
misericordiae ita gestum est, ut operante dextera sinistra ne-
sciret, uel certe si quid ita a uobis gestum est, ut luceret lux 5
uestra coram hominibus et glorificaretur pater uester qui in
caelis est, ut ex fructu arbor cognosceretur et ex discipulis
probaretur magister, si quid certe ita gestum est, ut hi qui
subintroeunt explorare libertatem nostram, uel etiam hi qui
conuersationem fidelium desiderant percontari uidentes quae 10
geritis et qualiter geritis dicant quia uere deus in uobis est,
non solum qui recte a uobis et integre praedicatur, uerum
3 etiam pie ac religiose colitur et ueneratur. sicut enim sine
fide nullum opus bonum acceptabile ducitur, quoniam quidem
multi humanae gloriae causa uel certe naturali instinctu boni 15
aliquid agunt, ita etiam fides sine operibus mortua dicitur. et
nemo uos seducat inanibus uerbis eorum, qui omnia facile
indulgent pro uno solo, ut credatur fidei, immo potius in-
fidelitatis suae malo operi mercedes pessimas praeparantes. ego
autem apostolici uobis uerbi auctoritate denuntio: ex operibus 20
uestris ostendite fidem uestram et ex ubertate fructuum quod
bona terra sitis, et optima protestamini, nisi forte in uanum
4 laborauimus aut in uanum seminauimus. uidete si est in uobis
manipulus habens in se uirtutem facere farinam, si est in uobis
fructus dominicis horreis dignus, ut et nos talem terram 25
promptius et libentius excolamus: si quis in uobis adfert cen-

1 cf. Matth. 25, 24 4 cf. Matth. 6, 3 5 cf. Matth. 5, 16 7 cf. Matth. 7, 16 11 cf. I Cor. 14, 25 16 cf. Iac. 2, 20 17 cf. Eph. 5, 6 20 cf. Iac. 2, 18 21 cf. Marc. 4, 20 24 cf. Os. 8, 7 26 cf. Matth. 13, 8

2 mentem *Ra.c.* 4 dextra *OC* in̦ sinistra (d *s.* n̦) *O* 8 si *s. l.* *R*, *om.* *OV,Cm1* hii *ROCv* 9 hii *ROv* 12 et non solum *V* quia *Cv* 14 fine *C,Ra.c.* nullius (i *s. l.*) *O* 15 uel recte naturali *Cv* 16 etiam] enim *exp. m2 C, om. v* sine *ex* si *R* 18 credantur *V* infidelitate *Ca.c.* infidelitati *V,Cp.c.* 19 in̦ mercedes *O* 20 apli *V* 21 ostendi *O* 24 manipulos *Oa.c.* 25 et ut *v* talem *om.* *V* 26 prumptius *O* centensimum *R* centisimum *O*

tesimum fructum aut si quis uel sexagesimum, certe ad ultimum uel tricesimum, aut rursum e contrario si quis a tricesimo ad sexagesimum profecit et inde ad centesimum peruenit, sicut beatus patriarcha Isaac, posteaquam magnus factus est, 5 inuenit centesimum fructum, sicut et illi qui ibant ex uirtute in uirtutem, et qui ascensus in corde suo disponunt et cantica graduum cantant.

6. Quaero ergo fructum abundantem in ratione uestra et uestra lucra nobis ex uobismet ipsis adtentius exigo; erunt 10 enim et nostra, si sint uestra. quis ergo ex uobis confregit esurienti panem suum ex animo? quis nudum operuit et peregrinum introduxit in domum suam? quis sanctorum pedes lauit? quis tribulantibus subministrauit? quis ministrum altaris uel sacerdotem laudabiliter egentem requisiuit et nec indicantem penuriam 15 pro uerecundia secundum uires refecit, ut absque sollicitudine et occupatione altaris ministerio uacet? nec haec enim omit- 2
tenda sunt erga eos praecipue, quibus digne ac merito exhibentur. quam autem turpe est haec et nos expetere et uos non praebere! sed non haec ideo commonui, ut ita fiant in 20 me — melius est enim mihi mori quam ut gloriam meam quis euacuet et sine sumptu mihi permaneat euangelium quod apud uos praedico; nam euangelizandi mihi necessitas inminet; haec autem mihi gratia est, ut sine sumptu efficiam euangelium —, sed haec diximus, ut uos discatis Christo facere

4 cf. Gen. 26, 12 5 cf. Ps. 83, 8 6 cf. Ps. 83, 6 7 cf. Ps. 119—133 12 cf. I Tim. 5, 10 20 cf. I Cor. 9, 15 22 cf. I Cor. 9, 16 23 cf. I Cor. 9, 18

1 sexagensimum *RCa.c.* sexagessimum *O* 2 tricensimum *RCa.c.* tricessimum *O* aut] aũ *C* tricensimo *Ra.c.* tricessimo *O* 3 sexagensimum *Ra.c.* sexagessimum *O* proficit *RO* centensimum *RCa.c.* centessimum *O* 4 isac *Ca.c.* 5 cente*simum *R* centessimum *O* ille *Ca.c.* ibant (u *s.* ą *m2*) *C* ibunt *v* 8 ąłũdantẽ (eũ *s.* ąłũ) *R* ///abundantem *V* 9 et *om. Cv* lucra ura *Cv* nobis *cod. Bononiensis 30 saec. X et v* uobis *RCV*, *om. O* 10 nostra] mea *v* 11 coperuit *C* cooperuit *v* 15 uires *ex* res *R* reficit *OV* 16 ne *RC* 19 sed non] non auẽ *O* haec *om. R* 20 ut *om. Cv* 21 et (καί)] ut *OACVv* 24 dicatis *V*

per ea quae uni ex minimis eius facitis, quoniam et ille pro
3 me omnia factus est, quae ego sum, absque peccato. idcirco
ergo etiam minima quaeque, quae in me fiunt, in se recipit,
quoniam et omnia mea usque ad minimum recepit, etiam si
tecto et hospitio communices, etiam si indumento, licet uinctum 5
in carcere et decumbentem in lectulo uisites, certe, quod
minimum est, etiam si calicem aquae frigidae porrexeris et
arentem siti linguam refrigeraueris, sicut exorabat pauperem
Lazarum diues cruciatus in poenis. cui quid profuit in hac
uita deliciarum luxus? quid profuit esurientem et ulceribus 10
squalentem Lazarum despexisse? id namque ei contulit, ut
ibi misericordiam Lazari inploraret nec tamen posset adipisci.

7. Quae ergo a uobis requirimus ista sunt. et scio quoniam
non confundemini neque cum a nobis discutimini neque cum
in die domini reddetis rationem. in illa namque die congre- 15
gantur omnia quae gerimus. illuc opera nostra et actus et
ipsa quoque nos uerba nostra praecedunt, nonnulla etiam sub-
2 sequuntur. et hoc est quod dicit per prophetam: ecce ego
uenio omnia consilia uestra et actus uestros con-
gregare, et iterum: ecce homo et opus eius et merces 20
eius cum ipso. nostra uero quae sint, quae uobis de loco
silentii et quietis deferimus, uos probate. nam quod aptum sit
silentium et heremus ad philosophandum docet Helias libenter

1 cf. Matth. 25, 40 8 cf. Luc. 16, 24 18 Esai. 66, 18 20 Esai. 40, 10 23 cf. III Reg. 18, 19

1 eaq; *R.Ca.c.* 2 sum *om. V* 3 ergo *om. OA* ego *v* recipit (ἀναδέχεται)] recepit *Cv* 4 recipit *O,Ca.c.* etiam si tecto—uisites] κἂν στέγης μεταδῷς, κἂν ἐνδύματος, κἂν ἐν φυλακῇ ἐπισκέψῃ, κἂν ἀρρωστοῦντα ἴδῃς *Gregorius* 8 refrigeraberis *C* 9 lazarem *Ra.c.* diuis *Ra.c.* 10 diliciarum *Ca.c.* 11 dispexisse *O,Ca.c.* ei] et *R* 12 possit *RCa.c.,O* 14 confundimini (αἰσχύνεσθε) *O* 15 redditis *OACV* in illam—diem *O* congregantur (συνάγεται)] congregabuntur *A* 16 et opera *OA* et *ante* actus *om. O* et actus—uerba nostra *om. A* 17 subsecuntur *A* 18 per *s. l. RC* ego *om. R* 19 actos *O* 20 mercis *O,Ca.c.* 21 de locis *V* 23 heremus *O* filosophandum *RO* philosofandum *C*

Carmeli montis rupe contectus et Iohannes habitans in desertis et ipse dominus Iesus actus quidem et gesta sua turbis et populis praebens, orationes uero in silentio explens et in deserto hoc nos edocens, ut arbitror, quod oporteat aliquantulum etiam a turbis populisque subtractum tranquilla et quietiore mente alloqui deum et reparare ac recolligere a diuersis fluctuationibus sensum. non enim ipse dominus indigebat silentio 3
— neque enim erat quo secederet deus, qui replet omnia et ubique est —, sed ut nos disceremus ab eo et negotii tempus et otii. quae ergo sunt quae nos uobis ex heremo reportamus accipite. cupio enim sicut bonus negotiator et ex omni parte adquirere uolens etiam ex hac mea nundinatione uobis quoque offerre, si quid est lucri.

8. Deambulabam semotus in litore uergente iam in uesperam die. soleo namque tali quadam refectione laborum molestiam releuare, quoniam quidem nec arcus districto semper neruo cordaque distenta utilis erit emissionibus sagittarum, nisi parum quid a distensione laxetur. deambulabam igitur in litore et pedes quidem leni ferebantur incessu. haerebat uero uultus ad conspectum maris nec sane delectabilis habebatur intuitus, quamuis soleat esse gratissimus, si quando in tranquillo silentio purpurantia micant aequoris dorsa, uel cum leni motu placidis inpulsa lapsibus adludit unda litoribus. sed 2
quid erat tunc? ut uerbis scripturae dicam: uento magno

1 cf. Luc. 1, 80 24 Ioh. 6, 18

1 carmelii *O* iohannis *O* hiohannis *Ca.c.* baptizans habitans *A* 2 ihesus christus *v* 4 edocens (*pr.* e *in ras.*) *C* 5 quietiori *Cp.c.,v* 6 recollegere *OCa.c.* a diuersis] aduersis *A* 7 enim *om. A* 8 quo* *A* recederet *V* 9 ab eo *om. A* 10 deportamus *Cv* reportauimus *V* 11 sicut sicut *R* parte (πανταχόθεν)] actu *R* et *om. A* 12 adquirere *absolute* (= κερδαίνειν) *positum* nunditiatione *A* 14 in uesperam] uesperã (~ *m2*) *C* 16 reuelare *OCa.c.* destricto *R* 18 quod *Ra.c.* ad *O* distentione *Cv* ergo *v cum cod. Monacensi 3787* 19 lenis *Ca.c.* 20 a conspectu *Cv* nec sane tamen *v cum cod. Bononiensi 30* 21 quamuis (uis *m2 s. l.*) *C* 22 pupurantia *C,Ra.c.* purporantia *O* 23 adludit *C* allidit *v* 24 tunc erat *v* uentu *V*

flante mare insurgebat et infremebat, et fluctus — ut solet fieri in talibus — alii quidem longe insurgentes et paulatim in aërem superbo uertice tumescentes, tum deinde fracto inpetu languidiores iam resoluebantur ad litus, alii uero proximis adlisi scopulis furoris sui spumas in altum resperso
3 rore iactabant. et nunc quidem conchae uel cocleae exponebantur eiectae litoribus, nunc uero eaedem undis resorbentibus uerrebantur, quaedam tamen harenis tenacius inhaerentes inmobiles permanebant nihil prorsus inundationibus patientes praeter hoc solum quod fluctibus urguebantur.

9. Ex hoc ego aliquid ad nostram philosophiam traxi; mos enim mihi est ad memet ipsum singula quaeque reuocare, praecipue si quies mihi sit et silentium, si uacet animi motibus aptare quod uidetur in oculis, sicut etiam tunc temporis habui, quo scilicet oculorum uisio fiat mihi mentis eruditio.
2 quasi non, inquam apud memet ipsum loquens, mare sit uita nostra omnesque res humanae; multum enim in his est uelut salsae cuiusdam amaritudinis, multum instabilitatis et incerti. flant etiam hic spiritus, temptationes scilicet istae, quae superueniunt, ac diuersae inpulsiones rerum. quod mihi uidetur beatus Dauid considerans exclamasse ad deum dicens: saluum me fac, domine, quoniam intrauerunt aquae usque

21 Ps. 68, 2

1 flantem *O* 3 in aere *V* tumentes *R* 4 impetum *O* 5 allisis copulis *V* scopolis *O,Ca.c.* respersere et iactabant *v* 6 coccleae *A* 7 eiecti *C* iectae *V* eiectae litoribus] ęi ęt ţelitoribus *R* ęedem (*sic*) *V* eadem *cet. v* uncis (*s.* ł undis) *A* resoluentibus *OA* *post* resorb. *uerba* nunc uero—resorbentibus *repet. del. C* 8 uerberabantur *ex* uererebantur *R* uerebantur *Oa.c.* uertebantur *v* arenis *A* 9 ex (*m2 s. l. C*) inundationibus *Cv* 10 urgebantur *Rp.c.OV* 11 filosophiam *RO* traximus (*om.* mos) *R* 12 mihi enim *R* 13 si uacet] siue et *A* uacet et *O* animo *Ra.c.* 14 etiam] enim *R* ṇunc (τ *s.* ṇ) *R* nunc *AC* 15 quoş *R* scilicet et *v* fiebat *Rp.c.* 17 enim] aũ *C* 18 instabilis *A* et incerti flant] cuius uenti flauit *O* 19 hinc *OA* 20 ac] acsi *R* aç *O* diuersis inpulsionis (b; *s. tert.*i) *O* inpulsationes *R* quid *A* 21 dnm *O* 22 dne (ds *s. l. m2*) *A*

ad animam meam, et: libera me de profundo aquarum, et: ueni in profundum maris et tempestas demersit me. eorum autem, qui temptationes incurrunt, 3
uidebantur mihi alii tamquam leues illae ostreorum testae
5 huc atque illuc distrahi fluctibus et raptari et ne parum quidem ingruentibus molestiis posse resistere nullam uidelicet habentes in se melioris ac sobrii consilii grauitatem, quo muniti et roborati obuiare possint superuenientibus malis, alii autem parum quid non tam sua constantia obniti et resistere quam
10 firmioribus quibusque et ualidioribus adhaerendo. alii uero uide- 4
bantur mihi esse petra quaedam similis illi petrae, super quam aedificati sumus, hi scilicet qui sapienter instituti et eminentius a ceteris illis uiuentes, qui humilem et terrenam ducunt uitam, inconcussi et inmobiles permanent et uel inrident uel miseran-
15 tur eos qui inpulsu fluctuum uolutantur, in quo aliud tamquam sapientes faciunt, aliud uero tamquam misericordes. apud hos ergo tales uiros turpe ducitur, si quis fortis sit et 5
constans absentibus malis, uincatur autem, cum uenerint, et praesentibus cedat in rebus praecipue fragilibus et nusquam
20 mansuris, et si ante tempus quidem philosophus sit, in tempore uero ignauum se ac desidem praebeat, sicut si quis se ipsum optimum putet athletam numquam descendens in stadium aut gubernatorem probabilem, si in tranquillitate de gubernandi

1 Ps. 68, 15 2 ibid. 3 11 cf. Matth. 16, 18

2 et—maris *om.* *v* in profundo *O,Aa.c.* 3 dimersit *C* in temptationes *V* 4 illa eostreorum *V* ostrearum *Rp.c.* osthreorum *C* 6 habentes uidelicet *V* 7 meliores (i *s.* e) *O* moniti *RO* 8 possent *V,Ca.c.* 9 non tam *ex* notam *Rm2* 11 quaedam] quidem *V* similes *Vv* 12 hii *ROCv* 13 d*cunt (u *s.* *) *O* 14 inconcusi *R* inmobilis *Oa.c.* miserentur *OACVv* 15 inpulsus (ib; *s. pr.* s) *C* impulsibus *v* flutuum *O* 17 hos] eos *A* si qui fortes sunt et constantes *V* qui *OC,Ra.c.,v* fortes *Ra.c.* forte *C* 18 uincantur autem.. et—cedant *V* uenerit *Ca.c.* 20 quide *Ca.c.* filosophus *R* philosofus *C* philosophus sit] philosophasset *O* 21 *pr.* se *om.* *A* ac *R* et *cet.* *v* *post* praebeat *add.* fiat *A* si**cut *C* si qui *OC,Ra.c.,v* 22 putat *v* atletham *O*

disciplina disputet, in tempestate uero gubernacula non contingat.

10. Uerum quoniam in tales disputandi deuenimus locos et imagines uerbi incurrimus praesentibus rebus satis aptas, nisi me formidolosum quendam senem putetis, uelim uobis indicare quae sentio. et quidem faciam, quoniam scio et sanctam scripturam huiuscemodi uti similitudinibus, ut manifestiora
2 faciat ea quae uult hominibus indicare. arborem quandam ferunt fabulae, quae excisa magis pullulat et uirescit et uelut certamen quoddam aduersum ferrum gerit et — si licet nouum aliquid dicere de re noua — morte sua uiuit et interitu conualescit atque augetur absumpta. haec quidem fabulae, quibus
3 licent omnia. mihi autem uidetur per hanc imaginem illud indicari quod uir eruditus et sapiens in molestiis et temptationibus reuirescit et materiam quandam uirtutibus suis praeberi putat, cum tristia quaeque proueniunt, et efficitur ornatior in aduersis, cum neque dextris armis iustitiae extollitur neque sinistris inclinatur et frangitur, sed semper idem est in eodem permanens statu, immo et aliquanto post tristitias clarior, sicut
4 et aurum post fornacem limpidius inuenitur et purius. ita ergo nosmet ipsos praeparemus, ut, si quis nobilitate familiae gaudet et generis, studeat etiam in moribus et disciplina nobilis apparere, ut et natalibus et industria clarus existat. ignobilis quis est secundum luti huius figmentum — si tamen magna aliqua differentia inter lutum habetur et lutum —: eo amplius honestis et liberis institutionibus nobilitatem sibi ipse conquirat,

9 cf. Horat. carm. IV 4, 57—60

1 disciplina* *O* 3 in talibus—locis *V* 5 nisi (*s. l.* ł ne) *R* senem (γέροντα)] ſonçm (*s. l.* pconê *m2*) *R* esse non *A* uellem (e *alt. ex* i) *O* 6 quoniam] quia *ex* quo *R* 9 pullulet *R* pululat *C* 10 si licet *ex* scilicet *R* 11 derenouata (ta *s. l.*) *R* de *om. Cv* nouata *C* renouata *v* uiuet *O* 12 adsumpta *RO* 14 immolestiis *A,Oa.c.* 16 tristitia *R,OCa.c.* quaequae *O* 17 iustitia *R* 18 inclinatur] incuruatur *A* 19 aliquando *Cv* 20 fornace *Ca.c.* 22 in *om. A* disciplina talibus (*om.* nobilis—natalibus) *V* 26 institionibus *Ca.c.* ipsi *Cp.c.,v* conquærat *Ca.c.*

quam utique multo gloriosius est homini ex se genuisse quam ab alio suscepisse. triplici namque differentia constare ego prosapiam generis puto. nam unum illud est commune omnium hominum genus, quo ex supernis esse coepimus, secundum quod omnes ex aequo nobiles sumus, quoniam quidem ad imaginem dei facti sumus; aliud genus est ex carne originem ducens, in quo nescio quae aut quanta nobilitatis habenda sit differentia, cuius una est omnibus eademque corruptio; tertium est quod uel uirtute uel nequitia quaeritur, in quo tanto, opinor, quis uel nobilior uel ignobilior erit, quanto aut obfuscauerit in se aut excoluerit imaginem dei. huic nobilitati studebit omnis qui 6
uere sapiens est et uere philosophus. quartum autem illud genus, quod per codicillos et cartulas uenit, tunc sermone dignum faciam, cum etiam picturae alicuius decorem in ceris et coloribus expressum suspexero uel admiratus fuero simiam leonem esse iussam.

11. Iuuenis quis est: ostendat aduersum uitia fortitudinem suam et in hoc utatur iuuentutis feruore, ne iuuenilibus erroribus cedat, sed maturitate prudentiae lasciuiam uincat aetatis. gratulabitur procul dubio de hac uictoria magis quam si fuisset in Olympiaco certamine coronatus; uincet enim in illo stadio uel theatro, in quo humana certamina angeli spectant, et corona eius nulla senectute marcescet. habebit nam- 2
que non parui temporis sed aeternam securitatem, cum de hoc certamine coronatus abierit ad regionem uiuorum, ubi iam non est inmaturus et senex, sed omnes in una plenitudinis Christi

26 cf. Eph. 4, 13

1 quam] quia *V* ex se genuisse gloriam *V* 3 prosapiętiā (am *s.* eṇ) *R* prosapiem *V* genṇeris *R* illud unum *OAV* est *om. v* 4 quod *R* quod] quo *A* 7 sit] est *V* 8 eadem *v* 9 opinor (οἴμαι)] ut (*s. l. m2 R*) opinor *RAV* 10 offuscauerit *ROC*, *cf. p. 245, 11* 11 nobilitati. *O* 12 sapiens est uere *v* 13 codicellos *A* kartulas *O* car..tulas *C* tum *Cv* sermonem *C* 14 in ceris] ingeris *V* 15 adfirmatus *C* 16 uisam *v* 18 feruorem *Ca.c.* nec *A* 21 olyphiaco (*s. l* atlethico) *R* olimpiaco *OCv* uincit *CVv* 22 studio *R* expectant *V* 23 marcescit *RCv* marcescat *A* arescit *V* 24 et eternam *v*

aetate perfecti sunt. decorus aliquis uultu est et forma praecipuus: obseruet ne inferior sit et deformior in animae decore; haec enim forma marcescit et praeterit, illa uero in aeternum
3 manebit. deformis quis est exteriore uultu: sed interiorem decorum faciat et exornet, sicut in horrentibus spinis fraglantissimi et decori gestantur flores rosarum; nam et illud, quod scriptum est: decorus forma super filios hominum, nullo genere prorsus ad exteriorem sed totum ad interiorem
4 hominem respicit. robustus est aliquis et uegetus: abutatur fortitudine corporis ad optima et honesta officia infirmos uisitans, inquietos redarguens, in uerbo dei fiducialiter agens, ieiuniis et uigiliis diffusiorem materiam corporis extenuans, humi requiescens; caelestia simul terrenaque consideret nihil firmum uel securum in praesenti uita conlocans sed ultimum
5 diem per singula sperans. aeger quis est et infirmus: repugnet, quod, etsi uincitur, in eo uincit quod iam non habet pugnam. diues quis est: studeat dispensare diuitias, dare indigentibus ex his quae habet; fiat tamquam alienorum dispensator, ut et indigentes misericordiam consequantur et ipse sublatis e medio his quae obstabant adiungatur ad deum nihil habens nisi crucem suam et corpus. pauper est quis: sed in deo diues sit, quin immo et inrideat diuites saeculi, qui quanto magis adquirunt, tanto amplius indigent, uelut si propterea bibant, ut sitiant.

7 Ps. 44, 3 8 cf. Rom. 7, 22. Eph. 3, 16 10 cf. Matth. 25, 36 11 cf. I Thess. 5, 14 cf. Act. 9, 27. 28 21 cf. Matth. 16, 24. Marc. 8, 34. Luc. 9, 23 14, 27

1 decoros *Ra.c.* 4 extero ore *Ra.c.* 5 decorē *R* (*ex* decorū) *A*,*Ca.c.* orrentibus *Oa.c.* fraglantissimi *Ra.c.V* flagrantissimi *OAC.Rp.c.* fragrantissimi *v* 8 prosus *Oa.c.* 9 uigetus *v* qui abutatur (qui *s. l. m2*) *V* utatur *v* 12 extenuans *Ca.c.* attenuans *Cp.c.*,*v* 14 ••uel *O* collocans *R* 15 est *add. Om2* 16 in eo uincit quod iam non habet pugnam = νικήσει λαβὼν τὸ μηκέτι μάχεσθαι uincit] uincitur *R* uincet *O* uinci *Ca.c.* quod iam] quo iam *A* 19 indigentibus (es *s.* ibus) *O* sublati (o *s.* i) remedio *O* 21 est *om. O* pauper est quis sed] pauper quis sit *O* sed] sit (*omisso* sit *post* diues) *A* 22 quanto] tanto *V* 24 satiant *Oa.c.*

12. Esurit quis: speret cum uolatilibus caeli a deo pasci, quae neque seminant neque arant, certe uel cum Helia credant se apud Sareptenam uiduam nutriendos, ubi capsaces olei non deficiet nec hydria farinae minuetur, sed uenis perennibus utraque ministrabunt ad aeternam gloriam uiduae hospitalis, ut pasceret eum, a quo pasceretur. sitit quis: fontibus utatur et fluuiis et utatur poculis absque mensura ministratis. frigore laborabit: hoc et Paulus; sed ad tempus est aliquod et saxi indumentum; doceat te Iob dicens: et quia non habebant tegumentum, saxo adoperiebantur. considera etiam illud quod ad perfectionem proximus est iste 2
qui talis est; cum enim maledictus fuerit uincet; non enim reddit maledicta pro maledictis. persecutionem si patietur, tolerabit; blasphematus deprecabitur; criminatus orabit. si in maxilla palma fuerit percussus, praestabit et alteram, ut caedentem doceat patientiam et opere doceatur qui non obtemperat uerbo. exprobrabitur: hoc et Christus; et erit illi gloria, si socius efficiatur passionum Christi. etiamsi Samaritanus 3
audiat, etiamsi daemonium habens, illud audiet homo quod

1 cf. Matth. 6, 26 3 cf. III Reg. 17, 14 8 cf. II Cor. 11, 27 9 Iob 24, 8 14 cf. Luc. 6, 29 18 cf. Ioh. 8, 48

1 uolatilibus] uoluntatibus (cribus *s.* ntatibus) *R* 2 certe uel *R* certe uel (uel *s. l.*) *C* certe *OAV* elia *Ca.c.* 3 se *postea add. O* sarepthenam *A,Vp.c.,v* sarapthenam *C* 4 ydria *RCVv* idria *O* perhennibus *v* 6 hospitali *C* (*alt.* i *sequente rasura*) *v* 8 laborabit (ῥιγώσει)] *Cv* laboraut quis (*sed* quis *in fine uersus m2 additum*) *R* laborauit *OV* laborat *A* sed et ad *v* *post* ad tempus (ἐπὶ ποσόν) *falso interpungitur in textu Graeco* 9 aliquid *A* indumentum etiam saxi *V* sanctus iob *v* et quia non (παρὰ τὸ μὴ ἔχειν αὐτοὺς σκέπην) *RAV* et qui non *OCv* 10 habebat—adoperiebatur *Cv* tegmentum *A* adoperiebantur (ad *s. l.*) *O* operiebantur *A* 11 illud euãgelicũ *v* proximis *Vp.c.* 13 reddit (τῷ μὴ ἀντιλοιδορεῖσθαι)] reddat *OC* reddet *Vv* patietur (διωχθήσεται) *Wrobel* patitur *codd. v* 14 blasphematur *A* blasfematus *C* si etiam *v* 15 cedentem *RCv* cadentem *O* 16 patientia *A* opera *O* obtemperet (a *s.* e) *O* 17 exprobabitur *O* hoc est et (et *s. l.*) xp̃s *A* et *alt. om. Cv* 18 samaritanus es (es *s. l.*) *R* 19 demonium *RO* *alt.* audiat *Cv*

ingestum est deo; immo uero et multa adhuc desunt, etiamsi multa patiatur. numquid et aceto ac felle potatus est? numquid coronam spineam gessit? numquid sceptrum calami tenuit? numquid circumdatus est coccinea clamide? numquid crux? numquid claui? numquid latrones dextra laeuaque confixi et praetereuntium insultatio? sed oportebat et in hoc plus habere deum, in quo plus patientiae in contumeliis habet.

13. Nihil hac institutione praecelsius, nihil hac philosophia, quae in Christo est, clarius. quomodo enim potest teneri qui nudus est? quaeuis opulentia uinci potest magis quam Christiani philosophi nuditas. onagrus quidam est in deserto remissus et liber, inridens quoque multitudines urbium et iurgia exactorum non audit. unicornis est quoddam animal quod suis legibus uiuit, de quo ait: numquid uolet tibi seruire unicornis, aut alligabis eum ad praesaepe, aut
2 sub iugum tuum accedet? sed etsi ab omnibus quae in terris sunt excludatur, tunc etiam aptat sibi alas sicut aquila et reuertetur in domum eius qui fecit eum, id est ad deum perget. dicam adhuc aliquid breuiter. duo sunt in caelo quae teneri non possunt, deus et angelus; tertium uero est in terra Christianus philosophus. uelut quidam incorporeus est uiuens in carne, incircumscriptus est in corpore, in terra caelestis est, in corruptione inpassibilis est, in omnibus cedit,

2 cf. Ps. 68, 22 3—6 cf. Matth. 27, 29—40 11 cf. Iob 39, 5. 7 14 Iob 39, 9. 10

2 et *om.* *Cv* fel *Ca.c.* 3 sceptra *v* 4 coccineam clamidem *OA* 6 exultatio *C* insultatiq; *V* et *om.* *A* 9 clarius] gloria *V* quią *R* 10 opolentia *Ca.c.* cristiani *Ra.c.* xp̄i *V* 11 onagrus (er *s.* rus) *RV* **onagrus *C* onager *Ap.c.* quidem *O* 12 iu̇ iurgia *O* 13 audet (i *s.* e) *O* quoddam] quidæ *R* quidam *OVa.c.*,*C* quidem *A* 14 ait] ait ad iob *OC* dominus ait ad iob *v; textum Graecum secutus* (φησὶν ὁ Ἰώβ) *uix recte* ait Iob *maluit Wrobel* ualet *R* seuire *A* 15 uicornis (?) *A* allegabis *Oa.c.* 16 iugū̇n *R* iungum *A* accedit *OA* sed si *A* ominibus *V* quąę (i *s.* ąę) *R* 17 aquilę *Cv* 18 reuertetur (ἐπιστρέψει) *R* reuertitur *cet.* *v* 19 pergit *O* qui *RCv* 20 est uero *v* est *om.* *R* 22 incircumscriptum *Ca.c.* 23 corręptione (u *s.* ę) *R* credit *R*

in omnibus uincitur praeter in animi libertate et in eo magis
uincit, in quo omnibus auferre ei quid uolentibus cedit. quia 3
ergo philosophum Christianum noster sermo descripsit, age
nos quoque aptemus nosmet ipsos ad similem uitam et nostras
5 spes in huiuscemodi institutionibus contemplemur, ut, si
forte ueniant ad nos qui oderunt nos gratis et qui tota die
inpugnant nos, inueniant nos etiamsi non perfectos in disciplina, at certe in tali exercitio meditantes, ut uel propositum
reuereantur, si nondum perfectionem operis pertimescunt.
10 14. Quid enim omnino est quod pati homo per hominem
potest? praemeditemur apud nosmet ipsos semper et ipsi nos
probris odientium confutemus. inperitos nos et insipientes appellabunt: unam sapientiam noui, timorem domini, quoniam principium sapientiae timor est domini et finis uerbi
15 audire omnia et timere deum. haec Salomon, qui est
sapientissimus, dicit. si uero hanc a nobis saeculi sapientiam 2
quaerunt, Pauli ad eos sermonibus respondeamus quia stultam fecit deus sapientiam huius mundi, quia nec
prius potest quis sapiens effici apud deum, nisi stultus fiat
20 in hoc mundo. sed paupertatem et penuriam exprobrabunt:
istae sunt diuitiae meae, istud me non solum gloriantem, sed
et adrogantem facit. uideor enim mihi hoc audire ab inimicis
quia uestigiis illius incedam, qui propter nos pauper factus
est cum diues esset. atque utinam exuere me possem etiam 3
25 istis ipsis pannulis, quibus circumdari uideor, ut nudus effugerem

6 cf. Ps. 68, 5 13 Prou. 1, 7 14 Eccle. 12, 13 17 I Cor. 1, 20 23 cf. II Cor. 8, 9

1 animę *Op.c.,v* libertatem *OCa.c.* 2 offerre *O* auferri *Ca.c.* cedat *Ca.c.* 3 chri tianum *R* disscripsit *O* 4 aptemus *om. R* nostras spes (τὰ ἡμέτερα)] nostram spem *OAC* nostrā specie *v* 5 ut] et *V* 7 perfectus *Ca.c.* 8 at] ad *RCa.c.* ac *A* p̄positum *v* 9 pertimiscunt *Op.c.* pertimescant *Cv* 10 Quod enim *v* per hom.] ab homine *V* 12 opprobriis *V* confitemur (u *s.* i) *A* 14 est *om. Cv* 15 salamon *C* 16 querunt sapientiam *Cv* 17 quia] quoniam *A* 19 quis pot. sap. eff. *R* sap. pot. quis effici *V* 22 arrogantē *R* 24 exure *Oa.c.* possim *ROCv* 25 pannolis *O* circumdare (i *s.* e) *O* effugirem *O*

spinas saeculi, quae retinent et reuocant pergentes ad deum! utinam autem etiam graue istud corporis indumentum citius deponerem, ut leuiore induerer et puriore! patria ac domo fugitiuos uocabunt: parua de nobis sentiunt, uere iniuriosi
4 sunt. habemus enim nos patriam hic manentem? est nobis 5
ulla in hoc mundo domus? ipsi, ut uideo, non sunt hospites neque peregrini super terras, sicut patres nostri. non uos laudo gloriantes de huius mundi proprietate. uidete ne de illa uera patria decidatis et illius peregrini et alieni inueniamini, cuius
5 nos ciues inueniri cupimus et optamus. senectutem nobis et 10
fragilitatem corporis si exprobrent, doceamus eos quia non omne, quod materiae corporali deest, uel senecta temporum uel tabo infirmitatis absumptum est; aliquantum ex ea etiam cogitatio futuri iudicii et aeternae spei sollicitudo consumpsit, ut etiam nos parum aliquid gloriemur. audiui enim Paulum 15
dicentem quod caro et sanguis regnum dei possidere non possunt. quo ergo mihi hic taurinas carnes nutrire et corpora pingui aruina distendere ac fecundiorem corruptelae materiam praeparare?

15. Sed ais mihi: 'quid si uos ipsos, qui praeestis sedibus, 20
aliquis depellat et a docendi cathedra excludat?' non contri-

6 cf. Hebr. 11, 13 15 cf. II Cor. 11, 16 16 I Cor. 15, 50

1 spinis *O* ac reuocant *Cv* 2 utinam etiam aũ *Ca.c.* utinam etiam aut graue corp. istud *v* 3 leuiore (i *s. l.*) *R* induer *A* 4 parua (μικρά)] parua (ra *s.* ar *m2*) *R* 5 habemus enim nos] non (*s. l. m2*) habemus enim nos *R* habemus nos enim *A* patriam non hic manentem *OC* manentẽs *R* non (*s. l. m2*) est nobis *R* 6 ulla] nulla *OC* non uos *ex* nouos *R* 8 de huius mundi gloriantes proprietate *V alt.* de *om. A* 10 inuenire (i *s. alt.* e) *O* 11 quia] quoniam *A* 12 uel *ex* ue *C* 13 tabo infirmitatis] talione infirmitates *A* sumptum *R* adsumptum *O,Ca.c.* ex ea (o *s.* a) *R* etiam *om. R* 16 possedere *O* 17 quid ergo *R* hic *R*, *om. cet. v* mihi *om. V* 18 pinguia ⁎ ruina *O* pingua (i *s. inter* u *et* a) aruina *C* pinguia aruina *v* 20 uos] utique *R* ipsos qui (ł is *s.* os, ł b; *s.* qui) *R* et sedibus *V* 21 aliquid (s *s.* d) *O* aliquid *AV* aliqui *Ra.c.Cv, fort. recte* depellet (at *s.* et) *R* depellant *v* ad *RO* excludant *v* tristabit *R* contristauit *OV*

stabit hoc illum qui ad hoc inuitus adductus est. sin minus,
edocetur quam magnopere retinendum sit quod tam indigne
et inpudenter expetitur. tum deinde quis umquam, qui secun- 2
dum Christum sapit, qui euangelii cupit esse discipulus, de
5 primatibus lites mouebit habens Christi regulam, quae de
infimis placendum decernit? quamuis nunc e contrario propter
primatus moueantur omnia et perturbentur atque orbis terrae
bellis ecclesiasticis quatiatur, ita ut paene iam discipuli Christi,
pro quibus dominus maiestatis crucifixus est, omisso dei nomine
10 et nomine nouo, quo appellati sunt humanis nominibus, cense-
antur. nos autem qui praesumus non utique ex locorum sed
ex morum nobilitate innotescere debemus neque urbium claritate
clari effici magis quam fidei puritate. sed, quod est infelicius, 3
diligenter notamus quis ad dexteram sedeat uel quis ad sinistram,
15 quis uero medius et quis excelsior, quis uero considat humilior,
uel quis praecedat, quis autem simul incedat. quorum omnium
obseruatio quam plurimam contritionem dei ecclesiis generauit
et multos in interitum praecipitauit atque in haedorum sini-
stram partem detorsit non solum ex populis, uerum etiam ex
20 ipsis doctoribus et magistris, qui cum doceant Israhel ipsi haec
ignorant.

16. Quod etiamsi nos ab altaribus prohibeant et excludant,
scio aliud altare, cuius typum gerit altare hoc quod habetur

5 cf. II Cor. 12, 10 9 cf. Ps. 28, 3 18 cf. Matth. 25, 33
20 cf. Ioh. 3, 10

1 illum hoc *R* qui. *C* si minus *OACv* 3 expeditur *Ca.c.* qui] si *O* 4 euangeliū *Ra.c.* eguangelii *A* 5 priatq; *V* primatibus lites—perturbentur *om. V* habemus *Cp.c.,v* 6 pacificandū uel pacādū dec. *v* dediscernit *A* e *om. v* 7 primates *Cp.c.,v* moueantur (an *s. l.*) *R* adque (que *s. l.*) *O* 8 bellicis *V* paene] bene *v* 9 magestatis *OC* 10 apellati *R* 12 mobilitate *O* deberemus *AV* 13 clari *om. A* fide *Ra.c.* de fidei puritate *A* quid *A* 14 dexterram *O* uel *om. OAV* 15 qui *R* quis uero] quisue *RV* consedeat *OVv* 16 quis a. s. incedat *om. R* 17 quam] quia *A* 18 interitum (in *s. l.*) *O* interitu *Ca.c.* 19 retorsit *A* 20 doct.] tortoribus *C* qui—ignorant] qui non tantum suis prodesse uel praeesse ignorant *V* istrahel *R* hoc *v* 22 quid *A* 23 geret *Ca.c.*

in terris, super quod altare acisculus non ascendit, nec pollutum est nec audita est uox ferri super eum uel aliquid in eo artis aut uarietatis effectum est, sed omne in illo opus men-
2 tis et per scientiam fidei ascensus. si hinc inique excludor, adstabo et ministrabo illi altari. ibi offeram hostias et oblationes et holocaustomata, ad illud altare, quod in spiritu intuens magnus ille Dauid, uerus dei philosophus, dicebat: introibo ad altare dei, ad deum qui laetificat iuuentutem meam. ab illo enim altari non quilibet eiciendi me habebit
3 potestatem. sed ciuitate depellent et fugabunt: numquid et de caelesti urbe Hierusalem, quae est mater omnium nostrum, depellere nos poterunt uel fugare? facultatibus defraudabunt: quibus? meis? facilius mihi alas incident, quas non habeo. si autem ecclesiasticis, hoc utique est, pro quo omnis pugna et pro quo omne certamen est. aut ignoramus quia per pecuniae cupiditatem et loculorum fraudem etiam ad proditionem proficitur Christi et triginta argenteis dominus maiestatis adpretiatur? tanto pretio non dominus sed proditor dignus est.

17. Domos nobis excludent, ministeria inpedient, officia prohibebunt, amicos auertent — ualde enim et amicis et do-

1 cf. III Reg. 6, 7 5 cf. Hebr. 10, 8 7 Ps. 42, 4 11 cf. Hebr. 12, 22. Gal. 4, 26 17 cf. Matth. 26, 15

1 acisculus (λαξευτήριον) *OACV* ạcisçulụs (fasciculus *s. m2*) *R* asciaculus *v* 4 et *Engelbrecht collato textu Graeco* (ὅλον τοῦ νοῦ τὸ ἔργον καὶ διὰ θεωρίας ἡ ἀνάβασις) est *codd. v* est et *Wrobel* ascensus (ἀνάβασις)] ac sensus *R* 5 abstabo (d *s.* ḃ) *R* asstabo *A* astabo *Cv* ubi *v* 6 quod in spiritu *om. R* 7 ille magnus *A* 9 eciendi *O* 10 sed] si de (i *ex* e, de *s. l. m2*) *C* si de *v* depellent] *add.* uere gregorius non timebat quicquid mali sibi a malis inferretur habens secum deum. sed in his aperit suo tempore persecutiones fuisse per hereticos aduersus seruos dei *R in mg.* et effugabunt *Cv* 11 iherusalem *V* nostrorum *OCv* 12 depelli *Ca.c.* potuerunt *O* defraudabunt *C* 13 quibusq; (q; *s. l*) *R* meas *Vp.c.* alias *O* 14 eclesiasticis *O* hoc utique altare (altare *s. l.*) est *O* 15 est *om. A* haut (h *s. l.*) *R* 16 cupiditate—fraude *A* locorum (*s. l.* ł loculorū) *R* locorum *Vv* 17 proficitur (sci *s.* ci) *O* proficiscitur *v* 18 adpciatur *R* *post* proditor *ras. 4 litt. R* 19 Domos nobis] dum nos *Cv* domibus *A* nos *Ap.c.* inpediant (e *s.* ạ) *R* inpedent *Ca.c.* 20 amicos (i *s.* ǫ) *R*

mibus grauis est uita philosophi —: immo uero recusantes haec magis possumus et debemus laedere quam abutentes, quasi non sufficiat unius religiosae uiduae domus talis aliqua, qualem illam de Sarepta commemorauimus, quae simplicem uictum
5 religioso dependat officio. pro qua et nos dicamus: det illi dominus inuenire misericordiam a domino in illa die. amici autem qui fideles sunt et boni numquam recedent, 2
qui infideles sunt et simulati non tam recedent quam arguentur et apparebunt, quorum utraque genera designans propheta in
10 persona domini dicebat: amici mei et proximi mei alii quidem manifeste aduersum me adpropiauerunt et steterunt, alii autem humanius de longe steterunt. et ipse dominus ait: in hac nocte omnes uos scandalum patiemini in me. paulo minus et Petrus negauit.

15 18. Quid ergo est? nolite credere in amicis et in fratribus nolite confidere. sed quid dicendum est? si consistant aduersum me castra, non timebit cor meum; si insurgat in me proelium, in hoc ego sperabo. et in tantum in his omnibus, quae patior ab inimicis,
20 nullus me timor, nullus metus inclinat, ut meis maeroribus derelictis illos ipsos qui haec inferunt lugeam. uos ergo, 2
honorabilia mihi et ueneranda membra Christi, populus eius et oues gregis eius, in omnibus temptationibus et aduersum omnem inprobitatem luporum his uos meditationibus roborate,
25 ne prodatis umquam ouile uestrum — nouella namque est

4 cf. pag. 181, 3 5 II Tim. 1, 18 10—12 Ps. 37, 12 13 Matth. 26, 31 15 Mich. 7, 5 16 Ps. 26, 3

1 uite *Ra.c.* 2 ledere (*s.* incedere) *R* quam] quia *A* quã habuentes (h *s. l.*) *R* 3 suffitiant *A* 4 sareptha *ROA* 5 dependebat *OAv* 6 misericordiam inuenire *A* a domino *om. V* illo (a *s.* o) *O* 8 infidele *Ca.c.* recedunt *A* arguenter *A* 11 adpropriauerunt *R* et adpropiauerunt *O* adpropriauerunt *V,Ca.c.* 13 unde ipse dns ait *V* 14 patimini *Ra.c.* in me *s. l. O* 15 *pr.* in *R*, *eras. O* 17 consistat *O,Ca.c.* 18 aduersum me *V* hac (o *s.* a) *R* 19 que ego patior *v* 22 menbra *C* 23 ouis *R* 24 roboratæ *R* 25 ne *s. l. R* nec *OCVv* ouilem *O,Ca.c.*

congregatio uestra —, et uidete ne, priusquam congregemini, dispergamini et dissipemini sicut oues remissae de uinculis et efficiamini in exterminationem subito, ne et uos excidamini et nobis dolorem grauissimum generetis, ne simplicitate pastoris ad subuersionem gregis abutamini et accidat uobis quod scriptum est: perditioni tuae, Israhel, quis subueniet?
3 et quibus utar postmodum medicamentis, quibus alligaturis, ut reconiungam et conglutinem dissidentia? quibus sermonibus, quibus orationibus, quibus lacrimis deflebo contritionem tuam?

19. Aeterna trinitas ueneranda perfecta, quae a nobis tota fide coleris et adoraris, tuum est hoc opus, tua quoque sit etiam tota perfectio. tu et istis constantiam et nobis patientiam dona, et istos ad concordiam et nos ad tolerantiam firma, ut et nobis laboris nostri indeclinabilem spem et istis fidei et perseuerantiae praemia digna restituas inluminans eos perfecto et integro et purissimo lumine sapientiae tuae, ut intellegant et agnoscant, quomodo tu ipsa sancta trinitas unus es deus,
2 et quomodo tu, sancte deus, trinitas ueneraris; quomodo ingenitus et genitus et procedens una natura est, tres proprietates, unus deus, qui est super omnes et per omnes et in omnibus neque augmentum neque inminutionem recipiens neque diuisionem ullam capiens; qui nunc quidem ex parte agnosceris et ex parte requireris, fortassis autem quandoque uel totus uel certe multo amplius quam nunc cognosceris ab his,

3 cf. Ps. 72, 19 6 Os. 13, 9 20 Eph. 4, 6

1 congregemini (gre *s. l.*) *R* congregamini *Ov* 2 dissepemini *O,Ca.c.* oues (*cf. p. 187, 25*)] boues (βοίδια) *CVv* 3 et *pr.*] ut *RCv* ne. *O* 4 simplicitatem *OV,Ca.c.* 5 accedat *ROC* 6 qui *O* 7 utor *Ca.c.* 8 dissidentia (τὰ διεστῶτα)] dissidentiā *RA* dissedentia *O,Ca.c.* 9 quibus (bus *s. l.*) lacrimis *R* 11 perfecta] perfectaque (προσκυνητὴ καὶ τελεία) *v cum cod. Monacensi 3787* 12 adoratoris *C* 14 istas (o *s.* a) *R* ad cordiam *R* et *om. A* tollerantiam *O,Ca.c.* 15 labores *O* et *post* fidei *om. A* 18 es] est *RA* 20 et unus *Cv* unus est deus *A* 21 super om et per oma *O* 23 ex parte—*l. 25* uel *in mg. O* cognosceris *OAV*

qui te recte hic quaesierint uita et fide probabili. tibi gloria et potestas in saecula saeculorum. amen.

1 recta *Cp.c. v* uitę *V* 2 INCIPIT DE HIEREMIA DICTA PRAESENTE IMPERATORE APUT QUEM ET INTERCEDIT PR QUODĀ PERICLITANTE *R* INCIPIT LIBER SEXTUS DE HIEREMIA DICTA PRAESENTE IMPERATORE. APUD QUEM ET INTERCEDIT. PRO QUODĀ PERICLITANTE. FELICITER *O* EXPLICIT LIBER SCI GREGORII EPI IN SEMET IPSO DE AGRO REGRESSUS. INCIPIT LIB EIUSDĒ DE IHEREMIA DICTA PRESENTE IMPERATORE APUD QUEM ET INTERCEDIT PRO QUADĀ PERECLITATA *A* EXPLICIT LIBER V; INCIPIT EIUSDĒ LIBER VI DE IHEREMIĘ DICTIS (IS *in ras.*) PSENTE IMPERATORE APUD QUĒ INTERCEDET PRO QUODĀ PERICLITANTE; *V* EXPLICIT DE IN SEMETIPSŪ DE AGRO REUERSO. INCIPIT DE HIEREMIA DICTA PRESENTE IMPERATORE INTERCEDENS PRO QUODAM PERICLITANTE. *C* Explicit de semetipo de agro reuerso. Incipit de ieremie dictis. presente imperatore intercedente pro quodam periclitante *v*

VI.

AD CIUES NAZIANZENOS GRAUI TIMORE PERCULSOS ET PRAEFECTUM IRASCENTEM.

R = codex Reginensis 141 saec. IX—X.
O = codex Oxoniensis Laud. Misc. 276 saec. IX.
A = codex Atrebatensis 621 saec. X.
C = codex Augiensis CXVIII saec. IX—X.
V = codex Vindobonensis 759 saec. XI.
v = editio princeps Argentinae 1508.

VI.

AD CIUES NAZIANZENOS GRAUI TIMORE PERCULSOS.

1. Uentrem meum, uentrem meum doleo et sensus mei turbati sunt ait in quibusdam locis sermonum suorum Hieremias, eximius prophetarum, plenus misericordiae et deflens populi Israhel incredulitatem, qui alienus efficiebatur a deo, uentrem in hoc loco animam suam nominans tropicis legibus. ita enim in multis locis sanctae scripturae reperies siue pro eo quod occultus est et inuisibilis in hominibus uenter et aeque ut anima a conspectibus latet, siue quia similiter suscipit uerbi cibos et per singula quaeque membra dispensat et diuidit; quod enim agit cibus in uentre, hoc et uerbum gerit in anima. sensus autem, quos sibi dicit esse turbatos, puto quod motus 2
et cogitationes animae dicat, et eos praecipue motus, quos ex sensibus corporalibus capit, pro quibus praecipue iusti quique perturbantur et dolent et pro humanis miseriis inflammantur. si uero et corporales quis sensus intellegat, quos dicit esse turbatos, non mihi satis uidetur errare eo quod sancti et oculis et auribus uidentes et audientes mala perturbentur et indignentur, qui utique desiderium gerunt uidere illa quae

3 Hier. 4, 19

5 plen'ą *R* et plenus *Cv* misericordia *Cv* 6 qui alienus *ex* quali genus *R* qui (τὸν Ἰσραὴλ.. ἀλλοτριούμενον)] quia *A* qua *OCV* 8 repperies *RAC,Vp.c.,v* repperiens *Va.c.* 10 anima *om. v* latet et siue *C* simpliciter *R* suscepit *Ra.c.* 11 cibos (os *s. l.*) *R* quaequae *O* membra *Ca.c.* disspensat *C* diuidet *O.Ca.c.* 12 aget *Ca.c.* cybos *O* anima *O* 13 quoḍ (s *s.* ḍ) *R* esse dicit *O* dicis *V* turbatus *Ca.c.* motos (u *s.* o) *O* 14 motos *O* 15 iusti quoque *A* 16 et *alt. om. R* 17 si uero et] siue *Cv* sensos (u *s.* o) *O* 18 uidetur satis *Cv*

oculus non uidit et audire quae auris non audiuit et cogitare
3 quae in cor hominis non ascenderunt. uerum quoquo modo quis
accipiat, dolet iustus uentrem suum et perturbatur sensibus
suis, dum ferre non potest quae patitur Israhel, quemcumque
illum uelis intellegere Israhel, siue eum qui secundum carnem 5
est siue eum qui secundum spiritum, pro quo propheta etiam
fontem lacrimarum requirit et mansionem ultimam in deserto
et secedere ad loca deuia cupit, ut aliquantum tristitiae de-
coquat et internum doloris uulnus exhalet per quietem et
silentium lamentans Israhel. 10

2. Eadem quoque etiam beatus Dauid in angustiis positus
paulo ante dicebat: quis dabit mihi pennas sicut colum-
bae, et uolabo et requiescam? columbae pennas requirens
tamquam leuiores et uelociores — talibus enim motibus sancti
aguntur —, siue per hoc sancti spiritus gratiam uel adiumenta 15
deposcens, per quem solum possibile est effugere mala, ut
et ipse per gratiam spiritus adiutus et euectus longe effi-
2 ciatur ab ingruentibus malis. tum deinde — quod unicum
remedium inuenitur in malis — adest spes. expectabam,
inquit, deum, qui saluum me faceret a pusillo ani- 20
mo et tempestate, quod et in alio loco facere inuenitur
uelocissimum maerori remedium prouidens, simul et nobis
optima praebens magnanimitatis exempla. abnegauit, inquit,
consolari anima mea. uides sermones taedii et desperationis.

1 cf. I Cor. 2, 9 6 cf. Hier. 9, 1—2 12 Ps. 54, 7 19 Ps. 54, 9 23 Ps. 76, 3

1 audiit *RV* audiat *O* 2 quomodo *V* 3 accipiet *Cv* 5 uellis *R,Oa.c.* uelis intelligere illum *v* 7 *uox* lacrimarum *bis pos. semel eras. R* requiret *O* 8 tristitiā *Rp.c.* dequoquat *C,Oa.c.* 9 exalet *OVv* et alet *Ca.c.* 11 etiam *om. A* 12 ante *R* pinnas *O* sicut] ut *OACv* 13 pinnas *O* 16 deposcent *O,Ca.c.* deposcunt *Cp.c.,v* per quam solam *A* effugire *Oa.c.* 17 sancti spiritus *A* 18 unico remedio *R* 19 exspectabam *OC* 20 qui me saluum faceret *A* pussillo *C* pusillanimo *V* 21 et *alt. s. l. C* 22 uolocissimum *Ca.c.* 23 obtima *O* magnanimitates *Ra.c.* magnanimietatis *O* abnegaui *OCVv* 24 consolori *Ra.c.* animam meam *VCp.c.,v* disperationis *R,Ca.c.* disperationes (i *s.* e) *O*

numquid non pauescit animus et contremescit auditus, cum se
Dauid in taediis et maeroribus abnegat posse curari? quid ais? 3
non sermo tibi, non amicus, non propinquus, non consiliarius,
non condolens et conpatiens, non aliquis suarum miseriarum
5 exempla proferens uel certe ueterum casus et gesta commemorans
uel nouella proponens, si qui forte etiam de grauioribus liberati
sunt malis, sed omnia desperata sunt, exclusa sunt cuncta?
periit omnis spes? iacendum est humi et quisque ille ueniat
solus exitus expectandus est? et haec magnus ille Dauid, qui 4
10 in tribulationibus dilatatur, quem etiamsi mortis umbra cir-
cumdet non timet mala, quoniam dominus cum ipso est. quid
ego patiar minimus et infirmus et totus terrenus? adhuc Dauid
perturbatur, et quis saluabitur? quae mihi exempla in tribula-
tione succurrent aut quod solatium inueniam? quo me conuertam
15 in angustiis? Dauid nobis ipse respondeat. noui etenim quia
in spiritu psallens etiam daemones fugat. ipse nobis indicet 5
quomodo erigamus remissas manus, quomodo dissoluta genua
conualescant. ipse nobis indicet quomodo transeamus per ignem
et aquam et perueniamus ad refrigerium. ipse dicat, si con-
20 sistant aduersum nos castra, quid agendum sit, aut si insur-
gat in nos proelium, si in arcu confidendum est uel in uiribus
equi aduersum eos qui in curribus ad nos ueniunt et equis.
non longinqua sed satis proxima nobis ostendat auxilia, ut
uelimus et adsint antequam inuocemus et antequam dicamus

9 cf. Ps. 4, 2 10 cf. Ps. 22, 4 15 cf. I Reg. 16 23 17 cf. Esai. 35, 3 18 cf. Ps. 65, 12 19 cf. Ps. 26, 3 21 cf. Ps. 43, 7 22 cf. Ps. 19, 8

1 pauiscet *Oa.c.* contremescit *RA,Ca.c.* contremiscet *O* contremiscit *Cp c.Vv* 2 et in maer. *V* 3 cosiliarius *R* consolarius *A* 4 et] nec *O* non *Cv* sed *V* 5 ueterum (τὰ ἀρχαῖα λέγων)] ceterorũ (ro *s. l.*) *R* 7 disperata *OC* explosa *Cv* 8 periit (i *alt. s. l.*) *R* perit *OCVv* quisquis (uis *alt. s. l.*) *R* ille ueniat (i *s.* e *post* l) *O* 13 quis (s *s. l.*) *O* 14 quo solatium *O Ca.c.* 15 nobis *om. A* enim *OACVv* 16 demonas *O* 19 consistat *C,Va.c.* 21 arcu. *O* arcum *C* 22 aequi *RO* aduersus *V* et in equis *V* uel in equis *v* 23 longinque (*s. l* a) *R* 24 uolumus *ex* uelimus *R* antequam *pr. s. l. R, om. cet. v*

6 praesto sint. prope nos uerbum sit in ore nostro et in corde nostro. suscipe igitur tam citum quam desideras remedium. memor fui, inquit, dei et laetatus sum. memoria quid promptius et paratius? memor esto et tu dei et laetare. o quam uile medicamentum! o quam facile remedii genus! o quanta medicinae uelocitas! o quanta medelae magnificentia! non solum cohibet tristitias et conpescit maerores, si in memoriam uenerit deus, sed et laetitiam praestat.

3. Uis et alios huiuscemodi medelae audire sermones? si conuersus, inquit, ingemueris ad dominum, tunc saluus eris. uidetis gemitibus sociatam salutem. alibi quoque et adhuc loquente te dicet: ecce adsum. et iterum: dic animae meae: salus tua ego sum. nihil interuenit medium inter supplicantem et miserantem: non auri, non argenti, non monilium munera neque aliquid eorum quibus
2 homines flecti ad humanitatem solent. sed et Sophonias cum diceret ex persona dei indignantis et irati: desolabo uias tuas, ita ut nemo prorsus incedat per eas, et deficient ciuitates eorum, quia non erit qui habitet in eis, et cum grauissimis utatur comminationibus et in desperationem adducat et cum terrorum tenebras superfundat, continuo etiam melioris spei reuocat lumen et deiectos rursum suscitat animos ac reparat dicens: uerumtamen dixi: timete me et suscipite correptionem, et non exterminabo uos

3 Ps. 76, 4 9 Esai. 30, 15 12 Esai. 58, 9 13 Ps. 34, 3 17 Soph. 3, 6 23 ibid. 3, 7

1 *et* 2 ṇostro (n *s.* ṇ) *R* 2 cito *A* 3 delectatus *OCv* memoriae *R* 4 prumptius *O* propius *A* 5 uilem *Ca.c.* o quam—medicinae *om. C* quantę *R* 6 quante *R* medellae *O,Ra.c.* medella *C* solum *om. V* 7 tristitiā *R* et] seḍ (u *s.* ḍ) *R* sed et *Cv* maerores] memoris *R* memores *CV* 9 de huiuscemodi medela *A* medellae *RCa.c.,O, om. v* 10 dominum (κύριον)] deum *CVv* 12 dicit *Av* 15 munilium *R* neque] nequiḍ (c *s.* e) *R* 16 et] ut *O* soffonias *RO* sofonias *C* 17 dissolabo *O* 19 quia—cominationibus *in mg. O* erit] est *V* 20 cõmonitionibus *R* cominationibus *C* 21 terrorem *V* 22 meliores *O* 23 me *s. l. O* 24 correpl. meam *A*

ex oculis meis. sed et adhuc hilariori sermone procedens 3
etiam laetiora pronuntiat dicens: in illo tempore dicet
dominus: confide, Sion, non dissoluantur manus
tuae. dominus deus tuus in te potens saluabit te
5 et superducet tibi laetitiam et renouabit te in cari-
tate sua et congregabit omnes contritos et saluabit
eos, qui adflicti sunt, et eos, qui expulsi fuerant,
reuocabit. haec quidem et sancti ante dixerunt, haec et nos 4
in uotis gerimus, haec et sermo noster adnuntiat, si tamen uos
10 suscipiatis uerba prudentiae, sicut ait sapientissimus Salomon,
et non uelut in profundum malorum descendentes contemnatis
neque per inperitiam tribulationes uel molestias incurrentes
absorberi uobis in temptationibus uideamini.

4. Circulus etenim quidam est, fratres, humanarum rerum,
15 et erudire nos uult per contraria deus, ut, sicut omnia in
sapientia fecit et creauit, ita cuncta per sapientiam gubernet
et corrigat secundum inscrutabilia atque inuestigabilia iudicia
sua uniuersa dispensans. sumus ergo et nos ei curae inter
cetera prouidentiae eius opera. mouentur namque omnia, ut
20 ita dixerim, circa eum qui inmobilis est. ipse enim semper 2
et in omnibus idem est inmobiliter stans atque dispensans ea,
quae cottidie diuersis et modis et rebus et causis per exitus
uarios transeunt. et hoc est dogma dei antiquum et inmobile,
quo pronuntiatum est tenebras esse latibulum eius. tenebrae
25 namque occurrunt oculis nostris, cum dispensationis eius cona-
mur aliquid intueri, nisi forte in aenigmate quid et per spe-

2 Soph. 3, 16—19 10 cf. Prou. 1, 3 15 cf. Ps. 103, 24
17 cf. Rom. 11, 33 24 cf. Ps. 17, 12 26 cf. I Cor. 13, 12

1 hilarioṇi (r *s.* ṇ) *R* helariori *O* hylariori *A* procidens *Ca.c.* 2 dicet (ἐρεῖ)] dicit *ex* dcit *R* dicit *cet. v* 5 renouauit *Ra.c.* 6 congregauit *Ra.c.* 7 adflicti—qui *om. R* 8 reuocauit *Ca.c.* 10 sap.] prudentissimus *v* salamon *O* salemon *v* 11 contempnatis *Ov* 13 in tribulationibus *V* 14 est *om. v* 15 sicut ds omnia *OA* 17 corrigat] regat *V* inscrutabilia] stabilia *R* 21 et *om. Cv* adquae *O* 22 cotidie *OAC* et *prim. om. V* causąs (i *s.* ą) *R* exitos *RO,Ca.c.* 24 de quo *v* 25 et cum *OA* 26 enigmate *RO* enigmatę *C* et] ad *O*

3 culum atque in figuris possimus aduertere. et hoc ut adrogantiam nostram retundat, ut accepto ex parte intellectu sapientiae et ueritatis dei per hoc ipsum quam nihil sumus nosmet ipsos considerare possimus et sciamus nos nihil aliud debere nisi ad ipsum conuerti et splendore eius inluminari, ut per inaequalitatem eorum quae uidentur et commutantur ad intellectum nos transferat inmobilitatis atque aeternitatis suae.
4 uerumtamen, ut diximus, nihil est inmobile nec aequale uel in semet ipso consistens aut usque ad ultimum sibi simile permanens. non laetitia semper manet, non tristitia perseuerat, non diuitiae non paupertas, non fortitudo non infirmitas, non humilitas aut potentia, non praesentia non futura, non nostra non aliena, non parua non maxima. nec quodcumque illud est quod aliquis excogitauerit inuenietur in iugi aequalitate durare. inaequalitas et commutatio agit omnia et inserens se per singula mouet ac uertit uniuersa, ita ut magis auris fallacibus firmitatis aliquid credi possit aut litteris quae scribuntur in glacie quam
5 humanis prosperitatibus. grandes namque successus inuidia permutat, infelicitatem nimiam misericordia releuat. quod quidem mira arte diuinae sapientiae temperatur, ut neque adflictorum dolor absque remediis fiat neque rursum successus prosperi perpetuitate ipsa effrenatius agant.

5. Denique uiri prudentis et aduersis eruditi et uelut aurum in fornace purgati est dicere: bonum mihi, quod humiliasti me. quid enim haec mihi humilitas peperit? ut discam iustificationes tuas. uides ergo quomodo sancti ad

24 Ps. 118, 71 25 ibid.

2 retundet (at *s.* et) *R* 3 dei *om. A* simus *OACv* 6 equabilitatem *V* 7 transferet (at *s.* et) *R* 8 nihil est ut diximus *V* nil *in ras. O* 9 sibi] siue *R* 10 permanet *ROAV* 12 pressentia *O* 13 nec] non *V* aliqui *CV* 14 inuenientur *A* inuenitur *v* 15 mouit *Ca.c.* 16 uertet *V* aures *Ca.c.* infirmitatibus *O* infirmitatis *A* 17 aliqui *Ca.c.* 18 grandis *ROCa.c. V* 21 afflictorum *R,Cp.c.* rursus *OV* 22 effrenanatius *C* 23 prudentes *O,Ca.c.* aduersis (ταῖς συμφοραῖς)] in aduersis *OACVv* 24 purgatis *R* quod] quia *V* 25 quod *Ra.c.* mihi haec *V*

deum in humilitate confugiunt et per dolores ac tribulationes diuina beneficia promerentur. anima namque, cum in laboribus fuerit et in angustiis, cum hostiliter urgetur a carne, tunc ad deum refugit et agnoscit unde debeat auxilium poscere. cum sibi alienum et inimicum senserit mundum, tunc parentem et proximum inueniet deum. propterea ergo sursum respiciamus, fratres, in omni tempore et in omnibus adflictionibus nostris spem requiramus a deo neque in prosperis neglegentes timorem eius neque in aduersis desperantes spem. memoresimus et in tranquillitate tempestatis et in tempestate gubernatoris, nec deficiamus in tribulationibus neque efficiamur serui nequam adulantes domino suo cum mitis et placidus est, declinantes et refugientes cum castigat et corripit, cum praecipue melior sit saepe labor otio et remissione correptio, uisitatio neglegentia et emendatio uenia. dicam breuiter: neque propter miserias corruendum est neque propter prosperitatem superbiendum.

6. Et ideo subiecti simus deo et inuicem nobis ac terrenis potestatibus: deo quidem propter omnia, nobis autem inuicem pro caritate, propter quietem autem et disciplinam principibus, et his praecipue qui mites sunt uel benigni, ne forte multam eorum clementiam adsiduitate ueniae consumamus et pro asperitate eorum et inmutatione propositi nos rei efficiamur apud deum, uelut qui tranquillitatem turbauerimus seditione uentorum et lumini tenebras ac melli iniecerimus absinthium. est namque etiam hoc in legibus sancti spiritus cautum et utili prouisione signatum, ut, sicut serui iubentur dominis

27 cf. Eph. 6, 5. Col. 3, 22

1 ac tribulationes *om.* *O* 2 cum in laboribus—*p. 201, 9* pastoralis *om.* *A* 3 angustiis (gustiis *s. l.*) *R* urguetur *OC* 6 rursum *Ca.c.* 9 aduersis (sis *m2 s. l.*) *C* disperantes *O* 12 adolantes *OC,Ra.c.* 16 prosperites *O* prosperitates *V* 18 ac *Cp.c.* 20 propter caritatem *O* 21 benigni, preuidentes ne forte *v* per (*m2 s. l. C*) multam *Cv* 22 consumamur *Cv* pro asp.] prosperitate *O* 25 ingesserimus *V* absenthium *RO* absintium *V* 26 est enim (enim *s. l.*) namque *O* est enim namque *C* est enim *v* in hoc (is *s.* oc) legibus *R* cauta (a *fin. ex* u) *R*

oboedire et uxores uiris et domino ecclesia et discipuli pastoribus et magistris, ita etiam omnibus sublimioribus potestatibus subditi sint non solum propter iram sed et propter conscientiam, quippe qui et tributa pendant et odio haberi legem nostram
3 facere non debeant. idcirco denique ad bene agendum Christi- 5
ani non metu gladii perurgentur nec potestatis timore, sed potius laudibus prouocantur. sic enim dicit sermo diuinus: uis autem non timere potestatem? fac quod bonum est, et habebis laudem ex illa.

7. Regula ergo quaedam fabrilis est potestas ista terrena, 10
quae uitae hominum adposita quod rectum est quidem non contingat, quod uero curuum est et superfluum recidat ac resecet. sic sol unus est et inluminat quidem sanos oculos, amplius
2 uero excaecat infirmos. uis ut aliquid etiam de nostris audeam
dicere? unus est Christus et aliis in ruinam, aliis positus est 15
in resurrectionem: in ruinam sine dubio gentis incredulae, in resurrectionem uero populi credentis. et aliis quidem est petra offensionis et lapis scandali — his uidelicet qui non cognouerunt neque intellexerunt, sed in tenebris ambulant uel idolis adorantes uel legem dei usque ad litteram solum uidentes nec 20
inluminari perfectius cupientes —, aliis uero lapis est angularis, qui omnem structuram coniungat et conliget, et petra fundamenti, supra quam prudens quisque aedificat domum suam, uel etiam lapis ille margarita, quem distractis omnibus quae
3 habet conparat optimus quisque negotiator regni caelorum. nos 25
ergo, cum actus nostros discutere nolumus et emendare, sed seueritatem iudicis incusamus, tale aliquid pati uidemur,

2 cf. Rom. 13, 1 3 cf. Rom. 13, 5 8 Rom. 13, 3 15 cf. Luc. 2, 34 17 cf. I Petr. 2, 8 18 cf. Ps. 81, 5 21 cf. Eph. 2, 20 23 cf. Matth. 7, 24 24 cf. Matth. 13, 46

1 et *prim.*] ut *Cv* 3 et *om. OCv* 4 rependant *OCv* 5 denique ut ad (ad *s.* ut) bene *R* 6 perurgeantur (a *s. l.*) *R* perurguentur *O* nec] non *R* 7 prouocantur (e *s.* ą) *R* 10 fabris *Ra.c.* 11 non *s. l. O* 12 contingant *R* et *s. l. O* recedat *V* resecet (se *s. l.*) *R* 17 credentes *ROa.c.* 19 idolis (a *s.* ię) *R* idola (a *in ras.*) *V* 26 actos *O* 27 seueritatem] ueritatem *C*

quale si quis in agone positus et laborem certaminum perhorrescens agonotheten querelis oneret, aut si quis in corpore suo tumentis et suppurati uulneris cauos intrinsecus habens recessus medicum, qui ad uulnus denudandum adhibet ferri
5 rigorem, inperitum clamitet et crudelem. haec mihi ad eos 4
dicta sint, qui potestatibus etiam inuiti obtemperare coguntur, ut sponte subiecti sint et necessitatem faciant uoluntatem. has uobis pauper ego pastor ad perfectionem gregis adhibeo commonitiones, quoniam quidem pastoralis meae disciplinae lex
10 est et gaudere in prosperis actibus uestris et tristari uobiscum pariter in aduersis.

8. Quid uero uos qui potestatibus praesidetis? iam enim mihi ad uos sermo conuertitur, quia nolumus inaequales quidam uideri, ut subiectos quidem leges ac disciplinam oboedientiae
15 doceamus, uestrae uero uel potentiae cedamus, ne utamur ea libertate, qua Christus nobis uti in ecclesiis dedit, aut certe illis quidem magis consulere quos monemus, uos autem magis despicere ac neglegere uideamur, quorum utique maiorem curam habere dignum est, quanto ad multorum perniciem
20 pertinet, si quid erratur a uobis, et rursum multorum saluti uitaeque consulitur, in quibus uos iustitiae et clementiae extiteritis tenaces. quid ergo dicitis? putasne patimini, ut 2
ueris agam uobiscum? suscipitisne libertatem uerbi et libenter accipitis quod lex Christi sacerdotali uos nostrae subicit

1 perhorriscens *O* perorrescens *Ca.c.* 2 agonithetem *Rp.c.* agonothethen *O* AGѠNѠΘHNHN (h *s.* Θ) *V* agonitethen *v* querellis *RCa.c.,O* 3 soporati *Cp.c. m2, v* 4 ferre *Ca.c.* 6 potestatibus (bus *in ras.*) *R* optemperare inuiti *V* 7 ut *om. O* sunt *O* necessitate *V* 8 ego pastor pauper *Cv* communitiones *Ra.c.* 10 nostris *A* 11 in *s. l. R* 12 presedetis *O* 13 quia] quando *v* quidæ *R* quidem *v* 14 subiectus *Ca.c.* subiecti *V* quidąem *C, om. V* legis *O* 15 uestro *v* ne abutamur (ab *s. l.*) *R* 16 nobis *om. V* aeclesiis *A* 18 dispicere *RO,Ca.c.* negligere *C* uideamus *O* *ante* maiorem *add.* (*s. l. m2 C*) tanto *Cv* 19 pertinet perniciem *V* perneciem *Cp.c.* 21 uos *om. A* 22 dicis *Oa.c.* 23 ueruis *O* uerius *A* uerbis *V* uerus uobiscū agā *v* suscepitisne *O* et *om. A* 24 quot *O* subiecit *O*

potestati atque istis tribunalibus subdit? dedit enim et nobis potestatem, dedit principatum multo perfectiorem principatibus uestris. aut numquid iustum uobis uidetur, si cedat spiritus carni, si a terrenis caelestia superentur, si diuinis praeferan-
3 tur humana? sed patienter, quaeso, accipe libertatem nostram. scio te ouem esse gregis mei a Christo mihi summo pastore adnumeratam et a sancto spiritu consignatam; scio te inter sacra altaria cum ueneratione subici manibus sacerdotis; scio te beatae trinitatis cultum fide quidem tua, sed nostra praedicatione seruare; scio te ex eodem lumine quo nos inluminari, et ideo breuis quidem mihi ad te sed liber est sermo.

9. Christo conregnas, immo in Christi regno quae sunt humana dispensas. ab illo tibi in homines uitae uenia et potestas mortis indulta est et gladius tibi datus est non tam ut opereris quam ut commineris. quem utinam uelut depositum quoddam incruentum et inpollutum restituas commendanti! imago est in te dei non solum illa quae ab hominibus habetur in corde, uerum et haec quae a te etiam manibus ministratur.
2 hic tibi commissa est dispensatio, sed dispensationis fructus ac merces alibi te expectat in illo loco, ad quem omnes pergimus, cum in huius uitae siue carcere siue stadio siue umbra parum aliquid luserimus. memento semper quod una tibi natura est eademque substantia cum omnibus qui tibi subiecti sunt. tu tamen animo esto cum deo: non tam dominari te mundo quam dominari tibi Christum gloriare. nulla tibi sit societas ad diaboli
3 mala; oderunt semper tyrannos legitimi principes. ille tyrannus

12 cf. II Tim. 2, 12

1 tribunalibus istis *V* iustis *OCv* subdidit *O* 4 carne *Ra.c.* ad *R* 5 quaeso] quero *V* accipe (δέξῃ'] accipite *RCv* 6 greges *R* 7 a *om.* *A* spū sčo *v* 8 scito *Oa.c.* 9 tua fide quidem *A* fidem quidem tuam *V* fidem *Ca.c.* 10 sci*o *O* quod *Ra.c.* 12 in *om.* *OA* 13 uenia uite *v* uitae *s. l.* *R* 15 quem utique *A* uelut] uel *R* 16 quidæm (i *ex* o) *R* 17 omnibus *AV,Op.c.* 20 mercis *OV* exspectat *OC* 21 *umbra *O* 22 una *om.* *V* 25 sit *om.* *A* adiaboli *V* zabuli *O* zabula *A* 26 ille tyrannus—rebellauit *om.* *A* tyrandus (n *s.* d) *R*

fuit ab initio et in conspectu domini omnipotentis rebellauit;
ille homicida fuit ab initio; ille primum hominem per
praeuaricationem deceptum in has uitae miserias exulem
dedit et mortem, quam deus non fecerat, per peccatum ille
5 primus inuexit. tu autem, o homo dei, memento a quo factus 4
es et quo inuitaris, quantum tibi praestitum est et quanti
beneficii deo debitor es, qui tibi dedit legem, ut scias dare
leges, qui tibi dedit prophetas, ut et deum agnoscas et futura
speres et imitari possis clementiam dei. in hoc enim praecipue
10 in se homo diuinitatis imaginem portat, in quo potest facere
bene. possibile tibi est fieri deum, si tamen non elatione sed
imitatione cupias fieri deus.

10. Alii ad hoc ueniunt uendentes omnia bona sua et
pauperibus prorogantes, alii membra sua mortificantes quae
15 sunt super terram, propter Christum mundo se crucifigentes.
alii deo filios uouent; non enim dubito quod notum tibi sit
Abrahae sacrificium, qui promptius unicum obtulit deo quam
eum prius susceperat a deo. a te autem nihil horum expetimus, 2
sed pro his omnibus clementia utere et misericordia erga
20 subiectos, quibus delectatur deus magis quam omnibus ceteris.
hoc munus proprium offer deo; haec sit oblatio tua inmaculata, per quam erga te quoque simili modo prouocas clementiam dei. misce terrori mansuetudinem, tempera spe minas. multa et benignitate correcta sunt: erubescere solent homines apud
25 bonos principes in notam uenire delicti. certe semel quis 3
misericordiam consecutus quo iterum ore peccabit? quod

2 Ioh. 8, 44 4 cf. Rom. 5, 12 13 cf. Matth. 19, 21 14 cf. Col. 3, 5 15 cf. Gal. 6, 14 17 cf. Gen. 22, 2—13

3 ḍedeceptum *R* miseriẹs (a *s.* ẹ) *R* exsulem *AV* 5 primum *V* 6 quantum beneficii *Cv* 8 cognoscas *V* 9 inmitari *R* 11 bene] debere *R* 14 prerogantes (prae- *A*) *OA,Vp.c.* menbra *Ca.c.* 17 obtullit *Ra.c.* 19 misericordiam *V* 22 prouocæs *R* prouocans *OC* 23 misce terrori (e *et* t *in ras.*) *C* mina *V* 24 et] etenim (enim *s. l.*) *R* ex benignitate *A* si (*s. l.*) correctą (i *s.* ą) *R* 25 certo (o *ex* u) *O* quis (s *s. l.*) *O* 26 consecutus quorum iterum ore peccauit (*s.* quorum *add.* ł deuitat iterare peccatū) *R* more *O* pudore *V*

etiamsi non fiat, nequaquam tamen inpediat a liberalitate pios animos homo inuerecundus neque ceteris aditum miserationis excludat ingratus. patientiae et mansuetudinis bonum nec tempus inmutet nec potentia mutilet nec necessitas rumpat nec insolentia exulceret nec malorum hominum inprobitas defe- 5
4 tiget. sursum semper respice, deo misericordiam fenera. quis umquam paenituit qui deo aliquid commendauit, apud quem cum multo fenore fit retributio commendanti? reddit enim bona non haec quae nostra sunt, sed pro istis illa quae sua sunt, nisi forte etiam in praesenti aliquos remuneretur, dum 10 ceteros ad simile opus pietatis hortatur.

11. Adhuc parum et mundus iste pertransit et tabernaculum hoc soluitur. redimamus ergo tempus et per haec quae praetereunt illa quae permanent conparemus. unusquisque nostrum est in peccatis et terra haec multa nobis debita contrahit. in- 15 dulgeamus ergo, ut indulgeatur nobis; remittamus, ut remit-
2 tatur nobis. uides quomodo in euangelio debitor quidam offertur multorum talentorum. qui cum a bono et clementissimo domino indulgentiam fuisset debiti consecutus, quod adeptus fuerat in magno ipse non praestabat in minimo. pro quo 20 indignatus pater familias quid fecerit sileo. uerumtamen expedit omni homini misericordia praeuenire iudicium.

12. Arbitror exoratum te, optime principum, atque utinam facias nos addere etiam 'clementissime'! poterat fieri, ut totius urbis huius magnae populus prosterneretur cum sacerdotibus 25

12 cf. I Ioh. 2, 17 17 cf. Matth. 18, 23—34

1 libertate *AV,Oa.c.* 2 uerecundus *C* 5 defatiget *AVv* 6 deo semper respice *V* fenera *V* fenerare *Cv* 7 qui a deo *V* commendabit *Ca.c.* 8 foenore *R,Oa.c.* faenore *C,Op.c.* commendati *OACVv* reddit (*pr.* d *s.*) *R* reddite *V* 10 nisi si forte *CVv* presentia (a *s. l.*) *O* aliquis *Rp.c.* aliquo *O* remuneret *A* 11 ortatur *Ra.c.* 12 transit (παρέρχεται) *R* tabernacul**um *R* 13 soluitur (καταλύεται)] soluetur *V* pertranseunt *A* 15 contrahet *O* contrait *Va.c.* 16 ut remittantur *O* 17 eguangelio *A* 18 abuno *Ra.c.* a (*s. l.*) bono *O* 19 domino (δεσπότῃ) *R* deo *cet. v* debeti *O* 20 praestauit *A* 21 indignans (a *ex* u, n *s. l.*) *R* 23 princip*um *C* 24 clementissime *O* clentis se *R* 25 orbis (u *s.* o) *R* cum sac.] consacerdotibus *R*

pariter ac senioribus et omni hac ueneranda canitie, quam
puto etiam angelos reuereri, cum his, inquam, sacerdotibus,
per quos creditis uota supplicationesque uestras ad cornua
caelestis altaris inponi. sed puto sufficere haec. aut adhuc 2
5 maius aliquid temptabimus? audere enim me cogit dolor. ipsum
tibi adhibeo Christum, qui semet ipsum exinaniuit, ut nobis
hominibus loqueretur. ipsius inpassibilis tibi adhibeo passiones.
offero tibi ad intercessionem crucem eius et clauos, quibus
sacrosanctae confixae sunt manus, sanguinem, quem pro totius
10 mundi salute profudit, sepulturam, resurrectionem atque ascen-
sionem eius ad caelos. adhibeo tibi istud altare, ad quod 3
communiter omnes accedimus, in quo typum salutis nostrae
hoc ipso ore, quo nunc te deprecor, celebramus. mecum ad-
hibeo ad mitigandum te etiam sacrosancta illa mysteria, per
15 quae uirtutibus caelestibus sociamur.

13. Et quamuis unum horum sufficeret pro omnibus, tamen
his da nobis et tibi gratiam et uniuersae ecclesiae, quae in
domo tua est, et uenerando huic conuentui, qui nobiscum
pariter supplicat, etiamsi nobis concedit uerbi ministerium uel
20 aetatis praerogatiua uel priuilegio sacerdotis. tu ergo, qui pro
salute omnium numquam uinceris, in hoc solo patere te nunc
uinci et nihilo minus uince clementia. ecce quantos obtuli tibi
patronos et aduocatos supplicationis meae in conspectu dei
et sanctorum angelorum et regni caelorum! honora fidem meam, 2
25 quam et sequeris et ueneraris, quam ego credidi et quae
mihi credita est, ut et tua fides in maioribus et perfectioribus

6 cf. Phil. 2, 7

1 haec *R* uenerande *A*,*Ra.c.* canitiae *O* canitie (e *in ras.*) *R* 2 reuerere *Ra.c.* uereri *Cv* 5 aliquid maius *OA* audire *R* audire *V* 6 adhibe *V* 7 impassibiles *V* 9 fixae *A* sunt *om. Cv* 10 resurrectionem eius atque ascensionem *v* 11 ad caelos *om. v* quos (d *s.* s) *R* 12 ascendimus *R* 14 mitigandum] imitandum *O* illa sacrosca *V* mysteria illa *O* 16 quamuis] quam *C* 17 tibi *s. l. O* quae in domo tua est (τῇ κατ' οἶκόν σου)| que dom'o tua est *R* 18 et *om. R* 20 priuilegio (ū *s.* o) *R* 21 patere te (e *et* te *in ras. m2*) *C* nunc *om. v* 22 uinci (i *fin. s. l*) *R* nihilhominus *C* uincet *O* tibi obtuli *OA* 25 qua ego credidi *OA* 26 et *om. Cv* in] et *R*, *om. Cv*

honoretur a deo. in summa autem rerum habes et tu in caelo dominum, qui talis erit erga te iudex, qualis et tu extiteris erga eos quos iudicas. a quo omnes et in praesenti et in futuro misericordiam speramus per Christum Iesum dominum nostrum uiuentem secum et regnantem cum spiritu sancto in saecula saeculorum. amen.

1 in summo *R* 2 exstiteris *RA* exteteris *O* 3 et in *ante* praesenti *s. l. O* 4 ihm xpm *A* Iesum *om. ROCv* 5 sco spu *C* 6 DE RECONCILIATIONE ET UNITATE MONACHORŪ *R* GREGORII ĒPI LIBER VI EXPLICIT. INCIP̄ LIB̄ VII DE RECONCILIATIONE ET UNITATE MONACHORŪ; *O* EXPLICIT. INCIPIT LIBER DE RECONCILIATIONE MONACHI *A* EXPL DICTA DE HIEREMIA PRESENTE IMPERATORE. INCIPIT DE RECONCILIATIONE ET UNITATE MONACHORUM *C* EXPLICIT LIBER VI; INCIPIT EIUSDĒ LIBER ·VII· DE RECONCILIATIONE· ET UNITATE MONACHOR *V* Explicit de dictis ieremie p̄sente imperatore. Incipit de recōciliatiōe et unitate monachorum *v*

VII.

DE RECONCILIATIONE ET UNITATE MONACHORUM.

R = codex Reginensis 141 saec. IX—X.
O = codex Oxoniensis Laud. Misc. 276 saec. IX.
A = codex Atrebatensis 621 saec. X.
C = codex Augiensis CXVIII saec. IX—X.
V = codex Vindobonensis 759 saec. XI.
v = editio princeps Argentinae 1508.

VII.

DE RECONCILIATIONE ET UNITATE MONACHORUM.

1. Linguam nostram soluit alacritas et hominum legem contemnimus propter sancti spiritus legem nec cedimus cui-
5 quam, sed pacis iam uerba proferimus. ante hoc, dum aduersum se membra certarent, dum sanctum et uenerabile corpus Christi diuideretur et scinderetur in partes, cum paene ossa nostra dispersa essent secus infernum et, uelut crassitudo terrae aratro pessimo disrupta sulcis profundioribus scindere-
10 tur, cum indiuisibilem et insecabilem tunicam Christi, quae desuper fuerat contexta per totum, disrumpens inimicus et scindens hoc nobis ministris agere praeualuisset, quod per illos facere non potuit, qui crucifixerant Christum: cum, inquam, 2
haec ita essent, tunc ego posui custodiam ori meo et labiis
15 meis silentium dedi, quoniam quidem uidebam consequens esse prius opere philosophiae purgari debere mentem et ita demum aperire os et adtrahere spiritum atque eructare uerbum bonum et loqui dei sapientiam perfecte inter perfectos; hic enim mihi ordo spiritalis uidetur esse sermonis. siquidem
20 secundum sententiam sapientissimi Salomonis omni rei tempus

7 cf. Ps. 140, 7 10 cf. Ioh. 19, 24 14 cf. Ps. 38, 2 17 cf. Ps. 118, 131 cf. Ps. 44, 2 18 cf. I Cor. 2, 6 20 cf. Eccle. 3, 1

3 alagritas *Ca.c.* hominem *Ca.c.* 4 cotemnimus *R* contempnimus *Cv* 5 pacis] paucis *R* 6 uenerabile et sanctum *V* 7 et] ac *OA* 8 et *om. A* 9 dirupta *RO* scinderetur *Ra.c.* 10 inuisibilem *R* 13 crucifixerunt *A* cui *R* 14 e*go *O* ori meo in labiis meis *R* 16 operi *R* phylosophiae (so *s. l.*) *O* purgare *R* debere mentem—demum aperire *om. V* 17 os] eos *V* 19 spiritualis *A* 20 salemonis *v*

est, multo magis loquendi ac silendi tempus est, cuius temporis nos nequaquam latuit intellectus.

2. Propterea ergo obmutui et humiliatus sum et silui ab omni bono et uelut nubes quaedam superposita cordi meo radios sermonis obtexit et dolor meus renouabatur die ac nocte. ante oculos enim adducebam dissensionem ac discidium fratrum et mente atque animo tabescebam; consumebar in uigiliis in ieiuniis in orationibus in lacrimis. callus iam genibus inerat, infligebam uerbera pectori et gemitus de profundo cordis ac de arcanis uisceribus longa suspiria protrahebam peruigiles-
2 que noctes cogitationum seditione ducebam. nec solito sibi itinere mens pergebat ad deum, dum auulsionem et abscisionem fratrum lamentarer in terris. desiderabam enim et intentis ac pendentibus oculis requirebam uidere cupiens sanctum illum psallentium chorum et gloriam offerentium deo in ecclesia, cupiens aspicere illos, qui in lege domini meditantur die ac nocte et exaltationes dei sunt in gutture eorum, qui ad exemplum et commonitionem melioris uitae ceteris omnibus uiuunt legis dei atque euangelii Christi taciti praedicatores, in quibus ipse quoque habitus praefert uirtutis insignia:
3 hirsutum caput incomptis et horrentibus comis et quantum

3 cf. Ps. 38, 3 16 cf. Ps. 1, 2 17 cf. Ps. 149, 6

1 *pr.* est] et *add.* *A* magis] et *add.* *OACv* 2 nequaquam nos *A* 3 obmutui (m *s.* b) *O* 4 ab omni *s. l.* *O* bono (a *er.*) *O* corde *Ra.c.* 5 sermones *Ra.c.* sermones (i *s.* e) *O* 6 dissensionem] discissionem *R* 7 tabescam *Ca.c.* 8 et orationibus *A* et lacrimis *OA* et in lacrimis *v* 9 inerat] inherebat *Cv* pectora (i *s.* a) *R* 10 archanis *CV,Op.c.,v* archananis *V* perlonga *R* 11 cogitationumque seditionem *A* seditione *O* sed istis ne *V* nec] non *R* itenere *Ca.c.* 12 aduulsionem *Ca.c.* auulsione et abscisione *Ap.c.* 13 lamentaret *OA* lamentaretur *Cv* 14 pendentis *Ca.c.* renitentibus *v* 15 gloriam] gloriosam *R* 16 plebē cupiens aspicere *R* 17 exaltationes (ὑψώσεις) *V* exaltationes (u *s.* a) *R* exultationes *cet.* *v* qui ad] ad hoc *V* 19 praedicatores (to *s. l.*) *R* 20 uirtutibus (u *s.* ibus) *O* 21 hyrsutum capud *A*

sufficit adtonsis, pedes nudi et apostolicis similes, indumenti uilitas adrogantiam saeculi superbiamque condemnans, zona ipso sui neglectu pretiosior parum quid cohibens uestimenti, quantum euagari non sinat, non ultima saltim membra denudet; incessus ordinatus, oculus non oberrans; numquam ridentes sed placide subridentes et magis ut intemperantiam risus cohibeant et conprimant subridendo; sermo cum ratione prolatus aut 4 silentium uerbo pretiosius; laudando non nimii et quantum adhortationi sufficiat magis quam adulationi; increpatio conlaudatione gratiosior; tristitiae ac laetitiae mensura iustissima uel certe commodissimum ex utroque temperamentem; lenitas cum austeritate, libertas cum uerecundia, ita ut alterum non inpediatur ex altero sed alterum ornetur ex altero; misceri turbis et secedere ad secretum utrumque agere cum mensura, ut in altero ceteris consulant qui ex eorum uisione proficiunt, in altero per spiritum sanctum de mysteriis inluminentur et in illo hominibus, in hoc deo iungantur; communem uitam sine communibus uitiis agentes, secretam uero non absque communi ducentes fraternitatis affectu; et quae maiora omnium 5 sunt et clariora, in paupertate diuites, nihil habentes et omnia possidentes, in humilitate gloriosi, in infirmitate fortes, sine coniugiis filiorum patres, eorum qui non ex carne sed ex deo nati sunt, quibus labor deliciae, qui humiles sunt pro caelestibus, nihil habentes in mundo et supra mundum uiuentes, qui in carne positi extra carnem uiuunt, quorum pars dominus, propter regnum pauperes et propter paupertatem reges.

3. Isti me, cum praesentes essent, magnum faciebant et clarum, isti sunt omnis mea substantia, isti meae diuitiae,

1 Pedes praeterea eorum nudi *v* apostolici *RC* 2 contempnens *A* condempnās *v* 3 ipso suo *v* 4 quantum] quam tamen *v* sinet (at *s.* et) *R* sinant *v* non ultima] neima (e *s. l.*) *R* non ut ultima *v* saltem *Op.c.* 5 ornatus *R* oculos *C,Ra.c.* nusquam *O* numquid (ā *s.* id) *R* 6 subridentes—conprimant *om. O* 7 oratione *V* 8 lauando *Oa.c.* nimii] minui *O* 9 adhortatione *Ra.c.* adorationi *A* adolationi (u *s.* o) *RO* conlaudationi *R* 10 gratio***sior *R* praetiosior *V* ac] et *OA* mensura] iura *m2 ex* sure *C* iura *v* 25 extra carne *V* 27 isti cum (cum *s. l.*) mecum *V*

6 isti uoluptas et deliciae meae. propter horum absentiam et
auersionem adfligebatur anima mea et nouis torquebatur ex-
cruciata suppliciis; propter istos ego sicut lugens et contri-
status ingrediebar; propter istos cum ceteris omnibus bonis.
a quibus silui, etiam a sermone cessaui, quoniam calcitra- 5
uerunt dilecti et conuerterunt ad me dorsa sua et non faciem
et effecti sunt grex pastore liberior, uti ne dicam insolentior
in pastorem, quoniam quidem conuersa est in amaritudinem
mihi uitis uera, quae bene purgata fuerat ab agricola patre,
7 ut fructum plurimum adferret, si maneret in uite uera. amici 10
ergo mei et proximi mei aduersum me adpropiaue-
runt et steterunt, et paene diuisimus Christum amatores
dei et amatores Christi. aduersum nos inuicem coepimus pro
ueritate mentiri et propter nimiam dilectionem nimia odia
coepimus exercere et, ut angularem lapidem in nobis strue- 15
remus, aedificium destruximus. propter pacem mouimus bella
et pro eo, qui exaltatus est in ligno, nos ad solum deducti
sumus et pro eo, qui sepultus est et resurrexit pro nobis, in
mortem delapsi sumus.

4. Haec antea. sed quid nunc praesenti admiscemus ista 20
laetitiae? quid nunc reteximus tristia? iuuat ista reticere,
iuuat horum omnem penitus abolere memoriam, iuuat haec
aeternis damnare silentiis, nisi forte ob hoc solum reminiscamur,
ut experti pigeat, ut refugiat animus, ut mens huiusce-

3 cf. Ps. 34, 14. 37. 7 4 cf. Ps. 38, 3 5 cf. Deut. 32, 15
6 cf. Hier. 2, 27 9 cf. Ioh. 15, 1. 2 10 Ps. 37, 12

1 uoluptates *A* uoluptatis *V* horum ergo *OACv* 2 aduersionem *C* nobis *V*,*Ra.c.* 3 sicut] tanquam *V* legens *R* 5 calcitauerunt *R* 7 effecti (us *s.* i) sum ex pastore *O* insolertior *C* 8 conuerse *Ra.c.* amaritudine *R* 9 agrigula (a *fin. ex* o) *R* 10 uitem ueram *O* uitae *C* uitae *v* 11 proximei (*om.* mei) *O* adpropinquauerunt *ROV* 13 et *om. R* coepimus inuicem *A* inuicem *om. V* pro ueritate *om. A* 14 per nim. delectionem *Cv* 15 instrueremus (*om.* nobis) *V* 16 mouib; (mus *s.* b;) *R* mouemus *V* 19 dilapsi *ROCVv* 20 aliud *ex* quid *A* admisceamus *R* 21 quid nunc *ex* quin *R* tristitia *ROCa.c.*,*V* tristitiam *A* iuuat (e *s.* a) *R* 22 iuuet *bis R* honorum *C* 23 dare *R* nisi si *V*

modi perhorrescat exempla. et sicut in languoribus, postquam conualuerit aeger, libenter a medicis initia morbi sciscitatur et causas aegritudinis percontatur, per quas languor inrepsit, ut de reliquo se ab huiuscemodi occasionibus cautius et dili-
5 gentius seruet, ne rursum in eadem incidat mala, ita etiam a nobis recordatio habetur praeteritorum ad cautelam et munimentum futurorum. uerum nunc abiit abscessit aufugit 2
dolor et tristitia et gemitus, cum facti sumus unum qui sumus domini unius, qui trinitatem concordi unitate uenera-
10 mur, qui dei sapientiam praedicamus, in qua nihil stultum est, qui spiritu dei agimur non in dissensionem sed in pacem, qui unum spiritum in unitate potauimus, qui in ueritate unum et sentimus et loquimur, qui diei sumus, ut sicut in die honeste ambulemus, qui uiam habemus Christum, sine dubio ne erre-
15 mus, et ostium, ut ab eo intra unum ouile claudamur, qui unius pastoris oues sumus regentis nos non in uasis pastoris inperiti neque exterminantis oues gregis nec prodentis eas lupis uel agentis ad praecipitia, sed animam suam ponentis pro ouibus suis, qui exemplum habemus eius qui pro nobis
20 passus est pro eo ut et nos inuicem conpatiamur et inuicem onera nostra portemus, qui corpus sumus capitis pretiosi, quod conexum et conligatum per omnem iuncturam subministrationis crescit in templum dei in spiritu. quoniam igitur 3

7 cf. Esai. 35, 10. Cic. in Cat. II 1 12 cf. I Cor. 12, 13 cf. Rom. 12, 16 13 cf. Rom. 13, 13 16 cf. Zach. 11, 15 18 cf. Ioh. 10, 15 20 cf. Gal. 6, 2 22 cf. Col. 2, 19

1 langoribus *V* 2 initium *A* 3 causis *A* percuntatur *R* percunctatur *A* langor *V* 4 occassionibus *R* occansionibus *Oa c.* 5 rursus *A* in eadem *om. Cv* 6 habeatur *V* caute*lam *O* 7 monimento *A* ḥabiit *RC* aut fugit *C,Ra.c.* aufuit *A* 8 dolore* tristitiae gemitus *A* tristitiae gem. *O* 9 q; trinitatem (is *s.* em) concordes unitatē *O* 10 nichil est stultum *A* 11 dissentione—pace *V* 12 in unitatem putauimus *C* ueritate] trinitate *v* 13 ut *om. Rv* 14 quia *A* nec *R* 15 et] ad *R* hostium *V,Oa.c.* concludamur *O* quia *Cv* 16 regentes *ROa.c.* inuasoris (or *s. l.*) pastoris *O* 17 *eas *C* 19 qui *pr.*] et qui *R* quia *Cv* 20 et *pr.*] ad (et *s.*) *O, om. Rv* et *alt.*] ut *R* 21 munera (o *s.* mu) *R* 22 sūbministrationis *O*

qui facit omnia et commutat atque conuertit, commutauit etiam luctum nostrum in gaudium nobis et disrupto sacco praecinxit nos laetitia, nos quoque cum illis omnibus quae transierunt tristibus et aduersis pariter etiam silentium deponamus et proferamus ad uos nunc primum sermonem, 5 immo potius per gratiarum actionem deo uerbi nostri uicti-
4 mam iugulemus. haec enim a nobis offerri dona aptius est et dignius quam auri argentique donaria, quam gemmis pretiosis ornamenta distincta. hostia haec legali illa hostia dignior et primitiuorum oblatione sacratior, quae placebit deo super 10 uitulum nouellum cornua producentem et ungulas, gratior incenso conposito, holocausto nobilior, super milia agnorum pinguium acceptior, quibus inbuebatur uel initiabatur paruulus Israhel, cum in carnalibus uictimis adumbrabantur hostiae spiritales. 15

5. Hanc ego iugulo uictimam deo, haec ego dona offero, quae mihi sola dereliqui, quae solae sunt diuitiae meae; cetera enim relinquere suasit mandati religio et spiritus sancti commonitio, ut unam pretiosam margaritam pro omnibus commutarem, si quo modo forte effici possem negotiator regni 20 caelorum, qui corruptibilibus et paruis magna et numquam
2 corrumpenda mercarer. sufficit ergo haec mihi sola uerbi possessio, quia et solus uerbi sufficit cultus. et opto, si faueat et iuuet diuina sapientia, hanc semper excolere possessionem,

1 cf. Ps. 29, 12 10 cf. Ps. 68, 32 19 cf. Matth. 13, 45 sq.

1 haec omnia *V* conmutet *Ra.c.* commutabit *V,Ca.c.* 2 etiam et luctum *R* dirupto *RA* 3 praecincxit *A* 4 silentium (σιωπήν)] silentia *R* et silentium *A* 9 hac *A* legali (νομικῆς)] legaliṣ *O* regali *Cv* 10 oblationes *Ca.c.* 11 nouellum (νέον) *om. R* grati***or *A* 12 inceno *Cv* 13 pinguum *R* induebatur *A* initiebatur (*s.* ł utebat̃) paruulus (*s.* populus) *R* 14 in carn. uict. (ταῖς ἐναίμοις θυσίαις)] incarnalibus uict. *RCV* 15 spiritalis *Oa.c.* spirituales *A* 16 hęc *A* ergo *R,Ca.c.* 18 suasit mādātis uictima ubi religio *v* relęgio (i *s.* ę) *O* sàcti sp̃s *v* 20 possim *OACv* 21 quo *A* magna et numquam corrumpenda (τὰ μεγάλα καὶ μὴ λυόμενα)] magna (a *fin. ex* e) nusquam corrumpenda *R* 23 obto *C* si *om. O* 24 et hanc *R*

et infirmis conpati et ualentibus conlaetari, cum hac et peregrina et patriam aequaliter fero, haec locorum inmutatione animum non facit commutari, haec mihi discernit et diuidit mundos et ab alio quidem abstrahit, ad alium uero deducit. haec me dextris armis sinistrisque communit, haec me in prosperis efferri non patitur et concidere non sinit in aduersis spem subiciens in omnibus; quae utique numquam confundit, dum malorum praesentium pondus futura beatitudo solatur.
2 hac ergo nunc quoque mittente me inutilem seruum suum et conuocante ad craterem suum ego uos, meos et conseruos et fratres, ad hanc mensam eius inuito et exhibeo uobis opulentas eius et rationabiles dapes et misceo uobis perennem ac spiritalem craterem. nec quicquam in hoc eius conuiuio simile inuenietis his, quibus in ministerio carnis destruendis dapibus et ipse destruendus distenditur uenter et inexplebiliter semper expletur.

7. Nunc usque ergo, fratres, tacui, sed numquid semper tacebo? sustinui sicut parturiens, sed numquid semper sustinebo? nam Zachariae quidem soluit silentium editus Iohannes in lucem; neque enim ultra dignum erat patrem uocis tacere, cum uocem ipse genuisset. sed utique conueniens fuit, sicut non credenti de uocis partu uincta est lingua, ita uoce pro-

5 cf. II Cor. 6, 7 7 cf. Rom. 5, 5 11 cf. Prou. 9, 2 17 cf. Esai. 42, 14 19 cf. Luc. 1, 20

1 hic *R* hęc (a *s.* ę) *O* peregrina et patria aequaliter fertur *A* 2 immutationem *V* 3 conmutari *R* discernet et diuidet *A* diuidęt (di *s. l.*, i *s.* ę) *O* 4 et alio alii quidem abstrait *A* 6 concedere *C* 7 subiiciens (i *med. s. l.*) *O* in *eras. O* nō umquam *v* 8 consolatur *A* 9 haec *RCV* mittente me] mittit me *ex* mitte me *R* mittentem me *C* mitentem *V* 10 conuocaṇt *R* conuocantem *ACV* conuocante me *v* cratêrẹm (a *s.* ę) *O* creatorem *A* 11 exibeo *Ca.c.* 13 spiritualem *A* cratêrẹm (a *s.* ę) *O* crateram *A* in eius hoc *v* 14 qui *A* 15 distruendus *Oa c.* 17 Hucusque *v* 18 tacebo] sustinebo *V* sustenui *Oa.c.* numquid] non quid *A* 19 iohannis *Oa.c.* ioānes *v* 20 erat] est *R* uoci *C* 21 sicut] ṇt sicut *O* ut sicut *A* 22 non] ei *v* dęuocis *C*

R = codex Reginensis 141 saec. IX—X.
O = codex Oxoniensis Laud. Misc. 276 saec. IX.
A = codex Atrebatensis 621 saec. X.
C = codex Augiensis CXVIII saec. IX—X.
V = codex Vindobonensis 759 saec. XI.
v = editio princeps Argentinae 1508.

VII.

DE RECONCILIATIONE ET UNITATE MONACHORUM.

1. Linguam nostram soluit alacritas et hominum legem contemnimus propter sancti spiritus legem nec cedimus cui-
5 quam, sed pacis iam uerba proferimus. ante hoc, dum aduersum se membra certarent, dum sanctum et uenerabile corpus Christi diuideretur et scinderetur in partes, cum paene ossa nostra dispersa essent secus infernum et. uelut crassitudo terrae aratro pessimo disrupta sulcis profundioribus scindere-
10 tur, cum indiuisibilem et insecabilem tunicam Christi, quae desuper fuerat contexta per totum, disrumpens inimicus et scindens hoc nobis ministris agere praeualuisset, quod per illos facere non potuit, qui crucifixerant Christum: cum, inquam, 2
haec ita essent, tunc ego posui custodiam ori meo et labiis
15 meis silentium dedi, quoniam quidem uidebam consequens esse prius opere philosophiae purgari debere mentem et ita demum aperire os et adtrahere spiritum atque eructare uerbum bonum et loqui dei sapientiam perfecte inter perfectos; hic enim mihi ordo spiritalis uidetur esse sermonis. siquidem
20 secundum sententiam sapientissimi Salomonis omni rei tempus

7 cf. Ps. 140, 7 10 cf. Ioh. 19, 24 14 cf. Ps. 38, 2 17 cf. Ps. 118, 131 cf. Ps. 44, 2 18 cf. I Cor. 2, 6 20 cf. Eccle. 3, 1

3 alagritas *Ca.c.* hominem *Ca.c.* 4 cotemnimus *R* contempnimus *Cv* 5 pacis] paucis *R* 6 uenerabile et sanctum *V* 7 et] ac *OA* 8 et *om. A* 9 dirupta *RO* scinderetur *Ra.c.* 10 inuisibilem *R* 13 crucifixerunt *A* cui *R* 14 e-go *O* ori meo in labiis meis *R* 16 operi *R* phylosophiae (so *s. l.*) *O* purgare *R* debere mentem—demum aperire *om. V* 17 os] eos *V* 19 spiritualis *A* 20 salemonis *v*

est, multo magis loquendi ac silendi tempus est, cuius temporis nos nequaquam latuit intellectus.

2. Propterea ergo obmutui et humiliatus sum et silui ab omni bono et uelut nubes quaedam superposita cordi meo radios sermonis obtexit et dolor meus renouabatur die ac nocte. ante oculos enim adducebam dissensionem ac discidium fratrum et mente atque animo tabescebam; consumebar in uigiliis in ieiuniis in orationibus in lacrimis. callus iam genibus inerat, infligebam uerbera pectori et gemitus de profundo cordis ac de arcanis uisceribus longa suspiria protrahebam peruigiles-
2 que noctes cogitationum seditione ducebam. nec solito sibi itinere mens pergebat ad deum, dum auulsionem et abscisionem fratrum lamentarer in terris. desiderabam enim et intentis ac pendentibus oculis requirebam uidere cupiens sanctum illum psallentium chorum et gloriam offerentium deo in ecclesia, cupiens aspicere illos, qui in lege domini meditantur die ac nocte et exaltationes dei sunt in gutture eorum, qui ad exemplum et commonitionem melioris uitae ceteris omnibus uiuunt legis dei atque euangelii Christi taciti praedicatores, in quibus ipse quoque habitus praefert uirtutis insignia:
3 hirsutum caput incomptis et horrentibus comis et quantum

3 cf. Ps. 38, 3 16 cf. Ps. 1, 2 17 cf. Ps. 149, 6

1 *pr.* est] et *add. A* magis] et *add. OACv* 2 nequaquam nos *A* 3 obmutui (m *s.* b) *O* 4 ab omni *s. l. O* bono (a *er.*) *O* corde *Ra.c.* 5 sermones *Ra.c.* sermones (i *s.* e) *O* 6 dissensionem] discissionem *R* 7 tabescam *Ca.c.* 8 et orationibus *A* et lacrimis *OA* et in lacrimis *v* 9 inerat] inherebat *Cv* pectora (i *s.* a) *R* 10 archanis *CV,Op.c.,v* archananis *V* perlonga *R* 11 cogitationumque seditionem *A* seditione *O* sed istis ne *V* nec] non *R* itenere *Ca.c.* 12 aduulsionem *Ca.c.* auulsione et abscisione *Ap.c.* 13 lamentaret *OA* lamentaretur *Cv* 14 pendentis *Ca.c.* renitentibus *v* 15 gloriam] gloriosam *R* 16 plebē cupiens aspicere *R* 17 exaltationes (ὑψώσεις) *V* exaltationes (u *s.* a) *R* exultationes *cet. v* qui ad] ad hoc *V* 19 praedicatores (to *s. l.*) *R* 20 uirtutibus (ū *s.* ibus) *O* 21 hyrsutum capud *A*

sufficit adtonsis, pedes nudi et apostolicis similes, indumenti uilitas adrogantiam saeculi superbiamque condemnans, zona ipso sui neglectu pretiosior parum quid cohibens uestimenti, quantum euagari non sinat, non ultima saltim membra denudet; incessus ordinatus, oculus non oberrans; numquam ridentes sed placide subridentes et magis ut intemperantiam risus cohibeant et conprimant subridendo; sermo cum ratione prolatus aut 4 silentium uerbo pretiosius; laudando non nimii et quantum adhortationi sufficiat magis quam adulationi; increpatio conlaudatione gratiosior; tristitiae ac laetitiae mensura iustissima uel certe commodissimum ex utroque temperamentem; lenitas cum austeritate, libertas cum uerecundia, ita ut alterum non inpediatur ex altero sed alterum ornetur ex altero; misceri turbis et secedere ad secretum utrumque agere cum mensura, ut in altero ceteris consulant qui ex eorum uisione proficiunt, in altero per spiritum sanctum de mysteriis inluminentur et in illo hominibus, in hoc deo iungantur; communem uitam sine communibus uitiis agentes, secretam uero non absque communi ducentes fraternitatis affectu; et quae maiora omnium 5 sunt et clariora, in paupertate diuites, nihil habentes et omnia possidentes, in humilitate gloriosi, in infirmitate fortes, sine coniugiis filiorum patres, eorum qui non ex carne sed ex deo nati sunt, quibus labor deliciae, qui humiles sunt pro caelestibus, nihil habentes in mundo et supra mundum uiuentes, qui in carne positi extra carnem uiuunt, quorum pars dominus, propter regnum pauperes et propter paupertatem reges.

3. Isti me, cum praesentes essent, magnum faciebant et clarum, isti sunt omnis mea substantia, isti meae diuitiae,

1 Pedes praeterea eorum nudi *v* apostolici *RC* 2 contempnens *A* condempnās *v* 3 ipso suo *v* 4 quantum] quam tamen *v* sinet (at *s.* et) *R* sinant *v* non ultima] neima (e *s. l.*) *R* non ut ultima *v* saltem *Op.c.* 5 ornatus *R* oculos *C,Ra.c.* nusquam *O* numquid (ā *s.* id) *R* 6 subridentes—conprimant *om. O* 7 oratione *V* 8 lauando *Oa.c.* nimii] minui *O* 9 adhortatione *Ra.c.* adorationi *A* adolationi (u *s.* o) *RO* conlaudationi *R* 10 gratio***sior *R* praetiosior *V* ac] et *OA* mensura] iura *m2 ex* sure *C* iura *v* 25 extra carne *V* 27 isti cum (cum *s. l.*) mecum *V*

6 isti uoluptas et deliciae meae. propter horum absentiam et auersionem adfligebatur anima mea et nouis torquebatur excruciata suppliciis; propter istos ego sicut lugens et contristatus ingrediebar; propter istos cum ceteris omnibus bonis, a quibus silui, etiam a sermone cessaui, quoniam calcitrauerunt dilecti et conuerterunt ad me dorsa sua et non faciem et effecti sunt grex pastore liberior, uti ne dicam insolentior in pastorem, quoniam quidem conuersa est in amaritudinem mihi uitis uera, quae bene purgata fuerat ab agricola patre,
7 ut fructum plurimum adferret, si maneret in uite uera. amici ergo mei et proximi mei aduersum me adpropiauerunt et steterunt, et paene diuisimus Christum amatores dei et amatores Christi. aduersum nos inuicem coepimus pro ueritate mentiri et propter nimiam dilectionem nimia odia coepimus exercere et, ut angularem lapidem in nobis struueremus, aedificium destruximus. propter pacem mouimus bella et pro eo, qui exaltatus est in ligno, nos ad solum deducti sumus et pro eo, qui sepultus est et resurrexit pro nobis, in mortem delapsi sumus.

4. Haec antea. sed quid nunc praesenti admiscemus ista laetitiae? quid nunc reteximus tristia? iuuat ista reticere, iuuat horum omnem penitus abolere memoriam, iuuat haec aeternis damnare silentiis, nisi forte ob hoc solum reminiscamur, ut experti pigeat, ut refugiat animus, ut mens huiusce-

3 cf. Ps. 34, 14. 37. 7 4 cf. Ps. 38, 3 5 cf. Deut. 32, 15 6 cf. Hier. 2, 27 9 cf. Ioh. 15, 1. 2 10 Ps. 37, 12

1 uoluptates *A* uoluptatis *V* horum ergo *OACv* 2 aduersionem *C* nobis *V*,*Ra.c.* 3 sicut] tanquam *V* legens *R* 5 calcitauerunt *R* 7 effecti (us *s.* i) sum ex pastore *O* insolertior *C* 8 conuerse *Ra.c.* amaritudine *R* 9 agrigula (a *fin. ex* o) *R* 10 uitem ueram *O* uitae *C* uitae *v* 11 proximei (*om.* mei) *O* adpropinquauerunt *ROV* 13 et *om. R* coepimus inuicem *A* inuicem *om. V* pro ueritate *om. A* 14 per nim. delectionem *Cv* 15 instrueremus (*om.* nobis) *V* 16 mouib; (mus *s.* b;) *R* mouemus *V* 19 dilapsi *ROCVv* 20 aliud *ex* quid *A* admisceamus *R* 21 quid nunc *ex* quin *R* tristitia *ROCa.c.*,*V* tristitiam *A* iuuat (e *s.* a) *R* 22 iuuet *bis R* honorum *C* 23 dare *R* nisi si *V*

modi perhorrescat exempla. et sicut in languoribus, postquam conualuerit aeger, libenter a medicis initia morbi sciscitatur et causas aegritudinis percontatur, per quas languor inrepsit, ut de reliquo se ab huiuscemodi occasionibus cautius et dili-
5 gentius seruet, ne rursum in eadem incidat mala, ita etiam a nobis recordatio habetur praeteritorum ad cautelam et munimentum futurorum. uerum nunc abiit abscessit aufugit 2
dolor et tristitia et gemitus, cum facti sumus unum qui sumus domini unius, qui trinitatem concordi unitate uenera-
10 mur, qui dei sapientiam praedicamus, in qua nihil stultum est, qui spiritu dei agimur non in dissensionem sed in pacem, qui unum spiritum in unitate potauimus, qui in ueritate unum et sentimus et loquimur, qui diei sumus, ut sicut in die honeste ambulemus, qui uiam habemus Christum, sine dubio ne erre-
15 mus, et ostium, ut ab eo intra unum ouile claudamur, qui unius pastoris oues sumus regentis nos non in uasis pastoris inperiti neque exterminantis oues gregis nec prodentis eas lupis uel agentis ad praecipitia, sed animam suam ponentis pro ouibus suis, qui exemplum habemus eius qui pro nobis
20 passus est pro eo ut et nos inuicem conpatiamur et inuicem onera nostra portemus, qui corpus sumus capitis pretiosi, quod conexum et conligatum per omnem iuncturam subministrationis crescit in templum dei in spiritu. quoniam igitur 3

7 cf. Esai. 35, 10. Cic. in Cat. II 1 12 cf. I Cor. 12, 13 cf. Rom. 12, 16 13 cf. Rom. 13, 13 16 cf. Zach. 11, 15 18 cf. Ioh. 10, 15 20 cf. Gal. 6, 2 22 cf. Col. 2, 19

1 langoribus *V* 2 initium *A* 3 causis *A* percuntatur *R* percunctatur *A* langor *V* 4 occassionibus *R* occansionibus *Oa c.* 5 rursus *A* in eadem *om. Cv* 6 habeatur *V* caute*lam *O* 7 monimento *A* ḥabiit *RC* aut fugit *C,Ra.c.* aufuit *A* 8 dolore* tristitiae gemitus *A* tristitiae gem. *O* 9 q; trinitatęm (is *s.* ęm) concordes unitatē *O* 10 nichil est stultum *A* 11 dissentione—pace *V* 12 in unitatem putauimus *C* ueritate] trinitate *v* 13 ut *om. Rv* 14 quia *A* nec *R* 15 et] ad *R* hostium *V,Oa.c.* concludamur *O* quia *Cv* 16 regentes *ROa.c.* inuasoris (or *s. l.*) pastoris *O* 17 *eas *C* 19 qui *pr.*] et qui *R* quia *Cv* 20 et *pr.*] aḍ (et *s.*) *O, om. Rv* et *alt.*] ut *R* 21 mụnera (o *s.* mụ) *R* 22 sūḃministrationis *O*

qui facit omnia et commutat atque conuertit, commutauit etiam luctum nostrum in gaudium nobis et disrupto sacco praecinxit nos laetitia, nos quoque cum illis omnibus quae transierunt tristibus et aduersis pariter etiam silentium deponamus et proferamus ad uos nunc primum sermonem, 5 immo potius per gratiarum actionem deo uerbi nostri uicti-
4 mam iugulemus. haec enim a nobis offerri dona aptius est et dignius quam auri argentique donaria, quam gemmis pretiosis ornamenta distincta. hostia haec legali illa hostia dignior et primitiuorum oblatione sacratior, quae placebit deo super 10 uitulum nouellum cornua producentem et ungulas, gratior incenso conposito, holocausto nobilior, super milia agnorum pinguium acceptior, quibus inbuebatur uel initiabatur paruulus Israhel, cum in carnalibus uictimis adumbrabantur hostiae spiritales. 15

5. Hanc ego iugulo uictimam deo, haec ego dona offero, quae mihi sola dereliqui, quae solae sunt diuitiae meae; cetera enim relinquere suasit mandati religio et spiritus sancti commonitio, ut unam pretiosam margaritam pro omnibus commutarem, si quo modo forte effici possem negotiator regni 20 caelorum, qui corruptibilibus et paruis magna et numquam
2 corrumpenda mercarer. sufficit ergo haec mihi sola uerbi possessio, quia et solus uerbi sufficit cultus. et opto, si faueat et iuuet diuina sapientia, hanc semper excolere possessionem,

1 cf. Ps. 29, 12 10 cf. Ps. 68, 32 19 cf. Matth. 13, 45 sq.

1 haec omnia *V* conmutet *Ra.c.* commutabit *V,Ca.c.* 2 etiam et luctum *R* dirupto *RA* 3 praecincxit *A* 4 silentium (σιωπήν)] silentia *R* et silentium *A* 9 hac *A* legali (νομικῆς)] legalis *O* regali *Cv* 10 oblationes *Ca.c.* 11 nouellum (νέον) *om. R* grati***or *A* 12 inceno *Cv* 13 pinguum *R* induebatur *A* initiebatur (*s.* ł utebat̃) paruulus (*s.* populus) *R* 14 in carn. uict. (ταῖς ἐναίμοις θυσίαις)] incarnalibus uict. *RCV* 15 spiritalis *Oa.c.* spirituales *A* 16 hęc *A* ergo *R,Ca.c.* 18 suasit mādātis uictima ubi religio *v* relęgio (i *s.* ę) *O* sàcti sp̃s *v* 20 possim *OACv* 21 quo *A* magna et numquam corrumpenda (τὰ μεγάλα καὶ μὴ λυόμενα)] magna (a *fin. ex* e) nusquam corrumpenda *R* 23 obto *C* si *om. O* 24 et hanc *R*

in his me agris et noualibus exercere, ex istis segetibus colligere frumenta et facere panem cor hominis confirmantem, ex istis uineis premere uinum quod laetificat cor hominis; ex istius possessionis fructibus opto exhibere conuiuium et con-
5 uocare uos primos, amicos et caros domini mei, uos fratres et conseruos meos. tum deinde opto et caecos et claudos et 3
mancos et debiles reficere, in quantum suggerit uerbi possessionis ubertas, ut pro eorum salute retributionem speremus in regno dei, tantum est ut adesse dignetur sapientia dei et
10 effici nobis secundum Salomonis uerbum uitae totius comes et consiliaria et confabulatrix et ut praecedat uias nostras et foueat nos. huius etenim si habeam consortium, sperno omnia 4
et despicio quae deorsum sunt, quae de terra sunt neglego, quoniam quidem maiore uerbi dei amore constringor et in
15 illud omnis affectus mentis nostrae transfunditur, quo ad deum ducimur. dic, inquit Salomon, sapientiam sororem tuam esse. et quidem honoraui eam et conplexus sum, prout potui, et quaero ab ea promereri capiti meo coronam gratiarum et ipsam habere delicias, ipsam habere diuitias, ipsam habere
20 lucem inluminantem cor.

6. Hanc mihi opto effici frenum, quo refrenem furorem, quo cohibeatur inuidia, quo conpescatur cordis tristitia, quo reprimatur ignis libidinum, quo odiorum restringatur insania, quo amicitiarum foedera moderentur. haec me diuitem pau-
25 perem facit, haec pauperem magnanimum reddit, haec me recte currentibus sociat, haec lapsis porrigere manum suadet

2 cf. Ps. 103, 15 3 cf. ibid. 16 Prou. 7, 4

1 exerceri *A* ex*istis *C* segitibus *OCa.c.* 2 et ex istis *RCv* 3 laetificet *OAV* et ex *v* 4 istis *R* possessionibus *V* possessiones *A* 5 uos *eras.* *V* suos *v* primum *OAV* dei *R* 8 pro eorum] proborum *V* 10 solomonis (e *s.* ǫ) *O* 12 uoueat *Ca.c.* 14 maiori** *C* (i *ex* um) *v* in illo *Cv* 15 transfundatur *A* ad deum] adm *R* 16 solemon *O* 17 conplexsus *R* 19 ipsam habere diuitias *om.* *OA* 21 Hęç (anc *s.* ęç) *O* fieri *OA* 22 compesceatur *O*,*Ca.c.* 23 reprematur *Ca.c.* conprematur *Cp.c.* (e *in* i *mut.*) *v* ḥodiorum *C* restringa*tur *O* restringuatur *C* 24 conmoderentur *C* (c *in ras.*, e *post* d *ex* o) *v* 25 fecit *O* magnanim*um *O* reddet *V*

qui facit omnia et commutat atque conuertit, commutauit etiam luctum nostrum in gaudium nobis et disrupto sacco praecinxit nos laetitia, nos quoque cum illis omnibus quae transierunt tristibus et aduersis pariter etiam silentium deponamus et proferamus ad uos nunc primum sermonem, 5 immo potius per gratiarum actionem deo uerbi nostri uicti-
4 mam iugulemus. haec enim a nobis offerri dona aptius est et dignius quam auri argentique donaria, quam gemmis pretiosis ornamenta distincta. hostia haec legali illa hostia dignior et primitiuorum oblatione sacratior, quae placebit deo super 10 uitulum nouellum cornua producentem et ungulas, gratior incenso conposito, holocausto nobilior, super milia agnorum pinguium acceptior, quibus inbuebatur uel initiabatur paruulus Israhel, cum in carnalibus uictimis adumbrabantur hostiae spiritales. 15

5. Hanc ego iugulo uictimam deo, haec ego dona offero, quae mihi sola dereliqui, quae solae sunt diuitiae meae; cetera enim relinquere suasit mandati religio et spiritus sancti commonitio, ut unam pretiosam margaritam pro omnibus commutarem, si quo modo forte effici possem negotiator regni 20 caelorum, qui corruptibilibus et paruis magna et numquam
2 corrumpenda mercarer. sufficit ergo haec mihi sola uerbi possessio, quia et solus uerbi sufficit cultus. et opto, si faueat et iuuet diuina sapientia, hanc semper excolere possessionem,

1 cf. Ps. 29, 12 10 cf. Ps. 68, 32 19 cf. Matth. 13, 45 sq.

1 haec omnia *V* conmutet *Ra.c.* commutabit *V,Ca.c.* 2 etiam et luctum *R* dirupto *RA* 3 praecincxit *A* 4 silentium (σιωπήν)] silentia *R* et silentium *A* 9 hac *A* legali (νομικῆς)] legalis *O* regali *Cv* 10 oblationes *Ca.c.* 11 nouellum (νέον) *om. R* grati***or *A* 12 inceno *Cv* 13 pinguum *R* induebatur *A* initiebatur (*s.* ł utebat̃) paruulus (*s.* populus) *R* 14 in carn. uict. (ταῖς ἐναίμοις θυσίαις)] incarnalibus uict. *RCV* 15 spiritalis *Oa.c.* spirituales *A* 16 hęc *A* ergo *R,Ca.c.* 18 suasit mādātis uictima ubi religio *v* relęgio (i *s.* ę) *O* sàcti sp̃s *v* 20 possim *OACv* 21 quo *A* magna et numquam corrumpenda (τὰ μεγάλα καὶ μὴ λυόμενα)] magna (a *fin. ex* e) nusquam corrumpenda *R* 23 obto *C* si *om. O* 24 et hanc *R*

in his me agris et noualibus exercere, ex istis segetibus colligere frumenta et facere panem cor hominis confirmantem, ex istis uineis premere uinum quod laetificat cor hominis; ex istius possessionis fructibus opto exhibere conuiuium et con-
5 uocare uos primos, amicos et caros domini mei, uos fratres et conseruos meos. tum deinde opto et caecos et claudos et 3
mancos et debiles reficere, in quantum suggerit uerbi possessionis ubertas, ut pro eorum salute retributionem speremus in regno dei, tantum est ut adesse dignetur sapientia dei et
10 effici nobis secundum Salomonis uerbum uitae totius comes et consiliaria et confabulatrix et ut praecedat uias nostras et foueat nos. huius etenim si habeam consortium, sperno omnia 4
et despicio quae deorsum sunt, quae de terra sunt neglego, quoniam quidem maiore uerbi dei amore constringor et in
15 illud omnis affectus mentis nostrae transfunditur, quo ad deum ducimur. dic, inquit Salomon, sapientiam sororem tuam esse. et quidem honoraui eam et conplexus sum, prout potui, et quaero ab ea promereri capiti meo coronam gratiarum et ipsam habere delicias, ipsam habere diuitias, ipsam habere
20 lucem inluminantem cor.

6. Hanc mihi opto effici frenum, quo refrenem furorem, quo cohibeatur inuidia, quo conpescatur cordis tristitia, quo reprimatur ignis libidinum, quo odiorum restringatur insania, quo amicitiarum foedera moderentur. haec me diuitem pau-
25 perem facit, haec pauperem magnanimum reddit, haec me recte currentibus sociat, haec lapsis porrigere manum suadet

2 cf. Ps. 103, 15 3 cf. ibid. 16 Prou. 7, 4

1 exerceri *A* ex*istis *C* segitibus *OCa.c.* 2 et ex istis *RCv* 3 laetificet *OAV* et ex *v* 4 istis *R* possessionibus *V* possessiones *A* 5 uos *eras.* *V* suos *v* primum *OAV* dei *R* 8 pro eorum] proborum *V* 10 solomonis (e *s.* o) *O* 12 uoueat *Ca.c.* 14 maiori** *C* (i *ex* um) *v* in illo *Cv* 15 transfundatur *A* ad deum] adm *R* 16 solemon *O* 17 conplexsus *R* 19 ipsam habere diuitias *om.* *OA* 21 Hęç (anc *s.* ęç) *O* fieri *OA* 22 compesceatur *O*,*Ca.c.* 23 reprematur *Ca.c.* conpremat*ur* *Cp.c.* (e *in* i *mut.*) *v* hodiorum *C* restringa*tur *O* restringuatur *C* 24 conmoderentur *C* (c *in ras.*, e *post* d *ex* o) *v* 25 fecit *O* magnanim*um *O* reddet *V*

et infirmis conpati et ualentibus conlaetari, cum hac et peregrina et patriam aequaliter fero, haec locorum inmutatione animum non facit commutari, haec mihi discernit et diuidit mundos et ab alio quidem abstrahit, ad alium uero deducit. haec me dextris armis sinistrisque communit, haec me in prosperis efferri non patitur et concidere non sinit in aduersis spem subiciens in omnibus; quae utique numquam confundit, dum malorum praesentium pondus futura beatitudo solatur.
2 hac ergo nunc quoque mittente me inutilem seruum suum et conuocante ad craterem suum ego uos, meos et conseruos et fratres, ad hanc mensam eius inuito et exhibeo uobis opulentas eius et rationabiles dapes et misceo uobis perennem ac spiritalem craterem. nec quicquam in hoc eius conuiuio simile inuenietis his, quibus in ministerio carnis destruendis dapibus et ipse destruendus distenditur uenter et inexplebiliter semper expletur.

7. Nunc usque ergo, fratres, tacui, sed numquid semper tacebo? sustinui sicut parturiens, sed numquid semper sustinebo? nam Zachariae quidem soluit silentium editus Iohannes in lucem; neque enim ultra dignum erat patrem uocis tacere, cum uocem ipse genuisset. sed utique conueniens fuit, sicut non credenti de uocis partu uincta est lingua, ita uoce pro-

5 cf. II Cor. 6, 7 7 cf. Rom. 5, 5 11 cf. Prou. 9, 2 17 cf. Esai. 42, 14 19 cf. Luc. 1, 20

1 hic *R* hęc (a *s.* ę) *O* peregrina et patria aequaliter fertur *A* 2 immutationem *V* 3 conmutari *R* discernet et diuidet *A* diuidęt (di *s. l.*, i *s.* ę) *O* 4 et alio alii quidem abstrait *A* 6 concedere *C* 7 subiiciens (i *med. s. l.*) *O* in *eras.* *O* nō umquam *v* 8 consolatur *A* 9 haec *RCV* mittente me] mittit me *ex* mitte me *R* mittentem me *C* mitentem *V* 10 conuocaṇt *R* conuocantem *ACV* conuocante me *v* cratêrẹm (a *s.* ę) *O* creatorem *A* 11 exibeo *Ca.c.* 13 spiritualem *A* cratêrẹm (a *s.* ę) *O* crateram *A* in eius hoc *v* 14 qui *A* 15 distruendus *Oa c.* 17 Hucusque *v* 18 tacebo] sustinebo *V* sustenui *Oa.c.* numquid] non quid *A* 19 iohannis *Oa.c.* ioānes *v* 20 erat] est *R* uoci *C* 21 sicut] ụt sicut *O* ut sicut *A* 22 non] ei *v* dęuocis *C*

genita resolui uincla sermonis. nata est ergo uox et lucerna, 2
uerbi praecursor et solis. mihi autem linguam resoluit et
exaltat uocem uelut tubae conspectus uester et congregatio et
reconciliationis laetitia, quoniam filii dei, qui dispersi erant,
5 congregati sunt in unum et in domum dei conueniunt in
consensu et in unam iuncturam aedificationis coeunt iungente
et coaptante spiritu sancto. nec iam ultra in unitate constric- 3
tis ullus inimico subintroeundi aperitur locus, iam non fura-
mur ab alterutro nec malis nostris insultamus inuicem. nunc
10 iam Iudas et Israhel ponunt sibi principatum unum, et Hie-
rusalem ac Samaria ad illam unam quae in supernis est
Hierusalem congregantur et tendunt. iam non est Paulus neque
Apollo neque Cephas, pro quibus unus aduersum alterum
infletur pro alio, sed omnia et in omnibus Christus.
15 8. Quoniam ergo iam et me habetis et uerbum non ab
inuito extorquetis, proloquar ut possum, quia iubetis, et pro-
loquar gratiarum actiones et uerba commonitionis. quamquam
quis digne loquetur potentias domini et auditas
faciet auribus omnium laudes eius? quoniam factum
20 est utrumque unum et medius paries saepis resolutus est et
destructus, quoniam liberati sumus, cum iam essemus para-
bola in gentibus et commotio capitis in plebibus. in tantum 2
nos adfixisti, domine, quantum sufficeret bonum pacis per
discidii intellegere differentiam, et per odiorum nimietatem

4 cf. Ioh. 11, 52 5 cf. Ps. 54, 15 10 cf. Os. 1, 11 11 cf. Gal. 4, 26 12 cf. I Cor. 3, 22 14 Col. 3, 11 18 Ps. 105, 2 19 cf. Eph. 2, 14 21 cf. Ps. 43, 15

1 uincla (u *s.* u̅) *R* 2 percursor *A* lingua *V* 5 in domum] ad domum *V* 6 conseęsu (n *s.* ę) *R* consensum *C* 7 cooptante *R* 8 ultra ullus *v* subintroeunti (di *s.* ti) *O* 9 exultamus *C* 11 ac Samaria—Hierusalem *om. R* ad illam unam ierusalem quae in sup. est. congregantur *v* in *om. A* 12 contendūt *v* 13 nec *v* cefas *RC* zephas *O* aduersus *OA* 15 uerbo (ū *s.* o) *R* 16 inuitato *R* proloquor *A* ut—proloquar *s. l. O* iubetis] iuuans *A* et *om. OA* 17 ñ gratiarum actionē *Cv* et] ut *OA* sed *Cv* communitionis *RCa.c.* 18 loquitur *OCv* 19 faciat *C* 20 saepis *O* sepis *C* 21 iam] etiam *v* parabula *ROCa.c.* 22 uel commotio et commutatio *A*

docuisti nos caritatis bonum. o incredibilem atque inaestimabilem medicinam! dolorem inflixisti, ut quid boni esset sanitas nosceremus, ut aduersis curarentur aduersa. discissi sumus, sed iterum conpacti sumus. quanto diffusius segregati sumus, tanto ardentius et constrictius adunamur, uelut si quis arboris ramum in aliam partem ui detorqueat et inflectat, cum forte remiserit, continuo in id quod fuerat ad matris pectus recurrit et naturae prioris obtinet locum atque ostendit quod uiolenter quidem declinatus fuerit, non tamen redierit
3 uiolenter. quis digne gratias referat deo, quod ultra iam non erigitur manus aduersus oculum neque oculus despicit manum, quod non insurgunt pedes aduersum caput neque caput alienos a se deputat pedes non amplius laedentes quam ipsi laeduntur ex inquietudine et inoboedientia, per quae ius fasque soluuntur. sed iam eadem inuicem pro se cogitant membra et aguntur omnia diuinis legibus et est iam ecclesia unum corpus et unus spiritus, sicut uocati sumus in una spe uocationis nostrae.

9. Et propterea populus pauper laudabit te, domine, diues effectus ex paupere, quoniam mirificasti magnificentiam tuam super nos, ut etiam haec scribantur in generationem alteram et ut posteris nuntietur quia ubi abundauit peccatum, superabundauit gratia, quoniam sparsa sunt grana, sed

15 cf. I Cor. 12, 25 16 cf. Eph. 4, 4 19 cf. Esai. 25, 3. Ps. 73, 21 20 cf. Ps. 16, 7 22 Rom. 5, 20

2 inflixisti dolorem *O* inflexisti *Ca.c.* bonum *v* 3 discisi sumus *R* scissi sumus *V* discessimus *ACv* disce‿ssimus (e *ex* i) *O* 4 conpuncti (a *s.* un) *R* conpuncti *cet. v* diffusios (u *s.* o) *R* 5 adiuuamur *A* 6 uite torqueat (ex *s.* te) *R* inde torqueat *V* 7 dimiserit *V* in id *om. A* 9 fuerat *Cv* nec *v* 11 aduersum *A* dispicit *R,Oa.c.* 12 aligenos *Ca.c.* 13 a* *O* quam] quia *A* ledunt *R* 14 oboedientia *R* per qua eius fas que *V* 15 iam] etiam *O* per se *Av* menbra *C* 16 omnibus *V* diuina *R* iam] etiam *OCv* 20 mirificasti (ἐθαυμάστωσας)] magnificasti *A* 21 generatione altera *V* 22 ut] ad *R* posteros *Rp.c.* habundauit *OVa.c.,Av* 23 superhab. *OVa.c.,Av* et gra *v* sed‸et *V* et *v*

ascenderunt spicae, quoniam oues lugebamus et inuenimus
pastores et, ut ego noui, suscepimus etiam illum pastorem
optimum, qui per spiritum quidem adsumptus est et accepit
talentum nummulariis prorogandum. et gregis ei cura com- 2
5 missa est et in sacerdotium unctus est et manus eius con-
summatae sunt, etiamsi adhuc differt curam gregis suscipere et
conseruat adhuc sub modio lucernam, quam mox certus sum
quod super candelabrum ponet, ut omnis anima, quae intrat
ecclesiae domum, uideat lumen magnum, quo inluminentur
10 semitae omnium nostrum. adhuc enim nunc montes collesque 3
considerat, adhuc fluenta fluminum percontatur et perspicit
loca, in quibus insidiis occurrat luporum, ut in tempore opor-
tuno tenens baculum pastoralem pascat gregem rationabilem
pariter cum magistro et domino pastorum in loco uiridi con-
15 locans eum, uiridantis et uiui uerbi dei reficiens pabulis et
super aquam refectionis educans, spiritus sancti inundationi-
bus rigans. haec ergo futura et speramus et oramus. mihi 4
autem iam tempus est ad ea quae diximus etiam uerba com-
monitionis adiungere. quae quam potero breuiter explicabo,
20 quoniam quidem praeueniri paene a uobis uidemus operibus
ea quae nos commonemus in uerbis.

4 cf. Matth. 25, 27 6 cf. Matth. 5, 15 16 cf. Ps. 22, 2

1 spicae (κόκκον καταβαλὼν στάχυν ἐκομισάμην)] spinae *A,Oa.c.* 2 et— *lin. 4* prorogandum *in mg. Om1* suscipimus *C* 3 obtimum *C* accipit *C* 4 nummolariis *O* nummularis *A* praerogandum *AV* (*sed cf. p. 203, 14*) cura* *O* 5 et in sacerdotium unctus est *om. V* consūptę sunt *R* 8 supra *OAV* ponet (θήσει)] ponit *R,C in ras.*, *v* intrat in eccl. dom. *OV* 10 nostrorum *AC* 11 percunctatur *RA* 12 occurret *R* ut in tempore oportuno (ἵν' ἐν καιρῷ εὐθέτῳ)] et in t. op. *R* 13 bacculum *R* pastorale *V* 14 domino et magistro *A* 15 uiridantis *Ra c.* uiridantęs (i *s.* ę) *O* uiriditantis *C* uiridentis *A* uirentis *Rp.c.* et *fin. om. A* 16 edocans (u *s.* o) *O* 18 iam *om. OA* commotionis *AC* 19 quae quam non tum (tum *s. l.*) potero *O* 20 praeuenire (*s.* ł i) *R* p̄ueniri eius faciē *v* pa̧ene (o *s.* ą) *R* pene *C* a uobis] nobis *v* uidemur *A*

10. Oportuit ergo, fratres, non incidere in haec neque gratiam concordiae nostrae separationis indignitate maculari, quoniam quidem per concordiae et unanimitatis donum, cum essemus grex pusillus et paruus, uidebamur ingentibus et numerosis gregibus exaequari, immo uero quibusdam etiam praeponi per gratiam spiritus sancti, quoniam quidem in aliis alius decor uel in paruis uel etiam in magnis officiis et donis, nostri uero gregis hoc erat inconparabile et singulare munus, quod in omni pace et in omni quiete degebat, ita ut frequenter etiam arcae Noë conparari posse uideretur, quae sola potuit
2 totius mundi diluuium inconcussa superare. uerum quoniam inuenti sumus etiam nos homines esse et non potuisse penitus effugere aduersarii inuidiam neque languoris illius, qui omnes paene obtinet, altiores effici quiuimus, sed communis omnium labes nos quoque contingere praeualuit et uexare, ita ut optimam illam et laudabilem paternam concordiae et unanimitatis hereditatem, quam soli cepisse prae ceteris uidebamur, non potuerimus in finem usque seruare, tamen non parum etiam in hoc — si tamen et miseriarum habenda est conparatio — habere differentiae uideamur, quod et ultimi incidimus in communem hanc labem et primi paene emendare potuimus, quoniam infirmari quidem naturae humanae commune est, cito uero requirere medicum et adhibere curam uigilantis et prudentis est sensus et per gratiam domini inluminati, qui nobis praestitit plura quam uel petere uel sperare potuimus.

11. Nos enim, cum eos suscepissemus, qui pro catholica fide et uerbi dei ueritate ceruices suas minantibus gladiis

2 indignatione *R* 3 concordiam *A* unjanimitatis *R* una/nimietatis *O* 4 uidebamus (r *s.* s) *R* 5 aequari *O* 8 nostri. *C* singulare (a *ex* e, re *s. l.*) *R* 9 et *om.* *V* 10 archae *O* 13 languoris (ł e *s.* is) *R* languores *AC* langoris *V* illius (ł o *s.* ius) *R* 14 qui.uimus *O* quieuimus *C* communes *V* 15 labis *Oa.c.*, *om.* *v* l.ues *V* 16 illam laudabilem et paternam *V* et *om.* *v* et paterne *Cv* concordiā *ROA* et *om.* *v* unjanimitatis *R* una.nimitatis *O* 20 haberi *Rp.c.* differentiā *V* uideamur *R* uidemus *V* uidebimur *Cv* quo *A* et] ut *v* incedimus *OV,Ca.c.* 22 humare *C* 24 inluminari *AV* 25 quam] quia *A* 26 suscepimus *C* 27 manantibus *Ra.c.*

subiecerunt, nec inimicos eos iudicassemus, qui per consonantiam fidei fratres se et consanguineos designabant, licet parum quid de paterna successione inter se desciscerent non hostili discidio sed simultate fraterna, contentionem quidem eorum
5 simultatemque minime laudauimus, fidei tamen zelum confessionemque suscepimus considerantes hoc quod facile curari possunt humanae dissensiones, in quibus pax fidei et pietatis ueritas constat. propterea ergo suscepimus, ut pietatis 2
praedicatio et cultus piorum consortio ac societate proficeret,
10 et in tantum furati sumus furta caritatis, non ut domesticos fugaremus, sed ut sociorum multitudine cresceremus. uos uero multo et mero spiritu feruentes omnem litterae relinquentes intellectum ad solum spiritum confugistis nihil prorsus uerborum simplicitati et rebus uisibilibus concedentes. nos 3
15 autem, qui hoc solum inpium ducimus, si quis non in omnibus absque ullo prorsus offendiculo de trinitate sentiat et de una saltim aliqua ex tribus persona minus aliquid aut inferius dicere audeat, aequum atque idem esse credimus in una persona quod et in trinitate peccare. una enim deitas trinitatis et unum in
20 utrolibet piaculum inpietatis admittitur. propterea non patiebamur dissensionem manere animorum, in quibus manebat concordia fidei et in quibus eadem confessionis forma constabat.

12. Et quid ita paratum est ad concordiam his, qui deum pura mente uenerantur, quam unum atque idem sentire de deo?
25 sicut e contrario nihil tam paratum est ad discrepantiam quam diuersitas fidei. tunc enim uere et mansuetus quisque secun-

2 fratres se (se *s. l. C*) esse *Cv* 3 disciscerent *O,Ca.c.* disci*cerent *V* desciscerent siue dissiderent *v* 4 fraternam *OA* 6 haec *C* curare *RCa.c.* 7 dissessiones *C* 8 uirtus (*s. l* ueritas) *A* 9 piorum] priorum *v* 11 uos ergo *A* 12 merore spiritus (*s. l* mero spiritu) *A* spiritus *R* 13 confugistis (s *pr. s. l.*) *R* 15 si quis *A,Rp.c.* si qui *Ra.c.OCVv* 16 ullo *om. A* offen**diculo *O* et] seu *OA* 17 personis *V* minus—quod et *s. l. O* 18 in unam personam—in trinitatem *A* 19 in *pr. om. O* 20 utroquelibet *RC* 21 disseşsionem (n *s.* ş) *C* animarum *R* maneb*t (a *s.* *) *O* 24 ueneratur *Ca.c.* 26 quisque *OA,Rp.c.* quique *Ra.c.CVv*

dum prophetam bellator efficitur, cum se uiderit per patientiam fidei detrimenta sentire, qui etiam deo infert damnum suo casu. in nobis enim diues est deus, id est si omnes nos possessio eius efficiamur per fidem. sic ergo nos etiam in ipsa dissensione habuimus aliquid amplius ceteris et rursum in coniunctione nobilius, ita ut facile possit e medio culpa
2 furari, quae ex utroque latere laudabiliter tegitur. sed quoniam ipsa per se uelocitas pacis non sufficit ad cautelam, digna ei adhibeamus auxilia: ipsum unigenitum filium dei, ipsum eius uerbum ac sapientiam inuocemus et precibus ac lacrimis inploremus et mente ac cogitatione teneamus illud ante omnia considerantes, quoniam nihil tam bonum, nihil tam praeclarum, nihil tam excelsum quam substantia ac natura dei, nisi forte quis etiam super substantiam eum uelit intellegi, quoniam in semet ipso habet esse quod est, ex quo et ceterae omnes creaturae secundo loco esse suscipiunt, quaecumque illae a deo uel post deum primae sunt — angelicas dico caelestesque uirtutes, quae primae suscipientes splendorem lucis eius et ueritatis atque ab ipso inlustratae etiam ipsae lux efficiuntur perfectae lucis claritate fulgentes —: in illa ergo ineffabili et excelsa dei natura nihil tam proprium, nihil tam fixum intellegere
3 possumus quam pacem et quietem. neque enim dissensio ulla in natura dei, quia nec dissolui posse sentienda est, sed tantum unitatis et concordiae et in semet ipsa habere et inpertiri creaturis ceteris aestimanda est, ut etiam hoc ipso nomine nuncupari se deus aliquando uelit, id est pacis et caritatis. nam et Iohannes dicit, quia deus caritas est, et Paulus de unigenito dicit, quia pax nostra est.

1 cf. Ioel 3, 11 27 cf. I Ioh. 4, 8. 16 28 cf. Eph. 2, 14

2 quin etiam dō inferri *A* 5 amplius aliquid *A* 6 e *om.* *A* 7 detegitur *Cv* 10 pr. et lacrimis *v* 12 tantum bonum *A* 13 nisi si *OV* 14 substantiam (*s.* ł sententiā) *R* eum] meā *R* uelut *Ra.c.* 15 omnis *O* 18 lucis et uer. eius *v* 20 luẋ (cis *s.* ẋ) *R* fulgente *A* 21 natura dei *v* 23 sed tātā unitatem et concordiā *v* 24 *pr.* et] ad *R* concordiā *R* *** concordiae *O* 26 uelit et ueritatis (*s.* id est pacis ł caritatis) *A* 27 iohannis *O,Ca.c.* et paulus dicit de unig. *v*

13. De angelis uero quid dicam? in quibus qui dissentire
ausus est et extolli supra mensuram atque in conspectu
omnipotentis dei rebellare, ita ut supra nubes ponere sedem
suam cogitaret, sicut ait propheta, dignas adrogantiae suae et
5 dissensionis poenas dedit, pro luce ut esset tenebrae, condem-
natus, immo, ut uerius dicam, a semet ipso tenebrae effectus.
ceteri uero, qui in suo ordine et loco permanent, nihil tam 2
proprium possident quam pacem et unanimitatem, nihil ita
student quam ut unum sint ex unitate trinitatis exempla
10 sumentes, quoniam et ipsa trinitas deus unus est tam unitate
uoluntatis quam et unitate substantiae. dei itaque est pax et
eorum qui adproximant et cohaerent deo. contraria uero deo 3
dissensio et bellum; quae sine dubio eorum est, qui alieni et
auersi sunt a deo, qui simul deo et paci aduersantur dissen-
15 sionibus gaudentes et perturbationibus gratulantes, quoniam
quidem et princeps eorum atque auctor diabolus tam ipse
malorum fecunditate a semet ipso discordat quam etiam alios
ex abundantia sui in arma dissensionis instigat et ad bella
furoris inpellit, quia ille homicida erat ab initio et sedet in
20 insidiis in occulto, ut interficiat innocentem et ut sagittet in
obscuro omne corpus ecclesiae, dum singulos quosque callidis
obscurisque consiliis decipit et ex paruis quibusque occasio-
nibus locum sibi introeundi in animas eorum primo subtiliter
facit, tum deinde uelut occupata iam statione totus inmergitur,
25 sicut fieri solet in obsidione murorum: si exigua pars unius

3 cf. Esai. 14, 14

1 in quibus *in mg. O* de se sentire *A* 2 extoli *Oa.c.* 3 rebelare *Ca.c.* 4 cogitarit *O,Ap.c.* et sicut *Cv* propheta ait *v* adrogant a sua *Oa c.* 5 dissensiones *Ra.c.* pąenas (o *s.* ą) *R* *uerbis* pro luce *et* ut *signa transpositionis addidit R* tenebrae (σκότος ἀντὶ φωτὸς εἶναι κατακριθείς)] tenebris *R* condempnatus *Cv* 6 ut *s. l. R* 8 possedent *O* unjanimitatem *RC* 9 et ex unitate *OCv* 12 deo et coherent *A* coerent *Ra c.* 13 quae] qua *V* 14 a *om. A* 16 angtur (ctor *s.*) *R* diabulus *Ca.c.* 18 habundantia *Ov* 19 in *om. O* 22 occansionibus *Oa.c.* 23 in animos *CV* iā in animos *v* 24 totos (u *s. alt.* o) *R*

anguli fuerit interrupta, continuo per singulos inrepentes omnis introibit atque urbem obtinebit exercitus.

14. Satis idoneo, ut opinor, ad unanimitatem et pacem diligendam et dissensiones ac discidia fugienda huiuscemodi prouocamur exemplo, cum utique omnis anima, quae imaginem in se dei gerit, imitatione debeat gaudere diuina, ut nobilitatem generis sui ex hoc maxime ostendat, dum de supernis trahit exempla uiuendi et ad similitudinem se caelestis conuer-
2 sationis instituit. tum deinde respiciamus etiam in caelum sursum et in terram deorsum secundum commonitionem diuinam et consideremus totius creaturae foederatissimas leges, quoniam caelum et terra ac mare atque omnis iste mundus cunctaque dei elementa magnifica, per quae etiam dei uirtus tacite praedicatur, donec inter se in pace sunt et quiete et proprios naturae suae terminos seruant nec unum aduersum alterum insurgens statutae pacis uincula dissoluit, quibus ea opifex omnium sermo dei primae conditionis legibus uinxit, stat mundus et pulchritudine sui ac decore praefulget nec quicquam aliud exquiri potest, quod splendori eius et gratiae
3 conferri aut exaequari queat. simul autem ut a pace et quiete destiterit, protinus etiam mundus esse desistet nec alia ex causa quam sui dissensione ac propria elementorum seditione

9 cf. Esai. 51, 6

1 angęli (u *s.* ę) *R* inrepentes (*s.* ł pens) *R* irrumpentes *A* inrumpentes *V* 2 optinebit *C* 3 idoneum *O,Aa.c.* unjanimitatem *R* unitatem *A* 4 diligentiam et dissensionis ąç *R* huiusmodi *A* 5 exempla *V* 7 ostendịt (a *s.* ị) *O* de *om. A* trahęt (it *s.* ęt) *R* 9 in caelum—in (in *s. l.*) terram (εἰς τὸν οὐρανόν—εἰς τὴν γῆν) *R* in caelo—in terra *cet. v* 10 -orsum—pon *p. 226, 23 om. A* 12 terra* *O* omnis (s *s. l.*) *R* iste *om. V* **mundus (te *eras.*) *V* 13 ḍị (mundi *s.*) *R* per (*s. l.*) quae pęr *C* uirtus dei *O* 15 proprię naturae *O* 16 institutae *Cv* uincla *R* 17 ***uinxit (con *eras.*) *O* 18 *uerba* stat mundus *Graecis uerbis* κόσμος τέ ἐστιν, ὥςπερ λέγεται *respondent;* stat *idem quod* manet *significat et* mundus *praedicatiue adhibetur in enuntiato, cuius subiecta lin. 12* caelum, terra, mare, mundus, elementa *leguntur* stat] ac *V* pulchritudinis suę aç decore *R* ac *om. V* 21 destituerit *R* distiterit *Ca.c.* desistit *OV* desistit et *Cv*

soluetur. nunc ergo mecum totius mundi intuere, si uidetur, ordinem pacis, quomodo caelum quidem aëri lucem, terrae praestet calorem, aer uero imbribus terram foueat et animantibus cunctis uitam tribuat respiratus, terra uero fructus et uictum super eam uiuentibus materno quodam praebeat famulatu.

15. Quid uero istae permutationes temporum paulatim suas uicissitudines inmutantes et austeriora quaeque uel frigoris uel caloris paulatim et per partes mortalibus inferentes, ut non deterrere subita, sed etiam delectare sensim reparata uideantur utilitati simul uoluptatique ministrantia? quid etiam dies et nox aequis sibi inuicem portionibus succedentes operibus alia, alia ad quietem fessis mortalibus mancipata? uel quod mare intra terminos suos definita statione cohibetur et pacifica terris adpulsione coniunctum copias suas afluenter humanis usibus praebet? quid uero de sole dicam et luna ac 2
stellarum fulgore et multitudine, quae omnia ordinem cursus sui inmobili obseruatione custodiunt? quid etiam de perennitate fontium? quid de fluentis fluminum certis statutisque terminis contento itinere pergentium? quid animantium tam diuersa genera sibique contraria? quorum alia agrestem et feram, alia mansuetam et uicinam hominibus exigunt uitam, et alia quidem hominum patiuntur obsequia, alia uero ipsa sui feritate delectantur. cum ergo haec omnia ita se habeant 3
et certis quibusque de causis, quas nouit ipse qui uniuersa dispensat, in hanc conpagem concordiamque cuncta constricta sint, quid aliud oportet ex his omnibus intellegi et conici,

1 soluitur *V* intueri *C* si *om. C* 2 quidem *om. O* aeri (a *s. l.*) *C* et terre *v* 5 uictus *Cv* praebeut (at *s.* ut) *R* famulatum *V* 7 iste *RO* 9 paulatim] sensim *V* 10 deterre *C* sen*sum *C* 11 utilitatis *R* 14 intra terminos] intẽminos *R* diffinita *R* 15 pacifica (θάλασσα καὶ γῆ πράως ἀλλήλοις ἐπιμιγνόμενα)] pacificata *R* adpulsionem *Ca.c.* affluenter *RO,Cp.c.,v, sed cf. 31, 19. 48, 15* 21 sibique] siue *R* agrestem ac feram *V* 22 exegunt *Ca.c.* 23 quidæm *ex* quidam *R* sui ipsa *V* 24 feretate (i *s.* e) *O* habent *R* 26 in hac conpagine concordiaque *Cv* 27 qui *V* aliut *O*

nisi quod pax et unanimitas per haec omnia humano generi ostenditur et praedicatur?

16. Si uero dissensio aliqua aduersum se huic materiae generetur et seditione qualibet solutionem sui meditetur uel si diuino nutu aliquid ex ista conpage moueatur ad peccantium metum atque inpiorum poenam, si uel mare efferuescat uel terra quatiatur uel perniciosus imber et pestifer decidat aut sol subtracta sui luce refugiat aut aer ardoribus excandescat aut ultra mensuram sui natura ignis exaestuet, excidium sine dubio mundi et interitus uniuersitatis putatur et bonum
2 pacis elementorum seditione subuertitur. ut omittam populos et urbes et regna exercitusque numerosos, ut omittam domos, coniugia, quae omnia per pacem et concordiam constant, per dissensiones uero soluuntur et pereunt, ad Israhel ueniam et de populi illius uos miseriis commonebo, de dispersione eius et captiuitate, in qua et nunc sunt et erunt adhuc — certus sum enim ex his quae de eis praedicta sunt —, et ostendam eorum mala, quae et uos ipsi diligenter agnoscitis, et quae fuerit horum omnium malorum causa, ut ex aliorum correptionibus nos quid boni habeat concordia cognoscamus.

17. Nonne isti, dum inter se pacem haberent et ad deum unanimes ingemescerent, Aegypti fornacis ferreae ponderibus pressi et tribulationibus suis in semet ipsos collecti — interdum enim et tribulatio optimum quoddam est salutis remedium — populus sanctus dicebantur et pars domini et genus regale sacerdotale, et huiuscemodi appellationibus

26 cf. Ex. 19, 6 cf. Deut. 32, 9

1 unianimitas *R* 8 subtractat *v* 9 natura *C* uel excidium *V* 11 obmittam (b *s. l.*) *R* populos—omittam *s. l.* *O* 12 obmittam (b *s. l.*) *R* domus *OCa.c.* 13 et coniugia *v* 14 uenio// (o *ex* a) *O* 19 horum oia malorum *v* excausa *C* 20 quid bona *v* 22 numne *Rp.c.* 23 ingemescerent unanimes *Cv* unianimes *O,Ra.c.* ingemiscerent *RCp.c.* in (*s. l.*) aegypto (o *ex* i) *R* fornaces *V,Ra.c.* 25 quondam *V* salutis est *A* est] et *OV* 26 dicebatur *OACV,Ra.c.,v* 27 ienus (g *s.* i) *O* regale] *add.* et *V,R s. l. m2* (gen. reg. sac. = βασίλειον ἱεράτευμα)

decorabantur? sed et magistratibus et ducibus agebantur his, 2
qui agerentur ipsi a deo. praecedente eos columna ignis et
nubis die ac noctu cedebat eis fugientibus mare; caelum uero
esurientibus manna ministrabat, poculum petra sitientibus
5 exhibebat, bellantibus protensio sola manuum uictoriam dabat
et triumphos sola oratione capiebant. transire uolentibus
fluminum sistebantur fluenta cognati maris imitata famulatum
et praebebant elementa seruitium; hostiles muri tubarum
solis clangoribus uertebantur. Aegypti enim uerbera et decem 3
10 famosissimas plagas ad eorum gratiam inlatas praetermisi et
uoces dei ex monte auditas et duplicem legis lationem, aliam
in littera, aliam in spiritu, ceteraque innumera et inmensa,
quibus tunc etiam contra meritum suum honoratus est Israhel. postea uero quam aegritudine coepit dissensionis urgeri 4
15 et in partes secti sunt et unusquisque quod placitum erat in
oculis suis faciebat et statuerunt sibi regem non per deum
et principem, non per consilium eius, posteaquam Hieroboam
et Roboam, posteaquam factiones et seditiones, posteaquam
offendere coepit puer ad seniorem, ignobilis ad honoratum,
20 quid fit et quid patiuntur?

18. Lamentatio nos docet Hieremiae lamentantis eos et plangentis de captiuitate Babyloniae. simul et historiae ueterum docent, quomodo magnificus ille et admirandus murorum

2 cf. Ex. 13, 21 sq. 14, 22 3 cf. ibid. 16, 14 4 cf. ibid 17, 6. Num. 20, 11 5 cf. Ex. 14, 26 sq. 6 cf. Ios. 3, 17 8 cf. ibid. 6, 20 9 cf. Ex. 7—11 10 cf. ibid. 19, 16 sqq. 12 cf. II Cor. 3, 6 19 cf. Esai. 3, 5

1 magestratibus *Ca.c.* agebant in his (in *s. l.*) *R* his] isti *OA* 2 quę *ex* qui *R* quia geruntur *A* ipsis *Rp.c.* colūpna *v* 3 nube* *O* nubes *Ca.c.* nocte *OACv* antecedebat *Cv* 4 manna (τροφήν) *v cum codd. quibusdam deterioribus, om. codd. nostri; an* ⟨escam⟩ esurientibus ministrabat *scribendum?* 6 triumfos *C* 7 cognata *V* 8 praemebant *R* seruicięs (ū *s.* ęs) *R* hostilis *Ca c.* turbarum *R* 9 glangoribus *Ca.c.* clamoribus *A* 11 ex *om. V* 12 in litteram *A,Oa.c.* 14 urgueri *AC* 17 posteaqua *Ca.c.* ieroboam *ACV* 18 et R›boam *om. v* posteaquam *pr. exp. O* 19 ignobiles *R* ignorabilis *v* 20 et *om. R* paciantur *Cv* 21 doceat *V* 22 bibiloniae *R* babi*loniae *O* istoriae *O*

ambitus subruitur atque subuertitur, urbs praeclara et opinatissima prosternitur, sanctificatio templi destruitur, ornamenta et donaria delubri sacratissimi profanis manibus diripiuntur, sancta sanctorum pollutis pedibus conculcantur. et illa, quae etiam
2 sanctorum oculis inuisa fuerant et pedibus inaccessa, inpiorum et pollutorum direptionibus populabantur, senes nemo miserebatur, iuuenes absque respectu trucidabantur, matribus et uirginibus nihil pudoris, nihil uerecundiae seruabatur. altaribus non solum alienus ignis, uerum etiam hostilis adhibebatur. fluebant sanguinis flumina non hostiarum religione, sed hostili crudelitate profusa nec arietum, sed hominum cruore manantia. Nazaraei in terram prostrati, ululatus pro hymnis
3 audiebatur. et ut ex ipsis aliquid Lamentationibus Hieremiae loquar, filii Sion honorabiles et exornati auro, delicati et malorum nescii uias nouas et asperas abierunt et uiae Sion luxerunt, quia non erat qui ueniret ad diem festum. sed et paulo ante manus mulierum misericordium coxerunt filios suos inedia scilicet obsidionis urguente et comederunt fructum uentris sui et dulce solatium liberorum factum est solatium famis.
4 uidetis qui sint exitus dissensionum et qui discidiorum fructus. an nescitis quia propter nos haec scripta sunt, in quos fines saeculorum deuenerunt? ego denique quotiensque librum istum Hieremiae accipio in manus et lamentationibus eius inhaereo — lego enim frequentius Lamentationem Hieremiae, quotiens mihi securior successibus uideor, ut commonear per lectionem quid inmineat, nisi obseruauero —, et lacrimis

14 cf. Thren. 4, 2 15 cf. ibid. 1, 4 17 cf. ibid. 4, 10 21 I Cor. 10, 11

2 distruitur *R* et *om.* *R* 3 pronis *R* 4 ille *R* 5 fuerunt *A* 6 et] ac *R* populantur *v* senis *RO* 7 et *om.* *A* 11 crudelitate host. *v* cruorem *V*,*Ra.c.* 12 nazarei *codd.* in terra *A* ymnis *CAV* 13 iheremie *v* 17 inmisericordium *A* 18 obsidioni surgente *V* urgente *O* comedere *v* 19 dulciş (e *s.* iş) *R* 20 sunt *Av* 21 unde scitis *R* aut nescitis *OAV* quos (s *add.*) *R* 22 ergo *R* quotienscumque (cū *s. l. m2*) *R* quoties *A* quotiens *V* 23 ieremię *A* manibus *Cv* 25 qui quotiens *R* quoties *A* eius uideor *V* ut *ex* et *Rm2*

repleor et uox mihi ipsa concluditur, cum ante oculos adduco quod gestum est et cum lamentante lamentari me credo. haec uero iam, quae eis nouissima acciderunt, posteaquam pastorem suum noluerunt oues morbidae et in rabiem uersae cognoscere, posteaquam extendentes quasi in hominem manus in deum sceleris sui piaculum commiserunt, posteaquam uiderunt pendentem uitam suam et non crediderunt, quis digne lamentetur aut quis pro merito exponat? ipse tamen exitus docet et captiuitas eorum subiecta Romanis, cuius quis potest enumerare clades? qui libri conscribi de eorum miseriis possunt? nisi quod unus liber est uniuersus orbis terrae, qui uastitatem eorum cottidie calamitatesque testatur, et Hierosolymorum ad fundamenta usque destructio. cuius ne ingressus quidem eis conceditur nisi forte ad hoc solum, ut sub die lamententur et lugeant desolationem eius et ultra nusquam prorsus appareant.

19. Cum ergo tam grauia et tam perniciosa habeamus dissensionis exempla et tantorum malorum causa sint, quam fugienda sint, quam uitanda, quis dubitat? uerum est aliquid adhuc grauius, si post curatam tristitiam et degustatum pacis bonum rursum in eandem quis dissensionis uergatur insaniam et, quod dici solet, ad proprium uomitum reuertatur, cum utique etiam inperiti quique et indociles periculis soleant erudiri et extremae leuitatis sit semper ut de malis ad bona, ita etiam de bonis ad mala transferri et uelut aura facili huc

22 cf. Prou. 26, 11. II Petr. 2, 22

2 lamentantem *V,Oa.c.* lamentare *RCa.c.,O* 3 accederint (i *ex* u) *O* 4 conuersae *A* 5 extend.] offendentes *A* 7 pendentēs *R* 8 lamentet *OV* 10 de eorum mis. conscribi *V* 12 eorū cottidiane (an *s. l.*) calamitatis eorūq: (eorū *s. l.*) *R* calamitatesque cottidie *V* cotidie *OAC* quotidie *v* calamitatisque *O* hierusolim. *O* hierosolim. *RC* ierosolom. *A* 14 ad *om. v* 15 lamentent *OAV* ut ultra *V* prorsus nusquam (numquam *A*) *OA* 18 dissensiones *Cp.c.* exempla—sint *om. C* et—sint *om. v* causae *V* 19 fugiendae *Cp.c.* fugiende *v* sunt *A* uitenda *Ca.c.* uitandae *Cp.c.,v* dubitet *A* adhuc aliquid *CVv* 20 gustatum *R* 21 rursus *v* 22 dicit *R* prop.] primū *R* cum utique] committi *A* 23 periclis *RA* sol. erud.] solanť** audiri *A* 24 malis (*s.* sūmę felicitatis) *R*

2 atque illuc permutari. puto enim quod illos, qui in dissensione permanent, spes aliqua futurae concordiae releuet et multum his conferat futurae emendationis expectatio. hi uero, qui frequenter ad concordiam redeunt et rursum in dissensiones et iurgia deuoluuntur, cum aliis omnibus quae perdiderunt bonis etiam spe correctionis exuti sunt. similis est enim apud illos, ut uideo, discordia et concordia nec in altero magis haerent, dum ad utrumque facile deuoluuntur.

20. Nemo sane me aestimet dicere, quia omnem pacem dico amplectendam esse — scio enim sicut in multis discordiam utilem, ita in aliquantis perniciosam esse concordiam —, sed illam dico pacem, quae in bonis et pro bono est et deo nos sociat. et ut breuiter de singulis diuidam, mihi ita uidetur quod neque inferius mensura sua aliquid bonum dicitur neque si eam excedat et euadat, id est neque per leuitatem omnibus
2 sociari neque per prauitatem ab omnibus discordare. similiter etenim et remissio inutilis est et proteruitas inproba. certum est namque quod aduersum inpietatem et ignibus et ferro et potestatibus et legibus pro ueritate debemus obniti, tantum ne fermento malitiae polluamur et consensum praebeamus in malis. nec quicquam ita pertimescendum est quam ne aliud quid timeamus quam deum et per timorem prodamus fidem et ueritatem. ubi uero causam tristitiae adferunt suspiciones humanae et superfluus metus, ibi melior est feruore patientia
3 et asperitate lenitas. pulchrius namque est et utilius, ut in communi corpore permanentes instruamus nos inuicem tamquam alterutrum membra, instruamus autem eo modo, quo

20 cf. I Cor. 5, 8

1 enim *exp. C* desensione *O* 2 futurae ęt *R* 3 confereţ (t *s.* ęt) *R* exspectatio *RO* hii *RO* 5 *ominibus *C* 6 exusti *V* enim] ăt *v* 7 ut *om. R* erent *ROa.c.* erunt *A* adherent *Cv* 9 me *s. l. O, om. V* 10 amplectandam *O* 12 societ *R* 15 eam] metam *V,Cp.c.,v* 17 inutilis est *om. R* utilis *C* propt̃ uitas *RC* pro*teruia *A* proteruia *O* 18 aduersąm (u *s.* ą) *R* et *fin. om. Cv* 19 pro] et *R* 21 quidquam *R* quisquam *Oa.c.* pertimiscendum *O* 22 prodamus (ł p *s.* pro) *R* 23 causas *OA* 24 patientiae *V* 25 est *om. A* in communi] immuni *A* in muni *O* 27 menbra *C*

apostolus dixit: in spiritu mansuetudinis, non per superbiam neque per imperium uelut tyrannidem putantes libertatem nostram, sed tamquam fratres et aequales commonitionibus nosmet ipsos et cohortationibus prouocantes.

21. Cum haec ergo ita se habeant, fratres, amplectamur nos inuicem et conplexemus et cum omni puritate et sinceritate mentis in concordiam redeamus imitantes illum, qui medium parietem saepis soluit et per sanguinem suum pacificauit non solum quae in terra sunt, sed et quae in caelis. dicamus ad religiosum hunc et mitissimum patrem et mansuetissimum pastorem: eleua in circuitu oculos tuos et uide congregatos filios tuos. ecce uides quod optabas, quod 2
desiderabas die noctuque, ut in senectute bona nouissimum uitae duceres tempus. ecce omnes conuenerunt ad te et sub alis tuis requiescunt et altare suum circumdant. qui cum lacrimis abscesserant, cum laetitia reuertuntur. gaude et laetare, pater optime et indulgentissime, et dic etiam tu nobis: ecce ego et pueri mei, quos mihi dedit deus, adde et illam dominicam uocem congruentissimam tibi: quos dedisti mihi seruaui et non perdidi ex eis quemquam.

22. Nec est aliquis in eis filius perditionis, sed omnes manemus in uno spiritu unianimes conlaborantes in fide euangelii, unum sentientes, armati scuto fidei, praecincti lumbos in ueritate, unum

1 I Cor. 4, 21 8 cf. Eph. 2, 14 cf. Col. 1, 20 11 Esai. 60, 4 18 Esai. 8, 18 19 Ioh. 17, 12 21 cf. Ioh. 17, 12 cf. Phil. 1, 27 et 2, 2 23 cf. Eph. 6, 16. 14

1 superbia *V* 5 frater *C* 6 nos inuicem *om. A* conplexemur *Cv* et *fin. om. O* 8 pacifica ut *Ra.c.* 9 et *om. ACv* quae in caelis sunt *V* 10 relegiosum *O* hunc et] hund ad *A* 11 eleua nunc *V* eleua oculos tuos in circuitu *A* 12 congregatos (s *s. l.*) *R* congrega*** *O* et ecce *v* optabas] occupabas *R* 13 senectute tua *v* 14 om̄ *O* 15 aliis *O* alt. suum = τὸ ἑαυτῶν θυσιαστήριον 16 laetia *O* gaudeṭę *RO* 18 dedit (ἔδωκεν)] dedisti *R* dominus *A* et illam] etiam *A* 21 om̄ą (s *s.* ą) *R* maneamus (a *s.*) *O* man. unan. (unian. *O*) in una spir. unan. (unian. *O*) *OA* 22 unanimes *VA* 23 sentientes (φρονοῦντες)] scientes *C* in ueritatem *C*

solum scientes, aduersum diabolum bellum et aduersum eos qui
sub illo militant. nec timeamus eos, qui possunt corpus occidere,
animae autem nihil facere possunt, timeamus uero eum, qui
potest animam et corpus perdere in gehennam, seruantes
bonum depositum, quod a patribus suscepimus, adorantes 5
patrem et filium et spiritum sanctum, in filio patrem, in
spiritu filium intellegentes, in quo baptizati sumus, in quem
credidimus, cui confessi sumus, diuidentes antequam coniun-
gamus et iungentes antequam diuidamus, non tria unum
2 dicentes. neque enim insubstantiua nomine nominamus, id est 10
unam solam subsistentiam sentientes, ut scilicet diuitiae no-
strae in nominibus sint et non in rebus, et rursum dicimus tria
unum non secundum subsistentiam sed secundum substantiam
deitatis unitatem in trinitate uenerantes et trinitatem in uni-
tate confitentes. tota ergo trinitas adoranda, quia tota regalis 15
est; unius enim potestatis et unius gloriae, supra mundum,
supra tempora, increata, inuisibilis, inconprehensibilis, inuesti-
3 gabilis. quae quo ordine apud semet ipsam sit ipsa sola
cognoscit, a nobis autem similiter et aequaliter adoratur;
sola enim est intra sancta sanctorum uniuersam creaturam in 20
exterioribus habens. et ipsa quidem primo uelamine dirimitur,
reliqua uero rationabilis creatura secundo contegitur uelamento,
post illam uero rursum secundo uelamine nos dirimimur a
4 caelestibus. haec nos sentientes, fratres, et confitentes eos,

2 cf. Matth. 10, 28 5 cf. II Tim. 1, 14 22 cf. Hebr. 9, 3

1 zabulum *OA* qui—eos *om. Cv* 2 corpus possunt *A* 3 uero] autem *OA* 4 et animam et corpus *v* 8 credidimus (πεπιστεύκαμεν) *RV* credimus *cet. v* 9 trea *O,Ca.c.* 10 enim *om. R* insubstantiua (u *alt. s. l.*) *O* in substantia *v* nominamus (e *s.* a) *R* 11 subsistentiam *ROV* substantiam *ACv* 12 nom.] hominibus *V* dicimus (a *s.* i) *R* trea *O* 13 subsist.] substantiam *C* 14 in unitatē *C* 16 potest. est *v* unius ē gloriae *Cv* 17 ininuestigabilis *Oa.c.* 18 quoque (*sign. transpos.*) *R* ordinem *C* 20 est enim *Cv* intē *R* 21 ipso *Rp.c.* uelamina (e *s.* a) *R* dirimitur a cælestibus *Cv* 22 reliqua] aliqua *A* uero *om. Cv* rationabilis *A* 23 a] ad *C* 24 confidentes (t *s.* d) *R* confutantes *C*

qui huic fidei aduersantur, alienos habeamus a ueritate et pestilentes putemus. et si quidem possibile est curari eos, nulla sit inuidia; si uero insanabiles sunt, refugiamus et uitemus, ne forte morbi eorum contagiis maculemur, ne non tam
5 nostram sanitatem illis tradamus quam illorum nos aegritudinem capiamus. pax autem dei, quae superat omnem mentem, custodiat corda uestra in Christo Iesu domino nostro, cui gloria et potestas in saecula saeculorum. amen.

6 Phil. 4, 7

2 si *s. l.* *R* curare *R* 3 sit *in mg.* *R* ē *s. l.* *A*, *om. cet.*, *v* insanabiles (s *s. l.*) *R* 4 tam illis tradamus nostram (nostram *om.* *v*) sanitatem *Cv* 6 dei *om.* *Av* 7 mentem] sensum (*s.* ł mentem) *A* 8 nostro *om.* *R* cui est gloria *OAVv* 9 DE GRANDINIS UASTATIONE CUM PATER EPISCOPUS RETICERET *R* USQUE HUC CONTULI DE CODICAE SCAE MELANIAE ROMA. EXPL ·VII· INCIPIT LIBER ·VIII· DE GRANDINIS UASTATIONE CUM PATER EPISCOPUS RETICERIT *O* USQUE HUC CONTULI DE CODICE SCAE MELANIE ROME : : : FINIT LIBER ·VII· GREGORII NAZANZENI EPISCOPI INCIPIT LIBER GREGORII NAZANZENI EPISCOPI DE GRANDINIS UASTATIONE CUM PATER EPISCOPUS RETICERET *A* EXPLICIT DE RECONCILIACIONE ET UNITATE MONACHORUM. INCIPIT DE GRANDINIS UASTACIONE CU PATER EPS RETICERET *C* EXP LIB ·VII·, INC EIUSD LIB ·VIII· DE GRANDINIS UASTATIOE CU PAT EPS RETICERET *V* Explicit de reconciliatoe et unitate monachorū Incipit de grādinis uastatione, cum pater episcopus reticeret *v*

VIII.

DE GRANDINIS UASTATIONE CUM PATER EPISCOPUS RETICERET.

R = codex Reginensis 141 saec. IX—X.
O = codex Oxoniensis Laud. Misc. 276 saec. IX.
A = codex Atrebatensis 621 saec. X.
C = codex Augiensis CXVIII saec. IX—X.
V = codex Vindobonensis 759 saec. XI.
v = editio princeps Argentinae 1508.

VIII.

DE GRANDINIS UASTATIONE.

1. Quid laudabilem soluitis ordinem? quid inpellitis linguam legi iustissime seruientem? quid prouocatis sermonem spiritui cedentem? quid intermittentes caput festinatis ad pedes? quid relinquentes Aaron producitis Eleazar? non patior excludi fontem et profluere torrentem, solem abscondi et stellam ostendi, canitiem cedere et iuuentutem leges promulgare, sapientiam reticere et inperitiam audere. neque enim umquam rapidus imber leni et quieto utilior fuit. ille enim, dum nimio 2
fertur inpetu, siluas secum ac rura pariter trahens etiam damnosus agricolis existit, hic uero leniter infusus et ad interiora terrae gremia descendens fecundum fructibus caespitem parat uel etiam laetioribus spicis maturari segetes sinit. ita et in uerbis non continuo qui multae eloquentiae est etiam 3
multae sapientiae est, quoniam quidem eloquentiae aura parum quid delectat auditum, simul uero ut desinit sonus loquentis et profectus desinit audientis. is autem qui sensim in medullas ipsas diuini descendit eloquii et dilatato ore repletur spiritu sancto, in paucis syllabis plurima sacramenta concludit.

2. 3. Et nondum dico de illa uera et prima sapientia, cuius particeps et colonus est uenerandus pater et pastor noster. prima enim sapientia est uita laudabilis et apud deum pura mens, per quam puri puro iunguntur et sancti sancto sociantur.

6 cf. Num. 20, 24—29

4 iustissimae *ROCV* 5 fest.] properatis *v* 6 relinquetis (i *s. alt.* e) *O* 7 stellam (ἀστέρα)] stellas *RA* 8 cedere (ὑποχωρεῖν)] cadere *R* legis *O* lege *V* promulcare *R* 9 audere (νεανιεύεσθαι)] audere (i *s. pr.* e) *O* audire *ACv* umquam *om. A* 10 lene *V,Ca.c.* 13 discendens *O,Ca.c.* 14 lenioribus *A* 15 non] eius *R* non continuo *om. A* quia *A* etiam—est *in mg. O, om. R* 16 multa sapientia *O* 18 desinat *O* 24 puri *Cp.c., om. cet.*

hanc enim in primis a nobis deus requirit hostiam: puritatem
et cor contribulatum [sacrificium deo est] et sacrificium laudis.
uult enim nos esse nouam creaturam in Christo et nouum
hominem et quaecumque huiuscemodi refert scriptura diuina.
2 est ergo prima sapientia despicere et contemnere sapientiam
istam quae in uerbis est et conplexionibus uel calliditate ser-
monum uel quae captiosis syllogismis et contradictionibus
inanibus nititur. ego autem opto quinque uerba in ec-
clesia loqui in sensu meo, ut et alios instruam,
quam multa milia uerborum in lingua et in tali
uoce tubae, quae non dat significantem uocem, ut ad bellum
3 spiritale praeparet militem meum. hanc ergo ego conlaudo
sapientiam et hanc conplector, per quam ignobiles facti sunt
gloriosi et per quam abiecti ad honorem uenerunt et in qua
piscatores uniuersum orbem terrae euangelii retibus conclu-
serunt uerbo consummato et breuiato sapientiam quae de-
4 struitur superantes. non enim qui in uerbo sapiens est iste
mihi sapiens uidetur neque qui linguam politam ac uolu-
bilem profert, anima uero permanet inperitus, sicut sepulcra
illa, quae extrinsecus dealbata et exornata uidentur homi-
nibus, intrinsecus uero inmunditia ac foetore repleta sunt,
sed ille mihi uidetur sapiens, qui pauca quidem de uir-
tute animi commonet et proloquitur, plura autem in suis

1 cf. Ps. 50, 19 et 49, 23 3 cf. II Cor. 5, 17. Eph. 4, 24 8 I Cor. 14, 19 16 cf. Rom. 9, 28 cf. I Cor. 2, 6 19 cf. Matth. 23, 27

1 querit *Cv* hostiam puritatem (θυσίαν τὴν κάθαρσιν)] hostiam puritatis (is *ex* em) *R* 2 *uerba* sacrif. deo est *inclusit Wrobel; interpolata sunt ex Ps. 50, 19* 4 diuina scriptura *Cv* 5 primo *Ca.c.* dispicere *Oa.c.* contempnere *C* 6 et conplexionibus (καὶ στροφαῖς)] et in conplexionibus *OACVv* in calliditate *Cv* 7 sillogismis *O* 8 inanibus *om. Cv* 9 sensu eo *Ra.c.* 11 quae non dat significantem uocem = (φωνῇ σάλπιγγος) ἀσήμῳ 12 spiritualem *A* spiritalē *C* ego *om. A* 16 distruitur *Ca.c.* destruit *V* 17 iste—uid.] sapiens esse sensu uidetur *V* 18 qui *om. O* uolabilem *V* nobilem *v* 19 praefert *A* animus *A* sepulchra *OC* sepulcrha *A* 20 ab *ante* hominibus *in mg. add. O* 21 inmunditiæ *Oa.c.* inmundici**a *C* fetore *A* faetore *C*

actibus atque operibus ostendit et fidem uerbi operum suorum adstipulatione confirmat, quia nec pulchritudinem formae ita quis amare potuit in pictura sicut in corpore positam nec diuitiae utiles fuerunt quae in somnis uidentur sicut illae quae in manibus continentur. ita et sapientia illa clara est non quae in uerbis uolat sed quae in uirtutibus constat. sic denique etiam scriptura dicit, quia intellectus bonus est omnibus qui faciunt eam, non qui loquuntur et praedicant eam. huius igitur sapientiae firmiora indicia tempus declarat, quae uere in senibus est corona gloriandi. si enim non oportet beatificari hominem ante mortem, sicut Salomoni uidetur et mihi, quia incertum est quid pariat superuentura pro eo quod multum mutabilis est uita hominum, dum corpus hoc humilitatis huc atque illuc semper uertitur et mutatur, quomodo non is, qui iam plurimum uitae huius inculpabiliter exegit et incertum habitationis nostrae pelagus euadens prospicere iam portum et iam iamque ingredi sperat, multo est securior ac beatior eo, cui adhuc multum marini discriminis superest?

4. Noli ergo claudere linguam, quae multa bona edocuit, cuius fructus multi et infinitae procreationes iustitiae, cuius quanti sint filii et quanti thesauri, eleua in circuitu oculos

7 Ps. 110, 10 10 cf. Prou. 16, 31 11 cf. Eccli. 11, 30 12 cf. Prou. 27, 1 13 cf. Phil. 3, 21 22 Esai. 49, 18

1 extendit *A* 2 astipulatione *A* 3 posita *A* 4 sicut illae—continentur *om. V* 6 quae in uerbis uolat = ἡ τῷ λόγῳ λαμπρυνομένη 7 etiam *om. Cv* intellectus omnibus bonus est *OA* est *om. Cv* 8 eum *A* qui *om. O* locuntur *C* 9 eum *A* 10 sensibus *RO* 11 beatificare *A* salæmoni *O* salemoni *v* 12 superuentura pariat *A* superuentura (ὃ παρὰ τῆς ἐπιούσης τεχθήσεται)] superuentura dies *Vv* 14 humilitatis (*s. l* humanitatis) *R* alluc *V* 15 is] his *A* plurimam *V* 16 exigit *OV* 18 multum *om. A* 19 aliquid superest *A* docuit *A* 21 cuius fructus multi (ἧς οἱ καρποὶ πολλοί)] c. f. multae (multe *V*) *AV* procreationis *OC* 22 sint *s. l. O* sunt *Cv* thesauri *R* leua *V*

tuos et uide. omnis hic populus est, quem in Christo Iesu per euangelium genuisti. noli ergo nunc inuidere boni sermonis gratiam, etiamsi breuis sit. nosti breuiter multa proferre. quod si minus, certe uel spiritali uoce proclama illa, quam etiam tacente Moyse audiebat deus dicens ad eum: quid clamas
2 ad me? scilicet cum eum interpellaret in spiritu. conpone et praepara populum mihi oui et alumno tuo et post hoc etiam pastori, nunc uero etiam tecum summo sacerdoti. edoce me quoque aliquid ex disciplina pastorali et populum hunc de oboedientia, de praesenti certe hac plaga et uastatione nobis aliquid philosophare: de iustissimis dei iudiciis, siue conprehendimus nos siue etiam ignoramus abyssum multam, quomodo etiam misericordia eius statera est secundum sanctum Esaiam. neque enim bonitas eius sine iudicio est, licet his qui in uinea tota die laborauerant non uideretur aequum quod
3 cum posterioribus facti fuerant aequales. sed et ira secundum peccatorum mensuram calix in manu domini appellatur et poculum ruinae cum bibitur auferri quid et euomi ex sceleribus bibentium uidetur et rursum mera ira clementia temperatur. inclinat enim ex hoc quod merum est et uehemens in hoc quod lenius est ac moderatius, his uidelicet qui timore emendantur et qui ex paruis tribulationibus concipiunt et pariunt conuersionem et spiritum salutis plenum et integrum
4 generant. reseruat tamen faecem eius quod est ultimum et

1 cf. I Cor. 4, 15 5 Ex. 14, 15 12 cf. Ps. 35, 7 13 cf. Esai. 28, 17 15 cf. Matth. 20, 12 17 cf. Ps. 74, 9 18 cf. Ezech. 23, 33 22 cf. Esai. 26, 18

2 inuideri *A* 3 etiamsi] si *A* nosti** *O* 4 illam *OAC* 5 mosi *Ca.c.* clamans *O* 7 mihi populum *A* oui] qui *V* oui et *exp. O* post haec *A* 8 et doce *R* doce *OA* 9 aliquid quoque *v* 10 certa *A*, *om. v* 11 aliquid *om. V* phylosophari *A* 12 nos *om. v cum cod. Monac. 3787* 13 misericordiæ *A* 14 isaiam *v* nec *v* 15 in uineam *A* tota ab. die *v* elaborauerant *O* uidetur *Cv* 17 mensura *A* 18 quid] quidem *C* et *s. l. C* ex celeribus *ROCa.c.,A* 19 bib.] uiuentium *OA* mere irae *ex* mero ira *R* ira *om. A* clementiam *Ca.c.* 20 inclinauit etenim (auit *s. l.*) *R* 23 conuersationem *A* 24 reserua *R* fecem *R*

nouissimum iracundiae, ut totum id effundat in eos qui commonitionibus et correptionibus nolunt curari, quin immo et lenitate amplius indurantur secundum durissimum Pharaonem, qui ad exemplum uirtutis dei reseruatus est inpiis.

5 5. Dic ergo nobis: unde tales istae plagae et unde flagella et quae horum ratio est? utrumne uniuersitatis ipsius motus passim et fortuitu ac sine ullis gubernaculis incitatur et uelut nullo rectore casu haec fiunt, sicut uidetur illis insipienter sapientibus, an ratione aliqua et ordine et, sicut ab initio 10 omnia facta sunt et conposita atque distincta, ita etiam nunc mouetur mundus et gubernatur, ut nouit ille solus qui mouet et aeternis eum habenis prouidentiae moderatur? unde ergo 2 sterilitas? unde aëris corruptio? unde grandines et haec nunc plaga et uastatio nostra atque correptio? unde pestes et morbi? 15 unde terrarum motus et maris terroresque de caelo? uel quomodo terra, quae ministerio hominum a creatore formata est, cuius bonis perfrui omnes aequaliter deberemus, ad inpiorum conuertitur poenas, ut, in quibus concessis et indultis nobis ingrati extitimus, in his ipsis poenas luamus et agnoscamus 20 uirtutem eorum per supplicia, quorum gratiam non cognouimus ex beneficiis? quomodo aliis quidem de manu domini dupli- 3 citer peccata redduntur et gemina malitiae mensura retribuitur, aliis uero cum corripiuntur septuplum in sinum eorum defundi dicitur ultio peccatorum? uel quid illud est quod nondum

4 cf. Rom. 9, 17 21 cf. Esai. 40, 2 23 cf. Ps. 78, 12 24 cf. Gen. 15, 16

1 effundet *A* 2 quin ṇimo *R* 3 faraonem *ROC* 4 inpiis (κατὰ τῶν ἀσεβῶν)] inpius *RC* 6 et (καὶ)] *om. R* horum *ex* orum *C* eorum *A* 7 fortuito *R* (o *pr. ex* u) *OC* (u *s. alt.* o) 8 fiant *V* uidentur *V* 9 an] ac *V* 11 solis *O* 12 et *s. l. R, om. cet., v* eum] eius *OACVv* hauenis *ROCa.c.* prouide *V* moderatus *OAVv* modọratus (e *s.* ọ) *C* 13 sterelitas *RA,OCa.c.* grandinis et hę (ui' *s.* ę) nunc plage uast. n. a. correṇtio (u *s.* ẹ) *R* grandinis et hae* nunc plagę uast. Nạm (u *s.* ạ) a. corr. *C* grādines et he nūc plage uastationum atque correptio *v* 14 morbus *R* (-os *m2*) *Oa.c.* 20 coram (*s.* quorum) *R* 21 dupṇliciter *RO* 23 dum *A* sinum (εἰς τὸν κόλπον) *v cum cod. Monac. 3787* (*cf. p. 144, 19*) sinu *C* sinus *cet.* diffundi *C,Op.c.,v* 24 est] et *V*

Amorraeorum mensura repleta esse in sceleribus memoratur? quomodo ergo uel peccator relinquitur et iustus punitur uel iterum peccator punitur et iustus relinquitur ac seruatur, et nunc quidem iam hinc medicina adhibetur, nunc uero totum
4 ibi reseruatur? quae ergo sunt istae plagae uel unde? uirtutis 5 documenta sunt an poena malitiae? et utrum expediat uelut in suppliciis positos humiliari an uelut causa probationis inlata dissimulare et neglegere, haec nos doce, de his commone, uti ne multum praesentem hanc plagam grauiter feramus, aut rursum ne in profundum malorum descendentes con- 10 temnamus — est namque in hominibus etiam istud uitium —, sed ut in correptione domini humiliemur, uti ne, dum in hac neglegimus et contemnimus, maiorem aduersum nos dei iracundiam prouocemus.

6. Grauis est terrae sterilitas, grauis est uastatio fructuum — 15 quis enim negat? — maxime cum in spe esset eorum laetitia et cum iam horreis ipsis essent uicina frumenta. graue est quod messis inmatura sublata est et flentes agricolae prostratas despiciunt segetes suas et uelut carorum suorum emortuis adsident cadaueribus, quas lenis imber auxit, turbidus uero et 20 inmitis exsecuit. ex quibus non inpleuit manum suam qui metit et sinum suum qui manipulos colligit nec dixerunt messoribus praetereuntes: benedictio

21 Ps. 128, 7. 8

1 amorreorum *OCV,R* (rr *ex* r) 2 relinquetur (i *s.* e) *O*, *om. A* iniustus *A* 3 relinquitur *post* iterum *pon. O* iniustus *A* 4 nunc *pr.*] nec *A* hinc (n *paene eras.*) *O* hic *RA* medicinam *A* adhibeatur *OCa.c.,A* nunc] nec *A* 5 seruatur *Rv* (*etiam cod. Monac. 3787*) sint *Op.c.* uirtutes (i *s.* e) *O* 6 dogumenta *R* sint *Op.c.* ante poenam *A* a pena *V* 7 positus *Ca.c.* humiliari (ταπεινοῦσθαι)] emendari *R* 8 commune *Ca.c.* 9 ut ne *v* 11 etiam] utiam *Ra.c.* 12 in *pr. om. Cv* ut ne *A* 13 nelegimus *A* 15 grauius *pr. A* sterelitas *ROa.c.,A* 16 in spe] inspectus (ł a *s.* in) *R* letitię *R* et *om. Rv* 17 orreis *Oa.c.* et quod *Av* 18 agricolae prostr. *om. A* agrigule (co *s.* gu) *R* agricule *O* 19 dispiciunt *R* decipiunt *C* em.] et mortuis *OC* mortuis *v* 21 exeguit (*s.* ł mit) *R* ex]et *A* inplebit *Rp.c.* 22 ma|manipulos *R* manippulos *O* collegit *OC*

domini superuos. accidit spectaculum miserabile: terra ipsa 2
foedata iacet laniatis ac diuulsis illis quibus laetabatur comis
et ex ipso ornatu suo turpis effecta. luget hanc et beatus Iohel,
qui calamitatem famis ingentibus tragoediis deflet. sed et alius
5 propheta uastationem nouissimam priori conferens fecunditati et
de ira dei terram uastantis disserens dicit: quae ante ipsum
sunt paradisus deliciarum et quae post ipsum sunt
campus est exterminii. grauia, inquam, haec et ualde grauia, 3
dum haec sola quae in praesenti sunt cogitamus et nondum
10 metum concipimus grauiorum, quoniam quidem et in doloribus
corporis semper id quod ad praesens urget grauius uidetur
esse omni eo quod praesentem non habet cruciatum. multo
uehementiora sunt et grauiora, quae apud se retinent the-
sauri irae dei, quorum absit nos experiri. et non expe- 4
15 riemur, si ad dei misericordiam conuolemus et eum, qui
misericordiam uult magis quam mortem, ad nos lacrimis
inclinemus, ut quod superest irae dei auertamus per conuer-
sionem nostram, quoniam haec adhuc lenitas est et clementia
dei et mansueta correptio et initia quaedam castigationum
20 uelut paruulis adhuc et lactantibus inlata. haec adhuc fumus
quidam est iracundiae et auspicia poenarum, nondum ignis
exurens, nondum flamma uorax nec carbones accensi. comminatio 5
est haec et intentatio et, cum parum quid inlatum sit, quae
maiora sunt et fortia retinentur, ut et percutiens corrigat, sed

3 cf. Ioel 1, 10 6 Ioel 2, 3 13 cf. Deut. 32, 34 16 cf. Os. 6 6. Ezech. 33, 11 20 cf. Ps. 17, 9

1 accedit *OCv* ipsa *om. A* 3 ioel *O* 4 trag.ediis *O* tragu̇oediis *C* et *om. C* alius] *etiam in graeco textu* ἕτερος, *quamquam eiusdem Ioel uerba sunt* 7 sunt *pr. om. AC* paradisus (*s.* ł i) *R* 9 cogita *V* 10 concepimus *OA* 11 urguet *A* 13 ueh. et grau. sunt *v* theṇsauri *R* 14 quorum (ὧν .. πεῖραν λαβεῖν)] *add.* inmanitatem *R in mg. m2, add.* uindictam *C* (*s. l.*) *v* 15 et ad eum *Cv* 16 ad *eras. C, om. v* cū lacrimis *C* (cū *s. l.*) *v* 19 correptio (c *s.* p) *R* 20 lactentibus *AVv* lactæntibus *Cp.c.* inlatat *O* 21 quidē *v* 22 exurgens *A* -rens—uorax *om. V* carbonis acc. comm. Est et haec *A* 24 fortiora *Vv* et *om. Cv* sed et *Cv*

comminans plus emendet uiam faciens irae suae, et pro inmensa bonitate sua a minoribus incipit, ne maioribus et grauioribus egeamus. qui utique adhibebit et maiora, si ea prouocauerimus, dum haec minora contemnimus.

7. Noui ego uibrantem frameam et inebriatum gladium in 5
caelo interficientem et spernentem et orbantem, qui iubetur usque ad carnes et medullas non parcere. scio occurrentem sicut ursam rapidam illum, qui inpassibilis est, et sicut pardalin in uia Assyriorum non illis tantummodo qui tunc erant, sed
2 et omni qui nunc Assyrius est nequitia. scio non posse quem- 10
quam effugere fortitudinem irae eius et uelocitatem, cum euigilauerit super inpietates nostras et cum inimicos eius insequetur zelus, qui consumit aduersarios. scio excussionem et recussionem et feruorem cordis et consternationem mentis et dissolutionem genuum et alia quam plurima huiuscemodi 15
supplicia inpiorum. omitto enim dicere de illis iudiciis, quibus nos multa hic data uenia transmittit et tradit, ita ut melius sit nobis corripi et purgari quam ad illa transmitti supplicia,
3 ubi poenarum tempus est magis quam purgationum. sicut enim non est in morte qui hic memor est dei, ut beatus Dauid 20
pronuntiat, ita confessionis correctionem hi qui in inferno sunt non habent, quoniam quidem in praesenti uita facultas nobis

1 cf. Ps. 77, 50 5 cf. Ps. 7, 13. Ezech. 21, 9. 10 cf. Esai. 34, 5 8 cf. Os. 13, 7. 8 13 cf. Nah. 2, 10 20 cf. Ps. 6, 6

1 emendeṇṣ (t *s.* ṇṣ) *R* corrigat *Cv* 4 adhaęc (u *s.* ąę) *C* adhuc *v* 5 ergo *A* uibrantem = στιλβομένην 6 spernentem = ἐξουθενεῖν orbantem (ἀτεκνοῦν)] turbantem *R* uibrantem *v* 7 occurrentem] occurreremitem (re *fin. s. l.*) *C* occurrere immitem *v* 8 rabidam *OAv* pardalin *V,Ra.c.* pardalim *Rp.c.* pardąl in (u *s.* a *et* um *s.* in) *C* pardal *O* parduli *A* pardum *v* 9 in inuio *v* assiriorum *O* (s *pr. s. l.*) *v* tantummodo qui tunc erant *om. R* 10 asirius *O,Ca.c.* 11 effugire *Oa.c.* eius] sue *v* 13 insequetur *ex* insequenter *R* insequitur *cet.*, *v* zelos (u *s.* o) *R* consumat *R* consumet *V* aduersarius *v* excusationem *R* 14 recussionem (ł dis *s.* re) *R* 15 desolutionem *A* et aliqua plurima *V* 16 obmitto (b *s. l.*) *R* indiciis *V* 17 uenia data *R* transmitit *A* 18 et purgari *om. R* ad *s. l. C* 20 est memor *R* 21 hii *ROAC* in *om. R*

permissa est agendi quae uolumus, ibi uero gestorum nostrorum reddere rationem.

8. Quid ergo faciemus in illa die, de qua uehementissime perterret quidam prophetarum, cum deum nobiscum dicit esse iudicaturum in montibus et collibus et consedere aduersum nos et disceptare atque ante faciem nostram statuere peccata nostra, accusatores scilicet acerbissimos, adhibere quoque omnia sua beneficia, quae in nos contulit, et conparare cum sceleribus nostris, cogitationibus quoque cogitationes conferre et actus actibus arguere, cum a nobis requirens purae imaginis dignitatem oblitteratam eam inuenerit et obfuscatam, cum ad ultimum certe propria unusquisque notatus sententia condemnabitur?

9. Quis ergo ibi aduocatus erit? quae interuentio? quae figmenta? quae artes? quae aduersum ueritatem forensis calliditas proferetur? quibus praemiis iudicium corrumpetur? omnia pendebunt in statera iustitiae, gesta et uerba et cogitationes nostrae, mala ac bona aduersum se inuicem diuersa lance pendentur, ut pars quae praeponderauerit uincat et quo uergit opus illuc sententia decidat. nec ultra iam alia uoluntas aut 2
aliud iudicium aut excusatio per secunda opera requiretur, nec tempus erit olei mutuandi a prudentibus uirginibus uel conparandi a uendentibus, cum lampades extinguuntur. nec locus est paenitentiae diuitis concremantis in flamma et propinquorum

3 cf. Esai. 10, 3 4 cf. Hier. 2, 9 6 cf. Ps. 49, 21 22 cf. Matth. 25, 8. 9 24 cf. Luc. 16, 24

2 reddere] reddemus *maluit Wrobel* 4 quidem *Ra.c.* cum] dum *C* (d *in ras.*) *v* pfe*tarū *C* 5 iudicanḍụm (turū *s.* ṇḍụm) *R* iudicandum *OCVv* considerat (t *s. add.*) *R* 6 et] etiā (iā *s. l.*) *R* 7 acerrimos *R* acerbissimos (is *s. l. m2*) *C* 8 in nos] nobis (bi *s. l. m2*) *R* conparere *Ra.c.* 9 cogitationes quoque cogitationibus *A* conferri *Cv* 10 actos (u *s.* o) *RO* 11 meam *R* offuscatam *O* 12 notata *R* condempnabimur *A* 15 aduersus *RC* 16 proferetur (ur *s.*) *R* conrumpetur *R* corrumppetur *C* 17 gesta] et gesta (καὶ πρᾶξιν) *Wrobel* cogitationis *Cp.c.* 18 bona ac mala *R* 19 penduntur *V* ponderauerit *R* 23 extinguntur *AC* 24 et] aḍ (c *s.* ḍ) *R*

suorum requirentis emendationem. non ergo iam tempus erit ullius dilationis, sed solum et ultimum et terribile iudicium, immo potius iustum et idcirco magis terribile, quia iustum.
3 tunc enim sedes ponentur et uetustus dierum sedebit et libri aperientur et fluuius igneus curret et lux praecedet et tene- 5
brae paratae erunt, et abibunt qui bona egerunt in resurrectionem uitae, quae nunc in Christo abscondita est et postea cum ipso manifestabitur, qui autem mala egerunt in resurrectionem iudicii, in quo iam iudicante uerbo dei condemnati
4 sunt qui non crediderunt. alios ergo illa ineffabilis lux et 10
inmensa suscipiet, id est splendor et agnitio atque inluminatio clarior sanctae et beatae trinitatis, cum puris et inmaculatis mentibus pura et inmaculata miscetur, quod ego solum et praecipuum duco esse regnum caelorum; his uero qui indigni sunt cum reliquis ceteris erit etiam haec maior omnium poena, 15
quod proiciuntur a deo, et ipse pudor et confusio conscientiae, cuius finis ac remedium nusquam est. sed de his postmodum.

10. Nunc uero quid faciamus, fratres contriti et humiliati et inebriati non uino neque sicera, ex quo parum quid commouentur homines et conturbantur, sed inebriati a fortitudine 20
plagae, quam inuexit dominus dicens: 'et tu commouere et conturbare', qui potauit contemptores spiritu tristitiae et conpunctionis, quibus et dicitur: uidete, contemptores, et intuemini et admiramini mirabilia et disperdimini?
2 quomodo sufferemus increpationes eius aut quid responsi dabi- 25

4 cf. Dan. 7, 9. 10 6 cf. Ioh. 5, 29 7 cf. Col. 3, 3 19 cf. Esai. 29, 9 21 cf. Ps. 106, 27 22 cf. ibid. 59, 5 23 Act. 13, 41

1 iam *om.* *R* est *R* 2 dilationis] dissolutionis *V* *pr.* et *om.* *v* 4 ponuntur *C,Aa.c.* uetustus (tus *s.*) *O* uetus *Cv* 5 aperiuntur *C* 6 h**ibunt *R* habebunt *Ca.c.* ibunt *A* 9 condempnati *RCv* 10 ille *Ra.c.* illos *C* 11 suscipiat *O* 13 miscetur (μιγνομένης)] miscebitur *Rp.c.* miscebit *ex* miscebat *A* 14 duco (τίθεμαι) *C,Ra.c.* dico *cet.* 15 cum reliquis] **reliquis (*s.* ctis, qui *eras.*) *R* qui reliquis *C* hoc *R* maior] malorum *A* 16 proicientur *v* 17 ac] et *v* numquam *Cv* 18 faciemus *A,RCp.c.* 20 et conturb. *om.* *Cv* 22 et contemptores *C* 24 dispergimini *A* 25 sufficimus ad incr. *Cv* quis (d *s.* s) *R* resp. dab.] respondebimus *R*

mus, cum ad multitudinem beneficiorum suorum, quae ingrati
suscepimus, adhuc etiam castigationes suas nobis coeperit
inputare et enumerare remedia ac medellas, quibus adhibitis
nos tamen curati non sumus? et filios quidem appellat, sed
5 pollutos, uel filios, sed alienos et claudicantes a semitis suis,
dum alienis uiis incedunt et asperis. dicit ergo: 'quid oportuit 3
me facere uobis et non feci? unde uos emendare oportuit et
non emendaui? lenioribus usus sum remediis. omisi Aegypti-
orum flagella, sanguinem de fluminibus fontibusque potatum
10 et omnes aquas in cruorem uersas. primam illam eorum pla-
gam reliqui. omisi etiam ranas et scinifes et cynomiam et
reliqua flagella. a bubus et iumentis et pecoribus coepi, quin-
tam plagam in animalia muta conuerti parcens hominibus. non-
dum uos contigit ista uexatio, sed facti estis mihi etiam
15 mutis animalibus brutiores. nihil enim, ut uideo, ad emenda-
tionem proficit ista correptio. abstinui a uobis pluuias: 4
pars una suscepit imbrem et pars, supra quam non
pluui, aruit. et dixistis: perdurabimus et uiriliter age-
mus. idcirco superduxi uobis grandinem et uineas uestras
20 atque arbusta uestra segetesque demessui, malitiam tamen

4 cf. Deut. 32, 5 5 cf. Ps. 17, 46 8 cf. Ex. cap. 7 11 cf. Ex. cap. 8 12 cf. Ex. cap. 9 16 Am. 4, 7 18 Hier. 18, 12

1 ingratą (i *s.* ą) *R* ingratę *V* ingrate *Ca.c.* 2 suscipimus *C,Oa.c.,v* nobisqụe *R* ceperit *RCv* 3 inputare] inpugnare *R* innumerare *R* numerare *Cv* medelas *AV,RCp.c.* medillas *Oa.c.* 5 a] in *R* 6 dum alienis uiis *om.* *R* al. in uiis *Cv* uiis *om.* *A* dicet (i *s.* e) *O* 7 emendari *AV* 8 obmisi (b *s. l.*) *R* omnia *A* egyptiorum *RO* 9 flagella] plagas *v* depotatum *R* deputatum *Ca.c.* 10 plagam eorum *A* 11 obmisi (b *s. l.*) *R* scynifes *RA* scinifæs *ex* scinifas *O* scynyfæs (y *pr. s. l.*) *C* sciniphes *v* ṣcinomiam *O* cinomia *V* 12 flagella *om.* *A* bobus *Cp.c.* caepi *R* cepi *v* 13 plagas *Vp.c.* ominibus *Ra.c.* 15 nil *v* 16 profecit *OCv* 17 super *OA* 18 plu.i *R* plui *A* pluuia ruit *Vv* dixi *Ca.c.* perdurauimus *OV,Ra.c.* supdurauimus *Cv* agimus *OV* egimus *Cv* 19 uineas (ἀμπελῶνας)] uindemias *R*

uestram resecare non potui et nunc agnoui quia durus es et neruus ferreus ceruix tua.'

11. Haec puto quia dicat ad nos dominus, si flagellis eius non emendamur, quoniam quidem et contemptor permanet in contemptu et iniquus in iniquitate perdurat. nec aliquid in nobis agit caelitus inlata correptio, nihil flagella proficiunt. defecit iam tubus ferreus in fornace, defecit plumbum, in uanum operatur argentarius: nequitiae uestrae non
2 consumuntur. 'per Hieremiam uobis haec iam olim reputaueram; nunc ergo numquid me exacerbatis?' dicit dominus. 'aut non praeualet manus mea etiam alias plagas et alia admouere tormenta? sunt adhuc apud me etiam ulcerum feruurae, quae sublato cinere ac fauilla in aërem per Moysen generatae sunt, qui illo tempore indignationis dei minister extiterat ad Aegyp-
3 tum castigandam. est adhuc et locusta, sunt et tenebrae pal- pabiles, est etiam ultima adhuc plaga, interitus primitiuorum, quam nullus effugit nec euadere quisquam potuit uastatoris manum nisi ille solus qui sanguine agni postes suos liniuit, id est qui fidem suam atque opera Christi sanguine et noui testamenti institutionibus consignauit, qui Christo concrucifixus est, qui consepultus est ei et resurrexit cum eo, ut et conglorificetur cum ipso et nunc et in ultimo eius aduentu.'

12. Absit autem a nobis, ut cum ceteris correptionibus

1 Esai. 48, 4 7 Hier. 6, 29 12 cf. Ex. 9, 10 sqq. 21 cf. Rom. 6, 4. 8, 17

1 quia] quod *A* es et] esset *R* est et *V* 2 feruens (r *s.* u) *R* 3 puta (t o *s.* a) *R* quod *A* dicit *R* 4 contemtor *C* remanet *A* 5 contemptus *A* iniquitatem *A* 6 cogit *Ca.c.* 7 deficit *utroque loco V.* iam *om. A* tibiis (ti *ex* tu *fact.*, u *in* ii *mutat. uid.*) *RC* cibus *v* ferreis *C* 9 iheremiam *v* haec uobis *omisso* iam *R* etiam *A* reputauerant *Va.c.* 10 exaceruatis *O* exercebatis *v* 12 feruore *R* (s *add. m2*) *O* (u *s.* o *et* s *add.*) feruores *ACv* quae (i *s.* ae) *R* 13 generate (i *s.* e) *R* generata *Av* generate *OC* 14 in illo tempore *CAv* egyptum *O* 15 castigandum *Ca.c.* locustas *V* 16 est adhuc etiam *A* primitiorum *A* 18 linuit *ROCa.c.* 20 crucifixus *R* 21 ut *s. l. C* glorificetur *CA* 22 et *alt. s. l. O* 23 cum ceteris corrept. (μετὰ τῶν ἄλλων πληγῶν)] ceteris correptionibus *R*

etiam illam nobis inputet bonus et pius deus dicens: quoniam
incedebatis mecum peruersi, et ego ibo uobiscum furore
peruerso, uel iterum: percussi uos in aurugine et in
rubigine et in facellatione, et nihil profeci. extrinsecus
5 sine filiis uos fecit gladius, et ne sic quidem con-
uersi estis ad me, dicit dominus. non illud autem accidat 2
dici de nobis, quia uinea facti sumus dilecto et plantati et
calamis erecti et maceria circumdati et expectati, ut faceremus
uuam, fecimus autem spinam, et non iustitiam sed clamorem,
10 ita ut necesse fuerit destrui maceriam et esse nos in concul-
cationem et subuerti turrem et fieri nos in direptionem, ut
ultra non putemur neque fodiamur, insuper etiam — quod est
infelicius omnibus — ut mandetur nubibus, ne pluant super nos
pluuiam. ego, fratres, talibus in aduersis cogitationibus agor 3
15 et his memet ipsum commonitionibus consolor; sic ego noui de
castigationibus domini cogitare et, cum apud memet ipsum huius-
cemodi uoluam consilia, rursum ad orationem me domini suppli-
cationemque conuerto et adicio his quae supra diximus et dico
uobiscum pariter: si me sequimini et mecum iungitis mentes
20 et cogitationes uestras, dicamus pariter: peccauimus, inique
egimus, inpietatem fecimus, quoniam obliti sumus manda-
torum tuorum et post cogitationes cordis nostri pessimi ambu-

1 Leu. 26, 27. 28 3 Am. 4, 9. 10 7 cf. Esai. 5, 1. 2 9 cf. Esai. 5, 7 10 cf. Esai. 5, 5 12 cf. Esai. 5, 6 13 cf. ibid. 20 Bar. 2, 12 22 cf. Hier. 18, 12

1 illa *A* dominus *R* 2 inceditis *v* 3 aurigine (u *s.* i) *R* aurigine *V* et] uel *C* 4 robigine (u *s.* o) *R* facellatione (σφακελισμῷ) *Ca.r.* facillatione *OA* fauillatione *Cp.c.* fallatione (gella *s.* la) *R* flagellatione *V* fauilla *v* perpeti (*s.* pfeci) *C* intrinsecus *R* extrinsecus (in *s.* ex) *C* 5 et ne] et nec *ACVv* quidem *om. Cv* 6 accedat (i *s.* e) *O* 7 dicit *A* plan*tati *C* 8 expectauit *Cv* 9 uuam *in ras. O* spinā* *O* 10 distrui *Ca.c.* maceriam (h *s.* c) *R* et nos esse *v* in conculcatione *RV* 11 turrim *A,OCp.c.,v* 12 putemus *C* nec *v* 13 ut mandetur *ex* utinam detur *R* nobibus *R* 14 ergo *O* angor *A* 15 intra (*m2 s. l.*) memet *C* inter memet *v* commotionibus *RO* communitionibus *Ca.c.* consulor *OC* 17 uoluem *R* 19 iung|as (iungatis *m2*) *R* iungetis *CVv* 22 ambulamus *C*

lauimus nec digne ingressi sumus uocatione, qua uocasti nos per euangelium Christi tui, nec conpetenter sanctas eius suscepimus passiones nec pro merito humiliationem eius accepi-
4 mus, sed facti sumus obprobrium dilecto tuo. sacerdos et populus mente excidimus, in unum omnes declinauimus, simul 5 inutiles facti sumus; non est qui faciat iudicium et iustitiam, non est usque ad unum. exclusimus misericordias tuas et clementiam tuam a nobis et uiscera miserationum tuarum propter malitiam nostram et nequitiam pessimae nostrae adinuentionis auertimus. tu nobiscum, domine, fecisti bonitatem et 10 misericordiam, sed nos iniquitatem. tu patiens et multae misericordiae, sed nos duri et multis flagellis digni. cognosci-
5 mus bonitatem tuam, licet increduli simus. secundum ea quae peccauimus parum adhuc castigati sumus. tu terribilis es et quis resistet tibi? tremor conprehendet a te montes et 15 magnitudini brachii tui quis resistet? et si resoluas cataractas caeli, quis eas concludet? leue est in oculis tuis pauperem et diuitem facere, uiuificare et morti tradere, percutere et sanare, quoniam hoc ipsum quod uis opus perfectum est. tu, inquit, iratus es et nos peccauimus, quidam ueterum supplicantium 20 tibi. nobis autem etiam e contrario tempus est dicere: nos peccauimus et tu iratus es. et propterea effecti sumus obpro-

4 cf. Dan. 3, 33 5 cf. Ps. 13, 3 14 Ps. 75, 8 19 Esai. 64, 5 22 cf. Ps. 78, 4

1 uocasti. *C* 2 ne *A* sanctos *Ra.c.* suscipimus *Ra.c.* 3 accipimus *C,Ra.c.* 5 omnia *Ra.c.* 6 faciet *Ra.c.* 7 exclusimus (ἀπεκλείσαμεν)] excludimus *R* et *om.* *R* 9 et nequitię pessimae nostrae adinuentionis (is *m2 in* es *mut.*) *C* et nequicie pessime nostre adinuentiones *v* adinuentiones *O* 10 fecisti bonitatem] habuisti uoluntatem *R* bonitatem misericordiae *A* 11 multum (ł ę *s.* um) *R* 12 ñ (*s. l. C*) cognoscimus *Cv* 13 sumus (ł i *s. pr.* u) *R* sumus *Cv* secundum—peccauimus *om.* *V* 14 est *R* 15 conphendit *Cv* conprehendit *A,Oa.c.* a] ad *R* 16 magnitudinem *Ra.c.* magnitudine *Ca.c.* et *om.* *V* 17 concludit *v* 19 tu inquit *R* 20 nos] non *O* quidam] ait (*s. l. m2*) quidam *R* quod est *A* 21 nobis (ἐμοὶ δὲ καὶ τὸ ἐναντίον καιρὸς εἰπεῖν)] nos *R* autem *om.* *A* 22 et *alt.* *om.* *R* obproprium *R*

brium uicinis nostris. auertisti faciem tuam a nobis, et repletus 6
est uultus noster ignominia. sed parce, domine! parce, domine!
propitiare, domine! non tradas nos in finem propter iniquitates
nostras neque exemplum nos facias ad correptionem ceterorum.
5 magis, domine, aliorum nos suppliciis corrige et emenda,
illarum dicimus gentium, quae non cognouerunt nomen tuum
et potentiae tuae non sunt subiectae; nos autem populus tuus
et uirga hereditatis tuae et oues pascuae tuae. propterea cor-
ripe nos, domine, uerumtamen in misericordia et non in ira,
10 uti ne exiguos nos facias, domine, praeter omnes qui habitant
terram.

13. His ego uerbis atque his precibus inuoco et inuito
misericordiam domini. quodsi et holocaustum possem offerre
me ipsum sacrificium, ut iram domini mitigarem, non par-
15 cerem, non differrem. sed et uos, o religiosa plebs, etiam
uos imitamini meticulosum et timidum sacerdotem. quaeso
uos, nati mei, obsecro uos, coniungite mecum lamentationem
uestram et fletus uestros meis fletibus admiscete; et clemen-
tiam domini prouocemus per abundantiam lacrimarum indigna-
20 tionisque diuinae accensum ignem fletibus restinguamus;
mitigemus iram domini conuersione nostri. sanctificemus 2
ieiunium, praedicemus curationem. haec enim nobis sug-
gerunt sancti prophetae remedia. congregemus presbyteros,
lactantes paruulos ab ipsis matrum uberibus auellamus et
25 proiciamus in conspectu domini, aetatem omni miseratione

6 cf. Ps. 78, 6 7 cf. ibid. 78, 13. 73, 2 8 cf. Hier. 10, 24
21 cf. Ioel 1, 14

2 uultus] uenter *Cv* *alt.* parce domine *om.* *Cv* 3 nos *om.* *R* 4 correpl. (μαστίγων)] correctionem *Rp.c.* 6 dicamus *Cv* 8 et oues pascuae tuae *om.* *Cv* 9 miseria *Ra.c.* 10 ne] ñ *R* ꝯ domine *R* omnia *Ra.c.* 12 ego (ἐγώ)] ergo *ROACv* 13 quodsi et (εἰ δὲ καί) *CV*, quod et si *cet.* possim *O,Ra.c.* offerrem *OCv* 14 memet *A* sacrificiu (arem *s.* iū) *R* 15 differem *O,Ra.c.* 18 fletos (u *s.* o) *OC* admiscite *V,Oa.c.* 19 habundantiam *OV* 20 restingamus *V* restinguamus *C,Ra.c.* 21 et mitigemus *OACVv* domini *om.* *v* conuersionem *AC* nostram *A* 22 uobis *C* 24 lactentes *Cp.c.,v* matris *V* euellamus *OA* 25 omne *R*

lauimus nec digne ingressi sumus uocatione, qua uocasti nos
per euangelium Christi tui, nec conpetenter sanctas eius sus-
cepimus passiones nec pro merito humiliationem eius accepi-
4 mus, sed facti sumus obprobrium dilecto tuo. sacerdos et
populus mente excidimus, in unum omnes declinauimus, simul 5
inutiles facti sumus; non est qui faciat iudicium et iustitiam,
non est usque ad unum. exclusimus misericordias tuas et
clementiam tuam a nobis et uiscera miserationum tuarum
propter malitiam nostram et nequitiam pessimae nostrae adin-
uentionis auertimus. tu nobiscum, domine, fecisti bonitatem et 10
misericordiam, sed nos iniquitatem. tu patiens et multae
misericordiae, sed nos dui et multis flagellis digni. cognosci-
5 mus bonitatem tuam, licet increduli simus. secundum ea quae
peccauimus parum adhuc castigati sumus. tu terribilis es et
quis resistet tibi? tremor conprehendet a te montes et 15
magnitudini brachii tui quis resistet? et si resoluas cataractas
caeli, quis eas concludet? leue est in oculis tuis pauperem et
diuitem facere, uiuificare et morti tradere, percutere et sanare,
quoniam hoc ipsum quod uis opus perfectum est. tu, inquit, ira-
tus es et nos peccauimus, quidam ueterum supplicantium 20
tibi. nobis autem etiam e contrario tempus est dicere: nos
peccauimus et tu iratus es. et propterea effecti sumus obpro-

4 cf. Dan. 3, 33 5 cf. Ps. 13, 3 14 Ps. 75, 8 19 Esai. 64, 5
22 cf. Ps. 78, 4

1 uocasti* *C* 2 ne *A* sanctos *Ra.c.* suscipimus *Ra.c.* 3 accipimus *C,Ra.c.* 5 omnia *Ra.c.* 6 faciet *Ra.c.* 7 exclusimus (ἀπεκλείσαμεν)] excludimus *R* et *om.* *R* 9 et nequitię pessimae nostrae adinuentionis (is *m2 in* es *mut.*) *C* et nequicie pessime nostre adinuentiones *v* adinuentiones *O* 10 fecisti bonitatem] habuisti uoluntatem *R* bonitatem misericordiae *A* 11 multum (ł ę *s.* um) *R* 12 ñ (*s. l. C*) cognoscimus *Cv* 13 sumus (ł i *s. pr.* u) *R* sumus *Cv* secundum—peccauimus *om.* *V* 14 est *R* 15 conphendit *Cv* conprehendit *A,Oa.c.* a] ad *R* 16 magnitudinem *Ra.c.* magnitudine *Ca.c.* et *om.* *V* 17 concludit *v* 19 tu inquit *R* 20 nos] non *O* quidam] ait (*s. l. m2*) quidam *R* quod est *A* 21 nobis (ἐμοὶ δὲ καὶ τὸ ἐναντίον καιρὸς εἰπεῖν)] nos *R* autem *om.* *A* 22 et *alt.* *om.* *R* obproprium *R*

brium uicinis nostris. auertisti faciem tuam a nobis, et repletus 6
est uultus noster ignominia. sed parce, domine! parce, domine!
propitiare, domine! non tradas nos in finem propter iniquitates
nostras neque exemplum nos facias ad correptionem ceterorum.
5 magis, domine, aliorum nos suppliciis corrige et emenda,
illarum dicimus gentium, quae non cognouerunt nomen tuum
et potentiae tuae non sunt subiectae; nos autem populus tuus
et uirga hereditatis tuae et oues pascuae tuae. propterea cor-
ripe nos, domine, uerumtamen in misericordia et non in ira,
10 uti ne exiguos nos facias, domine, praeter omnes qui habitant
terram.

13. His ego uerbis atque his precibus inuoco et inuito
misericordiam domini. quodsi et holocaustum possem offerre
me ipsum sacrificium, ut iram domini mitigarem, non par-
15 cerem, non differrem. sed et uos, o religiosa plebs, etiam
uos imitamini meticulosum et timidum sacerdotem. quaeso
uos, nati mei, obsecro uos, coniungite mecum lamentationem
uestram et fletus uestros meis fletibus admiscete; et clemen-
tiam domini prouocemus per abundantiam lacrimarum indigna-
20 tionisque diuinae accensum ignem fletibus restinguamus;
mitigemus iram domini conuersione nostri. sanctificemus 2
ieiunium, praedicemus curationem. haec enim nobis sug-
gerunt sancti prophetae remedia. congregemus presbyteros,
lactantes paruulos ab ipsis matrum uberibus auellamus et
25 proiciamus in conspectu domini, aetatem omni miseratione

6 cf. Ps. 78, 6 7 cf. ibid. 78, 13. 73, 2 8 cf. Hier. 10, 24
21 cf. Ioel 1, 14

2 uultus] uenter *Cv* *alt.* parce domine *om. Cv* 3 nos *om. R* 4 corrept. (μαστίγων)] correctionem *Rp.c.* 6 dicamus *Cv* 8 et oues pascuae tuae *om. Cv* 9 miseria *Ra.c.* 10 ne] ñ *R* ṇọṣ domine *R* omnia *Ra.c.* 12 ego (ἐγώ)] ergo *ROACv* 13 quodsi et (εἰ δὲ καί) *CV*, quod et si *cet.* possim *O,Ra.c.* offerrem *OCv* 14 memet *A* sacrificiu̯ (arem *s.* iu̯) *R* 15 differem *O,Ra.c.* 18 fletos (u *s.* o) *OC* admiscite *V,Oa.c.* 19 habundantiam *OV* 20 restingamus *V* restringuamus *C,Ra.c.* 21 et mitigemus *OACVv* domini *om. v* conuersionem *AC* nostram *A* 22 uobis *C* 24 lactentes *Cp.c.,v* matris *V* euellamus *OA* 25 omne *R*

dignam, et quae sola mereatur dei misericordiam uagitibus
3 inpetrare. nos quoque sacerdotes et ministri domini ipsis nihilo
minus propheticis sermonibus admonemur ingredi in cinere et
cilicio et plangere nocte ac die inter medium crepidinis
altaris miserando habitu, flebili uoce uociferantes et clamantes 5
ad dominum et pro nobis et pro populo nihil omnino uel
laboris uel sermonis omittere, quibus repropitiari posse credi-
4 tur deus. clamamus ergo et nos uobiscum pariter et pro uobis:
parce, domine, populo tuo, et non des in obpro-
brium hereditatem tuam, quia tanto amplius habemus 10
tribulationis, quantum et honoris. ex nobis ergo, filioli, discite
conpunctionem domini, quia adfligimur pro uobis, et emenda-
tionem uestri offerte nobiscum, ut et nos inminentis plagae
ueniam inpetrare mereamur.

14. Uenite ergo omnes, adoremus et procidamus ante 15
eum et ploremus in conspectu domini, qui fecit nos.
ordinemus communem luctum, omnis aetas et sexus suo quis-
que ordine eleuemus planctuum uocem et pro illis iniustitiae
uocibus, quas antea feceramus, nunc uocem fletus et planctus
emittamus in aures domini Sabaoth. praeueniamus iracun- 20
2 diam eius in confessione. quis scit si forte conuertatur
dominus et paeniteat et relinquat post se miserationes?
ego tamen scio quia faciet, ego de clementia domini polli-
ceor quia statim ut nos conuersi fuerimus etiam ipse irasci desi-

4 cf. Ioel 2, 17 9 Ioel 2, 17 15 Ps. 94, 6 20 Ps. 94, 2 21 Ioel 2, 14

1 misereatur *C* 2 inpetrare studeamus *Cv* 4 ac plangere *A* noctes ac dies *v* intra *v* crep. ⟨et⟩ alt. (κρηπ. καὶ θυσιαστ.) ***mauult Wrobel, sed cf. Ioel 2, 17*** ἀνὰ μέσον τῆς κρηπ. τοῦ θυσιαστ. 5 et flebili *R* 6 prosternamur ad dom. *V* pro *alt. om. Rv* 7 sermones *V* propitiari *V* possit *O, om. Cv* 8 clamemus *A,Cp.c.,v* et nos ad deum *v cum cod. Monac. 3787* pro nobis *Av* 10 qui *A* tanto (ũ *s.* o) *R* 11 tribulationes—honores *O* quanto (ũ *s.* o) *A* 12 quia] qua *ROV* qui *A* emundationem *C* 13 uestram *A* 15 ante deum *v* 18 planctum et uocem *V* planctus uocem *A* iustitiae *V* in iniustitiae *A* 19 ante *A* nunc *ex* non *R* nunc fletus emittamus *V* 20 emmittamus *R* et mittamus *O* 21 confessionem *O,Ca.c.* quia qui *A* qui *V* conu. forte *V* 22 mis.] ḇenędiçtiones (misera *s.* ḇenędiç) *O* 24 desinit, *Cv*

net — quod utique contra naturam facit — et ad miserationes conuertetur — quod utique secundum naturam gerit —; in illud enim a nobis conpellitur, hoc uero ei naturaliter inest. nos tantum ipsi nostri misereamur et iustis eius miserationibus
5 patefaciamus uiam. seminemus in lacrimis, ut in gaudio meta- 3
mus. efficiamur Nineuitae et non Sodomitae. cito curemus mala, ne consummemur in malis. audiamus praedicationem Ionae, ne igni et sulphure decoquamur; aut si etiam de Sodomis fugiendum est, montem ascendamus uel in Segor confugi-
10 amus et cum ascendente sole ingrediamur. non stemus in omni regione nec respiciamus post nos, ne efficiamur staticulum salis, inmortalis peccati memoria.

15. Sciamus quoniam numquam quidem peccare supra hominem est et solius dei est; de angelis enim nihil dico, ne
15 iter uitiis aperiamus et malignis contradictionibus aditum reseremus. non ergo peccare dei est, insanabile uero peccatum diaboli est et omnium qui sub eo militant. peccantes autem conuerti a peccato hominum est qui credunt in deo et quorum pars inter eos est qui saluantur. licet enim et terra 2
20 haec inuoluat secum malitiae non parum et terrenum habitaculum adgrauet sensum multa cogitantem et sursum aspicientem, immo ad hoc creatum, ut quae sursum sunt quaerat, sed imago dei labem corporeae inundationis expurget et coniunctam sibi carnem uerbi dei subleuet pennis. et quamuis melius

5 cf. Ps. 125, 5 8 cf. Gen. 19, 17. 23 11 cf. Gen. 19, 26 21 cf. Sap. 9, 15 22 cf. Col. 3, 1 23 *imago—p. 254, 5 permanere*] cf. August. contra Iulian. I 5, 15 (XLIV 649 M)

2 conuertitur *OCv* naturas *A* in *om. OA* 4 eius *om. V* 5 in gaudium *O* 6 niniuit(a)e *ROCp.c.* et *ante* nin. *add. C* sodomite *RO* 7 mala *om. v* ne] ut *v* consumemur *OAV* cōsumamur *v* 8 igne *Rp.c.* sulphore *ROC* dequoquamur *O* detorqueamur *A* sodomitis *R* 9 fugiamus *Cv* 10 et] e *R* 11. staticulum] stragulum *A*, *om. v* salis *R* 12 peccatique *v* 14 homines *OA* et *om. A* 15 iter] iterū *C* uitiis] uiris *A* 16 enim (*s.* ergo) *O* 17 zabuli *OA* 18 deum *A*,*Rp.c.* 19 est *om. OCv* 21 rursum *V*,*Ra.c.* 22 immo—ut] in ima (*ex* immo) adtrahat ne (adtr. ne *in ras.*) ea (ea *ex* et) *Rp.c.* 23 labę *V* inundationes *Ra.c.* 24 pinnis *OCa.c.*

fuisset ne egere quidem huiuscemodi expurgatione, sed in illa prima dignitate permansisse, ad quam et refestinamus post praesentem emendationem, et melius fuisset non excidere a ligno uitae gustu amarissimo peccati, tamen in secundo loco expedit emendari et corrigi post lapsum quam in nequitiis perma- 5
3 nere. quem enim diligit dominus, corripit; flagellat autem omnem filium quem recipit. et iterum dicit: anima, quae non corripitur, insanabilis. graue est ergo plaga percuti, sed multo est grauius castigatum non emendari, sicut dicit quidam prophetarum de Israhel: domine, flagellasti eos et 10 non doluerunt; corripuisti eos et noluerunt suscipere disciplinam, et rursum: et populus non est conuersus, donec percuteretur, et: quid quod auersus est populus meus auersione pessima? ex qua usque ad nouissimum conteretur et exterminabitur. 15

16. Sed et illud terribile est incidere in manus dei uiuentis, et quod dictum est: uultus autem domini super facientes mala, ut perdat de terra memoriam eorum. neque enim latet aliquid auditum dei, quippe qui etiam uocem sanguinis Abel audiuit. ubi enim quis a deo lateat, 20 cum deus omnia repleat et ubique sit? quo quis fugiet a
2 facie dei? si ad caelum quis pennis fuerit elatus, ibi erit; si in infernum, nusquam deerit; si ad orientem, si in profundum maris descendat, nusquam magnum illum oculum

6 Hebr. 12, 6. cf. Prou. 3, 12 10 Hier. 5, 3 12 Esai. 9, 13 13 Hier. 8, 5 16 Hebr. 10, 31 17 Ps. 33, 17 19 cf. Gen. 4, 10 21 cf. Hier. 23, 24 cf. Ps. 138, 7 22 cf. Ps. 138, 8

1 ne] nec *O* non *Av* neglegere quidem *V* 2 refestinamus] irefestinamus (i *pr. s. l.*) *R* irefestinamus (*om.* et) *Cp.c.,v* post] per *Av* 3 et *om. OA* excedere *C* 4 gusto *R,Ca.c.* peccati—*p. 256, 18* ut et *om. A* 7 autem *om. O* dicitur *Cv* 8 insanabilis est *v* 12 et *alt. s. l. O* 13 percuterentur *Cv* a*uersus *C* 14 pop. m. auersus ē auersiōe pessima *v* quousque *Cp.c.,v* 18 perdęt (at *s.* ęt) *C* memoria *V* 19 dei (θεοῦ)] domini *R* 20 audit *OCVv* 21 fugiat *Cv* 22 pinnis *OCa.c.*, *om. V* fuerat *Ra.c.* elaeuatus (a *s. l.*) *O* eleuatus *C* in *om. C* 23 numquam *Cv* 24 discendat numquam *C*

declinabit. quem pertimescit etiam Naum propheta, cum aduersum Nineue pondus uerbi dei proferret et zelantem describeret deum, uindicantem cum furore in aduersarios et tanta seueritate utentem, ut ne secundae quidem uindictae aduersum malos relinqueretur locus. sed et Esaiam cum audio 3
Sodomorum populum et principes Gomorrae incusantem et dicentem: quid adhuc percutiemini adponentes iniquitatem? inhorresco totus et lacrimis suffundor. non est, inquit, iam quod adici possit ad peccata uestra, nec potest iam exquiri aliquid ad uindictam. sic omnia in uos inlata sunt, cum semper nouum aliquod uindictae in uos excogitaretur genus, ut omnes plagarum species consumeretis. non est ergo 4
iam uulnus neque cicatrix neque plaga cum tumore: toto corpore plagae sunt et sanitas nusquam. non enim est, inquit, malagma inponere neque oleum neque alligaturas. sed omitto comminationem quae sequitur, ne forte grauior uobis efficiar quam est ipsa praesentis plagae molestia.

17. Uerumtamen agnoscere debemus malorum causas, unde aruerunt agriculturae, unde confusa sunt horrea, unde pascua gregibus defecerunt, unde ablatus est decor suus e terris et quare non repleti sunt campi ubertate, sed luctus ubique et maeror. nusquam repletae sunt conualles frumento nec stillauerunt montes dulcedinem sicut iustis, sed e contrario uastatio ubique et ubique subuersio, et maledictum Gelboë montes ubi-

1 cf. Nah. 1, 1: 2 7 Esai. 1, 5 12 cf. Esai. 1, 6 14 Esai. 1, 6 22 cf. Ioel 3, 18. Am. 9, 13 24 cf. II Reg. 1, 21

1 pertimiscet *O* 2 niniue *Cp.c.OAV* proferet *Ra.c.* 3 uindicantem (ἐκδικοῦντα)] iudicantem *V* 5 es (aiam *euan.*) *O* isaiam *v* 6 populorum *C* gomurre *O* 8 inhorrescor *V* 9 potes *V* 10 aliquid *om. v cum cod. Monac. 3787* ad *euan. O* uinodictam *R* 11 aliquid *C* uindi *euan. O* 13 uulnus aliquod *v* cicatrix aliqua *v* tumore* *C* 14 enim *om. Cv* 16 sed] Si *v* obmitto (b *s. l.*) *R* 17 ipsa *om. R* 19 agriculturae (γεωργίαι) *Engelbrecht* agricolae *ROC* (o *ex* u) *V* 20 suus et æterris *O* 21 mer*or *R* 22 stellauerunt (i *s. pr.* e) *O* stillaue**-runt *C* 23 dulcidinem *O* iustus *Ra c.* et contra quastatio *R* 24 gelbue *Ra.c.* gelbue *Ca.c.* montis *O,Rp.c.* ubique *om. v cum cod. Monac. 3787*

2 que suscipiunt. facti sumus sicut ab initio, priusquam terra produceret omne faenum uiride. et uisitasti quidem, domine, terram tuam et inebriasti eam, sed uisitatione pessima et ebrietate ex uino conpunctionis. spectaculum crudele et horridum! omnis anni spes in sola nobis stipula remansit et uix aliquis inueniat colligere spicas, ut primitias offerat domino. messes nostras in horrea fortasse mures recondant; manipulum
3 enim nemo conligabit. istae sunt diuitiae inpiorum, talis est seges eorum qui per iniustitiam seminant. sic prophetae ueterum maledicta designant cum dicunt: eiciet multa et introducet pauca; seminabit et non metet; plantabit uineam et non premet uinum, et ubi operantur decem iuga bouum, faciet amphoram unam. unde haec malorum causa, unde uastationis occasio? non expectemus ab aliis argui, ipsi nos accusemus, ipsi nos arguamus. remedium mali est con-
4 fessio erroris. ego primus, sicut antea adnuntiaui populo meo, et speculatoris opus inpleui et non abscondi nec reticui frameam superuenientem, ut et meam animam saluam facerem et eorum qui me audire uoluerunt. ita nunc quoque enuntio et profero contemptum et neglegentiam populi mei mea faciens uulnera ipsorum, si forte uel hoc modo aliquid diuinae miserationis et clementiae consequamur.

18. Igitur alius nostrum depressit pauperem et partem

2 cf. Ps. 64, 10 4 cf. Ps. 59, 5 10 cf. Agg. 1, 6 11 cf. Soph. 1, 13 12 Esai. 5, 10 17 cf. Ezech. 33, 3

2 omnem *O* foenum *O* fenum *C* uisiṣtasti *R* 4 orridum *Oa.c.* 5 et uix (καὶ μόλις)] ẹṭ uix (ut *s.* ẹṭ) *R* 6 aliquiṭ (s *s.* ṭ) *R* aliqui *V* inueniet *Cp.c.,v* collegere *OCa.c.* 7 orrea *V* condant *V* manupulum *Oa.c.* 8 conligauit *C,Oa.c.,v* 9 ueterum] uerterunt *Ca.c.* 10 intro ducit *O* 11 seminauit *C* seminabit multa *v* plantauit *CV,Ra.c.* et plantauit *O* 12 premit *C* decim *C* ducē *Ra.c.* boum *Cv* bo*um *O* 14 exspectemus *O* 15 ipis nos *v* arguimus (a *s.* i) *O* 16 ante *R* 17 et *alt. om. v* neque *Cv* fra*meam *O* 18 animam meam *A* 19 ṇoluerunt (u *s.* ṇ) *RV* noluerunt *Cv* eṭnuntio *R* 20 proero *C* et] ut *R* negligentiam *C* mea] meā *R* faciens et uulnera (et *s. l.*) *R*

ruris exigui rapuit inique uel terminos supergressus est, siue
furtim siue uiolenter, et iunxit domum ad domum et agrum
ad agrum, ut aliquid proximi auferret, et summo studio egit,
ne quem uicinum haberet, quasi solus habitaturus esset super
5 terram. alius uero usuris et multiplicatione faenoris terram
contaminauit congregans ubi non sparsit et metens ubi non
seminauit, excolens non terram sed cupiditatem. alius collectis 2
copiosissimis frugibus et uberrima uindemia deo, qui prae-
stitit frugum copiam, neque ex areis neque ex torcularibus
10 primitias obtulit et ingratus simul et insipiens extitit, id est
neque pro his quibus consecutus est gratias retulit neque pro
quibus sperabat officiosus inuentus est. alius uiduam et pupillum 3
non est miseratus nec esurienti confregit panem suum, immo
potius esurientem Christum non refecit, qui in singulis qui-
15 busque minimis pascitur, et ille, qui praeter spem tam multa
recondit in horrea sua, immo qui nec habet ubi recondat
et alia destruit horrea, alia aedificat, ut futuris fructibus
praeparet, nesciens quia fortassis ante repetent ab eo animam
et ibi reddet rationem eorum, quae large suscepta conclusit
20 anguste, boni dei malus dispensator effectus. alius uiam humi- 4
lium exclusit et auertit iustum iniuste; alius odio habuit eum,
qui arguebat in portis, et uerbum sanctum exsecratus est;
alius sacrificauit sagenae suae, quae multa concluserat, et

6 cf. Matth. 25, 24 13 cf. Esai. 58, 7 15 cf. Matth. 25, 40 18 cf. Luc. 12, 20 20 cf. Am. 2, 7 21 cf. Esai. 29, 21 cf. Am. 5, 10 23 cf. Hab. 1, 15

1 exigui* *O* 3 * ad *O* proximi (τοῦ πλησίον)] proximo *R* 4 ne quem] neq; (ut *s.* ne) *R* quasi solus (ὡς μόνος)] et (*s. l.* *R*) quasi solus *RCv* 5 husuris *Ca.c.* fenoris *A* foenoris *O* 6 mitens *R* 7 excolens] et colens *A* in terram *A* 8 cupiosissimis *C* uindimia *OC* prestet (a *s. alt.* e) *O* 9 torcolaribus *RC* 10 ingratus (ἀχάριστος)] ingratis simus *R* simul *om.* *Rv* sipiens *C* 11 quae *ex* quibus *R* 12 uiduae et pupillo *Rp.c.* 13 esurientes *C* 15 quidę *ex* qui *R* 16 ubi *add.* *Rm2* recondet *OA* orrea *C* nec habebat *C* nō habet *v* 17 distruit *R,Ca.c.* 18 quod *A* repetant *R* 19 et ibi] ubi *A* redet *Ra.c.* 20 angusta *R* malos *C* 21 *odio *C* 22 sēm excitatus est *A* 23 sacrificium *A* saginae *RO* sagę *V* quaem *O*

rapinam pauperum habuit in domibus suis inmemor dei effectus aut certe male memor, cum diceret: benedictus dominus, quoniam ditati sumus, et suspicatus iniquitatem, quod a
5 deo haberet quae inique rapiebat. propter haec ergo uenit ira dei super nos, filios perditionis. propter haec clauditur caelum 5 et multo adhuc amplius claudetur, si non uel post flagella conuertimur et huic qui nobis adproximat proximamus.

19. Quid ad haec dicimus, qui frumenta recondimus et mercamur alienam famem, qui obseruamus mala tempora, ut bene sit nobis, qui spectamus, ut alienus luctus fiat nostra 10 laetitia, qui dicimus: quando transiet mensis, ut pretia cumulemus? quando transiet sabbatum, ut aperia-
2 mus thesauros? qui mensuras duplices et pondera dolosa proponitis et ipsi in uosmet ipsos mensuras poenarum et cruciatuum cumulatis, quid ad haec dicitis, qui nullum modum 15 possessionis agnoscitis, qui aurum et argentum quasi deum colitis, immo quasi Baal adoratis, qui pretiosa quaeque gemmarum et uestium fluida ac delicata sectamini et thesauros tineis ac latronibus congregatis, seruitiorum multitudine et equorum ceterorumque animalium numerositate elati, totis 20
3 camporum spatiis iugisque montium diffusi? quaedam quidem possidetis, alia autem inuaditis, reliqua uero speratis secundum sanguisugam illam Salomonis, quae repleri nullo modo potest,

1 cf. Esai. 3, 14 2 Zach. 11, 5 5 cf. Ioh. 17, 12. II Thess. 2, 3 7 cf. Iac. 4, 8 11 Am. 8, 5 13 cf. Deut. 25, 13 23 cf. Prou. 30, 15

1 rapina (*om.* habuit) *v* 2 male *om. A* 3 et picatus iniquitate *V* equitatē *v* suspic.] est *add. Rm2* 5 nos *om. R, eras. C* haec ergo *O* 7 conuertimus *A* nos *C* 8 dicemus (ἐροῦμεν) *maluit Wrobel* quia *A* 10 exspectamus *O* 11 quid dicemus *R* mensis (ὁ μὴν)] messis *RCv* 12 comulemus *R* cumolemus (u *s.* o) *O* speriamur *O* 13 theṇsauros nros *R* quid (d *s. l.*) *R* 15 cruciatum *Cv,Oa.c.* cumuletis *A* dicetis (ἐροῦμεν) *maluit Wrobel* 16 quasi] sicut *OA* 17 bahal *C,Vp.c.* 18 diligata *R* delecata (i *s. alt.* e) *O* delectata *ACv* sectamini] utimini *A* theṇsauros *R* 19 seruorum *R* seruitii *A* 21 difusi *O* quae quāquā»» possedeatis (a *s. l.*) alia ąuτ̄ (*s.* etiā) inuaditis *R* 23 sanguissugam *Ra.r.A* illam *om. R* salemonis

uelut inferos et aquam et ignem, qui requiritis alium orbem terrae ad possessionem uelut culpantes angusta uobis possessionum spatia a deo creata. quid uero illi, qui excelsis 4 tribunalium sedibus resident et iudicandi potestatem tenentes superbo elati supercilio nihil prorsus recogitant se quoque a deo esse iudicandos, qui uerus est omnium iudex, ut et ipsi tamquam erga conseruos temperent potestatem scientes quia et ipsi indigent clementia dei? quid uero super his, qui 5 resoluuntur in eburneis lectis? quorum digne meminit sanctus Amos, qui, inquit, primis unguentis delibuti sunt et ad uocem organorum manibus plaudunt et haec quae fugiunt tamquam permanentia existimauerunt et nihil passi sunt in contritione Ioseph, id est casum proximorum non miserati sunt. oportebat 6 namque benignos et misericordes esse erga eos, qui priores fuerant correpti, et per misericordiam misericordiam prouocare. oportuerat flere pinum, quia cecidit cedrus, et emendari ex emendatione uicina et ex alienis malis corrigere mala sua, cum se uiderent id beneficii consecutos, ut possent aliis flagellatis ipsi consequi salutem, cum utique posset fieri, ut ipsis flagellatis alii emendarentur.

20. Haec nobiscum pariter populis dissere, o uenerandum mihi et placidissimum caput, quoniam multi temporis multa

9 cf. Am. 6, 4 10 cf. Am. 6, 6. 5 16 cf. Zach. 11, 2

1 uelut (ὁμοίως) *Rp.c.* uel *cet.* *male intellexit Rufinus uerba Gregoriana* κατὰ τὴν Σολομόντειον βδέλλαν ἐμπλησθῆναι μὴ δυναμένην ὁμοίως Ἅιδῃ καὶ γῇ καὶ πυρὶ καὶ ὕδατι (*cf.* *Prou.* *30, 15*) inferos (nu *s.* ọ) ęt (ex *s.*) aqua et igne (*ex* aquā et ignē) *Rm2* aqua et igne *C* 2 ang. uobis possessione (ū *s.* e) *V* 3 excelsą (is *s.* ą) *O* 4 resedent *O,Ca.c.* 5 recogitantes *V* cogitant *v* se* *O* 6 ut (*om.* et) ipse—temperetur potestate scientes quod et ipsi indigent clementiam dei *A* 8 clementiam *C* qui *CV* uero] fuero (*add.* dicā *s. l. m2*) *R* super] in *OCAv* 9 sanctus *om.* *v* 10 inquit delibuti sunt unguentis primi sunt *V* primi *A* ungentis *Rv* 11 manus *V* plaudent (u *s.* e) *R* plaudiunt *O* effugiunt *R* 12 constitutione *Oa.c.* 13 casu *C* 14 primiores *A* 15 *alt.* misericordia *C* 16 pinum *R* cędros *Ra.c.* 17 et *om.* *C* 18 uiderint *O* beneficiis *O* possint *OCv* alios *C* ipsi—flagellatis *om.* *V* 19 possit *O* 20 alii *om.* *C*

tibi inest peritia. instrue populos et doce confringere esurientibus panem suum, pauperes et sine tecto inducere in domum suam, nudum cooperire, non despicere consanguineos pauperes, et nunc maxime, ut bonum nostrum non semper ex abundantia, sed etiam ex penuria fiat. tali enim hostia magis laetatur deus quam in his quae ex abundantia praebentur.
2 efficere nobis hodie Moyses quidam uel Phinees, sta pro nobis ad deum et repropitia eum, ut cesset aliquando uastatio siue per sacrificium spiritale siue per orationes et obsecrationes, tantum ut occurras irae domini et medius existens cessare facias quod superest plagae. libenter amplectitur deus
3 canitiem patris in filiorum intercessione profusam. supplica pro praeteritis malis, pro futuris interueni; offer populum deo iam plagis et timore purgatum, iam flagellis uastationis emendatum; inpetra eis cibum corporalem, sed ante ipsum angelicum cibum de caelo descendentem; reconcilia hominibus deum, terrenis reconiunge caelestia; reuoca imbres terrae temporiuos et serotinos: dabit dominus benedictionem et terra nostra dabit fructum suum, ista quae deorsum est cottidianum et nostra terra perpetuum, quem fructificauit primo in Christo Iesu domino nostro, cui est gloria et potestas in saecula saeculorum. amen.

1 cf. Esai. 58, 7 7 cf. Ps. 105, 23. 30 16 cf. Ioh. 6, 41. 59 17 cf. Ioel 2, 23 18 Ps. 84, 13

1 tibi *om. R* perita *Ca.c.* instruere *R* 3 et non *V* dispicere *R* 4 ut *om. A* habundantia *OVv* 5 talibus (bu *s. l.*) enim hostiis (is *s.* ꝯm) *R* 6 delectatur *V* habundantia *ROVv* 7 finees *codd.* 8 ad dominum *A* repropitiare *R* (re *s. l.*) *Ov* reproptia *V* per eum *O* 10 cures iram dei *A* dei *C* 13 interueni (ni *s. l.*) *R* 14 uastitationis *R* 15 eis••••cybum (cibū *eras.*) *O* 16 dominum *C* 17 temporaneos (an *in ras.*, e *s. l.*) *R* temporibus *V* t'paneos *v* 18 serotinus *Ra.c.* 19 ista quae] staq: *C* .cotidianum *A* quotidianū *v* 20 primo *om. R* 21 est *om. V* est honor et gloria et potestas *v* 22 amen] *add.* INCIPIT DE ARRIANIS QUOD NON LICET SEMPER ET PUBLICE DE DŌ CONTENDERE *R* GREGORII ĒPĪ DE GRANDINIS UASTATIONE CUM PATER ĒPS RETICER& EXPLICIT LIBER ·VIII· Lege feliciter *O reliqua paginae parte uacua relicta* (*sequitur*

ut nouus Gregorii a Rufino translati libellus (*spurius*) de fide et de nicena fide *et decimo demum loco* de Arrianis *liber*) EXPLICIT LIBER SCI GREGORII DE GRANDINIS UASTATIONE CU PATER EPISCOPUS RETICERET *A* (*liber* de Arrianis *in hoc codice non exstat, quod octo tantum Gregorii orationes continentur*) contra arrianos *C man. rec.* EXPLICIT LIBER ·VIII· INCIPIT EIUSDE LIBER ·VIIII· DE HIS. Ł DE HIS QUI INDECENT DE LEGE CONTENDUNT *V* De arrianis quod non liceat semper et publice de deo contendere *v*

IX.

DE ARRIANIS QUOD NON LICET SEMPER ET PUBLICE DE DEO CONTENDERE.

R = codex Reginensis 141 saec. IX—X.
O = codex Oxoniensis Laud. Misc. 276 saec. IX.
C = codex Augiensis CXVIII saec. IX—X.
V = codex Vindobonensis 759 saec. XI.
v = editio princeps Argentinae 1508.

IX.

DE ARRIANIS.

1. Ad eos qui in sermone callent sermo nobis est et de scripturis incipiam. ecce ego ad te, inquit, contumeliosa. sunt
5 etenim quidam auribus prurientes et lingua, iam uero, ut uideo, etiam manu, qui profanis uocum nouitatibus et quaestionibus atque obiectionibus falsae scientiae uerborum pugnas ad nullam utilitatem mouent. ita etenim nominat Paulus omne quod in uerbis superfluum est et curiosum, quia ipse uerbi breuiati
10 praedicator est et adsertor. isti ergo, de quibus sermo nobis 2
est, et maxime Arriani, utinam quidem, sicut linguam et uolubilem habent et uehementem, ita etiam uerbis rectis et probabilibus uterentur et aliquantulum etiam circa opera mandatorum dei uacarent! minus fortasse sophistae quidam in uerbis essent
15 et de scripturarum simplicitate controuersias commouerent.

2. Omnes etenim ceteras pietatis uias relinquentes ad hoc unum spectant atque prospiciunt, si quid forte in quaestionibus

4 Hier. 27 (50), 31 5 cf. II Tim. 4, 3 7 cf. I Tim. 6, 4 9 cf. Rom. 9, 28

2 DE ARRIANIS QUOD NON LICET SEMPER ET PUBLICE DE DEO CONTENDERE *R* Contra arrianos *C man. rec.* DE HIS Ł DE HIS QUI INDECENT̄ DE LEGE CONTENDUNT *V* INCIPIT DE ARRIANIS QUOD NON LICEAT SEMPER ET PUBLICE DE D̄Ō CONTENDERE *O* 4 incipiamus *O* inquit ad te *OCv* contumeliosa sunt. etenim quidam sunt *V* 5 enim *OCv* purientes *C* 6 mano *O,Ca.c.* profanorum uocum *OC* profanarum uocum *v* quaestionibus] controuersiis *V* 8 ita etenim—curiosum] omne etenim quod in uerbis superfluum est et curiosum ita nominat paulus *V* 9 braeuiati *O* 10 adsertor (βεβαιωτής)] adsentator (ta *s. l.*) *R* 11 et maxime Arriani *om. V* sicut et linguam *R* 12 probilibus *R* 13 et *om. R* aliquantolum *C* aliquantum *v* 14 minus uero *V* sofistae *ROC* 15 controueruersias *O* commouer̄ *C* 16 hoc *om. V*

alligent aut quomodo simpliciter et fideliter dicta dissoluant,
sicut nonnumquam in athletico certamine fieri solet, ubi luctae
conludio non tam ad palmam tenditur quam ostentatio palaes-
2 matis et artis spectantium ad se rapit fauorem. ita et isti
auditorum plausus captantes in plateis et in publico conten- 5
tionibus personant et omne conuiuium atque omnem festiui-
tatem, luctus quoque ipsos, si fuerint ingressi, quaestionibus
omnia et certaminibus replent, ita ut et sollemnitas festiui-
tatem suam ac laetitiam perdat et luctus consolatione careat.
sed et mulierum ingressi conuenticula, quibus utique uernacula 10
esse debet et coalumna simplicitas, inportunis et rapidis uer-
borum suorum motibus omni eas uerecundia et pudoris flore
3 despoliant. quoniam ergo haec ita sunt et malum hoc intole-
rabiliter proficit et magnum illud religionis nostrae mysterium
ad uersutiam quandam deducitur artemque uerborum, in hoc 15
saltim nobis petimus ut adquiescat quisque ille est qui huius-
cemodi se contentionum tradidit officinis, ut hoc quod paterno
erga eos mouemur affectu non aspernanter accipiant, dum de
his singulis reddimus rationem, et linguam paulisper, si tamen
4 possunt, cohibeant, solum uero nobis inpertiantur auditum. quid 20
enim ex hoc, quaeso uos, damni patiemini? aut enim locuti
sumus in aure audientium et fructum inuenit sermo noster,
salutem uestram — quoniam quidem qui seminat uerbum in
omne cor seminat, fructificat autem ex ea solum quae uber
fuerit et bona gleba —, aut si nihil dignum quod uos moueat 25

22 cf. Eccli. 25, 9 (12) 23 cf. Matth. 13, 19. Marc. 4, 14. 15

2 fieri in athl. cert. *v* adletico *C* alletico *Va.c.* 3 palesmatis *codd.*, *v* 7 luctos *O* ipso *V* 8 repleant *OC* et *om. OCv* 9 perdat leticiam *O* 11 coalumna (σύντροφος)] colūna *C* alumna *RV* alumina *O* 12 uerecundiae *R* 13 dispoliant *codd.*, *v* Quomō *v* haec ergo *V* malorum *R* intollerabiliter *COa.c.*,*v* 16 quisquis (is *alt. s. l.*) *R* quisquis *V* 17 contentionum se *V* contionum *OCv* tradit *R* 18 aspernantur sed accipiant *v* accipient *Ra.c.* de *om. v* 20 inperciant (a *ex* e) *R* imperciantur *C* 22 simus *V* in aures (εἰς ὦτα) *maluit Wrobel* audientum *OC* 23 uerbo *R* 24 ex eo (o *ex* a *m2*) *R* ea *V* solum *om. V* quę (ę *s. l.*) *R* 25 et *om. R* aut si] aut certe *V*

noster sermo protulerit, contemptis nobis abscedetis maiorem etiam ex hoc contradicendi nobis et contemnendi quae adserimus materiam capientes. nolo ergo miremini, si mirum uobis 5
aliquem uideor proferre sermonem, qui sit contra uestram et
5 consuetudinem et legem, qui omnia uel scire uos uel docere pollicemini pollicitatione magnifica et elata, ut non dicam intemperata et inproba, ne forte contristemini.

3. Non est omnium, o prudentissimi uiri, disputare de deo, non est omnium diuinam discutere naturam. non ita uilis est
10 sacrae scripturae sermo, ut uulgo indocili et per terram adhuc repentibus homunculis pateat. addam et hoc quod nec semper nec omnia nec omnibus nec ab omnibus proferenda sunt, sed est et quando et quibus et in quantum. non est ergo omnium 2
mouere de talibus, sed eorum qui ingenium atque iudustriam
15 suam in theoriae atque scientiae consumpserint disciplinis et eorum qui norunt amotis corporibus et materia incorporalia et spiritalia conspicari, ante omnia uero illorum est qui et anima et corpore iam purgati sunt, ut minimum, qui certe purgantur. qui uero minus purus est, quomodo audet purum 3
20 contingere? quoniam quidem nec inbecilles oculi solis radios contuentur inpune. igitur ita demum sentire aliquid de talibus possumus, si otium geramus et quietem et contineamus nos ab omnibus quae forinsecus interturbant materiae corporalis inlecebris, si absque omni desideriorum et cogitationum seditione

1 sermo noster sermo prot. *C* sermo noster prot. *v* absceditis *OC* 2 ex hoc ipso *OCv* afferimus *v* 3 miseremini *O* mi..remini *C* mirum] miserē *C* 4 et] uel *V*, *om. OCv* 5 et] uel *V* quia *C* uel *ante* scire *om. OCv* 6 pollicimini *C,Oa.c.* praesumitis *V* ut] et *OCv* 8 o (ὦ οὗτοι) *RV*, *om. OCv* 10 uulga *Oa.c.* 11 repentibus (τῶν χαμαὶ ἐρχομένων)] repertis *V* omunculis *Ra.c.* adam *C* 12 hec (ἢ n *s.* h) omnia *R* praeferenda *R* 13 et *ante* quando *om. V* 14 tetalibus *C* 15 IN ΘeΩPiae thaeoriae *O* INΘEΩPIAE theorię (*sic*) *C* in θηωρυα *v* adsumpserint *O* adsumserit *C* assūpserit *v* et *om. V* 16 amo.tis *C* 18 uel (*s. l.*) ut *R* dicam (*s. l.*) qui *R* 20 contigere *V* inbeciles *RC* radios *Op.c.* 21 tetalibus *C* 22 otium] omnium *R* generamus *RC,Oa.c.* 23 materia *R* 24 omne *C,Va.c.*

mens nostra consistat. inpuris autem et sordidis motibus quomodo sancta et pura miscemus? tale est quale si quis foetoribus
4 caeni admisceat suaues odores et stercori nectar infundat. oportet ergo primo omnium uacare et agnoscere deum, et cum acceperimus tempus iudicandi iustitiam, tunc etiam quid de deo sentire iustum sit iudicabimus. quibus autem proferenda sunt haec uel insinuanda? primo his qui totius uitae suae in hoc studia conuerterunt et a quibus non, sicut una aliqua ex ceteris, etiam de deo sermocinatio requiritur post circum, post theatra, post illa quoque in quibus delectati sunt cantica, post uentris et eorum
5 quae sub uentre sunt curam. a quibus etiam hoc delectationis loco ducitur, si de rebus diuinis contentio moueatur, ut in controuersiarum certamine delectentur. de quibus autem disputandum est et in quantum? de his quae adprehendi possibile est et in quantum auditoris uirtus et capacitas recipit, ne forte, sicut nimietas uocis laedit auditum et abundantia cibi corrumpit distenta praecordia, ita etiam mens supra mensuram suam cibum uerbi recipiens aut adtonita concidat aut nimis distenta crucietur.
6 denique intuere, si uidetur, eos qui onera supra uires leuare contendunt, uel cum terra nimiis et inmensis imbribus perurguetur, quomodo perniciosum est quidquid amplius modo est. ita ergo considerandum est quia et uerbi quis pondere praegrauatus nimietate ipsa potest etiam communis ipsius et naturalis intellegentiae subire periculum.

4 cf. Ps. 74, 3

1 *post* nostra *add.* in tranquilla statione *V* motibus (*l* en *s.* mo) *R* modibus *OC* 2 quis *ex* quid *O* fetoribus *R* 4 uocare *Ra.c.* acciperimus *R* acciperemus *OC* 5 quod de dō iustum ē sentire sic iudicabimus *V* 7 qui—conuerterunt (οἷς τὸ πρᾶγμα διὰ σπουδῆς)] qui totius uitae suae cursū (cursū *s. l. m2*) in hoc stadio conuerterunt *R* 8 sicut —ceteris (ὡς ἕν τι τῶν ἄλλων)] in una aliqua ex creatis (ex creatis *s. ras. m2*) *R* sed (*s. l.*) etiam *R* 9 illa] alia *V* 11 qui *C* quę *O s. l.* uentrae *RV* delectationi *C* 13 dilectentur *OC* 14 quae adprehendere possumus *V* et *om.* *V* 16 habundantia *O* 17 super *R* cibum *om.* *R* 19 honera *O* 20 nimis *OC* perurgetur *RV* 21 quicquid *RVv* 22 ergo *om.* *Cv* quia] quod *R* pregaruatus *C* 23 nimigitate *OC*

4. Et non hoc dico quia non oporteat semper meminisse dei, ne forte iterum ex alia nobis parte insurgant hi qui ueloces sunt ad hoc, ut quae simpliciter dicta sunt ad peruersam intellegentiam declinent. semper oportet meminisse dei, crebrius etiam quam respirare. et si dici uel fieri possibile est, nec aliud aliquid quam hoc agendum est, quoniam et ego conlaudo in lege domini meditari die ac nocte, sicut scripturae docent, et uespere et nocte et meridie narrare et benedicere dominum in omni tempore et, sicut Moyses dicit, cubans in lecto et exsurgens et iter incedens. et si quid aliud est quodcumque agit homo, semper deum et memoriam dei expedit fixam in pectore detinere. non 2
ergo habere semper dei memoriam ueto, sed de deo semper et inportune disputare non suadeo. uerum ne in hoc quidem quae pia sunt sed quae inportuna sunt ueto; non doctrinam prohibeo, sed inmoderationem reseco. aut non et mellis satietas uomitum mouet ac nimietas? et quid melle dulcius? sed tempus est omni rei, sicut Salomoni uidetur et mihi. fit enim bonum non bonum, si non fiat bene. aut non inportunum est in hieme flores 3
requiri et satis incongruum mulieri ornamenta uirilia uel si aptetur uiro monile muliebre? absurdum est et lugenti geometricam ingerere et fletibus foedare conuiuium. haec ergo omnia aptum sibi tempus requirunt: et nos soli sumus qui oportunitatem temporum non agnoscimus, apud quos praecipue deberet oportunitas omnium custodiri?

6 cf. Ps. 1, 2 7 cf. Ps. 54, 18 cf. Ps. 33, 2 9 cf. Deut. 6, 7 15 cf. Prou. 25, 27 16 cf. Iudd. 14, 18 cf. Eccle. 3, 1

2 ex] ea *C* hii *ROC* 3 ut quae] atque *Oa.c.* 4 declinant *O* me meminisse *O* 6 in legem *O* 7 scriptura edocet (*omisso sequente* et) *Rp.c.* scriptura docet *OCv* 8 nocte] mane *v* (πρωὶ *textus Graec.*) et *alt. om. O* enarrare *V* tę (*s.* et) *R* 9 moses *C* 10 quid aliud est] possibile est in *Rm2 in ras.* aliud (ἄλλο)] illud *OCVv* 14 pie—inportune *Ra.c.* sed] seu *v* oportuna *O* portuna *C* ueto *ante* sed *transp. V* 15 satietas ac (et *V* aut *C*) nimietas uom. mouet *OCVv* 17 salamoni *R* solomoni *C* sit *C* enim] autē *R* 18 iheme *O* 19 uirilia] *add.* aptari *s. l. Rm2* 20 munile *OC* et *om. OCv* languenti *Ov* langenti *C* geometricum *Cv* 21 ingere *R* conuium *C* oia ergo *v* 22 requirent *O,Ra.c.,v* redderent *C* 23 temporis *V* praecipio *V*

5. Nequaquam, quaeso uos, o amici et fratres — fratres enim uos adhuc uoco, licet nihil fraternum erga nos seruare uelitis —, non ita de rebus maximis consulamus neque, sicut feruentes equi et inquieti facere solent, auriga nostro, id est timore dei, lasciue et petulanter excusso procul ab statutis metarum ter- 5 minis euagemur, quin potius intra definitas nobis lineas philosophemur et neque rursus in Aegyptum conuertamur neque ad Assyrios abducamur neque cantemus canticum domini in terra aliena, id est in omnem aurem peregrinam et inimicam reli-
2 gionis nostrae. qui utique cum diligenter audierint et retinuerint 10 quae nostra sunt statim de scintillis nostris ingentia conflare nituntur incendia, quae usque ad caelum rapiuntur occultis ac se perurguentibus flabris et faciunt nobis elatas illas et circumlambentes omnia quae in circuitu sunt Babylonias flammas. quoniam quidem ex suis dogmatibus nihil fiduciae gerunt, cap- 15 tant in nostris, si quid forte infirmum aut fragile inueniant non tam sui natura quam adserentis ignauia, et iam inde sicut muscae uulneribus, ita illi nostris quibusque erroribus uel uerbis fra-
3 gilibus insidunt. sed nos non ultra nosmet ipsos ignoremus nec quid deceat in talibus inquirere refutemus. etiamsi inpossibile 20 est nos unum sentire contentione depulsa, in hoc saltim fas sit foedus commune sancire, ne in publicum sancta mysteria profanemus, ne non sancte sancta tractemus et ea, quae per ineffabile suscepimus sacramentum, ne in aures profanas et pollutas conscientias inmergamus neque honestiores faciamus 25

8 cf. Ps. 136, 4 14 cf. Dan. 3, 22

2 uos *om.* *OCv* licet ęnim *O* 3 non *exp.* *R* consolamus *OV,Ra.c.* consolanus *C* 4 aequi *RO* nostrąo *R* 6 definitas] statutas *V* 7 ab assyriis (i *fin. ex* o) *R* 8 adducamur *V,Ca.c.* 9 peregrinum *O* relegionis *O* 11 de scintillis] discent illis *O* discintillis *C* 12 rapiantur *R* ac (c *s. l.*) se perurguentibus *R* aspergentibus *O* a se pergentibus *Cv* sese perurgentibus *V* 13 circumlanbentes (n *pr. s.*) *R* circummlabentes *V* 14 babilonias *RCv* babillonias *O* 15 docmatibus *Cv* fidutiaegerunt *O* fiducia egeř *C* 16 inuenient *RV* 17 adserenti signauit *C* ignauiae *O* 20 doceat *O* requirere futemus *OC* requirere *v* 22 sanccire *R* sanctire *V* 23 tractamus (e *s. alt.* a) *O* 24 effabile (*s.* ł in) *R* ne *om. v cum cod. Monac. 3787* 25 onestiores *C*

eos, qui simulacra colunt et idola uenerantur, qui turpibus et mysteriis et fabulis seruientes facilius pro his quae mysteria putant sanguinem suum quam sermonem his qui in talibus initiati non fuerint produnt. sed uideamus utrum, sicut stola 4
5 uiri et risus dentium et incessus pedum ostendit quaedam ex ipsa moderatione et temperantia uiri ipsius honestatis indicia, ita et uerbi prolatio et silentii continentia det aliquod de nobis et religionis et eruditionis indicium, quoniam quidem inter ceteras, quas de deo proferre appellationes hominibus fas est
10 et uirtutes, etiam uerbum eum nominamus. iam ergo, si contendendi propositum est, sit uel contentio ipsa nostra legitima.

6. Natiuitatem dei et creationem et deum ex nullis exstantibus et substantiae sectionem atque scissionem et resolutionem ut quid audit profanus auditor? ut quid uerborum nostrorum iudices
15 accusatores et inimicos nostros uocamus? ut quid gladios nostros hostibus tradimus? quomodo eos putatis audire de talibus uerbum, qua mente, quo sensu illos, qui adulteria conlaudant et puerorum stupra atque omnium uitiorum genera consecrant, qui nihil omnino ultra corpus sentire et intellegere possunt, qui
20 paulo ante ipsi sibi statuerunt deos illos quos ex turpitudine flagitiisque cognouerant? ista tales nonne omnia carnaliter, 2
nonne omnia turpiter et inperite intellegent? nonne ut sua solent ita nostra censebunt et quo affectu, quo sensu suorum deorum generationes et filiorum procreationes accipiunt, eo sensu et
25 affectu etiam nostra pensabunt? nonne cum illi huiuscemodi proferunt uoces et inridemus eos et inpugnamus? et quomodo eos quae nostra sunt suscipere persuadebimus, si de eisdem

10 cf. Ioh. 1, 1

1 ueneramur *O* et *eras.* *R* 2 qui *Ra.c.* 3 suum] *add.* fundunt *V* 4 iniciati *Ov* stola (ἐσθῆτος)] stata *ex* stola *R* 6 onestatis *C* indigentia *R* iudicia *V* 7 et (καὶ λόγου καὶ σιωπῆς) *alt. s. l. R, om. OCv* det aliquod de nobis *R* aliquod det nobis *V* aliquid *v* 8 relegionis *O* 9 appell. (appellationis *C*) et uirtutes hom. f. est *OCv* 10 contemnendi *R* contenendi *OC* 13 scissionem (διαίρεσιν)] scisionem *R* sciscionem *C* 14 *uoce* profanus *fin. R* ut *om. V* 18 genera *om. V* 19 et qui *V* ultra (ὑπὲρ)] extra *OCv* et] aut *OCv* 22 omnia *om. v* sue *C* 23 deorum suorum *v* 26 et *pr. om. OCv* 27 suadebimus *V* de isdem *C*

3 rursum inter nos uideant certamina commoueri? haec nobis praestat quae inter nos est ista contentio, hoc nobis praestat certamen pro uerbo aliter quam placet ipsi uerbo prolatum. patimur quodam modo id quod patiuntur insani, qui domos proprias suis manibus incendunt uel suos filios iugulant aut parentes repellunt putantes alienos.

7. Quia ergo destruximus ea quae aliena sunt a religione uerbi dei et in gregem porcorum reiecimus multiformem legionem, quae et praecipitata est in profundum, nunc quod ad nos ipsos pertinet uideamus. illud est ergo quod primum considerandum puto, quaenam sit ista tanta erga sola uerba contentio. quae linguae prurigo est, quae tanta inpatientia? quid est quod manibus adtractis et conligatis linguae solius opera et arma proferimus? caritatis studium cessat, castitatis uirginitatis misericordiae aut deest aut, si et sit in aliquibus, uel rarum est uel minus uiget.
2 non est tanta cura psallendi, non uigiliarum, non orationum, non in obsecrationibus flendi studium, non corpus humiliare ieiuniis, non per intentam orationem ascendere ad deum — non quae deteriora sunt melioribus iungimus, limum dico spiritui, non meditationem mortis habemus in uita, non accendimur ut uitiis dominemur memores supernae cognationis —, non furorem uincere uel iracundiam cohibere, non adrogantiam deicere uel inrationabilem tristitiam depellere, non libidinem refrenare, non risus intemperantiam, non oculorum lasciuiam resecare, non auditus intemperantiam, non inmoderationem uerbi, non uanitatem cogitationum retundere uel earum quas nobis suggerit inimicus uel quas ipse capit ex nobis, ex quibus utique, sicut scriptura dicit, per corporales sensus tamquam per fenestras

8 cf. Luc. 8, 30—33 28 cf. Hier. 9, 21

1 uideant] debeant *Cv, spat. uac. in O* 2 hec *v* 4 domus *O* 7 distruximus *O* relegione *O* 8 multiformam *O* legionem (λεγεῶνα)] relegionem *O* religionem *Cv* 9 ad nos ipsos (πρὸς ἡμᾶς αὐτούς) *V* ipsos *om. OC* 10 est *om. V* primo *V* 12 prorigo *OC* inpatientia est *V* 13 adtrahitis *OC* proferitis (mus *s.* tis) *O* 15 et sit *C* adsint *O* parum *V* 17 humilare *v* 18 ieieniis *O* 19 mulieribus *O* 20 accendimur] accingimur *mauult Engelbrecht* 21 cognationis (τῆς ἄνωθεν εὐγενείας)] cogitationis *Vv* cogitationes *C* 28 sensos *O*

introducit mortem. sed e contrario his omnibus uitiis libertatem quo uolunt et quomodo uolunt concedimus euagandi et solam in disputationibus et quaestionibus uidemur nobis seruare cautelam.

5 8. Et quidem, o loquax dialectice, interrogabo te paululum aliquid, tu mihi responde, ut ait ille qui per turbinem et nubem loquebatur ad Iob. nonne multae sunt mansiones apud deum? puto te non negare quod scriptum est. quid igitur? repleri oportebit has omnes an aliquas quidem repleri, alias autem non,
10 ita ut maneant uacuae et uideantur inaniter praeparatae? scio quia concedes hoc quod omnes replendae sint; nihil enim inaniter a deo factum fateberis. hoc ipsum autem quod dicimus 2
mansionem quid putas intellegi debere? nonne requiem et gloriam, quae reposita est beatis? non aliud esse dabis ut opinor.
15 si ergo de hoc certum est, sequitur ut inquiramus si est aliquid quod istas ipsas unicuique nostrum conciliet mansiones. esse procul dubio necesse est. quid ergo illud erit quod ad diuersas unumquemque prouocat mansiones? nonne gestorum diuersitas et propositi secundum mensuram uniuscuiusque fidei in hac luce
20 transacta, quas etiam uias appellare mos est scripturae diuinae? quid igitur? per omnes istas uias iter nobis agendum 3
est an per aliquas ex his? si quidem possibile esset, unum per omnes ingredi esset beatum; sin minus, quam potest per plures, certe uel per aliquas; si ne id quidem, per unam saltim recte
25 tantum et emendate incedere. si ergo audias unam esse uiam

5 cf. Iob 38, 3 7 cf. Ioh. 14, 2 25 cf. Matth. 7, 13

2 et *alt.*] ut *V* 3 uideamur *V* cautellam *O* 5 o loquax dialeticę *V* o loquax o dialectice *OCv* interrogabo te paululum aliquid, tu mihi responde (ἐρωτήσω σέ τι μικρόν, σὺ δὲ ἀπόκριναι) *V* interrogabo te, responde paulolum (polulum *C*) aliquid tu mihi *OCv* 7 mansiones sunt *V* 8 quid igitur] qui diligitur *V* 9 oportebat *Cv* 10 uacuae] uae uae *C* 11 concedis *V* sunt *V* 16 quod istas] quo discas *O* quod dicas *Cv* conliet *O* conlidet *C* celi et *v* 18 peruocat *V* 19 prepositi *C* mensuras *v* fide *C* 20 transacta *V* tracta *C* tractata est *O* tractatas *v* uias *om. C* 21 istas omnes *V* 22 aliquas] illas alias quas *OCv* est *OCv* 23 si minus *OC* si id minus *v* 24 saltem *v* 25 incederent *V*

et hanc ipsam angustam, quid tibi uidetur indicari? nonne
una uia pro unitate uirtutum sentienda est? una etenim est
uirtus, etiamsi diuidi uideatur in plures. angusta autem dicitur
4 propter labores et quia non est multis in promptu. quid ergo,
carissime? si multarum uiarum diuisio et rursum unius con- 5
strictio atque congregatio talis est qualem superius diximus,
qua tandem uel inperitia uel intemperantia in istas nos angu-
stias coartamus, ut tamquam in summa penuria positi relictis
omnibus uiis, quas sermo dei nos edocet, hanc solam urgeamus
et in hac una nosmet ipsos coangustemus, quae in disceptatione 10
et sola uerbi disputatione consistit et quae magis, ut mihi uide-
tur, non tam sapientiae ac scientiae studiis quam uitio loqua-
citatis expetitur? nonne de his uos increpat beatus apostolus
Paulus, qui post enumerationem spiritalium gratiarum repetit
et dicit: numquid omnes apostoli? numquid omnes pro- 15
phetae? numquid omnes magistri? et reliqua.

9. Esto tu excelsus aliquis et excelsorum superior et supra
nubes ascende, si libet, et inuisibilia conspicare et ineffabilia
sermone conplectere, supra Heliam adsumere et supra Moysen
facie ad faciem uide, si potueris, deum, supra Paulum quoque 20
ad tertii caeli eleuare fastigia: cur et alios sub die uis sanctos
2 plasmare? cur theologos sub momento temporis facis, qui de
diuina natura disserant, cum suae adhuc uitae sint penitus
ignari, ut putes eos uelut inspiratam a te magis quam elucu-
bratam suscepisse doctrinam, et inperitorum uerbis quam plu- 25
rimos agis conuentus? ut quid araneis conligas infirmos et

15 I Cor. 12, 29 17 cf. II Cor. 12, 2—4 19 cf. IV Reg. 2, 11 cf. Ex. 33, 11 20 cf. II Cor. 12, 2

1 qui *OC* nonne *om. C* 3 diuidi uideatur] diuiditur *OCv* angustas *O* 4 prumptu *O* 5 karissimae *O* rursus *OCv* 6 qualiter *v* 7 uelim peritia *V* 8 relicus *O* reliquas *C* 9 docet *OCv* 10 coangustamus *C* 11 et *alt. om. V* 12 loquatitatis *OC* 13 expeditur *C* nos *v* increpabat uos *V* 17 aliquis *om. OCv* 18 ascendes *OC* 19 adsummere *C* mosen *C* 21 ad] a *O, om. V* eleuare *v cum cod. Monac. 3787* eleua *C* euade *OV* festigia *O* uastigia *C* dies *O* sanctos (ἁγίους) *om. OCv* 24 insperatam *V* 26 conuentos *OC* areneis *O* conligigas *O*

contrahis uelut sapientiae eis aliquid largiturus? ut quid examen uesparum aduersum fidem concitas? ut quid dialectica religionem decorare se credit, ubi magis per dialecticam religio foedatur? illa nobis quodam modo nunc Gigantomachia fabulosa 3
5 reparatur, dum aduersum deum pugnatur in terris; et dum omnis sermo cum quaestione profertur, fit iam lingua bellatrix, uerba sunt iacula, sermo est gladius, tota die absque ullo fine pugnatur et interdum mutuis uulneribus inter se uterque prosternitur. sed si tantus est amor huius belli, si tanta cura certa-
10 minis, si dialectici proelii capere iuuat triumphos, desistamus, quaeso, a ciuilibus bellis: externa atque hostilia bella subeamus.

10. Dimicemus aduersum Pythagorica silentia et Orpheicas destruamus fabas. confutemus praesumptam illam Pythagoricorum de magistro sententiam: αὐτὸς ἔφα. arguamus Platonis
15 ideas et transfundendae per diuersas corporum species animae opinionem, quam μετενσωμάτωσιν uocant, et circuitus quosdam per diuersas uitas animarum nostrarum et reminiscentias et cetera his similia. inpugnemus Epicurum deum non sentientem 2
et prouidentiam denegantem; dicamus aduersum atomos eius
20 et libidinem, quam contra decus philosophiae summum bonum esse pronuntiat, et expugnemus. arguamus Aristotelis angustam de prouidentia sententiam et artem uerborum eius infidelem et rationes, quas de anima protulit, et dogmata humana potius quam diuina. inclinemus elatum Stoicorum supercilium, Cyni- 3
25 corum de triuio uilem et gulae deditum ritum. expugnemus

1 largituros *O* 2 dialetica *O* dialeticam *V* 3 dialeticam *OV* 4 nunc *om. V* 5 auersum *OC* dum *alt. om. V* 6 iam *om. OCv* 9 amor scti huius heli *C* belli] prohaeli *O* prelii *v* 10 dialetici *V* 11 haesterna (he- *C*) *OC* 12 phithagorica *O* orfeicas *codd.* 13 distruamus *O* destuamus *C* fabas (κυάμους)] fabulas *codd. v* pythagorum *OC* 14 de] da *OC* αὐτὸς ἔφα] quod est ipse dixit *OC* quod et ipse dixit *v* 15 et *om. OC* transfunde *C* transfundendas *v* 16 METENCWMATWC inuocant *V* esse nocymatos inu. *O* esenocymatos inu. *C* esenorymatos inu. *v* 19 prouidentia denecantem *O* atomos (ἀτόμους)] uitam *OCv* 21 et *om. V* aristotilis *Vv* 25 de tr. uilem] et uilem et publicum *V* gelę *C* gaelae *O* detitum *C*

uanitatem ridiculosis fabulis plenam eorum qui multitudines adserunt deorum, qui sacrificia simulacris offerunt, qui daemonibus malis et bonis libant. moueamur aduersum eos qui diuinationes, qui auspicia, qui augurationes, qui inuocationes daemonum ceteraque similia portenta mirantur. desudemus aduersum eos, qui uitas suas astrorum motibus uel cursibus pensant, qui suam neglegentiam atque desidiam fato et astris deputant et inconprehensibilem diuinae prouidentiae dispensationem fortunae casi-
4 bus caecae, ut aiunt, et ludentis adscribunt. quodsi indigna tibi haec uidentur et parua, aduersum quae disputationum tuarum tela contorqueas uelut a multis saepe conuicta et frequenter elisa, et iuuat magis in nostris et propriis exerceri, ego tibi etiam in his apertos praeparabo certaminum campos. disputa de mundo uel mundis, de materia, disputa de anima, de rationabilibus naturis, de resurrectionis gloria, de iudicio, de retributione,
5 de passionibus Christi. de his etenim et conprehendere quod uerum est inutile non erit et errare in aliquo periculum non habet a deo. et in hoc accipiemus gratiam nunc quidem paruam pro uiribus, postmodum uero etiam perfectiorem in Christo Iesu domino nostro, cui est gloria et potestas in saecula saeculorum. amen.

2 simulachris *V* 3 et bonis *om. V* 4 demonum *OC* 5 his similia *V* 7 negligentiam *C* adque desideriam facto *C* reputant *OC* 9 cecatę *V* ludentes *V* quod *C* 10 uidetur *OC* 12 et exceri *C* 13 de mundo uel mundis (περὶ κόσμου ἢ κόσμων) *cf. p. 30, 14*] de mundis *V* de mundo (i *s.* o) *O* de mundi *Cv* 14 *pr.* de *om. OCv* *uoc.* anima *fin. V* 15 glorię *C* gloriae *O* 16 enim *v* 17 alico *OC* 18 habebit *v* accipiemus (ἐντευξόμεθα)] accipientes *O* accipienter *C* accipiet *v* 19 perfectiorem (τελεώτερον)] perfectionem *OCv* 21 amen] *add.* EXPLICIT CONTRA ARRIANOS *C* Explicit liber. B. Gregorii Nazanzeni episcopi translatus a quodā Rufino *v*

INDICES.

I. INDEX LOCORUM.

Genes. 1, 1 sqq. . . . . cf. 142, 19
1, 26 . . . . . cf. 23, 10
2, 3 . . . . . cf. 143, 2
2, 8 . . . . cf. 24, 12. 98, 6
2, 17 . . . cf. 98, 18. 116, 4
3, 5 . . . 124, 13. cf. 25, 10
3, 24 . . . . cf. 25, 2. 129, 4
4, 10 . . . . . cf. 254, 19
4, 15 . . . . . cf. 144, 16
4, 24 . . . . . cf. 144, 17
5, 24 . . . . . cf. 145, 1
11, 7. 8 . . . . . cf. 161, 14
12, 1—4 . . . . . cf. 145, 1
15, 16 . . . . . cf. 241, 24
19, 17. 23 . . . . . cf. 253, 8
19, 26 . . . . . cf. 253, 11
22, 2—13 . . . . . cf. 203, 17
26, 12 . . . . . cf. 173, 4
27, 21—30 . . . . . cf. 76, 5
29, 20 . . . . . cf. 168, 16
30, 32. 38 . . . . . cf. 171, 8
31, 40 . . . . . cf. 171, 6
Exod. 3, 2 . . . . . cf. 157, 1
3, 14 . . . . . 92, 7
cap. 7—11 . . . . . 227, 9
9, 10 sqq. . . . . cf. 248, 12
10, 21 . . . . . cf. 87, 13
13, 21 . cf. 87, 14. 130, 3. 227, 2
14, 22 . . . . . cf. 227, 2
14, 15 . . . . . 240, 5
14, 26 sq. . . . . cf. 227, 5
16, 14 . . . . . cf. 227, 3
Exod. 16, 23 . . . . . cf. 143, 2
16, 26 . . . . . cf. 143, 7
17, 6 . . . . . cf. 227, 4
17, 11 . . . . . cf. 66, 9
19, 6 . . . . . cf. 226, 26
19, 16 . . . . . cf. 69, 11
19, 16 sqq. . . . . cf. 227, 10
24, 1—9 . . . . . cf. 69, 4
24, 15. 18 . . . . . cf. 69, 17
25, 37 . . . . . cf. 145, 16
29, 30 . . . . . cf. 145, 18
30, 9 . . . . . cf. 71, 1
30, 10 . . . . . cf. 71, 5
30, 25 . . . . . cf. 71, 1
33, 11 . . . . . cf. 274, 19
34, 33 . . . . . cf. 118, 6
35, 2 . . . . . cf. 143, 2
35, 31 . . . . . cf. 157, 17
Leuitic. 8, 31 . . . . . cf. 70, 21
8, 33 . . . . . cf. 145, 18
10, 1. 2 . . . . . cf. 70, 1
14, 38 . . . . . cf. 145, 18
16, 34 . . . . . cf. 71, 5
21, 17 . . . . . cf. 70, 15
22, 18—20 . . . . . cf. 70, 15
23, 16 . . . cf. 143, 11. 146, 13
25, 4 . . . . . cf. 143, 8
25, 10 . . . . . cf. 143, 14
26, 27 sq. 249, 1
Numer. 1, 3 . . . . . cf. 74, 9
20, 11 . . . . . cf. 227, 4
20, 24—29 . . . . . cf. 237, 6

Numer. 21, 22 . . . . . cf. 29, 22
36, 4 . . . . . cf. 143, 8. 14
Deuteron. 4, 24 . . . . cf. 156, 2
6, 7 . . . . . cf. 269, 9
7, 6 . . . . . cf. 167, 8
18, 13 . . . . . cf. 70, 15
22, 4 . . . . . cf. 103, 4
25, 13 . . . . . cf. 258, 13
32, 5 . . . . . cf. 247, 4
32, 9 . . . . . cf. 226, 26
32, 15 . . . cf. 67, 13. 212, 5
32, 34 . . . . . cf. 243, 13
Iosue 3, 17 . . . . . cf. 127, 6
5, 14 . . . . . cf. 66, 11
6, 3—6 . . . . . cf. 145, 10
6, 20 . . . . . cf. 227, 8
cap. 13—21 . . . . cf. 39, 18
Iudic. 13, 22 . . . . . 118, 8
14, 18 . . . . . cf. 269, 16
I Reg. 1, 24—28 . . . cf. 40, 12
2, 8 . . . . . 83, 8
2, 12 sqq. . . . . cf. 70, 5
10, 11. 12 . . . . . 12, 24
12, 17. 18 . . . . . cf. 66, 14
16, 11 . . . . . cf. 159, 4
16, 12—23 . . . . . cf. 159, 1
16, 16 . . . . . cf. 66, 12
16, 23 . . . . . cf. 195, 15
17, 14 . . . . . cf. 83, 10
17, 49 . . . . . cf. 66, 12
19, 24 . . . . . 12, 24
II Reg. 1, 21 . . . . . cf. 255, 24
6, 6. 7 . . . . . cf. 70, 10
6, 14 . . . . . cf. 105, 14
12, 13 . . . . . cf. 133, 4
19, 24 . . . . . cf. 12, 12
III Reg. 6, 7 . . . . . cf. 186, 1
6, 38 . . . . . cf. 145, 19
8, 65 . . . . . cf. 145, 19
17, 14 . . . . . cf. 181, 3
18, 19 . . . . . cf. 174, 23
18, 43. 44 . . . . . cf. 145, 13
IV Reg. 2, 9 sqq. . . . cf. 157, 18
IV Reg. 2, 11 . . . . . cf. 274, 19
II Paralip. 33, 13 . . . cf. 131, 4
Iob 3, 8 . . . . . cf. 129, 15
5, 7 . . . . . 170, 11
5, 19 . . . . . cf. 144, 12
10, 9 . . . . . cf. 57, 11
24, 8 . . . . . 181, 9
33, 4 . . . . . 158, 12
38, 3 . . . . . cf. 273, 5
39, 5. 7 . . . . . cf. 182, 11
39, 9. 10 . . . . . 182, 14
Psalm. 1, 2 . . cf. 210, 16. 269, 6
2, 1 . . . . . cf. 24, 21
4, 2 . . . . . cf. 195, 9
6, 6 . . . . . cf. 244, 20
6, 7 . . . . . cf. 131, 1
7, 13 . . . . . cf. 244, 5
9, 28 . . . . . cf. 62, 1
10, 3 . . . . . cf. 223, 20
11, 2 . . . . . 48, 11
11, 7 . . . cf. 72, 16. 144, 11
11, 9 . . . . . cf. 58, 1
13, 3 . . . cf. 62, 2. 250, 5
16, 7 . . . . . cf. 218, 20
17, 9 . . . . . cf. 243, 20
17, 12 . . . cf. 59, 11. 197, 24
17, 33 . . . . . cf. 66, 13
17, 34 . . . . . cf. 72, 10
17, 40 . . . . . cf. 66, 13
17, 46 . . . . . cf. 247, 5
18, 11 . . . . . cf. 60, 12
19, 8 . . . . . cf. 195, 22
21, 11 . . . . . cf. 60, 3
22, 2 . . . . . cf. 219, 16
22, 4 . . . . . cf. 195, 10
23, 7—9 . . . . . cf. 106, 10
26, 3 . . . 187, 16. cf. 195, 19
26, 4 . . . . . cf. 73, 4
28, 3 . . . . . cf. 185, 9
28, 9 . . . . . cf. 83, 20
29, 12 . . . . . cf. 214, 1
32, 6 . . . 158, 9. cf. 58, 15
33, 2 . . . . . cf. 269, 7

Psalm. 33, 6 . . . . . 111, 15
33, 17 . . . . . 254, 17
34, 3 . . . . . 196, 13
34, 14 . . . . . cf. 212, 3
35, 7 . . . . . cf. 240, 12
36, 7 . . . . . 7, 3
36, 27 . . . . . 16, 21
37, 6—7 . . . . . cf. 131, 2
37, 7 . . . . . cf. 212, 3
37, 12 . . 187, 10. 12. 212, 10
38, 2 . . . . . cf. 209, 14
38, 3 . . . . . cf. 210, 3
39, 3 . . . . cf. 68, 5. 72, 10
42, 4 . . . . . 186, 7
43, 7 . . . . . cf. 195, 21
43, 15 . . . . . cf. 217, 21
44, 2 . . . cf. 107, 15. 209, 17
44, 3 . . . . . 180, 7
46, 2 . . . . . 88, 1
49, 14 . . . . . cf. 71, 12
49, 21 . . . . . cf. 245, 6
49, 23 . . . . . cf. 238, 1
50, 7 . . . . . cf. 158, 20
50, 14 . . . cf. 82, 27. 157, 20
50, 19 . . . cf. 71, 14. 238, 1
51, 6 . . . . . cf. 162, 3
54, 7 . . . . . 194, 12
54, 8 . . . . . 7, 10
54, 9 . . . . . 194, 19
54, 10 . . . . . 162, 2
54, 15 . . . . . cf. 217, 5
54, 18 . . . . . cf. 269, 7
56, 9 . . . . . cf. 72, 7
57, 5 sq. . . . . cf. 21, 21
59, 5 . . . cf. 246, 22. 256, 4
64, 10 . . . . . cf. 256, 2
65, 12 . . . . . cf. 195, 18
67, 12 . . . . . 83, 11
67, 34 . . . . . cf. 123, 20
67, 36 . . . . . cf. 83, 16
68, 2 . . . . . 176, 21
68, 3 . . . . . 177, 2
68, 5 . . . . . cf. 183, 6

Psalm. 68, 15 . . . . . 177, 1
68, 22 . . . . . cf. 182, 2
68, 32 . . . . . cf. 214, 10
72, 2 . . . . . cf. 72, 12
72, 8 . . . . . cf. 34, 10
72, 19 . . . . . cf. 188, 3
72, 24 . . . . . cf. 83, 13
73, 2 . . . . . cf. 251, 7
73, 13 . . . . . cf. 129, 15
73, 21 . . . . . cf. 218, 19
74, 3 . . . . . cf. 268, 4
74, 9 . . . . . cf. 240, 17
75, 8 . . . . . 250, 14
76, 3 . . . . . 194, 23
76, 4 . . . . . 196, 3
77, 50 . . . . . cf. 244, 1
77, 70 . . . . . 83, 9
78, 4 . . . . . cf. 250, 22
78, 6 . . . . . cf. 251, 6
78, 12 . . . cf. 144, 19. 241, 23
78, 13 . . . . . cf. 251, 7
80, 11 . . . . . cf. 72, 3
81, 1 . . . . . 93, 9
81, 5 . . . . . cf. 200, 18
83, 6 . . . cf. 120, 8. 173, 6
83, 8 . . . . . cf. 173, 5
84, 13 . . . . . 260, 18
86, 7 . . . . . cf. 83, 19
94, 2 . . . . . 252, 20
94, 6 . . . . . 252, 15
95, 1 . . . . . 87, 4
95, 11 . . . . . 87, 5
100, 1 . . . . . cf. 81, 6
103, 3 . . . . . cf. 156, 18
103, 6 . . . . . cf. 59, 11
103, 15 . . cf. 37, 25. 215, 2. 3
103, 24 . . . cf. 58, 15. 197, 15
103, 30 . . . . . 158, 14
105, 2 . . . . . 217, 18
105, 23. 30 . . . . . cf. 260, 7
106, 27 . . . . . cf. 246, 21
106, 32 . . . . . cf. 82, 14
106, 40 . . . . . 61, 7

Psalm. 109, 3 . . . . . cf. 83, 19
110, 10 . . . . . 239, 7
117, 15 . . . . . cf. 121, 1
117, 19 . . . . . cf. 61, 18
118, 24 . . . . . 82, 4
118, 71 . . . . . 198, 24. 25
118, 103 . . . . . cf. 60, 12
118, 131 . . . . cf. 72, 3. 209, 17
118, 133 . . . . . cf. 72, 11
118, 164 . . . . . cf. 144, 22
125, 2 . . . . . cf. 72, 6
125, 5 . . . . . cf. 253, 5
128, 3 . . . . . cf. 64, 11
128, 7. 8 . . . . . 242, 21
131, 14 . . . . . 83, 1
136, 4 . . . . . cf. 270, 8
136, 6 . . . . . cf. 72, 9
138, 7. 8 . . . cf. 254, 21. 22
139, 4 . . . . . cf. 62, 2
140, 4 . . . . . cf. 21, 18
140, 7 . . . . . cf. 209, 7
142, 5 . . . . . 76, 14
142, 10 . . . . . 157, 20
143, 1 . . . . . cf. 66, 13
148, 4 . . . . . cf. 156, 19
149, 6 . . . . . cf. 210, 17
Prouerb. 1, 3 . . . . . cf. 197, 10
1, 7 . . . . 117, 10. 183, 13
2, 3 . . . . . cf. 60, 13
3, 12 . . . . . cf. 254, 6
4, 23 . . . . . 120, 7
4, 27 . . . . . cf. 29, 22
7, 4 . . . . . 215, 16
9, 1 . . . . . cf. 144, 20
9, 2 . . . . . cf. 216, 11
9, 10 . . . . . 117, 10
16, 24 . . . . . cf. 60, 12
16, 31 . . . . . cf. 239, 10
22, 20 . . . . . cf. 72, 18
24, 27 . . . . . cf. 58, 3
25, 3 . . . . 58, 2. cf. 224, 9
25, 12 . . . . . cf. 72, 1
25, 27 . . . . . cf. 269, 15
Prouerb. 26, 11 . cf. 126, 2. 229, 22
26, 12 . . . . . cf. 42, 8
27, 1 . . . . . cf. 239, 12
27, 23 . . . . . cf. 30, 3
30, 15 . . . . . cf. 258, 23
Ecclesiastes 1, 18 . . . . 59, 3
3, 1 . . . cf. 209, 20. 269, 16
5, 1 . . . . . 57, 8
7, 24 . . . . . 59, 1
8, 6 . . . . . cf. 76, 9
10, 5 . . . . . 42, 8
10, 16 . . . . . 57, 7
11, 2 . . . . . cf. 144, 3
12, 13 . . . . . 183 14,
Sapient. 1, 7 . . . . . cf. 41, 22
5, 17 . . . . . cf. 67, 15
7, 26 . . . . . cf. 11, 16
9, 15 . . . . . cf. 253, 21
Ecclesiasticus 3, 9 . . . . 82, 23
11, 30 . . . . . cf. 239, 11
23, 27 . . . . . cf. 21, 17
25, 9 (12) . . cf. 42, 5. 266, 22
39, 24 . . . . . cf. 21, 17
Osee 1, 11 . . . . . cf. 217, 10
3, 4 . . . . . cf. 9, 24
4, 6 . . . . . cf. 80, 21
4, 7 . . . . . cf. 67, 15
4, 9 . . . . . 63, 5
5, 1 . . . . . 47, 13
6, 5 . . . . . cf. 47, 16
6, 6 . cf. 131, 19. 132, 8. 243, 16
7, 7 . . . . . cf. 47, 17
8, 4 . . . . . cf. 47, 19
8, 7 . . . . . cf. 172, 24
10, 1 . . . . . cf. 67, 14
10, 12 . . . . . cf. 120, 10
13, 7. 8 . . . . . cf. 244, 8
13, 9 . . . . . 188, 6
Amos 1, 1 . . . . . cf. 159, 4
2, 7 . . . . . cf. 257, 20
4, 7 . . . . . 247, 16
4, 9. 10 . . . . . 249, 3
5, 10 . cf. 22, 5. 200, 4. 257, 21

Amos 6, 4 . . . . . cf. 259, 9
6, 5. 6 . . . . . cf. 259, 10
7, 14 . . . . . cf. 159, 4
8, 5 . . . . . 258, 11
9, 13 . . . . . cf. 255, 22
Mich. 2, 3 . . . . . cf. 67, 13
3, 10 . . . . . cf. 47, 20
3, 11 . . . . . cf. 48, 1
3, 12 . . . . . 48, 4
5, 2 . . . . . cf. 105, 17
7, 1. 2 . . . . . cf. 48, 6
7, 3 . . . . . cf. 48, 9
7, 5 . . . . . 187, 15
Ioel 1, 10 . . . . . cf. 243, 3
1, 13 . . . . . cf. 48, 13. 20
1, 14 . . . cf. 48, 16. 251, 21
2, 3 . . . . . 243, 6
2, 14 . . . . . 252, 21
2, 17 . 66, 19. 252, 9. cf. 252, 4
2, 23 . . . . . cf. 260, 17
2, 28 . . . . . 157, 22
3, 11 . . . . . cf. 222, 1
3, 18 . . . . . cf. 255, 22
Ion. 1, 3 sqq. . . . . cf. 77, 5
1, 12 . . . . . 5, 1
3, 5 . . . . . cf. 131, 5
Nah. 1, 2 . . . . . cf. 255, 1
2, 10 . . . . . cf. 244, 13
Habac. 1, 2—4 . . . . . 49, 2
1, 5 . . . . . 49, 10
1, 15 . . . . . cf. 257, 23
2, 15 . . . . . cf. 49, 15
Sophon. 1, 13 . . . . . cf. 256, 11
3, 6 . . . . . 196, 17
3, 7 . . . . . 196, 23
3, 16. 17. 19 . . . . . 197, 2
Aggaeus 1, 6 . . . . . cf. 256, 10
2, 12—14 . . . . . 15, 14
Zachar. 3, 1 . . . . . cf. 51, 3
3, 3—5 . . . . . cf. 50, 24
3, 9 . . . . . cf. 144, 21
4, 7 . . . . . cf. 129, 15
10, 3 . . . . . 51, 23
Zachar. 11, 2 . . . . . cf. 259, 16
11, 3 . . . . . 51, 9
11, 4—6 . . . . . 51, 15
11, 5 . . . . . 171, 1. 258, 2
11, 15 . . . cf. 83, 16. 213, 16
13, 7 . . . . . 51, 21
Malach. 1, 6 . . . . . cf. 49, 23
1, 6. 7 . . . . . 50, 2
1, 13 . . . . . cf. 50, 6
2, 5—7 . . . . . 50, 8
2, 13 . . . . . 50, 18
Esaias 1, 3 . . . . . cf. 105, 21
1, 5 . . . . . 255, 7
1, 6 . . . 255, 14. cf. 255, 12
1, 15 . . . . . cf. 80, 24
1, 16. 17 . . . . . 136, 6
1, 18 . . . 136, 10. cf. 136, 9
1, 22 . . . . . cf. 37, 24
1, 25 . . . . . 155, 25
3, 4 . . . . . 47, 1
3, 5 . . . . . cf. 227, 19
3, 7 . . . . . cf. 47, 3
3, 12 . . . . . cf. 46, 23
3, 14 . . . . . cf. 258, 1
5, 1. 2 . . . . . cf. 249, 7
5, 5 . . . . . cf. 249, 10
5, 6 . . . . . cf. 249, 12. 13
5, 7 . . . . . cf. 249, 9
5, 10 . . . . . 256, 12
6, 2. 3 . . . . . cf. 94, 22
6, 6 . . . . . cf. 47, 8
6, 10 . . . . . cf. 72, 1
8, 14 . . . . . cf. 149, 20
8, 18 . . . . . 231, 18
9, 2 . . . . . cf. 87, 14
9, 6 . . . . . 88, 2
9, 13 . . . . . 254, 12
9, 15 . . . . . cf. 47, 4
9, 16 . . . . . cf. 46, 23
10, 3 . . . . . cf. 245, 3
11, 2 . . . 157, 15. cf. 144, 8
11, 2. 3 . . . . . cf. 153, 10
14, 14 . . . . . cf. 223, 3

Esaias 19, 11 . . . . . cf. 46, 22
24, 2 . . . . . 63, 5
25, 3 . . . . . cf. 218, 19
26, 18 . . . . . cf. 240, 22
27, 1 . . . . . cf. 129, 15
28, 11 . . . . . 160, 15
28, 17 . . . . . cf. 240, 13
29, 9 . . . . . cf. 246, 19
29, 21 . . . . . cf. 257, 21
30, 15 . . . . . 196, 9
34, 5 . . . . . cf. 244, 5
35, 3 . . . . . cf. 195, 17
35, 10 . . . . . cf. 213, 7
37, 16 . . . . . cf. 156, 12
40, 2 . . . . . cf. 47, 6. 241, 21
40, 10 . . . . . 174, 20
40, 12 . . . . . 58, 11
40, 18. 25 . . . . . cf. 58, 14
42, 14 . . . . . cf. 216, 17
45, 3 . . . . . cf. 73, 1
48, 4 . . . . . 248, 1
49, 18 . . . . . 239, 22
50, 5 . . . . . 82, 6. cf. 71, 22
51, 6 . . . . . cf. 224, 9
52, 5 . . . . . cf. 65, 10
53, 4 . . . . . cf. 46, 9. 132, 5
53, 7 . . . . . 82, 8
58, 5 . . . . . cf. 48, 19
58, 7 . . . cf. 257, 13. 260, 1
58, 9 . . . . . 196, 12
60, 4 . . . . . 231, 11
61, 1 . . . . . 157, 14
63, 14 . . . . . 157, 16
64, 5 . . . . . 250, 19
65, 5 . . . . . 135, 9
66, 1 . . . . . cf. 58, 13
66, 18 . . . . . 174, 18
Hierem. 1, 5 . . . . . cf. 53, 24
2, 8 . . . . . 54, 4
2, 9 . . . . . cf. 245, 4
2, 21 . . . . . cf. 67, 14
2, 27 . . . . . cf. 212, 6
4, 3 . . . . . cf. 120, 9
Hierem. 4, 19 . . . . . 193, 3
5, 3 . . . . . 254, 10
6, 29 . . . . . 248, 7
8, 5 . . . . . 254, 13
9, 1 . . . . . cf. 54, 1
9, 1 sq. . . . . cf. 194, 6
9, 21 . . . . . cf. 272, 28
10, 21 . . . . . 54, 7
10, 24 . . . . . cf. 251, 8
12, 10 . . . . . 54, 10
17, 1 . . . . . cf. 72, 19
18, 12 . . . 247, 18. cf. 249, 22
23, 1. 2 . . . . . 54, 13
23, 24 . . . . . cf. 254, 21
25, 11 . . . . . cf. 145, 20
27 (50), 31 . . . . . 265, 4
29, 10 . . . . . cf. 145, 20
32, 20 . . . . . cf. 54, 18
Baruch 2, 12 . . . . . 249, 20
Epist. Hier. 6 . . . . . cf. 38, 10
Thren. 1, 4 . . . . . cf. 228, 15
1, 20 . . . . . cf. 67, 11
3, 28 . . . . . cf. 67, 11
4, 2 . . . . . cf. 228, 14
4, 10 . . . . . cf. 228, 17
Ezech. 3, 18 . . . . . 80, 20
3, 20 . . . . . cf. 38, 10
7, 26 . . . . . 52, 14
13, 15 . . . . . cf. 53, 1
14, 5 . . . . . 53, 4
14, 14. 20 . . . . . cf. 67, 1
21, 9. 10 . . . . . cf. 244, 5
22, 24. 25 . . . . . 52, 17
22, 25 . . . . . cf. 169, 21
22, 26 . . . . . 52, 21
23, 33 . . . . . cf. 240, 18
33, 2—6 . . . . . cf. 52, 8
33, 3 . . . . . cf. 256, 17
33, 8 . . . . . cf. 38, 10
33, 11 . . . cf. 136, 20. 243, 16
34, 2—6 . . . . . cf. 53, 6
34, 3 . . . . . cf. 170, 24
34, 8. 10 . . . . . 53, 16

Ezech. 34, 23 . . . . . cf. 30, 5
Daniel 3, 22 . . . . . cf. 270, 14
3, 33 . . . . . cf. 250, 4
6, 22 . . . . . cf. 159, 6
7, 9. 10 . . . . . cf. 246, 4
13, 5 . . . . . 52, 4
13, 45. 51 . . . . . cf. 159, 5
Matth. 2, 2 . . . . . cf. 124, 22
2, 6 . . . . . cf. 105, 17
2, 9—11 . . . . . cf. 24, 14
3, 3 . . . . . 88, 6
3, 1—4 . . . . . cf. 125, 7
3, 10 . . . . . cf. 128, 7
3, 11 . . . cf. 125, 13. 130, 8
3, 12 . . . . . cf. 128, 4
3, 13—17 . cf. 24, 16. 104, 15
3, 14 . . . . . 127, 11. 17. 20
3, 15 . . . . . 128, 2
3, 16 . . . . . cf. 129, 2
3, 17 . . . . . cf. 129, 6
4, 1 . . . . . cf. 104, 21
4, 2 . . . . . cf. 24, 17
4, 3—10 . . . . . cf. 24, 18
4, 11 . . . . . cf. 104, 21
4, 18—22 . . . . . cf. 159, 6
5, 15 . . . cf. 56, 14. 219, 6
5, 16 . . . cf. 65, 16. 172, 5
5, 18 . . . . . cf. 76, 23
6, 26 . . . . . cf. 181, 1
6, 34 . . . . . cf. 142, 4
7, 2 . . . cf. 131, 20. 132, 4
7, 6 . cf. 34, 17. 61, 14. 148, 11
7, 13 . . . . . cf. 273, 25
7, 16 . . . . . cf. 172, 7
7, 24 . . . . . cf. 200, 23
7, 26. 27 . . . . . cf. 57, 5
8, 5—8 . . . . . cf. 118, 14
8, 8 . . . . . 118, 25
8, 10 . . . . . cf. 118, 17
9, 9 . . . . . cf. 159, 11
9, 11 . . . . . cf. 102, 21
9, 13 . . . . . cf. 132, 7
9, 35 . . . . . cf. 24, 19
Matth. 10, 9. 10 . . . . cf. 55, 3
10, 28 . . . . . cf. 232, 2
10, 34 . . . . . cf. 128, 9
10, 35 . . . . . cf. 128, 11
10, 39 . . . . . cf. 74, 10
11, 9 . . . . . cf. 128, 15
11, 11 . . . . . cf. 127, 13
12, 7 . . . . . cf. 132, 8
12, 43—45 . . . . . cf. 119, 19
12, 45 . . . . . cf. 120, 7
13, 5. 6 . . . . . cf. 57, 2
13, 8 . . . . . cf. 172, 26
13, 13 . . . . . cf. 28, 13
13, 19 . . . . . cf. 266, 23
13, 31 . . . . . cf. 129, 13
13, 45 sq. . . . . cf. 214, 19
13, 46 . . . cf. 129, 17. 200, 24
14, 19. 20 . . . . . cf. 146, 3
15, 22—27 . cf. 102, 19. 131, 10
15, 36—39 . . . . . cf. 146, 3
16, 18 . . . . . cf. 177, 11
16, 24 . . . cf. 74, 10. 180, 21
18, 6 . . . . . cf. 8, 14
18, 21 . . . . . cf. 144, 14
18, 22 . . . cf. 132, 8. 144, 14
18, 23—34 . . . . . cf. 204, 17
19, 21 . . . . . cf. 203, 13
20, 12 . . . . . cf. 240, 15
20, 22 . . . . . 130, 17
22, 11—13 . . . . . cf. 59, 23
23, 7 . . . . . cf. 40, 15
23, 10 . . . . . cf. 30, 8
23, 12 . . . . . 135, 14
23, 27 . . . . . cf. 238, 19
23, 33. 24—28 . . . cf. 55, 12
25, 8. 9 . . . . . cf. 245, 22
25, 18 . . . . . cf. 171, 22
25, 24 . . . cf. 172, 1. 257, 6
25, 27 . . . cf. 56, 15. 219, 4
25, 33 . . . . . cf. 185, 18
25, 36 . . . . . cf. 180, 10
25, 40 . cf. 147, 12. 174, 1 257, 15
26, 15 . . . . . cf. 186, 17

Matth. 26, 31 . 187, 13. cf. 51, 21
26, 70—75 . . . . . cf. 133, 6
27, 29—40 . . . . . cf. 182, 3
Marc. 1, 3 . . . . . 88, 6
1, 7 . . . . . cf. 128, 13
1, 9—11 . . . . . cf. 104, 15
1, 13 . . . . . cf. 104, 21
2, 16 . . . . . cf. 102, 21
2, 17 . . . . . cf. 132, 7
3, 17 . . . . . cf. 159, 9
4, 5. 6 . . . . . cf. 57, 2
4, 14. 15 . . . . . cf. 266, 23
4, 20 . . . . . cf. 172, 21
4, 21 . . . . . cf. 56, 14
6, 8. 9 . . . . . cf. 55, 3
8, 34 . . . cf. 74, 10. 180, 21
9, 22 . . . . . 81, 17
9, 42 . . . . . cf. 8, 14
10, 38 . . . . . 130, 17
14, 27 . . . . . cf. 51, 21
Luc. 1, 20 . . . . . cf. 216, 19
1, 41 . . . cf. 105, 13. 127, 15
1, 80 . . . . . cf. 175, 1
2, 9 . . . . . cf. 124, 22
2, 13. 14 . . . . . cf. 124, 23
2, 16 . . . . . cf. 24, 12
2, 34 . . . . . cf. 200, 15
3, 4 . . . . . 88, 6
3, 16 . . . . . cf. 128, 13
3. 21. 22 . . . . . cf. 104, 15
3, 22 . . . . . cf. 129, 7
3, 23 . . . . . cf. 126, 13
3, 23—38 . . . . . cf. 145, 9
4, 2 . . . . . cf. 104, 21
5, 8 . . . . . 118, 10
5, 30 . . . . . cf. 102, 21
5, 32 . . . . . cf. 132, 6
6, 29 . . . . . cf. 181, 14
6, 49 . . . . . cf. 57, 5
8, 6 . . . . cf. 42, 5. 57, 2
8, 16 . . . . . cf. 56, 14
8, 30 . . . . . cf. 24, 18
8, 30—33 . . . . . cf. 272, 8
Luc. 9, 3 . . . . . cf. 55, 3
9, 23. 24 . cf. 74, 10. 180, 21
11, 24—26 . . . . . cf. 119, 19
11, 33 . . . . . cf. 56, 14
11, 39 . . . . . cf. 55, 12
12, 20 . . . . . cf. 257, 18
12, 42 . . . . . cf. 30, 11
12, 47 . . . . . cf. 34, 1
14, 27 . . . . . cf. 180, 21
14, 28 . . . . . cf. 75, 4
15, 4—6 . . . . . cf. 102, 2
15, 6 . . . . . cf. 169, 7
15, 8. 9 . . . . . cf. 102, 6
16, 24 . . . cf. 174, 8. 245, 24
16, 26 . . . . . cf. 157, 9
17, 2 . . . . . cf. 8, 14
17, 33 . . . . . cf. 74, 10
18, 13. 14 . . . . . cf. 131, 6
19, 2—4 . . . . . cf. 119, 4
19, 5 . . . . . 119, 8
19, 9 . . . . . 119, 11
19, 20 . . . . . cf. 171, 22
19, 23 . . . . . cf. 56, 15
22, 12 sqq. . . . . cf. 156, 20
24, 32 . . . . . cf. 72, 18
Ioh. 1, 1 . . . cf. 32, 11. 127, 13. 141, 5. 271, 10
1, 5 . . . . . 111, 20
1, 9 . . . . . 111, 8
1, 11 . . . . . cf. 125, 1
1, 12—13 . . . . . 130, 10
1, 23 . . . . . cf. 127, 12
1, 29 . . . 104, 18. cf. 129, 16
1, 33 . . . . . cf. 130, 9
2, 21 . . . . . cf. 103, 16
3, 5 . . . cf. 127, 10. 158, 17
3, 8 . . . cf. 147, 23. 153, 9
3, 10 . . . . . cf. 185, 21
3, 29 . . . . . cf. 127, 13
4, 23 . . . cf. 123, 13. 146, 16
5, 29 . . . . . cf. 246, 6
5, 35 . . . . . cf. 127, 12
6, 18 . . . . . 175, 24

Ioh. 6, 41. 59 . . . . . cf. 260, 16
8, 12 . . . . . 111, 14
8, 44 . . . . . 203, 2
8, 48 . . . . . cf. 181, 18
8, 54 . . . . . cf. 158, 2
10, 10 . . . . . cf. 169, 20
10, 11 . . . . cf. 30. 5. 101, 26
10, 14 . . . . . cf. 30, 5
10, 15 . . . . . cf. 213, 18
11, 52 . . . . . cf. 217, 4
13, 4 sq. . . . . cf. 102, 16
13, 6 . . . . . cf. 127, 19
13, 20 . . . . . cf. 74, 10
14, 2 . . . . . cf. 273, 7
14, 6 . . . . . cf. 135, 15
14, 16 . . . . . cf. 155, 18
15, 1. 2 . . . . . cf. 212, 9
15, 26 . . . cf. 32, 12. 122, 16
16, 12. 13 . . . . . cf. 158, 3
16, 14 . . . . . cf. 158, 2
17, 12 . . . 231, 19. cf. 56, 4.
231, 21. 258, 5
19, 24 . . . . . cf. 209, 10
20, 22 . . . . . 155, 3
21, 15—17 . . . . . cf. 133, 7
Acta 1, 13 . . . . . cf. 156, 13
2, 3 . . . cf. 154, 2. 155, 24.
156, 8. 10
2, 4 . . . . . cf. 160, 12
2, 9—11 . . . . . cf. 162, 7
2, 11 . . . . . cf. 160, 18
2, 13 . . . . . cf. 161, 12
7, 49 . . . . . cf. 58, 13
8, 3 . . . . . cf. 159, 12
8, 13 . . . . . cf. 125, 14
9, 8 . . . . . cf. 118, 11
9, 27. 28 . . . . . cf. 180, 11
13, 9 . . . . . cf. 159, 13
13, 41 . . . . . 49, 10. 246, 23
16, 4 . . . . . cf. 33, 19
18, 25 . . . . . cf. 27, 24
Rom. 1, 27 . . . . . cf. 115, 16
2, 24 . . . . . 65, 10
Rom. 2, 25. 26 . . . . cf. 44, 18
3, 21 . . . . . cf. 23, 16
4, 17 . . . . . 152, 5
5, 5 . . . . . cf. 216, 7
5, 12 . . . . . cf. 203, 4
5, 20 . . . . . 89, 21. 218, 22
6, 4 . . . cf. 89, 17. 107, 18.
127, 8. 248, 21
6, 13 . . . . . cf. 72, 13
7, 6 . . . . . cf. 73, 10
7, 22 . . . . . cf. 180, 8
7, 23 . . . . . cf. 68, 6
7, 24 . . . . . cf. 68, 2
8, 15 . . . . . cf. 153, 10
8, 17 . . . . . cf. 248, 21
9, 3 . . cf. 46, 3. 11. 151, 23
9, 17 . . . . . cf. 241, 4
9, 28 . . . cf. 238, 16. 265, 9
9, 33 . . . . . cf. 149, 20
10, 2 . . . . . cf. 33, 23
10, 4 . . . . . cf. 23, 18
10, 8 . . . . . cf. 35, 18
11, 33 . . . . cf. 78, 3. 197, 17
11, 36 . . . 122, 9. cf. 17, 14
12, 1 . . . . . cf. 71, 12
12, 2 . . . . . cf. 57, 15
12, 11 . . . . . cf. 27, 24
12, 16 . . . . . cf. 213, 12
13, 1 . . . . . cf. 200, 2
13, 3 . . . . . 200, 8
13, 5 . . . . . cf. 200, 3
13, 13 . . . cf. 90, 16. 213, 13
14, 2 . . . . . cf. 37, 17
15, 19 . . . cf. 46, 16. 134, 2
15, 33 . . . . . cf. 83, 6
I Cor. 1, 20 . . . . . 183, 17
1, 30 . cf. 41, 23. 73, 22. 118, 18
2, 6 . cf. 37, 14. 209, 18. 238, 16
2, 7 . . . . cf. 74, 7. 120, 12
2, 9 . . . . . cf. 194, 1
2, 10 . . . . . cf. 61, 11
2, 13 . . . . . cf. 73, 3
2, 14 . cf. 69, 20. 147, 3. 151, 10

I Cor. 2, 16 . . . . . cf. 72, 19
3, 1 sq. . . . . cf. 37, 6
3, 2 . . . . . cf. 45, 1
3, 9 . . . . . cf. 25, 12
3, 13 . . . . . cf. 14, 19
3, 18 . . . . . cf. 119, 5
3, 22 . . . . . cf. 217, 12
4, 1 . . . . . cf. 25, 12
4, 9 . . . . cf. 44, 3. 64, 14
4, 12 . . . . . cf. 44, 2
4, 15 . . . cf. 45, 11. 240, 1
4, 21 . 231, 1. cf. 45, 3. 149, 24
5, 1 . . . . . cf. 133, 9
5, 5 . . . . . cf. 44, 23
5, 8 . . . . . cf. 230, 20
6, 1. 7 . . . . . cf. 61, 13
8, 6 . . . 121, 23. cf. 17, 14
9, 2 . . . . . cf. 67, 16
9, 15 . . . . . cf. 173, 20
9, 16 . . . . . cf. 173, 22
9, 18 . . . . cf. 44, 2. 173, 23
9, 22 . . . . . cf. 42, 20
9, 27 . . . . . cf. 45, 20
10, 2. 6 . . . . . cf. 130, 3
10, 11 . . . . . cf. 228, 21
12, 8 . . . . . cf. 66, 7
12, 9 . . . . . cf. 154, 23
12, 10 . . . . . cf. 161, 22
12, 11 . . . . . cf. 153, 9
12, 13 . . . . . cf. 213, 12
12, 20 . . . . . cf. 9, 6
12, 25 . . . . . cf. 218, 15
12, 29 . . . . . 12, 21. 274, 15
13, 5 . . . . . 45, 10
13, 11 . . . . . cf. 74, 8
13, 12 . . . cf. 45, 19. 197, 26
14, 2 . . . . . cf. 72, 4
14, 19 . . . . . 238, 8
14, 21 . . . . . 160, 15
14, 25 . . . . . cf. 172, 11
14, 28 . . . . . cf. 11, 13
15, 9 . . . . . cf. 45, 6
15, 22 . . . . . cf. 89, 15
I Cor. 15, 31 . . . . . 167, 5
15, 33 . . . . . cf. 83, 6
15, 41 . . . . . cf. 17, 18
15, 50 . . . . . 184, 16
15, 51 . . . . . cf. 45, 1
II Cor. 2, 7 . . . . . 133, 13
2, 8 . . . cf. 44, 24. 133, 10
2, 16. 17 . . . . 37, 23. 24
3, 3 . . . . . cf. 69, 21
3, 6 . . . cf. 39, 15. 227, 12
3, 6—8 . . . . . cf. 69, 20
3, 18 . . . . . cf. 120, 16
4, 6 . . . . . cf. 120, 11
4, 10 . . . . . cf. 45, 16
5, 4 . . . . . cf. 72, 14
5, 16 . . . . . 147, 1
5, 17 . . . 87, 15. cf. 238, 3
6, 7 . . . cf. 35, 18. 216, 5
6, 16 . . . . . cf. 73, 6
8, 9 . . . . . cf. 183, 23
10, 12 . . . . . cf. 17, 12
11, 16 . . . . . cf. 184, 15
11, 21 . . . . . cf. 46, 2
11, 23 . . . . . cf. 43, 18
11, 25—26 . . . cf. 43, 20—22
11, 26 . . . . . cf. 44, 1
11, 27 . . . cf. 43, 15. 181, 8
11, 28 . . . . cf. 43, 16. 44, 8
11, 29 . . . 171, 3. cf. 44, 9
11, 33 . . . . . cf. 43, 19
12, 2 . . . . . cf. 274, 20
12, 2—4 . cf. 46, 17. 133, 18. 274, 17
12, 5 . . . . . cf. 46, 19
12, 9 . . . . . cf. 45, 15
12, 10 . . . . . cf. 185, 5
12, 14 . . . . . 171, 5
12, 21 . . . . . 134, 10
13, 3 . . . . . cf. 45, 7
Galat. 2, 21 . . . . . cf. 101, 23
3, 3 . . . . . cf. 44, 21
3, 13 . . . . . cf. 46, 8
3, 24 . . . . . cf. 23, 16
4, 26 . . . cf. 186, 11. 217, 11

Galat. 5, 25 . . . . . cf. 21, 7
6, 2 . . . cf. 149, 23. 213, 20
6, 14 . . . cf. 46, 14. 203, 15
Ephes. 2, 14 . . 83, 6. cf. 217, 19. 222, 28. 231, 8
2, 20 . . . . . cf. 200, 21
2, 22 . . . . . cf. 73, 6
3, 7 . . . . . cf. 66, 8
3, 16 . . . . . cf. 180, 8
3, 17 . . . . . cf. 23, 12
3, 19 . . . . . cf. 74, 11
4, 4 . . . . . cf. 218, 16
4, 6 . . . . . 188, 20
4, 11 . . . . . cf. 8, 26
4, 13 . . . 37, 21. cf. 179, 26
4, 14 . . . . . cf. 35, 5
4, 15 . . . . . cf. 9, 7
4, 16 . . . . . cf. 9, 5
4, 18 . . . . . cf. 58, 4
4, 22 . . . . . cf. 89, 14
4, 24 . . . cf. 89, 14. 238, 3
5, 5 . . . . . cf. 135, 3
5, 6 . . . . . cf. 172, 17
5, 19 . . . . . cf. 151, 21
5, 27 . . . . . cf. 83, 17
6, 1—9 . . . . . cf. 44, 15
6, 5 . . . . . cf. 199, 27
6, 11 . . . . . cf. 66, 8
6, 12 . . . cf. 19, 15. 64, 16
6, 14. 16 . . . . . cf. 231, 23
Philipp. 1, 23. 24 . . . cf. 45, 8
1, 27 . . . . . cf. 231, 21
2, 2 . . . . . cf. 231, 21
2, 7 . . . . . cf. 205, 6
2, 15. 16 . . . . . cf. 136, 22
3, 7 . . . . . cf. 17, 2
3, 8 . . . . . cf. 46, 15
3, 21 . cf. 68, 2. 119, 6. 239, 13
4, 1 . . . . . cf. 44, 21
4, 3 . . . . . cf. 134, 7
4, 7 . . . . . 233, 6
Coloss. 1, 5 . . . . . cf. 35, 18
1, 15 . . . 127, 14. cf. 74, 2
Coloss. 1, 18 . . . . . cf. 74, 2
1, 20 . . . . . cf. 231, 8
2, 12 . . . . . cf. 127, 8
2, 19 . . . cf. 37, 20. 213, 22
3, 1 . . . . . cf. 253, 22
3, 3 . . . . . cf. 246, 7
3, 5 . . . cf. 119, 5. 203, 14
3, 9. 10 . . . . . cf. 89, 14
3, 11 . . . . . 217, 14
3, 16 . . . . . cf. 151, 21
3, 18—22 . . . . . cf. 44, 15
3, 22 . . . . . cf. 199, 27
I Thess. 2, 7 . . . . . 45, 5
2, 19 . . . . . cf. 67, 17
5, 14 . . . . . cf. 180, 11
II Thess. 2, 3 . . cf. 56, 4. 258, 5
I Tim. 2, 5 . . . . . cf. 44, 4
3, 2. 3 . . . . . cf. 54, 23
4, 6 . . . . . cf. 35, 18
5, 10 . . . . . cf. 173, 12
5, 11. 14 . . . . . cf. 133, 16
6, 4 . . . . . cf. 265, 7
6, 16 . . . cf. 10, 15. 59, 12
II Tim. 1, 11 . . . . . cf. 46, 1
1, 14 . . . . . cf. 232, 5
1, 18 . . . . . 187, 5
2, 4 . . . . . 118, 19
2, 5 . . . . . 65, 7. 151, 12
2, 9 . . . . . cf. 107, 6
2, 12 . . . . . cf. 202, 12
3, 8 . . . . . cf. 34, 11
4, 3 . . . . . cf. 265, 5
Tit. 1, 7. 8 . . . . . cf. 54, 23
3, 5 . . . . . cf. 158, 21
Hebr. 4, 9 . . . . . cf. 144, 2
5, 2 . . . . . cf. 131, 20
5, 12 . . . . cf. 37, 6. 148, 13
5, 14 . . . . . 37, 15
7, 1. 3 . . . . . cf. 87, 18
9, 3 . . . cf. 94, 21. 232, 22
9, 7 . . . . . cf. 71, 5
9, 14 . . . . . cf. 100, 19
10, 8 . . . . . cf. 186, 5

Hebr. 10, 31 . . . . . 254, 16
11, 13 . . . . . cf. 184, 6
12, 2 . . . . . cf. 23, 18
12, 6 . . . . . 254, 6
12, 18—20 . . . . . cf. 69, 14
12, 22 . . . . . cf. 186, 11
12, 23 . . . . . cf. 83, 2
13, 8 . . . . . 88, 11
Iacob. 1, 18 . . . . . cf. 35, 18
2, 18 . . . . . cf. 172, 20
2, 19 . . . . . cf. 65, 12
2, 20 . . . . . cf. 172, 16
4, 8 . . . . . cf. 258, 7
I Petr. 1, 9 . . . . . cf. 26, 10
2, 5 . . . . . cf. 82, 24
I Petr. 2, 8 . . . . . cf. 200, 17
2, 22 . . . . . cf. 24, 6
5, 2 . . . . . cf. 18, 11
5, 6 . . . . . cf. 82, 9
II Petr. 2, 22 . cf. 126, 2. 229, 22
I Ioh. 2, 15 . . . . . cf. 118, 22
2, 17 . . . . . cf. 204, 12
3, 5 . . . . . cf. 24, 6
4, 8. 16 . . . . . cf. 222, 27
4, 18 . . . . . 80, 15
Apoc. 1, 8 . . . . . cf. 87, 10
1, 17 . . . . . cf. 87, 10
14, 14—19 . . . . . cf. 50, 23
22, 13 . . . . . cf. 87, 10

August. c. Iul. Pel. I 5, 15 . cf. 253, 23
" " " . cf. 89, 15
" " " . cf. 105, 16
" " " . cf. 158, 16
" " II 3, 7 . cf. 69, 21
" de dono perseu.
19, 49 . . . . cf. 150, 15
" op. imperf. c. Iul. I
52. 53 . . . . cf. 105, 16
op. imperf. I 67 . cf. 68, 1
" I 69 . cf. 68, 6
August. op. imperf. I 70 . cf. 105, 16. 158, 19
Cicero in Cat. II 1 . . . cf. 213, 7
Horat. carm. IV 4, 57—60 . cf. 178, 9
Plat. Gorg. 514 E . . . cf. 38, 22
Plutarch. de adul. et am.
c. 32 . . . cf. 16, 12
Ps.-Hippocrates de flatibus
c. 1 . . . cf. 25, 18
Rufini Hist. eccles. II 9 . cf. 5, 1
Uergil. Aeneis III 220 . cf. 13, 14

II. INDEX NOMINUM ET RERUM.

Aaron 43, 3. 69, 5. 81, 17. 237, 6. secundus post Moysen deo honore sacerdotii propinquans 70, 4.
Abel sanguis 254, 20.
Abiud 69, 22.
Abraham (*gen.* Abraham 157, 10. Abrahae 203, 17): patriarcha uicesimus primus electus est 145, 2. Abrahameum caput 75, 15.
Adam primus 105, 11. nouissimus 145, 6. uetus 25, 8. 124, 16. 127, 7. carneus 124, 14. uirgultorum uel arborum inmortalium colonus 98, 9. Adam et Eua 123, 9.
Aegyptii 114, 22. 162, 7. Aegyptiorum flagella 247, 8.
Aegyptus 162, 12. 248, 14. 270, 7. iterum tenebris condemnatur 87, 13. Aegypti decem famosissimae plagae 227, 9. Aegypti fornax ferrea 226, 23.
Aggaeus beatus 15, 13.
agonothetes 201, 2.
Ambacum *propheta* 48, 23.
Amorraei 242, 1.

Amos *propheta* 159, 4. sanctus 259, 10.
Andreas *apostolus* 159, 9.
annus remissionis 143, 8.
Antichristus 120, 1.
Antiochus *rex: commemoratur captiuitas Iudaeorum sub eo facta* 162, 16.
apex litterarum 76, 23.
Apidos uituli praesaepe Memphiticis cultoribus ueneratum 115, 2.
Apollo *Iudaeus* (*cf. Act. 18, 24*) 217, 13.
Apronianus *Rufini amicus, appellatur* filius 3, 2. *utriusque linguae* (*Graecae et Latinae*) *habuit peritiam* 5, 16.
Arabes (*acc.* Arabas) 162, 8.
arcana obscena et inuerecunda *Cybeles* 113, 5.
Aristotelis angusta de prouidentia sententia et ars uerborum infidelis 275, 21.
Arrianus Ualens 4, 15. Arriani 152, 6. 265, 11.
Arrii uesania 31, 18. 27. separatio 121, 21.
Assyrius nequitia 244, 10. Assyrii 244, 9. 270, 8.
Athenae 3, 10. 15. 4, 7.
athletica ars 65, 9. athleticum certamen 226, 2.

Baal 258, 17.
Babylonia 162, 13. Babyloniae captiuitas 145, 21. 227, 22. Babyloniae flammae 270, 14.
Beseleel architectus arcae testamenti 157, 17.
Bethleem (*fort.* Bethlem) 24, 12. pusilla et minima 105, 17.

Cain septempliciter poenas parricidii luit 144, 16.
cantatricum chori 90, 9.
Cappadoces 162, 9.
Cappadocia domo oriundus 3, 9.
caput (*monachi*) hirsutum incomptis et horrentibus comis et quantum sufficit adtonsis 210, 21.
Carmeli mons 175, 1.
Castalii poculi diuinatio 114, 10.
Cephas (*nomen Petri Aramaicum*) 217, 13.
cerae charaxatae 35, 15.
Chaldaeorum astronomia et natiuitates humanae 114, 13.
Chananaea anima 102, 19. (*sc. mulier*) 131, 12.
Cherubin 71, 7. dei sedes dicuntur 156, 12.
Christus *passim*. Christi appellationes 73, 16—74, 3.
comoedia 64, 23.
Constantinopolis 4, 16.
consules antiqui uini 90, 22.
Corinthius 134, 8.
Corinthus 133, 9.
Corybantes 113, 3.
Cretenses 112, 21. 162, 8.
Curetum uoces et cymbala et armorum sonus plorantis dei sui furantia uagitum 112, 22.
Cynicorum de triuio uilis et gulae deditus ritus 275, 24.

Danihel 67, 1, 159, 6. puer prophetans 126, 19. *acc.* Danihelum 52, 3.
Dauid beatus 7, 5. 48, 10. 176, 21. 194, 11. 244, 20. magnus ille, uerus dei philosophus 186, 7. *cf.* 195, 9. ultimus et iunior in filiis Iesse 83, 10. paenitentiam agens 133, 3. aut psallens in cithara aut in fundibulo pugnans 66, 12.
decades *annorum* 145, 22.
Delphici tripodes ancipiti elocutione fallentes 114, 10.
dies sancta 143, 12.

Dionysiae teletae 113, 13.
discipuli duodecim domini 43, 6.
Dodonaeae quercus responsa incerta nutantibus ramis 114, 9.

Edem 24, 12.
Elamitae 162, 7.
Eleazar *acc.* 237, 6.
Eleusiniaci mystae 113, 11.
Enoch septimus ab Adam a deo translatus est 145, 1.
Epicurus deum non sentiens et prouidentiam denegans 275, 18. libidinem summum bonum esse pronuntiat 275, 20.
epiphaniae id est natiuitatis Christi sollemnitas 88, 17. e. uel theophania 89, 8.
Esaias 47, 7 *etc.* sanctus 240, 14. promptus obtemperat 81, 18. Sodomorum populum et principes Gomorrae incusans 255, 5.
Eunomiani 152, 6.
Ezechihelum *acc.* 52, 6.

fabulae uulgi, quibus ex diuersis formis unum animal adumbratur 31, 16.
funis: ii quibus per districtos in excelso funes incedere disciplina est 29, 14.

Gelboë 255, 24.
geometres 127, 3.
Gigantomachia fabulosa 275, 4.
Gomorrae principes 255, 6.
Graeci ἐπιφανῆναι nominant adparere 89, 7. Graecum (= Graeca lingua) 5, 13.
Gregorius uir per omnia inconparabilis 3, 5. uerbo et operibus clarus 3, 6. Cappadocia domo episcopo patre oriundus 3, 9. *eius uita describitur* 3, 9—5, 2.

Hebraeorum lingua 78, 16. seniores 39, 1. quasdam scripturas nulli ante uicesimum et quintum annum discere uel etiam scire committunt 39, 10.
Hebraeus sermo 143, 2.
Hecates nocturni silentii terribilse ululatus 114, 7.
Heli sacerdos pro filiorum iniquitate damnatur 70, 5.
Helias 43, 3. *acc.* Heliam 157, 18. Carmeli montis rupe contectus 174, 23. nouus Helias (= Iohannes) 128, 15.
Heliseus 43, 4. 157, 19.
Herodis scelere paruulorum prima martyria perpetrata 106, 16. cruentus in pueros furor 147, 7.
Hieremias 53, 26. eximius prophetarum 193, 5. iuuenilem formidabat aetatem 81, 19. Hieremiae Lamentationes 228, 13.
Hiericho murorum fundamenta quatiuntur 145, 11.
Hieroboam 67, 6. 227, 17.
Hierosolymorum ad fundamenta usque destructio 229, 12.
Hierusalem 46, 16 *passim.* caelestis urbs 186, 11. H. ac Samaria ad illam unam quae in supernis est Hierusalem congregantur 217, 10.
Hiesus 43, 3. castrorum dei probabilis militiae princeps 66, 11. Hiesu Naue septem tubae 145, 10.
histriones turpissimi atque inpudicissimi 64, 21.

Iambres (*u. l.* mambres) 34, 11.
Iannes (*u. l.* iamnes) 34, 11.
Iesse 83, 11.
Iesus *passim.* agnus et margarita et aliis huiuscemodi exiguis uocabulis nuncupatus est 129, 16.
Illyricum 46, 16. 134, 3.

Iob 67, 2. 158, 12. 181, 9. 273, 7.
Iohannes baptista 43, 5. praecurrens lucerna 102, 12. magnus 125, 5. habitator heremi, sine cibo uiuens, nouus Helias, maior prophetarum 128, 14. habitans in desertis 175, 1.
Iohel 157, 22. beatus 48, 13. 243, 3.
Ionas 77, 5 *passim*. beatus 77, 20. Ionae praedicatio 253, 8.
Ioppe (*acc.* Ioppen) 77, 20. Hebraeorum lingua contemplatio laetitiae interpretatur 78, 16.
Iordanes (*acc.* Iordanem) 39, 19. Iordanis fluentum 104, 15. aquae 127, 9.
iota unum otiosum non est *in litteris Christianorum* 76, 23.
Isaac beatus patriarcha 173, 4.
Isidis error infelix 115, 1.
Israhel 54, 2. 67, 6. 78, 12. 118, 5. paruulus Israhel 214, 14. Israheli columna lucis accenditur 87, 14.
Israheliticus numerus 74, 9.
ithyphalli 113, 18.
iubilaeus annus 143, 14.
Iudaei 104, 3 *passim*. Iudaei ex omni gente quae sub caelo sunt 162, 10. Iudaeorum captiuitas, quae sub Antiocho facta est 162, 16.
Iudaica paupertas 31, 18. Iudaica concilia 43, 18. Iudaice (*opp.* secundum gentiles) 94, 18. 130, 7.
Iudas et Israhel 67, 6. ponunt sibi principatum unum (*cf. Os. 1, 11*) 217, 10.
Iuppiter Cretensium tyrannus 112, 21.

Laban Syrus 168, 16.
Laconum puerorum flagris productus sanguis 114, 2.
Lamech septuagies septies poenas parricidii luit 144, 17.
Latinum (= sermo Latinus) 3, 5.
Lazarus pauper 174, 9. esuriens et ulceribus squalens 174, 17.
Leuitae 50, 7.
Libyci 162, 8.
Lucifer pro fulgoris claritate, postmodum propter superbiam tenebrae et factus et dictus est 95, 23.

Malachias 49, 23.
Mambres (*u. l.* iambres) 34, 11.
Manasse conuersio 131, 4.
Manue unus ex iudicibus 118, 7.
Marcionis discipuli octauum numerum uel tricesimum honorandum crediderunt, quibus numeris totidem aeonas uel saecula ac mundos esse confirmant 142, 15.
mater deorum *Cybele* 113, 4. matris (*sc. Cereris*) error ac planctus 113, 7.
Matthaeus hesterno publicanus, hodie euangelista 159, 11.
Medi 162, 7.
medici corporum 25, 17.
Melchisedech 87, 18.
Memphitici cultores 115, 2.
Mendesii hirci praesaepe 115, 1.
Mesopotameni 162, 8.
Michaeas beatus 47, 20.
mimus 64, 22.
Mithrae cruciatus 114, 20.
monades *annorum* 145, 22.
Moyses (*gen.* Moysi 118, 6. 142, 12. *acc.* Moysen 248, 13) 34, 12 *passim*.
mystae diuinorum 40, 14. m. Eleusiniaci 113, 11. *cf.* 113, 8.

Nadab 69, 22.
natiuitates humanae astrorum cursibus ponderatae 114, 13.
Naum propheta 255, 1.
Nazaraei in terram prostrati 228, 12.
Nazianzum breue oppidum 4, 15.
Nilus frugifer *spicis comans et ulnis*

florentibus inundans uitae suae auctor ac parens putatur 115, 4.
Nineue 255, 2.
Nineuitae (*non* Niniuit.) 77, 9. 253, 6. Nineuitarum humilitas, per quam misericordiam consecuti sunt 131, 5.
Noë 67, 1. arca Noë 220, 10.
Nouatus non recepit eos qui in persecutione lapsi sunt 134, 17. *paenitentes repudiauit* 135, 1. *fornicationem, non idolatriam condemnauit* 135, 3. Nouati inflatio 132, 2. καθαρὸς non mente, sed nomine 132, 1.

Olympiacum certamen 179, 21.
orgia Thracum 114, 16.
Orphei mysteria et traditiones 114, 17. Orpheicae fabae 275, 12.
Osee beatus 47, 12.
Osiris membra discerpta et Aegyptiorum lamentationibus perquisita 114, 22.
Oza 70, 10.

Parthi 162, 7.
Paulus 43, 13 *passim*. beatus apostolus 274, 13.
pedes (*monachorum*) nudi 211, 1.
pentecostes dies 143, 19. *cf*. 146, 19.
Petrus apostolorum maximus 133, 5. Petrus et Andreas et filii tonitrui doctrinis spiritalibus intonantes 159, 8.
phalli 113, 18.
Pharao durissimus 241, 3.
Pharisaeus iactantissimus 131, 9. nouellus 132, 1.
Phinees 260, 7.
Phrygum secturae furiosae 113, 2.
Platonis ideae et transfundendae per diuersas corporum species animae opinio 275, 14.
praepositionum syllabae 122, 4.
puellae (*sc. Proserpinae*) raptus 113, 6.
Pythagorici quartum numerum sibimet sacratiorem fecerunt 142, 13. Pythagorica silentia 275, 12. praesumpta Pythagoricorum de magistro sententia 275, 13.

quinquagesimae sollemnitas 143, 20. 146, 19.

remissionis annus 143, 8.
Roboam 67, 6. 227, 18.
Romani 162, 13. 229, 9.

Sabaoth dominus 252, 20.
sabbatum 'requiem' Hebraeo sermone significat 143, 2.
Sabellii inpietas 31, 10. commixtio 121, 20.
Salomon 42, 8. sapientissimus 117, 9. 183, 15. 197, 10. 209, 20.
Samaria 67, 7. 217, 11.
Samaritae 104, 4.
Samaritanus 181, 18.
Samuhel 43, 4. orationibus caelum concitans, imbrem eliciens, tonitrua mouens 66, 14. *plur*. 40, 12.
sapientia *de deo* 118, 18. 24. domus sapientiae 144, 21.
Sarepta 187, 4.
Sareptena uidua 181, 3.
Sarra 75, 16.
Segor 253, 9.
Semeles fulmen 113, 16.
septimana annorum 143, 8. septimanae septimanarum 143, 9.
Seraphin (*sing*.) 47, 8. (*plur*.) 94, 22.
Seth 123, 7. 8.
Simonis discipuli octauum numerum uel tricesimum honorandum crediderunt 142, 15.

Sion 47, 21. filii Sion 228, 14. uiae Sion 228, 15.
Sodoma 253, 8. Sodomorum populus 255, 6.
Sodomitae 253, 6.
Sophonias 196, 16.
Stoicorum elatum supercilium 275, 24.
syllogismi captiosi 238, 7.

Tanis: principes Taneos 46, 22.
Taurorum gentis cruenta hospitia 114, 2.
teletae Dionysiae 113, 13.
Tharsis (Θαρσείς) *acc.* 77, 21.
Thebaei insipientes 113, 15.
theophania 89, 8.
Thracum orgia 114, 16.
tractatores antiqui 40, 5.
Triptolemus 113, 8.
Trophonii sub terra ludicrae diuinationis incerta 114, 8.
tropicae leges 193, 7.

Ualens Arrianus 4, 15.
Ueneris lupanar 113, 17.
uentriloqui 38, 4.
uetustus dierum (*cf. Dan. 7, 9*) 246, 4.
uolumina sacra 40, 1.

Zachaeus beatus 119, 4.
Zacharias (*propheta*) falcem deferens e caelo 50, 22. Zachariae (*patris Iohannis*) silentium 216, 19.
Zebedaeus 130, 17.
zonae cingulum 40, 9. *cf.* 211, 2.
Zorobabel lapis 144, 21.

III. INDEX UERBORUM ET ELOCUTIONUM.

1. Uocabula de Hebraea et Graeca lingua petita.

absinthium (*opp.* mel) 16, 3.4. 199, 25 (*u. l.* absenth.).
abyssus 59, 11. multa a. 240, 12.
adamantina duritia 51, 8.
adyton (*u. l. pro* abdit.): in occultis et adytis 113, 9.
aenigma (*cf. I Cor. 13, 12*) 45, 19. 197, 26.
aeon: quibus numeris totidem aeonas uel saecula ac mundos esse confirmant 142, 16.
aër: aëris corruptio 241, 13. *cf.* 14, 25. aëris mugitus 62, 24. *acc.* aërem 176, 3. 248, 13.
agon: 125, 18. 151, 11. 201, 1. agones certaminum 19, 15. agones et certamina 44, 5. agones desudare 64, 16. labores agonesque 147, 17.
agonothetes: *acc.* agonotheten 201, 2.
anathema (*cf. Rom. 9, 3*) 46, 11. 151, 23.
angelus e caelo terraque commixtus 97, 14. angeli apostatae et refugae 96, 1.
apologeticus libellus 4, 12.
apologia 75, 6.
aporroea (*Christi appellatio*) 73, 19.
apostatae angeli 96, 1.
apostolatus 159, 12.
apostolicus: pedes nudi et apostolicis similes 211, 1.
apostolus *de Paulo* κατ' ἐξοχήν 90, 17. 122, 8 *etc.*
archangeli 57, 13. 106, 6.
architectus arcae testamenti 157, 18. iniquae constructionis 170, 4.

astronomia Chaldaeorum 114, 13.
astrorum cursus 114, 14. motus 276, 3. neglegentiam fato et astris deputare 276, 4.
athleta 177, 22. dei (*Paulus*) 64, 15.
athletica ars 65, 9. certamen 266, 2.
atomi Epicuri 275, 19.
aula sapientiae 118, 2. aulae dominicae 40, 1.
aura eloquentiae 237, 16. aurae fallaces 198, 16.
baptisma 134, 4. baptismum (*neutr.*) 147, 8 *etc.* baptismorum diuersitas 130, 1. lacrimarum 130, 19. 135, 17. quo quis sanguine suo per martyrium baptizatur 130, 13. baptismum ultimum omnium 135, 18.
baptista 43, 5. 127, 11. 128, 3.
baptizare 24, 16. 125, 10 *etc.* (in) igne 135, 16. martyrio 127, 18.
blasphemare 65, 19. 104, 14. 160, 2. 168, 1. 181, 14.

calamus *scribae* (*cf. Ps. 44, 2*) 107, 15. calami *uineae* 249, 8. calami sceptrum 182, 3. calami uel fistulae suauitas 13, 20.
camelum gluttientes (*cf. Matth. 23, 24*) 55, 13.
capsaces olei 181, 3.
cataractae caeli 250, 16.
cathedra docendi 184, 21. seniorum 82, 15.
catholici (= *Katholiken*) 4, 16. 61, 12. nimis catholici 65, 2. catholica fides 220, 26.
cedrus 259, 16.
cenodoxia 11, 28.
chaos ingens 157, 9.
charaxatae cerae 35, 16.
chordarum pulsus 114, 19. multarum chordarum cithara 32, 25. corda distenta 175, 17.
chorus 106, 5. ebriosorum 113, 14. psallentium 210, 15. cantatricum 90, 10.
chrismatis olei conpositio 71, 1.
cithara 41, 8. 66, 12 *etc.* multarum chordarum 32, 25.
clamis coccinea 182, 4.
cocleae (κάχληκες = *Kieselsteinchen*): conchae uel cocleae 176, 6.
colaphus 107, 13.
comoediae 64, 23.
concha 176, 6.
cophinus 146, 5.
crater: *acc.* craterem 216, 10. 13.
cymbala Curetum 112, 23.
cynomia (κυνόμυια) 247, 11.

daemon 24, 18 *etc.* inuocationes daemonum 276, 1. *acc.* daemones (*u. l.* demonas) 104, 5. 25. 159, 2. 195, 16.
daemonium 134, 6. 181, 19.
decades *numerorum* 145, 22.
diabolica pertinacia 150, 20.
diabolus 51, 4. 66, 9 *etc.*
diadema decoris 67, 15.
dialectica *subst.* 275, 2. 3. dialecticus (*subst.*) loquax 273, 5. dialecticum proelium 275, 10.
dogma dei antiquum et inmobile 197, 23. *plur.* 30, 13. 33, 19. 35, 18. 72, 5. 154, 2 *etc.*
dracones 113, 8.
dragma 102, 7. 10.

ecclesia 61, 17. *etc.* primitiuorum 83, 3.
ecclesiasticae facultates 186, 14. bella 185, 8.
elemosyna: *plur.* 136, 14.
ἐπιφανῆναι Graeci nominant adparere 89, 7.
epiphania *fem.* 88, 17. 89, 8.
episcopus 54, 22.

euangelista 159, 11.
euangelium 44, 2 *etc.*
euangelizare 134, 1.
exodium sermonis 83, 6.

facellatio (σφακελισμός) *loc. bibl.* 249, 4.

gehenna 232, 4.
geometres 127, 3.
geometrica 269, 20.
γραμμή 127, 3.

harmonia omnium uniuersorumque conpages 96, 11.
heremus 125, 7. 128, 14. 174, 23. 175, 10.
hereticus *subst.* 4, 19. 5, 10. 88, 13. 153, 20.
historia antiquorum 12, 25. ueterum 142, 10. 227, 22. scripturae 126, 21.
historica narratio 39, 7.
holocaustomata 186, 6.
holocaustum 214, 12. h. sacrificium 251, 13.
hydria farinae 181, 4.
(h)ymnus 106, 5. 124, 23. 156, 19. 228, 12.

idiota et simplicior quisque 17, 19.
idola 24, 16. 100, 8. 102, 2. 106, 21. 116, 1. 200, 19. 271, 1.
idolatria 135, 4.
iota 76, 23.
ithyphalli 113, 18.
iubilaeus annus 143, 14.

καθαρὸς non mente, sed nomine (*de Nouato*) 132, 1.

lampas 245, 23. luminis 74, 23. ueritatis 34, 8 (*acc.* lampadas).
leuiathan 129, 15.

maceria 249, 8. 10.
magi 24, 15. 114, 12. 147, 6.
malagma *loc. bibl.* 255, 15.
manna 130, 5. (227, 4? *ex coni.*).
margarita 214, 19. lapis 200, 24. margaritas in luto spargere 148, 11. ante porcos mittere 61, 15. *cf.* 34, 18. *appellatio Christi* 73, 21. 129, 17.
martyrium 106, 18. martyrio baptizari 127, 18. *plur.* 106, 16.
μετενσωμάτωσις 275, 16.
micrologus in rebus magnis 129, 12. micrologi quidam 150, 12.
mimi 64, 22.
mimicus 154, 5.
monades *numerorum* 145, 22.
musici soni 90, 10.
myrra 106, 4.
mystae diuinorum 40, 14. Eleusiniaci 113, 11. talium 113, 8.
mysterium 9, 22 *etc.* paganorum 112, 10. Orphei 114, 17. meritorium 113, 17. secretae increpationis 28, 7.
mysticus 154, 5.

nectar stercori infundere 268, 3.

onagrus 182, 11.
orgia Thracum 114, 16.
orphani 136, 18.
ostreum 177, 4.

paedagogus lex (*cf. Gal. 3, 24*) 23, 16.
palaesma 266, 3.
palma: prunam portamus in palma 168, 7. *cf.* 181, 15.
parabola in gentibus (*cf. Ps. 43, 15*) 217, 21.
paracletus, id est aduocatus uel consolator 155, 16.
paradisus 24, 12. 46, 18. *etc.* p. alter 133, 18.

paranymphus 102, 13.
parapsides (*cf. Matth. 23, 26*) 55, 14.
pardalis (*cf. Os. 13, 7*): *acc.* pardalin 244, 8.
patriarcha 145, 2. 173, 4. pastor 171, 7.
pelagus 105, 2. substantiae 92, 10. maeroris ac tristitiae 78, 19. habitationis nostrae 239, 16.
pentecoste 143, 19. 146, 19.
petra 130, 6. 149, 20 *etc.*
phalli et ithyphalli turpes et habitu et actibus 113, 18.
philosophari 30, 15 *etc.* secundum deum 60, 21. *cf.* 94, 11. 117, 7.
philosophia 3, 15 *etc.* diuina 10, 2.
philosophus Christianus 182, 21. 183, 3. Dauid, uerus dei philosophus 186, 7.
phoenicium 136, 15.
plaga 255, 12. 13. 14. 17. et uastatio 240, 10. Aegypti decem famosissimae plagae 227, 10.
plasmare 53, 25. 123, 8. 274, 22.
plateas et conpita perornare 90, 9. pueri in plateis ludentes 112, 17.
plectrum 33, 1. matutinum 72, 7.
presbyter 54, 23. 69, 6 *etc.*
propheta *passim.* prophetae medii legis et Christi 23, 17.
prophetari 128, 16.
prophetiae ministerium 81, 19. *cf.* 43, 1.
propheticus: sermo 4, 23. 53, 16. dignitas 77, 12. gratia 78, 13. scientia 78, 2. officium 79, 5. prophetice 127, 20.
psallere 159, 2. 210, 15. in cithara 66, 12. *cf.* 195, 16.
psalmista 159, 1.
psalmus 40, 7. 151, 21.
psalterium 72, 7.

rabbi 40, 16.
romphea ignea 129, 4.

sabbati appellatio, quae 'requiem' Hebraeo sermone significat 143, 2.
sabbatismus animarum 144, 2.
saccus 214, 2.
scaena 64, 20.
scandalizare 44, 10. 171, 4.
scandalum 88, 12. 149, 20 *etc.*
sceptrum calami 182, 3.
schola 33, 10.
scinifes (σκνῖπες) 247, 11.
sicera 246, 19.
sophista malitiae 170, 5. sophistae in uerbis 265, 14.
sophistica ars 124, 11.
stadium 177, 22. 179, 22. 202, 21.
statera iustitiae 245, 17. *cf.* 240, 13.
stilus nouae uel ueteris scripturae 40, 3.
stola uiri 271, 4.
strabi oculi 152, 9.
sycamina uellicare 159, 4.
sycomori arbor 119, 4.
syllaba 149, 18. 237, 20. praepositionum 122, 4.
syllogismi captiosi 238, 7.

talentum 171, 22 *etc.*
tapes: altos toros tapetibus exstruere 90, 20.
teletae Dionysiae 113, 13.
thalamus sponsi 59, 23.
theatrum 167, 19. 179, 22. (= spectaculum, *cf. I Cor. 4, 9*) 44, 3. 64, 14. 17.
theologus *subst.* 274, 22.
theophania 89, 8.
theoria et rationabilis inspectio 117, 12. theoria atque scientia 267, 15.
thesaurus (thens. *Rml ubique*) 3, 13. 150, 9. animae 141, 20. *plur.* 73, 1. 239, 22. 258, (13.) 18. irae dei 243, 13.
tragoedia: Iohel calamitatem famis ingentibus tragoediis deflet 243, 4.
tripodes Delphici 114, 10.

tropicae leges 193, 7.
tus (thus) 106, 4.
typus 146, 16. 185, 23. salutis nostrae 205, 12. typus et figura 130, 3.
tyrannicus 18, 6.
tyrannis 56, 21. 231, 2.
tyrannus 168, 23. 202, 26.
zelari: zelatur omnes dei zelo 45, 25. zelans deus 255, 2.
zelus 244, 13. dei 33, 23. 45, 25. 65, 3. 149, 4. fidei 221, 5.
zona 211, 2. zonae cingulum 40, 9.

2. *Uocabula Latina.*

A, ab, abs (ab se 98, 5. ab spiritu 78, 11. 148, 3 *etc.* ab statutis 270, 5): ab omnibus nudi 55, 4. a conspectibus latere 193, 10. tremor conprehendet a te montes 250, 15. periculum non habet a deo 276, 18. a consuetis studiis inhibere 3, 4. a docendi cathedra excludere 184, 21. a distensione laxari 175, 18. a magnifico proelio redire 106, 13. a se inuicem dissidere 58, 16. — a dextris (sinistris) esse, stare 29, 22. 23. 51, 3. a longe stare 131, 7. — a ceteris eminentius uiuere 177, 13. superior a corpore humilitatis huius 119, 6. — ab inuicem consumi 63, 1. — abs te 106, 25 (a te *passim*).
abesse: quorum absit nos experiri 243, 14. absit a nobis ut 248, 23.
abiecti 238, 14. abiecti homines (*cf. Praef.*) et indigni 64, 17.
ablatiuus: quattuordecim annis seruiens 168, 15. qui tota die laborauerant 240, 15. *cf.* 7, 11. 275, 7. — proferre in medio 54, 25. *cf. s. u.* in *c. abl.* — *abl. instr.*: magistratibus et ducibus agebantur his qui agerentur ipsi a deo 227, 1. — *abl. absol. pro partic. relat.*: se abiecto illos pro se introduci orat 46, 5.
abluere bosor 40, 4. crimen 134, 20.
abnegat se posse curari 195, 2.
abscessio 4, 13.
abscisio animae insanabilis 128, 8. fratrum 210, 12.
absorberi in temptationibus 197, 13.
absque 5, 12. 7, 19. 9, 9. 11, 15 *passim.*
abstracta pro concretis: canities *pro* senes 237, 8. caro *pro* carnales 44, 19. circumcisio *pro* circumcisi 44, 18. inperitia *pro* inperiti 237, 9. iuuentus pro inuenes 237, 8. praeputium *pro* incircumcisi 44, 18. sapientia *pro* sapientes 237, 9. spiritus *pro* spiritales 44, 19.
abundantia sermonis (*pleonasmus*) *a*) actus et gesta (πράξεις) 175, 2. agones et certamina 44, 5. auulsio et abscisio 210, 12. commonitiones et cohortationes 231, 3. cor et anima 70, 18. cor et mens 72, 17. discessio et separatio 151, 5. flagella et uerbera 107, 9. fletus et lacrimae 135, 1. mens et animus 150, 7. nuntius atque index 88, 5. remedia ac medellae 247, 3. sermo et uox 149, 18. turbae et populi 175, 2. 5. typus et figura 130, 3. uincula ac frena 56, 1. uita et conuersatio 151, 8. — *b*) amplius et maius periculum 9, 11. contraria et diuersa 31, 23. erecto ac resupino pectore et elatis ac sublimibus oculis 55, 20. ignarus et inperitus 77, 14. 78, 4. indiuisibilis et insecabilis 209, 10. lugens et con-

tristatus 131, 3. meticulosus et timidus 251, 16. noua ac recentia 128, 12. parua et exigua 46, 15. *cf.* 96, 6. perenne et perpetuum 141, 20. pusillus et minimus 105, 18. tantus et tam magnus 57, 10. tranquilla et quietiore mente 175, 5. uacui et inanes 35, 8. uetera et antiqua 128, 12. — *c*) abscondere et occultare 99, 14. accendi et inflammari 45, 25. aduersari et resistere 149, 2. auerti et auersari 152, 9. castigare et corripere 44, 20. 51, 8. certum esse nec dubitare 167, 4. confici et consumi 55, 18. confundi et permisceri 103, 25. coniungere et conligare 200, 22. conparans et adquirens 44, 6. constringere et continere ac conponere 30, 17. contegere et occultare 21, 11. contingere aut contrectare 70, 20. despicere et contemnere 238, 5. dispergi et dissipari 188, 2. erigere et exaltare 45, 2. extolli et efferri 125, 4. obniti et resistere 177, 9. obtemperare atque oboedire 114, 19. operire et contegere 53, 2. *cf.* 106, 26. pertransire et reticere 103, 22. purgare et emundare 128, 3. recidere ac resecare 200, 12. refugere et timere 149, 15. repellere ac respuere 50, 21. spernere et despicere 215, 12. subicere et subdere 76, 13. trepidare et infirmari (μικρολογεῖσθαι) 150, 8. — *d*) in publico et palam 169, 18. uoluntarie et non ex necessitate 18, 12. — *e*) tum deinde 4, 6. 10, 25. 16, 14. 25, 17. 35, 1 *etc.* etiam quoque 18, 20. 41, 18. et etiam 155, 10. et quoque 13, 11. 55, 8. 142, 17. quoque etiam 188, 12. 194, 11. 214, 3. — *f*) omne quidquid 18, 5. 91, 3. 106, 25. 136, 2. omnia quaecumque 25, 23. — *g*) ut sicut (= ut) 29, 13. — *h*) ante praemonuit 29, 24. — *i*) non gloriatur nisi tantum in infirmitatibus 46, 19. — *k*) quae apud illos uocata sancta dies dicitur 143, 12.

abuti (= probe uti) 20, 21. 22, 19. 180, 9. 187, 2.

accendi acrius (*scil.* desiderio) 11, 5. *cf.* 272, 20.

acceptabile bonum 172, 14.

accessum habere ad *alqm* 59, 21.

accidere *c. infin.* 81, 4. — accidens substantiae malitia 156, 4.

accusatiuus etymologicus: cantare canticum (*cf. Ps. 136, 4*) 270, 8. desperare spem 199, 9. diripere direptionem (ἁρπάζειν ἅρπαγμα, *cf. Ezech. 22, 25*) 169, 21. excusare excusationes (*cf. Ps. 140, 4*) 21, 18. furari furta caritatis 221, 10. peccare peccatum 133, 9. *cf.* pollicerі pollicitatione 267, 6. — *acc. Graecus:* cor accendi et mentem 72, 17. aptatus digitos 66, 13.

acisculus 186, 1.

ad (= *in Hinsicht*): timeo ad posteram, ne quis eam inueniat patentem 169, 22. *cf.* 13, 16. 42, 17. 69, 19, 20. 155, 23.

adaperire scripturas 72, 18.

adfectare ad officium pastorale 170, 7.

adflictiones (θλίψεις) 199, 7.

adhuc grauius 229, 20. a. nunc 219, 10. a. parum (ἔτι μικρόν) 204, 12.

adinplere 23, 18. 54, 20. 95, 11.

adinuentio (ἐπιτήδευμα) 250, 9. adinuentiones 40, 10. daemonum 112, 11.

adiumenta spiritus sancti 194, 15.

adleuatio portarum 106, 12.

adludit unda litoribus 175, 23.

admixtio terrena 11, 15.

adnumerare inter creaturas 148, 4. adnumerari in numero Israhelitico 74, 8.
adoperire: hamo esca adoperto 124, 14. adoperta mysteria 105, 9. lanis adoperiuntur (pastores) 170, 24.
adorare idolis 200, 19. *sed* patrem 232, 5.
adornari totis Christi passionibus 107, 15.
adpretiatur dominus tringinta argenteis 186, 18.
adproximare *alicui* 168, 6. 258, 7. adproximare et cohaerere deo 223, 12. *trans.* 59, 1.
adpulsio *maris* 225, 15.
adquirere *abs.* (= κερδαίνειν) 175, 12. *cf.* 180, 22.
adsertio uerbi 43, 9. uirilis sensus et perfectae rationis 112, 18.
adsertor uerbi breuiati 265, 10.
adsiduitas ueniae 199, 22. commeantium 35, 20.
adstare eminus 69, 7. procul 69, 15.
adstipulatione operum fidem uerbi confirmare 239, 1.
adstringi, ut 4, 7.
adsumptio boni 15, 22. carnis 23, 19.
adterere atque elimare malitiam 100, 3. adtrita et leuigata uia 35, 19.
adtonsis comis 211, 1.
adtrahere spiritum 209, 17. adtractis et conligatis manibus 272, 13.
aduersum 13, 22. 19, 16. 21, 9. 10. 14. 15 *saepissime.* aduersus 218, 11 (245, 15 *RC*) *rarissime.*
adulationes uitiorum 116, 7.
adulescentulae uiduae 133, 15.
adumbrare atque depingere animal 31, 16. in carnalibus uictimis adumbrabantur hostiae spiritales 214, 14.
adunari (*opp.* segregari) 218, 5.
aedificationis iunctura 217, 6.
aegritudines 24, 19. 132, 6.
aequalis cum *alqo* 240, 16.
aequoris dorsa 175, 22.
aestimo (= existimo) 16, 16. 222, 25. 230, 9.
aestus *plur.* 13, 24. solis 57, 4.
afluenter 225, 15.
afluentia (*opp.* paupertas Iudaica) diuinitatis 31, 19. (*opp.* penuria) 48, 15.
agere oculum pudicius 60, 16.
agrestis et rustica conuersatio 27, 6. *cf.* 225, 21.
agriculturae (γεωργίαι, agricolae *codd.*) aruerunt 255, 19.
ait *sine subiecto* 182, 14.
alioquin 28, 2. 35, 26. 40, 17. 123, 4. 160, 2.
aliquanti (= aliquot) 23, 3. aliquanta (= quaedam) 230, 11.
aliquantulum 29, 15. 175, 4. 265, 13.
aliquatenus 49, 14.
aliquis: sine aliquo labore atque ullis adminiculis 15, 7. (*nom.* aliqui 10, 22 *RCa.c.OV.* 184, 21 *Ra.c.C*)
alius—alius (= alter—alter) 80, 4. 101, 2. 227, 11.
alligare (*opp.* dissoluere) *alqd* in quaestionibus 266, 1. sermonem dei (*cf. II Tim. 2, 9*) 107, 6.
alligaturae 188, 7.
alteruter: inruimus in alterutrum 62, 25. alterutrum (*gen.*) membra (ἀλλήλων μέλη) 230, 27.
altitudo dei 58, 1. terrae 57, 4.
altius repetere 142, 8.
amarius prosequi 51, 14. amarissime increpare 49, 24.
amatores dei et amatores Christi 212, 12.
ambitiosius conplecti 4, 1
amplecti et conplexare 231, 5. factum 7, 15.

amplius uero (= *sonst aber*) 200, 13.
anacoluthia 1) generis: tristitiae ac laetitiae mensura iustissima uel certe commodissimum ex utroque temperamentum 211, 10. proferendum (est) quae uera sunt 13, 9. — *2) casuum:* quos uidebam nihil adquisisse, quin immo et nequiores effectos inruentes in sancta et priusquam digni haberentur primo aditu, ad tribunal tendere atque ad sacerdotium festinare et repulsis ceteris ipsi (*pro* ipsos) sacris altaribus incubare 12, 15. nobis, quibus donauit deus labem erroris effugere..., debemus philosophari 117, 3. aliis cum corripiuntur septuplum in sinum eorum defundi dicitur ultio 241, 23. in praesenti uita facultas nobis permissa est agendi quae uolumus, ibi uero gestorum reddere rationem 245, 5. — *3) modorum:* quod nihil tam facile est quam effici malum, rarum autem et perdifficile sit fieri bonum 15, 6. siue appellemus.. seu nuncupandi sunt 95, 13. si consistant aduersum nos castra aut si insurgat in nos proelium, si in arcu confidendum est 195, 19. — *4) numerorum:* postea uero quam aegritudine coepit (*scil.* Israhel) dissensionis urgeri et in partes secti sunt 227, 14. esurit quis: speret a deo pasci.. certe uel cum Helia credant se nutriendos 181, 1. ex omni gente quae sub caelo sunt 162, 10. — *5) temporum:* ascendere iubentur ad templum, ut misericordiam mererentur 48, 18. qualiter agere debeant designabat 55, 2. datur discretionis donum, quo discerni posset (*sic codd.*) 161, 22. — *6)* quae magis, ut mihi uidetur, non tam sapientiae ac scientiae studiis quam uitio loquacitatis expetitur 274, 11.
angustatur deitas 94, 17.
animal uisibile et inuisibile, temporale et inmortale, terrenum et caeleste 58, 18.
animantes (= *Lebewesen*) 9, 9. 18, 19. 225, 20.
animo uelle (ἐννοεῖν) *c. acc. et inf.* 95, 9.
antiquitas: cantare aut antiquitatis aliquid aut amoris 14, 3.
antispiritus 120, 2.
aptare se *alci* 36, 20. 119, 14. aptare se ad *alqd* 183, 4. aptare *alci alqd* 27, 3. 42, 8. 182, 17. aptatus digitos ad proelium 66, 14.
apud Athenas 3, 15. apud Nazianzum breue oppidum 4, 17.
aquarum inundationes 99, 25.
aquatior et frigidior natura 157, 4.
araneum: araneis conligas infirmos 274, 26.
arcana mentis 21, 16. sapientiae 29, 10. arcana uiscera 210, 10.
ardentius et constrictius adunari 218, 5.
ardoribus aer excandescit 226, 8.
argui quia *c. coni.* 5, 10.
arma uerborum 34, 13.
armentarius 169, 1.
aruina pinguis 184, 18.
ascensio in caelos 31, 1.
ascensus nobis quidam putandus est uita haec 17, 4. ascensus et profectus 156, 15. *plur.* 173, 6.
aspectus oculis lenocinantes 90, 11.
aspernanter accipere 266, 18.
aspersiones temporales cinere uitulae respergens 112, 8.
aspidum uenenum 62, 2.

astutiae diaboli 66, 9. 170, 4.
asyndeton bimembre: ut omittam domus, coniugia 226, 12. uides quod optabas, quod desiderabas 231, 12. *cf.* 211, 4. 215, 13. 221, 12.
atria sapientiae interiora 118, 2.
attractio relatiui: neque pro his quibus consecutus est gratias retulit neque pro quibus sperabat officiosus inuentus est 257, 11.
audere *abs.* 145, 5. 205, 5. 237, 9.
auditus: Paulus auditu uocis diuinae orbatur lumine 118, 11.
auersio uel inmobilitas ad malum 154, 12. horum absentia et auersio 212, 2.
augmentum fenoris 171, 21.
augurationes 276, 1.
auspicia 276, 1. poenarum 243, 21. auspicia uel initia futuri saeculi 11, 17.
austeriora quaeque frigoris uel caloris 225, 7.
austeritas (*opp.* lenitas) 44, 13.
auulsio et abscisio fratrum 210, 12.

baculus pastoralis (*sacerdotis*) 219, 13. senectutis 75, 18.
balbutire puerile 39, 25.
barba *plur.:* antequam genas uestias barbis 126, 16.
beatificare hominem 239, 11.
bellatrix lingua 275, 6.
beluinum ac ferum 20, 16.
bestiola 36, 9. 27 (*promiscue usurpantur* bestia *et* bestiola, *cf.* 36, 11. 14. 20. 25. 26).
blandiri ad perniciem atque interitum 142, 4.
bos: *gen.* bouum (*loc. bibl.*) 256, 12. *abl.* bubus 247, 12.
bosor (= caenum, *cf. adnot. crit.*) 40, 4.
breue oppidum 4, 15. breuis gleba 16, 5. breuis in spiritu 119, 2.
breuiatum uerbum (*cf. Rom. 9, 28*) 238, 16. 265, 9.
brutus 38, 24. brutiores mutis animalibus 247, 15.

caeca caligo 61, 4. caeca et ludens fortuna 276, 6.
caelus *plur.* 31, 1. 88, 14 *etc.*
caeni foetores 268, 3.
caespes (= solum) fructibus fecundus 237, 13. exiguus 74, 17.
calcare humanam gloriam 60, 17.
calcitrare 212, 5.
callere in sermone 265, 3.
calliditates 154, 3.
callus iam genibus inerat 210, 8.
calumniosi (οἱ συκοφάνται) 101, 19.
canales (= *Tröge*) 171, 8.
canities (= senes) 205, 1. *opp.* iuuentus 237, 8. canities patris in filiorum intercessione profusa 260, 12. sanctorum parentum ueneranda 75, 14.
cantatur in comoediis Christianus 64, 23.
cantica 268, 10. graduum 173, 6. spiritalia 151, 21.
capacitas intellegentiae 39, 14. perfectioris intellectus 99, 2.
capitulum (= *Schriftstelle*) 54, 25.
caprarius *subst.* 159, 3.
caput et principium sollemnitatis 120, 22.
carbones accensi 243, 22.
carnaliter: qui se male carnaliter amant 21, 8.
carneus Adam 124, 15.
caro *plur.:* 13, 14. 22, 9. 184, 17. usque ad carnes et medullas non parcere 244, 7.
cartula 179, 13.

castigationes domini 247, 2. 249, 16.
castigatius uentrem gubernare 60, 16.
causa sui 4, 22.
cautela et munimentum futurorum 213, 6. cautela securitasque futura 126, 2.
celare: *pass. c.* a *et abl.* 60, 18. obscurior et celatior 155, 6.
censeri initio 88, 10. nomine 185, 10.
certus sum quod *c. ind.* 106, 7. 167, 4. certum est quod *c. ind.* 19, 6. 230, 17. certum est *c. acc. et inf.* 9, 16.
cessare (= desinere) facere 260, 11. cessare a sermone 212, 5. ab ungendis regibus 47, 17. ut cesset a nobis uastatio 67, 2.
cetus 77, 7. 78, 21.
cibus solidus 148, 13. cibi excelsiores ac ualidiores 37, 15.
circa opera uacare 265, 13.
circuitus quidam per diuersas uitas animarum 275, 16. circuitus (*plur.*) orbis terrae 43, 21. circuitus in euangelizando explere 134, 1.
circulus humanarum rerum 197, 14.
circumcisio 106, 24. 147, 8. (= circumcisi) 44, 18.
circumlambentes omnia flammae 270, 13.
circumspecta cunctatio timoris 81, 15.
circumspectio sedula 20, 15. c. et cautela 170, 22.
clamare uirtutem diei 88, 7.
clamitare (= uocare) *c. dupl. acc.* 201, 4.
clamor nauticus 62, 22.
clangores tubarum 227, 9.
claritates secundae, ministeria primae claritatis 95, 12.
claudicare poterit omne corpus ecclesiae 9, 19.
claustra caeli 145, 14.
coaeternus spiritus sanctus patri ac filio 152, 16.
coalumna simplicitas 266, 11.
coangustare se in uia 274, 10.
coartare se in angustias 274, 8.
coccinea clamis 182, 4.
coccinum 136, 15.
cocorum (coquorum) noua et exquisita commenta 90, 22.
codicilli et cartulae 179, 13.
cognominatio filii 104, 6.
cohabitare 155, 9.
collocatio uerborum 1) chiasmus: scit quae dico et quae loquor agnoscit 11, 22. infremescunt gentes et populi inania meditantur (*cf. Ps. 2, 1*) 24, 21. sociorum et hostium agnitio nulla, nulla discretio 62, 19. inpalpabilis atque incontrectabilis contingitur et palpatur 88, 9. expurgatas mihi adhibete aures et purificata corda deferte 91, 23. grauiter fert et dolet plurimum 169, 1. uitae uenia et potestas mortis 202, 13. aetatis praerogatiua uel priuilegio sacerdotis 205, 20. supplica pro praeteritis malis, pro futuris interueni 260, 12. — *2) aliud collocationis genus scriptoris proprium:* occultatur ueritas et furatur 7, 18. quod ex proposito fit et uoluntate 18, 9. curam adhibet ac diligentiam 19, 3. eriguntur aduersum ceteros et inflantur 28, 12. conlaudare conuenit et amplecti 28, 27. ad superiora spiritus et excelsa 39, 15. admirationi esse uolumus et laudi 40, 11. erigit humiles et exaltat 45, 2. exsultat in spiritalibus et gloriatur 45, 18. accenditur pro omnibus et inflammatur 45, 25. uincula inponit ac frena 56, 1. licet gladios intentet et bestias 65, 22 *etc.*

colonus uirgultorum uel arborum 98, 9.
colorare faciem 40, 10. causam uocabuli specie 64, 3.
colorum fuci fallentes 90, 16.
coma: *plur. de segetibus* terra iacet laniatis ac diuulsis comis 243, 2.
comantes herbis campi 13, 15. Nilus spicis comans 115, 4.
comessationibus et ebrietatibus uacare 90, 16.
comminari: desecandos esse malos prophetas comminatur 47, 16. comminatur consummare se parietem 52, 25.
comminatio et intentatio 243, 22. comminationes 99, 24. 196, 20.
commixtio dei et hominis 23, 21.
commodare se ad *alqd* 36, 22.
commori 167, 5.
commotio 5, 2. capitis (*cf. Ps, 43, 15*) 217, 22.
communicare Christo 74, 5. tecto et hospitio 174, 5.
communitas dei ad homines 157, 3.
commutare luctum in gaudium 214, 1.
comparationis gradus: in magnis maximisque periculis 11, 2. omnia magna et summa deputant 25, 23. pusilla et minima 105, 18. — *posit. et compar. promiscue:* tranquilla et quietiore mente 175, 5. quanto difficilem captu corporalem inuenerit medicinam, tanto difficiliorem reperiet animarum 18, 21. — *superlat. et posit. promiscue:* fraglantissimi et decori flores 180, 5. optima et honesta officia 180, 10. non parua non maxima 198, 13. a bono et clementissimo domino 204, 18. urbs praeclara et opinatissima 228, 1.
comparatiui usus rarior: quod solum inter omnes excusationes fortius habemus 79, 10. supra omne excelsior 45, 17. — pinguius quodque 14, 4. simplicior quisque 17, 19. benigniores ac simpliciores quique 41, 1. *cf.* 63, 7. 177, 10. austeriora quaeque 225, 8, — siu minus, quam potest per plures (uias ingredi esset beatum) 273, 23.
concalescere 16, 2.
concors et consona diuisio 161, 20.
concrepat fragor nauium 62, 23.
concrescere: de seminibus nequam seges criminosa concrescit 90, 20.
concrucifigi Christo 248, 20.
conculcare margaritas pedibus 34, 18. sancta 61, 18.
conculcatio: esse in conculcationem (*cf. Es. 5, 5*) 249, 10.
concupiscentiae 27, 11.
conditio (= *Schöpfung*) 98, 8. 224, 17. humana 100, 22.
condolens et conpatiens 195, 4.
confabulatio dei 136, 10.
confabulatrix 215, 11.
confinium nouorum ac ueterum 128, 16.
confiteri deo filio 232, 8.
conformari *alci* 129, 20.
confortare infirmum 53, 9.
confouere et conplecti nidum 169, 10.
confundere: in confuso haberi 39, 22.
confusio (αἰσχύνη) 67, 17. 99, 14. (αἰδώς) 67, 11. confusio ac permixtio 31, 10. (*opp.* discidium) 121, 19.
conglorificari cum Christo 248, 21.
congruentissima tibi uox 231, 19.
coniugale iugum 26, 26.
coniugatio: fut. transies 107, 5. — fui ausus 76, 15. mortui fuimus (*R*, sumus *cet.*) 89, 16. discessum fuerat 31, 24. *cf.* 60, 7. 8. 79, 3. 119, 19 *etc.*
coniugatio periphr. pass. cum esse *pro inf. fut. pass.:* desecandos esse

malos prophetas comminatur 47, 16. a quo se sperent liberandos 148, 7. *cf.* 158, 2. 4. 181, 3. utile est credere nos poscendos esse rationem 171, 14. *cf.* 259, 6.
coniugia 26, 25. filiorum 211, 22.
conlaborare in fide euangelii (*cf. Phil. 1, 27*) 231, 22.
conlaetari ualentibus 216, 1.
conlocatio arcae testamenti 105, 14.
conluctatio adsidua 81, 23.
conludium luctae 266, 3.
conpages uniuersorum 96, 12. concordiaque 225, 26.
conpaginatus et sibi inuicem mixtus 9, 4.
conpago 101, 4.
conpastores (συμποιμένες) 82, 18.
conpati inuicem 213, 20. fratribus 149, 24. infirmis 216, 1. conpatiens 195, 4.
conpescere maerores 196, 7.
conpetenter 250, 2. apte et c. 34, 6.
conpita perornare 90, 9.
conplexare 231, 6.
conplexiones sermonum (στροφαὶ λέξεων) 238, 6.
conpositio olei chrismatis 70, 23.
conpositum incensum 214, 12.
conpunctio domini 252, 12 *etc.*
conputare detrimento 17, 3.
conputrescere 131, 2.
conregnare Christo 202, 12. *cf.* 107, 19.
consanguinitas ad uerbum 155, 23.
conscendere rupis ascensum 15, 10.
consepeliri Christo 89, 17. 248, 21. cum Christo 107, 18.
consequenter et rationabiliter ueritatem dogmatum explanare 30, 13. *cf.* 34, 14.
conseruus 30, 11. conserua fidelis 20, 5.
consessus dei 136, 9.
consiliarius *subst.* 38, 15. 195, 3. consiliaria *subst.* 215, 11.
consolari inediae necessitatem 131, 12.
consolator 155, 17.
consolatorius sermo 28, 3.
consona diuisio 161, 21.
consonantia fidei 221, 1.
consonare (*opp.* dissidere) 152, 7.
conspectus *plur.*: uenter a conspectibus latet 193, 10.
consternatio mentis 244, 14.
constituere: alios constituit regi et gubernari 8, 24.
constrictio atque congregatio unius uiae 274, 5.
constringere ui 18, 4. constringere et continere diligentes 168, 13. *cf.* 30, 17. constrictius adunari 218, 5.
constructio humana 99, 9. turris 161, 15.
consummare manus 71, 20. pedes 72, 10. consummatum et breuiatum uerbum 238, 16.
consummatio (*opp.* origo) uel uerbi uel operis 7, 8.
contagiis morbi maculari 233, 4.
contaminatio peccati 16, 15. 123, 17.
contemplari *pass.* 14, 16. 92, 12. 16.
contemplatio laetitiae (= *Ioppe*) 78, 16.
contemptibilis lapsus 47, 11.
contemptor 248, 4. contemptores 246, 22.
contemptus 28, 15. 248, 5. contemptus et neglegentia populi 256, 20.
contentam et directam incessus lineam tenere 29, 17.
contentio atque insolentia 64, 1. contentio simultasque 221, 4. contentionibus personare 266, 5.
conteri et exterminari 254, 15. fratres contriti et humiliati 246, 18.
continentes (οἱ ἐγκρατεῖς, *opp.* luxuriosi) 44, 17.
continuo (= statim) *passim.*

contorquere disputationum tela 276, 8.
contradictiones inanes 238, 7. malignae 253, 15. *cf.* 153, 20.
contrarietas 96, 12.
contrarius: agendo contraria quam docebat 3, 8.
contremescit auditus 195, 1. *cf.* 65, 13.
contritio (σύντριμμα) 185, 17. 188, 9.
conualles nusquam repletae frumento 255, 22.
conuenire (= *belangen*): conuenti publice inpudentiores fiunt 28, 6.
conuenticulis separari 152, 7.
conuersatio 27, 2. 5. 6. 62, 7 *etc.* scholaris 3, 11.
conuersio (= *Bekehrung*) nostri 251, 21.
conuiuere et commori 167, 5.
conuolare ad dei misericordiam 243, 15.
corda distenta 175, 17.
cornua caelestis altaris 205, 3.
corona gloriandi 239, 10. gloriationis 67, 17. gratiarum 215, 18. corona spinea 107, 13. 182, 3.
correptio (νουθεσία) 133, 14. 199, 14 *etc. plur.* 226, 20. 248, 23.
corrigere *sensu reflex.*: emendandi aut corrigendi locus 79, 16 (*sed* corrigi et emendari 34, 3. *cf.* 251, 5).
corruptibilis 124, 5. 214, 21.
corruptio aëris 241, 13.
corruptus aër 14, 25.
coruscus (= fulgur): ictus corusci perstringentis 92, 19.
crassescit sermo (ὁ λόγος παχύνεται) 88, 8.
crassior auditus 33, 7. caro 99, 12. crassior et obscurior nubes 117, 20.
crassitudo corporis 20, 3. carnis 58, 4. terrae aratro disrupta 209, 8.
crastino 62, 8. 154, 2. 4.
creator uerbum 97, 2. creator creatur 101, 4.
creatura (= rerum creatarum uniuersitas) 158, 11. 224, 11.
credere deitati 104, 4. credere deum 104, 8. 148, 8. in deo 253, 18.
credulitas (= fides) 149, 26.
crepido principii dei 94, 1. inter medium crepidinis altaris 252, 4.
crescere laudabili incremento 37, 20.
criminare 64, 12. criminatus orabit 181, 14.
criminosi dii 116, 23.
culpabilis 16, 18. uel reprehensibilis 64, 10.
culpare inconstantiae 7, 15.
cultus ueneratioque dei 106, 21.
cum: cum eo quod (= praeterquam quod) 18, 6. — cum muneribus (principes) iudicabant et sacerdotes cum mercedibus respondebant et prophetae cum pecunia diuinabant 48, 1.
cumulare mensuras poenarum et cruciatuum 258, 15.
cura erga hominem 22, 15. erga temporalem materiam 19, 3. (= *Kur*) 220, 23.
curare (= *kurieren*) uerbi satisfactione 8, 9. aegritudinem animae 21, 23. 24, 19. aegrum pecus palpando 13, 24. animas a languoribus uitiorum 22, 24. *cf.* 34, 5. 62, 6 *etc.*
curatio (θεραπεία) 25, 12. 48, 17. 251, 22.
curiosus 156, 14. curiosa examinatione discutere 8, 8.
cursum uerbi tenere 153, 21.

damnare aeternis silentiis 212, 23.
damnosus 237, 12.
dare: ille (diabolus) primum hominem in has uitae miserias exsulem dedit 203, 2. animarum uitam in interitum damus 38, 9. *c. dupl. acc.*: alios

pastores dedit 8, 26. *cf.* 38, 12. *c. inf.:* qua Christus nobis uti in ecclesiis dedit 201, 16.
datiuus: 1) si lapidandum tibi fuerit = si lapidandus fueris 107, 5. — 2) *pro* a *c. abl.:* nobis sollemnitas geritur 88, 18. *cf.* 17, 3. 10. 141, 4. haec nobis scripta sunt 76, 18. sermo unicuique audienti intellegebatur 161, 2.
de (ὑπέρ): erubui de quibusdam (ἠσχύνθην ὑπὲρ τῶν ἄλλων) 12, 9.
deambulare 175, 14. 18.
deceptio mulieris 99, 5.
declinare inpietatem 149, 5. *cf.* 77, 12. 167, 17. directi limitis orbitam 70, 11. declinare *intr.* 29, 14. 19. 31, 11. declinare et refugere 199, 13. declinantes (πίπτοντες, *opp.* proficientes) 26, 23.
declinatio: abl. laco 159, 6? — *gen.* audientum *et* loquentum 161, 10. 11? — *abl.* crassiori 99, 12. fusciori 40, 8. hilariori 197, 1. priori 145, 7. — *dat.* solo 31, 19? (*codd. praeter R*). soli 11, 13. 29, 21. 71, 5. 6. 98, 24. — qua *neutr. plur.* 17, 9.
declinatio boni 96, 2.
decoquere aliquantum tristitiae 194, 8. mitigare et dec. 82, 3.
dedecorosus 16, 19.
deducere domus fundamenta ad soliditatem petrae 57, 6.
deferre nullam ex proprio sensu opinionem 34, 20. deferre dignitati propheticae 77, 13. *cf.* 103, 12.
defetigare 204, 5.
deficere: pascua gregibus defecerunt 255, 20.
deflere *intr.:* defleamus etiam pro uestra infelicitate 135, 12.
deforis 55, 15.
defraudare facultatibus 186, 12.
degrauare *met.:* degrauans materia 68, 16.
deicere se (= se humiliare) 45, 1.
deiectio (*opp.* potentia) 28, 27.
deitas 31, 20. 21. 22. 27. 32, 10. *etc.*
delectabilis male gustus 107, 12. intuitus 175, 20.
delectari in uerbo dei 91, 13. *cf.* 268, 10. 13. delectari praeesse populis 34, 10.
delectatio (τερπνότης) domini 73, 4.
deliciae et afluentia 48, 15. deliciis luxuriari 124, 21.
deliciari 91, 13.
deliciosus (*opp.* agrestis) 91, 21.
deliquescere toto corpore 55, 20.
delira commenta paganorum 112, 10.
deliramenta et somnia 40, 18.
delubrum sacratissimum 228, 3.
demetere: uineas atque arbusta segetesque demessui 247, 20.
demorari 54, 21.
denudare membra 211, 4.
depositum restituere 202, 15.
depraedatio 53, 14.
deputare (= putare) 25, 23. 61, 11. 218, 13. (= *bestimmen*): quibus propriae festiuitates et dedecoris propria sunt deputata mysteria 115, 9. *cf.* 106, 2. (= *zuschreiben*): qui suam neglegentiam fato et astris deputant 276, 4.
derisui esse 11, 26.
deriuare pondus fluminis in praeceps 16, 6.
deriuationis secundae splendore gloriantur 95, 21.
derogare bonis studiis 12, 4. quid hoc derogat? 103, 10.
desaeuire in *alqm* 22, 8.
deses: ignauus ac d. 177, 21.
desinere ab *alqo* 5, 2.

desperabilis inperitia 42, 3.
desperare spem 199, 9.
destrictus: longa et destricta philosophia 68, 11.
destructio corporis 73, 12. Hierosolymorum 229, 13.
desudare agones 64, 16. aduersum *alqm* 276, 2.
detrimenta fidei 222, 2.
deuerticulum (καταγώγιον) 151, 3.
deuiare 29, 15. a ueri dei cultu 115, 11.
deuolui ad tristia 89, 20. in dissensiones 230, 5.
deuotionem offerre 160, 7.
dextera *subst.* 67, 16. 172, 4. 185, 14 (*sed* manus dextera 83, 13). dextra laeuaque 3, 16. 182, 5. dextris armis sinistrisque 216, 5.
dicere: libellum hunc apologeticum dixit in ecclesia 4, 12. hymnum dicere 106, 6. 124, 23. 156, 20. dicere quia *c. ind.* 64, 5 *etc.* — dicit *sine subiecto* (= dicitur) 160, 15 (*cf. adn. crit.*). 254, 7.
die ac nocte 210, 5. 17. 269, 7. die ac noctu 227, 3. die noctuque 68, 2. 231, 13. diebus ac noctibus 55, 17 (nocte ac die 252, 4).
diffiteri (*opp.* confiteri) 149, 23.
diffusior materia corporis 180, 12. diffusius segregari 218, 4.
dignus: dignas adrogantiae suae poenas dedit 223, 4. digne et conpetenter dictum 42, 7. digne ac merito 173, 17. dignum est, ut 7, 4. dignum est *c. acc. et inf.* 152, 17. 155, 10.
dilabi a bono uitae statu 89, 4.
diluculo 72, 8.
diluuium mundi 220, 11.
direptio (= praeda) 249, 11. diripere direptionem 169, 21. direptiones 228, 6.
diripere direptionem 169, 21.
disceptatio 4, 22. 274, 10. ac confabulatio dei 136, 9.
discessio et separatio fratrum 151, 5.
discidium (*opp.* confusio) 121, 19. dissensio ac d. 210, 6. hostile d. 221, 4. discidii (*opp.* pax) differentia 217, 24. discidia 224, 4. 228, 20.
disciplina: quibus per districtos in excelso funes incedere disciplina est 29, 14. pastoralis 30, 4. 240, 9. diuinarum humanarumque rerum disciplina et scientia 41, 11. *plur.* medicinales disciplinae 21, 4.
discissio uocis 161, 16.
discordare 23, 24. ab *alqo* (ἀποστατεῖν τινος, *opp.* sociari) 230, 16.
discordiae argui 152, 11.
discretio (= *Unterscheidung*) 161, 22. ueritatis atque mendacii 37, 17. *cf.* 73, 7. inter docere et doceri nulla erit differentia, nulla discretio? 39, 18.
discussores seuerissimi diuinitatis 101, 20.
discutere causas rationesque 88, 22. diuinam naturam 267, 9. *cf.* 28, 11. 200, 26. discutere se ipsum ac uisitare 82, 12. cum a nobis discutimini 174, 14. — idolorum uanitate discussa 106, 21.
dispensator (οἰκονόμος) alienorum 180, 18. boni dei malus d. 257, 20. dispensatores gratiae dei 126, 11.
dispersio (διασπορά) populi Israhel 226, 15.
disrumpere saccum 214, 2. d. et scindere 209, 11.
dissensio 210, 6 *etc. plur.* 221, 7. 223, 14. 224, 4. 228, 20. 230, 4.
dissipare (laniare et discerpere) alienos labores 170, 10.

dissolutio genuum (παράλυσις γονάτων) 244, 15.
distendere corpora pingui aruina 184, 18. distenta praecordia 268, 16. mens 268, 18. *cf.* 216, 15. distenta corda 175, 17. distentus fraterno affectu 44, 9.
distensio arcus 175, 18. uentris 91, 10.
distinctio temporum 154, 20.
distrahere: distrahi fluctibus huc atque illuc et raptari 177, 5. — (= uendere) 200, 24.
districtus in excelso funis 29, 13. neruus 175, 16.
ditari de *re* 101, 10.
diuinationes 275, 28.
diuisibiliter 121, 16.
docere quia *c. ind.* 184, 11. docere quod *c. coni.* 174, 22.
docibilis 54, 24.
doctor (= *Lehrmeister*) aliorum 42, 11. 59, 9 *etc.*
doctrinae spiritales 159, 9.
dolere oculos 35, 11. aures 35, 12. uentrem (*cf. Hier. 4, 19*) 194, 3.
dolium 38, 22.
dominari *c. dat.* 202, 24. 25. 272, 21.
donare carnem inmortalitate 101, 14. *cum inf.*: bene ac recte esse 89, 4. labem erroris effugere 117, 3.
donaria delubri 228, 3.
donationes 153, 9.
dubitare: non dubito quod *c. ind.* 167, 4. *c. coni.* 203, 16.
ducere festiuitatem 120, 21.
dulcedo (= mel): nec stillauerunt montes dulcedinem 255, 23.
dumi ac sentes 107, 14.

ebrietas legis 49, 17. ebrietatibus uacare 90, 17.
ebriosorum chorus 113, 14 (*contra* ebrii 154, 6. 161, 12).
eburnei lecti 259, 9.
econtra 80, 17 (*sed* e contrario 9, 16. 78, 5. 144, 15. 173, 2. 185, 7 *etc.*)
edocere quod *c. coni.* 175, 4.
effeminati nidores 90, 11. effeminatius deam uirginem colere 114, 4.
efferuescere *de mari* 226, 6.
efficere sine sumptu euangelium 173, 23. effici in depraedationem 53, 14. *cf.* 29, 21. 74, 11. 188, 3. effectus (= ὢν *uel* γενόμενος) boni dei malus dispensator 257, 20. *cf.* 99, 12. 218, 20. 250, 22. 258, 1.
effrenatius agere 198, 22.
effugare daemones de corporibus 104, 8. *cf.* 61, 5. 106, 20. 107, 2. effugatus est timor omnis ex animis 61, 9.
effugatio daemonum ex hominibus 154, 24.
effugere a uetustate litterae 73, 10.
elimare malitiam 100, 3. elimata eruditio 41, 20.
ellipsis: haec antea (πρότερον μὲν ταῦτα) 212, 20. sed haec postmodum (ταῦτα μὲν ὕστερον) 88, 17. sed de his postmodum (ταῦτα μὲν ὕστερον) 246, 17. — solet (*scil.* non perseuerare) enim, quidquid uiolenter adtrahitur, sicut nouellae arboris si quis ui cacumen inclinet, relaxata redit (*sic codd.*) 18, 7. — es *om.* 250, 11. est *om.* 7, 16 *et passim.* esse *om.* 4, 9. 17, 2. 142, 15. sumus *om.* 250, 12. sunt *om.* 32, 24. 178, 12. 239, 21.
eloquia dei 60, 13. 144, 11.
elucubrata doctrina 274, 24.
emendare *sensu reflexiuo* = emendari 220, 21. emendandi aut corrigendi locus 79, 16. *sed* emendari ex emendatione uicina 259, 16. *cf.* 254, 9 *etc.*
emendatio 252, 12. 254, 3. 259, 17

emissiones sagittarum 175, 17.
emortua cadauera 242, 19.
eo—quo: eo amplius concitabar, quo mihi iam uidebar eius ianuam contigisse 11, 3.
erecti (οἱ ὑψηλοί) 45, 5. erecto ac resupino pectore incedere 55, 20.
erubescere *c. inf.* 28, 16. 106, 24. 113, 9. 203, 24. publicam notam 28, 5. silentium 107, 8. *cf.* 10, 11. de quibusdam 12, 9.
eructare uerbum bonum (*cf. Ps. 44, 2*) 209, 17.
eruditio elimata 41, 20.
eruditor bestiae 36, 21.
erumpere et eleuari de terra 119, 3.
esse (τὸ εἶναι): esse enim ipsius totum est 92, 8. (οὐσία): in semet ipso habet esse, quod est, ex quo ceterae creaturae secundo loco esse suscipiunt 222, 15. non est *c. inf.:* in quo non est causas discutere 88, 21. — erit, ut non sit rex 9, 24.
et (= etiam) 16, 23 *passim.* — et quidem *in initio enuntiatorum* 33, 8. 47, 11. 60, 1. 65, 20 *etc.* — et—quoque: sicut et nunc quoque arbitror 13, 11. *cf.* 55, 8. 142, 17.
etenim *altero sententiae loco positum* 7, 4. 8, 19. 12, 7 *etc. tertio loco* 10, 18.
etiamsi *c. ind.* 13, 5. 26, 4 *etc. c. coni.* 15, 8. 11. 16, 4. 14 *etc.*
etsi est 135, 10. etsi excludatur 182, 16.
euacuare gloriam 173, 21. euacuare se a *re* 101, 8. euacuata diuinitas 23, 19.
euenit *c. inf.* 33, 4. *c. acc. et inf.* 7, 17.
euigilare super inpietates 244, 12.
exactores populos racemantes (*cf. Esai. 3, 12*) 46, 23.
exaltari in ligno 212, 17. *cf.* 88, 3. *transl.* 87, 4.
exaltationes dei (*cf. Ps. 149, 6*) 210, 17.
exanima et inmobilia 96, 21.
excandescere: si aer ardoribus excandescat 226, 8.
excelsius uerbum dei 96, 26. altior et excelsior ratio 143, 3. excelsiores ac ualidiores cibi 37, 15. excelsus et excelsorum superior 274, 17. excelsum (τὸ ὕψος) 34, 10.
excessus (= digressio) 142, 9.
excludere *alci alqd:* domos nobis excludent? 186, 19. *cf.* 204, 2. *alqd* ab *alqo:* exclusimus misericordias a nobis 250, 7. ab altaribus 185, 22.
excusare excusationes (*cf. Ps. 140, 4*) 21, 18.
excussio et recussio cordis 244, 13.
exemplaria pessima uirtutis imaginis pictoribus praebentes 16, 11.
exercitium (= *Handhabung*) aratri 35, 22.
exhalare internum doloris uulnus 194, 9. luto caeni foetorem uenis exhalante 68, 6.
exiguus aliquis et indignus 32, 9.
exinanire se (*de Christo*) 205, 6.
exorari *c. inf.* 4, 17.
exordium sumere de *re* 111, 8. exordium secundi mundi 96, 7.
experiri *c. gen.:* quorum absit nos experiri 243, 14.
expertum (ἡ πεῖρα): ut experti pigeat 212, 24.
explere maiores circuitus 134, 2. 3.
expurgare mundum peccatis 102, 7. similia similibus 100, 19. expurgatas adhibere aures et purificata corda deferre 91, 23.
expurgatio 254, 1.
exsecrabilius accipere 64, 12.

exstare: deus ex nullis exstantibus (= θεὸς ἐξ οὐκ ὄντων, ex nulla materia) 271, 12.
exsul agitur Adam 99, 11.
extenuare ieiuniis diffusiorem materiam corporis 180, 12.
exterminatio 188, 3.
exulcerare *alqm* asperitate 44, 15. *cf.* 204, 5.

fabricare manibus hominem 123, 15. *cf.* 47, 20. 170, 12. *sed dep.:* qui uerbo fabricatus est hominem 58, 15. — fabricari *abs.*: qui supra dorsum nostrum fabricantur (*cf. Ps. 128, 3*) 64, 11.
fabrilis regula 200, 10.
fabulae, quibus licent omnia 178, 12.
facere *c. inf.:* quos dudum esse fecerat 89, 3. *cf.* 200, 5. 216, 3.
factiones et seditiones 227, 18.
factor caeli 116, 17. factores pessimorum daemonum 91, 11.
factura (= *Geschöpf*) 97, 16. dei 136, 2. 156, 5. facturae nostrarum manuum 116, 17.
faenum uiride 256, 2.
fauorabiliter conlaudari 40, 19.
fauus mellis 60, 13.
fecundi ad pabula campi 13, 16.
fellis gustus et aceti 107, 10.
fenerare deo misericordiam 204, 6.
fermento malitiae pollui 230, 20.
feruentes equi 270, 3.
feruurae ulcerum (φλυκτίδες ἀναζέουσαι) 248, 12.
fibrae: in fibris quaesita praescientia 114, 12.
fiducialiter agere 180, 11.
figmentum 112, 12. 16. 178, 24.
figuraliter mordere 62, 1.
filiolus (= filius dilectus) 252, 11.
finalis terminus 39, 20.
fistulae soni permulcentes 169, 7.
flagella uastationis 260, 14.
fletus uestros meis fletibus admiscete 251, 18. *cf.* 135, 1.
fluctuationes (τὰ πλανώμενα) sensus 175, 6.
fluentum Iordanis 104, 15. fluenta fluminum 219, 11. 225, 19. 227, 7.
fluida ac delicata uestium sectari 258, 18. *cf.* 90, 14.
foederatissimae leges 224, 11.
foetor cadaueris 14, 24. caeni 68, 5. foetores caeni 268, 2.
forinsecus 267, 23.
fortasse *c. ind.* 63, 6. 79, 14. *c. coni.* 32, 16. 42, 19. 96, 22. 256, 7.
fortassis *c. ind.* 11, 25. 28, 16 *etc. c. coni.* 7, 11. 93, 7.
fortuitu 241, 7.
fouea uel uorago caeni 103, 2.
fraglantissimi flores rosarum 180, 5.
fragor nauium 62, 22. fragores uitae 11, 8.
framea 256, 17.
fructifera uitis 67, 15.
fructificare (καρποφορεῖν) 266, 24. fructum 260, 20.
fugitiuus patria 184, 4.
fundibulum 66, 12.
furare: occultatur ueritas et furatur 7, 19. furari ab alterutro 217, 8. *cf.* 116, 1. 222, 7. furari (*dep.*) furta caritatis 221, 10.
furtiua generatio Iouis 112, 21.
fuscior uestis 40, 8.

gaudere in prosperis actibus 201, 10.
gelu frigoris 171, 7.
gemitus *plur.* 196, 11. 210, 9.
genitiuus comparationis: excelsorum superior 274, 17. nequius omnium 100, 8. maior omnium 127, 14. *cf.* 211, 19. 246, 15. maior prophe-

tarum 128, 15. quorum se purgatiorem esse non sentit 68, 20. neque est sermo ullus sermonis antiquior aut ratio rationis anterior 89, 1. neque languoris illius altiores effici quiuimus 220, 13. — *gen. pron. pers. pro possess.:* mei accusator 8, 3. sui exemplo 18, 2. *cf.* 30, 1. 45, 7. 59, 17 *etc.*
genitiuus inhaerentiae: ars artium et disciplina disciplinarum 18, 17. agones certaminum 19, 15.
gentiles 88, 12. 91, 7. 94, 19 (*sed* gentes 155, 22). gentilis error 111, 4.
genus: omni genere (= πάντως) 12, 5. 112, 15. nullo genere (= modo) 180, 8. quodam genere 99, 18.
gerere desiderium *c. infin.* 193, 20. studium gerebatur adterere malitiam 100, 4. *cf.* 60, 19.
gloriari quod *c. coni.* 170, 17. *c. abl.* 90, 15. de mundi proprietate 184, 8. in infirmitatibus 45, 15. in sollemnitate 106, 8.
glorificare trinis sanctificationibus 94, 22. *cf.* 158, 2.
grandines 241, 13.
gratis mortuus est Christus (*cf. Gal. 2, 21*) 101, 23. oderunt nos (*cf. Ps. 58, 6*) 183, 6.
gratulari (= χαίρειν) de uictoria 179, 20. dissensionibus gaudentes et perturbationibus gratulantes 223, 15.
gubernatio 42, 20.

habitaculum cordis 120, 4. terrenum 253, 20.
hamus esca adopertus 124, 14.
harenae 176, 8.
haustus parricidales parentis 112, 24.
herba frumenti 74, 17.
herbida strata 14, 1.
hesterno 62, 9. 159, 11.
hic: haec et haec passi sunt 51, 11.
hinc atque hinc me aequa lance perpendens 79, 19.
hisdem 36, 19.
holeribus pasci 37, 18.
homunculus 267, 11.
honorabilia et ueneranda membra Christi 187, 22.
hortari *alqm* ad opus pietatis 204, 11.
huiuscemodi 11, 21. 25. 14, 6. 19, 13 *passim* (huiusmodi 42, 15. 49, 9).
humiliare corpus ieiuniis 272, 17.
humiliatio 250, 3.

iactantissimus Pharisaeus 131, 9.
iaculari linguas 98, 21.
idcirco ergo 124, 6. 142, 7.
idem ipse (ὁ αὐτός) 36, 19. 119, 13. — idem *pro* eidem 114, 5.
ieiunium *plur.* 180, 12. 272, 18.
ignifer lapis 34, 6.
ignis: *abl.* igni 19, 17. 47, 17. 70, 1. 253, 8 (igne 72, 17. 135, 17). ignis incendia (ἐμπρησμοί) 99, 25.
igniti stimuli corporis 68, 2. ignitum ad pietatem reddere *alqm* 159, 14.
immo 89, 13 *passim*. immo potius 73, 5. 77, 5 *etc.* immo uero 7, 5. 63, 4. 89, 4 *etc.*
in *c. acc.:* in Ioppen descendere 77, 20. in Tharsis fugere 77, 21. in publicum mysteria profanare 270, 22. in unum (ἅμα) magnificemus dominum 135, 7. iniquitatem in excelsum loquuntur (*cf. Ps. 72, 8*) 34, 10. — in *c. abl.:* in Corintho 133, 9. in hoc loco 101, 19. *cf.* 64, 18. 160, 17. 193, 7. 194, 21. 202, 20. 254, 4. in publico et palam congredi 169, 18. in medio proferre 54, 25 (in medium proferam 171,

15). locuti sumus in aure audientium 266, 22. — in admiratione haberi 62, 11. *cf.* 39, 21. in dolio discere artem figuli 38, 22. in sudario conligare 171, 23. in uirtute superare 55, 10. 11. in uerbo dei fiducialiter agens 180, 11. — in praesenti et in futuro 206, 3. *cf.* 204, 10. 243, 9. in illa die 245, 3. in primis — in nouissimo 57, 1. in septem diebus 145, 18. 19. in septimo 144, 12. in septuagesimo anno 145, 20. in hoc tempore 60, 24. *cf.* 10, 18. 14, 16. 219, 12. semel in anno 71, 6.
inaccessibilis lux (*cf. I Tim. 6, 16*) 10, 15. 59, 12.
inaccessus pedibus 228, 5.
inaequalis = iniquus 201, 13.
inaequalitas 198, 6. 14.
inaestimabilis spiritus sanctus 153, 1. medicina 218, 1.
inaniter (μάτην) = frustra 114, 11. 273, 10. 11.
inauris (ἐνώτιον) 72, 1
inbecilles oculi 267, 20.
incantare (ἐπᾴδειν) 21, 22.
incarnatio Christi 30, 23.
incedere iter 269, 10. *cf.* 35, 19. pelagus pedibus 105, 2.
incensum altaris 70, 1. conpositum 214, 12.
incessus lenis pedum 175, 19. *cf.* 271, 5. ordinatus 211, 5. incessus lineam tenere 29, 17. incessus atque aditus ad sapientiam 117, 11.
incircumscriptus in corpore 182, 22.
inclinare: nullus me timor inclinat 187, 20. inclinemus elatum Stoicorum supercilium 275, 24.
incommixtus 124, 6. 157, 8.
incommodus (ὁ κάμνων, *opp.* uegetus) 26, 21.
inconcessi honores 80, 2.
inconcussa arca Noë 220, 11. inconcussi et inmobiles permanent 177, 14.
incongruum est mulieri ornamenta uirilia requiri 269, 19.
inconparabilis per omnia uir 3, 6. inconparabile et singulare munus 220, 8.
inconposita omnia et confusa 62, 16.
inconprehensibilis (ἀπερίληπτος) sermo dei 100, 13. spiritus sanctus 153, 1. (ἀναφής) trinitas 232, 17. diuinae prouidentiae dispensatio 276, 7.
inconstantia 7, 15.
incontinenter (ἀκρατῶς) 25, 1.
incontinentia 91, 3.
incontrectabilis 88, 9.
inconuertibilis 124, 1. 152, 25.
increatus spiritus sanctus 149, 1. trinitas 232, 17.
incredulitas 80, 17. 104, 24. 193, 6.
incredulus 161, 12. 250, 13.
increpatio 28, 3. 16. conlaudatione gratiosior 211, 9. secreta 28, 7. *plur.* 246, 25.
incruentus et inpollutus gladius 202, 16.
inculpabiliter 160, 5. 239, 15.
incunabula 40, 13. 60, 7.
incurrere imagines uerbi 178, 4. temptationes 177, 3.
incursus (*plur.*) imbrium 57, 6.
incuruata anima 102, 18. incuruatus et prostratus 131, 9.
indeclinabilis spes 188, 15.
indicatiuus in obliq. interrog.: uideamus quid Paulus dicit de Paulo 43, 13. *cf.* 158, 8. ut scias quis est iste qui baptizatur 125, 11. conueniens puto perquirere, quinam isti sunt et ex qua captiuitate Iudaei 162, 11. requiro ne (= num) quis forte uestrum susceptum talentum

aut in terram defodit aut in sudario copligauit 171, 21 *etc.*
indignitas separationis 220, 2.
indissociabilis comes 10, 25.
indiuisibilis et insecabilis tunica Christi 209, 10.
indiuisibiliter (ἀδιαιρέτως) 121, 15.
indocile uulgus 267, 10.
indumenta nuptialia 59, 25. pellicia 99, 12. sacerdotalia 70, 19. litterae 39, 9.
inebriatus gladius (*cf. Esai. 34, 5*) 244, 5. inebriati non uino, sed inebriati a fortitudine plagae 246, 19. 20.
ineffabilis et excelsa dei natura 222, 20. et inmensa lux 246, 10. sacramentum 270, 24. ineffabilia 274, 18.
inexplebiliter 216, 15.
inexplicabile et infinitum 94, 1.
infelix (= *unheilvoll*): quod est infelicius omnibus 249, 13.
infinitiuus ex praepositione aptus: inter docere et doceri nulla erit differentia? 39, 17. — *pro enuntiato finali:* missae sumus a domino tecum habitare 4, 4. Constantinopolim transire exoratus est 4, 17. qui subintroeunt explorare libertatem nostram 172, 9.
infirmari (=*erkranken*) 44, 10. 220, 22.
infirme profiteri 150, 3.
infirmitas 150, 4. in infirmitate fortes 211, 21. uitiorum 118, 19. *plur.* 25, 14. 45, 15. 46, 20. 132, 5. infirmitates et languores 46, 9. *cf.* 104, 22.
infirmus ac fragilis cibus 37, 18. infirmi (οἱ ἀσθενεῖς) 180, 10. 216, 1. 274, 26. *dat.* infirmibus 148, 12, *sed* infirmis 216, 1.
inflare: pro quibus unus aduersum alterum infletur pro alio 217, 14.
infremere 176, 1.
infremescere 24, 21.
infructuosus 128, 7.
ingenitus (= innatus) 123, 5.
ingerere se et inmergere in uacuam possessionem 120, 6. mens non sufficit ingesta suscipere 37, 10.
ingredi thesauros scientiae 73, 1. mare 78, 5. mulierum conuenticula 266, 10. nubem 69, 18.
ingruentia mala 194, 18. ingruentes molestiae 177, 6.
inhibere a studiis 3, 4.
inhorrescere 255, 8.
iniquitates 158, 20. 251, 3.
initiari in *re* 271, 3. *re* 214, 13.
inlecebrosus mortiferi saporis gustus 99, 8. i. sapores 90, 12.
inluminare lumen scientiae 120, 11. inluminans eos lumine sapientiae 188, 16.
inluminationis splendor 154, 11.
inmergere (*refl.*) in profanas aures 270, 24.
inminutio (*opp.* augmentum) 188, 22.
inmobili obseruatione custodire 225, 18. inmobilis ad malitiam 95, 17. *cf.* 95, 22.
inmobilitas ad malum 154, 12.
inmoderationem resecare 269, 15. inmoderationem uerbi retundere 272, 25.
inmundis pedibus in sancta inruere 12, 12.
inmunditia ac foetor 238, 21.
inmunis a peccato 132, 10.
innatus (ἀγέννητος) deus pater 123, 6. 153, 16.
inoperans spiritus sanctus 154, 18.
inoperatio spiritus sancti 154, 8. *plur.* 144, 9.
inpalpabilis 88, 9.

inparticipata misericordia 157, 8.
inpedimentum ad uirtutem 42, 17.
inperitus in scientia 45, 19. erga sapientiam 101, 22.
inpictates 244, 12.
inpudicitiae 90, 17. 100, 7.
inpulsiones contorum 62, 22. rerum 176, 20.
inpulsus fluctuum 177, 15.
inquietudo 218, 14.
inquisitio quaestionum 117, 14.
inquit *sine subiecto* 168, 17. 196, 3.
inrationabilis tristitia 272, 23.
inrepere in medium recumbentium 59, 25. *cf.* 213, 3.
insania et furor 22, 8.
inscrutabilis 197, 17.
insectatio maris 77, 6.
insepelire (ἐνθάπτειν) ueterem Adam aquis 127, 8.
insinuare (= *mitteilen*) 268, 7.
inspectio mentis 92, 14. theoria et i. rationabilis 117, 13. prorae 10, 4.
inspirare *alqm* 148, 2. inspirata doctrina 274, 24.
instabilitas et incertum 176, 18.
instinctus castitatis 3, 17. boni 172, 15.
insubstantiua nomina nominare 232, 10.
insufflare (*abs.*) in faciem 155, 3.
insultatio (= *Verhöhnung*) 182, 6.
insuperabile pelagus 92, 9.
insurgere ecclesiis 65, 21. parentibus 128, 11. si insurgat in nos proelium (*cf. Ps. 26, 3*) 195, 20.
integre effugere a *re* 73, 10. i. creditur id quod est 80, 13.
intellectualis ac spiritalis natura 96, 18. *cf.* 30, 16. spiritus 95, 13.
intellegibilis mundus 96, 4.
intemporalis spiritus sanctus 152, 26.
intentare multum metum 47, 12.
intentatio (= comminatio) 243, 23.
intentionem mitigare 76, 6. intentione generali obseruare 29, 12.
intercessio 205, 8. 260, 12.
interpretari *pass.* 32, 20. 78, 17.
intersecare dei naturam 31, 17. i. terminareque peccatum 99, 16.
interturbare *abs.* 267, 23.
interuentio 245, 14.
intolerabiliter malum proficit 266, 13.
intonare doctrinis spiritalibus 159, 9.
intremescere 51, 9.
introducere (= *vorführen*) percontationis imaginem 15, 13. *cf.* 94, 16. (= *einheimsen*): eiciet multa et introducet pauca 256, 10.
intuitus mentis 92, 13.
inualescente languore 100, 5.
inualidissimus ad proelia 67, 9.
inuenire *c. inf.* 256, 6. deliberandi nos necessitas inuenit 77, 1.
inuestigabilis (ἀπερίληπτος) trinitas 232, 17. *cf.* 197, 17.
inuidere boni sermonis gratiam 240, 2.
inuisibilis 58, 6. 88, 8. 97, 8. 16 *etc.*
inuisus (= non uisus): inuisa sanctorum oculis fuerant 228, 5.
inundationes spiritus sancti 219, 16.
inuocationes daemonum 276, 4.
is ipse = idem: in unum et id ipsum deuerticulum conuenimus 151, 3. *cf.* hoc ipsum 156, 2.
iaculari linguas 98, 21.
iudicare (= ius dicere) pupillo (*cf. Esai. 1, 17*) 136, 8.
iugis aequalitas 198, 14.
iugulare deo uictimam 214, 16. iugulare et occidere 169, 21.
iunctura aedificationis 217, 6. subministrationis 213, 22.
iungere domum ad domum 257, 2.
iuramentum 142, 14. 167, 7.

labes mortalium genus populata grassatur 100, 6. *cf.* 220, 15. 21. labes superstitiosi erroris 117, 3.
lactantes paruuli 99, 3. 243, 20. 251, 24. *subst.* 148, 13.
lacus: *abl.* laco 159, 6?
laetus carnibus grex 13, 14.
lamentare *trans.:* quis haec digne lamentabit et flebit? 66, 15. lamentare *alqm* 227, 21. lamentari *intr.* 67, 8. 229, 2. 8. 15. *trans.* 194, 10. 210, 13.
lamentationes 114, 22.
lana: lanis adoperiri 170, 24.
languere (= aegrotare) 21, 5.
languor 42, 13. 100, 5 *etc.* inuidiae 11, 27. l. et infirmitas 104, 22. morbi 170, 20. languores 25, 15. 46, 9. 213, 1. languores uitiorum 22, 24.
lanx: mala ac bona diuersa lance pendentur 245, 18.
lapis margarita 200, 24.
lapsus fluuii 16, 6. lapsum incurrere ruinae excelsioris 97, 22. *plur.* placidis inpulsa lapsibus adludit unda litoribus 175, 23.
laqueum (*loc. bibl.*) *neutr.* 47, 13.
lasciue et petulanter 270, 5.
latenter (*opp.* palam) 68, 3.
latere apud *alqm* 60, 2. ab *alqo* 21, 18. 136, 13. 254, 20. a conspectibus 193, 10.
laxare peccata 132, 9. arcum a distensione 175, 18.
lenocinantes oculis aspectus 90, 11. lenocinari aspectui 142, 2.
leue et facile putare 126, 18.
libellus apologeticus 4, 12.
liberare *re* 105, 17. 148, 7. liberari de necessitatibus 144, 12.
licere: quibus licent omnia 178, 12.
licet *c. ind.:* licet gentilibus non placet 112, 22. *sine uerbo* 19, 10 (*scribendum:* anima, quae est diuina et a deo ueniens ac s. nob. consors, ad quem etiam redire festinant, licet socio d. conligata est). 97, 27.
ligni (= arboris) uetitus gustus 90, 2. lignum uitae 116, 3.
limpidum uerbum 49, 16. limpidius et purius post fornacem inuenitur aurum 178, 20.
lineas ac terminos dare diuinitati 160, 8.
lingua bellatrix 275, 6. polita ac uolubilis 238, 18. *cf.* 265, 11. linguae prurigo 272, 12. linguarum antiqua diuisio 161, 14. linguis uariis et diuersis loqui 160, 12.
liniamenta uultuum 17, 17.
loculus: loculorum fraus 186, 16.
locusta 248, 15.
longe effici ab ingruentibus malis 194, 17. longe nequius 42, 10.
lucrifacere 102, 23.
luctae conludium 266, 2.
luminare (= *Leuchte*) *plur.:* ut efficiamini luminaria in mundo 136, 23.
lupanar Ueneris 113, 16.
lutare uel ungere parietem 53, 1.

maerores 25, 19. 187, 20. 196, 7.
magisterium militiae 43, 2. totius exercitus 10, 9. magisterii gradus 74, 13.
magnalia dei (*cf. Act. 2, 11*) 160, 18.
magnificentius conligabit 98, 3.
maius *pro* magis (μεῖζον): quod me maius omnibus et supra cuncta deterrebat 13, 7.
male carnaliter se amare 21, 8. m. delectabilis gustus 107, 12. m. fortis 114, 3. m. memor 258, 2.
manci et debiles 215, 7.

manifestatio Christi 106, 17.
manifestum est quia *c. ind.* 142, 19.
mansio (μονή) 273, 7. 13. 16. 18. ultima in deserto (σταθμὸς ἔσχατος) 194, 7.
manus: festiuitas quae in manibus est 96, 23.
marcescere 179, 23. 180. 3.
materialis mundus 96, 8.
maxilla 181, 15.
maxime cum (= praesertim cum) *c. coni.* 121, 5. 169, 15. 170, 8. 242, 16. maxime si *c. coni.* 7, 17.
mediare *intr.*: mediante anima deo et carni 101, 5. *cf.* 23, 22. per mediantem carnem 124, 3.
mediator populi apud deum 68, 21.
medicari alienis languoribus 25, 15.
medicinales disciplinae 21, 4.
meditatio mortis 272, 20. meditationes 187, 24.
medius dei et hominum 44, 4. medii legis et Christi prophetae 23, 16. medium seruitutis et dominationis, id est inter dominum et seruum 149, 12.
medullae 55, 18. 244, 7. diuini eloquii 237, 18.
meminisse quod 202, 22.
mensura *met.*: pari mensura desiderabar 167, 3.
mercari alienam famem 258, 9.
merces: *plur.* mercedes doctoribus praestare 41, 17. *cf.* 48, 2. 172, 19.
meritorium mysterium 113, 17.
merum et uehemens 240, 20. mera ira 240, 19.
messores 48, 8.
meticulosus 69, 2. m. et timidus 251, 16.
metiri: *part.* metitus 131, 20.
ministra materia 20, 4.
mirari (= *bewundernd verehren*): qui diuinationes, qui auspicia ceteraque similia portenta mirantur 276, 5.
mirificare magnificentiam 218, 20.
miserari *c. acc.* 42, 15. 177, 14. 257, 13. 259, 13. miserans 196, 14.
misereri *c. acc.* 228, 6.
misericordiae et opera bona 136, 16. (οἰκτιρμοί) 250, 7.
mitigare animalia 36, 12. 19. intentionem 76, 7.
mitti *c. inf.*: missae sumus tecum habitare 4, 4.
mixtura incensi 71, 1.
moderare amicitiarum foedera 215, 24 (*sed* moderari mundum 241, 12).
modicus: uenite modicum 135, 6. transeamus modice (μικρόν) tristiora 49, 13.
modorum usus promiscuus: nihil mirum si unus est affectus et aequa sit caritas 167, 11. *cf. s. u. anacoluthia.*
molitio opificis uerbi dei 97, 9.
momentariae mortes 43, 19.
monile: uelut pretioso monili mortificatione Christi adornatur 45, 16. muliebre 269, 20. monilium munera 196, 15.
mortificatio Christi 45, 16.
motus et concupiscentiae 27, 11.
mugitus aëris 62, 24.
multi ponderis plumbum 56, 24. multa quidem, immo tota fide, maiore uero dei gratia nitendum est 22, 20. multum grauiter (σφόδρα) ferre praesentem plagam 242, 9. m. mutabilis uita hominum 239, 13. multus metus 47, 11. multi pretii stercora 90, 23. multum restiterat 81, 18.
multiformis legio 272, 8.
multiplicatio faenoris 257, 5.
multitudines deorum 276, 1.

namque *altero enuntiati loco* 5, 10. 7, 7. 13, 3. 19, 2 *etc. quarto loco locatum* 97, 26.
nasci: fructus et nascentia 143, 17.
natalibus et industria clarus 178, 23.
nati mei (τέκνα ἀγαπητά) 251, 17.
natiuitas Christi 106, 15. 17. natiuitates humanae 114, 13.
ne (= num) *c. ind.* 171, 21. (= nonne) *c. coni.* 14, 16. ne—quidem (= *auch nicht*) 9, 9. 10, 4.
nec (= *auch nicht*) 17, 17 (*R, u. l.* ne—quidem *et* nec—quidem). 107, 6. (= ne—quidem) 64, 5. 107, 7. 131, 7. 173, 14 (*sed praefert Rufinus* ne—quidem). nec—quidem 114, 15. nec aliquid 248, 5.
necessarium est, ut 32, 12. 125, 11.
necessitates 144, 12.
necubi 169, 16.
negatio (= *Verleugnung*) 133, 8.
neglectus: zona ipso sui neglectu pretiosior 211, 2.
negotiator regni caelorum 200, 25. 214, 20.
nemorosa cubilia 13, 18.
neque (= *auch nicht*) 26, 18.
nescire quia *c. ind.* 228, 21. 257, 18. nescio si recte adproximamus 168, 6.
nidor saeuus 14, 25. nidores effeminati 90, 12. tetri 91, 9.
nimietas correptionis 133, 14. odiorum 217, 24.
nisi forte *c. ind.* 172, 22. 229, 14. *c. coni.* 102, 24. 197, 26. 204, 10. 212, 23. 222, 13. nisi si forte *c. coni.* 21, 4. 34, 15. 161, 10.
non *pro* ne 10, 9. 81, 4. 90, 15 *etc.*
notare stultitiae 44, 21.
noua scriptura (= nouum testamentum) 40, 2. noua ac recentia 128, 12.
noualia innouare 120, 9. *cf.* 215, 1.
nouella arbor 18, 8. congregatio 187, 25. gesta 195, 6. nouellus uitulus 214, 11. *cf.* 132, 1.
noui quia *c. ind.* 8, 19. 195, 15. noui quod *c. ind.* 131, 19.
nuditas 43, 16. Christiani philosophi 182, 11.
nudus ab omnibus 55, 4.
nullum (= nulla res): nulli natura sua simplicitas est 93, 18. in nullo 104, 3. nullo alio ali possunt 99, 3.
nummularii 56, 15. 219, 4.
numquid 112, 7. 9. 115, 10. 182, 2. 3. 4. 5. 186, 10 *etc.* numquidnam 135, 5. numquid non 162, 4. 195, 1.
nundinari lucri aliquid 38, 3.
nundinatio 175, 12.
nuntiare quia *c. ind.* 218, 22.
nutrire taurinas carnes 184, 17.

obfuscare imaginem dei 179, 10. *cf.* 245, 11. obfuscato nubibus lunae lumine 62, 19.
obiectio carnis 124, 14. idolorum 116, 1. obiectiones falsae scientiae 265, 7.
oblationes (προσφοραί) = *Opferspenden* 186, 5. primitiuorum 214, 10.
obsecrationes 260, 9. 272, 17.
obsequium: (animalia) hominum patiuntur obsequia 225, 23.
obseruatio (νόμος) 39, 2. 143, 18. 225, 18. o. mandatorum 117, 19. *cf.* 185, 17.
obtrectare de fratribus 61, 22.
obuiare malis 177, 8.
occasio in abundantia et securitate uiuendi 12, 17. (= causa, αἰτία): unde uastationis occasio? 256, 14.
occasus splendoris 123, 22.
occultare se a deo 99, 14.
occursus: in occursum uenire 106, 12.

odientes 22, 5. odientium 183, 12.
odiorum nimietas 217, 24.
odoratus (*plur.*) effeminatis nidoribus delectare 90, 11.
offendere ad seniorem 227, 19. in syllabas 149, 18.
offendiculum fratribus ponere 8, 13. pati 44, 9.
officinae contentionum 266, 17.
olim (τὸ πάλαι) = iam pridem 26, 3.
omnia uniuersaque 96, 11.
omnigenum deorum monstra 115, 7.
opertorium 59, 11.
opifex uerbum 97, 9.
opinatissima urbs 228, 1.
opus (= opera) 3, 3. opus et labor 36, 12. *cf.* 43, 11.
orare *c. acc. et inf. pass.* 46, 6.
oratio (= *Gebet*) intenta 272, 18. *plur.* 210, 8. oratio supplicatioque 249, 17. orationes et obsecrationes 260, 9.
oratoria (= rhetorice) 4, 7.
ordinare communem luctum 252, 17.
ostendere quia *c. ind.* 96, 15.
ostium sermonis aperire 7, 5.

pabulum *plur.:* pabula uerbi dei 219, 15.
pacificare 231, 8.
paenitere *pers.:* quis umquam paenituit qui deo aliquid commendauit? 204, 7. paenitens 132, 9. 135, 1.
palpabiles tenebrae 248, 15.
palpare 13, 24. 88, 9. palpare ac fouere 36, 18.
pannulus 183, 25.
pandere: pansis alis 169, 10.
parricidales haustus parentis 112, 24.
pars = portio (μερίς) 56, 22. ruris exigui 256, 23.
particeps in conloquiis et sermone 93, 7.
participatio (κοινωνία) 101, 14. lucis aeternae 112, 3.
participium de aeterno lumine sumentes 137, 2. p. sui praestans, non ipse aliunde p. sumens 152, 21.
parum (μικρόν) aliquid 8, 17. 56, 4. 184, 15. 202, 21. p. quid 175, 18. 177, 9. 221, 2. 243, 23. 246, 19. adhuc p. (*noch ein kleines Weilchen*) 204, 12. p. aliquid temporis 82, 12. p. absinthii 16, 2. *cf.* 5, 14. 43, 11. 12.
parua sentire de *alqo* 184, 4.
paruulus: in Christo 128, 20. in fide 37, 8.
pascua, -ae 251, 8. pascua, -orum 255, 19.
passio (= *Leidenschaft*): imago deitatis ruderibus passionis obpressa 102, 8. passiones 250, 3 *etc.*
pastoralis disciplina 170, 8. 201, 9. p. officium 170, 7.
patricida 112, 24 (*sed* parricidium 144, 17 *et* parricidalis 112, 24).
pauci temporis regnum 56, 21.
paulo minus (παρ' ὀλίγον) = *beinahe* 72, 12. (μικροῦ = *noch ein Weilchen*, *cf.* adhuc parum 204, 12) 187, 14.
paululum aliquid 273, 5.
paupertas sermonis 5, 15.
peccare peccatum 133, 9.
pendere in *re* 115, 15. pendentes oculi 210, 14.
per districtos in excelso funes incedere 29, 13. per omnia (= *in allen Stücken*) inconparabilis 3, 5. *cf.* 100, 19. per scientiam inflari 45, 23. per terram repentes homunculi 267, 10. — per *c. acc. loco ablatiui:* ne artis disciplina superetur per desideria aegrotantium 20, 9. *cf.* 9, 18. 22 *passim.* per hoc quod 103, 11. 129, 8.

perabsurdum est *c. infin.* 150, 7.
percarus 38, 18.
percontari 4, 1. 219, 11. aeger a medicis causas aegritudinis percontatur 213, 3.
perdurare in iniquitate 248, 5.
perexiguus 29, 15. lumen 62, 18. inspectio 92, 13.
perflari locum auris sinere 14, 1.
perfungi 79, 12.
permulta differentia 27, 10. *plur.* 27, 11.
peroptimum est ut 8, 11.
perornare plateas et conpita 90, 9.
perscrutari *pass.* 70, 16.
personare *intr.* 111, 14. contentionibus 266, 6.
perspicaces in scripturis 27, 4.
perstrepere: tubarum sonus ceteros perstrepebant 69, 13.
perstringere oculos 92, 19.
persuadere *c. acc.:* quomodo eos quae nostra sunt suscipere persuadebimus? 271, 27. *pass. pers.:* persuadebantur ex his quae patiebantur 104, 8. *cf.* 114, 21. inaniter persuasa diuinatio 114, 11.
persuasiones 142, 18. falsae 116, 7.
persuasoria uerba 169, 17.
pertransire *intr.* 142, 1. 204, 12. *trans.* (= reticere) 103, 22.
peruigiles in psalmis noctes 151, 21. *cf.* 210, 10.
perurguere ineruditam iuuentutem 56, 20. *cf.* 57, 1. 75, 9. 200, 6. 268, 20. 270, 13. *intr.* 62, 21.
pestes et morbi 241, 14.
petere *c. acc. et infin. pass.* 3, 5.
pilus: primi infantiae pili 39, 25.
placere de infimis 185, 7.
planctuum uocem eleuemus 252, 18. *cf.* 132, 3.
plebs (= multitudo) deorum 94, 16.
plectere *alqm* minus seuera animaduersione 70, 7.
pluere pluuiam 249, 13. *perf.* pluui (*loc. bibl.*) 247, 18.
pluralis usus: unusquisque audiebant linguis suis loquentes 160, 18. *cf. s. u. anacoluthia.* — *plur. pro singulari:* adflictiones 199, 7. diffusis homicidiis adulteriis periuriis inpudicitiis stupris et cultibus idolorum 100, 7. astutiae 170, 4. auspicia poena rum 243, 21. barbae 126, 16. carnes 13, 14. 22, 9. 91, 8. 244, 7. omitto persecutiones, Iudaica concilia, carceres, uincula, iudicia, cottidianas et momentarias mortes 43, 17. concupiscentiae 27, 11. ebrietates 90, 17. exaltationes dei 210, 17. excusationes 21, 19. fletus et lacrimae 135, 1. infirmitates ac tribulationes 45, 15. iniquitates 158, 20. 251, 3. initia castigationum 243, 19. inpudicitiae 90, 17. maerores 195, 2. 196, 7. miserationes 250, 8. miseriae 43, 16. misericordiae 250, 7. multitudines 4, 19. 105, 1. nequitiae 136, 7. 254, 5. prosperitates 198, 18. putredines 103, 1. sanitates 154, 23. seditiones 227, 18. successus 198, 18. suspiciones 8, 7. 10. taedia 195, 2. terrores 196, 21. timores 80, 2. tragoediae (= *tragisches Pathos*) 243, 4. tristitiae 196, 7.
polliceri quia *c. ind.* 252, 23. pollicitatione magnifica 267, 6.
polysyndeton: tum deinde opto et caecos et claudos et mancos et debiles reficere 215, 6. omnia pendebunt in statera iustitiae, gesta et uerba et cogitationes 245, 17. *cf.* 24, 17. 32, 19. 69, 17.
ponere *c. dupl. acc.:* posuit eum

uirgultorum colonum 98, 9. *cf.* positus.
populari: mortalium genus labes populata grassatur 100, 6. *pass.* 228, 6.
populi (= homines) 16, 17. 25, 13. 32, 18 *etc.* turbae populorum 11, 6. *cf.* 175, 2. 5.
porro: ea quae p. sunt dicere 146, 2.
portio: dies et nox aequis sibi inuicem portionibus succedentes 225, 12.
poscere *c. dupl. acc.:* credere nos poscendos esse rationem 171, 14.
positiui usus rarior: quanto difficilem — tanto difficiliorem 18, 21. *cf. s. u. comparationis gradus.*
positus (= ὢν) in agone 201, 1. in angustiis 194, 11. in suspicione peccati 8, 12. in terris 9, 23. 11, 19. hic 58, 8. positi in carne 211, 25. in negotiis 27, 7. in summa penuria 274, 8. in suppliciis 242, 7. longe 59, 1 *etc.*
posse: quam potest (= quam fieri potest) 273, 23.
possibile est *c. inf.:* possibile tibi est fieri deum 208, 11. *c. acc. et inf.* 96, 5. 233, 2. 268, 14.
posteaquam 134, 6. 173, 4. 227, 17. 18. 229, 3. 5. 6. postea uero quam 227, 14.
postera (ἡ παράθυρος) 170, 1.
postergum 18, 1.
postmodum 4, 11. 77, 10. 88, 17. 98, 20. 158, 4. 276, 19.
potestatibus praesidere 201, 12.
prae: prae me fero (= mihi praefero) 67, 20.
praecelsius 182, 8.
praecipere *c. acc. et inf.* 54, 18.
praecipitationis uerba (*cf. Ps. 51, 6*) 162, 3.
praecursor (= *Vorläufer Christi*) 125, 7. 127, 16. uerbi p. et solis 217, 2.
praedicatio (κήρυγμα) 33, 1. 55, 1. 78, 14. pietatis 221, 9. uerbi 46, 14. magnorum 24, 19.
praedicator excellentiae conditoris 97, 3. uerbi breuiati 265, 10. fidei 126, 11. legis dei et euangelii Christi 210, 19.
praefigurare 78, 12.
praefigurationes (τύποι) et ueritas 30, 22.
praefinitus locus 70, 23.
praefulgere pulchritudine 224, 18.
praefulgidum lumen eloquentiae 5, 13.
praemeditari *abs.* 183, 11.
praemonere: sicut prouerbialis ante sermo praemonuit 29, 24.
praeponderare *de lance* 79, 22. 245, 19.
praerogatiua aetatis 205, 20.
praesaepta ouium 169, 19.
praesagare formam futuri mysterii 77, 8.
praescientia futurorum 154, 15. *cf.* 114, 13.
praescriptio (νόμος) 134, 16.
praesens: quae in praesenti sunt 243, 9. *cf.* 204, 10. 206, 3.
praesentia corporalis Christi 147, 4.
praesumere: uidete, quanta fide praesumo mihi affectum uestrum 167, 9. praesumpta Pythagoricorum de magistro sententia 275, 13. *c. acc. c. inf.* neque effugere se diuinitatis potentiam praesumebat 78, 10.
praesumptio falsae gloriae 42, 18.
praeter: Christianus in omnibus uincitur praeter (πλήν) in animi libertate 183, 1. — ne exiguos nos facias praeter omnes 251, 10.
praetereo commemorare 53, 6. nihil est quod eos praetereat 25, 22.

praeualere *c. inf.* 209, 12. 220, 15. 248, 11.
praeuaricatio 203, 3.
praeueniri odio uel amore 7, 18.
praeuentio seminis 35, 25.
praeuidere: quoniam praeuidebat id ab spiritu praefigurari 78, 11.
primatus *plur.* 185, 5. 7.
primitiui (πρωτότοκοι): primitiuorum ecclesia (*cf. Hebr. 12, 23*) 83, 3. interitus 248, 16. oblatio 214, 10.
principatus (= principium) humani generis 98, 15. (= προστασία) populi 82, 7. (= ἀρχή) dedit nobis principatum multo perfectiorem principatibus uestris 202, 2. *cf.* 217, 10.
pro: pro multitudine peccatorum (ἀντὶ πολλῶν ἁμαρτημάτων) remedia quaerebantur 99, 22. — pro eo quod 27, 22. 37, 15. 39, 3. 53, 13. 65, 16. 89, 9 *passim.* pro eo ut 213, 20. pro eo si 38, 24.
probabilis nauta 10, 4. militiae princeps 66, 11. gubernator 177, 23. *cf.* probabiliter 10, 5.
probare: non probauimus seruare mandatum 116, 14.
procreationes iustitiae 239, 21.
procul dubio 169, 14. 179, 20. 273, 17.
proculcare: uia nullis antea uestigiis proculcata 35, 21.
proditio Christi 186, 16. fidei pietatisque 33, 16.
profanare mysteria in publicum 270, 23.
profectus in litteris 4, 7. *cf.* 18, 2. 156, 15.
proferre in medium 7, 20. 171, 15. in medio 54, 25.
proficere: per pecuniae cupiditatem ad proditionem proficitur Christi 186, 17.
prolatio uerbi 271, 7. *cf.* 97, 2.
proloqui 150, 22.
pronomen demonstr. post relatiuum repetitum: qui sub lingua sua posuerint laborem et uenenum aspidum fuerit sub labiis eorum 62, 2. de quorum numero esse etiam ego opto et desidero unus ex ipsis fieri 63, 17. cuius conputruerunt et exesae sunt cicatrices eius 131, 2. *demonstrat. pro reflex.:* omnibus auferre ei quid uolentibus cedit 183, 2. *reflex. pro demonstr.:* daemones eum, qui se de obsessis corporibus effugabat, deum credebant 104, 7. *cf. etiam s. u.* sui, sibi, se.
pronuntiatio uocis 150, 1.
propinare proximis ebrietatem legis 49, 18. mortis poculum 124, 10.
propitiatorium (ἱλαστήριον) 71, 7.
proprietas 123, 3. 4. 155, 22. proprietates siue subsistentiae siue personae 121, 11. *cf.* 188, 20.
prorogare pauperibus bona 203, 14. nummulariis talentum 219, 4.
prosapia generis 179, 3.
prosilire: uirtutes, quae prosiliebant uisibili Adam 111, 22.
prosperitates humanae 198, 18.
prospicere profundam futurae dispensationis scientiam 77, 15.
prostrationes (ἡττται) 100, 1.
protensio manuum 227, 5.
protestari 158, 3. 172, 22.
prout 36, 14. 15. 96, 5. 215, 17.
prouerbialis sermo 29, 24.
prouidentia pro singulis 44, 7.
proximare huic qui nobis adproximat 258, 7.
pruna ignea 47, 8.
prurire auribus et lingua 265, 5. manu 265, 6.
pullulare peccata 99, 23. arbor pullulat et uirescit 178, 9.

pullus (*de equo*) generosus et feruidus et iugi nouitatis inpatiens 27, 26.
pulsare (= attingere) alia Christi gesta 125, 2.
purgatio 155, 24. 25. carnis 117, 19. 22. lanae 136, 18. et effugatio daemonum 154, 24. *plur.* 244, 19.
purificatio 104, 16. 17.
purpurantia aequoris dorsa 175, 22.
pusillitas 125, 5.
putare (τέμνειν, *cf.* *Es.* 5, 6) 249, 12.
puto quia dicat 248, 3. quod dicat 193, 13.
putredines corporum 103, 1.

quaerere *c. inf.* 67, 12. 215, 18.
quaeso te 41, 6. uos 150, 15. 251, 16. 266, 21. 270, 1.
quam: agendo contraria quam docebat 3, 9.
quandoque 19, 5. 188, 24.
quanti (= quot) 239, 22. — in tantum semet punientes, quantum amplius in aduersarios desaeuierint 22, 7. tanto amplius habemus tribulationis, quantum et honoris 252, 10. tanto quis nobilior uel ignobilior erit, quanto aut obfuscauerit aut excoluerit imaginem dei 179, 9. quanto difficilem — tanto difficiliorem 18, 21. quorum utique maiorem curam habere dignum est, quanto ad multorum perniciem pertinet 201, 19.
qui *indef. post* si 131, 10 (si qui *etiam* *Ra.c.OC* 19, 13. 177, 17. 21. *Ra.c.OCV* 127, 3. 221, 15), *sed* si quis 11, 21. 15, 1. 18, 8. 122, 8. 127, 4. 178, 21. 201, 1. 2.
quidem: et quidem cohercuit et quidem corripuit 70, 8.
quin immo (ἀλλά) 12, 11. 63, 8. 80, 19 *etc.* quin potius 270, 6.
quippe (= γέ): periculum grauius est quippe habentibus intellectum 14, 13. (= scilicet) 99, 12.
quisque: (= quisquis) 98, 6. 195, 8. 266, 16. — quod rarum quemque inueniat 48, 7. in aliis quibusque studiis 33, 9. certis quibusque indulgetur 70, 22. *cf.* 162, 18. 170, 14. 178, 16. 193, 15. 221, 26. 225, 25 *etc.* — nostris quibusque erroribus uel uerbis fragilibus insidunt 270, 18.
quisquis: quoquo modo *indef.* 51, 3. 79, 8. *relat. cum coniunct.* 171, 10 (habeant *cum RV scribendum*). 194, 2.
quo mihi *c. inf.:* quo mihi taurinas carnes nutrire? 184, 17. — quo = ut: munera offerunt, quo nemo iam ultra stellas adoraret 24, 15. *cf.* 32, 18. 36, 26. 39. 11. 77, 19 *etc.* — quo per hoc *pleonastice pro* ut per hoc: quo per hoc inuitet errantem 169, 5. *cf.* 92, 20.
quod, quia, quoniam *pro accus. c. inf.* 64, 5. 69, 9 *etc.* — quod *pro* ut: tantum est, quod exacerbat dominum iniuria sacerdotum, ut sacrificia repellat 50, 20. — quod *abundat:* quod etiam si bonorum uitae per haec consulunt, quantum illud est quod ex hoc confertur! 26, 4. quod etiam si nos prohibeant 185, 22. *quare etiam legendum cum optimis codd.:* quod et si est aliquid in uobis puritatis, inpertimini et nobis 135, 10. quod et si holocaustum possem offerre me ipsum sacrificium, non parcerem 251, 13. quodsi minus 240, 3.
quoniam quidem 8, 11. 27, 10. 31, 12. 36, 15. 37, 6 *etc.*
quoquolibet modo 10, 14, *sed* quolibet 10, 15.

quotiensque (= quotienscumque) 228, 22.

radiati diuina luce 120, 15.
radii sermonis 210, 5.
raptibus uacare 23, 4.
rationabilis in fide 27, 3. adsertio 41, 6. grex 219, 13. — rationabiliter 30, 14. discere 33, 20.
recalcitrare 67, 13.
recessus caui uulneris suppurati 201, 4.
recogitare *c. acc. et inf.:* nihil prorsus recogitant se quoque a deo esse iudicandos 259, 5.
recognoscere quod *c. ind.* 67, 4.
recondere in *c. acc.* 146, 5. 6. 256, 7. 257, 16; *etiam* 141, 20 in animae thesauros *legendum, sed* in *c. abl.* 123, 23.
reconiungere terrenis caelestia 260 17. r. et conglutinare dissidentia 188, 8.
recussio cordis 244, 14.
refectio 175, 15. (= cena): refectionis reliquiae 146, 5.
refestinare 254, 2.
reformatio ac renouatio 158, 21. *cf.* 30, 21. 90, 6. 105, 10. 111, 18.
refrigerium 195, 19.
refugae angeli 96, 1.
regeneratio humana 158, 16. *cf.* 111, 17.
regressus ad paradisum 105, 18. *cf.* 147, 8.
regula spei 28, 25. ueritatis 33, 22. Christi 185, 5.
reliqui ceteri (οἱ ἄλλοι) 246, 15.
remetiri *pass.:* sicut metitus fuero remetietur mihi 131, 21.
reminiscentiae 275, 17.
remissio et indulgentia peccatorum 125, 23. remissionis annus 143, 8.
remunerari 204, 10.
reparatio status 105, 11.
repropitiare deum 252, 7. 260, 8.
reputare *alicui alqd* (ὀνειδίζειν) 248, 9.
requietionis locus (*cf. Act. 7, 49*) 58, 13.
resecare inmoderationem 269, 15. risus intemperantiam 272, 24.
reserare claustra caeli orationum clauibus 145, 16.
residere sedibus 259, 4.
resolutio substantiae 271, 13.
resoluere cataractas caeli 250, 16. uerecundiam 10, 24. *alqm* nimia benignitate 44, 15. resolui in eburneis lectis 259, 9. uestibus delicatis 90, 14. resolui et destrui 217, 20.
respicere ad *alqd* (= *sich worauf beziehen*) 180, 9.
respirare aërem 225, 4.
respondere (ἠχεῖν) raucum sonum aeris 14, 18.
restat ostendere 22, 26.
restitutio (*opp.* deprauatio) 36, 4.
restringere odiorum insaniam 215, 23.
retia euangelii 238, 15.
retexere tristia 212, 21.
retributio tristium 31, 2. retributionem sperare pro salute 215, 8.
retundere adrogantiam 198, 2. *cf.* 272, 26.
reuirescere *met. de uiro* 178, 15.
ridiculosus 276, 1.
rigor ferri 201, 5.
risus dentium 271, 5.
ros *de maris spumis* 176, 6.
rudera passionis 102, 8.
rudimenta prima religionis 37, 7.
ruminare 105, 23.
rursum 9, 18. 15, 18. 26, 26. 27, 3 *saepissime.* rursus 98, 3. 152, 12. 270, 7. rursum e contrario 173, 2. rursus e contrario 144, 15.

rus: *plur.* (= campi) imber rura trahens secum 237, 11.

saeuus nidor 14, 25.
sagenae suae sacrificare 257, 23.
sagitta-e omne corpus ecclesiae 223, 20.
salsa amaritudo 176, 18.
saltim 11, 4. 25, 14. 33, 4. 40, 1. 42, 6 *etc.* non—saltim (= ne—quidem) 211, 4. *cf.* 70, 20.
sanctificationes (ἁγιασμοί) trinae 94, 23. sanctificatio templi destruitur 228, 2.
sanguisuga Salomonis 258, 23.
sanitatum gratiae 154, 23.
sapores (= *Delikatessen*) 90, 12.
sardium pretiosum *neutr.* (*sic enim legendum, cf. Praef.*) 72, 1.
satis (= λίαν, ualde) 3, 10. 16. 4, 2. 5. 30, 9. 38, 28 *passim.*
satisfactio (= *Rechtfertigung*) 8, 9. 11, 24. 83, 5.
scholaris conuersatio 3, 11.
scienter scire (*cf. Prou. 27, 23*) 30, 3.
scio quia *c. ind.* 135, 11. 252, 23. 259, 7. 273, 10. scio quod 41, 13. scio quoniam 174, 13.
scissio (διαίρεσις) substantiae 271, 13.
scrupulosiores erga audiendum 33, 14.
secretius commoneri 28, 4.
sectio atque scissio 271, 13.
secturae furiosae Phrygum 113, 2.
secus infernum (παρὰ τὸν ᾅδην) 209, 8. secus sonare 33, 15.
sed *pro* tamen 81, 6.
senecta temporum 184, 12.
sentire (= *gelten lassen*): inpugnemus Epicurum deum non sentientem 275, 18. sentire quod *c. coni.* 95, 17.
separare de ecclesia 44, 23.
septempliciter 144, 16.
septimana (ἑβδομάς) 142, 12. 143, 5. 145, 3. 18. septimanae dierum 143, 11. annorum 143, 12. septimanarum 143, 9.
septuplum in sinum (sinus?) defundi 241, 23. recipere 144, 19.
sepultura trium dierum ac noctium 77, 8.
sermo (= uox, uerba) 4, 23. 53, 16. sermones diuersi uniuscuiusque linguae 160, 18. *plur.* (= appellationes) 155, 14.
si = num *c. ind.* 80, 1. 168, 7. 172, 23. 24. 173, 1. 2. 273, 15. *c. coni.* 265, 17. si quidem 9, 12. 19, 1 *etc.*
sibilus *plur.* 36, 16.
sic—quemadmodum 132, 4.
sicubi 13, 23. 33, 15. 40, 4. 41, 18.
sicut: ita—sicut si 14, 25.
signaculum castitatis 3, 14. dexterae 67, 16. ueritatis 100, 15.
significare: uoce tubae, quae non dat significantem uocem 238, 11.
silere: silui ab omni bono (*cf. Ps. 38, 3*) 210, 3. *cf.* 212, 5.
sin minus 38, 16. 135, 16. 185, 1. 273, 23 (*nusquam* si minus, *sed* quodsi minus 240, 3).
sinus (*plur.*) Abraham (κόλποι) 157, 10. *fort. etiam* aliis septuplum in sinus eorum defundi dicitur ultio 241, 23 *legendum, sed cf.* 144, 19 in sinum suum.
siue—siue 257, 1. siue— siue etiam *c. ind.* 17, 11. 240, 11. *c. coni.* 29, 19. siue—seu 73, 14. siue—seu certe 105, 22. siue—siue—seu *c. coni. et ind.*: siue—siue appellemus—seu nuncupandi sunt 95, 13. — *pro* utrum—an: quod siue rusticitatis siue libertatis meae fuerit uos probate 12, 8.
solari: malorum praesentium pondus futura beatitudo solatur 216, 8.

solatium *c. genit. subi. et obi.*: dulce solatium liberorum factum est solatium famis 228, 19.
soliditas petrae 57, 5.
sordes (*plur.*) ignorantiae 130, 2.
sparsim diffundi 14, 25. discere 40, 7.
sperare *c. inf. praes.*: speret cum uolatilibus caeli a deo pasci 181, 1. *cf.* 239, 17. — spero quod sequamini 152, 13.
spinae saeculi 184, 1.
splendores sanctorum (*cf. Ps. 109, 3*) 83, 19.
sporta 43, 19. 146, 6.
sputa suscipere 107, 12.
stare (= manere) 224, 18. stantia (τὰ ἑστῶτα) et inuisibilia 58, 6.
staticulum salis 253, 11.
stercus uitiorum 102, 8. stercori nectar infundere 268, 3. stercora multi pretii (*de deliciis maris*) 91, 1.
stillare: nec stillauerunt montes dulcedinem (*cf. Ioel 3, 18*) 255, 22.
stipula: omnis anni spes in sola nobis stipula remansit 256, 5. stipulae aridae scintillam ignis inicere 15, 25.
studium gessimus non satis esse ceteris inferiores 60, 19. adterere atque elimare malitiam studium gerebatur 100, 4.
suadere *c. inf.* 59, 8. 214, 18. 215, 26.
subiectio (εὐπείθεια) 82, 21.
subintroire *c. inf.* 172, 9. subintroeundi locum aperire 217, 8.
subito (= mox) 4, 10 *passim*.
subministrare *abs.* 173, 13.
subministrationis iunctura 213, 22.
subrepticia et persuasoria uerba 169, 17.
subrogare in sacerdotium 4, 11.
subsistentia (ὑπόστασις) 31, 6. 232, 13. *plur.* 121, 11.
substantialis populus 44, 5.
substantialiter praesto esse 155, 8.
substantiuus populus 102, 14. 167, 9.
subuectio spiritus sancti 11, 21.
subuersio gregis 188, 5. subuersiones uirorum urbium gentium 100, 2.
succedere *alicui* in episcopatum 4, 14.
successio gloriae 116, 10. sanctificationis 127, 10.
successus *plur.* 198, 18. 228, 25.
sufficienter 152, 12. 163, 4.
suffocari (στενοχωρεῖσθαι) *met.* unitate substantiae 156, 7.
sui, sibi, se *pro* is: 22, 3. 34, 7. 45, 7. 68, 12. 158, 3.
super: (= de) *semel* 259, 8. — super omnes persecutores crudelior 66, 1. super milia agnorum acceptior 214, 12. super omnia est 88, 22. super *et* supra *promiscue* 35, 16. 17.
supercilium: superbo elati supercilio 259, 5. *cf.* 275, 24.
superducere super 35, 17. superduxi uobis grandinem 247, 19.
superfluo *adu.* 76, 18.
superfluus et curiosus in uerbis 265, 9.
superius (ὑπερῷον): in superiori 156, 13. *cf.* superiora scientiae 156, 18. — superior excelsorum 274, 17.
superna mens 124, 8. nobilitas 19, 9. s. et caelestis uita 102, 4.
superuentura (*scil.* dies) 239, 12.
suppuratum uulnus 201, 3.
supra omne excelsior 45, 17.
suspicionum spiculis uulnerati 8, 10.

tabulae litterae 69, 19.
tabum infirmitatis 184, 13.
taedium *plur.*: in taediis et maeroribus 195, 2.
tantum ut occurras irae domini 260, 10. tantum ut isti salui fiant 46,

11. tantum est (est *uidetur delendum*) ut adesse dignetur sapientia dei 215, 9. tantum ne fermento malitiae polluamur 230, 19.
taurinas carnes nutrire 184, 17.
temperamentum corporis 27, 15. ex utroque 44, 14. 211, 11.
temporiui imbres 260, 17.
temulentia gentilis 111, 5.
tenax iustitiae 201, 22.
tenebrosum lutum 68, 13. tenebrosi in luce 101, 22.
terrestris *masc.* 97, 18.
tetri nidores 91, 9.
timere *c. inf.* 50, 17.
titubatio linguae 33, 16.
torcular 257, 9.
totus: totis Christi passionibus adornare 107, 15.
tractatores antiqui 40, 5.
traditio Hebraeorum 146, 15. diuinae scripturae 117, 8. traditiones Orphei 114, 18.
tradunt quod fuerit talis obseruatio 39, 1.
tradux: ab aeterno lumine primis claritatis traducibus inlustrati 95, 20.
tranquillum silentium 175, 21.
transitorie (παρέργως) legere 122, 8.
transmouere gregem ad saltus 13, 18.
tribulatio 195, 13. 252, 11. tribulationes 45, 15. 147, 16 *etc.*
trina interrogatio 133, 7. negatio 133, 8. trinis sanctificationibus glorificare 94, 22.
triplicare 145, 2. 3.
tripudiare in conlocatione arcae testamenti 105, 14.
triuium: Cynicorum de triuio uilis ritus 275, 25. in triuiis (*opp.* in ecclesiis) 154, 5.
tum deinde (εἶτα, ἔπειτα) 4, 6. 10, 25. 16, 14. 25, 17. 35, 1. 36, 1 *passim.*
tumens uulnus 201, 3.
tumescere: fluctus in aërem superbo uertice tumescentes 176, 3.
tumor cogitationum 76, 9.
turpitudines 116, 2.

ualde malus 33, 21. grauis 186, 20. uiriliter audere 145, 5.
uapor (*appellatio Christi*) 73, 19.
uastator 248, 17.
uastus: nobiliores et uastiores 63, 8.
ubertas uerbi possessionis 215, 8.
uelle animo (ἐννοεῖν) 95, 9.
uellicare sycamina 159, 4.
uelox amaritudo 16, 3. ad uerba 57, 9. in uerbis (*loc. bibl.*) 57, 8.
uenerare: 172, 13. 188, 19. ueneratur ut deus 103, 25. praesaepe Apidos uituli stulta adulatione ueneratum 115, 3. *sed* uenerari *dep.* 105, 16. 19. 108, 1. 205, 25. 221, 24.
uenire *c. inf.* 82, 14.
uentilabrum 128, 4. 5.
uentriloquus: et sumus uelut uentriloqui quidam, id est de uentre et pro uentre loquentes 38, 4.
uerbera sermonum 27, 24.
uergere *intr.* 245, 19. uergi in insaniam 229, 21.
uernacula et coalumna simplicitas 266, 10.
uertere in pretium (= uendere) 14, 5.
uestiri carne 88, 8.
uetera et antiqua 128, 12. *cf.* 81, 8.
uexatio 247, 14.
uibrans (= στιλβομένη) framea 244, 5.
uidere quomodo *c. ind.* 204, 17. uidere si *c. ind.* 172, 23.
uigor cibi 37, 8.
uindemiatores 48, 8.
uiridans et uiuum uerbum dei 219, 15.
uirilis cibus 37, 8.
uirulentiora medicamenta 20, 10.

uiscera arcana 210, 10. miserationum 250, 8.
uisitatio 199, 15. 256, 3.
uitalis 151, 6.
uitula, -ae 112, 9. uitulus 214, 11. Apidos uituli praesaepe 115, 2.
unianimis (*non* unanimis) 226, 23 (*cf. Praef.*). 231, 22.
unianimitas (*non* unanimitas, *cf. Praef.*) 161, 16. 220, 3. 16. 223, 8. 224, 3. 226, 1.
unicornis (μονόκερως) 182, 13.
unicus *subst.* (*scil.* filius) 203, 17.
unus—alius (ὁ μὲν—ὁ δὲ) 19, 15. 28, 30. 101, 1. unus—alter 217, 13.
uocum nouitates (= *neue Redekünste*) 265, 6.
uoluntate (ἑκών) 103, 23, *sed* uoluntarie 18, 12.
uorago caeni 103, 2.
usque quo *rel. c. coni.:* usque quo raucae fiant fauces 72, 8. usque quo peruenias ad puerum 106, 3. *cf.* 163, 7.
usturae carnium (κνῖσάι) 91, 8.
ut non (= ne) 72, 11. 120, 9. ut ne 103, 14. uti ne 20, 9. 28, 15. 31, 6. 39, 23 *passim.* — ut quid (= ἵνα τί) 271, 13. 14. 15. 274, 26. 275, 1. 2. — ut sicut (= ut) 29, 13. — simul ut (= simulatque) 224, 20. 237, 17. *cf.* statim ut 252, 24.
uterlibet 221, 20.
utrum *non sequente* an 23, 2. utrumne—an 241, 6. utrum—aut 79, 8.

zeugma: nec sufficit de anima indignas abicere cogitationes, sed (*scil.* oportet) et praestantiores inserere 16, 22. non sufficit effugere malum, sed (*scil.* oportet) continuo etiam operari bonum (*itaque falso in textu additur* oportet) 120, 2. prope accedere Moyses solus iubetur, nec alius cum eo ullus ascendere (*scil.* sinitur) 69, 8.

INDEX ORATIONUM.

pag.

Praefatio Rufini ad Apronianum 3

I. Apologeticus (*Gregorii or. II = XXXV 407 M*) 7

II. De epiphaniis (*Greg. or. XXXVIII = XXXVI 311 M*) . 87

III. De luminibus (*Greg. or. XXXIX = XXXVI 335 M*) . . . 111

IV. De pentecoste (*Greg. or. XLI = XXXVI 427 M*) 141

V. In semet ipsum de agro regressus (*Greg. or. XXVI = XXXV 1227 M*) 167

VI. De Hieremia dicta praesente imperatore (Ad ciues Nazianzenos graui timore perculsos *Greg. or. XVII = XXXV 963 M*) 193

VII. De reconciliatione et unitate monachorum (*Greg. or. VI = XXXV 721 M*) 209

VIII. De grandinis uastatione (*Greg. or. XVI = XXXV 933 M*) . 237

IX. De Arrianis (*Greg. or. XXVII = XXXVI 11 M*) 265

VOL. XXXVII. FLAVII IOSEPHI OPERA ex uersione Latina antiqua. P. VI: De Iudaeorum uetustate siue contra Apionem libri II. Ed. *C. Boysen.* 5 *K* 60 *h* = 5 M. 60 Pf.

VOL. XXXVIII. FILASTRIVS. Rec. *Fr. Marx.* 10 *K* = 10 M.

VOL. XXXIX. ITINERA HIEROSOLYMITANA. Ed. *P. Geyer.* 15 *K* 60 *h* = 15 M. 60 Pf.

VOL. XXXX (pars I). AVGVSTINI S. V p. 1: De ciuitate dei libri I—XIII. Ed. *E. Hoffmann.* 19 *K* 80 *h* = 19 M. 80 Pf.

VOL. XXXX (pars II). AVGVSTINI S. V p. 2: De ciuitate dei libri XIIII—XXII. Ed. *E. Hoffmann.* 21 *K* 60 *h* = 21 M. 60 Pf.

VOL. XXXXI. AVGVSTINI S. V p. 3: De fide et symb., de fide et op., de agone christ., de continentia, de bono coniug., de sancta uirg., de bono uiduit., de adult. coniugiis, de mendacio, contra mend., de opere monach., de diuin. daem., de cura pro mortuis ger., de patientia. Rec. *I. Zycha.* 22 *K* = 22 M.

VOL. XXXXII. AVGVSTINI S. VIII p. 2: De perfectione iustitiae hominis, de gestis Pelagii, de gratia Christi et de peccato originali libri II, de nuptiis et concupiscentia. Rec. *C. F. Vrba* et *I. Zycha.* 11 *K* = 11 M.

VOL. XXXXIII. AVGVSTINI S. III p. 4: De consensu euangelistarum. Rec. *Fr. Weihrich.* 15 *K* = 15 M.

VOL. XXXXIV. AVGVSTINI S. II p. 3: Epistulae CXXIV—CLXXXIV A. Rec. *Al. Goldbacher.* 21 *K* 60 *h* = 21 M. 60 Pf.

VOL. XXXXV (fasc. I). SCRIPTORES ECCLES. MINORES SAEC. IV. V. VI. Fasc. I: Euagrii Altercatio ex rec. *E. Bratke.* 3 *K* 70 *h* = 3 M. 70 Pf.

VOL. XXXXVI. RVFINVS. P. I: Orationum Gregorii Nazianzeni interpretatio. Rec. *A. Engelbrecht.* 12 *K* 50 *h* = 12 M. 50 Pf.

VOL. XXXXVII. TERTVLLIANVS. P. III ex rec. *E. Kroymann.* 20 *K* = 20 M.

VOL. XXXXVIII. BOETHIVS. P. I: In Isagogen Porphyrii. Rec. *S. Brandt.* 16 *K* = 16 M.

VOL. L. PSEVDO-AVGVSTINI Quaestiones uet. et noui test. Rec. *A. Souter.* 19 *K* 50 *h* = 19 M. 50 Pf.

VOL. LI. AVGVSTINI S. VII p. 1: Psalmus, contra epist. Parmeniani, de baptismo. Rec. *M. Petschenig.* 13 *K* = 13 M.

VOL. LII. AVGVSTINI S. VII p. 2: Contra litt. Petil., epist. ad cathol., contra Cresconi. Rec. *M. Petschenig.* 20 *K* = 20 M.

VOL. LIII. AVGVSTINI S. VII p. 3: De unico baptismo, breuiculus collationis, contra partem Donati post gesta, sermo ad Caes. eccl. plebem, gesta cum Emerito, contra Gaudentium. Appendix. Indices. Rec. *M. Petschenig.* 15 *K* = 15 M.

VOL. LIV. HIERONYMI S. I p. 1: Epistulae I—LXX. Rec. *I. Hilberg.* 22 *K* 50 *h* = 22 M. 50 Pf.

Praeparantur:

ACTA MARTYRVM. Ed. *A. Ehrhard.*

AMBROSIASTER qui dicitur. Ed. *H. Brewer.*

AMBROSIVS. Pars III: Commentarii in Psalmos. Ed. *M. Petschenig.* Pars V: De officiis. Pars VI: Corpus de uirginibus etc., De excessu fratris, Orationes in Theodosium et Valentinianum. Pars VII: De fide, De spiritu sancto, De incarnatione. Pars VIII: De paenitentia. Pars IX: Epistulae. Ed. *H. Schenkl* et *Th. Schermann.*

ARATOR. Ed. *H. Schenkl.*

ARNOBIVS IVNIOR et Anonymi Praedestinatus. Ed. *I. Scharnagl.*

AVGVSTINVS. **Sect. I.** Contra acad., De beata uita, De ordine, De mus. Ed. *P. Knoell.*
Soliloquia, De immort. an., De quantit. an., De genesi contra Manich. Ed. *A. Holder.*
Sect. III. De sermone domini in monte habito. Ed. *F. Weihrich.*
Quaest. euangel. lib. II, Quaest. XVII in euangel. sec. Matth., In Ioh. euang. tract. CXXIV, In epist. Ioh. ad Parth. tract. X, Exposit. quar. propositionum ex ep. ad Rom., Epist. ad Rom. incoh. expos., Epist. ad Gal. expos.
Enarrationes in psalmos.
De doctrina christiana, De catechizandis rudibus. Ed. *J. M. Heer.*
Sect. IV. Sermones. Ed. *E. Hauler.*
Sect. V. De trinitate, Enchiridion. Ed. *J. M. Heer.*

De diu. quaest. octoginta tribus liber, De diu. quaest. ad Simplicium libri duo, De octo Dulcitii quaest., De fide rerum quae non uidentur. Ed. *R. Kukula.*

Sect. VIII. De peccatorum meritis, De spiritu et littera, De natura et gratia, De anima et eius origine, Contra II epist. Pel. Ed. *C. Vrba* et *I. Zycha.*

Contra Iulianum haeresis Pelag. defensorem.

De gratia et libero arbitrio, De correptione et gratia, De praedest. sanctorum, De dono perseuerantiae, Contra sec. Iuliani resp. — *App.:* Hypomnest. contra Pelagianos, Lib. de praedest. et gratia, Lib. de praedest. dei. Ed. *E. Kalinka.*

Sect. IX. Contra adu. legis et prophet., Ad Orosium, Sermo Arr., Contra sermonem Arr., Coll. cum Maximino, Contra eundem, De haeresibus ad Quodvultdeum, De incarnatione. — *App.:* Contra quinque haereses etc. (cf. Mign. XLII p. 603 sqq.)

ALCIMVS AVITVS. Ed. *Ant. Kuns.*

BACHIARIVS. Accedunt Consultationes Zacchaei et Apollonii. Ed. *C. Weinboeck.*

BOETHIVS. Pars II: In categorias Aristotelis l. IV. Ed. *A. Kappelmacher.* Pars III: De musica. De arithmetica. Euclidis geometrica. Pars IV: De consolatione philosophiae. Ed. *A. Engelbrecht.* Pars V: Opuscula christiana. Ed. *E. K. Rand.*

CAESARIVS ARELATENSIS. Ed. *G. Morin.*

CASSIODORVS. Institutiones diuinarum et saecularium litterarum, De orthographia, Complexiones in epist. et acta apostolorum.

FVLGENTIVS RVSPENSIS. Ed. *G. Wissowa.*

GAVDENTIVS. Ed. *A. Polaschek.*

GREGORIVS. Homiliae in euangelia. Ed. *G. Pfeilschifter.*

Dialogi. Ed. *C. U. Clark.*

HEGESIPPVS, qui dicitur, de bello Iudaico. Ed. *V. Ussani.*

HIERONYMVS. De uiris inlustribus (acc. Gennadii de uiris inl.). Ed. *I. Huemer.*

Comment. in Ezech., Dan., duod. prophetas min., interpr. Origenis in Hier. et Ezech. Ed. *A. Puchringer.*

Comment. in Esaiam prophetam. Ed. *A. Luts.*

Comment. in Hieremiam prophetam. Ed. *S. Reiter.*

Comment. in Matth., epist. ad Gal., ad Eph., ad Tit., ad Philem. Ed. *A. Souter.*

Vitae Pauli, Hilarionis, Malchi, Interpr. Didymi de spir. sancto, Dialogus contra Luciferianos, De perp. uirg. Mariae, Adu. Iouinianum, Vigilantium, Ioannem Hierosol., Apologia adu. libros Rufini, Dialogus adu. Pelagianos. Ed. *I. Koch.*

De situ et nominibus locorum Hebraicorum. Ed. *E. Klostermann.*

HILARIVS PICT. (P. II—IV). Ed. *M. Petschenig, A. Zingerle, A. Feder, F. Weigel.*

FLAVII IOSEPHI OPERA ex uersione Latina antiqua. P. I—V. Antiquitatum ll. XX. P. VII. de bello Iudaico ll. VII. Ed. *C. Boysen.*

LEONIS M. sermones. Ed. *A. Haberda.*

LVCVLENTIVS, Iustus Vrgellensis. Ed. *I. Mesk.*

MARIVS VICTORINVS. Ed. *I. Woehrer.*

MAXIMVS TAVRINENSIS. Ed. *A. Swoboda.*

PACIANVS. Ed. *B. Kauer.*

PHOEBADIUS, FAVSTINVS, GREGORIVS ILLIB. Ed. *A. Wilmart.*

PROSPER AQVITANVS. Ed. *F. Ladek* et *F. Weigel.*

PRVDENTIVS. Ed. *I. Bergman.*

REGVLAE MONASTICAE saeculo VIII antiquiores. Ed. *H. Plenkers.*

TERTVLLIANVS (P. II et IV). Ed. *E. Kroymann* et *H. Hoppe.*

TYCHONIVS. Ed. *C. Prins.*

VICTORINVS PETAVIENSIS. Ed. *I. Haussleiter.*

VIGILIVS THAPSENSIS. Ed. *H. Kunnert* et *I. Penzl.*

ZENO VERONENSIS.

Typis expressit Rudolphus M. Rohrer, Brunae.

anni Rvtini Orationvm Gregorii
ener Library 006188409
2044 081 724 403